

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

**Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

(Серияи 2. Педагогика ва психология, назария ва методикаи таълим)

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

**Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Айни**

(Серия 2. Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и
естественных дисциплин)

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni

Series 2. Pedagogy and psychology, theory and teaching methods

№ 2 (2)

Душанбе – 2020

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2708 - 5759

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода* – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Мирзораҳимов Ақобир Қаримович* – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба қорҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: **Одинаев А.Н.**

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Маҷидова Б. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Нуъмонов М. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Шарипова Д. Я. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Иматова Л.М. - доктори илмҳои педагогӣ, дотсент

Сайфуллоев Х.Г. - доктори илмҳои педагогӣ, дотсент

Алиев С.Н. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Нуров А. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Абдуллоева Р. Х. – номзоди илми педагогӣ, дотсент

© ДДОТ ба номи С. Айни, 2020

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2708 - 5759

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Ақобир Каримович* - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Маджидова Б. - доктор педагогических наук, профессор

Нугмонов М. - доктор педагогических наук, профессор

Шарипова Д. Я. – доктор педагогических наук, профессор

Иматова Л.М. - доктор педагогических наук, доцент

Сайфуллоев Х.Г. – доктор педагогических наук, доцент

Алиев С.Н. - доктор педагогических наук, профессор

Нуров А. - доктор педагогических наук, профессор

Абдуллаева Р. Х. - кандидат педагогических наук, доцент

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2708 – 5759

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: <http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: *Gaffori Nu'monjon Usmonzoda* - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Mirzorahimov Akobir Karimovich* - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Odinaev A.N.*

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Majidova B. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Nugmonov M. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Sharipova D. Y. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Imatova L.M. - doctor of pedagogical sciences, Associate Professor

Saifulloev H.G. - doctor of pedagogical sciences, Associate Professor

Aliev S.N. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Nurov A. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Abdullayeva R. KH. – candidate of pedagogical sciences, Associate Professor

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА /МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

Маҷидова Б., Сафарова З.Р.	
Зухуроти агрессия ва ихтилофнокӣ дар шахс ва роҳҳои бартаарафсозии он	8
Раҳмонов Ш.М., Саидзода Ш.	
Аккредитатсия ҳамчун омили назорат ва идоракунии сифати таҳсилот	15
Бурханов К.Т.	
Практические занятия по формированию элементарных математических представлений в дошкольном учреждении	18
Умаров А.С., Дилороми М.	
Практика формирования учебно-познавательной самостоятельности студентов в профессиональной подготовке по иностранному языку в вузах РТ	23
Хайруллоев Б.	
Ташаккули салоҳиятнокии донишҷӯён зимни омузиши суруд	27
Мухаббатов Х.К., Дустов Дж.М.	
Особенности политехнического образования учащихся в школе	29
Раҳмонов Ш.М.	
Асосҳои методии технологияи аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	33
Алимов С.Ш., Табаров Д.Д., Гулова М., Нуруллоева Д.Т.	
Баъзе проблемаҳои таълими салоҳиятнокӣ дар раванди таълими фанҳои табиатшиносӣ	39
Раҳимов Ҷ.Х., Бегимов Ҳ.Х.	
Роҳҳои ташаккул додани донишҳои аввалин оид ба фанҳои табиӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ	44
Ашурова Ш.К.	
Организация самостоятельной деятельности в вузе как важный фактор совершенствования и расширения знаний по русскому языку	54
Мирганова Н.Р.	
Инструкция семейной жизни (<i>посвящается году семьи</i>)	58
Бурханов К.Т., Шукрулова М.А.	
Роль дидактических игр на развитие мышления элементарных математических представлений у детей дошкольного возраста	62
Сафарова З.Р.	
Сабабҳои тарс ва изтиробнокӣ дар кӯдакон (дар мисоли кӯдакон аз оилаҳои пурра ва нопурра)	67
Файзализода Ҷ.Х., Назиркулов Т.А.	
Риояи одоби муоширати нутқи забони англисӣ дар ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ	77
Мирзоева С.Д.	
Талаботи истифодаи усули фаъоли таълим дар дарсҳои забони модарӣ	82
Ёров А.	
Заминаҳои педагогӣ-психологии истифодаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар таълими кӯдакони синни томактабӣ	85
Ҳабибова О.М.	
Аҳамияти худбаҳодиҳӣ дар ташаккули шахсият ва гобилияти хонандагон тавассути шаклҳои ташкили корҳои берунасинфӣ	91
Сафарова М.Д.	
Тайёрии равонию педагогии волидон ба тарбия	94
Давлатов М.	
Асосҳои психологии муоширати идоракунанда	98

Мирзоев С.С., Чумаева Ш.И., Миразоров К.И.	
Истифодаи маводҳои кишваршиносӣ асоси ташаккули шавқу завқи таълимию маърифатии донишҷӯён дар чараёни таълими экология	108
Шаринов Х.А.	
Амсилаҳои омӯзиши сайёру мултимедии забонҳои хориҷӣ	111
Раҷабов У.Х., Сафаралӣ А.	
Шинос кардани хонандагон бо мероси илмӣ мутафаккирони тоҷику форс дар машғулиятҳои берунисинфӣ аз астрономия	116
Мавлонов И.Ш., Раҷабов У.Х.	
Ташкили кори мустиқилонаи тавсифоти эҷодидоштаи хонандагон ҳангоми гузаронидани озмоишҳои физикӣ хонагӣ	121
Назаров Д.А., Раҷабов У.Х.	
Татбиқи компютер дар сохтани графики функсия	125
Давлатов С.С., Баротзода К.А.	
Особенности обучения учеников школы при методах познания на занятиях биологии и химии	131
Мирзоев С.С., Чалилова М.П., Миразоров К.И.	
Нақши машғулиятҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ дар ташаккули ҳисси табиатдӯстии хонандагон	134
Назарова Р.Т.	
Проблемы изучения русского языка в Таджикистане	137
Нормаҳмедов О.О.	
Мухтасар дар бораи соҳҳои мусиқӣ халқи тоҷик	144
Джумаева Ш.И., Досаков М.М.	
Эффективное использования методов обучения в формировании учебно - познавательной деятельности студентов при изучении экологии.....	148
Шарифова Б., Шарифова Ҳ.	
Низомии таълими босалоҳият дар ташаккули фаъолияти фарҳанги экологии хонандагон	154
Мадаминов. Н.З.	
Проблема перевода косвенных наклонений с английского языка на русский язык (на материале рассказа Уильяма Сомерсета Моэма " Rain " и его перевода)	158
Холмуродов М.Ғ.	
Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар дарсҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ	160
Раҳимов Ҷ.Х.	
Ҳалли масъалаҳои матнии синфҳои ибтидоӣ ҳамчун воситаи амалисозии робитаи байни фаннӣ	164
Шамолов Н.А.	
Ақидаҳои педагогии мутафаккирони форсу тоҷик дар бораи рушди тарбияи ҷисмонӣ	169
Баротова Г.Ю.	
Общественное отношение к людям с особыми образовательными возможностями	173
Норматов Ш.К.	
Таҳсилоти иловагӣ ҳамчун муҳити рушди қобилият ва лаёқати хонандагон боистеъдод	176
Нуров М.С., Эмомов И.Б.	
Моҳияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ ҳамчун воситаи байналмилалӣ ва байнифарҳангии муошират	181
Муминзода С.	
Муҳити таълимӣ ва сохтори муассисаҳои таълимӣ дар раванди иҷтимоишавӣ хонандагон	184

Сулейманова Е.И.	
Методическое использование инновационных технологий 21 века на практических занятиях по русскому языку в иноязычной среде	188
Ҳомидов Ҷ.У.	
Асосҳои методологии омӯзиши муназзами муносибатҳои таълимӣ ва шаклҳои танзими ҳукукии онҳо	192
Ҷамолбиш Ҳ.	
Асосҳои психологӣ-педагогии омӯзиши забони англисӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ	196
Абдурахманов М.Х.	
Эффективность процесса нравственного воспитания	202
Мирзоматов Н.	
Арзёбии фаъолияти таълими мактаббача (дар мисоли забони модарӣ/тоҷикӣ)	204
Назарзода Р. С.	
Таҳлили оморию муқоисавии натиҷаҳои субтести “математика” дар доираи имтиҳони умумӣ	213
Мансурова Ҷ.С., Ходжаева Г.Ҷ., Кузиева Р.М.	
Таълими ҳамгирои забони модарӣ, ки ба ташаккули самараноки қобилияти идрокӣ пажӯҳиши хонандагони мактаб мусоидат мекунад	218
Султонмамадова М.А.	
Методикаи таълими босалоҳияти қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ	222
Вализода Ш.	
Мавқеи чорабиниҳои беруназсинфӣ дар тарбияи ватандӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ	227
Шамолов Н.А.	
Нақши бозҳои миллӣ ва машқҳои серҳаракати варзишӣ дар ташаккули фаъолияти таълимию маърифатии хонандагон	231
Собитов М.Ш.	
Зарурати риоя намудан ба принсипҳои дидактикӣ ҳангоми таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиявии таълим дар раванди таълим	234

ЗУХУРОТИ АГРЕССИЯ ВА ИХТИЛОФНОКӢ ДАР ШАХС ВА РОҲҲОИ БАРТАРАФСОЗИИ ОН

Маҷидова Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сафарова З.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз қадимулаён диққати одамонро феномени (хирки) агрессия ба худ ҷалб намуда буд. Дар замони мо низ агрессия предмети илмӣ – амалии тадқиқот гардидааст. Оморҳо нишон медиҳанд, ки одамон ҷӣ тавр якдигарро захмин карда мекушанд ва ба якдигар ғаму андух ва азобу шиканҷа, меоваранд. Дар алоқамандӣ бо ин метавон гуфт, ки агрессия натиҷаи паст, ва ё баланди худбаҳодиҳии номувофики одамон мебошад. Бо тараққиёти иқтисодӣ ва ба вучуд омадани муносибати бозоргонӣ, дар ҷомеаи мутамаддини мо, як қатор масъалаҳое пайдо шуданд, ки тамоми одамонро ба худ ҷалб намудаанд. Аммо набояд фаромӯш кард, ки на ҳар як шахс метавонад ба шароитҳои нав, ва талаботҳои аз ҷониби ҷомеа гузошташуда мутобиқ гардад. Масъалае, ки онро мо бе ягон шубҳа яке аз сифатҳои баромадкунандаи шахс, меҳисобем ин агрессия (аз заб лот. *aggredi*) гирифта шуда маънои хучум карданро дорад.

Барои ҷудо намудани хусусиятҳои агрессия дар шахс роҳи услҳои пешгирӣ ва зухуроти бартараф намудани агрессия зарурати он пеш меояд, ки мазмунҳои психологӣи ғамиши мафҳуми – «агрессия» ва «агрессивнокӣ»- ро дида бароем.

Мафҳуми «агрессия» имрӯзҳо бештар ба таври васеъ дар тадқиқотҳои педагогӣ ва психологӣ ба назар мерасанд. Барои илман асоснок намудани табиати агрессивии шахс, зарурати равшан намудани мазмун ва моҳияти ин ғаммиш пеш меояд. Дар зери мафҳуми агрессия рафтори мақсаднок, вайронкунанда, муҳолифи меёри ва қоидаҳои мавҷудияти одамон дар ҷамеа ғаммида мешавад, ки барои расонидани зарари ҷисмонӣ ба одамон, вайронкунии беҳбудии психологӣи онҳо (ҳиссиёти манфӣ, ҳолати бошиддати психикӣ, тарс, рӯҳафтодагӣ ва ғ.) равона шудааст [4, с.246].

Шахсияти агрессивиро аз замонҳои қадим меомӯхтанд ва ҳар як олим онро ба таври ба худ хос шарҳ меод. Ба ақидаи А.Петровский агрессивнокӣ ин – (фр. *agressif*) – нишонаи устувори шахс – омодагӣ ба рафторҳои агрессивӣ аст. Дарачаи агрессивнокиро ҳангоми омӯзиш дар раванди иҷтимоишавӣ, муайян кардани қоидаҳои маданӣ – иҷтимоӣ ошкор менамоянд, ки аз ҷама муҳимтаринашон - қоидаҳои уҳдадорӣи иҷтимоӣ ва қоидаҳои ҷазо ба кирдорҳои агрессивӣ мебошад. Нақши муҳимро ҳамон параметри вазъияте дар бар мегирад, ки ҳамчун нияти қасди атрофиён шарҳ дода шуда, имконияти алоқаи баръаксро бо барангехтани таъсири силоҳ ва ғайраро дорад.

Агрессивнокӣ – яке аз мақсадгузори заминавии марҳилаи либида мебошад, ки дар кӯшишҳо ва амалҳои зуроваридоштае ифода меёбад, ки ба зиён овардан ва ё барҳам додани объекти хучумкунанда равона гардидааст [10, с.23].

А.Смирнова агрессияро ҳамчун – рафтор ва ё амалҳои фардӣи коллективе, ки ба расонидани зарари ҷисмонӣ, психологӣ ва ё ин ки нест кардани одамон ва гурӯҳ равона гардидааст, мебинад.

Шаклҳои асосии агрессия – агрессияи ғайол, агрессияи хусуматдошта, агрессияи инструменталӣ ва автоагрессия мебошанд. Барои зухуроти шаклҳои агрессияе, ки бисёртар ҷанбаи тараққиқардаи иҷтимоӣ доранд, ба монанди: террор, геносип, бархурди оммавӣ, динӣ, идеологӣ, типикӣ хос аст, ки ба худ раванди сироятӣ ва таъсири мутақобиларо дошта, таасуроти қолабиро дар «образи душман» ташкил медиҳад. Тайёри ба рафторҳои агрессивӣ ҳамчун хусусияти устувори шахс - агрессивнокӣ дида баромада шудааст [1, с.12].

Олим Е.Вайнштейн агрессия гуфта яке аз механизмҳои муҳофизатии психологиро дар назар дорад. Ба ақидаи ӯ агрессия ҳамчун муҳофизат аз фрустратсия пайдо шуда, дар ҷунин ҳолат на ба фрустратсия равона мегардад, балки ба яке аз объектҳои мавҷудбудаи дуоимин, ки онро ба таври хато ба ҷои сарчашмаи фрустратсия қабул менамоем, мебошад [5, с.340].

Мюррей бошад агрессияро ҳамчун ҳучум ва таҳкири одамони дигар дида баромадааст. Мубориза, муқобилияти қувваҳо, таҳқир, зарар расонидан, тухмат ё паст задани шаъну шарафи шахсро мебинанд [3, с.36].

Дар ҷомеаи имруза масъалаи мазкур предмети мунтазами тадқиқоти илмӣ педагогика ва психология гардида на ба ҳамаи саволҳое, ки бо масъалаи агрессия алоқаманд аст ҳалли ҳудро ёфтааст. Чунки муҳимтарин ҷавоб ба предмети агрессия ин ҷӯстучӯй ва дарёфти роҳу усулҳои пешгирии зухуроти агрессия ва бартараф намудани он мебошад.

Агрессияи шахс аз мавҷудияти омилҳои гуногун хабар медиҳад, ки дар амалу кирдори хусусияти қасосгирӣ, хурофотҳои оммавӣ ва миллидошта зоҳир мегардад. Инчунин, агрессия шахс ҷабҳаи иҷтимоӣ дорад. Дар раванди кори тарбиявӣ донишҷӯи вазъиятҳои иҷтимоӣ ва омилҳои бавуҷудоварандаи агрессия зарур аст. Вақте ки одамон ягон нафарро ҳамчун шахси агрессивӣ тавсиф медиҳанд онҳо гуфта метавонанд, ки ин нафар таҳқир кард ё аксаран хусуматомез аст. Дар баъзе ҳолатҳо агрессор кӯшиш менамояд, ки сабаби ба дигар одамон зарар ва ё осеб расониданаширо пинҳон кунанд. Агрессияро набояд ҳамчун рафторе фаҳмид, ки ба дигар одамон зарар ва зиён меоварад балки онро ба монанди ҳар як амале, ки мақсади бадастовариҳои ҷизиро дорад, муайян кард.

Агрессия дар худ зиён ва ё таҳқир нисбати ҷабрдидаро дар назар дорад, ки расонидани зарари ҷисмонӣ ҳатман дида мешавад. Натиҷаи агрессия – оқибатҳои манфӣ дорад. Ғайр аз таҳқир, чунин зухурот ба монанди ягон нафарро дар ҳолати ногувор гузоштан, сиёҳ кардан, масҳара кардан, аз ягон ҷизи зарури маҳрум намудан, даст кашидан аз муҳаббат, дар ҳолатҳои муайян аз ҳад зиёд нозук буданро агрессия гуфта метавонем. Зухуроти агрессия дар одамон тамомнашаванда ва гуногунҷабҳа мебошад, ки А. Басс 3 ҷадвали асосиро ҷудо намудааст, ки дар он метавон амалҳои агрессивиро тасвир кард:

ҷисмонӣ – вербалӣ, яъне даҳонӣ

фаъол – пасив;

бевосита - бавосита[3, с.15].

Ҷадвали №1.1 Категорӣи агрессия мувофиқи назари олим А. Басс

№	Типҳои агрессия	Шарҳи он
1.	Ҷисмонӣ фаъол – бавосита	Истифодабарӣ аз қувва дар муносибат бо одамони дигар, расонидани зарари ҷисмонӣ, лату куб, тег задан, бо яроқи тирандозӣ захми кардан.
2.	фаъол – бевосита	бо ягон воситаи ба шахси дигар равона кардани агрессия
3.	ғайрифактор – бавосита	Аз ҷиҳати ҷисмонӣ кушиши ба ягон шахс имконият надодан, то ки ба мақсади гузошташуда ноил гарда ё ба ягон фаъолият машғул шуд натавонад.
4	ғайрифактор – бевосита	Аз иҷро намудани масъалаҳои муҳим даст мекашад.
1	Вербалӣ - даҳонӣ фаъол – бавосита	Таҳқирҳои шифохӣ, танкид, пас задани одамони дигар, дашном додан, аз алфози қабҳи истифода бурдан
2	фаъол – бевосита	Паҳн кардани овозаҳои қасдона, ғайбат бо одамони дигар.
3	ғайрифактор – бавосита	аз гап задан бо одамони дигар, ба саволи онҳо ҷавоб додан даст мекашад.
4	ғайрифактор – бавосита	Аз шифоҳӣ баён кардан, шарҳ додан даст мекашад.

Доир ба зухуроти агрессия нуктаҳои назари зиёде вуҷуд доранд:

✓ ҳолати аввал, агрессия – ин ҳар як рафторе шуда метавонад, ки таҳдид, зарар ва осеб расонидан ба дигаронро дорад;

✓ ҳолати дуюм: ин аст, ки ин ё он амал ҳамчун агрессия таснифот карда шудаас ва онҳо бояд дар худ нияти қасдона ва зиён расониданро дошта бошанд;

✓ ҳолати сеюми агрессия – ин кӯшиши расонидани зарари ҷисмонӣ ва физиологиро дарназар дошта мешавад.

Дар айни замон қисми зиёди мутахассисон раҳёфти зеринро оид ба агрессия муайян намудаанд: Агрессия чунин намуди рафторе мебошад, ки ба дигар одамон ва мавҷудоти зинда зиён меоварад, ки дар раванди муошират, онҳо ба ин амал сазовор нестанд[3, с.18].

Баъзе аз муаллифон агрессияро ҳамчун модели рафтор дида мебароянд, на ҳамчун зухуроти эмотсияи, маромҳо ва мақсадгузорӣ [3,с.20]. Мафҳуми «агрессия» одатан бо эмотсияҳои манфӣ асосиатсия мешаванд ба монанди: ғазаб, қаҳр, мароми ва хоҳиши таҳқир кардан, зарар расонидан, бо мақсадгузорӣ ва хурофотҳои оммавӣ ва милли. Бо

вучуди ин, ки ин омилҳо дар рафтор нақши муҳимро мебозад ва натиҷаашон ин зарар оварадан аст, мавҷудияти онҳо барои амалҳои мазкур шартӣ зарурӣ нест. Хашм, ғазаб ҳеҷ гоҳ шартӣ зарурии ба дигар одамон ҳучум кардан набуда, балки зурӣ, фишороварӣ истифода бурдан мегардад. Эмотсияҳои манфӣ, маромҳо ва мақсадгузорӣ на ҳама вақт сабаб барои амалҳои бевосита ва ба дигар одамон ҳучум кардан шуда метавонад. Дар агрессияҳои муайян амалҳои дар назар дошта мешавад, ки дар онҳо агрессор нияти зарар расонидан ба ҷабрдида дорад ва ба чунин саволҳо ҷавоби амиқ гардонидан хеле мушкил аст. Ба монанди: 1) ҷӣ тавр фаҳмид, ки агрессор аз рӯи иродаи шахси ҷабрдида роҳбарӣ кард, яъне як одам ба одам ба одами дигар нияти ҷӣ тавр зарар расониданро дорад; 2) қасд – ин нияти шахсии пушида аст, ки мушоҳидаи бевоситаи он дастнорас мешавад. Бо вучуди ин баъзан қасди зиён овардан, зарар расонидан расон ба таври оддӣ муқарар мешавад: агрессор ҳудаш иқрор мешавад, ки хоҳиши зиён овардан ба одамони дигарро доштааст ва аз ин хоҳиши худ пушаймон гардидааст ва сарзаниши онҳо бенатиҷа аст.

Ҳамин тавр дар қадом шакле, ки агрессия ба вучуд наояд вай дар худ амалу рафторҳои дар бар мегирад, ки барои зарар ва осеб расонидан ба ягон мавҷудоти зинда равона гардида, минбаъд шахс хоҳиши дури чустан аз ҳамин гуна рафтор ва муоширатро дорад.

Дар навбати худ ҷабрдида низ бояд шахси агрессор мароми қанораҷӯиро аз чунин рафтор ва муошират намояд.

Ҳангоми зухурот агрессия дар худ маҷмӯи нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. **Шахси майл ба агрессияи ҷисмонӣ** дошта ва ҳангоми агрессия ба дигар одамон: намоён будани устухонҳои гардан, ғичирос задани дандонҳо, аз хоб бо мушт бархестан, тамошои филмҳои агрессивӣ ва сахнаи зуровари соҳир мегардад;

2. **Агрессияи вербалӣ(шифоҳӣ)** – истифодаи воситаҳои нутқие, ки дар шахс алам ва таҳқирро меоварад, ба монанди

- зарбаҳои сершумори педагогӣ психологӣ;
- фикру мулоҳизаҳои манфӣ ва мулоҳизаҳои танқидӣ нисбати одамон ва ифодаи воқеаҳо;
- ифодаи эмотсияҳои манфӣ – аз шакли сарзанишҳои дигарон норозӣ будан, алами пинҳонӣ, боварӣ надоштан, бадхашмӣ, ҳисси нафрат;
- баён намудани ақидаҳо ва хоҳиши характери агрессивӣ дошта ва дуои бад;
- эродгирӣ ба ҳудаю беҳуда;
- таҳқир ва таънаю маломат задан;
- таҳдид, тамаъҷӯӣ, маҷбурнамӣ;
- киноя ва заҳрхандаи масҳараомезумаломаткунӣ;
- тарсондан, таҳдидкунӣ

3. **Агрессияи бавосита**, ки он бар зидди ҷабрдида равона мегардад. Дар мавриди агрессияи бевосита – ҷабрдида иштирок намекунад, аммо бар зидди ӯ ё гурӯҳи одамон, ки ӯро ихота мекунад, тӯҳмат паҳн карда мешавад. Агрессия метавонад дар фардҳои алоҳида ва ё гурӯҳ дар шаклҳои гуногун соҳир гардад: равшан ифодаёбии – ҷангарағӣ, дағалӣ, маншаталабӣ; дар шакли пушида – бадандешӣ ва бадқаҳрӣ.

Ақидае вучуд дорад, ки агар одам худро озор надихад ё озордида набояд он гоҳ вай хашми намешавад. Хашм одамо ро мекунад – вай ҳодисаи хатарнок аст, ки дар ҳамон ҳолат метавонад ба ягон мавҷудоти зинда зарар расонад. Сифатҳои агрессия шакли ошкоро ва пушидаро дар бар мегиранд:

- хуруҷи ғазаб;
  - ғазабу ҷаҳл;
  - бефаъолияти пурра, тарсу ҳарос;
  - шуурона дур шудан аз фаъолият;
  - дилтангӣ;
  - депрессия – хашми зиёди бардавом;
  - писханд, шуҳҳои дағалона, паст задани шаъну шарафи дигарон;
- худпарастӣ, гурур

Ҳамин тавр дар қадом шакле, ки агрессия соҳир нашавад, чунин воситаи рафторро дар бар мегирад, ки барои расонидани зарар ба ягон одами дигар равона гардидааст, ки ба худ чунин муносибатаро раво намебинад.

Агрессивнокии шахс метавонад бо ихтилоф алоқаи мутақобила дошта бошад. Агар мо мафҳуми ихтилофро ба маънои васеъ истифода барем он аз боҳамбархурии қувваҳои

мусаллаҳ ва муқобилии гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятӣ то зиддияти байни идораҳо ва ҳамсарон дар назар дошта мешавад. Мо ихтилоф гуфта низои оилавӣ, таъсироти ҳарбӣ, баҳс дар парламент, зидияти маромҳои дохилӣ, муборизаи махсуси хоҳишҳо, ҳиссийтҳо ва ғайраҳо дар назар дошта мешавад.

Дар айни замон дар адабиётҳои психологӣ шумораи нисбатан зиёди корҳои илмӣ тадқиқоти доир ба омӯзиши агрессия ва ихтилоф бахшида шудаанд. Ихтилоф мушкилоти асосии психологию иҷтимоӣ мебошад, аммо ба шумораи зиёди тадқиқотҳое, ки ба ин самт равона гардидаанд назар афкенем, боз баъзе масъалаҳои вомехӯранд, ки то ҳол ҳали худро наёфтаанд. Дар доираи илмҳои психологияи хориҷӣ ақидаҳои гуногун дар бораи табиат ва нақши иҷтимоии агрессия ва ихтилоф вучуд дорад. Мавқеи мухталифҳо аз нигоҳи психологӣ ва иҷтимоӣ оид ба агрессия ва ихтилоф олимони гуногун, аз қабилӣ (Р. Дарендорф, Г. Зиммел, Л. Козер, К. Левин, Д. Морено, Т. Парсонс, У. Самнер, А. Смолл, К. Томпсон, К. Хорни, К. Юнг) ва ҳамин тавр олимони рус низ (К.А. А.Я. Ансупов, Н.В. Гришина, А.И. Донцов, СИ. Ерина, М.М. Кашапов, Н.В. Ключева, Т.И. Марголина, В.С. Мерлин, В.Н. Мясин, В.В. Новиков ва Л.А. Петровский мавриди омӯзиш қарор додаанд.

ИХТИЛОФ - аз калимаи латинӣ (**CONFLICTS**) - гирифта шуда маънои баҳамбархӯрӣ ва гуногунакидагиро дорад. Ихтилоф - ин баҳамбархӯрии ақидаҳо, майлҳо ва мувофиқ наомадани муносибатҳои байнишахсӣ ва байнигурӯҳӣ мебошад. Ҳамин тавр, мо метавонем моҳияти фаҳмиши ихтилофро ба чунин мазмун кушода диҳем:

1. Ҳолати кушоди гуногунандешагӣ, муборизаи дурударози тез, муҳориба ё ин ки ҷанг;

2. Ҳолати номувофиқатӣ дар муносибати байни одамон, ақидаҳо ё ин ки шавқу ҳавасҳо, баҳамбархӯрӣ, муҳолифат;

3. Муборизаи психологӣ, ҳамчун натиҷаи воқуниши амалу ҳаракатҳо барои хориҷкунии майлҳо, хоҳишҳо ё ин ки мақсадҳо.

Таҳлил ва муқоисаи ихтилофҳои муайян имконият медиҳанд, ки сабаб ва то дараҷае заминаҳои онро дарёфт намоем. Муҳаққиқони зиёд мавҷудияти ихтилофи муайяноро бо дарназардошти калимаҳои «баҳамбархӯрӣ», ки ҳамаънои ин калима «норозиӣ» «мубориза» «гуногунакидагӣ» мебошад, дида баромаданд. [1, с.54-58]

Ҳамаи ихтилофҳо новобаста аз характер сохти муайян, намуд, вазъияти муайяни зоҳиршавии муқобилро доранд. «Мубориза, ҷанг, талош» «баҳамбархӯрии давлати ҳамсоя», «низоҳои оилавӣ» «корпартоӣ» «кашмакашиҳои шахсӣ» ва ғайраҳо, ки дар ҳамаи ин вазъияти ихтилофнок мавҷудияти бархӯриш, гуногунакидагӣ, муқобилоии ҳавасҳо, мавқеъҳо, майлҳо ва ғайра мушоҳида мешаванд. Шахсе нест, ки ӯ ба вазъияти ихтилофнок дучор наомада бошад. Ихтилоф дар ҳолатҳои ба ҳам мувофиқ наомадани мавқеъ, шавқу ҳавасҳо, гуногунии ақидаҳо, ё ин ки рафторҳои субектҳои муайян ба вучуд меояд.

Пеш аз ҳама, ин баҳамдигар зид омадани ақидаҳои байни якдигар дар назар дошта мешавад. Муҳим он аст ки дар ихтилоф тарафи муқобили фаъол ҳамчун фалсафаи байни якдигар гузошта шавад. Масалан ба монанди чапу-рост, хубу-бад, баланд ва паст.

Ин маънои онро дорад, ки муқобилгузори танҳо дар ҳолати таъсири байниҳамдигарӣ имконияти бавучудоиро пайдо мекунад, муқобилоии шавқу ҳавасҳо ба муқобилоии ақидаҳо бурда мерасонад. Муборизаҳои маромҳо низ метавонад имконияти бавучудоии ихтилофро дучанд кунанд.

Гуногунрангии ихтилофро муайян карда онро ба як тартиб даровардан осон нест, зеро Ф.Е. Василюк менависад, «агар мақсад гузорем, ки тафовути ақидаҳои дарёбем, ки дар он баҳамбархӯрӣ дар ягон ақида вучуд надошта бошад, он гоҳ вай тамоман маънии худро гум мекунад: ихтилоф - ин баҳамбархӯрии чизе бо касе» аст[6, с.42].

Муҳаққиқи рус А.Г. Здравомыслов дар тадқиқоти илмӣ оид ба масъалаи ихтилофи иҷтимоӣ, таъкид менамояд, ки ихтилоф - тарафи муҳими алоқаи тарафайни одамон дар ҷомеа мебошанд. Ин шакли муносибат байни субъектҳои эҳтимоӣ ва фаъоли амалҳои иҷтимоӣ, маромнокӣ сурат гирифта бо муқобилоии арзишҳо ва меъёрҳо, шавқу ҳавас ва талаботҳо шарҳ дода мешавад[7, с.94].

Яке аз категорияҳои асосие, ки мо метавонем онро ҳамчун мавҷудияти ихтилоф шуморем ин мавҷудияти субъект мебошад. Дар ҳақиқат баҳамбархӯрӣ ҳамчун ядрои ихтилоф иштирок мекунад.

Ихтилоф аз нигоҳи иҷтимоӣ дар ҳолати вазъияти гуногун пайдо гардида он дар вазъиятҳои мушаххаси иҷтимоӣ, дар алоқа бо талаботи ҳал намудани мушкилоти иҷтимоӣ, пешгирӣ карда мешавад. Онҳо қомилан сабабҳои муайяни худро дошта ба намоёндагони гурӯҳҳои иҷтимоӣ, табақаҳои аҳоли, гурӯҳҳои алоҳида мутаалиқ мебошанд.

ва зухуроти тези зоҳиршавӣ доранд. Ин муайянкуниҳо моҳияти асосии корро дар бар гирифта, на ҳамаи хусусиятҳои ихтилофро ошкор мекунанд, балки қисмати психологӣ онро равшан месозад.

Ихтилофро ҳамчун зухуроти «ичтимоӣ - психологӣ» ва «педагогӣ - психологӣ» мантиқан чунин дида баромада, мо ихтилофро ҳамчун таҳдид қабул накунем ва кушиш намоем, ки ба он ҳамчун хабаре рафтор кунем, ки бояд ягон чизро тағйир дод ва дар чунин ҳолат метавонем мавқеи конструктивиро соҳиб гардем. Арзиши ихтилоф дар ҷомеа махсусан истеҳсолот ва менеҷмент дар он аст, ки вай системаи шахшударо ба кушодашавӣ ва дарёфти роҳи усулҳои нави инноватсионӣ мебарад. Дар чунин вазъият ихтилоф ин тағйирёбӣ аст, хабаре мебошад, ки амалиёти эҷодиро талаб мекунад. Ихтилоф метавонад идораҷаванда бошад, аммо тарзе идора карда мешавад, ки агар оқибатҳои манфӣ ва деструктивии он кам карда шаваду имкониятҳои конструктивӣ зиёд бошад. Сохтори ихтилофро дар робита ба рафтори агрессивии шахс Семенюк Л.П. чунин тасвир намудааст[9, с.177–191].

Аз ин таснифот чунин бармеояд, ки ихтилоф маҷмӯи мураккабу печидаро дар таркиби худ фаро гирифта, пешгирӣ ва бартараф намудани он дониш, маҳорат ва қобилияти махсуси эҷодиро талаб менамояд.

Муҳокима ва баррасии фаҳмиши ихтилоф дар илми педагогика ва равоншиносӣ ба назария ва концепсияҳои муосир, ки барои бартараф намудани он равона карда шудааст, таъя менамояд. Ҳангоме, ки суҳан оиди муҳокимаи назариявӣ ва иҷтимоии ин раванд меравад, бартараф кардани он аз таъсиррасонии мақсаднокӣ педагогӣ- психологӣ ба миён меояд, чунки психологияи ҳозира барои паст кардани табиати ихтилоф нақши мусбӣ мебозад ва он ба роҳи усулҳои тарбиявӣ таъя намуда, зухуроти бавучудомадаро бартараф месозад.

Яке аз ҷабҳаҳои мусбии ихтилоф, ки аз гуногунакидаги иборат аст, ихтилофро ҳамчун сарчашмаи инкишоф ва пешравӣ мебинад. Агар мо ихтилофро ба ҷои таҳдид ҳамчун хабардиҳӣ қабул созем, суҳан оид ба тағйирдиҳӣ меравад ва дар натиҷа тарафҳо кӯшиш мекунанд, ки мавқеи конструктивӣ созандагароиро ишғол намојанд. Асосан ҷаҳор намуди ихтилофро мо бояд ба назар гирем, ки онҳо метавонанд зери таъсиррасонии педагогӣ-психологӣ мавриди пешгирӣ ва бартарафсозӣ қарор гиранд. Олимони ихтилофҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудаанд:

1. Ихтилофи дохилӣшахсӣ;

2. Ихтилофи байнишахсӣ;
3. Ихтилофи байни шахс ва гурӯҳ;
4. Ихтилофи байни гурӯҳ ва гурӯҳ.

Дар асоси омӯзиш ва таҳлили адабиётҳои илмӣ - амалӣ баъзе тавсияҳои педагогӣ – психологиро пешниҳод менамоем, ки барои пешгирӣ ва бартараф намудани агрессия ва ихтилофнокӣ дар шахс кӯмак расонида метавонанд:

Вазъияти душвори зиндагиро чун шароити ҳаёти қабул кард. Барои нигоҳ доштани олами ботинии шахсият, қабул намудани вазъиятҳои душвори зиндагӣ шароити ҳаёти муҳим аст, зеро онҳо ба ғайбнокӣ ва қор аз болои худ, ҳатто баъзан вақт ба эҷодкорӣ мадад мерасонанд;

Арзишҳои зиндагиро ба шакли муайян дароварда ва тибқи онҳо амал бояд кард. Аз тарафи ҳар як шахс ба шакли муайян даровардани арзишҳои зиндагӣ ва аз рӯи онҳо дар ғайбияти худ рафтор қарор аҳамияти қалон дорад. Ҳолати вазъиятҳои гуногуни ҳаёти барои дур шудан аз бисёр ноқоимӣ шубҳаҳо қумак мерасонад. Шахс набояд қарорамҳаёл боша, агар ба ҳама ихтилофу рафтори агрессивии атрофиёро бартараф намудан омода бошад.

Уҳдабаро ва мутобиқшаванда буда, ба дигаргунӣ ва навгониҳои созида мутобиқшаванда будан ҳеле муҳим аст, зеро маҳорати бартараф қарор тавонистани қушнарарастӣ, ба шароитҳои нави зиндагӣ мутобиқшаванда будан, қарор тарбия намудани аломати қамолоти шахсият иҷтимоӣ мебошад. Он имқоният медиҳад, ки шахс мақеи иҷтимоӣ худро қарор намуда, барои ба муваффақият ноил гаштан бояд аз муқолифатҳои ботинӣ худро дур созад. Уҳдабаро, тағирқазир, мутобиқшаванда будан, баҳогузори ҳақиқӣ намудан ба қувваи нерӯи худ боиси бартараф намудани душвории меқардад;

Қуломи ҳошишҳои худ набудан, оқилона баҳогузори намудан ба имқонияту тавонии худ, ки ин ҳолат имқоният медиҳад, ки меёру талаботҳои шахси роидора намуд. Сукрот қунин қайд намудааст. «Барои ҳушбахт шудан на ба қонё намудани талаботҳои худ, балки ба қам қардани онҳо қушиш қардан лозим аст»

Тарбия намудани худназоратқуниро омӯхтан, яке аз омилҳои пешгирии агрессивноқӣ ва ихтилофноқии шахс аст. Он имқоният медиҳад, ки қар як шахс эмотсияҳои худро роидора намуда қар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ, мақоми арзандаи худро қун шахси муваффақ шинохта гирад.

АДАБИЁТ

1. Анцупов, А.Я. Конфликтология [Текст]: учебник для вузов /А.Я.Анцупов, А.И.Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 551с.
2. Абрамова, Г.С. Возрастная психология [Текст] Г.С.Абрамова - учеб. пособие для студ. вузов- 4-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 672с.
3. Басса А. Концепсия агрессии и враждебности [Текст]// А.Басса., А.Дарки Екатеринбург. 2003.- 19 с.
4. Ворожейкин, И.Е.Конфликтология: Учебник для вузов [Текст]/ И.Е. Ворожейкин, В. П. Ратников, В. Ф. Голубь, Г.С.Лукашева и др.; Под ред. В. П. Ратникова. - М.: ЮНИТИ, 2001. - 512 с.
5. Гришина, Н.В. Психология конфликтов [Текст] Н.В.Гришина – СПб.: Питер, 2008. – с.464.
6. Зазыкин В.Г.Введение в психологию конфликтов (на примерах конфликтов в коллективах организаций) [Текст]//В.Г.Зазыкин, Н.С.Нечаева - М.: 2003.
7. Лоренц, К. Агрессия. - М.: 2004. – 56с.
8. Петровская Л.А.О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта [Текст]//Л.А.Петровская, Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая. В кн.: Социальная психология: Хрестоматия–М.: Аспект-Пресс, 1999. – С. 116-126.
9. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. М., 1996- С. 177–191.
10. Психология эмоций. Тексты. / В. К. Вильнас, Ю. Б. Гипенрейтер. - М.: Изд-во Московского Университета. 1984. – 142с.

ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИИ И КОНФЛИКТНОСТИ У ЧЕЛОВЕКА И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

В этой статье автор пытается анализировать проявления агрессии и конфликтности у человека. Ими агрессия рассматривается особое психологическое состояние который под влиянием определённых причин и в особых ситуациях как проявляется агрессия и конфликтность в социально - психологических ситуации. Также авторами характеризуется причины и виды агрессии, которое проявляется в определенных социально- психологических ситуациях. Понятие «агрессия» и «конфликтность» в определенном уровне комментирована на основе анализа исследований зарубежных ученых. Агрессия и агрессивность человека характеризуется как целовое поведение как стремление к личностных отношениях, которое проявляющиеся кратковременных ситуациях. Также анализированы социальные, словесные и опосредственные виды агрессии, которые могут причинять окружающим физическую и психическую вред.

Авторами рассматривается конфликт и конфликтность как несовпадение мнение, цель, личностные и внутриличностные желания. Самыми популярными конфликты считается межличностная, внутриличностная, межгрупповая и групповая. На основе изучения и анализа научные и практические материалы вывинуты ряд психолого- педагогические профилактики возникновений конфликтов и пути их преодоления

Ключевые слова: проявления, психология, социальное, агрессия, агрессивность, конфликтность, человек, личность, эмоциональное состояния, эмоция, чувство, причины, виды, социальное особенности, психологические особенности

MANIFESTATIONS OF HUMAN AGGRESSION AND CONFLICT AND WAYS TO OVERCOME THEM

The authors will attempt to analyse the manifestations of aggression and conflict in humans. They consider aggression a special psychological state which, under the influence of certain causes and in a special situation, manifests aggression and conflict in a socio-psychological situation. The authors also characterize the types of aggression caused, which manifests itself in certain socio-psychological situations. The concept of "agresia" and "conflict" at a certain level is commented on the basis of the analysis of research by foreign scientists. Human aggression and aggressiveness is characterized as kissing behavior as a desire for personal affections, which are manifested by brief-belt situations. Social, verbal and indirect types of aggression are also analysed, which can cause physical and mental harm to those around them.

Conflict and conflict are considered by the authors as divergence of opinion, purpose, personal and intra-personal desires. Interpersonal, intra personal, intergroup, group the conflict it is considered the most popular. Based on the study and analysis of scientific and practical materials, a number of psychological and pedagogical prevention of conflicts and ways to overcome them have been removed.

Keywords: manifestations, psychology, social, aggression, aggressiveness, conflict, person, personality, emotional state, emotion, feeling, causes, types, social features, psychological features.

Сведения об авторах:

Маджидова Бибихафиза доктор - педагогических наук, профессор кафедры специальной педагогики и инклюзивного образования Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни, тел: 985-831902, 938-508877 Email Bibixafuza@mail.ru.

Majidova Bibihafiza Doctor - pedagogical Sciences, Professor of the Department of Special Pedagogy and Inclusive Education of Sadriddin Aini TSU, tel.: (+992) 985-831902, 938-508877 Email Bibixafuza @ mail.ru.

Сафарова Зарина Раджабовна - ассистент кафедры психологии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17). Телефон (+992) 930446669., 988371188 E-mail: zarina.safarova/1984@mail.ru

About author:

Safarov Zarina Rajabova - assistant of the department of psychology of the Tajik National University (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Phone number (+992) 930446669., 988371188 E-mail: zarina.safarova.1984@mail.ru

АККРЕДИТАТСИЯ ҲАМЧУН ОМИЛИ НАЗОРАТ ВА ИДОРАКУНИИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ

Раҳмонов Ш.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Саидзода Ш.

Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Мулоғот бо зиёиёни мамлакат, аз 20-уми март соли 2004 гайд намуданд, ки «Густариши фарҳанги миллӣ ва болоравии иқтисодиёту истеҳсолот ба ислоҳоти соҳаи мактабу маориф ва ҳорб намудани усулҳои пешрафтаи таълиму тарбия вобаста аст»

Дар ин замина дар солҳои охир дар соҳаи маорифи ҳумӯрб якҷанд усули фаъоли таълим аз ҳумла, таълими ҳамгиро, таълими тафриға ва усулҳои дигари фаъоли таълим, ки аз ҳониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот тайи се соли охир амалӣ гардида истодааст, ин усули «салоҳият» ва «салоҳиятноқ» мебошанд, ки барои беҳтар намудани дараҳаи донишандезии донишхӯн ва баланд бардоштани сифати таҳсилот мусоидат карда истодаанд.

Ҳаёти назорати раванди таълим ва самаранок истифода бурдани усулҳои фаъоли таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ки барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар соҳаи маорифи ҳумӯрб мегардад ва дар ин замина кадрҳои дорои маҳорат, малака ва салоҳиятҳои ҳуби касбӣ омода мегарданд, ки барои пешрафти соҳаҳои гунгуни иқтисодиёти ҳумӯрб замина мегузоранд. Натихаи ҳамина ҳаст, ки ҳумӯрб аз рушди соҳаи аграрӣ ба рушди соҳаи саноат давра ба давра замина гузошта истодааст.

Ҳаёти мағсаднок амалигардонии чунин шаклҳои раванди таълим бояд дар ягон шакл назорат дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба роҳ монда шавад. Чунин раванди назорати сифати таҳсилот дар солҳои охир аз шакли инспекторӣ ба шакли дигар аттестатсия, аккредитатсия ва ихозатномадҳии муассисаҳои таълимӣ ташкил ва ба роҳ монда шуда истодааст.

Бояд гайд кард, ки тартиби идоракунии сифат низоми мунтазами баҳодиҳии дохилӣ ва берунаи муассисаи таълимӣ мебошад. Намунаи ин муносибатҳои сетаарафа: субъекту субъектӣ, чараёнҳои мустақим ва баргардандаи иттилоотӣ, тақмилдиҳии ҳуди системаи баҳодиҳӣ, пас аз хотимаи ҳар як давраи санҳиш, натиха дар асоси татиби муайян пешбинӣ карда мешаванд. Чунин тартиби идоракунии сифат, дар фарқият аз тартиботи пештара-шакли идоракунии инспекторӣ, дорои хусусияти фаъоли идоракунанда ва қобилияти системаҳои таҳсилотро аз рӯи натиҷаҳои баҳодиҳӣ муайян менамояд.

Натихаи ҷамъбаст ва ҳулосабарорӣ аз рӯи натиҷаҳои тартиботи баҳодиҳии субъекти идоракунанда дар асоси ҳулосаи субъекти баҳодиҳанда ва худбаҳодиҳии объекти идоракунанда ташаккул меёбад. Қабули қарорҳои мағмоти назоратӣ на танҳо объектҳои идоракунандаро ба низоми муайянгардида мувофиқ менамояд, балки ба инкишофи онҳо тавассути гузаронидани мониторинги сифати таҳсилот ба рушди система дар маҷмӯъ мусоидат мекунад.

Ин намунаи идоракунӣ дар таҷрибаи ташаккули намунаи ватании баҳодиҳии сифати таҳсилот пешниҳод шуда, имкониятҳои намунаҳои пештараро дар худ дошта, принципҳоро дар раванди ташҳис ҷамъбаст намуда, аз реҳ он чунин натихагирӣ карда мешавад:

1) ба сифати ташаббускори баҳодиҳӣ субъекти идоракунанда (мағмоти идоравӣ) баромад мекунад, ки ба зиммаи давлат (ҷамъият) муайян кардани сиёсати давлатии таҳсилот ва идора кардани рушди системаи таҳсилотро воғузор менамояд;

2) гузарондани баҳодиҳии дохилӣ (аз ҳониби муассисаи таълимӣ) бо истифода аз ин шакли баҳодиҳӣ, барои муайян намудани мундариҷаи тартиби таҳлил, интиҳоби кардани ҳайати комиссияи таҳлилгарон, дараҷаи касбии таҳлилгарон ва натихагирӣ аз натихаи таҳлил;

3) ҷалбкунӣ ба тартиби баҳодиҳии ҷомеаи васеи академӣ дар шахси аъзон комиссияҳои ташҳисӣ ва комиссияҳои худбаҳодиҳанда;

4) муқоисаи натиҷаҳои баҳодиҳии дохилӣ ва буруни (хориҷ дар шакли аккредитатсияи байналмилалӣ)-и як муассисаи таълимӣ ва ё барномаи алоҳидаи таълимӣ бо натиҷаҳои баҳодиҳии дигар муассисаҳои таълимӣ (барномаҳо)-и соҳаи мазкур;

5) қабули қарорҳои идоравӣ аз рӯи натиҷаҳои баҳодиҳӣ ба сифат ва тартиби ҳавасмандгардонӣ.

Фарқияти тартиби ин намуна аз намунаҳои пештара-муносибати муқоисавӣ ба баҳодиҳии натиҷаҳои фаъолият дар байни барномаҳои якхелаи таълимӣ ё муассисаҳои таълимӣ мебошад. Муқоисаи самарабахши барномаҳои таълимӣ дар бисёр давлатҳо истифода мешавад, вале хусусияти комилан иттилоотӣ доранд. Танҳо дар Бритониёи Кабир натиҷаҳои муқоисаи самарабахшӣ, ҳаҷми маблағгузориро дар муассисаҳои таълимӣ оид ба таълим муайян мекунанд.

Системаи аккредитатсия дар баробари дигар самтҳои фаъолият дар ҳумрогӣ, ки дар марҳалаи ташаккул қарор дорад, муқоисаи натиҷаҳои санҷишҳо дар муассисаҳои навишкунӣ ва муассисаҳои ғайридавлатии таълимро бо натиҷаҳои санҷишҳои донишгоҳҳои анъанавии давлатӣ пешбинӣ менамояд.

Бояд ғайд кард, ки системаи калони микёси таҳқиқотҳои натиҷаҳои муқоисавӣ ва таҳлили баҳодиҳии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ, айни ҳол дар Ҳумрогии Русия нисбатан рушд ёфтааст, ки минбаъд бояд ин шакл дар ҳумрогӣ мо низ давра ба давра амалӣ карда шаванд.

Қабули қарорҳои идоравӣ ба сифати механизми ҳавасамандгардонӣ дар шаклҳои гуногун ифода шуда метавонад.

Ташаккули аккредитатсияи системаҳои таҳсилот, шартӣ зарурии баҳодиҳии объективии сифати таҳсилот мебошад. Инчунин он ҳамчун ба сифати асоси ташаккули фарҳанги муносири рефлексивии таҳсилот баррасӣ шуда метавонад, ки ҳамчун қобилияти давлат, ҷамъият ва шахсони воқеӣ ба баҳодиҳии объективии сифати таҳсилот ҳамчун институти иҷтимоӣ, раванд ва натиҷа фаҳмида мешавад ва дар якҷоягии тарзҳо, воситаҳо, шаклҳо ва технологияҳои баҳодиҳӣ ифода карда мешаванд. Ба ин маъно, фарҳанги рефлексивии таҳсилот метавонад ба сифати тарзи нави ташкил ва худ ба сифати ташаккули таҳсилот баромад кунад.

Аккредитатсияи давлатӣ дар соҳаи маориф тартиботи баҳодиҳӣ ба мутобиқати стандартҳо (меъёрҳо)-и таҳсилот ва кафолати устувории натиҷаҳо, эътирофи мақом ва ба ихтиёр гузоштани имкониятҳо ва ҳуқуқи имтиёзхоро аз тарафи ҷамъият ва давлат ба муассисаи таълимӣ пешбинӣ менамояд [1].

Дар рушди амалии таҳсилоти ҷаҳонӣ, чунин шаклҳои аккредитатсияи системаҳои таҳсилот мавҷуданд, ки аз якдигар фарқ мекунанд:

1) аз рӯи сохтори аккредитатсия:

- аккредитатсияи институтсионалӣ — аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ дар маҷмӯъ,

- аккредитатсияи махсус (барномавӣ) — аккредитатсияи барномаҳои алоҳидаи таълимӣ;

2) аз рӯи субъекти аккредитатсия:

- аккредитатсияи давлатӣ — аккредитатсияи мақомоти давлатии идоракунондаи таҳсилот,

- аккредитатсияи ҷамъиятӣ — аккредитатсияи мақомоти ҷамъиятӣ ва касбӣ, ташкилотҳо ва асоссиатсияҳо;

3) аз рӯи эътирофи минтақавӣ:

- аккредитатсияи миллӣ — аккредитатсияи муассисаҳо (барномаҳо) дар доираи ҷумҳурӣ;

- аккредитатсияи байналмилалӣ — аккредитатсияи барномаҳои таълимӣ дар сатҳи байналмилалӣ (одатан, аккредитатсияи байналмилалӣ танҳо барои барномаҳои алоҳидаи таълимӣ гузаронида мешавад, на барои муассисаҳо дар маҷмӯъ).

Раванди аккредитатсия мавҷудияти системаро пешбинӣ мекунанд ва дар доираи он гузаронида мешавад, ҳамзамон бояд ғайд кард, ки системаи аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимӣ чунин талаботҳо дорад:

- шабакаи муассисаҳои таълимии давлатӣ ва ҷамъиятӣ, мақомот ва ташкилотҳои ба раванди баҳодиҳӣ, ҳулосабарорӣ, натиҷагирӣ ва қабули қарорҳо ҷалбшуда;

- маҷмӯи талаботҳо, меъёрҳо, нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои баҳодиҳӣ;

- маҷмӯи ҷорабиниҳои мураттаб (амалҳои мутақобил)-и муассисаҳо ва ташкилотҳо;

- маҷмӯи усулҳои ҷамъоварӣ, таҳлил ва тафсири иттилоот дар раванди баҳодиҳӣ, ҳулосабарорӣ ва қабули қарорҳо доир ба аккредитатсия;

- муҳити истифодабарандагони иттилоот оид ба натиҷаҳои аккредитатсия.

Умуман, ҳулоса намудан мумкин, ки ташаккул ва рушди системаи аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ чунин пешбинӣ менамояд: - ташаккули инфрасохтор (мақомот, ташкилотҳо);

-коркарди технологияи аккредитатсия: стандартҳо (меъёрҳо, талабот)-е, ки ба онҳо бояд ба нишондиҳандаҳои объекти баҳодиҳиандашаванда, даврият, мунтазамӣ, усулҳои ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоот мутобикат намоянд;

- механизми ҳавасмандгардонӣ дар раванди фаъолияти комиссия.

Усули муҳимтарини фаҳмидагирии назариявии системаи аккредитатсияи давлатӣ шаклирии номунтазам шуда метавонад, ки шакли инъикоси ҳақиқат мебошад ва аз «муайянкун» ё аз нав бавучудории ягон хусусияти объектҳои воқеӣ бо ёрии тавсифи абстракт» иборат аст (Бахвалов Л.А.) [2]. Дар назарияи идоракунии системаҳои мураккаби иҷтимоӣ, намуна ҳамчун «шакли ба таври сунъӣ ба вучуд овардашудаи предмети мушаххас, тартибот, раванд, зухурот ва ниҳоят, ҳар як система» баррасӣ мешавад (Геворкян Е. ва дигарон) [3]. Мутобиқи тасаввуроти муосири илмӣ, объекти намунасосӣ ҳар як объект, раванд, зухурот, яъне ҳамаи он чизе, ки муҳаққиқ аз муҳити ихотакарда ҷудо мекунад ва ба сифати система пешниҳод шуда метавонад.

Барои системаҳои кушодаи тараққиқунанда бо ҷузъҳои фаъол, ҷӣ навъе, ки системаи мураккаби иҷтимоӣ мебошад, система метавонад ҳамчун маҷмӯи мураббаҳои на танҳо се ташкилдиҳандаи асосӣ: ҷузъҳо, робитаҳо ва амалиёт муайян карда шаванд, балки субъекти ҷудокунии система ва мақсади ҷунин ҷудокуниро дарбар гирифта тавонад.

Дар раванди моделсозӣ рамзгузориҳои ҳамон иттилооте низ ба вуқӯъ меояд, ки ин иттилоот низ имкон дорад, ки номаълум бошад. Пас, намунасосӣ дорои қобилияти пешбинӣ кардани дошта, на танҳо ба тағйир ва омӯзиши система, балки ба омӯзиши системаи проблемавии марбути он низ мусоидат мекунад. (Плотинский Ю.М.) [4]. Қобилияти пешгӯӣ кардани намунасосӣ ба мақсадҳои идоракунии хизмат мекунад. «Модел-Намуна — ин омили концептуалӣ, дар навбати аввал ба идоракунии раванд ё зухуроти намунашаванда равонашуда мебошад» (Плотинский Ю.М.) [4].

Яъне, ҳангоми намунасосии система ҷунин принципҳои ба назар бояд гирифт:

Системаҳои таркибӣ (ҷузъҳо, робитаҳо, амалиёт) ба таври принципиалӣ якхела нестанд ва ҳамчун компонентҳои система муайян шуда метавонанд. Компонент, дар навбати худ, маҷмӯи ҷузъҳои якхела мебошад. Унсур — ҳадди ба қисмҳо ҷудо кардани системаи бо ченаки зарурӣ, барои вазифаи мушаххаси дарки иттилоотӣ оид ба хусусияти система муайяншуда мебошад.

Системаи интиҳории компонентҳои зиёд, аз муҳити зист ҷудокарда мутобиқи мақсади муайян ва дар доираи қонунҳои муайяни фосилавӣ мебошад. Ҳамин тавр, ҳангоми банақшагирии система, мақсадҳо, ки тавсифи фосилавӣ ва муваққатии инкишофи системаро инъикос мекунад, инчунин ба хусусиятҳои системаҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонанд, ба инбат гирифтани лозим аст.

Раванди ҷудокунии система аз муҳит, дар раванди шаклсозӣ (намунасосӣ) бо раванди инъикоси он дар фаҳмида гирифтани субъект ва ба забони субъект марбут аст. Субъект дар тартиб додани намунаи система нақши муайянкунанда (идоравӣ) мебошад.

Ҷуноне, ки аз маҷмӯи математикӣ бармеояд система маҷмӯи умумии ҷузъҳо набуда, танҳо ҳанон ҳисмҳои дарбар мегирад, ки дар соҳаи буриши маҳмӯи қарор дошта бошад. Пас, ҳар як система маҷмӯи муайяни компонентҳоро дар бар мегирад, ки ҳар кадомаш на ҳамаи маҷмӯи унсурҳои якхела, балки танҳо ҳанонҳоро дар бар мегирад, ки мақсадҳои субъектро амалӣ карда тавонанд.

Шумораи компонентҳо дар система (зерсистемаҳои ҳар як сатҳ) бо принципи зарурият ва қифоягӣ барои амалӣ намудани мақсадҳои субъект муайян карда мешаванд.

Пас, зеро системаи аккредитатсия ин ба ҳама ба сифати таъсирот яқлукҳои ба мақсад равонашудаи унсурҳо (субъектҳои система), тартиботи баҳодиҳӣ, таҳлил ва қабули қарорҳоро оид ба фаъолияти таълимӣ ва муайян кардани магоми муассисаи таълимиро фаҳмидан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»-Душанбе, 2013
2. Бахвалов Л.А. Компьютерное моделирование: долгий путь к вершинам? // Компьютера. — 1997. С.26-36.
3. Геворкян Е., Мотова Г., Наводнов В. Развитие системы аккредитации высшего образования в Российской Федерации. Вестник высшей школы. — 2004. — № 1. — С.25-28.
4. Плотинский Ю.М. Теоретические и эмпирические модели социальных процессов: Учеб. пособие для высших учебных заведений. — М.: Издательская корпорация «Логос», 1998. — 280 с.

АККРЕДИТАЦИЯ КАК ФАКТОР УПРАВЛЕНИЯ И КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются аккредитация как фактор управления и контроля качества образования. На основании исследования и обучения материалов, автор статьи утверждает, что аккредитация играет большую роль на улучшения качества образование на всех уровнях образования, в частности в высшей профессиональных образовательных учреждениях. Также он подчеркивает, что государственная аккредитация в области образования обеспечивает оценку соответствия образовательным стандартам и гарантирует устойчивость результатов, признание статуса и передачу возможностей и прав обществом и государством образовательным учреждениям.

Ключевые слова: аккредитация, качества образование, государственная аккредитация, технология аккредитации, процедура аккредитация и формы аккредитации образовательных систем

ACCREDITATION AS A FACTOR OF MANAGEMENT AND QUALITY EDUCATION

The article considers accreditation as a factor in the management and quality control of education. Based on research and training materials, the author of the article claims that accreditation plays a big role in improving the quality of education at all levels of education, in particular in higher professional educational institutions.

He also emphasizes that state accreditation in the field of education provides an assessment of compliance with educational standards and guarantees the sustainability of results, recognition of status and transfer of opportunities and rights by society and the state to educational institutions.

Keywords: accreditation, quality education, state accreditation, accreditation technology, accreditation procedure and forms of accreditation of educational systems

Сведения об авторах:

Рахмонов Шариф Мадиномович – кандидат педагогических наук, декан факультета физики Таджикского государственного педагогического университета им. Садрриддина Айни. Тел.: (+992) 918265609

Саидзода Шохин – директор Агентство по надзору в сфере образования и науки при Президента Республики Таджикистан

About the authors:

Rakhmonov Sharif Madinovich - Candidate of Pedagogic Sciences, Dean of Physical Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni. Ph.: (992) 918265609

Saidzoda Shohin - Director of the Agency for supervision in education and science under the President of the Republic Tajikistan

УДК.51(075)

ББК.74.262

Б. 91

ПРАКТИЧЕСКИЕ ЗАНЯТИЯ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ В ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Бурханов К.Т.

Хаджандский государственный университет имени академика Б.Гафурова

В настоящее время коллектив дошкольной образовательной организации работает над проблемой «Совершенствование педагогического процесса в сохранении и укреплении физического и психического здоровья детей, мировоззренческом и социально-личностном становлении дошкольников». Одной из основных задач, решаемых педагогами, является развитие логического мышления дошкольников на занятиях по математике посредством использования дидактических игр с логико-математическим содержанием.

Формирование элементарных математических представлений (ФЭМП) у детей дошкольного возраста в современных условиях является важной частью интеллектуального и личностного развития. В соответствии с программой дошкольная образовательная организация является первой ступенью образования, поэтому детский сад выполняет важную функцию подготовки детей к школе. Успешность дальнейшего обучения ребёнка зависит от того, насколько качественно и своевременно будет он подготовлен.

Обучение математике детей дошкольного возраста немыслимо без использования дидактических игр. Их применение помогает наиболее глубокому усвоению материала, ребёнок становится активным участником познавательной деятельности.

На пути становления методики развития математических представлений у детей дошкольного возраста основу её как научной дисциплины составляло устное народное творчество: разнообразные сказки, считалки, пословицы, поговорки, загадки, шутки. На первом этапе развития методики особое внимание уделялось содержанию и методам обучения дошкольников арифметике и развития представлений о размерах, мерах измерения, времени и пространстве. Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой и другие высказывали определённые предложения о содержании и методах обучения детей, в основном в семье. Методы развития у детей представлений о числе и форме нашли отражение и дальнейшее развитие в системах сенсорного воспитания немецкого педагога Ф.Фребеля, итальянского педагога М.Монтессори и других. В этих классических системах сенсорного воспитания специально рассматривались вопросы ознакомления детей с геометрическими формами и величинами; обучение счёту, измерениям, составлению рядов предметов по размеру, весу.

Итак, передовые педагоги XX века, русские и зарубежные, признавали роль и необходимость первичных математических знаний в развитии и воспитании детей до школы, выделяли при этом счёт в качестве средства умственного развития и настоятельно рекомендовали обучать детей ему как можно раньше, примерно с трёх лет [1.5].

В 20-е годы XX в. была создана принципиально новая система общественного дошкольного воспитания. В эти годы Е.И.Тихеевой, Л.В.Глаголевой, Ф.Н.Блехер разрабатывались методические пособия, программы, игры и дидактические материалы, способствующие математическому развитию дошкольников.

В 50-60-е годы XX в. вопросами развития количественных представлений у дошкольников занималась А.М.Леушина. Суть методики заключалась в следующем: усвоение ребёнком математических представлений осуществляется в процессе жизни и разнообразной деятельности. Она разработала основы дидактической системы формирования элементарных математических представлений, создав программу, содержанием которой являлись методы и приёмы работы с детьми от 3 до 6 лет.

Современное состояние теории и технологии развития математических представлений у детей дошкольного возраста сложилось в 80-90-е годы XX в. и до сегодняшнего дня под влиянием развития идей обучения детей математике, а также реорганизации всей системы образования.

Необходимо, чтобы процесс формирования элементарных математических представлений у детей был связан со всеми сторонами воспитательно-образовательной работы дошкольной организации и направлен на решение задач умственного воспитания и математического развития дошкольников. Свои знания и умения дошкольники применяют в разных видах деятельности: трудовой, продуктивной, игровой, познавательно-исследовательской, когда требуется сосчитать, пересчитать, отсчитать или измерить нужное количество предметов и материалов. Так, например, во время занятий по созданию аппликации дети убеждаются в том, что количество предметов не зависит от места их расположения (при украшении малицы ненецким орнаментом - чумаки, их количество остаётся неизменным независимо от того, как они наклеены: друг за другом, на определённом расстоянии или рядом).

На занятиях рисования, лепки, аппликации и конструирования у дошкольников закрепляются представления о геометрических фигурах и телах, о форме, размерах предметов, об их пространственном расположении, о количестве.

В познавательно-исследовательской деятельности совершенствуются представления о временных отрезках, дошкольники знакомятся со способами измерения длины, веса и объёма предметов.

На занятиях по физкультуре дети часто сталкиваются с количественным и порядковым счётом при построениях, выполнении физических упражнений, в ходе подвижных игр.

Н.А.Виноградова отметила, что вследствие возрастных особенностей детей дошкольного возраста в целях их обучения следует широко использовать дидактические игры, настольно-печатные игры, игры с предметами (сюжетно-дидактические и игры-инсценировки), словесные и игровые приёмы, дидактический материал.

Без игры нет, и не может быть полноценного умственного развития. Игра - это огромное светлое окно, через которое в духовный мир ребенка вливается живительный поток представлений, понятий. Игра - это искра, зажигающая огонек пытливости и любознательности (В.А.Сухомлинский).

Сегодня, а, тем более, завтра, математика будет необходима огромному числу людей различных профессий. В математике заложены огромные возможности для развития мышления детей, в процессе их обучения с самого раннего возраста.

Математика обладает уникальным развивающим эффектом. «Она приводит в порядок ум», т.е. наилучшим образом формирует приемы мыслительной деятельности и качества ума, но не только. Ее изучение способствует развитию памяти, речи, воображения, эмоций; формирует настойчивость, терпение, творческий потенциал личности. Математик лучше планирует свою деятельность, прогнозирует ситуацию, последовательнее и точнее излагает мысли, лучше умеет обосновать свою позицию.

Основная цель занятий математикой – дать ребенку ощущение уверенности в своих силах, основанное на том, что мир упорядочен и потому постижим, а, следовательно, предсказуем для человека.

Надо помнить, что математика – один из наиболее трудных учебных предметов, но включение дидактических игр и упражнений позволяет чаще менять виды деятельности на занятии, и это создает условия для повышения эмоционального отношения к содержанию учебного материала, обеспечивает его доступность и осознанность.

Обучение математике детей дошкольного возраста немыслимо без использования занимательных игр, задач, развлечений. При этом роль несложного занимательного математического материала определяется с учетом возрастных возможностей детей и задач всестороннего развития и воспитания: активизировать умственную деятельность, заинтересовывать математическим материалом, увлекать и развлекать детей, развивать ум, расширять, углублять математические представления, закреплять полученные знания и умения, упражнять в применении их в других видах деятельности, новой обстановке.

Используя дидактические игры с целью формирования представлений, ознакомления с новыми сведениями. При этом непременным условием является применение системы игр и упражнений.

Дети очень активны в восприятии задач-шутки, головоломок, логических упражнений. Они настойчиво ищут ход решения, который ведет к результату. В том случае, когда занимательная задача доступна ребенку, у него складывается положительное эмоциональное отношение к ней, что и стимулирует мыслительную активность. Ребенку интересна конечная цель: сложить, найти нужную фигуру, преобразовать, – которая увлекает его.

Из всего многообразия занимательного математического материала в дошкольном возрасте наибольшее применение находят дидактические игры.

Их основное назначение – обеспечить упражняемость детей в различении, выделении, назывании множеств – предметов чисел, геометрических фигур, направлений и т.д. В дидактических играх есть возможность формировать новые знания, знакомить детей со способами действий. Каждая из игр решает конкретную задачу совершенствования математических (количественных, пространственных, временных) представлений детей.

Дидактические игры включаются в содержание занятий как одно из средств реализации программных задач. Место дидактической игры в структуре занятия по формированию элементарных математических представлений определяется возрастом детей, целью, назначением, содержанием занятия. Она может быть использована в качестве учебного задания, упражнения, направленного на выполнение конкретной задачи формирования представлений.

Дидактические игры и игровые упражнения математического содержания – наиболее известные и часто применяемые в современной практике дошкольного воспитания виды занимательного математического материала. В процессе обучения дошкольников математике игра непосредственно включается в занятие, являясь средством формирования новых знаний, расширения, уточнения, закрепления учебного материала.

В дошкольном возрасте игра имеет важнейшее значение в жизни маленького ребенка. Потребность в игре у детей сохраняется и занимает значительное место и в первые годы их обучения в школе. В играх нет реальной обусловленности обстоятельствами, пространством, временем. Дети – творцы настоящего и будущего. В этом заключается обаяние игры.

Рассмотрим другие виды занимательного материала, например математические игры. Это игры, в которых смоделированы математические построения, отношения, закономерности. Для нахождения ответа (решения), как правило, необходим предварительный анализ условий, правил, содержания игры или задачи. По ходу решения требуется применение математических методов и умозаключений [5.10 – 12].

Игры «Цепочка примеров»

Цель. Упражнять детей в умении производить арифметические действия.

Ход игры. Две группы участников садятся на стулья — одна против другой. Один ребенок берет мяч, называет простой арифметический пример: $3 + 2 =$ и бросает мяч кому-нибудь из другой группы. Тот, кому брошен мяч, дает ответ и бросает мяч игроку из первой группы. Поймавший мяч продолжает пример, в котором надо произвести действие с числом, являющимся ответом в первом примере. Участник игры, давший неверный ответ или пример, выбывает из игры. Выигрывает группа детей, у которой осталось больше игроков.

П р и м е ч а н и е. Игра предлагается для индивидуальной работы с детьми 6 — 7 лет, успешно усвоившими программный материал по развитию элементарных математических представлений.

Игры «Отгадай число»

Цель. Закрепить умение детей сравнивать числа.

Ход игры. По заданию ведущего ребенок должен быстро назвать число (числа) меньше 8, но больше 6; больше 5, но меньше 9 и т. д. Ребенок, выполнивший условия игры, получает флажок. При делении детей на 2 группы, ответивший неправильно, выбывает из игры.

Обе игры просты по содержанию и поставленной задаче: их участники должны произвести арифметические действия или назвать требуемое число на основе знания последовательности чисел и отношений между ними. Занимательность, интерес обеспечивают игровые действия (бросание мяча), игровую постановку цели, правила, приемы стимулирования умственной активности.

Разновидностью математических игр и задач являются логические игры, задачи, упражнения. Они направлены на тренировку мышления при выполнении логических операций и действий: «Найди недостающую фигуру», «Чем отличаются?», «Мельница», «Лиса и гуси», «По четыре» и др. игры «Выращивание дерева», «Чудо-мешочек», «Вычислительная машина» предполагают строгую логику действий.

Игры «Только одно свойство»

Для игры необходимо изготовить специальный набор геометрических фигур. В него входят четыре фигуры (круг, квадрат, треугольник и прямоугольник) четырех цветов, например красного, синего, желтого и белого, маленького размера. В этот же набор включается такое же количество перечисленных фигур указанных цветов, но больших по размеру. Таким образом, для игры (на одного участника) необходимо 16 маленьких геометрических фигур четырех видов и четырех цветов и столько же больших.

Цель. Закрепить знание свойств геометрических фигур, развивать умение быстро выбирать нужную фигуру, описывать ее.

Ход игры. У двоих играющих детей по полному набору фигур. Один (тот, кто начинает игру) кладет на стол любую фигуру. Второй играющий должен положить рядом фигуру, отличающуюся от нее только по одному признаку. Так, если первый положил на стол желтый большой треугольник, то второй кладет желтый большой квадрат или синий большой треугольник и т. д. Неправильным считается ход, если второй играющий положит фигуру, не отличающуюся от первой или отличающуюся от нее более чем на один признак. В этом случае фигуру у игрока забирают. Проигрывает тот, кто первый останется без фигур. (Возможны варианты.)

Игра строится по типу домино. По ходу игры требуется быстрая ориентировка играющих в цвете, форме, размере фигур, отсюда и воздействие на развитие логики, обоснованности мышления и действий.

К занимательному материалу относятся и различные дидактические игры, а также привлекательные по форме и содержанию упражнения. Они направлены на развитие у детей разного возраста логического мышления, пространственных представлений, дают возможность упражнять ребят в счете, вычислениях.

Игры «Числовой ряд»

(для детей старшего дошкольного возраста)

Цель. Закрепить знание последовательности чисел в натуральном ряду.

Ход игры. Двое детей, сидящих за одним столом, раскладывают перед собой лицевой стороной вниз карточки с цифрами от 1 до 10. При этом каждому из детей дается определенное количество карточек с цифрами (например, до 13). Некоторые из цифр встречаются в наборе дважды. Каждый играющий в порядке очередности берет карточку с цифрой, открывает ее и кладет перед собой. Затем первый играющий открывает еще одну карточку. Если обозначенное на ней число меньше числа открытой им ранее карты, ребенок кладет карточку левее первой, если больше — правее. Если же он возьмет карту с числом, уже открытым им, то возвращает ее на место, а право хода передается соседу. Выигрывает тот, кто первым выложил свой ряд.

Можно условно выделить еще 2 большие группы игр и упражнений. К первой относятся все математические задачи, игры на смекалку.

Игры «Назови число»

Цель. Упражнять детей в умения производить устные вычисления.

Ход игры. Взрослый или старший ребенок говорит: «Я могу отгадать число, которое ты задумал. Задумай число, прибавь к нему 6, от суммы отними 2, затем еще отними задуманное число, к результату прибавь 1. У тебя получилось число 5».

В этой несложной задаче на смекалку задуманное число может быть любым, но для решения ее нужно уметь устно вычислять.

Решение задач второй группы не требует специальной математической подготовки, необходимы лишь находчивость и сообразительность [6.20 – 25].

Детский сад выполняет важную функцию подготовки детей к школе. От того, насколько качественно и своевременно будет подготовлен ребенок к школе, во многом зависит успешность его дальнейшего обучения.

Одним из основных предметов в школе является математика. Математика обладает уникальным развивающим эффектом. Ее изучение способствует развитию памяти, речи, воображения, эмоций; формирует настойчивость, терпение, творческий потенциал личности. Основная цель занятий математикой – дать ребенку ощущение уверенности в своих силах, основанное на том, что мир упорядочен и потому постижим, а следовательно, предсказуем для человека.

Обучение математике детей дошкольного возраста немыслимо без использования дидактических игр. Их использование хорошо помогает восприятию материала и потому ребенок принимает активное участие в познавательном процессе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белошистая А.В. Формирование и развитие математических способностей дошкольников: вопросы теории и практики: - М.: 2003.-400с.
2. Бондаренко А.К., Матусик А.И. Воспитание детей в игре. Пособие для воспитателя детского сада. - М.: Просвещение, 1983.-300с.
3. Бурханов К.Т., Шукруллоева М.А. и др. Формирование представлений игровых и занимательных заданий по элементарной математике для дошкольников. – Худжанд, - 2013.-36 с.
4. Веракса Н.Е., Комарова Т.С., Васильева М.А. От рождения до школы. Примерная основная образовательная программа дошкольного образования. Издательство: Мозаика-синтез, 2015.-383с.
5. Коваленко В. Дидактические игры на уроках математики.-М.: 1990.-148с.
6. Михайлова З.А. Игровые занимательные задачи для дошкольников. М.: Просвещение, 1990.- 120с.

ПРАКТИЧЕСКИЕ ЗАНЯТИЯ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ В ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Дидактическая игра требует усидчивости, серьезный настрой, использование мыслительного процесса. Игра – естественный способ развития ребенка. Только в игре ребенок радостно и легко, как цветок под солнцем, раскрывает свои творческие способности, осваивает новые навыки и знания, развивает ловкость, наблюдательность, фантазию, память, учится размышлять, анализировать, преодолевать трудности, одновременно впитывая неоценимый опыт общения.

Дидактические игры оправдывают в решении задач индивидуальной работы с детьми в свободное от занятий время. Систематическая работа с детьми совершенствует общие умственные способности: логики мысли, рассуждений и действий, смекалки и сообразительности, пространственных представлений.

Ключевые слова: коллектив, дошкольное образование, учреждения, формирование, математика, цель, задачи, дидактика, игра, логика, методика.

PRACTICAL LESSONS FOR THE FORMATION OF ELEMENTARY MATHEMATICAL REPRESENTATIONS AT PRESCHOOL INSTITUTIONS

Didactic games require perseverance, a serious attitude, the use of the thought process. The game is a natural way of developing a child. Only in the game the child joyfully and easily, like a flower under the sun, reveals his creative abilities, develops new skills and knowledge, develops dexterity, observation, imagination, memory, learns to think, analyze, overcome difficulties, while absorbing invaluable communication experience.

Didactic games are justified in solving the problems of individual work with children in their free time. Systematic work with children improves general mental abilities: the logic of thought, reasoning and action, ingenuity and quick wit, spatial representations.

Keywords: collective, preschool education, institutions, formation, mathematics, goal, tasks, didactics, game, logic, methodology.

Сведения об авторе:

Бурханов Курбонбой Турсунраджбович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры естественно -математики, эстетической воспитания и его преподавания Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова (Республики Таджикистан, г. Худжанд), Тел. моб. (+992) 918909172. E-mail: kurbon1953@mail.ru

About the author:

Burhanov Kurbonboi Tursunrajabovich - Candidate of Pedagogical Sciences, Dotcent of the Chair Methods of Teaching of Primary Classes, Khujand State University named after academician B. Gafurov (Republic of Tajikistan, Khujand) E-mail: kurbon1953@mail.ru

ПРАКТИКА ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ПО ИНАСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ВУЗАХ РТ

Умаров А.С., Дилороми М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

При изучении иностранных языков высшим учебным заведением республики приходится преодолевать ряд трудностей объективного характера при выстраивании процесса обучения это: постоянные изменения в учебных планах, нестабильное положение дисциплин в целостном образовательном процессе, дефицит эффективной обучающей литературы, обусловленный недостаточным обеспечением по специальным иноязычным материалам обучающего характера в вузовских библиотеках, сокращение учебных часов и пр. Кроме того, большинство педагогических вузов характеризуются не востребованностью ознакомления с первоисточниками литературы по иностранному языку со стороны профильных кафедр, за исключением немногих, а проблемы мотивации и активизации учебно-познавательной самостоятельности решаются, как правило, на личностном уровне преподавателя, который сумел пробудить интерес к изучению иностранного языка при том, что фактические знания, умения и навыки овладения студентами языком остаются без внимания с их стороны [3, с.77-78].

В статье дается анализ результатов по констатирующему эксперименту, включающий методики, сориентированные на диагностический анализ содержания образования по иностранному языку, использовавшихся в качестве основных показателей по наличию учебно-познавательной самостоятельности к иностранному языку в вузе. Организация работы в данном направлении предполагала конкретизацию показателей учебно-познавательной самостоятельности, которые содержались в практическом личном опыте преподавателей кафедры иностранных языков Таджикского Государственного педагогического университета (ТГПУ) имени Садриддина Айни. В результате было конкретизировано 14 показателей.

Для осуществления данного среза по экспериментальной работе нами предварительно был проведен контрольный опрос, к организации которого были приглашены 50 специалистов-лингвистов. Экспертами выступали приглашенные преподаватели вузов, имеющие высшую квалификацию по преподаванию иностранного языка. Укомплектовка группы экспертов предусматривала ознакомление с их базовыми рекомендациями по их количественным и качественным составляющим.

Экспертные анкеты были представлены 14 пунктами по соответствующим показателям, сориентированных на выявление наличия учебно-познавательной самостоятельности по иностранному языку. Ранжирование данных показателей осуществлялось экспертами в зависимости от степени их необходимости в формировании и развитии учебно-познавательной самостоятельности при обучении иностранному языку в стенах высших учебных заведений. То есть путем ранжирования показателей конкретизировалась наличие учебно-познавательной самостоятельности у студентов вуза по овладению иностранным языком. На основании показателей преподавателем выявлялась степень сформированности знаний, умений и навыков студентов по английскому языку и конкретизировалась их готовность к совершенствованию языка.

Экспертная анкета включала в себя ряд вопросов:

1) Использование в обучающем процессе наиболее эффективных форм и методов обучения, предполагающих активизацию познавательной мотивации студентов, на основе оптимизации профессионально-ориентированного преподавания иностранного языка в вузе с внедрением коррекции и самокоррекции для организации взаимоконтроля и самоконтроля;

2) Взаимодействие кафедр в организации переводов, реферативных сообщений, самостоятельно подготовленных студентами, в целях содействия в формировании и развития учебно-познавательной самостоятельности в области профессиональной деятельности; осуществление самостоятельной аудиторной деятельности по переводу, изучению грамматики и т.д.;

3) Организация самостоятельной деятельности по конкретным формам и видам речевой деятельности в русле иностранного языка, связанных с совершенствованием ряда качеств студентов: воли, целеустремленности, настойчивости, трудолюбия, дисциплинированности, организованности, добросовестности, интереса;

4) Оформление стендов по страноведению и будущей профессиональной деятельности, содействующую приобретению положительных качеств, мотивирующих на освоении иностранного языка;

5) Успеваемость по иностранному языку, характеризующую наличие знаний по профессиональной подготовке через наличие у студентов учебно-познавательной самостоятельности по иностранному языку;

6) Использование художественной литературы при обучении иностранному языку, конкретизирующей уровень владения умениями и навыками по чтению иноязычного текста и о степени учебно-познавательной самостоятельности в области чтения зарубежной литературы;

8) Организация чтения специализированных журналов по специальности (в аудиторное и внеаудиторное время);

9) Организация чтения газет (на занятиях и во внеаудиторное время) на изучаемом языке, формирующее основы мировоззрения, содействующее оптимизации учебно-познавательной самостоятельности через познавательную мотивацию;

10) Самостоятельный анализ жизненного и творческого пути выдающихся личностей для повышения уровня собственного личностного и профессионального роста;

11) Подготовка и выступление с докладами, лекциями, беседами в области страноведения для активизации и оптимизации собственного ораторского искусства как необходимого профессионального качества в будущей профессиональной сфере;

12) Подготовка и участие на итоговой конференции СНО, для выявления степени познавательной активности студентов и устойчивой учебно-познавательной самостоятельности к освоению языка;

13) Принятие участия в различных конкурсах, например в конкурсе по написанию реферата, конкретизирующее наличие учебно-познавательной самостоятельности в отношении страны по изучаемому языку; самостоятельная апробация имеющегося собственного потенциала для осуществления познавательной и научно-исследовательской деятельности;

14) Наличие знаков отличия (благодарности и грамоты) по участию на конференциях, лучшие доклады, рефераты, беседы и т.п., стимулирующие успешное развитие учебно-познавательной самостоятельности.

Вышеперечисленные критерии допускали видоизменения со стороны экспертов.

Для выяснения отношения экспертов осуществлялся статистический анализ по заполненным анкетам.

Ранжирование данных параметров дается в таблице 1.

Таблица 1.

Ранжирование параметров экспертами, которыми характеризуется учебно-познавательная самостоятельность студентов к иностранным языкам.

Место	Показатели	Оценка экспертов (в баллах)
1.	Успеваемость по иностранному языку	2,8
2.	Самостоятельное чтение дополнительных материалов	5,38

3.	Самостоятельное исследование жизненного и творческого пути выдающихся личностей	
4.	Доклады и выступления на итоговых конференциях	6,23 6,63
5.	Участие в конкурсах рефератов, олимпиадах, игре (ЧТО? ГДЕ? КОГДА?)	6,8
6.	Выступление с докладами, лекциями, беседами по страноведению	7,13
7.	Осуществление переводов, реферативных сообщений в контексте сотрудничества с кафедрами	7,37
8.	Количество благодарностей и грамот за участие в конференциях на личные доклады, рефераты, беседы	7,41

По результатам оценки, представленной экспертами, и статистическим данным было дано обобщение всех ведущих показателей учебно-познавательной самостоятельности у студентов – филологов к иностранному языку. Математическая диагностическая была рассматривалась по модели Т.Л. Бухариной [1], представленная следующими показателями: $D = X_1 a_1 + x_2 a_2 + x_n a_n + C$, которые были адаптированы к параметрам данного исследования, где D – была дискриминантной функцией, которой давалась характеристика студента в отношении его принадлежности к конкретной группе; x – балловые показатели а коэффициент показателей; C – поправочная константа.

Использование рассматриваемой модели осуществлялось через умножение цифровых значений в баллах с аналогичными им коэффициентами в каждом разделе по обучающимся, подытаживаемого алгебраическим суммированием полученных результатов и поправочной константы. Производной величиной с точностью до 95% было представлено положение по каждому конкретному подразделению обучающихся в рамках наличия у них учебно-познавательной самостоятельности к иностранному языку: 1) – имеющих устойчивую учебно-познавательную самостоятельность в области иностранного языка; 2) – имеющих среднюю учебно-познавательную самостоятельность к иностранному языку; 3) – не имеющих учебно-познавательной самостоятельности к иностранному языку (по Т.Л. Бухариной) [1].

Математическая модель Т.Л. Бухариной о наличии учебно-познавательной самостоятельности в контексте познавательного интереса к дисциплине базируется на двух факторах – «эмоционально – познавательном» и «творческом». Согласно ступенчатому характеру в развитии учебно-познавательной самостоятельности и в рамках их соответствия полученным результатам исследования формирование и развитие учебно-познавательной самостоятельности нами было представлено двумя составляющими:

эмоционально-познавательным - это практические занятия и лекции, связанные с раскрытием роли и значения обучения иностранному языку для личностного развития студентов; встречи и беседы с педагогами-различными специалистами, владеющих иностранным языком в контексте своей профессиональной сферы; рассказы по страноведческой проблематике; публикации в газете как ая информация. То есть все формы практических занятий по многообразной иноязычной речевой коммуникативной работы для активизации самостоятельности студентов.

- творческим - это творческая деятельность обучающихся: рефераты по проблемам страноведения; выступления, сообщения и доклады; микроконференции в учебных группах; ситуационно-ролевые игры; тематические викторины и игры; вечера, освещающие жизнь и творчество выдающихся людей; лекторские группы; конкурсы на лучший перевод; конференции СНО и т.п.

Формирование и развитие учебно-познавательной самостоятельности студентов осуществлялось на базе этих двух факторов как на основном, так и в полном курсе профессионального обучения иностранному языку в вузе,

демонстрируя уровни сформированности познавательного интереса к иностранному языку.

Формы и методы обучающей деятельности выстраивались с соблюдением ведущих дидактических принципов на основе их систематизации от простого к сложному путем обеспечения доступности и проявления интереса к процессу обучения.

Практика педагогической деятельности в области активизации учебно-познавательной самостоятельности к иностранному языку в рамках профессионально-ориентированного обучения позволяет нам констатировать о целесообразности наших разработок по содержанию обучения и технологии, развивающей познавательный, творческий астороны учебно-познавательной самостоятельности у студентов высших учебных заведений.

В целом, тенденция преподавания иностранного языка в педагогических вузах республики, констатирует о существующих проблемах при профессиональном изучении иностранного языка: низкий уровень усвоения иностранного языка студентами по завершении курса обучения, не смотря на то, что около 95% студентов (ПО), осознают важность владения иностранным языком в профессиональном образовании в вузе.

Анализ материалов в области развития учебно-познавательной самостоятельности к изучению иностранного языка у студентов выявил отсутствие конкретно представленной системы при наличии отдельных разработок по педагогическим технологиям. Обобщающий опыт в сфере формирования учебно-познавательной самостоятельности к изучению иностранного языка у студентов проявились в следующих выводах:

- проблема активизации учебно-познавательной самостоятельности к иностранному языку в педагогических вузах до последнего времени была представлена разрозненными бессистемными наработками и без обобщающей практики по отдельным вузам;

- содержание обучающей деятельности по формированию учебно-познавательной самостоятельности к иностранному языку не было представлено конкретными инновационными технологиями, направленными на оптимизацию профессиональной подготовки студентов педагогических вузов в области иностранного языка;

- преподавателями вузов часто недооценивалась значимость учебно-познавательной самостоятельности в процессе изучения иностранного языка;

- время диктует изменения параметров в обучении языку в профессиональной подготовке студентов. Вместе с тем не следует отмечать имеющийся потенциал по апробированной практике в данной сфере, который должен быть качественно отобран на основе систематизации всех имеющихся материалов для разработок инновационных подходов с учетом усиления роли и значимости учебно-познавательной самостоятельности;

- недооценка роли преподавателя при организации профессиональной подготовки в области иностранного языка значительно занижает значимость владения иностранным языком. Следует учитывать воспитательные аспект влияния личности педагога, рассматриваемого в современных условиях как компетентного консультанта, оказывающего помощь в овладении конкретной профессиональной деятельности посредством иностранного языка;

Вышеизложенное обусловило целенаправленную обучающую деятельность при подготовке содержания и технологии по экспериментальной работе, сориентированной на эффективное формирование и развитие различных аспектов учебно-познавательной самостоятельности у студентов к иностранному языку на основном (1,2) и полном (3-5) курсах.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бухарина Т.Л. Формы и методы развития профессионального интереса при выборе профессии / Т.Л. Бухарина [Текст]: дисс. ... канд. пед. наук. - М: 1983. - 184 с.
2. Бухарина Т.Л. Самостоятельность и интерес как факторы активизации познавательной деятельности студентов /Тезисы докладов рес-публиканской науч.-метод, конференции / Т.Л. Бухарина [Текст]. - Оренбург, 1992. - С.6-7.
3. Умаров А.С. Формирование и развитие учебно-познавательной самостоятельности студентов вуза в профессиональной подготовке (на примере дисциплины иностранный язык в вузах Республики Таджикистан) / А.С.Умаров [Текст]: дисс. канд пед. наук. – Душанбе, 2017. – 200 с.

ПРАКТИКА ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕТОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ПО ИНСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ВУЗАХ РТ

Статья освещает результаты констатирующего эксперимента на базе методик, для организации диагностического анализа учебных материалов, использовавшихся в качестве основных показателей присутствия учебно-познавательной самостоятельности к

иностранному языку в вузе. Следует учитывать воспитательный аспект влияния личности педагога, рассматриваемого в современных условиях как компетентного консультанта, оказывающего помощь в овладении конкретной профессиональной деятельности посредством иностранного языка.

Ключевые слова: учебно-познавательная, самостоятельность, иностранный язык, профессиональная подготовка, студентов, консультант, изучения, современных условиях

PRACTICE OF FORMATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE AUTONOMY OF STUDENTS IN PROFESSIONAL TRAINING IN LANGUAGE IN UNIVERSITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

At the article shows the results of the stating experiment on the basis of methods, for the organization of diagnostic analysis of educational materials used as the main indicators of the presence of educational and cognitive independence to foreign language in the university. Consideration should be given to the educational aspect of the influence of the teacher's personality, considered in modern conditions as a competent consultant assisting in the acquisition of a specific professional activity through a foreign language.

Keywords: educational and cognitive, independence, installed language, vocational training, students, consultant, studies, modern conditions

Сведения об авторах:

Умаров Абдурахмон Саидахмадович - Заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел: (+992) 918941689 электронная почта abdurahmon45@mail.ru

Дилороми Махмади - Ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни Тел: (+992) 987376728

About authors:

Umarov Abdurahmon Saidahmadovich - The head of department of foreign languages of Tajik State Pedagogical University named after Sadриддин Ayni, Phone: (+992) 918941689 E - mail abdurahmon45@mail.ru

Diloromi Mahmadi - Assistant department of foreign languages of Tajik State Pedagogical University named after Sadриддин Ayni, Phone: (+992) 987376728

ТАШАККУЛИ САЛОҲΙΑТНОКИИ ДОНИШЧЌҶҲҲ ЗИМНИ ОМУЗИШИ СУРУД

Хайруллоев Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрӣддин .Айнӣ

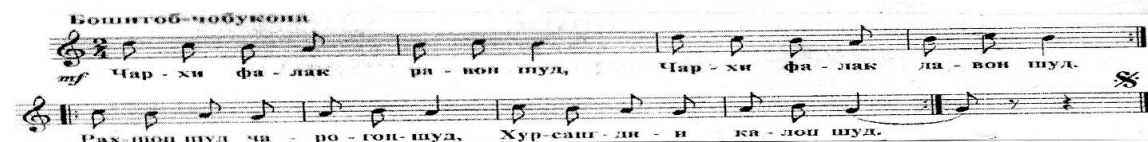
1 .

34

ЧАРХИ ФАЛАК

Оҳанги Х. Абдуллоев

Шеърӣ Гулҷеҳра Сулаймонова

1. 2.

Чархи фалак равон шуд, Хайвончаҳои қатор,

Чархи фалак давон шуд. (2 бор) Якбора шуда бедор. (2 бор)

Рахшон шуд чарогон шуд, Шодикунон давиданд,

Хурсандии калон шуд. (2 бор) Бозикунон давиданд. (2 бор)

3. Гургу хирсу шер давид,

Паланги далер давид. (2 бор)

Уштуруи калон давид,

Оҳуи чаққон давид. (2 бор)

Суруди мазкур аз ҷиҳати характер шӯху зиндадилона буда, дар бораи ҳайвонҳои гуногун эҷод гардидааст ва вобаста ба ин бастакор оҳанги соддаю дилчасп ба он эҷод намудааст, ки ҳамаи бандҳои суруд паи ҳам дар як оҳанг такрор ёфта суруда мешаванд. Дар вақти сурудан бояд хонандагон вобаста ба характери ҳар як ҳайвон овози худро шеърро бо он алоқаманд намуда иҷро намоянд. Чунин месазад, ки сурудро ба тариқи сахнача тайёр намуда, иҷро намуд. Ин суруд дар хонандагон ҳисси – раҳму шафқатро нисбат ба ҳайвонот бедор намуда, тарбияи ватандӯстию табиатшиносӣ ва ғамхори ба олами вуҳӯшро дар онҳо ташаккул медиҳад.

Ҳар як байти суруд 2-маротибагӣ суруда мешавад, ки он бо аломати реприза (II: : II) ишора ёфтааст дар умум ҳамаи 3 банди суруд пайҳам бо як оҳанг иҷро карда мешаванд ва он бо аломати (...) – сенё ишора карда гардидааст.

Суръати оҳанг бо характери суруд мувофиқ буда хурсандона, хушҳолона ва чобукона дар андозаи 2 иҷро карда мешавад. Дар вақти сурудан 4

аломати (m f) – метсо фортеро ба назар гирифт ва онро дар шакли на он қадар баланд бояд иҷро намуд. Диапазони суруд аз овози сол ¹ – re² – ро ташкил менамояд ва омӯзиши он барои нимсолаи 1-уми хонандагони синфи 2 тавсия карда мешавад.

Суруд дар лаҳни «до-мо-жор» эҷод гардида аз нотаҳои ҳаштӣ, чорякӣ аломати лига ва таваққуфҳои ҳаштӣ, чорякӣ барои чапак задан аз худ намоянд. Дар ҳар нотаи ҳаштӣ 1-чапак ва нотаҳои чорякӣ ( ) -2 чапак истифода гардад ва ба ҳайси ҳисоб мадиди нотаҳои ҳаштӣ ( ) ва таваққуфҳои ҳаштӣ ( ) барои дуруст аз худ намудани суруд аз ҷиҳати зарбӣ замина гардида сабаби ташаккули ҳисси зарбии донишҷӯён мегардад, ки бо чунин шакл ( ) аз худ карда суруда мешаванд. Баъди ба мазмуну мундариҷаи суруд ва муайяни фани он шинос гардидан овози иҷрокунандагонро барои сурудан тайёр кардан лозим аст, ки аз машқҳои мутобиққунӣ овоз эҷодкоруна бояд истифода бурд.

Дар раванди аз худ намудани суруд онро бояд як маротиба дар сози мусиқӣ навохтан ва маротибаи дуюм навохта сароидан лозим аст, то оҳанг дар хотираи иҷрокунандагон нақш бандад ва онҳо ҳар як овозро дар баландии додашудаги суруда овозашонро ҷӯр карда тавонанд. Суруд қисм-қисм аз худ карда шавад то хонандагон онро дар оҳанги эҷодгардидааш суруда тавонанд.

Хулоса, дар баробари сурудро дар оҳанги дода шудааст иҷро кардан донишҷӯ бо чунин салоҳиятҳо соҳиб мегарданд:

- Овозҳои мусиқиро медонад ва онро месарояд;
- Гирифтани нафаси мусиқиро медонад ва онро истифода бурда метавонад;
- Суръату шаклҳои онро медонад ва иҷро менамояд;
- Ҳисси зарби ва лаҳниш тараққӣ мекунад;
- Тобишнокии овозҳоро медонад ва онҳоро суруда метавонад;

Бо истифода аз методҳои гуногун ва сарфи вақт дар вақти омӯзиш омӯзгор метавонад, ки дар тарбияи маънавӣ – зебоипарастии хонандагон нақши муассирро гузарад, ки он дар оянда барои дарк намудани ҳаёти реалии фарҳангии таълимгиранда нақши бориз дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Хайруллоев Б. омӯзиши символҳо дар рушди маърифати мусиқӣ-педагогии донишҷӯён. Маводи конференсияи илмӣ – амалии байналмилалӣ "Проблемаҳои муосири тайёрии касбии методии муаллимони синфҳои ибтидоӣ дар мактабҳои олии педагогӣ" Душанбе "Сабрина –К" -2013-308.
2. Ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯён зимни омӯзиши суруди "Чархи фалак" дарси суруд ДДОТ ба номи Қ.Чураев. 1994-60.
3. Хайруллоев Б. Формирование компетентности студентов при изучение песня " Чархи фалак"

МУЗЫКАЛЬНО - ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ЗАНЯТИЯ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В статье рассматривается проблема компетентность будущих учителей начальных классов во время изучения песни "Чархи фалак". В связи с этим, анализируются разные стороны его деятельности, психологически-педагогическая проблема, так и музыкальная активность.

В результате автор подчёркивает, что в научной литературе и в практике недостаточно уделяется внимание формированию их компетентности. Это и является затруднением активизации повышения качества знаний и способностей студентов, обучающихся на отделении методики начальных классов.

Ключевые слова: студент, песня, музыкальное воспитание, компетентность, музыкальное сознание, художественное восприятие, музыкально-эстетическое воспитания.

MUSICAL - PEDAGOGICAL TRAINING OF TEACHERS HEAD CLASSES AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

The article deals with the problem of musical-pedagogical training of primary, school teachers during their studies in higher educational institutions. In this connection, different aspects of their activities are analyzed, both psychological and pedagogical problems, and musical activity. As a result, the author emphasizes that in the scientific literature and in practice, attention is not paid to their qualifications. This is the difficulty of enhancing the improvement of the quality of knowledge and abilities of students enrolled in the department of primary school methods.

Keywords: Student, musical education, music, Teacher, musical consciousness, artistic perception, aesthetic consciousness.

Сведения об авторе:

Хайруллоев Бахриддин - кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики воспитания музыки – искусств Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни; Тел: (+992) 900224481

About author:

Khairulloyev Bahriddin - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Music Education - Arts Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Phone number: (+992) 900224481.

УДК: 338.43(576.4)

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ В ШКОЛЕ

Мухаббатов Х.К., Дустов Дж.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Надо отметить, что в настоящее время к основным этапам формирования политехнической работы имеют различные формы отрасли производстве. Одна проблема из основной части технического обучения имеет знание ученика, который показывает знакомства учеников общеобразовательных учреждений с практическими работами на основе научной работы современной технологии и общественными и производственными отношениями, формирование трудового воспитания, совершенствования политехнических умения и навыки работы с новыми технологиями, развивать профессию учеников средней школы, а также способствует сознательной выбору дисциплины и создаст фундамент будущей специальности, которые учащихся общеобразовательной учреждении получит после окончания средней школы.

Этапы формирования технического воспитания имеет в себе индивидуальную практику трудового метода в работе инновационной технологии. В общеобразовательной учреждении в аспекте технического воспитания имеет различные теории этого метода, который помогает при изучения политехнического образования в школах Республики Таджикистан.

Следует отметить, что разнообразны структурные разновидности ролевого характера имеют связи в современной инновационной технологии, где основной роль играет политехническое образование, который помогает при выборе профессии в школе.

Следует сказать, что в настоящее время имеет связь с совершенствованием индивидуальной практики политехнического воспитания развивается работы развития как

технической работы в процессе изучения инновационной технологии. Эта работа связана с практикой новейшими инновационной технологии, которые проникнут в науку через производства, которые превращают эту работу непосредственно через производственной работы и новой технологии, которая может сыграть актуальную роль при создании новой природной силы.

Новая инновационная технология в настоящее время показывают, что развивается различных закономерных отношении, которые соответствуют определенной системы развитие нового государства, который развивает знания о технике и степень овладения этой работы, поэтому они помогают естественные, природные законы в социальной жизни, а также системы социальной законы жизни, которые помогают в дальнейшем развитие получение специальности в общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан.

Техническое воспитание имеет связи с другими общетехническими предметами, которые помогают в этом случае с новыми инновационными науками о развитии естественной закономерности в их связи к экономике, где учитывается социальные законы.

«Технология вскрывает активное отношение человека к природе, непосредственный процесс производства его жизни, а вместе с тем и его общественных условий жизни и проистекающих из них духовных представлений».

Эволюция и характер природной политехнической работы предлагает совершенствование и рассмотрение технического воспитания как одна из сторон не только индивидуального, но и технического воспитания.

Поэтому этой формы изучаемой в школе имеет связь с различными предметами учебной и воспитательной работы в законах науки, которые выполняют определенные функции технического образования, а также другие предметы, которые раскрывают основной положения трудового воспитания и общую правилу политехнического образования, а также формы действия общие работы с компьютерами, микропроцессорами и другими техническими приборами, которые встречаются в школе в процессе с политехническими обучениями и организационной формой учебной работы в общеобразовательных учреждениях нашей республики.

В настоящее время социально- экономические развития в Республике Таджикистан имеет связи с различными факторами. Поэтому этот вопрос является новым и основные задачи это развитие улучшению различными вопросами обучения политехнической проблемы и методы развития профессии учеников средней общеобразовательной школы и повышать улучшении психологии и морали, а также проведении различные самостоятельные работы и совершенствовании в учащихся осознанию знанию к политехническому образованию.

Образования политехнического – это такое развитие, где дают знание в центральных отраслях и научные принципы работы , которые имеют техническими работами и уметь необходимо участвовать в политехнической работе.

Техническое обучение является одним центральным элементом в процессе обучения всестороннего развития гражданам нашей республики.

Соколов А.Р. писал: «Техническое обучение ни надо сравнивать с политехническим образованием. Каждому ученику техническое обучения готовит к новому труду и подготовить к новой профессии и также общее образование, который развивает основу политехнического образования» [4, с.134].

Надо подчеркивать, что техническое обучение не дает какой-нибудь новой профессии, чтобы участвовать в этой сложной работе в профессии надо знать больше знания по политехническому образованию и иметь работать в различной сфере, которые пригодится в дальнейшей реальной жизни.

Следует подчеркивать, чтобы получить специальные знания и навыки в новой профессии больше чем другие работы для характера уровня производительной работы, где основное внимание надо обратить на техническое обучение, которое основывается на профессионального обучения, где учащихся получает хорошую работу по своей профессий, которой помогает ему в работе.

Надо сказать, политехническое обучение подготовить ученика к новой работе на современном этапе развития общества, где основное внимание надо уделить на объект и процесс изучения с новым классом, а также обратить внимания на важной и широкой работы в различных отраслях производству в настоящее время показать политехническое образования не только в современной общеобразовательной школе, но и других методах работы, которые сейчас являются актуальными в современной жизни.

Учителя и методисты показывают различные методы технического мышления, трудовой сноровки к творческому и рациональному подходу, разрабатывать реальные методы формирования функции и наметить различные виды технического, технологического и организационно-экономического метода, которые надо включить в содержание технического образования.

Политехническое обучение проводится различными методами, которые осуществляется в многообразными путями и работами в современной общеобразовательной школе и помогает ученикам получать новые профессии.

Рябова Л.М. отметила: «Особенности этой обучении заключается в том, что техническое обучение надо проводить на занятиях технического цикла, который в дальнейшем помогает ученикам общеобразовательной школы, чтобы они получили новые профессии» [3, с.104].

Во время занятий таких предметов, как математика, физика, химия, биология, география и другие предметы общеобразовательного цикла раскрывается научной основы труда, которые показывают различные сведения о развитии главной работы и достижения технической проблемы и показывает много политехнической работы и умения показать измерительной, экспериментальной, выращиваний растений и помогать животным и другие работы, которые встречаются в современной реальной жизни. Например, можно взять образец различные промышленные технические методы, которые можно отнести деталь и узел машины, механизм, измерительный прибор, а также образец готовый продукт сельского хозяйства, модель одежды, большие макеты и другие работы, которые и сейчас очень много в нашей жизни.

Надо отметить, что в современной жизни показывают различные технические работы, сельскохозяйственные методы работы, картина, диафильм, схема, диаграмма, которые помогают найти законы наук в трудовой и реальной работе.

В технической работе особое место занимает знакомства учеников с различными методическими работами, например, экскурсия в заводов, фабрик, знакомства с колхозами и совхозами, электростанциями и стройками и другими воспитательными работами с учащимися общеобразовательной школы.

Васильев Р.С. писал: «Для развития политехнического умения и развития технической работы проводится различные самостоятельные и лабораторные работы, а также практической и графической работы, которые составляют и решают работы с производственной проблемой» [2, с.88].

Поэтому многие работы по технической работы и организации производства, а также трудовые работы нельзя давать на занятиях естественно-технических уроках, например, химия, биология, география и во время занятий не нарушать их специфику и логику. Чтобы следовать учебному плану, надо добавить новые предметы по производству, такими занятиями как труд, машиноведения, электротехника, основой промышленной работы, основой сельской жизни, например, растениеводства, животноводства, механизация и организация экономики промышленного производства, который в настоящее время является актуальным в нашей современной жизни.

Важную роль в развитии политехнического обучения ученика во всех классов и в развития интересов к технической и агрономической работе, в совершенствовании технической работы выделяются самостоятельные работы, которые относятся такие работы, как техническая изобретательства и рационализаторства, конструирования прибора, модель, приспособления, который облегчает труд, туризм, устройств вечера техника, олимпиады и викторины.

Алексеев А.Н. писал: «Сейчас в методическое требование и плана средней общеобразовательной школы показано новый предмет под названием трудовое воспитание. В

школах имеются мастерской класс, где учащихся 10-11 классов получают новые профессии в области машиностроения металлов, обработка деверева, а также новой инновационной технологии в области компьютерной технологии» [1, с.43].

Это образование в средних общеобразовательных школах проводится в начале учебного года и должен развивать политехническое знание учеников и представление о научных работах и главной отрасли трудового воспитания учащихся, а также поднимать роль политехнического образования учащихся в средних общеобразовательных школах и в обеспечении приоритетных направление развития экономики Республики Таджикистан.

Следует подчеркнуть, что расширение знания в развитии индивидуальной способности учеников общеобразовательной школы в политехнического образования в настоящее время имеет практической работы в различных профессии.

Таким образом, что политехническое образование учащихся в средних общеобразовательных школах и в обеспечении приоритетных направление развития экономики Республики Таджикистан имеет актуальное направление и различные его аспекты развиваются в школах нашей республики.

Учеба молодого поколения и к новой жизни в настоящее время считается первостепенным задачам в общеобразовательной школе. Поэтому проблема выбора профессии молодого поколения является центральное место во всей работе в средней общеобразовательной школе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев А.Н. Особенности русского языкознания. Монография /А.Н. Алексеев. - М.: Наука , 2001.- 243 с.
2. Васильев Р. С. Характеристика современного русского языкознания. Учебник для педагогических вузов / Р.С. Васильев. - М.: Наука, 2012.- 265 с.
3. Рябова Л.М. Переводы концепция русского языка. Монография / Л.М. Рябова. - М.: Наука, 2007.- 254 с.
4. Соколов А.Р. Развитие современного русского языка. Учебник для педагогических вузов / А.Р. Соколов.- М.: Наука, 2002.- 165 с.
5. Петров М.В. Современный русский язык. Учебник для педагогических вузов / М.В. Петров. -М.: Высшая школа, 2014.- 273 с.
6. Федоров П.Я. Изучение современного русского языка. Монография / П.Я. Федоров - М.: Наука, 1998.- 295.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ В ШКОЛЕ

Эта статья посвящена ролью политехнического образования учащихся в средних общеобразовательных школах в Республике Таджикистан. Автор статьи на основе обширного материала исследует роль политехнического образования учащихся в средних общеобразовательных школах в Республике Таджикистан.

Следует подчеркнуть, что во время занятий таких предметов, как математика, физика, химия, биология, география и другие предметы общеобразовательного цикла раскрывается научной основы труда, которые показывают различные сведение о развитие главной работы и достижения технической проблемы и показывает много политехнической работы и умении показать измерительной, экспериментальной, выращиваний растении и помогать животным и другие работы, которые встречаются в современной реальной жизни. Например, можно взять образец различные промышленные технические методы, которые можно отнести деталь и узел машины, механизм, измерительный прибор, а также образец готовый продукт сельского хозяйства, модель одежды, большие макеты и другие работы, которые и сейчас очень много в нашей жизни.

В технической работе особое место занимает знакомства учеников с различными методическими работами, например, экскурсия по заводам, фабрик, знакомства с колхозами и совхозами, электростанциями и стройками и другими воспитательными работами с учащимися общеобразовательной школы.

Ключевые слова: техническая работа, политехническое образование, общеобразовательная школа, другая работа.

FEATURES OF POLYTECHNIC EDUCATION OF STUDENTS AT SCHOOL

This article is dedicated to the role of polytechnic education of students in secondary schools in the Republic of Tajikistan. The author of the article, based on extensive material, explores the role of polytechnic education of students in secondary schools in the Republic of Tajikistan.

It should be emphasized that during the training of subjects such as mathematics, physics, chemistry, biology, geography and other subjects of the general education cycle, the scientific basis of work is revealed, which show various information about the development of the main work and the achievement of a technical problem and shows a lot of polytechnic work and the ability to show measuring, experimental, growing plants and helping animals and other works that are found in modern real life. For example, you can take a sample of various industrial technical methods that you can

For example, you can take a sample of various industrial technical methods, which can include a part and a machine assembly, a mechanism, a measuring device, as well as a sample of a finished agricultural product, a clothing model, large models and other works, which are still very much in our lives.

In technical work, a special place is occupied by acquaintances of students with various methodological works, for example, a tour of factories, factories, acquaintances with collective farms and state farms, power plants and construction sites, and other educational work with students of a comprehensive school.

Keywords: technical work, polytechnical education, secondary school, other work

Сведение об авторах:

Мухаббатов Хушнуд Курбонович – кандидат технических наук, заведующий кафедрой экспериментальной физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел. (+992) 938-35-31-35 E-mail: mhq71@mail.ru

Дустов Джамишед Махмадкаримович - преподаватель кафедры экспериментальной физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел. (+992) 985458428 E-mail: Safina881@mail.ru

About the authors

Muhabbatov Khushnud Kurbonovich - candidate of technical sciences, head of the department of experimental physics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. tel. (+992) 938353135 E-mail: mhq71@mail.ru

Dustov Jamshed Makhmadkarimovich - Lecturer, Department of Experimental Physics, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini tel. (+992) 985 45 84 28 E-mail; Safina881@mail.ru

АСОСҶОИ МЕТОДИИ ТЕХНОЛОГИЯИ АККРЕДИТАТСИЯИ ДАВЛАТИИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ

Раҳмонов Ш.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Асосгузори сулҳу ваҳдат-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша ба соҳаи маориф таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, дар мулоқоту вохӯриҳояшон бо аҳли маориф ҷиҳати ба сатҳи таҳсилоти ҷаҳонӣ мувофиқ намудани таҳсилоти кишвар мунтазам таъкид менамояд.

Аз ҷумла дар суҳанрони дар Маҷлиси ботантана бахшида ба рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, 8-сентябри соли 1996 чунин қайд намудаанд: "Мо бояд тамоми низоми таълиму тарбияро дар мамлакат бо назардошти ниёзҳои Истиқлолияти давлат, самтҳои пешрафти ҷомеа, арзишҳои маънавию ахлоқии халқамон дар пайвастагӣ бо арзишҳои умумибашарӣ таҷдиди назар намоем." [3]

Чунин раванд, ки амалигардонии дастуру супроишҳои роҳбари давлатро дар самти низоми таълиму тарбия ба назардошти пешрафти ҷомеа, арзишҳои маънавию ахлоқии шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва мувофиқ намудан ба арзишҳои умумибашарӣ шинохти дараҷаи таҳсилот ва ҳуҷҷатҳои намунаи давлатии хатми муассисаҳои таълимӣ (шаҳодатномаи хатми муассисаҳои таҳсилоти асосӣ ва умумӣ, дипломи хатми муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ва инчунин баъди муассисаи таҳсилоти олии касбӣ) ба талаботи ҷомеаи ҷаҳони мувофиқ намудан, ин аз аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳӣ гузаронидани муассисаҳои таълимӣ мебошад, ки амалигардонии он ба низоми таҳсилоти ҷаҳонӣ моро наздик намуда ҳуҷҷатҳои хатмкардагони муассисаҳои таълимии мо дар хориҷи кишвар ба инобат гирифта шуда (дар асоси баробарарзишӣ), мутахассисони болаёқат ва дорои маҳорату малакаи хуби касбии омоданамудаи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ дар хориҷи кишвар фаъолият карда метавонанд.

Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ва дигар санадҳои меъриӣ ба танзимдорорандаи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аккредитатсияи давлатии ин зинаи таҳсилотро мақомоти ҷумҳуриявии идоравии идоракунии таҳсилот мегузаронад.

Ҳангоми муқаррар намудани мақоми аккредитатсияи давлатӣ, барои таъмини талаботҳои ягонаи давлатӣ дар самти ташхиси аккредитатсия рӯйхати нишондиҳандаҳо бо қарори мушовараи мақоми аккредитатсикунанда таҳия ва тасдиқ карда мешаванд [1]. Як қисми нишондиҳандаҳо ҳангоми муқаррар кардани навъи муассисаҳо, масалан: баҳодихии мундариҷа ва сифати оmodасозии мутахассисон, таъминоти техникӣ ва иттилоотӣ раванди таълим истифода карда мешаванд. Ин нишондиҳандаҳо дар натиҷаи озмоиш, дар давраи аттестатсияи муассисаҳои таълимӣ баҳогузори карда мешаванд. Баҳодихии мутобиқати мундариҷа ва сифати оmodасозии хатмкунандагон ба талаботҳои стандартҳои давлатии таҳсилоти миёнаи касбӣ ва сатҳи барномаҳои татбиқшавандаи ин зинаи таҳсилотро аккредитатсияи давлатӣ муайян менамояд.

Масъалаи муайян намудани мақом ва ё навъи муассисаҳои таълимӣ (коллеч ва ё техникум) бо татбиқи сатҳи гуногуни барномаҳои таҳсилот дар доираи як шахси ҳуқуқӣ марбут аст. Дар баробари ин бояд қайд намуд, ки муассисаи таълимӣ барномаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва зинаи аввалини муассисаи таҳсилоти олиро татбиқкунанда, аккредитатсияро ҳамчун зиннаи аввали муассисаи таҳсилоти оӣ мегузарад, ба монанди коллечҳои сохтори муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (Коллеҷи омӯзгори ба номи Хосият Қаҳҳораваи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б.Ғафуров ва дигар муассисаҳои таълимии сохтори муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ).

Бояд қайд намуд, ки дар ҳолати муассисаи таълимӣ барномаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва ё баъзан барномаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро амалӣ намудан, муассиса ҳангоми гузаштани аз аккредитатсияи давлатӣ бо монетаҳои зиёд дучор мешавад, зеро таъмин кардани мутобиқати талаботҳо ба муассисаҳои олии таълимӣ аз рӯи теъдоди омӯзгорони дорои дараҷа ва унвонҳои илмӣ, аз рӯи ҳаҷми татбиқии таҳқиқотҳои илмӣ ва дигар меъёрҳои аккредитатсиной мушкilotро дар чунин шакли муассисаҳо ба миён меорад. Ҳангоми муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ барномаҳои таҳсилоти ибтидоии касбиро татбиқ намудан, мақоми муассиса аз рӯи сатҳи миёнаи касбии таҳсилот муайян карда мешавад. Аммо муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ мутобиқи муқаррароти типӣ барномаҳои муштараки таҳсилоти ибтидоӣ ва таҳсилоти миёнаи касбӣ ва дар баъзе ҳолатҳои дигар бошад, барномаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро татбиқ намояд. Дар ин ҳолат, дар шароити тағйирёбии тамоми ҳуҷҷатҳои таъсисшаванда, муқаррар кардани навъи муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ ё таҳсилоти миёнаи касбӣ дар асоси меъёрҳои муайянкунандаи мақоми муассисаи таълимӣ монетагӣ ба миён меоварад. Намудҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо тартиб ва муқаррароти намунавӣ (коллечҳо) дар системаи маорифи ҷумҳурӣ зуҳури нав мебошанд. Тафрикаи муассисаҳои таҳсилоти оӣ ба донишгоҳҳо, академияҳо ва донишқадаҳо ҳанӯз аз давраи то

Истиқлолият ташаккул ёфта буд ва то ба ҳол боқӣ мондааст. Литсейю гимназияҳо дар давраи собиқ шӯравӣ мактабҳои ягонаи меҳнатии умумитаълимӣ шуданд, вале дар ҳар сурат, дар таҳсилоти миллий анаъанаҳои худро доранд. Ташкил намудани коллеҷҳоро дар системаи маорифи ҷумҳурӣ ҳамчун муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар қатори техникумҳо, ҳамчун таъсири тамоюлҳои инкишофи системаҳои ҷаҳонии таҳсилот баррасӣ кардан мумкин аст.

Бояд қайд кард, ки коллеҷ дар давлатҳои ғарб муассисаи таълимии баъди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ буда, барномаҳои таҳсилоти олии касбиро амалӣ менамояд ва ҳамчун муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳисобида мешаванд. Коллеҷҳое, ки муҳлати таҳсилашон чорсол мебошанд барномаҳои бакалавриро татбиқ карда, хатмкунандагони он дараҷаи таҳсилоти бакалаврро касб менамоянд. Коллеҷ дар иттиҳоди давлатҳои мустақил, аз ҷумла дар Тоҷикистон — муассисаи таҳсилоти академӣ не, балки муассисаи таҳсилоти касбӣ буда, барномаҳои таълимии омодаسازی кадрҳои корғарии зинаи миёнаи касбии дорони дараҷаи ихтисоси (касбӣ) корғарии сатҳи баландро омода менамояд. [2].

Муқоисаи намудани коллеҷ ва фарқияти он аз техникум дар муқаррароти типӣ хеле ҳамшабеҳанд, бинобар ин, талаботи давлатӣ ба намуди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, бо нишондиҳандаҳои аккредитатсияи давлатӣ ва бо ифодаҳои меъёрии онҳо, масалан бо миқдори барномаҳои аттестатсияшудаи сатҳи баланди омодаسازی мутахассисони касбӣ, ҳайати сифатии кадрҳои омӯзгорон (маълумоти оӣ, дараҷаҳои ихтисос, дараҷа ё унвони илмӣ), компютеркунонии раванди таълим ва ба ҳаҷми фаъолияти таълимию методии ҳайати омӯзгорон муайян карда шудаанд.

Талаботу меъёрҳои дақиқ қабулгардида ва як хел татбиқшаванда, барои муайян намудани фарқияти намуди муассисаҳои таълимӣ, барои он заруранд, ки беназоратӣ дар фаъолият ва таълимоти муассисаҳои ғайридавлатӣ ва беасос ташкил ва қабул намудани қарор доир ба тағйир додани мақоми давлатии муассисаҳои ин шакл нисбатан кам карда шавад. Аз ин рӯ, ҷиҳати тағйир додани шакл, бояд аввал зарурияти тағйир додани мундариҷаи фаъолиятро ба инобат гирифтани зарур аст.

Методҳои гузарондани аккредитатсияи давлатӣ, инчунин рӯйхати нишондиҳандаҳо барои тамоми муассисаҳо ягона, новобаста аз мансубияти идоравӣ ва шаклҳои ташкилию ҳукукии онҳо, асос ёфтааст.

Нишондиҳандаҳои аккредитатсияи давлатӣ танҳо самтҳои асосии фаъолияти муассисаҳои таълимиро ба назар мегирад, ки бевосита ба сифати фаъолияти раванди таълиму тарбия равона гардидаанд. Нишондиҳандаҳои баҳододашаванда дар натиҷаи таъсири идорӣ қобилияти тағйир ёфтани ва асосан, бояд на аз муҳити ихотакарда, балки аз ҳуди муассисаи таълимӣ вобаста бошанд. Рӯйхати нишондиҳандаҳо барои қабули қарори асоснок оид ба эътирофи муассисаҳо ва муқаррамудани навъ намуд ва мақоми он бояд на кам аз 20 меъёр бошад [5].

Нишондиҳандаҳои аккредитатсияи давлатӣ шароит, раванд имконият ва натиҷаи фаъолияти таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро баҳогузори менамояд. Ба талаботи асосӣ таъминоти техникӣ ва иттилоотӣ раванди таълим (фонди китобхона, мавҷудият ва истифодаи компютерҳо, проэктор ва тахтаи электронӣ), ҳайати сифатии омӯзгорон ва заминаи моддию техникӣ мансубанд.

Нишондиҳандаҳои раванди фаъолияти таълим:- мундариҷа ва сохтори тайёр намудани мутахассисони касбӣ, татбиқи барномаҳои сатҳи асосӣ ва сатҳи баланди омодаسازی мутахассисон, барномаҳои таҳсилоти иловагии касбӣ, системаи идоракунии ва назорати сифати таҳсилот, ҳаҷм ва самаранокии фаъолияти таълимию методии ҳайати омӯзгорон, ҳаҷми корҳои таҷрибавию озмоишӣ ва корҳои тарбиявӣ бо донишҷӯён мебошанд.

Нишондиҳандаи натиҷа:-сифати мутахассисони омодакардашуда дар муассисаи таълимӣ, ки дар ҳоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ фаъолият менамоянд ва талаботи нисбати ҷунин мутахассисон дар бозори меҳнати дохил ва хориҷӣ кишвар мебошад.

Қисми зиёди нишондиҳандаҳои аккредитатсионӣ, ҳангоми санҷиши дохилӣ ва берунии фаъолияти муассисаи таълимӣ баҳогузори карда мешавад. Маълумотҳои омори оид ба

натиҷаҳои санҷиши худбаҳодиҳӣ ва озмоиши беруниро мутахассисони касбӣ (коршиносон) таҳлил ва натиҷагирӣ менамоянд, хулосаи аккредитатсияи давлатӣ аз рӯи натиҷаҳои санҷиш ҳангоми баҳодиҳӣ ҳамаи самтҳои муассисаи таълимӣ муайян карда мешаванд.

Ҳангоми муайян намудани нишондиҳандаи натиҷа омода намудани мутахассисон, мавҷудият ва мутобиқати нақшаҳои таълимӣ, барномаҳои таълимии ба талаботҳои стандартҳои давлатии таҳсилоти миёнаи касбӣ (СДТ) баҳогузори карда мешаванд. Мутаассифона, ҳангоми фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз рӯи стандартҳои кӯҳнаи таҳсилот, инчунин татбиқи барномаҳои сатҳи баланди омодасозӣ ҳангоми аз рӯи онҳо мавҷуд набудани Стандарти давлатии таҳсилот низ мушоҳида мешавад.

Нишондиҳандаи сифати омода намудани мутахассисони касбӣ дар асоси натиҷаи таҳлилҳои аттестатсияҳои ҷамъбастии ҳатмкунандагон дар се соли охир, натиҷаҳои аттестатсияи дохилтаълимгоҳӣ (худбаҳодиҳӣ) доир карда аз рӯи ҳамаи ҷанҳонҳои нақшаи таълимӣ ва меъёрҳои аттестатсионии ҳайати коллективи омӯзгорон баҳогузори карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки меъёрҳои педагогӣ ҳангоми таҳлил дар шакли пурсишҳои назоратии шифоӣ ё ҳаттӣ гузаронида шуда, аммо истифодаи маводи педагогии андозагиранда ва методикаи таҳлилу тафсири натиҷаҳо бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ самарабахштар мебошад.

Таъминоти иттилоотӣ методии раванди таълим аз рӯи мавҷудият, ҳаҷм ва вазъи фонди китобхона ва таъминоти иттилоотӣ, истифодаи тахтаи электронӣ ва намуди намоиши барномаҳои омӯзиши компютер, тренажерҳо ва ғ. баҳодиҳӣ карда мешаванд.

Барои нишондиҳандаи таъминоти моддию техникаи раванди таълим, мавҷудият ва кофӣ будани биноҳои таълимию озмоишгоҳӣ ва таҷҳизотҳои ёрирасон, ҳуҷраҳои махсус, таҷҳизоти истеҳсолии дар раванди таълим истифодашаванда аҳамияти муҳим доранд. Дар бисёр мавридҳо, муассисаи таълимӣ ҳаҷми қабули ғайрибюҷетии донишҷӯёнро зиёд намуда, инчунин дар шакли таҳлили думоҳа ва ҳатто семоҳаи курсҳои кӯтоҳмуддати омода кардани касбҳои коргариро ташкил менамояд, ки дар ин ҳолат ба меъёрҳои беҳдошти санитарӣ-эпидемиологӣ фаъолияти будубошти таълимгирандагон риоя наменамоянд. Ҳамзамон, дар ин ҳолат ба ҷойи меъёри муайянгардида ба як донишҷӯ 5-6 метри квадратӣ ҳамагӣ 2-3 метри квадратӣ рост меояд, ки ин ҳам ҳангоми таҳлили аккредитатсионӣ монеъа эҷод менамояд[2].

Миқдори муайянгардидаи заминаи моддию техникаи (таълимию озмоишгоҳӣ) барои як донишҷӯи гурӯҳҳои таълимӣ, ҳангоми додани иҷозатнома ба муассисаи таълимӣ дар асоси меъёрҳои муайянгардида тавсия дода шуда, ин барои муайян намудани теъдоди қабули донишҷӯён ба муассисаи таълимӣ меъёри асосӣ ҳисобида мешавад, ки ин на дар ҳамаи муассисаҳо дар солҳои охир ба инобат гирифта мешавад. Баъзан чунин мушоҳида мешавад, ки мақомоти иҷозатномадиҳии субъекти ҷумҳуриявӣ дар иҷозатнома ин меъёрҳоро нобаробар ё тамоман ба инобат нагирифта қайд наменамоянд. Аммо комиссияи аккредитатсионӣ ва аъзоёни ҷаласаи мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи мутобиқати ин нишондиҳандаҳо ба меъёри иҷозатномадиҳӣ ба инобат гирифта баррасӣ ва баҳогузори менамояд. Нокифоягии аниқ таносуби ин меъёрҳо ба кам шудани муҳлати аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимӣ таъсир мерасонад.

Дар нишондиҳандаҳои аккредитатсионии системаи корҳои тарбиявии донишҷӯён дар муассисаи таълимӣ; шароити истиқомати донишҷӯён дар хобгоҳҳо, хизматрасонии онҳо, таъмини ғизо, машғулият ба варзиш ва корҳои ғайритаълимиро дар назар дошта шуда, ин нишондиҳанда, то айна ҳол танҳо хусусияти иттилоотӣ дошта, аммо дар айна ҳол, мутобиқи ҳуҷҷатҳои меъёрии амалкунадаи соҳа, ҳангоми аккредитатсияи давлатӣ ба инобат гирифта мешавад, ки ба ташаккули системаи кори тарбиявии ба мақсад равонашудаи донишҷӯён мусоидат хоҳад кард.

Солҳои охир, таҷрибаи мусбати муассисаҳои таълимӣ доир ба тарбия ва ташаккули шахсият ва шахрванд аз бисёр ҷиҳат фаромӯш шуда буданд. Ба воситаи талаботҳои

аттестатсия ва аккредитатсия муҳимияти функцияҳои таълимиро ҳамчун раванди ба мақсад равонашудаи таълим ва тарбия муайян кардан мумкин аст. Ҷиҳати баҳо додан ба самаранокии кори тарбиявӣ системаи ченакҳо ва баҳодиҳии натиҷаи кори тарбиявӣ таҳқиқотҳои махсуси илмиро талаб мекунанд, ҳамзамон мавҷудияти шароитҳо ва далели амалигардонии функцияи тарбиявӣ дар муассисаи таълимӣ принципиалӣ боқӣ мемонад.

Хулосаи комиссия бояд баҳои озмоиширо бо муайян кардани ифодаҳои меъерӣ дар раванди корҳои тарбиявӣ дарҷ намоянд.

Асосан нишондиҳандаҳои меъерӣ барои намуди муассисаҳои таълимиро баҳогузори намудан дар асоси санадҳои меъерӣ- ҳуқуқии соҳа муайян карда мешаванд.

Нишондиҳандаи муҳимтарини муайянкунандаи фарқияти коллеҷ ва техникумҳо, рӯйхати барномаҳои татбиқшавандаи таълимӣ ва сохтори омодаسازی кадрҳо мебошад. Масалан, барои коллеҷ: мавҷудияти иҷозатнома, ҳиссаи муайяни гурӯҳи донишҷӯён ва далели аттестатсияи барномаҳои сатҳи баланди омодаسازی кифоя аст. Барои он, ки барномаи сатҳи баланди омодаسازی мутахассисон аз аккредитатсия гузаронида шавад, он бояд дар фаъолияти иҷозатномадиҳӣ ва хулоса доир ба аттестатсияи муассисаи таълим дарҷ гардида бошад. Бе иҷозатома татбиқ кардани он, муҳолифи қонунгузори соҳа мебошад; агар он аз ташхиси аттестатсияи нагузарад, ин шароит барои эътирофшавии ҳамчун коллеҷ мушкilot ба миён меоварад.

Нишондиҳандаи иттилоърасонии муассисаҳои таълимӣ ба рӯйхати нишондиҳандаҳо аз соли 2003-ум барои низоми раванди мучтаҳазгардонӣ ва истифодаи техникаи муосири ҳисоббарор, технологияҳои иттилоотӣ, имконияҳои ИНТЕРНЕТ барои баланд бардоштани сифати омодаسازی мутахассисон, ворид карда шудааст.

Омили муҳимтарини сифати омодаسازی мутахассисон ва самаранокии тамоми фаъолияти талимии муассисаҳои таълимӣ, ҳайати сифатии кадрҳои педагогӣ: таҳсилоти олии доштани омӯзгорон, дараҷаҳои ихтисос, дараҷа ва унвонҳои илмӣ онҳо, ҳиссаи омӯзгорони қормандони асосӣ ва мунтазам гузаштани тақмили ихтисос мебошад.

Нишондиҳандаи фаъолияти таълимӣ ва таълимию методии коллективи омӯзгорони муассиса низ мушкilotҳои муайянеро ба миён меорад. Аммо ин талабот ғайритабӣ ё қалбақӣ (бофта) нест, зеро навиштан ва нашр кардани дастурҳои таълимӣ ва тавсияҳо – шарт зарурии ба омӯзгор соҳиб гардидан ба дараҷаи ихтисос, навиштани мақолаҳои илмӣ ва дастурҳои таълимӣ бошад, барои дарёфти дараҷа ва унвони илмӣ мебошад. Бар замми ин, фаъолияти таълимию методӣ барои сатҳи баланди омодаسازی мутахассисон дар коллеҷҳо шрт ва зарур аст.

Ифодаҳои меъериро аз рӯи нишондиҳандаҳои аккредитатсия, барои ҳар як гурӯҳи, дар асоси ҳисоботи омӯри муқаррар кардан мумкин аст. Таҳқиқоти илмӣ доир ба коркарди технологияи аккредитатсияи муассисаҳои таҳсилоти касбӣ аллакай муддати 24 сол гузаронида мешаванд. Дар ин муддат, маълумоти зиёди омӯри ва таҳлили ҷамъ оварда шуд, ки ба тақмил додани рӯйхати нишондиҳандаҳои аккредитатсионӣ ва муқаррар кардани нишондиҳандаҳои меъерии он дар асоси усулҳои илман асоснок гардида имкон дод.

Ҳамин тавр, принсипи муҳимтарини идоракунии системаи таҳсилот мавҷудияти маълумоти кофӣ ва боэътимод доир ба вазияти муассисаи таълимӣ мебошад.

Ҷамъоварии иттилоот ва азнавسازیи ҳамасолаи он, имкон медиҳад ҳолат ва тамоюлҳои инкишофи системаи таҳсилоти миёнаи касбӣ пайгирӣ ва талаботҳои минималӣ кофии дастраси аксарияти муассисаҳои давлатӣ муқаррар карда шавад. Меъёрҳои бо роҳи таҷриба муқарраршуда, ба таври ҳассос ба ҳолати тамоми системаи таҳсилот, ҳамчун иттилооти ба низом дарварадашуда таъсир намуда наметавонад. Теъдоди меъерии нишондиҳандаҳои аккредитатсия вобаста ба ҳолати система, қиматҳои асоснок ҳам зиёд ва ҳам кам шуда метавонанд.

Барои гузаштани аккредитатсияи давлатии муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, ба он касб намудани мақоми аккредитатсионии объективӣ ва асоснок, ва инчунин технологияи иттилоотӣ таҳлили қарори коллегияи аккредитатсионӣ дар ин самт тақмил дода мешавад [2].

Иттилооти таҳлилий аз рӯи ҳар як нишондиҳанда дар шакли диаграммаҳо пешкаш карда мешавад, ки натиҷаҳои фаъолияти муассисаи таълимии алоҳидаро, масалан коллеҷҳоро дар заминаи тамоми коллеҷҳои Тоҷикистон ва коллеҷҳои соҳавии мутобик нишон медиҳанд.

Қарор доир ба аккредитатсияи давлатӣ дар асоси маҷмӯи тамоми нишондиҳандаҳои муайян ва миқдорӣ қабул карда мешавад. Усулҳои оморҳои математикӣ имкон медиҳанд, ки мувофиқати натиҷаҳои фаъолияти муассисаҳо ба ифодаҳои меъёрии нишондиҳандаҳои аккредитатсионӣ баҳодихӣ шуда, эҳтимолияти мансубияти муассисаҳо ба намуди муайян пешбинӣ карда шавад [5].

Хулоса зарурати ҷамъоварии маълумоти пурра доир ба муассисаҳои таълимии, ки иҷозатнома барои фаъолияти таълимиро дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ доранд ва аз аттестатсияи ва аз таҳхиси аккредитатсионӣ гузаштаанд ҳуқуқи гирифтани шаҳодатнома оид ба аккредитатсияи давлатиро бо маҷмӯи барномаҳои таълимӣ доранд, ки дар ин асос муассисаи таълимӣ ҳуқуқи ба хатмкунандагон додани дипломи намунаи давлатиро новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ пайдо менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Низомномаи аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ (қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2018)
2. Раҳмонов Шариф Мадиномович «Педагогические основы организации и проведения аттестации средних профессиональных образовательных учреждений в Республике Таджикистан» диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук-Душанбе, 2009.
3. Суханрони Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллӣ- пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Маҷлиси ботантана бахшида ба рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, 8-сентябри соли 1996.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»-Душанбе, 2013
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби гузаронидани аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 05.02.2003, №145

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ АККРЕДИТАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ В СРЕДНИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

В статье рассматриваются методологические основы технологии государственной аккредитации общеобразовательных школ. На основании материалов, представленных в статье, автор статьи утверждает, что аккредитация играет большую роль на всех уровнях образования, в частности в средних профессиональных учебных заведениях. Также он подчеркивает, что показатели аккредитации оценивают состояние, возможности и результаты образовательной деятельности в средних профессиональных учебных заведениях.

Ключевые слова: аккредитация, государственная аккредитация, технология аккредитации, показатели аккредитации, методологические основы, требования, разрешение, средние профессиональные учебные заведения и др.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF STATE ACCREDITATION TECHNOLOGY OF SECONDARY VOCATIONAL SCHOOLS

The article deals with methodological foundation of state accreditation technology of secondary vocational schools. Based on materials provided in the article, the author of article argues that accreditation plays a great role in all levels of education, in particular at secondary vocational schools. Also, he emphasizes that accreditation indicators evaluates condition, opportunity and the results of educational activities at secondary vocational schools.

Keywords: accreditation, state accreditation, accreditation technology, accreditation indicators, methodological foundation, requirements, resolution, secondary vocational schools, etc.

Сведения об авторе:

Рахмонов Шариф Мадиномович – кандидат педагогических наук, декан факультета физики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел.: (+992) 918265609

About the author:

Rakhmonov Sharif Madinovich - Candidate of Pedagogic Sciences, Dean of Physical Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Ph.: (992) 918265609

БАЪЗЕ ПРОБЛЕММАҲОИ ТАЪЛИМИ САЛОҲИЯТНОКӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ

Алимов С.Ш., Табаров Д.Д.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Гулова М.

Муассисаи таҳсилоти умумии рақами 4-и шаҳри Ваҳдат

Нуруллоева Д.Т.

Муассисаи таҳсилоти умумии рақами 10-и ноҳияи Варзоб

Рушди босуръати илму техника, автоматизатсия ва роботизатсия гардидани истехсолот, маҳдуд гардидани захираҳои табиӣ, бӯхронҳои сиёсӣ молиявӣ боиси ҳосиятҳои эҷодӣ ва ҷӯстҷӯӣ касб намудани фаолиятҳои инсон дар ҷомеаи муосир гардидааст. Дар замони мо фаолиятҳои инсон на танҳо бо доштани донишҳо, балки аз маҳорату малакаҳои тадқиқотӣ, ки ташаккулёбишон ҳанӯз аз синфҳои ибтидоӣ сар мешавад, самаранок мегардад. Дар ин давра инкишофёбии зеҳнии кӯдак бо шиддат ба амал омада, намудҳои фаолиятҳо зуд иваз шуда, характери худнамоишдихӣ ҳосил мешавад. Бинобар ин аз ҳамин давраи рушди физиологӣ-равонии кӯдак сар карда, баробари донишандӯзӣ дар кӯдак ҳосил кунонидани маҳорату малакаҳо, ки омилҳои асосии ҳосилшавӣ ва ташаккулёбии салоҳиятҳо ба шумор мераванд, бояд мақсади асосии раванди таълими табиатшиносӣ дар мактаби ибтидоӣ бошад.

Бо ин мақсад дар мактаби таҳсилоти умумӣ ва ибтидоӣ стандартҳои нави маориф ҷорӣ шуда истодааст, ки он раванди амалигардонии моделҳои гуманитарии маълумотдиҳии мактаби ибтидоиро, ки натавон ба ташаккулёбии фаолиятҳои универсалии таълимии хонандаи хурдсол, балки ба худмаълумотгирӣ (худдонишандӯзӣ), худамалигардонӣ ва ҳамчунин фаолиятҳои тадқиқотӣ – мустақилона аз худ кардани донишҳои нави субъетивӣ ва дар амал санҷидани онҳо нигаронида шудааст, суръат мебахшад. Ҳамаи ин дар назди низомии маорифи Тоҷикистон вазифаи инкишоф додани салоҳиятҳои тадқиқотчигӣ-эҷодкориро, ҳамчун натиҷаи ниҳонии барномаи таҳсилоти ибтидоӣ мегузорад.

Аммо дар адабиётҳои муосири илмӣ-педагогӣ дарки илмии салоҳияти тадқиқотӣ, ҳамчун натиҷаи дар раванди таълим аз худ кардани барномаи асосии таҳсилоти ибтидоӣ ва умумӣ мушаххасу ягона муайян нашудааст. Дар қорҳои илмии Мухина В. [9] қайд карда шудааст, ки ҳанӯз аз синни калони томактабӣ, фаолиятҳои идрокӣ-тадқиқотчигӣ ба фаъолияти махсуси идрокӣ, дарки бошуурона ва мақсадноки кӯдак оиди ҷиҳати сохти ашёҳо, маълумотҳои нав оиди олами атроф таъдир ёфта, тасаввуроти ӯ оиди ҳодисаҳои дар ҳаёташ ба амалоянда ба як тартиби муайян медароянд. Ҳангоми ба синфи якум қадам гузоштан дар кӯдак на танҳо фаолиятҳои таҳлилий-муқоисааномӣ (қиссӣ) нисбати ҳодисаю ашёҳо ташакул меёбад, балки имконияти мантиқан фикр кардан ва ҷо ба ҷо гузориши фикрҳо пайдо мешавад. Фаолиятҳои тадқиқотиро кӯдак иҷро карда, меёроҳо ва қоидаҳои рафторро аз худ менамояд, тарзҳои ба худ ҳосил амал намуданро одат намуда дорои таҷрибаи шахсӣ мешавад, ки ин ба ташаккулёбии маҷмӯи салоҳиятҳои тадқиқотӣ оварда мерасонад. Ҳамин тавр инкишофи босуръати фикрронӣ дар кӯдак дар ибтидои таҳсил пешгӯикунандаи ташаккулёбии муваффақонаи салоҳиятҳои эҷодӣ-тадқиқотии кӯдак ба ҳисоб меравад. «Дақиқ муайян шудааст, ки хонанда зиёда аз 80%-и натиҷаҳои ба даст овардашро дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ аз худ мекунад ва дар тӯли ҳаёт истифода мебарад» [8, с.17]. Ин ҳолат заруриятро ба миён меорад, ки аломату ҳосиятҳои ҳосилшавии салоҳиятҳои номбаршударо дар хонандаи хурдсол муайян кунем.

Дар таҷрибаи таҳсилотӣ мактаби ибтидоии имрӯза ташаккулёбии номутаашакилона ва бенизми салоҳияти тадқиқотӣ мушоҳида мешавад, ки он дар мушкилоти тезтунди раванди таълим – сатҳи пасти шавқмандкунонӣ ва ташаббуси донишандӯзии хонандагонии хурдсол, имконнопазир будани идоранамоеи раванди таълим, нокифоя будани донишҳои амалии муаллимон дар ин самт иникос ёфта, ба дезадаптатсияи (зуд мутобиқ нашудани) кӯдак ба мактаб ва ҳаёти ҷамъиятӣ оварда мерасонад.

Баробари ба мактаб қадам гузоштан дар доираи муносибатҳои кӯдак бо ҷомеа тағироту дигаргунҳои ҷиддӣ ба амал меояд. Доираи фаолиятҳои ӯ васеъ гардида, дар байни он

фаолиятҳо амалҳое, ки алоқаманд ба раванди таълиманд ва масъулитнокиро талаб мекунад, бартарӣ пайдо мекунад. Акнун муносибати калонсолон, муаллимон ва ҳатто бегонагон бо кӯдак, ки масъулияти хонданро (хоҳ маҷбурӣ бошад, хоҳ ихтиёрӣ) ба ӯҳда гирифтааст, тамоман дигаргуна сураат мегирад. Мухина В. [9, с.249]. Рафторҳои кӯдак бошад, «қолабӣ» гардида дар доираи меъёрҳои қатъӣ сураат гирифта, талаботҳо ва назорат, нисбати ӯ дар оила зиёд мегарданд. Раванди мутобиқшавии (адаптатсия) кӯдак аз олами бозию эркагии кӯдакӣ ба олами тамоман навӣ дорои маҳдудияту меъёрҳо, талаботу назорат бисёр мураккабу мушкул гузашта ба ҳолати рӯҳию ҷисмонии кӯдак таъсири бузург мерасонад. «Мутобиқшавии узвҳои эҳсосотиرو ба шароитҳои нав адаптатсия меноманд» [2, с.52]. Бинобар ин, дар ин давраи аз нуқтаи назари равонӣ барои кӯдак бисёр ҳасос, ҷорӣ намудани маҳдудиятҳо, саҳт намудани талаботу назорат раванди мутобиқшавиро мушкул намуда, дар кӯдак рӯҳафтадагӣ, зуд бағзабой ва инҷикиро ба амал меорад. Кӯдаке, ки ҳамагӣ чанд моҳ ё ҳафта пештар бо шавқу ҳавас барои ба мактаб омадан тайёри мегардид ва мавқеи худро дар ҷомеа тахмин мезад, ба роҳгумӣ дучор гардида, шавқмандии ӯ ба донишомӯзӣ гум гашта, нерӯи зехнии ӯ ба дигар сӯй равона ва сарф мегардад. Дар доираи меъёрҳою қоидаҳои талабагӣ рушд додани мустақилият, вазифадор намудани кӯдак ба мустақилона донишандӯзӣ, таҳқиқу таҳлили ҳодисаҳо, пешгӯию тахмин ва озмоиши онҳо, яке аз роҳу воситаҳои мебошад, ки шавқ донишандӯзии кӯдакро зиёд намуда нерӯи ҷисмонӣю зехнии ӯро ба маҷрои зарурӣ равона месозад. Мутаассифона аксари муаллимони синфҳои ибтидоӣ дар шароити кунунӣ вазифаи аслии худ танҳо ба кӯдак омӯзонидани хату хонда тавоништаро доништа ба ин тарафи масъала диққати ҷиддӣ наметавонанд. Ва ҳатто дар раванди назарпурсӣ, баъзе муаллимҳои синфҳои ибтидоӣ бо таври ошкоро изҳор намуданд, ки вазифаи онҳо ба хонанда омӯзонидани хату хонда тавоништаро мебошад ва ҳеч ҳолате ба омӯхтани табиатшиносию, назарияи иқтисод, фалсафаю информатика ва ҳатто баъзе ҷузъиёти математикаро надоранд. Ин албатта нодуруст ва ҳеле бад аст. Зеро мақсаду вазифаи оила ва мактаб дар раванди таълим пеш аз ҳама ба ҳаёти мустақилона ва меҳнат таёр намудани кӯдак мебошад. Чунончи В.А Сухомлинский менависад: «Солҳои зиёд дар мактаб кор кардан, тақдирӣ садҳо одамон- манро амиқан бовар кунонид, ки тамоми ҷидду ҷаҳди мактаб ва оила ин тарбияи меҳнатӣ будааст» [6, с.11]. Ин раванд аз синни томактабӣ ва хурди мактабӣ сар шуда тамоми умр давом мекунад.

Навиштану хондан ва ҳисоб карда тавоништаро ин ҳанӯз илму дониш ба шуморо намеравад. Инҳо олоту воситаҳои ба даст овардани илму донишанд. Ва раванди ба даст овардани илму дониш бо раванди ҳатту савод баровардан бояд баробар гузашта барои ба даст овардани донишҳои илмӣ диққати ҷиддӣ дода шавад. Зеро дар ин давра дар дили кӯдак доначаҳои аз тухми илм кошта мешавад, ки минбаъд қобилиятҳои таҳлили майнаро ба таҳрик дароварда, шавқмандии мустақилона аз худ намудани донишхоро дар ӯ меафзояд. Натиҷаи чунин фаолияти бемасъулиятонро мебошад, ки имрӯз аксари хонандаи синфҳои болоӣ ва ҳатто донишҷӯён ҳеҷ гуна салоҳиятеро надоранд. Инҳо ҳамон хонандагонро мебошанд, ки дар мактабӣ ибтидоӣ ва оила бо онҳо дар самти қорҳои мустақилонаи тадқиқотӣ-эҷодӣ, озмоишию меҳнатӣ, ҳеҷ гуна амале ба иҷро нарасидааст. Онҳо ба шахсиятҳои табдил меёбанд, ки дигар мустақилона фикр кардан, мавқеи худро дар ҷомеа доништаро, баҳс намудан, нуқтаи назари худро ҳимоя намудан ҳам наметавонанд [1, 6, 7]. Ва яке аз шароити ҳосилшавии салоҳиятҳо ин фаолиятҳои мустақилонаи кӯдак дар асоси донишҳои ҳосилшуда бо мақсади амалинамоии онҳо ва ё ба даст овардани донишҳои нав, ба шумор меравад. Чунончи :«-Муносибати босалоҳият дар таълим омӯзгоронро водор месозад, ки бо истифода аз шаклу усулҳои замонавии таълиму тарбия хонандагонро ҳама тарафа ба зиндагӣ омода намоянд, зеро ҷомеаи имрӯза шогирдони ботачриба, дорои қобилияти ҳалли проблемаҳои мураккаби ҳаётӣ ва ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнатро аз мактабу маориф интизор аст», омадааст, дар дастури методии «Муносибати босалоҳият ба таълим». [8, с.5] Тадқиқотҳои, ки дар натиҷаи назарпурсии муаллимони синфҳои ибтидоӣ ба даст омадаанд, ба мо имкон дод, ки онҳо (муаллимони синфҳои ибтидоӣ) нисбати стандартҳои нави таҳсилот оиди гузаронидани фаъолиятҳои таълимии мустақилонаи беруназдарию беруназмактабӣ, ки омилҳои асосии рушди салоҳиятҳои калидии хонандагонро мебошанд, фикрҳои гуногун доранд. Аз 180 нафар муаллимони синфҳои ибтидоии

мактабҳои шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеи марказ, ки дар рафти назарпурсӣ иштирок доштанд, 56% бар он назаранд, ки кори беруназсинфӣ асосан вазифаи муассисаҳои махсуси кӯдакона аст; 29 % бар он назаранд, ки кӯдакро, ки дар бори таълим ба дӯши ӯ бор аст ҳар рӯз баъди дарс дар мактаб нигоҳ доштан ва ё сарбории таълимии зиёдатиҳо ба дӯшаш бор амудан мумкин нест ва танҳо 15 % дар раванди ташаққулиҳои шахсияти кӯдак фаолиятҳои мустақилонаи тадқиқотӣ таълимии беруназмактабиро зарур мешуморанд. Бо мақсади омӯзиши муносибати муаллимон бо фаъолиятҳои мустақилонаи беруназмактабӣ беруназсинфӣ, ҳамчунин таъсири он ба натиҷаҳои маълумотгирии фаннии шахс дар мактаби ибтидоӣ, омӯзиши анкетагии муаллимон гузаронида шуд, ки дар натиҷаи он ба саволи нақши маълумотгирии мустақилонаи фаннӣ дар инкишофи шахсият, 75% муаллимон ҷавоб доданд, ки он нақше надорад ва танҳо 25% қувваи инкишофдиҳанда доштани онро тасдиқ намуданд. Ин шаҳодати он аст, ки нерӯи инкишофдиҳии корҳои беруназсинфӣ беруназмактабии мустақилона аз фанни табиатшиносӣ дар ташаққулиҳои салоҳияти тадқиқотии хонандагони хурдсол бо таври оммавӣ, дар сатҳи зарурӣ истифода нашуда истодааст, ки сабаби он бо таври бояду шояд омӯхта нашудани ин нерӯ мебошад. Натиҷаҳои ин омӯзиш бо ҳулосаҳои Божович Л.И., Савенков А. И. [2, с.10] ва ғ. мувофиқ омада, шаҳодати он аст, ки аксари муаллимони синфҳои ибтидоӣ дар масъалаи тайёр намудани хонандаи хурдсол ба фаъолияти тадқиқотӣ маълумоти кам доранд [2, с.10]. Он муаллимон, ки кӯшиши бо хонандаи хурдсол гузаронидани корҳои тадқиқотӣ ва таълимӣ-тадқиқотӣ доранд, бинобар дастрасӣ надоштан ба дастурҳои методӣ ва дигар имкониятҳо, на ҳама вақт аз натиҷаи кори худ розианд. Аз ҳамин сабаб, муайян кардани қонуниятҳои ташаққулиҳои салоҳиятҳои тадқиқотии хонандаи хурдсол зарур буда, он бе коркарди тамсилаи назариявии раванди ташаққулиҳои ин хусусиятҳо дар фаъолияти беруназсинфӣ имконнопазир аст.

Таҳлили адабиётҳои раваншиносӣ педагогӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар илми педагогика проблемаи муайян кардани асосҳои назариявии ташаққулиҳои салоҳияти тадқиқотии хонандаи хурдсол дар раванди корҳои таълимии беруназсинфӣ ба миён омадааст. Вобаста ба ғояҳои пешниҳодшаванда гурӯҳҳои зерини тадқиқотҳо муайян гардидааст.

Гуруҳи аввалро тадқиқотҳои ташил медиҳанд, ки имконияти кушодани маънии салоҳият ва салоҳиятнокии тадқиқотиро дар усули таҳлили хосиятҳои рафтори тадқиқотӣ, фаъолияти тадқиқотӣ, махсусан фаъолияти таълимӣ- тадқиқотӣ дида, равшанкунандаи масъалаи инкишофи салоҳияти тадқиқотиро дар фаъолияти таълимӣ мебинанд.

Гуруҳи дуюми тадқиқотҳо ба муайян кардани хосиятҳои меъёрии салоҳиятҳои зарурӣ дар хонандаи хурдсол, таҳлили маълумотҳои оиди имкониятҳои эҷодии хонандаи хурдсол ва муайян кардани дараҷаи инкишофёбии салоҳияти тадқиқотии онҳо бахшида шуда аст.

Гуруҳи сеюми тадқиқотҳо, қушояндаи дурнамо ва ба муайянкунандаи захираи қувваи фаъолияти беруназсинфӣ, дар ташаққулиҳои салоҳияти тадқиқотии хонандаи хурдсол ба шумор рафта, ҳамчунин: қоидаҳои алоҳида, муносибатҳо, шаклҳо, усулҳои корҳои беруназсинфӣ ва мақоми онҳо дар низоми кори тарбиявии мактабро дида баромадаанд.

Гуруҳи чоруми тадқиқотҳо ба муайян кардани аҳамияти фаъолияти беруназмактабии хонандагон, имкониятҳои ташаққулиҳои муваффақонаи салоҳиятҳои тадқиқотӣ дар зинаи ибтидоии таҳсилот бахшида шудааст [4].

Ҳамзамон бо проблемаҳои асосҳои назариявии ташаққулиҳои салоҳиятҳои тадқиқотӣ дар илми педагогикаи муосир мушкилиҳои амалии-тадқиқотӣ ҷиҳати омӯзиши методологӣ ва коркарди роҳҳои инкишоф додани салоҳиятҳои тадқиқотии хонандаи хурдсол дар рафти корҳои беруназсинфӣ беруназмактабӣ ба миён омадааст.

Вале ин пешниҳодҳо то ҳол ба қадри зарурӣ таҳлили амалӣ нагардидаанд. Дар таҷрибаи ташкили фаолиятҳои беруназсинфӣ тадқиқотии хонандагон, бо таври нокифоя омӯхта шудани проблемаҳои ташаққулиҳои салоҳиятҳои тадқиқотии хонандагони хурдсол ва шароити ҳамгироии фаолиятҳои лоиҳавӣ-тадқиқотӣ дар системаи таҳсилоти ибтидоӣ, дар доираи қонуни нави маориф ва стандартҳои таҳсилот, боқӣ монда, нерӯи инкишофдиҳандаи фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар раванди ташаққулиҳои салоҳиятҳои тадқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дуруст баҳогузориш нашудааст.

Дар партави далелҳои овардашуда гуфтан мумкин аст, ки проблемҳои асосии мактаби

ибтидоии имрӯза дар пайдоиш ва рушди салоҳиятҳои тадқиқотии хонандагон аз инҳо иборат аст:

- аз нуқтаи назари талаботҳои обективии таҷрибаи оммавии мактаби ибтидоӣ, васеъгардони фаолиятҳои тадқиқотии хонандагони хурдсол дар ҷодаи азхуднамоии барномаи таҳсилоти асосӣ, ва рушди салоҳиятҳои тадқиқотии хонандаи хурдсол ба тарзи кофӣ аз ҷиҳати назариявӣ асоснок нашуда аст;

- фикри муаллимони синфҳои ибтидоӣ баҳри дар хонандагони хурдсол ташакулдиҳии салоҳиятҳои тадқиқотӣ ва имконнопазир будани идораи он раванд аз сабаби коркард нашудани меъёрҳои амалишавии онҳо бо таври оммавӣ омӯхта ва баҳогузорӣ нагардидааст;

- имкониятҳои фаолиятҳои таълимии хонагӣ ва махсусан гузаронидани озмоишҳои хонагӣ ва имкониятҳои эҷодии кӯдакон, рушди шавқи онҳо ба омӯختан ва таҳқиқи захираҳои ба таври кофӣ омӯхтанашудаи онҳо, дар фаолияти таҳсилоти имрӯза дар ҳолати амалишавии стандартҳои нави таҳсилот дуруст баҳогузорӣ нагардидааст;

- ногузирии ҳосилкунонӣ ва рушди салоҳиятҳои тадқиқотии хонандагон дар раванди фаолиятҳои таълимии хонагӣ ва коркарди назариявӣ методологии ҷузъии онҳо бо таври зарурӣ ба муаллимони синфҳои ибтидоӣ фаҳмонида нашудааст;

Ҳамин тавр яке аз проблемаҳои асосии мактабӣ имрӯзаи ибтидоӣ, мушкилоти аз ҷиҳати илмӣ-методӣ ба таври бояду шояд омӯхта нашудани ташақкулёбии салоҳиятҳои тадқиқотии хонандаи хурдсолро дар раванди корҳои мустақилонаи беруназмактабӣ беруназсинфӣ ва таҷрибаи хонагӣ, боқӣ мондааст.

Вале ин як тарафи масъала аст. Агар ба масъалаи салоҳиятоки чуқуртар нигарем дар соҳаи педагогика ин масъала нав набуда, яке аз масъалаҳои мутамаркази дидактикаи классикӣ ба шумор мерафтааст. Кулли муҳаққиқони педагогу психологияи муосир истилоҳи салоҳиятнокиро дар ҳамгироии бо маҳорату малакаҳо истифода мекунанд. Яъне бар асоси донишҳои ҳосилшуда, маҳорату малакаҳо рушд намуда ба салоҳиятҳо табдил меёбанд, ки дар ҳамаи ин равандҳо ба дастоварӣ ва мустаҳкамкунии донишҳои нав дар назар дошта мешавад. Бояд қайд намуд, ки амалинамоии донишҳо ва ҳосилшавии маҳорату малакаҳо бояд, боз ба бозомӯзию такмилдиҳии донишҳо нигаронида шуда бошад. Чунончи «омӯзгор бояд донанд, ки рафтори имрӯза ва ояндаро дар асоси донишҳои назариявӣ ва таҷрибаи дирӯза бунёд намудан имконнопазир аст, барои ин ба даст овардани таҷрибаи истифодаи донишҳоро маҳоратҳо дар ҳалли мушкилоти рӯзгор зарур аст» [8, с.51].

Тибқи таълими салоҳиятноки вазифаи муҳими омӯзгор аз он иборат аст, ки бо воситаҳои гуногуни ҳамгиро донишандӯзӣ ва ташақкулёбии маҳорату малакаҳои хонандаро таъмин намуда, нӯҷӯриҳои раванди таълимо то ҳадди аққал коҳиш дода, салоҳиятҳои калидиро аз синни хурди мактабӣ ҳосил кунонида тавонад. Муносибати босалоҳият дар таълим, ки ҳавасмандии хонандагонро ба донишандӯзӣ афзун мегардонад, барои расидан ба ин ҳадафҳо мусоидат мекунад. Табиист, ки дар ин раванд, нақши асосиро омӯзгор мебозад. Аз ин рӯ дар ҷодаи амалинамоии раванди муносибати салоҳиятноки дар таълими табиатшиносӣ омӯзгор бояд дорои маҳоратҳои зерин бошад, ки барои он дастурамали махсус зарур нест:

- Омӯختан дар раванди омӯзонидан;

- Ба нақшагирӣ ва ташкили корҳои мустақилонаи хонандагони хурдсол;

- Тавассути фаолиятҳои гуногун хонандагонро ба илмомӯзӣ шавқманд карда тавонад;

- Шаклҳои гуногуни ташкили таълимо ба нақша гирифта вобаста ба шавқу хоҳиши ҳар як хонанда машғулият ташкил кунонида тавонад;

- Дар асоси меъёрҳои муайянгардида дараҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои ҳар як хонандаро тахлис ва баҳогузорӣ карда тавонад;

- Дар асоси шавқу майли хонанда маводи таълими ва машғулият таъмин карда тавонад;

- Фаолиятҳои лоҳавию тадқиқотии хонандагонро таҳия ва ташкил карда тавонад;

- Баҳои ҳар як хонандаро ҳамчун баҳои натиҷаи кори худ ҳисобида дар хонандагон хусусияти худбаҳогузорино ташақкул дода ба одат табдил дода тавонад;

-Дар дарси анъанавӣ асосан ба методи сӯҳбат ва баҳс така намуда мавзӯи баҳсро шавқовар ва дастрас масъалагузорӣ карда тавонад;

-Аз воситаҳои техникии замонавӣ ва махсусан компютер васеъ истифода барад [1].

Ҳамон муаллиме шароити ба дастоварии маҷмӯи салоҳиятҳо дар хонандаи хурдсол ташкил карда метавонад, ки дорои таҳассусияти баланд буда худ салоҳиятҳои номбаршударо доро бошад, ва сабабгори адаптатсияи сабуки хонанда ба фазои таҳсил, иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ бозоргонӣ ва ахборотӣ гардад. Хулоса мактаби имрӯза вазифадори он нест, ки ҳама чизро омӯзонад, балки тамоми ҳаёт омӯхтанро ба хонанда талқин намояд. Чунончи паёмбари акрам фармудаанд, «Зи ғахвора то гӯр, илм биомӯз!».

АДАБИЁТ

1. Амонашвили, Ш.А. Основы гуманной педагогики/Ш.А Амонашвили. – М: Амрита Русь. 2017.- 392с.
2. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. М.: Просвещение, 1968. 464 с.
3. Гогоблин Н.Ф. Психология. Под. Ред.проф.Н.Ф.Добрынина.М., «Просвещения», 1973.
4. Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Компетентностный подход к рассмотрению деятельности преподавателя педколледжа / Л.В. Занина, Н.П. Меньшикова //Основы педагогического мастерства/Серия «Учебники, учебные пособия». - Ростов н/Д.: Феникс,2008.-С.110-111
5. Занков, Л.В. О начальном обучении/Л.В.Занков. – М.: Просвещение, 1963.-260 с.
6. Люблинская А.А. Детская психология. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов. М.,»Посвещение», 1971 415 с.
7. Мелчаков Л.Ф., Воспитание и развитие детей в процессе обучения природоведения, Пособие для учителей, -М.: Просвещение, 1981.-158 с.
8. Муносибати босалоҳият ба таълим (дастури методӣ). Мураттибон: Ғ. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилниё, А. Байзоев. – Душанбе: “Ирфон” 2018. –72 с. ид
9. Мухина В.С.. Возрастная психология. Феноменология развития : учебник для студ. высш. учеб. заведений / В.С.Мухина. — 10-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательский центр «Академия». - 608 с.. 2006
10. Савенков А. И Содержание и организация исследовательского обучения школьников. М: Ось-89, 265 с/2004

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЕСТЕСТВОНАУЧНЫХ ПРЕДМЕТОВ

В статье на основе изучения и анализа психолого-педагогической литературы показаны актуальность формирования исследовательско-творческого качеств, развивающих компетенции у младших школьников.

Отмеченно, что в наше время совершенствования личность человека зависит не только от освоенных знаний, но также зависит от исследовательских умений и навыков формирующихся в младшеклассном возрасте.

Следует отметить, что проблема компетентного подхода в системе образования не является новизной, а является важнейшей проблемой классической дидактики.

Надо отметить, что потенциал самостоятельного внеклассного и внешкольного работы и домашнего образовательного эксперимента, как развивающий фактор исследовательской компетенции и личности младшего школьника на нужном уровне не изучено, мало оценено и остаётся актуальным.

Отмечаем, что внеурочная деятельность в начальной школе, позволяет обеспечить благоприятную адаптацию ребенка в школе и улучшает условия для развития личности ребенка.

Ключевые слова: младший школьник, начальная школа, умение, навык, компетенции, исследование, творчество, педагого-психологическое, развитие личности, образования.

SOME PROBLEMS OF COMPETENT APPROACH IN THE PROCESS OF STUDYING NATURAL SCIENCE'S SUBJECTS

The article, based on the study and analysis of psycho-pedagogical literature, shows the relevance of the formation and research-creative qualities developing competences in younger schoolchildren.

It is noted, that in our time, the improvement of human personality depends not only on the mastered knowledge, but also depend on the research skills and abilities formed in low-school age.

It should be noted that the problem of competent approach in the system of education is not a novelty, but it is the most important problem of classical didactics.

As a matter of fact, that the potential of independent extracurricular and extracurricular work and home educational experiment as a developing factor of research competence and personality of the younger schoolboy (student) is not studied at the needed level, but a little is appreciated and remains relevant.

We note that extracurricular activities in primary school, allows for a favorable adaptation of the child at school and improve the conditions for the development of the child's personality.

Keywords: *younger schoolboy, primary school, ability, skill, competence, research, creativity, pedagogo-psychological, personality development, education.*

Сведение об авторах:

Алимов Сирочиддин Шералиевич – доцент кафедры Методики преподавания химии Таджикского Государственного Педагогического Университета имени С.Айнӣ. Тел(+992) 900011216

Табаров Дилишод Далатхуджаевич– ассисент кафедры начальная образования Таджикского Государственного Педагогического Университета имени С.Айнӣ. Электронная почта: tabarov72@list.ru Тел(+992) 934000369

Нуруллоева Дилафруз Тагоевна – преподаватель географии и биологии общеобразовательного учреждении № 10 Варзобского района

About the author:

Alimov Sirojiddin Sheralievich – PhD of chair of metod of teaching of chemistry Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

Тел(+992) 900011216

Tabarov Dilshod – an Assistant in the Departament of Primari Education, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. E-majl: tabarov72@list.ru

Тел:(+992) 934000369

Nurulloeva Dilafruz - Tagoevna-teacher of geography and biology educational institution №10 Varzob disterict.

**РОҲҶОИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ ДОНИШҶОИ АВВАЛИН ОИД
БА ФАНҶОИ ТАБИЙ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ**

Раҳимов Ҷ.Х., Бегимов Ҳ.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Табиатшиносӣ ҳамчун фанни таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо дар синфҳои яқум дар ҳаҷми 34 соат, дуюм 34 соат, сеюм 34 соат (1 соат дар як ҳафта) ва чорум 68 соат (2 соат дар як ҳафта) таълим дода мешавад. Дар синфҳои I-IV тавассути омӯзиши фанни табиатшиносӣ кӯдакон ба олами табиӣ шинос карда мешаванд. Хонандагони хурдсол малакаи аввалинро бевосита дар табиат мушоҳида меkunанд. Ҳамин тавр, кӯдакон дар бораи вазъияти боду ҳаво, намуди растаниҳо, ки дар фаслҳои гуногуни сол маълумот гирифта, месабзанд, барои омӯзиши мавзӯи мустақили табиатшиносӣ тайёр карда мешаванд. Номи мавзӯҳо нишон медиҳад, ки низомии (системаи) табиати зинда ва ғайризинда, муносибати байни онҳо ошкор карда шаванд. Табиист, ки илми табиатшиносӣ дар рушду инкишоф қарор дорад. Масъалаҳои асосии мавзӯи фанни табиат- шиносӣ ин шарҳи возеҳи байни ҷабҳаҳои зинда ва ғайризинда буда, тамоми ҷузъҳои табиат ба фаъолияти инсон фаҳмонида мешавад. Зеро

«...Таҳсилоти алоҳидаи илмҳои – зоология, ботаника, химия, мине- рология, физика ва ғайра дар синфҳои ибтидоӣ вучуд надорад. Дар ин ҷо танҳо як илм дар бораи дунёи органикӣ ва ғайриорганикӣ мавҷуд аст [6, с.84].

Вазифаҳои асосии илмҳои табиӣ дар муассисаҳои таълимӣ – ин маълумот додан дар бораи замин, ҳаво, об ва бадани инсон, муносибати он бо муҳити зист, маълумот оид ба растаниҳо, ва шиносоии онҳо бо ҳайвоноти гуногуни ҷаҳон мебошад. Чаро ин мавод барои «Табиати зинда» интихоб карда шуд? А.Я. Гердом сабабҳои онро муайян намуда, навиштааст, ки мушоҳидаи табиати зинда нисбат ба растанӣ ва ҳайвонот осонтар аст, зеро омӯзиши онҳо бо истифодаи микроскоп ва дигар воситаҳои мураккаб алоқаманд аст. Табиати ноустувор ба кӯдакон барои риоя кардани омӯзиши растаниҳо ва ҳайвонот, яъне таҳияи заминаи донишро, ки барои минбаъд омӯхтани давраҳои дигари табиатшиносӣ зарур аст, иттилоъ медиҳад. Ба таърихи фанҳои табиӣ биология, ҷуғрофия, физика, химия, минерология, чун замина, яъне асос шуда метавонад.

Онҳо дар як низоми муайян ҷавобгӯии талабот буда, бо масъалаҳои дидактикӣ асоснок карда мешавад. Табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ барои фаҳмиши илмӣ оид ба падидаҳои табиат асос гузошта алоқамандии байни илмҳои табииро ки чӣ тавр шахс табиатро барои манфиатҳои ҷомеа истифода мебарад ва корро барои ҳифзи он нишон медиҳад, мекунад.

Маълумоти интихобшуда ба коркарди маводи дидактикӣ вобаста аст, ки бо назардошти хусусиятҳои синнусолии хонандагони хурдсол ва сатҳи умумии омодагии онҳо ба омӯзиши табиат тавассути робитаи мустақим оғоз меёбад. Дар робита ба К.Д. Ушинский қайд кардааст, ки пеш аз ҳама, омӯзгор бояд хусусияти минтақаи худро омӯзад. Зеро маводҳои маҳаллӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дастрасанд: ин барои мушоҳидаи бевосита, ки кӯдакон одатан дар ҳаёти ҳаррӯза вохӯранд, барои фаҳмидан хеле осонтар аст. Аз ин сабаб, принсипи табиатшиносии илми муосир барои синфҳои ибтидоӣ аз он иборат аст, ки ба он муаллимон роҳнамоӣ мекунад, то ин ки хонандагон бо объекти табиати маҳаллашон шинос шаванд. Барномаи табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ [2] принсипи мавсимию ба инобат гирифта, ки дар вақтҳои гуногуни сол ба мушоҳида гирифтани тағйиротҳоро дар табиати зинда, ки ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ дастрас аст ва дар ҳама ҷо анҷом дода мешавад, тавсия медиҳад. Таҳқиқоти хусусиятҳои он ва мушоҳидаҳои мавсимӣ дар табиати атроф мавқеи табиатшиносиро дар синфҳои ибтидоӣ барои хонандагон дастрас менамояд. Мазмуни донишҳои муосири табиатшиносӣ ба масъалаҳои низомҳои гуногун вобаста буда, дар ошкор намудани моҳияти концепсияҳо тобеъ аст. Маводи фанҳои табиӣ дар барномаҳои мазкур ба як системаи муайян ҷойгиршавандаро дарбар мегирад. Кӯдакон аввалан унсурҳои табиатро омӯхта, заминаи донишҳои дахлдорро барои омӯзиши табиат меандешанд. Дар барнома доир ба ташаккул ва рушди концепсияҳои табиат хуб маълумот дода мешавад. Ҳамаи мавзӯҳо дар бахшҳои аввали табиатшиносӣ бо ҳам алоқаманд буда, дар раванди омӯзиши пайдарпайи дониш ва малакаи таърихӣ фанҳои табиӣ бо мазмуни нав дар синфҳои ибтидоӣ дастрас мешавад.

Мувофиқи барнома хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти таълимӣ барои муайян кардани ҷонибҳои асосии офтоб ва хусусиятҳои маҳалро муайян кардан, бояд нақшаҳо, харитаҳо, ҷадвалҳо ва нақшаи синфро дар дастгоҳҳои одӣ тасвир ё озмоиш кунанд. Шарҳи мухтасари мазмуни табиатшиносӣ нишон медиҳад, ки яке аз ҳадафҳои асосии курс масъалаи омӯзиши ҳифзи табиат мебошад, ки ба тарбияи фарзандони худ барои ҳимоя ва афзоиш додани молу мулк мусоидат мекунад. Ин ба ташкили саводи экологии хонандагон, ки дар он зарур аст, иштироки онҳо дар шаклҳои гуногуни кор пешбинӣ карда мешавад. Зарурат ва гуногунрангии мундариҷаи курси табиатшиносӣ ба таълиму тарбияи насли наврас мусоидат мекунад. Омӯзиши илми табиатшиносӣ асосан барои муассисаҳои таҳсилоти таълимӣ ба хусус дар таълим география, биология, физика, химия хизмат мекунад. Дар системаи донишҳо дар бораи объектҳо ва зухуроти ҷаҳони атроф, концепсияҳо нақши муҳим мебозанд, зеро онҳо ҳама вақт ҷонибдорӣ карда мешаванд. Дар рафти дарсҳои табиатшиносӣ, пеш аз ҳама мафҳумҳои ибтидоӣ ташаккул ёфтаанд, ки бори аввал кӯдакон ба фаҳмиши қонунҳои ҷаҳони атроф, аз хусусияти падидаҳо ба фаҳмиши худ гузориш медиҳанд. Мактаббачагони хурдсол ҳоло

намефаҳманд, ки хусусиятҳои хоси об, барф, туман, ях хосиятҳои умумӣ доранд. Дар рафти қорҳои амалии минбаъда ва мушоҳидаҳои донишҳо ҳам меоянд. Баъд аз ин, дар асоси пешниҳодҳои аввал консепсияҳо оид ба хусусиятҳои об ташкил карда мешаванд. Хусусияти асосии консепсияҳои аслии он аст, ки новобаста аз синну соли хонандагон қонунҳо, моҳияти иншоот ё падидаи воқеии гирду атроф, ки ба хонандагон дастрас аст, амалӣ карда мешавад. Масалан, хонандагон пеш аз он, ки ба синфи чорум раванд, аллакай фикру ақидаҳо дар бораи табиат, гуногунии онро медонанд. Масалан, танҳо дар синфи чорум онҳо мефаҳманд, ки «табиати зинда» ва «ғайри- зинда» вучуд дорад, яъне бори аввал дарк мекунанд, ки тамоми ҷузъҳои табиат ба ду қисм тақсим мешавад: зинда ва ғайризинда. Ҳамин тариқ, мафҳуми илмҳои табиӣ гузариши хонандагони ибтидоиро ба шинохти илмӣ объектҳо ва падидаҳои воқеӣ муайян мекунад. Раванди ташаккули консепсияи табиатшиносӣ талаби шароити педагогӣ ташкил намудани муносибати мушкул ба омӯзиш, пайдарпайии мантиқӣ муайян дар муаррифии маводи нав, такрори мавзӯ ва истилоҳоти қор, амалӣ намудани робита, вазифаҳо дар ташаккули малакаҳои муайян равона карда шудааст. Ҳадафи асосии ин раванд: аз маҷмӯи идеяҳои қабулшуда ё аллакай аз ҷониби хонандагоне, ки бо диққати асосӣ ва ҷудо кардани дуҷумла ба даст оварда шудаанд, ташкили яқвақасе, ки моҳияти иншоот ё консепсияҳо дар бар мегирад. Муносибат ба шароити педагогӣ барои ташаккули эҳсосот, даркҳо ва консепсияҳо ба тадқиқи яке аз вазифаҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо ва гимназияҳои ҳозира дар баланд бардоштани сифати донишҳои хонандагони хурдсол мусоидат мекунанд. Ба ақидаи мо, ҳамаи андешаҳои дар боло зикршуда, роҳ барои ташаккули мафҳумҳои ибтидоӣ дар маҷмӯъ, фанҳои табиӣ дар фарогирӣ ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо, зеро рушди консепсияҳои ибтидоии илмҳои табиӣ ва омӯзиши зуху- роти табиат дар муассисаҳои таҳсилоти таълимии ибтидоӣ дар дарсҳои табиатшиносӣ оғоз меёбад. Дар рафти дарсҳои табиатшиносӣ бисёр маълумотҳои марбут ба табиат пешниҳод карда мешавад, аммо ҳамаи масъалаҳое, ки дар муҳокима иштирок мекунанд, ба гурӯҳҳои илмӣ намерасанд, масалан, зухуроти физикӣ, биологӣ ва падидаҳои химиявӣ. Аз ин рӯ, сӯҳбат бо мактаббачагони хурдсол гузаронида, таваҷҷӯҳ ба маърифати фанҳои табиатшиносиро дар асл ҳанӯз онҳо намедонанд. Бо назардошти ин, мо ба муаллимони табиатшиносӣ пешниҳод мекунем, ки барои истифода дар синфҳои худ, маводи фанҳои табиӣро (барои мисол, физика ва истифодаи қонунҳои табиат) ба манфиати маърифатии хонандагон дар маҷмӯъ ба фанҳои табиӣ, дар баробари ташаккули дониши ибтидоӣ системаи фанҳои табиӣ нақши асосиро мебозад. Бо ин мақсад, ба ақидаи мо, муаллимони фанҳои табиатшиносӣ пас аз пешниҳоди маводи асосӣ бояд ба хонандагон хабар диҳанд, ки онҳо бо тафсилоти бештар дар синфҳои болоӣ дар дарсҳои физика шинос мегарданд.

Физика яке аз илмҳои табиӣ аст ва аз калимаи юнонии «фюзис» гирифта шудааст, ки маънояш табиат мебошад. Дар физика элементҳои механикӣ, гармидиҳӣ, барқӣ ва ғайра омӯхта мешаванд. Ҳамаи ин элементҳо элементҳои физикӣ номида мешаванд. Дар ин ҷо, хонандагон бояд ёдовар шаванд, ки илмҳои дигаре низ ҳастанд, ки табиатро меомӯзанд, ба монанди география, биология, химия, табиатшиносӣ. Ҳамаи ин илмҳо қонунҳои физикиро истифода мебаранд. Масалан, дар география барои фаҳмондани иқлим, чарағи дарёҳо, ташаккули бодҳо ва ғайраҳо истифода бурда мешаванд. Ҳамин тариқ, пеш аз омӯختани физика дар синфи ҳафтум, ин мавзӯ (мувофиқи қонунҳои физика) аллакай барои хонандагони хурдсол шавқу ҳавас нисбат ба физика бедор мешавад. Ин дар бораи он ки чӣ тавр мо бояд хонандагони хурдсолро барои таҳсили фанни нав тайёр намоем, то ки онҳо интизори фанни физика ҳастанд. Пас, яке аз мавзӯҳои хифзи табиат дараҷаи чорум «Таквим» мебошад. Дар китоб [1] маводи хуб дар бораи ин мавзӯ дода мешавад, ки мувофиқ ба хусусиятҳои синнусоли хонандагони хурдсоли муассисаҳои таҳсилоти таълимӣ, балки оид ба масъалаҳои ба монанди «Чӣ тақвим аст?», «Барои кадом намудҳои фаъолият тақвим вучуд дорад?», «Чӣ гуна ислоҳот дар тақвим гузаронида шудааст? ягон маъ- лумот вучуд дорад».

Ба ақидаи мо, ҳангоми омӯзиши ин мавзӯ, хонандагон метавонанд маълумоти додашударо, ки матни иловагӣ ба даст оварда мешавад, дода тавонанд. Системаи ҳисобкунӣ дар муддати тӯлонӣ ба тақвим номгузорӣ мешавад. Дар тӯли асрҳо ба таърихи инсоният бисёре аз системаҳои тақ- вимӣ таҳия ва истифода шудаанд. Аммо ҳамаи тақвим метавонанд ба се намуди асосӣ чудо карда шаванд: офтобӣ, моҳтобӣ ва моҳтобӣ-офтобӣ. Дар тақвими офтобӣ дарозии соли тропикӣ, дар асоси тақвим афзудаанд, тақвими ҳозиразамон, ки дар аксарияти кишварҳо қабул шудаанд, тақвими офтобӣ мебошанд. Намунаи тақвими моҳи тақвими пайғамбар Муҳаммад (с) мебошад, ки соли тақвими он аз 12 моҳ ва якчанд рӯзи 354 ё 355 иборат аст. Дар тақвими яҳудиён сол аз 12 моҳ (354 рӯз), сипас 3 моҳ (384 рӯз) иборат аст. Илова бар ин, солҳои зиёд «нокифоя» (353 рӯз ва 383 рӯз) ва «барзиёд» (355 ва 385 рӯз) вучуд доранд. Ҳангоми таҳияи тақвими офтоб ду шарт бояд иҷро карда шавад: 1) давомнокии соли тақвимӣ, ки дар тӯли якчанд солҳо бояд ба мӯҳлати солони тропикӣ наздиктар бошад; 2) соли тақвимӣ бояд шумораи рӯзҳои пурраро дар бар гирад, зеро он наметавонад дар як сол дар шаб, соли дигар дар субҳ ва сеюм сол дар шом оғоз шавад. Дар тақвими Чулианӣ, ки таҳияи ситора- шиносони Искандария Созигеном ва Юлий Сезар буда, соли 46-уми пеш аз мелод қоидаҳои оддии зеринро ҷорӣ намуданд: давомнокии тақвимӣ тақрибан 365 рӯз буда, рӯзҳои офтобӣ ба ҳисоб гирифта мешавад ва ҳар як ҷоруми сол ба 366 рӯз баробар бошад. Солҳое, ки 365 рӯзро дарбар мегиранд солҳои оддӣ ном доранд ва солҳое, ки 366 рӯзро дарбар мегиранд, ки солҳои кабиса ном доранд. Солҳои кабиса дар тақвими Чулианӣ он солҳое мебошанд, ки шумораҳо танҳо ба 4 бе бақия тақсим мешаванд. Дар соли кабиса моҳи феврал 29 рӯз аст, дар соли оддӣ бошад 28 рӯзро дарбар мегирад. Ҳамин тариқ, давомнокии соли Чулианӣ ба ҳисоби миёна 4 сол ба 365 рӯзҳои офтобӣ баробар аст, яъне соли тақ- вимии тропикӣ ҳамагӣ танҳо 0,0078 шабонарӯз аст. Ҳисоби солони Чулиан дар давоми 128 сол ба ҳисоби солҳои тропикӣ тақрибан як шабонарӯз ва барои 400 сол тақрибан 3 шабонарӯз (масалан ҳангоми баробаршавии шабу рӯз) дар баҳор баъди 400 сол тақвими Юлианӣ сер рӯз пеш оғоз мешавад. Нишондиҳанда аҳамияти амалӣ надорад ва тақвими Чулианӣ аз ҷониби ҳамаи кишварҳои Аврупо барои тақрибан 16 аср истифода шудааст. Тақвими григориалӣ (тарзи нав) дар натиҷаи ислоҳоти тақвими Чулианӣ, ки соли 1582 аз ҷониби Папаи Рим Григорӣ унвони сздаҳумин тафсириҳои динӣ таъсис ёфтааст, оварда шудааст. Далел дар он аст, ки номубоқиҳои тақвими Чулианӣ бо шумораи солҳои тропикӣ барои тақвими калисои онҳо ногузир буд. Мувофиқи қоидаҳои калисои масеҳӣ, иди Фисҳ бояд баъди якшанбеи 1-уми баҳор, баъди ним моҳ шудани моҳ оғоз мешуд, яъне ҳафтаи 1-ум баъди баробар шудани шабу рӯз дар баҳор. Дар давоми сол, вақте, ки ин қазия дар Шӯрои Никита (325-ум сол пеш аз мелод) таъсис дода шуд, рӯзи 21-уми март баробаршавии шабу рӯз мувофиқ афтод. Дар соли 1582, яъне пас аз 1257 сол, он аз 11 март оғоз меёфт. Ин давра тақрибан аз рӯзи баробаршавии шабу рӯз (128 сол барои як шабонарӯз) роҳгумзаниҳо ва санаи пеш барои муайянкунии иди Фисҳ ва дигар идҳои яҳудиҳо ноустувор буд. Ислоҳоти тақвим аз тарафи математик ва доктори итолиёвӣ Лилио ба амал омад, ба шарте аввал баргардондани 21-уми март ҳангоми баробар шудани шабу рӯз ва дуҷум тағйирот дар қоидаҳои соли оддӣ ва кабиса бо мақсади кам кардани фарқият бо ҳисоби солҳои тропикӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар баргаи Папаи Григории 132 нуктаи асосӣ буданд: 1) баъди 4-уми октябри соли 1582 5-ум на, балки 15 ҳисоб таъин карда шуд; 2) ҳисоб накардани солҳои кабисаҳои ояндаро, ки дар он садҳо ба 4 (1700, 1800, 1900, 2100 ва ҳоказо) тақсим карда нашудаанд, ҳисоб намеёбанд.

Аввалин нуктаи ҳалли он дар 10 рӯзи тақвими Чулианӣ ба миқ- дори солҳои тропикӣ, ки аз 325 сол ҷамъоварӣ карда шуд ва тақрибан рӯзи 21-уми март бори дигар ба вукӯъ пайваст. Нуктаи дуҷуми давом- нокии соли тақвимӣ ба ҳисоби миёна дар 400 сол ба 365 рӯзҳо офтобӣ баробар шуд. Ҳамин тариқ, тақвими солӣ ба ҳисоби миёна дарозтар аз тақвими тропикӣ ҳамагӣ бо 0,0003 шабонарӯз аст ва тақвими григори- ании вақт ва солҳои тропикӣ тақрибан ба 1 рӯз баробар мешавад, танҳо баъд аз 3300 сол. Бинобар ин, тақмили минбаъдаи тақвими григорианӣ дар ин самт нодуруст аст. Тақвими григорианӣ дар

мамлакатҳои Ғарб дар асрҳои 16 ва 17-ум амалӣ карда шуд. Дар Русия танҳо соли 1928 ба тарзи нав амалӣ гашт. Чанд сол қабл, тибқи қарори собиқ Ҳукумати Шӯравӣ 1-уми февралро 14-уми феврал ҳисоб карданд, зеро аз тақвими Чулианӣ чудосозӣ бо ҳисоби солҳои тропикӣ то соли 1918 аллакай 13 шабонарӯз буд. Ин фарқияти 13 шабонарӯза то 15-уми феввали соли 2100 мувофиқи тақвими кӯҳна ё то 28-уми феввали соли 2100 мувофиқи сабки нав хоҳад монд. Баъд аз ин санаи мазкур як шабонарӯз зиёд шуда, ба 14 шабонарӯз баробар мешавад. Оғози соли тақвимӣ (соли нав) консепсияи шартӣ асосӣ мебошад. Дар гузашта дар баъзе мамлакатҳо соли нав 25-уми март ва 25-уми декабр ва дигар рӯзҳо оғоз меёфт. Масалан, дар Россия то асри 15 рӯзи якуми сол 1-уми март, аз асри 15 то соли 1700 1-уми сентябр ба назар расид. Ва он тадриҷан ба 1-уми январ, ки бо чашни Чулианӣ дар соли 46-уми пеш аз мелод оғоз ёфт, баррасӣ шуд. Интиҳоби он низ оғози ҳисоботи сол, яъне таъсиси давра мебошад. Дар гузашта 200 давраҳои гуногун вобаста аз рӯйдодҳои воқеӣ (ба тахт нишастани подшоҳон, ҷангҳо, бозиҳои олимпӣ ва ҷорабиниҳои динӣ («офариниш, тӯфон» ва ғайра) вучуд дошт.

Ҳамин тавр, даврони мо чун марҳилаи «офариниши ҷаҳон» ва он аз як воқеаи ғайриоддӣ гузаронида мешавад. Монарх Деонесий 532 солро интиҳоб кард, зеро дар ин давра иди Фисх бори дуввум дар ҳамон давра ҷашн гирифта мешуд. Таъсиси 12 моҳ дар як сол ва 7-рӯз дар як ҳафта бо вучуди он, ки дорои омӯзиши астрономӣ дорад, дар асл то ҳоло бо он ривоят идома дорад. Метавон фикр кард, ки низомҳои тақвимӣ аз тақвими Чулианӣ амиқтар аст. Бо сабаби он, ки дурустии охири аз ҳад зиёд аст, тағйирот дар давраи миёнаи соли тақвимӣ (яъне тағйир додани қоидаҳои солҳои қабиса) зарур нест. Танҳо ислоҳот дар тақсироти рӯзҳо ба моҳҳо дилхоҳ аст. Микдор дар тақвими григорианӣ дар муддати кӯтоҳ аз 28 то 31 рӯз фарқ мекунад, ин ногузир аст. Қитъаҳои сол низ ҳамин норасиҳоро доранд. Якҷанд лоиҳаҳои ислоҳоти тақвими григорианӣ пешниҳод шудаанд, ки барои бартарафсозӣ ё кам кардани ин камбудҳои пешниҳод карда шудаанд. Яке аз он чунин аст: Ҳамаи қвар-талҳо дар давоми 13 ҳафта давом мекард, яъне 91 рӯз. Моҳи якуми ҳар як семоҳа 31 рӯз, дуҷум-30 рӯзро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, ҳар семоҳа ҳамеша дар ҳамон рӯзи ҳафта оғоз меёбад. Аммо аз 4-уми декабри соли 914, 364 рӯз ва 365 ё 366 рӯз дар байни 30-уми декабри соли 2009 то 1-уми декабри соли ҷорӣ фаро гирифта мешавад, рӯзе, ки аз моҳҳои ҳафта-рӯзи байналҳалқии қорношоямӣ Соли нави мелодӣ сарфи назар карда мешавад. Ва дар соли қабиса, чунин рӯзи истироҳатӣ баъди 30-юми июн гузошта мешуд. Бо вучуди ин масъалаҳои тақвияти тақвими нав танҳо дар миқёси байналҳалқӣ ҳал карда мешавад. Дар охири муаррифии чунин мавод муаллимон бояд хонандагонро огоҳ созанд, ки онҳо дар бораи ин ва дигар падидаҳо дар синфҳои 9 ва 11 маълумоти бештар мегиранд. Ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Шабӯ рӯз аз чӣ мешавад?» муаллими синфи ибтидоӣ, ки аз фанни табиатшиносӣ дарс медиҳад, даъват ба амал меоварад. Як шамъро равшан кунед ва онро дар мизи намоишӣ гузоред (ҳангоми нишон додани таҷриба, бояд синфхонаро торик намуд). Дар рӯ ба рӯи равшанӣ глобус ё (тӯб)-ро гузоред. Як тарафи глобус дурахшон аст. Агар тамоми глобусро давр занонед ҳама ҷои глобус метавонад равшан шавад. Пас аз нишон додани ин таҷриба, муаллим мавзӯро шарҳ медиҳад. Замин дар гирди меҳвари худ дар муддати 24 соат давр мезанад, ки онро шабонарӯз мегӯянд. Самте, ки ба тарафи Офтоб тоб хӯрдааст, рӯз аст ва дар тарафи дигар шаб. Дар ин ҷо зарур аст, ба хонандагон фаҳмонанд, ки агар замин дар гирди меҳвари худ давр намезад, дар як нимкурра ҳама вақт рӯз буда, дар дигар тарафаш ҳамеша шаб. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки сабаби иваз шудани шабӯ рӯз, аз давр задани замин дар гирди меҳвараш вобаста мебошад. Роҳи дигаре, ки метавонем мавзӯро шарҳ диҳем, ин метавонад ба ташаккули дониши ибтидоии фанҳои табиӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ёрӣ расонад. Масъалаи асосӣ ин аст, ки сабабҳои тағйир додани рӯз ва шаб, инчунин фаслҳои сол муайян ва асоснок карда шаванд. Дар синфи торик, мо диққати хонандагонро ба нуре, ки аз тиреза бо парда каме намоён буд, ҷалб намудем. Бо ҷойгиркунии ашё дар ҷойҳои мухталиф байни сӯроҳҳои хонандагон дарк намуданд, ки пушти ашё торик аст. Хонандагон ба хулосае, омаданд, ки нур рост аст. Таҷриба бо ёрии глобус хонандагонро

ба чунин ақида водор намуд, ки курра як тарафаш ҳамеша равшан ва тарафи дигараш ҳамеша торик аст. Чархзании глобус имконият дод, ки тадричан тарафи торики курра равшан шавад. Баъд аз ин нусхабардорӣ (маводи дидактикиамон аз ҷониби мо омода шуда) хонандагон тағйир ёфтани шабу рӯзро муайян карданд. Мувофиқи нусхабардорӣ (ин низ аз ҷониби мо тайёр шуда буд) хонандагон фаслҳои солро омӯхтанд. Мо аз вобастагии ин падида ба мавқеи офтоб дар рӯи уфуқ ва нур, ки объектҳои дар замин ҷойгирфташуда ва майдони рӯи заминро тасаввур карда будем, ин аз мавқеи Замин нисбат ба Офтоб вобаста аст, ки меҳвари он дар асоси сеюмин нусхабардорӣ инъикос меёбад.

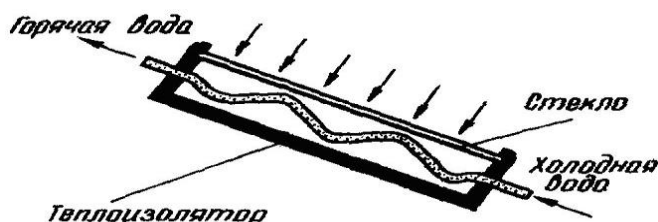
Ҳамин тариқ, намоиши ин озмоиш, ки масоҳати равшанӣ дар курра, нури равшанӣ хангоми давр задани Замин дар меҳвари худ, ҳара- кат кардани Замин, иваз шудани шабу рӯз ва фаслҳои солро нишон медиҳад. Дар хотир нигоҳ доред, чунин маълумот дар синфҳои ибтидоӣ бештар ба қисми табиатшиносӣ табдил ёбад, бинобар ин муаллимон бояд хонандагонро огоҳ созанд, ки ҳамаи ин мафҳумҳоро онҳо аз фанни физика дар синфҳои болоӣ меомӯзанд. Мавзӯи дигаре, ки дар дарсҳои табиатшиносии синфи 4-ум мавриди омӯзиш қарор мегирад, мавзӯи Офтоб мебошад. Китоби таълимӣ [1] ба «Системаи офтобӣ» ишора мекунад, аммо дар ин мавзӯ ҷон мавод вучуд надорад. Барои ҳамин мо ба муаллимони табиатшиносӣ истифодаи чунин маводҳоро дар таҳқиқи ин мавзӯ пешниҳод менамоем. Сохтори системаи Офтоб чунин аст: дар гирди он 9 сайёраҳои калон давр мезананд. Мо онҳоро ботартиб номбар мекунем масофа аз офтоб: Уторид, Зӯҳра, Замин (бо моҳ), Миррих (бо 2 моҳвора), Муштарӣ (бо 15 моҳвора), зуҳал (бо 20 моҳвора), Уран (бо 6 моҳвора), Нептун (бо 3 моҳвора), ва Плутон (бо моҳвора). Ба ғайр аз сайёраҳои калон инчунин дар атрофи Офтоб ҳаракати бисёри сайёраҳои хурд ва каметаҳо низ вучуд доранд. Сайёраҳои Уторид, Зӯҳра, Миррих, Муштарӣ ва Зуҳал аз замонҳои қадим маълуманд. Уран соли 1781 аз тарафи В. Гершел кашф шуд. Соли 1846 Сайёраи 8-ум Нептун кашф карда шуд. Соли 1930 ситорашиноси амрикоӣ К. Томбо Сайёраи нави 9-ум Плутонро кашф намуд. Ҳаракати Сайёраҳо дар низоми офтобӣ аз рӯи муқаррароти зерин пешниҳод карда мешавад: Сайёраҳо дар атрофи Офтоб бо эллипс ҳаракат мекунанд; ҳамсафари Сайёраҳо хеле хурданд; ҳамсафари Сайёраҳо тақрибан дар як ҳавопаймо ҷойгир аст; Сайёраҳо дар гирди Офтоб ба ҳамон самт давр мезананд, ки Офтоб дар гирди меҳвари худ давр мезанад; бисёре аз Сайёраҳо (ғайр аз Зӯҳра ва Уран) самти давр заданашон бо давр задани Офтоб мувофиқат мекунанд.

Мувофиқи хусусиятҳои физика Сайёраҳо ба 2 гурӯҳ тақсим мешаванд: а) Сайёраи заминӣ (Уторид, Зӯҳра, Замин, Миррих, Плутон).

б) Сайёраи азимҷусса (Муштарӣ, Зуҳал, Уран ва Нептун).

Баъдан дар китобҳои дарсӣ оид ба Офтоб маълумот дода мешавад. Дар ин ҷо муаллим метавонад хонандагонро аз аснодҳои ҷолиб дар бораи Офтоб огоҳ намояд. Радиуси Офтоб баробар ба 109 ва ҳаҷмаш тақрибан 1300000 маротиба зиёдтар аз радиус ва ҳаҷми Замин мебошад. Ҳаҷми Офтоб тақрибан 330000 маротиба бештар аз ҳаҷми Замин аст, ки тақрибан 750 маротиба зиёдтар аз маҷмӯи тамоми Саёраҳо бузургтар аст. Дар Офтоб зиёда аз 70 унсурҳои кимиёвӣ ёфт шудаанд. Ягон унсурҳои Офтоб монанди дигар ҷисмҳои осмонӣ нестанд. Дараҷаи он тақрибан 6000 К мебошад. Ҳарорати гармӣ мунтазам меафзояд. Дар ҷуқурии Офтоб, ҳарорати ҳаво, ки аз рӯи ҳисобҳо нишон дода шудааст, ба 15 расидааст: $15 \cdot 106^0 K = 15000000^0 K$. Офтоб сарчашмаи нурӣ ва гармии рӯи Замин аст. Агар Офтоб вучуд намедошт, он гоҳ дар Замин ҳамеша торикию сармо ҳуқумронӣ мекард ва ҳеҷ гоҳ ҳаёт вучуд дошта наметавонист. Таърихи рушди инсон бо истехсол ва истифодаи энергия алоқаманд аст. Яке аз мушкilotи имрӯза дарёфти манбаҳои гармӣ аз нуқтаи назари экологӣ беҳатари маҳбус меёбад, ки он нерӯи офтоб мебошад. Бо ин мақсад мо тавсия медиҳем, ки муаллимон хангоми омӯзиши ин мавзӯ ба хонандагон маълумоти зеринро дар бораи қувваи офтобӣ пешниҳод намояд. Ҳама метавонанд ба қувваи Офтоб диққат диҳанд. Барои ин линза («барои ҷамъоварӣ») кофӣ аст. Ҳарорат дар он ҷо ҷунон баланд аст, ки коғаз месӯзад. Саволҳо доир ба мафҳумҳои энергияи офтобӣ, тағйирёбии он ба дигар навъҳои энергия ва истифодаи оқилонаи он дар

энергияи офтобӣ машғуланд. Аз Офтоб ба Замин гармии омехта меояд, ки қувваи он бо нишондиҳандаи астрономии $1,57 \cdot 10^{18}$ кВт дар як сол ҳисоб карда мешавад. Дар айни замон, якчанд самтҳои табиӣ ва истифодаи нерӯи офтоб вучуд доранд. Аввалан гардиши офтобӣ барои гармидиҳӣ, оби гарм, хушксозии маводҳои гуногун ва маҳсулоти кишоварзӣ, хушкшавии баҳр истифода бурда мешавад. Дастгоҳи асосии таҷҳизоти гуногун, ки барои ин мақсад истифода мешаванд, номи «кутии гарм»-чамъкунанда (расми 1) дорад, ин миқдори металлӣ бо тӯбҳо буда, тавассути он об, ҳаво ё моеъҳои махсус мегузарад.

Расми 1

Дар ҳамаи тарафҳо коллектор бо як зарфи гармкунӣ, бо истисноӣ паҳлӯе, ки дар он тарафи нурҳои офтобӣ меафтанд, бо шиша фаро гирифта шудааст. Коллектор, ки майдони масоҳаташ 1 метри мураббаъ аст, дар як рӯз 80 литр оби гарм ($60-80^{\circ}\text{C}$) медиҳад. Чун қоида коллекторҳои офтобӣ дар кунҷе, ки ба ҷануб ҷойгиранд, насб карда мешаванд. Объектҳои таъминоти оби гарм, хушксозии маҳсулоти кишоварзӣ аллакай бомуваффақият қор мекунад.

Соли 1977 дар вилояти Бухорои Ҷумҳурии Ўзбекистон як корхонаи махсус барои истеҳсоли растаниҳои гуногуни офтобӣ ба қайд гирифта шуданд. Самти дуҷониби энергияи офтобӣ табиӣ ёфтани он ба энергияи электрикӣ мебошад. Барои ин, батареяҳои офтобӣ истифода мешаванд. Инҳо таҷҳизотҳои нимоқиле мебошанд, ки дар онҳо тағйирёбии энергияи офтобӣ бевосита рост меояд. Батареяҳои офтобӣ манбаҳои қавӣ нерӯи барқ буда, барои таҷҳизоти электронӣ дар моҳвора ва қайҳон истифода мешавад, ки таҳқиқот дар ин самт идома дорад. Айни замон батареяҳои офтобӣ истеҳсол мешаванд, ки метавонанд ҳамчун сар-чашмаи мавҷҳои қабулкунандаҳои радио ва телевизион истифода шаванд. Ҳамчунин батареяҳои офтобӣ мавҷуданд, ки метавонанд ҳамчун манбаи мавҷуда барои равшан намудани ионҳо истифода мешаванд. Батареяҳои офтобӣ аз ҳолатҳои зиёди фотоэффектӣ, ки энергияи офтобро ба энергияи барқ табиӣ медиҳанд иборатанд. Вақте ки фотодиод якранг аст, яке аз электронҳои ба таври мусбат пардохта мешаванд ва дигар электродҳо ба таври манфӣ ҳисоб карда мешаванд. Агар байни электродҳо резистор дохил карда шавад, аз он ноқил ба вучуд меояд. Фотодиодҳои ҳозиразамон танҳо як фиркаи қавӣ аз ҳодисаи энергетикӣ онҳо ба мавҷҳои электрикӣ табиӣ дода мешавад. Бо вучуди ин, муддати тӯлонӣ олимони назар доранд, ки фотодиодҳо бо самарабахшии баланд таҳия хоҳанд шуд. Мавзӯи «Моҳ-ҳамсафари табиӣ Замин аст» яке аз мушкилтаринҳо дар илми табиатшиносӣ ба ҳисоб меравад. То давраи Шӯравӣ он таълим дода намешуд ва вобаста ба он тавсияҳои методологӣ низ мавҷуд набуд. Айни замон Моҳ ба таври қавӣ омӯхта мешавад. Дар маҷаллаҳои рӯзномаҳо маълумот дар бораи ин таҳқиқотҳо мунтазам нашр карда мешавад ва дар радиою телевизион хабарҳо дар бораи он паҳн карда мешавад. Ин тавачҷӯҳои хонандагонро ба мавзӯ ҷалб карда, барои ба даст овардани донишҳои қавӣ ва амиқ. Мусоидат мекунад. Ҳангоми омӯзиши ин мавод муаллимони бо саволҳои душвор рӯ ба рӯ мешаванд, ки барои хонандагон нофаҳмоянд. Дар байни онҳо саволи андозаи Моҳ, Замин ва Офтобро муқоиса қунед, масофаи байни Замину Моҳ чӣ қадар аст. Дар саҳифаи 32-уми китоби «Табиат шиносӣ»-и синфи 4-ум дар бораи Моҳ дар гирди меҳвараш давр задан омадааст, барои ҳама дар Моҳ ба мисли Замин, тағйир ёфтани «шабу рӯз» вучуд дорад. Моҳ ҳамеша тавассути як тараф ба Замин рӯ ба рӯ аст, тарафи дигарашро мо намебинем. Ин ду ахборот ба хонандагон муқобил -

маъноянд: агар ашё давр занад, пас мо бояд аз ҳама тараф дидан тавонем. Барои фаҳмидани ин, аввал бояд дар хонандагони синфҳои чорум мо мафҳуми «давр задан»-ро мефаҳмонем. Барои фаҳмонидани он мо бояд таҷрибаи одиро нишон диҳем, ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки мафҳуми давр заданро дарк намоянд. Ҳангоми гузарони-дани таҷриба ҳатман мо бояд дар гирди лампаи рӯи мизи ягон ашёро давр занонем. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки ин ду ашё аз якдигар фарқ кунанд. Яке аз хонандагон бо ёрии глобуси замин нишон медиҳад, ки чи тавр ӯ даврзании Заминро дар гирди меҳвараш ва гардиши ӯ дар атрофи офтобро тасаввур мекунад. Барои муайян намудани ақидаҳои хонандагони хурдсол метавонанд тавассути чунин саволҳо пурсанд: «Чаро Замин дар гирди меҳвари худ давр мезанад?», «Чанд вақт аст ки Замин дар гирди Офтоб давр мезанад?», «Замин гирди офтобро дар чанд муддат тай мекунад?», «Як шабонарӯзи Моҳ ба чанд шабонарӯзи Замин баробар мебошад».

Ба ҷойи лампа дар рӯи миз глобуси Заминро гузоред ва ҳаракати Моҳро ба сайёраи мо аз назар гузаронед. Дар ин намоиш, тавсия дода мешавад, ки истифодабарии тӯбе, ки диаметри он 4 маротиба аз глобус хурд аст. Бояд дар бораи андозагирии нодурусти нисбии замин ва моҳвораи он огоҳӣ дод. Дар тӯб бояд рақамхоро нависанд, тарафи Моҳро муайян кунанд. Барои он ки кӯдакон тавассути робитаи Моҳ дар гирди Заминро дарк кунанд, мо бояд тӯбро дар гирди глобус давр занонем. Дар ин ҳолат, қисми болоӣ, ки бо рақами 1 муайян карда мешавад ва ба қисми болоии Моҳ аз Замин маълум аст, бояд ҳамеша дар рӯи глобус бошад. Баъд аз ин намоиш мо бояд аз хонандагон пурсем, ки даврзании Моҳ дар гирди меҳвараш ба анҷом расид ё на. Таҷрибаҳои қорӣ нишон доданд, ки баъди намоиши 1-ум бисёре аз хонандагони синфи 4-ум ҷавоби нодуруст доданд. Ин муаллими водор месозад, ки намоиши худро маротибаи дуюм нишон диҳад. Муаллим бояд ба хонандагон фаҳмонад, ки ҳангоми давр задан дар гирди меҳвари худ ҳамаи кунҷҳои паҳлӯи ӯ низ ба назар гирифта мешавад. Сипас, муаллим тӯбро дар гирди глобус давр мезанонад ва хонандагон пай мебаранд, ки Моҳ дар ҳамаи атроф намоён аст ва онҳо ҳулоса мебароранд, ки моҳ низ дар гирди меҳвари худ давр мезанад. Дар ин ҳолат диққати хонандагони хурдсолро ба он равона кардан зарур аст, ки азбаски замони ҷой-ивазкунии гардиши Моҳ баробар аст, он гоҳ доимо бо як тараф тоб меҳӯрад. Ҳангоми такроран нишон додани намоиш мо бояд 2 ва ё 3 хонандаро даъват намоем, то ин ки дар дохили «фазаи моҳ» ворид шаванд. Онҳо метавонанд дарк намоянд, ки аз Замин танҳо як қисми моҳ маълум мешавад. Ҳамзамон боқимондаи хонандагон метавонанд «Моҳ»-ро ҳангоми давр задан дар гирди Замин аз ҳама тараф бинанд. Савол-номаҳои барномавии навбатӣ, ки фаҳмиши он барои хонандагони синфҳои 4-ум душвор аст, ин вижагиҳои дигари Моҳ мебошад. Дар ҳақиқат бисёре аз онҳо Моҳро дар шакли санги борик, нисфи давра ё ин ки давраи пурра медиданд, сабабҳои онро дарк карда наметавонанд. Барои шарҳи ин фаҳмиш мо бояд як тӯби андозааш миёнаро гирем ва дастгоҳи дурнамои маҷмӯи қорҳои намоишӣ 15 x 15 см (ранги сиёҳ) бо ранги сафед тасвир карда шуда, ки фазаҳои Моҳ аст, намоиш диҳем. Барои намоиш тирезаеро, ки ба тахтаи синф наздик аст, торик намоем, проектор дар он ҷо насб карда мешавад. Дар ҳамон намоиш ҳамаи тағйирёбиҳои нурҳои глобус маълум мешавад. Ё ба хонандагон қортхое, ки фазаҳои моҳ инъикос ёфтааст, нишон медиҳад. Тавре, ки намоиш мегузарад, хонанда қортхоро дар тахтаи синф мечаспонад, то ин хонандагон марҳилаҳои тағйирёбии Моҳро пайгирӣ карда тавонанд. Шумо бовари ҳосил намоем, ки бо ин мавод ба таври кофӣ таҷриба гузаро-нидан лозим аст. Муаллимон ҷойгоҳи Моҳро дар фазо нишон медиҳад ва хонандагонро даъват мекунад, ки ҷӣ гуна Моҳ аз Замин тобон мешавад. Ин ҷавобро бояд санҷида бароем: хонанда дар маркази «фазо» ҷойгир шавад ва баъди тасдиқ кардани ақидаи худ ба ҳамаи хонандагон корти мувофиқро нишон диҳад. Метавон дигар машқхоро пешниҳод кард, ки аз хонандагон муайян кардани ҷойи Моҳ талаб карда мешавад.

Ҳамин тавр, таҷриба ва сӯҳбат бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳад, ки шавқу ҳаваси онҳо ба ҷанҳои табиӣ ниҳоят паст аст, дар онҳо ба илми табиӣ ягон шавқу завқ мушоҳида карда намешавад, яъне хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба омӯзиши

муфассали ин фан мутлақо тайёр нестанд. Ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ умуман доир ба фанҳои табиӣ маълумоти зарурӣ дода намешавад, ягон шакли корҳои беруназсинфӣ аз фанҳои табиӣ гузаронида намешавад, ҳол он ки барои шинос кардани хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо фанҳои табиӣ, бедор, ташаккули шавқу ҳаваси онҳо ба ин фанҳо дар барнома ва китобҳои дарсии табиатшиносӣ, география, технологияи амалӣ ва математика шароити имкониятҳои мусоид бисёрранд. Аз ин рӯ, барои ташаккул додани шавқу ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди таълими фанҳои табиӣ ба омӯзиши математика, табиатшиносӣ, технологияи амалӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар маҳфилҳо, озмунҳо, мусобиқаҳои математикӣ, робитаи байнифанӣ гузаронидани машғулиятҳои амалӣ мувофиқи мақсад мебошад.

АДАБИЁТ

1. Акрамов С. Табиатшиносӣ. Китоби дарси барои синфи 4. Душанбе: Маориф, 1997. 152 с.
2. Барномаи синфҳои ибтидоӣ. (Синфҳои I-IV). Душанбе: Матбуот, 2002., 2007, 2010., 2012., ...120 с.
3. Бегимов Ҳ.Х. Физика ва робитаи он бо дигар илмҳои табиатшиносӣ. // Паёми «Донишгоҳи омӯзгорӣ». № 4, соли 2003. С. 27-29.
4. Бегимов Ҳ.Х. Истифодаи донишҳои физикии синфҳои поёни дар дарсҳои физикаи синфҳои 7-8. // Маърифати омӯзгор. 2008. №4. С. 31-32.
5. Бурова Л.И. Роль предметных уроков в формировании при- родоведческих представлений и первоначальных понятий. // Начальная школа. 1983. №4. С. 34-36.
6. Герд А.Я. Избранные педагогические труды / Под ред. Б.Е. Райкова. -М.: Учпедгиз, 1953. 250 с.
7. Иванов А.И. Изучение величин и их измерение на уроках физики и математики в восьмилетней школе. Дисс. ... канд. пед. наук. -М.: 1981. 169 с.
8. Китежева Д. М. Формирование интереса к познанию природы у младших школьников: Автореф. дисс. канд. пед. наук. -М.: 1987. 24 с.
9. Ланина И.Я. Формирование познавательных интересов учащихся на уроках физики. -М.: Просвещение, 1985, -210 с.
10. Покулова В.М., Кузнецова В.И. Методика преподавания природоведения: учеб. для студентов пед. институтов по спец. 1221 «Педагогика и методика нач. обучения». -М.: Просвещение, 1990, -192 с.
11. Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения. -М.: Просвещение, 1968. 557 с.
12. Теоретико-педагогические основы формирования у младших школьников естественно-научной картины мира. <http://planetadisser.com/see/dis-198003.html>.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРВОНАЧАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ОБ ЕСТЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИНАХ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Естествознание как учебный предмет обучается в начальном образовательном, основном, среднем общеобразовательном учреждениях, лицеях, гимназиях, в первом классе в объеме 34 часа, на втором 34 часа, третьем 34 часа (в неделю 1 час) и на четвертом 68 часа (2 часа в неделю). В I-IV классах ученики посредством обучения предмету естествознания знакомятся с природным миром. Название тем показывают, что выявляются система живой и неживой природы, отношение между ними. Основные проблемы природоведения это явное разъяснение между живыми и неживыми качествами, объясняется все части природы к деятельности человека. Так как «отдельное обучение зоологических, ботанических, химических, минералогических, физических и т.п. наук не существует в начальных классах. Здесь существует только одна наука об органическом и неорганическом мире» [6, с. 84].

Основные задачи естественных наук и учебных учреждений - это дать информацию о земле, погоде, воде и теле человека, её отношение с окружающей средой, сведения о растениях и их ознакомление с разными животными мира. Неустойчивая природа сообщает детям для соблюдения изучения растений и животных, то есть подготовке основу знаний, которая в дальнейшем необходимо изучать другие периоды естествознания. Биология, география, физика, химия и минералогия как база, то есть может быть основой к истории естественных дисциплин.

Выбранное сведение связано обработке дидактического материала, которое начинается с учётом возрастных особенностей младших школьников и общим уровнем их подготовки к изучению природы посредством самостоятельной связи. В этой связи К.Д. Ушинский отметил, что, прежде всего, преподаватель должен изучать особенности своего региона.

Так как местные материалы доступны ученикам начальных классов – это легче для понимания и непосредственного наблюдения, которое обычно встречается в повседневной жизни.

Программа природоведения начальных классов, учитывая во внимание сезонных принципов, рекомендует наблюдать в разное время года изменения в живой природе, которое выполняется везде и доступно ученикам начальных классов. В соответствии с программой учащиеся начальных классов учебно-образовательных учреждений для определения основных сторон солнца и особенности региона, должны проверить или описать в простом аппарате схемы, карты, таблицы и план класса. Конкретное объяснение содержания природоведения показывает, что одной из основных целей курса является изучение охраны природы, которая содействует воспитанию своих детей для защиты и увеличение движимого и недвижимого имущества.....

Таким образом, практика и беседа с учащимся начальных классов показывает, что их заинтересованность и желание к естественным предметам не интересно, у них нельзя обнаружить стремление к естественным наукам, то есть учащиеся начальных классов совершенно не готовы к изучению данного предмета. Ученикам начальных классов в целом не даются сведения об естественных предметах, не проводятся внеклассные работы по данным предметам, хотя знакомство учащихся начальных классов с естественными предметами, пробуждения интереса к этим дисциплинам даётся в школьных учебниках по природоведению, географии, трудовому обучению и математике. Поэтому, чтобы заинтересовать учеников начальных классов в процессе обучения естественных предметов и обучении математике, природоведению, трудовому обучению для учащихся начальных классов должны проводиться кружковые работы, олимпиады, конкурсы по математике, проведения практических занятий по межпредметным связям.

Ключевые слова: формирование, воображение, организация, интерес к обучению, естественные знания, физика, охрана природы, межпредметная связь, практическая деятельность между естественными науками, учащиеся начальных классов, учителей начальных классов, общеобразовательные учреждений.

WAYS OF FORMING ANTING KNOWLEDGE OF NATURAL DISCIPLINES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Natural science as a subject is taught in primary, basic secondary schools, lyceums, gymnasiums, in the first grade in the amount of 34 hours (per week 1 hour) and in the fourth 68 hours (2 hours per week). In grades I-IV, students through learning that subject of natural sciences get acquainted with the natural world. The title to those shows that the system of animate and inanimate natural, the relationship between them are revealed. The main problems of natural science is a clear expel luation between living and nonliving qualities, it explains all parts of natural human activities, since separate studies of zoological, botanical, chemical, mineralogical, physical, etc. sciences do not excise in the elementary grades (brace). There is only one science the organic and inorganic world), (6 p, 84). The main tasks of the natural sciences in educational institutions are to provide information about invironment, information about the earth. Weather, water and human body it is relationship with the environment, information about plants and their familiarization with different animals of the world.

The unstable nature informs children to observe the study of plants and animals that is preparing the basis of knowleddge, which is then necessary to study other natural sciences. Biology, geography, physics, chemistry mineral- ogy as a base, that is can be the basis for the history of natural disciplines. The selected information is associated with the processing of didactic material, which begins with the age characteristics of elementary schoolchildren taking into account the general level of their predation for studying nature through independent communication. In this regard K.D. Ushinsky noted that, first of all, the teacher should study the features of his region. Since local materials are available to primary school students, it is easier to understand and directly observe, which is usually found in everyday life, taking into account seasonal principles, the nature program in primary schools recommends observing changes in wild life at different times of the year, which are carried out everywhere and accessible to primary school students. In accordance with the

program, primary school students of educational institutions, to determine the main aspects of the sun and the feature of the region, must check or describe in a simple machine chart map tables and of the main objectives of the course is to study environmental protection, which helps to educate their children to protect and increase movable and immovable property.....

Thus, practice and conversation with primary school students shows that their interest and desire for natural subjects is not interesting, they cannot detect the desire for natural sciences, that is, and primary school studies this subject. Primary school students as a whole are not given information about natural subjects extra-curricular activities in these subjects are not carried out, although primary school students are introduced to natural subjects to arouse interest in these disciplines in school textbooks a natural history, geography, labor training and mathematics.

Therefore, in order to interest primary school students in the process of teaching natural mathematics, environmental studies, labor training, elementary school conduct group work, olympiads, mathematics competitions, and practical classes on intersubject communications.

Keywords: formation, imagination, organization, interest in learning, natural science, physics, nature conservation, interdisciplinary, practical activities between natural sciences, elementary school students, elementary school teachers, educational institutions.

Сведения об авторах:

Рахимова Джамишеда Худжамуротовича - докторант Ph.D. Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. г. Душанбе, Проспект Рудаки, 121. jamshed-1001@mail.ru. Телефон: (+992) 934086664.

Бегимов Хусен Худоярович - доцент кафедры методика начального образования Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. г. Душанбе, Проспект Рудаки. Телефон: (+992) 985 762634.

About the Authors:

Rahimov Jamshed Khujamurodovich - doctarant Ph.D. of methodology of primary education of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel. (+992) 934086664.

Begimov Husen Hudoyarovich - assistant professor of methodology of primary education of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel. (+992) 985762634.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И РАСШИРЕНИЯ ЗНАНИЙ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Ашурова Ш.К.

Таджикский национальный университет

Основным показателем мыслительной активности обучаемого является его самостоятельность в познавательном процессе. Специфика вузовского обучения, в отличие от обучения в школе, заключается в значительной актуализации самостоятельности. Студент является не столько объектом педагогического воздействия, сколько активным субъектом его.

В связи с ростом количества необходимой для усвоения информации в настоящее время изменяется и функция вузовского педагога, значительно ослабевает его функция как информатора - передатчика знаний и усиливается функция как организатора познавательного процесса. Значительную актуальность приобретает развитие в обучающихся потребности к самостоятельности, навыков самостоятельной работы.

В нашей многонациональной стране, где знание русского языка стало для каждого насущной потребностью, интерес к его изучению и стремление к овладению им формируется с первых шагов сознательной жизни. Обучение русскому языку в республике начинается с детского сада, и к моменту окончания средней школы интерес к нему в определенной степени уже сформирован. Вот почему, имея в виду студентов, следует говорить не о формировании интереса, а о его развитии и расширении, о педагогическом руководстве этим процессом [1, с.32].

«Каким бы квалифицированным и опытным ни был вузовский преподаватель, он лишь определенным образом организует познавательную деятельность студентов, и в этом – суть процесса обучения. Но само познание осуществляет студент: эту работу за него не может

выполнить никто, и ее эффективность зависит, в первую очередь от характера собственной познавательной деятельности обучаемого» [2, с.58].

Приобретение умений и навыков самостоятельной работы особенно актуально при овладении языком, так как сам характер познавательной деятельности по овладению вторым языком носит сугубо индивидуальный характер и успешность результатов этой деятельности во многом зависит от приложения самостоятельных усилий.

Обучение русскому языку в вузе отличается от обучения школьников тем, что здесь, как и при обучении другим вузовским дисциплинам, учебная деятельность носит самостоятельный, научно-поисковый характер.

И сама самостоятельная работа в условиях вуза носит совершенно иной характер. Если в процессе самостоятельной работы школьников преимущественно закрепляется и повторяется преподнесенный учителем материал, то самостоятельность студентов направлена на добывание знаний, на решение познавательных задач, а роль преподавателя в этом случае заключается в том, чтобы быть не столько источником знаний, сколько помощником в поиске наиболее оптимального способа решения познавательных задач, вовремя ставить перед ними нужные познавательные задачи. Только в этом случае может возникнуть у студента потребность в новых знаниях и интерес к их приобретению [8, с. 148].

Самостоятельная деятельность охватывает все моменты познавательного процесса: с первого знакомства с предметом познания и до полного овладения знаниями. «Необходимо приучать студента к мысли, что его самостоятельная работа начинается в самом ходе учебного занятия, а не после него, что преподавателям нужно не просто присутствие студента, а его стремление вникнуть в изучаемый предмет, без чего высиживание в аудитории не только бесполезно, но и вредно, ибо оно приучает к времяпровождению, как говорил еще К.Д. Ушинский, «без дела в руках, без мысли в голове» [2, с.138].

Самостоятельность студентов, например, при объяснении преподавателем нового материала заключается в самостоятельных размышлениях по поводу причин тех или иных языковых явлений, самостоятельных выводах о взаимосвязи этих явлений, в самостоятельном сопоставлении сродным языком. Все эти активные мыслительные действия, сопровождая объяснение преподавателя при изложении нового материала, способствуют интересу студентов к этому материалу.

Различаются два вида самостоятельной работы – самостоятельное повторение и закрепление знаний, самостоятельные и тренировочные упражнения с целью выработки автоматизированных навыков и умений и самостоятельная работа по добыванию новых знаний, по расширению и углублению имеющихся знаний. Каждый из видов самостоятельной работы имеет свою специфику и в разной степени оказывает стимулирующее влияние на выработку интереса к языку. В этом отношении, бесспорно явное преимущество имеет второй вид самостоятельной работы, так как более всего способствует развитию потребности в самообразовании.

Различают три степени самостоятельности при решении познавательных задач, в связи с чем познавательные задачи делятся на три типа: обучающе-познавательные (когда преподаватель ставит познавательную задачу, показывает способ и ход ее решения, обучает способу решения, с помощью которого учащиеся затем самостоятельно решают задачу; тренировочные, когда преподаватель после показа способа решения дает студентам подобные задачи для самостоятельного решения; поисково-познавательные, когда поиск способа решения и сам процесс решения целиком возлагается на студентов) [4, с.17].

На практических занятиях по русскому языку, да и в домашних заданиях обычно используется первый и второй тип познавательных задач, тогда как выработке потребности в знаниях, интереса к знаниям способствует третий тип задач.

Настоящая самостоятельная работа носит добровольный характер, основана на инициативе обучаемых, является самостоятельной деятельностью, направленной на поиск знаний, на «добывание» знаний. Такая самостоятельность вырабатывается не сразу. Как и всякое умение, она формируется в процессе целенаправленной работы преподавателя с обучаемыми и требует умелого руководства и управления им. Управление самостоятельной деятельностью студентов начинается с обучения рациональным приемам работы с учебным материалом, с учебником и дополнительной литературой, со справочниками и словарями; со знакомства с различными приемами запоминания, анализа и синтеза языкового материала, с практических советов о том, как и где искать нужный дополнительный материал, как конспектировать и использовать его.

Такая работа проводится преподавателем на первых же практических занятиях по русскому языку в вузе, кроме того, в кабинетах русского языка могут быть оформлены

специальные стенды «Как работать со словарем», «Книга – источник знаний», «Самостоятельная работа» и т.п.

Для выработки у студентов навыков самостоятельности немаловажное значение имеет также умелое руководство преподавателя их самостоятельной работой, которое заключается в подборе нужных заданий для самостоятельной работы в зависимости от уровня знаний и уровня самостоятельности, в наиболее рациональной организации контроля и взаимоконтроля между студентами, в своевременной поддержке и одобрении даже самых малых усилий, направленных на самостоятельное добывание знаний, в коррекции этой работы, в правильной оценке работы, в выравнивании уровней самостоятельности студентов каждой группы и повышении этого уровня, в выработке у каждого студента способности к самостоятельной работы и потребности в ней [8, с 146].

Наиболее действенными средствами для выработки такой потребности и такой способности, считает Л.С.Колесник, является соблюдение следующих условий при организации самостоятельной работы студентов:

1. усиление опережающего, добровольного и творческого начала в самостоятельной работе;
2. индивидуализация способов выполнения, содержания и форм самостоятельной работы;
3. создание ситуаций, стимулирующих студентов в выполнении работ повышенной трудности;
4. привлечение студентов к активному участию в различного рода познавательных мероприятиях, требующих дополнительной самостоятельной работы по предмету [7, с.85].

В связи с удовлетворением требований жизни к подготовке специалистов высокой квалификации с прочными навыками самостоятельного совершенствования своих знаний, способных идти в ногу с жизнью, ставится вопрос о том, чтобы со временем центр тяжести в вузе перенести на самостоятельную работу, чтобы самостоятельная работа являлась основной формой работы студента, и на занятия он шел бы только для того, чтобы скорректировать самостоятельно проработанный по учебной литературе материал и услышать ответ на возникшие у него в ходе самостоятельной работы вопросы или получить разъяснение по новому материалу [5, с.4].

Во время обучения в вузе студенты имеют широкие возможности для самостоятельного совершенствования и расширения знаний по русскому языку: слушают передачи по радио и смотрят телепередачи, фильмы, посещают спектакли, участвуют в проведении собраний и вечеров, читают газеты и журналы, художественную литературу, часто находятся в русской речевой среде и в самом вузе, в общественных местах.

Обращение ко всем всевозможным дополнительным источникам информации и создается почва для использования русского языка как средства познания, что является наиболее эффективную мотивационную основу формирования интереса к нему. Поэтому, для развития интереса важно использовать всевозможные приемы, побуждающие студентов самостоятельно извлекать различную информацию на русском языке из дополнительных источников. Приведем несколько примеров самостоятельных заданий, требующих использования дополнительных источников информации:

1. Конкурс на подбор пословиц и поговорок на определённую тему, интересного эпизода из жизни известного русского писателя или поэта, интересной журнальной статьи на определённую тему.
2. Краткое изложение содержания предыдущих серий демонстрируемого по телевидению многосерийного фильма.
3. Соревнование двух-трех групп студентов: кто за установленное время вспомнит и напишет больше лозунгов или призывов на определённую тему.

Таким образом, рациональной организации самостоятельной работы способствует и умелое использование учебника и учебных пособий в самостоятельной работе студентов. Учебник для студента – это руководство для самостоятельной работы, но не единственный источник знаний. Преподаватель только обучает студентов самостоятельной работе с учебником, но ни в коем случае не использует его в качестве основного источника материала для занятий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашурова Ш.К. Особенности формирования содержания обучения русскому языку в вузах Республики Таджикистан // Азимут научных исследований: педагогика и психология, 2019. Том 8. № 3 (28), - С. 32-35.
2. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы, Минск: Изд-во БГУ, 2001. –138с.

3. Ильин В.В. Научно-технический прогресс и высшее образование. –Л., 1999, - С.11.
4. Ильина Г.А. Актуальные проблемы дидактики в высшей школе. – В кн.: Новое в теории и практике обучения. М.: Знание, 2001. –4 .
5. Лернер И.Я. Проблема познавательных задач в обучении основам гуманитарных наук. М.: Педагогика, 1992. –17с.
6. Педагогика высшей школы, Л., 1994, - С.58-59.
7. Колесник Л.С. Преподавание русского языка (Основные методические положения). М., Изд-во ВПШ, 1985, - 85с.
8. Талипова Р.Т. Развитие интереса студентов к русскому языку. - 1996. - 156 с.
9. Чередов И.М. О дифференцированном обучении на уроках. Омск: Зап.-Сиб. Кн. Изд-во. -2003. - 144с.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И РАСШИРЕНИЯ ЗНАНИЙ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Автором в данной статье рассматривается организация самостоятельной деятельности в вузе как важный фактор совершенствования и расширения знаний по русскому языку. В статье отмечается, что приобретение умений и навыков самостоятельной работы особенно актуально при овладении языком, так как сам характер познавательной деятельности по овладению вторым языком носит сугубо индивидуальный характер и успешность результатов этой деятельности во многом зависит от приложения самостоятельных усилий.

Автор считает, что обращение ко всем всевозможным дополнительным источникам информации и создается почва для использования русского языка как средства познания, что являет собой наиболее эффективную мотивационную основу формирования интереса к нему. Поэтому, для развития интереса важно использовать всевозможные приемы, побуждающие студентов самостоятельно извлекать различную информацию на русском языке из дополнительных источников.

Ключевые слова: организация самостоятельной деятельности, формирование, интерес, вуз, важный фактор, совершенствование, расширение знаний, русский язык.

ORGANIZATION TO INDEPENDENT ACTIVITY IN HIGH SCHOOL AS IMPORTANT FACTOR OF THE IMPROVEMENT AND EXPANSIONS OF THE KNOWLEDGES ON RUSSIAN LANGUAGE

*The Author in given article is considered organization to independent activity in high school as important factor of the improvement and expansions of the knowledges on russian language. In article is noted that aquisition of the skills and skill of the independent work particularly currently at mastering by language, since nature itself to cognitive activity on mastering by second language carries especially individual nature and success result to this activity in *многом* depends on exhibits independent effort.*

The Author considers that address to all all the manner of consources of information and s ground for use the russian language as facility of the cognition that shows itself the most efficient мотивационную base of the shaping the interest to him. So, for development of the interest it is important to use all the manner of acceptance, spurring student by itself to extract different information in russian language from consources.

Keywords: organization to independent activity, shaping, interest, high school, important factor, improvement, expansion of the knowledges, russian language.

Сведения об авторе:

Ашурова Шахло – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета, тел: (+992) 901 06 03 30.

About the authors:

Mansurova Dzhamilva Sulaimonovna. Candidate of pedaaooical sciences of the aeneral university department of general pedagogy of the Tajik State Pedagogical University., Tel: (+992) 907280856..

Ganieva Bunafsha Dzhumaboevna. Candidate of pedaaooical sciences of the aeneral university department of general pedagogy of the Tajik State Pedagogical University., Tel. : 904071600.

Khodzhaeva Guliahon Jafarovna. Senior Lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University., Tel: 000091971.

ИНСТРУКЦИЯ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

(посвящается году семьи)

Мирганова Н.Р.

Таджикский государственный педагогический университет им. С Айни

В настоящее время проблема сохранения семьи становится одной из актуальных проблем нашей республики. Судя по данным заключённых браков и разводов то увеличивается, то уменьшается. «Основной причиной разводов для мужчин и женщин является отсутствие взаимопонимания, которое и приводит к поиску новых отношений вне своей семье» [1]. Вопрос сложный, трудный, и довольно запутанный.

Более 12% браков в Таджикистане заканчиваются разводом – такова официальная статистика. В 2017-м на 72,4 тысячи браков пришлось 8,8 тысячи разводов. В 2016-м цифры примерно те же: по официальной статистике на 78,6 тысячи браков - 10 тысяч разводов. Евгений Смотрицкий отметил, что «Когда я вижу похоронную процессию – я не испытываю уже никаких эмоций. А вот когда вижу свадебный кортеж – меня переполняют противоречивые чувства. Естественно, зависти, что скрывать, к молодости и жениху, красоте и будущему, мгновенной беззаботности. Испытываю чувство досады, за то, что у меня не сбылось или сбылось «не так». Испытываю чувство надежды, что у *них* всё будет «так»: будет лад и взаимоуважение; будут здоровые, умные, красивые и послушные дети; что у них будет налажен быт, и житейские мелочи не нападут на них стаей шакалов. Надеюсь, что они будут счастливы» [2].

Проблема, которая остаётся на сегодняшний день актуальным по нашему мнению, решается не сразу. Понятно, что любовь играет немаловажную роль в создании семьи, что «в действительности существует лишь акт любви. Любить – это форма продуктивной деятельности. Она предполагает проявление интереса и заботы, познание, душевный отклик, изъяснение чувств, наслаждение... Она возбуждает и усиливает ощущение полноты жизни. Это процесс самообновления и самообогащения» [3]. Проанализировав множество семейств, побеседовав с довольно многими молодыми людьми, семьями, которые в настоящее время находятся в разводе, свекрови, которые никак не могут понять, почему их сын или дочь развелись, пришли к следующему выводу: нельзя выделить не первый план такие слова: во-первых, во-вторых, в третьих. Почему? Потому, что в создании таджикской семьи и отношения между семьями жениха и невесты зависит от всех членов двух семей, начиная от мамы жениха и невесты, мужа или сына, дочери или снохи. Всем известно, что семья является ячейкой общества и, что от благополучия семьи зависит не только психологическое спокойствие души людей, но судьбы их детей, которые при живых родителях растут либо без отца, либо без матери. А также от этого зависит и будущее нашей республики. Вопрос, почему будущее нашей республики? Потому, что каждый работник после трудного, тяжелого рабочего дня ищет покой и отдых в семье, придя домой не получает определённого уюта. На рабочем месте хорошо не работается, так как думает о личной жизни, постепенно становится нервным и раздраженным. Природа создала человечество «существовать – значит быть воспринимаемым». {4} Все хотят быть нужным кому-то. Жить незаконно, иными словами жить в гражданском браке, в таджикских семьях, считается неправильным вариантом, то есть живущие совершают грех. «Сожительство определяется, как незаконный брак, обиходное ненаучное наименование полового союза, не оформленного в соответствии с брачным законодательством». {5} Заключать брак в ЗАГСе и выдавать замуж дочь, желательно после 18 лет, и женить сыновей после 24-х. Итак, начнем с хорошего. В семье рождается ребёнок сын или дочь, без разницы. Уже с рождения сына, каждая мать мечтает, особенно у нас в Таджикистане, женить сына на красивой девушке. Когда рождается девочка, то мы говорим, дай бог тебе счастья.

Что происходит? Каждая мать прежде, чем женить сына должна быть уверенной в себе, сможет ли она принять жену сына, как своего родного человека. Необходимо матери ответить на следующие вопросы, которые возникнут после женитьбы сына. Отметим их:

1. Сможет ли мать полюбить чужую дочь? Если нет, то чем это все закончится. Ведь у нас в таджикских семьях принято приводить невестку в дом жениха, а не в дом невесты. Живя в одном доме, и воевать со снохой это невозможно. Мать жениха должна подготовить себя полюбить жену сына. Невестка пришла в дом именно для её сына, а не для мамы. С первых дней семейной жизни, новая гостья (невестка) обращает внимание на характер свекрови. Как она говорит, как общается, что о ней думает, как себя поведёт и самое главное - нравится ли она ей? Хорошо было бы, если свекровь полюбила невестку. От этого многое зависит. Вся отставшая жизнь и дальнейшая жизнь сына.

2.Сможет ли свекровь скрыть те ошибки, которые совершает сноха? Если нет, то невестка первым, что сделает, передаст, вот эти как говорят «пустяковые замечания» мужу, то есть сыну мамы. Она в доме новый человек, совсем ей незнакомые, люди, привычки. Желательно свекрови скрыть незначительные ошибки снохи, а хорошими словами, не ранив, её просто сказать: «хорошо было бы если ты сделала так, потому, что так лучше...».

3.Будет ли мать ревновать сына? Ревность, ревность ещё раз ревность. Такая ревность - катастрофа. Лучше не женить сына, если есть ревность мамы. Вспомните, ведь когда-то вы тоже были молодой и так же пришли в чужой дом.

4.Сможет ли мать жениха постепенно уступать место, перейти на второй план? Хотим мы мамы этого или не хотим, всё равно придётся нам с этим смириться. Быть матерью тяжело. Но мы, матери должны помнить, что наши дети, это наши дети. Никто не отнимет у нас наших детей, ведь мать, никто не заменит.

5.Сможет ли мать жениха постепенно прислушиваться к словам снохи? Ведь мы тоже не всегда правы. Сначала мы учим наших детей, потом сами учимся у них. Сноха тоже наша дочь.

6.Сможет ли мать жениха не говорить о недостатках снохи никому? Всё равно никто не поможет. Если все будет хорошо, то рано или поздно найдутся «добрые» люди, передадут. Начнутся разногласия.

7.Сможет ли мать жениха смириться с тем, что в комнатах не так убрано, не так приготовили? Разногласия начинаются и с этих незначительных замечаний. Если не знает, то её надо учить, сноха тоже является дочерью. Учить надо не с враждой и ненавистью, а мирно, спокойно. Не знаешь, научим. Все вокруг создано человеческими руками. Руки человеческие они волшебные, все могут сделать при желании.

В семейной жизни роль мамы жениха очень огромна. Но не на последнем месте стоит и роль мамы невесты. Мы уже напоминали, что в семейной жизни нет первого, второго, третьего места, все играет главную роль. Мать невесты:

1.Сможет ли мать, которая выдаёт свою дочь замуж, сказать ей: «С сегодняшнего дня дом твоего мужа является твоим родным домом, и ты должна принять этот дом как свой родной. Свекровь – она твоя вторая мать». Многие девушки, выходя замуж, говорят, что свекровь не заменит мать. А я с уверенностью могу сказать, что сможет, ещё как, но вы невесты должны постараться. Мать жениха отдаёт вам, невесткам самое дорогое, своего сына.

2.Сможет ли мать невесты поругать свою дочь, когда она первый раз доносит, говорит о семье мужа плохое? Она просто обязана поругать дочь, чтобы больше не доносила то, что происходит в семье, в которую она попала. Мать невесты, должна знать и внушить дочери, что на первом месте стоит зять и его семья.

3.Сможет ли мать невесты уже к восемнадцати годам научить печь, убираться, готовить, стирать и т.п. Наши таджикские девушки, конечно, знают, но они должны показать своё мастерство в своем новом доме (в доме мужа). Невестка этим своим мастерством должна покорять всех, кто проживает в доме мужа.

4.Сможет ли мать невесты научить дочку «держат язык за зубами»? Часто полезно, чтобы была спокойная жизнь не все говорить маме. Мама это не вынесет.

5.Сможет ли мать невесты научить дочку уважать родителей мужа, любить мужа? Она должна понять, что после замужества мать невесты просто не имеет командовать ею, и что родители мужа являются для её дочки родными. Она не должна приказывать дочке принеси то, или это.

6.Сможет ли мать невесты научить дочку «не выносить сор из избы»? В жизни всё случается. Не все гладко, как кажется. Наши родители скрывали, время от времени хвалили своих мужей и родителей мужа, может даже обманывали своих родителей, чтобы у них оставалось хорошее впечатление.

7.Сможет ли мать невесты, терпеть, если вдруг поругает (побьёт) муж? Кто в этой жизни не ошибается. Вы думаете, что наши родители не ошибались? У них тоже были ошибки. Зря не говорят, что жизнь прожить, это не поле перейти.

8.Сможет ли мать невесты научить дочку, кто – бы не пришел (имеется ввиду гости - представители женского пола), встречать их с открытым лицом, приветливо? То, что иногда происходит конфликт необязательно распространять.

9. Сможет ли мать невесты научить дочку, с утра пораньше просыпаться, все приготовить и с открытым, сияющим лицом здороваться со всеми, кто проживает в этом доме, особенно, со свекровью? Никому не хочется видеть с утра хмурое лицо.

С малых лет мамы готовят своих дочерей к семейной жизни. Но наша обязанность готовить не только дочерей, но и сыновей. Семья состоит из мужа и жены, затем уже появляются, дети.

Роль мужа (жених, сын) в семейной жизни. Парень женится и ему кажется, что всё у него в руках. Обычно они считают себя, что самым требовательным, строгим, но не думают, что и от них зависит очень многое. Жена может где-то ошибиться чужая семья, она новый человек и самый близкий человек т.е. муж должен всё контролировать. Он не должен забывать о том, что является не только мужем, но и сыном. Почти больше половины своей любви сын отдаёт жене. Только несколько процентов любви остаётся для остальных (мать, отец, брат, сестра и т.п.). Многие могут не соглашаться, но, увы, это так. Прежде чем жениться и после женитьбы сын тоже должен ответить на некоторые вопросы, готов ли он или нет:

1.Сможет ли сын держать крепко одновременно в одной руке мать, а в другой жену? Если нет, то пусть вспомнит, именно мать его произвела на свет, кормила, вырастила, и он стал тем, кем является в настоящее время.

2.Сможет ли сын, любя свою жену (он должен любить жену), одновременно напоминать жене, что мать, отец, брат, сестра для него являются самыми дорогими людьми на земле? Ведь жену любят по-другому, а любовь к остальным членом семьи совершенно другое чувство.

3.Сможет ли сын, покупая дорогие подарки жене, одновременно не забывать о маме? Ведь мать никогда не говорит своему сыну, что ей что-либо нужно. Она всегда говорит, что у неё всё есть, ничего не требует от сына. Но мы не замечаем, что обижаем её, если даже она не говорит, но сердцем ей обидно.

4.Сможет ли сын, не издеваться над своей женой, ведь она является не только женой, но и матерью его детей? Перед сыновьями стоят определённые задачи, которые они должны решать сами. Обеспечивать по мере возможности свою семью, работать, не обижать жену, детей, маму, родственников.

5.Сможет ли сын так часто не думать о своих ночных похождениях? Он должен помнить, что уже семейный, и его ждут дома.

6.Сможет ли сын правильно воспитать жену? Так как жена совсем из другой семьи и у неё другое воспитание. Жена - значит будущая мать его детей. Здесь не имеется в виду, что девушка не воспитанна, просто она из другой семьи. В обязанности мужа входит ознакомить жену с правилами их семьи. В чужой монастырь со своим уставом не войдёшь.

7. Сможет ли муж не бить жену, если вдруг она не правильно что-либо сделала? Только хорошими словами можно перевоспитать жену. Если один раз поднимет руку на жену, то это повториться и во второй раз.

8.Сможет ли муж сдерживать себя, при разногласии жены с мамой, он просто не должен защищать жену возле мамы. А наоборот, должен сказать, что мама права, хотя и знает, что это не так. Только потом, в отдельности просто должен успокоить жену и напомнить ей, что она для него очень дорога, она любима, но она не имеет право возмущать маме. Мать, тоже ошибается, но желательно жене молчать и прислушиваться к словам свекрови. Мать никогда плохого не желает своим детям. Многим матерям (свекровь) хочется покомандовать, поймите их сыновья, она ваша мать.

9.Сможет ли муж держать жену как птичку, нежно и всесторонне? Если держать сильнее, то птенец погибнет, если немного свободнее, то птенец улетит. Поэтому, надо беречь, соблюдать дистанцию, любить, но сильно не показывать, как он её любит. Иногда жены сразу чувствуют себя королевами и допускают непростительные ошибки.

10.Сможет ли муж, несмотря на все трудности, которые возникают при совместной жизни, решать все проблемы мирно, без скандалов. Скандалы, избиения, издевательства, унижения ещё не привели к добру. Жизнь она прекрасна и очень коротка.

Жена самый близкий друг, спутник жизни для мужа, но при возникновении проблемы решать совместно. Взаимопонимание мужа и жены стоит на главном месте.

Роль жены. Девушка, выходя замуж, должна понять, что красивые вещи, свадьба, роскошь, комплименты, любовные стихи, романтика и т.п. уже в прошлом. Пышная свадьба один два дня. Она проходит. Потом начинается жизнь. Сможет ли жена ответить на несколько вопросов, прежде чем выйти замуж:

1.Сможет ли жена с первых дней в чужом доме (дом жениха) с открытым лицом, сияющим взглядом, со своей улыбкой, с любовью покорять всех, живущих вместе с ними? Просто она должна удивить всех, своим прекрасным, воспитанием и поведением. С первых же дней все внимание уделяется невестке, от самого маленького члена семьи до самого старшего поколения. Ведь это долгожданный день, вся семья ждала так долго. Сбудется ли мечта мамы жениха?

2.Сможет ли жена удивить всех со своими красивыми, милыми, прекрасными словами? Красивая речь, красивый язык, прекрасные слова, решают очень много. Человеческий язык

может и убить, искалечить и конечно может дарить радость и покой. Зачем совершать зло, если можно делать добро.

3.Сможет ли жена удивить всех – чистоплотностью? Чистота в комнате, в доме, на кухне и т.п. Жена должна быть просто на просто аккуратной. Мужчины часто обращают внимание на чистоту. И этим должна заниматься, конечно, жена. В её обязанности входит, как она переставит мебель, создаёт уют в доме. Мы должны понять, что от женщин зависит очень многое в семье. В народе говорят, что голова муж, шея жена. Шея куда не повернёт, туда и поворачивается голова.

4.Сможет ли жена с первых дней полюбить свекровь? Если скажут невозможно полюбить свекровь, не верьте, вполне возможно. Они (свекрови) желают сыновьям только добра. Просто помните об этом.

5.Сможет ли невеста скрыть те ошибки свекрови от мужа? Наверное, это странно звучит, но это так. Мужчины часто неверно судят и получается конфликт между сыном и матерью. Необязательно передавать всё мужу. Можно иногда скрывать некоторые недостатки свекрови. Ведь недостатки родной мамы они скрывают...

6.Сможет ли невеста стать опорой для мужа? Хвалить иногда свекровь, брата, сестру и родственников мужа. Мужчины постепенно накапливают все слова жены, которые передаёт ему жена. Потом могут высказать одновременно всё. Начнётся разногласия.

7.Сможет ли жена постепенно перевоспитать мужа, ведь они тоже не всегда правы. Жёны должны преподнести проблему так, что якобы решает муж, но на самом деле решает жена.

8.Сможет ли жена не критиковать родственников мужа и не унижать их? Если хочется создать прочную семью желательно молчать, если даже были какие то разногласия.

9. Сможет ли жена уделять большое внимание мужу, даже тогда, когда появляются дети? Муж любит, когда за ним ухаживает жена, готовит вовремя, убирает и т.п.

10. Сможет ли жена не требовать от мужа того, чего он не в силах? Построить 3-х этажный дом, покупать драгоценности. Если у него не очень хороший доход. Понятно, всем хочется жить в роскоши, но помните, деньгами счастье не купишь. И родного отца не заменит ни кто.

11. Сможет ли жена бережно тратить сбережения мужа? Жена должна помнить всегда, деньги мужа, его состояние, это и её деньги.

12.Сможет ли жена помнить всю свою жизнь, что она уже замужняя женщина? Многие после нескольких лет совместной жизни думают, что всё хорошо, но помните, это не так. Так, что быть замужней женщиной это нелегко, но гордо, а быть разведённой – унижение.

13.Сможет ли жена не ревновать мужа к первой встречной? Невозможно не ревновать понимаю, но вы должны скрыть свою ревность, не показывайте, что ревнуете. А просто можете сказать, что вы так без него скучали, для него готовили, несмотря на то, что устали, вы ждали его.

14.Сможет ли жена иногда говорить комплименты мужу? Подумайте, они являются взрослыми детьми. Им часто хочется слышать красивые слова. Помните он ваш муж. Кто - то другой может заменить вас, если будите гордой. Гордость девушки до замужества, а не после. Чем жить без семьи, никому не нужной, брошенной или любовницей. Любовница никогда не заменит жену. Гордость женщины-это созданная её семья. Помните об этом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карташова Т.Е. особенности брачно-семейных установок современной молодежи. Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. №1, 2011,
2. Евгений Смотрицкий. Эссе о семье и браке. №12, 2012
3. Фромм Э. Иметь или быть? / Эрих Фромм. – М.: Прогресс, 1986. – 238 с.
4. Тезисы Локка-Беркли
5. Социальная энциклопедия. М., 2000-344с.

ИНСТУКЦИЯ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ (посвящается году семьи)

В статье автор затрагивает проблему семьи. В настоящее время проблема сохранения семьи становится одной из актуальных проблем нашей республики. Судя по данным заключённых браков и разводов то увеличивается, то уменьшается. Автор статьи предлагает инструкцию семейной жизни.

Ключевые слова: взаимопонимание, любовь, брак, развод, правило, ответ, семья, скромность, гордость, уважение.

INSTUCTION OF FAMILY LIFE (dedicated to the year of the family)

In the article, the author addresses the problem of the family. Currently, the problem of preserving the family becomes one of the urgent problems of our republic. Judging by the data of marriages and divorces, it increases

or decreases. The author of the article offers instructions for family life.

Key words: mutual understanding, love, marriage, divorce, rule, answer, family, modesty, pride, respect.

Сведения об авторе:

Мирганова Нигина Рауфовна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой современного русского языка и общего языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел.: (+992) 900525232, E-mail: niginaraufovna@mail.ru

About the author:

Mirganova Nigina Raufovna - candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the Department of modern Russian language and General linguistics of the Tadjik state pedagogical university of the name Садриддина Аини, tel: (+992) 900525232, E-mail: niginaraufovna@mail.ru

УДК.51(075)

Б. 91

РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Бурханов К.Т., Шукрулова М.А.

Худжандский государственный университет им. ак. Б. Гафурова

Без игры нет и не может быть полноценного умственного развития. Игра - это огромное светлое окно, через которое в духовный мир ребенка вливается живительный поток представлений, понятий. Игра – это искра, зажигающая огонек пытливости и любознательности.

В.А Сухомлинский.

Огромную роль в умственном воспитании и в развитии интеллекта играет математика. В настоящее время, в эпоху компьютерной революции встречающаяся точка зрения, выражаемая словами: “Не каждый будет математиком”, безнадежно устарела.

Сегодня, а тем более завтра математика будет необходима огромному числу людей различных профессий. В математике заложены огромные возможности для развития мышления детей, в процессе их обучения с самого раннего возраста.

Математика обладает уникальным развивающим эффектом. «Она приводит в порядок ум», т.е. наилучшим образом формирует приемы мыслительной деятельности и качества ума, но не только. Ее изучение способствует развитию памяти, речи, воображения, эмоций; формирует настойчивость, терпение, творческий потенциал личности. Математик лучше планирует свою деятельность, прогнозирует ситуацию, последовательнее и точнее излагает мысли, лучше умеет обосновать свою позицию.

Основная цель занятия по математике – дать ребенку ощущение уверенности в своих силах, основанное на том, что мир упорядочен и потому постижим, а следовательно, предсказуем для человека.

Надо помнить, что математика - один из наиболее трудных учебных предметов, но включение дидактических игр и упражнений позволяет чаще менять виды деятельности на занятии, и это создает условия для повышения эмоционального отношения к содержанию учебного материала, обеспечивает его доступность и осознанность.

Обучение математике детей дошкольного возраста невозможно без использования занимательных игр, задач, развлечений. При этом роль несложного занимательного математического материала определяется с учетом возрастных возможностей детей и задач всестороннего развития и воспитания: активизировать умственную деятельность, заинтересовывать математическим материалом, увлекать и развлекать детей, развивать ум, расширять, углублять математические представления, закреплять полученные знания и умения, упражнять в применении их в других видах деятельности, новой обстановке.

Дидактические игры включаются в содержание занятий как одно из средств реализации программных задач. Место дидактической игры в структуре занятия по формированию элементарных математических представлений определяется возрастом детей, целью, назначением, содержанием занятия. Она может быть использована в качестве учебного задания, упражнения, направленного на выполнение конкретной задачи формирования представлений.

Дидактические игры и игровые упражнения математического содержания – наиболее известные и часто применяемые в современной практике дошкольного воспитания виды занимательного математического материала. В процессе обучения дошкольников математике игра непосредственно включается в занятие, являясь средством формирования новых знаний, расширения, уточнения, закрепления учебного материала.

Для ребят дошкольного возраста игра имеет исключительное значение: игра для них – учеба, игра для них – труд, игра для них - серьезная форма воспитания. Игра для дошкольников – способ познания окружающего мира.

Вопросы теории и практики дидактической игры рассматривались многими исследователями: Ф.Н. Блехер, А.П. Усовой, Е.И. Радиной, Б.И. Хачапуридзе, З.М. Богуславской, Е.Ф. Иваницкой, А.И. Сорокиной, Е.И. Удадьцовой, В.Н. Аванесовой, А.К. Бондаренко, Л.А. Венгером, В.И. Логиновой и другими. Они отмечали взаимосвязь обучения и игры, определили структуру игрового процесса, основные формы и методы руководства дидактическими играми. Существенный вклад в разработку дидактических игр и включение их в систему обучения дошкольников началам математики внесли Т.В. Васильева, Т. А. Мусейбова, А.И. Сорокина, Л.И. Сысуева, М.К. Сай, Е.И. Удадьцова, А.М. Леушина, М.Н. Перова, Т.К. Жигалкина, Е.И. Щербакова, А.В. Белошистая и другие. Дидактическая игра стала средством не только оптимизации и стимуляции процесса обучения детей дошкольного возраста, но и снятия умственного перенапряжения, развития внимания, памяти, мышления, воображения и речи детей дошкольного возраста. Обучение через игру – это интересное и увлекательное занятие для дошкольников, способствующее постепенному переносу интереса и увлеченности с игровой на учебную деятельность.

Дидактическая игра представляет собой многоплановое, сложное педагогическое явление: она является и игровым методом обучения, и формой обучения, и самостоятельной игровой деятельностью, и средством воспитания личности ребенка.

В настоящее время появилось целое направление в педагогической науке – игровая педагогика, которая считает игру ведущим методом воспитания и обучения детей дошкольного возраста и поэтому упор на игру (игровую деятельность, игровые формы, приемы) – это важнейший путь включения детей в учебную работу, способ обеспечения эмоционального отклика на воспитательные воздействия и нормальных условий жизнедеятельности.

Обучение математике детей дошкольного возраста немыслимо без использования дидактических игр. Их применение помогает наиболее глубокому усвоению материала, ребёнок становится активным участником познавательной деятельности.

Анкета для детей

1. Какие совместные игры детей и родителей проводится?
2. Перечислите виды геометрических фигур?
3. Чем отличается четырехугольник от треугольника?

Уровень сформированности элементарных математических представлений у детей в младшей группе в начале учебного года показал следующее:

Уровень сформированности математического развития	Низкий уровень	Средний уровень	Высокий уровень
Старшая группа, 30 (дет.) Детсад №32 г. Худжанд,	9 (дет.) 30%	15 (дет.) 50%	6(дет.) 20%

Анкета для родителей

1. Знакомы ли Вы с дидактическими играми по математике с использованием регионального компонента

- да;
- нет;
- затрудняюсь ответить.

2. Как Вы считаете, нужно ли использовать дидактические игры познавательного характера в домашних условиях?

- да;
- нет;
- затрудняюсь ответить.

3. Игрете ли Вы дома с детьми в математические игры, содержащие региональный компонент?

- да;
- нет;
- затрудняюсь ответить.

4. Интересуетесь ли успехами ребёнка в детском саду?

- да;
- нет;
- не всегда.

5.Какую, по вашему мнению, работу с детьми и родителями необходимо запланировать воспитателям по данной теме?

Анкетирование родителей по проблеме формирования математических представлений у детей показывает, что большинство семей (75%) не уделяют должного внимания детям в силу своей занятости, либо в силу своей педагогической непросвещённости. И только небольшая часть родителей (25%) знают, как это делать.

В зависимости от педагогических задач и совокупности используемых методов, непосредственная образовательная деятельность с воспитанниками проводится в различных формах:

- организованная образовательная деятельность (викторины, КВН, тематические занятия, интеллектуальные игры и др.);
- обучение в повседневных бытовых ситуациях (во время режимных моментов);
- демонстрационные опыты и эксперименты;
- театрализованная игровая деятельность;
- беседы групповые и индивидуальные;
- самостоятельная деятельность детей.

Важная составляющая – это работа с родителями, как полноценных участников образовательных отношений. Только совместная работа воспитателей и родителей по обучению детей математике будет способствовать всестороннему развитию дошкольников, подготовке к обучению в школе. Автором опыта был составлен план взаимодействия с родителями воспитанников, в который были включены следующие формы работы:

- диагностика;
- индивидуальные беседы;
- консультации;
- родительские собрания;
- оформление папок-передвижек;
- привлечение к участию в выставках, конкурсах, в обогащении развивающей предметно-пространственной среды в условиях дошкольной образовательной организации.

Для оказания помощи родителям по проблеме воспитания и развития у детей были проведены родительские собрания на темы «Игра-ведущий вид деятельности детей», «Вот и стали мы на год взрослей», на которых рассматривались вопросы умственного воспитания. Родителям были даны рекомендации по существующей проблеме. Они познакомились с особенностями развития игровой деятельности в разные возрастные периоды. Им было рекомендовано узнать, какие игры предпочитают их дети, собирать занимательный материал, создавать игры своими руками, пополняя домашнюю игротеку, организовывать совместную деятельность. Чтобы родителям было легче ориентироваться в вопросе умственного воспитания, были оформлены папки-передвижки «Занимательные игры для малышей», «Во что играть дома с детьми», «Интеллектуальные игры».

Индивидуальные беседы и консультации помогли установить доверительные отношения с родителями и привлечь их к участию в решении проблем.

Рекомендуем следующие дидактические игры для старшая группа:

1.Дидактическая игра «Назови число»

Цель. Упражнять детей в умения производить устные вычисления.

Ход игры. Взрослый или старший ребенок говорит: «Я могу отгадать число, которое ты задумал. Задумай число, прибавь к нему 6, от суммы отними 2, затем еще отними задуманное число, к результату прибавь 1. У тебя получилось число 5».

В этой несложной задаче на смекалку задуманное число может быть любым, но для решения ее нужно уметь устно вычислять.

Решение задач второй группы не требует специальной математической подготовки, необходимы лишь находчивость и сообразительность.

2. Дидактическая игра «Сколько взять конфет?»

Цель. Упражнять детей в соотношении условия задачи с результатом.

Ход игры. Предлагается условие задачи: «В бумажном кулке лежат конфеты 2 сортов. Наугад берут несколько конфет. Какое наименьшее количество конфет нужно взять, чтобы среди них оказались хотя бы 2 конфеты одного сорта?» (Не менее 3.) Задача решается путем логического размышления.

Так же решается задача о яблоках: «В вазе лежало три яблока. Мама угостила ими трех девочек. Каждая из девочек получила по яблоку, и одно осталось в вазе. Как это получилось?» К ответу решающий задачу приходит вследствие размышления, соотношения условий с результатом. (Одна девочка взяла яблоко вместе с вазой.)

Математические развлечения представлены разного рода задачами, упражнениями, играми на пространственные преобразования, моделирование, воссоздание фигур-силуэтов, образных изображений из определенных частей. Они увлекательны для детей. Решение осуществляется путем

практических действий в составлении, подборе, раскладывании по правилам и условиям. Это игры, в которых из специально подобранного набора фигур надо составить фигуру-силуэт, используя весь предложенный набор фигур. В одних играх составляются плоские фигуры: «Танграм», головоломка «Пифагор», «Колумбово яйцо», «Волшебный круг», «Пента-мино». В других требуется составить объемную фигуру: «Кубики для всех», «Куб-хамелеон», «Собери призму» и др.

Занимательный математический материал очень разнообразен по характеру, тематике, способу решения. Самые простые задачи, упражнения, требующие проявления находчивости, смекалки, оригинальности мышления, умения критически оценить условия, являются эффективным средством обучения детей дошкольного возраста на занятиях математикой, развития их самостоятельных игр, развлечений, во внеучебное время.

3. Дидактическая игра «Числовой ряд»

Цель. Закрепить знание последовательности чисел в натуральном ряду.

Ход игры. Двое детей, сидящих за одним столом, раскладывают перед собой лицевой стороной вниз карточки с цифрами от 1 до 10. При этом каждому из детей дается определенное количество карточек с цифрами (например, до 13). Некоторые из цифр встречаются в наборе дважды. Каждый играющий в порядке очередности берет карточку с цифрой, открывает ее и кладет перед собой. Затем первый играющий открывает еще одну карточку. Если обозначенное на ней число меньше числа открытой им ранее карты, ребенок кладет карточку левее первой, если больше-правее. Если же он возьмет карту с числом, уже открытым им, то возвращает ее на место, а право хода передается соседу. Выигрывает тот, кто первым выложил свой ряд.

Можно условно выделить еще 2 большие группы игр и упражнений. К первой относятся все математические задачи, игры на смекалку.

4. Дидактическая игра «Составление геометрических фигур»

Цель. Упражнять детей в составлении геометрических фигур на плоскости стола, анализе и обследовании их зрительно-осязательным способом.

Материал. Счетные палочки длиной 5 см (15- 20 штук на ребенка), 2 толстые нитки длиной 25- 30 см.

Х о д работы. Воспитатель предлагает детям назвать известные им геометрические фигуры. После перечисления сообщает цель: «Будем составлять фигуры на столе и рассказывать о них». Дает задания:

1. Составить квадрат и треугольник маленького размера.

Вопросы для анализа: «Сколько палочек потребовалось для составления квадрата? фигур».

2. Составить маленький и большой квадраты.

Вопросы для анализа: «Из скольких палочек? Почему левая, правая, верхняя и нижняя стороны квадрата составлены из одного и того же количества палочек?»

Можно дать задание на составление большого и маленького треугольника. Анализ выполнения задания проводится аналогично.

3. Составить прямоугольник, верхняя и нижняя стороны которого будут равны 3 палочкам, а левая и правая - 2.

После анализа детям предлагают составить любой четырехугольник и доказать правильность выполнения задания.

4. Составить из ниток последовательно фигуры: круг и овал, большие и маленькие квадраты, треугольники, прямоугольники и четырехугольники. Маленькие фигуры составляются из нитки, сложенной вдвое.

Анализ фигур проводится по схеме: «Сравните и скажите, чем отличаются, чем похожи фигуры. Докажите, чаш фигура составлена правильно».

Головоломки первой группы детям предлагают в определенной

п о с л е д о в а т е л ь н о с т и:

Составить 2 равных треугольника из 5 палочек.

Составить 2 равных квадрата из 7 палочек.

Составить 3 равных треугольника из 7 палочек.

Составить 4 равных треугольника из 9 палочек.

Составить 3 равных квадрата из 10 палочек.

Из 5 палочек составить квадрат и 2 равных треугольника.

Из 9 палочек составить квадрат и 1 треугольника.

Из 10 палочек составить 2 квадрата: большой и маленький (маленький квадрат составляется из 2 палочек внутри большого). (4 маленьких треугольника, полученные в результате при-строения, образуют 1 большой).

10. Из 9 палочек составить 2 квадрата и 4 равных треугольника (из 7 палочек составляют 2 квадрата и делят на треугольники 2 палочками).

Для того чтобы решить эти задачи, нужно владеть способом при-строения, присоединения одной фигуры к другой. Впервые получив такое задание, дети пытаются составить 2 отдельных треугольника, квадрата. После ряда безуспешных попыток .ли догадываются о необходимости при-строения к одному треугольнику, квадрату другого, для чего достаточно 2, 3 палочек.

По мере накопления детьми опыта в решении подобных задач методом «проб и ошибок» количество неправильных проб, практических действий начинает сокращаться. Исходя из этого, воспитатель, сохраняя занимательность, игровой характер упражнений, стремится к тому, чтобы практические пробы детей стали целенаправленными, т. е. ребенок должен предварительно обдумать ход решения, а затем действовать. В процессе поиска решения педагог обращает внимание ребят на то, что, прежде чем выкладывать из палочек ответ, надо подумать, как это можно сделать. Достаточно провести 3-4 занятия, в процессе которых дети овладеют способами при-строения к одной фигуре другой так, чтобы одна или несколько сторон оказались общими.

5. Дидактическая игра «Составление треугольников и квадратов»

Цель. Учить детей составлять геометрические фигуры из определенного количества палочек, пользуясь приемом при-строения к одной фигуре, взятой за основу, другой.

Материал. У детей на столах счетные палочки, доска, мел на данном и следующем занятиях.

Ход работы. 1. Воспитатель предлагает детям отсчитать по 5 палочек, проверить и положить их

1. Здесь и далее дается методика проведения части занятия с использованием занимательного материала.

перед собой. Затем говорит: «Скажите, сколько потребуется палочек, чтобы составить треугольник, каждая сторона которого будет равна одной палочке? Сколько потребуется палочек для составления 2 таких треугольников? У вас только 5 палочек, но из них надо составить тоже 2 равных треугольника. Подумайте, как это можно сделать, и составляйте».

После того как большинство детей выполняют задание, воспитатель просит их рассказать, как надо составить 2 равных треугольника из 5 палочек. Обращает внимание ребят на то, что выполнять задание можно по-разному. Способы выполнения надо зарисовать. При объяснении пользоваться выражением «пристроил к одному треугольнику другой снизу» (слева и т. д.), а в объяснении решения задачи пользоваться также выражением «пристроил к одному треугольнику другой, используя лишь 2 палочки».

2. Составить 2 равных квадрата из 7 палочек (воспитатель предварительно уточняет, какую геометрическую фигуру можно составить из 4 палочек). Дает задание: отсчитать 7 палочек и подумать, как из них составить на столе 2 равных квадрата.

После выполнения задания рассматривают разные способы при-строения к одному квадрату другого, воспитатель зарисовывает их на доске.

Вопросы для анализа: «Как составил 2 равных квадрата из 7 палочек? Что сделал сначала, что потом? Из скольких палочек составил 1 квадрат? Из скольких палочек пристроил к нему второй квадрат? Сколько потребовалось палочек для составления 2 равных квадратов

Благодаря реализации в работе с детьми математических игр с использованием регионального компонента в совместной и самостоятельной деятельности воспитанники лучше усвоили знания и умения по программе, обогатили свои представления о малой родине.

Подтверждением того служат результаты мониторингов, представленных в таблице.

Уровень сформированности математического развития	Низкий уровень	Средний уровень	Высокий уровень
Старшая группа, 30 (дет.) Детсад №32 г. Худжанд	-	12 (дет.) 40%	18(дет.) 60%

В заключение хочется напомнить мамам и папам, бабушкам и дедушкам, что даже если вы видите, что у ребенка нет способностей к математике, все равно нужно заниматься с ребенком. Ведь цель этих игр не только познакомить дошкольников с математическими понятиями, а, прежде всего, расширить знания ребенка об окружающем, развить у него внимание, логику, усидчивость. И конечно не стоит забывать о настольных играх, конструкторах, пазлах, которые в огромном количестве выпускаются промышленностью. Так же предоставляйте ребенку возможность работать с бумагой и карандашами. И не важно, что ваш ребенок просто режет бумагу или вырезает замысловатые силуэты, складывает простую «гармошку» из бумаги или может сложить сложные фигурки техники оригами, все это идёт ему на пользу - ведь ребенок учится, развивается, у него появляются новые увлечения.

Хочу отметить, что, роль дидактических игр на развитие мышления элементарных математических представлений у детей дошкольного возраста, являются первоначальной ступенью для подготовки детей к начальной школе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Игры и упражнения в обучении шестилеток /Под ред. Н.В. Седж. - Минск: Народная асвета, 1985.
2. Нищева Н.В. Играйка. Игры и упражнения для формирования и развития элементарных математических представлений и речи дошкольников. - СПб.: Детство-пресс, 2003.
3. Перова М.И. Дидактические игры и упражнения по математике для работы с детьми дошкольного и младшего школьного возраста. - М., 1996.
4. Михайлова З.А. Математика от трех до шести. - СПб.: Акцидент, 1995.
5. Ерофеева Т.И., Павлова Л.Н., Новикова В.П. Математика для дошкольников. - М.: Просвещение, 1992.
6. Сербина Е.В. Математика для малышей. - М.: Просвещение, 1992.

РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Применение дидактических игр повышает эффективность педагогического процесса, кроме того, они способствуют развитию памяти, мышления у детей, оказывая огромное влияние на умственное развитие ребенка. Обучая маленьких детей в процессе игры, стремлюсь к тому, чтобы радость от игр перешла в радость учения.

В результате данных исследования можно сделать следующий вывод: математические игры с использованием регионального компонента в сочетании с непосредственной образовательной деятельностью и самостоятельной деятельностью являются важным эффективным средством, способствующим овладению элементарными математическими знаниями и умениями, дальнейшему умственному развитию детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: метод, занятия, роль, дидактические игры, мышления, понятия, элементы математика, геометрической фигуры, обучения математика, детей.

ROLE OF DIDACTIC GAMES ON DEVELOPMENT OF THINKING OF ELEMENTARY MATHEMATICAL REPRESENTATIONS IN CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Application of didactic games raises efficiency of pedagogical process, besides, they promote development of memory, thinking in children, making huge impact on intellectual development of the child. Training small children in the course of game, I aspire to that the pleasure from games has passed in pleasure of the doctrine.

As a result of the research data it is possible to draw the following conclusion: mathematical games with use of a regional component in a combination to direct educational activity and independent activity are the important effective remedy promoting mastering by elementary mathematical knowledge and abilities, to the further intellectual development of children of preschool age.

Сведение об авторах:

Бурханов К.Т. - Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова
Шукрулова М.А. - Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

About the author:

Burhanov K. T. – Khujand Steat University name academician B.Gafurova
Shukruulova M. A. Khujand Steat University name academician B.Gafurova

УДК: 371+1:159.9(5753)

САБАБҲОИ ТАРС ВА ИЗТИРОБНОКӢ ДАР КӮДАКОН (дар мисоли кӯдакон аз оилаҳои пурра ва нопурра)

Сафарова З.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи тарс хануз аз давраҳои мавҷудияти инсон дар рӯи замин вучуд дошт ва боқӣ хоҳад монд. Оид ба тарс ва изтиробнокӣ ақидаҳои гуногуни илмӣ мавҷуданд. Ҳар як соҳаи илм ин ҳолати рӯҳӣ - эмотсионалӣ ва мафҳумҳои бо он алоқамандро мувофиқи мақсаду вазифаҳои соҳаи худ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳад.

Ба таври амалӣ ҳар як мактаб ва равияҳои фалсафӣ тарсро дар ҷорҷубаи системаи ҷаҳонбинӣ дида мебароманд. Доир ба масъалаи тарс ва изтиробнокӣ дар доираи илми психология низ тадқиқотҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Дар ин самт корҳои

муҳаққиқони хориҷи Ҷ.Боулби., А.М. Прихожан., А.И. Захаров ва дигарон хеле арзишманд ҳисобида мешаванд. Қайд кардан ба маврид аст, ки сабабҳои зухуроти тарсро А.И. Захаров вобаста ба тарсҳои шабона ва рӯзонаи кӯдакон қор карда, таъкид мекунад, ки сарчашмаи пайдошавии тарсҳо гуногун буда дар мадди аввал муносибати байниҳамии оилавӣ барои шаклгирии тарсҳо мусоидат мекунад.

Дар кишвари мо низ ин масъала яке аз масъалаҳои асоси ба ҳисоб меравад, аммо аз нигоҳи психологӣ ниҳоят кам мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ба ҷанбаҳои алоҳидаи ин масъала то андозае дар қорҳои равшанӣ Юнусова Н.М. ва Давлатов М. равшанӣ андохта шудааст.

Тарс яке аз эмотсияҳои нисбатан хатарнок ба шумор меравад. Соҳаи васеи тадқиқотие, ки ба тарс бахшида шудааст барои фаҳмиши минбаъдаи тарс имконияти мусоидро фароҳам меоварад то ки минбаъд барои пешгирӣ ва бартараф намудани он чораҳо роҳандозӣ карда шавад. Таҳлилу зухуроти тарс дар кӯдакон аз муассисаҳои томақтабӣ ва таҷрибаҳои амалии мактаб нишон медиҳад, ки ин масъала омӯзишу тадқиқи ҷиддиро талаб менамояд. Зеро маҳз ҳангоми ба мактаб ворид шудани кӯдакон дар онҳо пайдоиши тарс зиёдтар мегардад. Аз ин рӯ ҳангоми дар кӯдакистон қарор доштани кӯдакон онҳо бояд аз тестҳои изтиробнокӣ гузаронида шаванд ва барои бартараф намудани тарс аз ҷониби волидон, мураббӣён, муаллимон, психологон тавсияҳо пешниҳод карда шавад, то ин ки то андозае аз шуури кӯдакон ин падидаи иҷтимоӣ бартараф гардад.

Психологи шинохта Д. Боулби масъалаи тарси кӯдакони синни хурди мактабиро тадқиқ намуда вобаста ба он сабабҳои тарсро ба таври васеъ шарҳ додааст [1]. Инчунин олим А.И. Захаров як қатор маълумотҳои оморино ба сабабҳои зухуроти тарс ва таъсири он ба шахсияти кӯдакон тавзеҳ дода омилҳои гуногуни таъсиррасониро дар муносибати байниҳамии оилавӣ дар мадди аввал меҳисобанд.

Қисмати тадқиқотии проблемаи мазкур бошад дар он зоҳир мешавад, ки бо мурури замон ва гузариши синну сол дар кӯдакон мароми рафтор, муносибат бо одамони гирду атроф ва ҳамсолон тағйир меёбад. Бо вучуди он ки волидон ва мураббияҳо барои ба вучуд наомадани тарс шароити мусоидро ба ин гуна кӯдакон фароҳам оваранд, онҳо дигаргунӣ ва тағйиротҳои бо онҳо бавучудомадаро дарк меkunанд ва вобаста ба ин тағйиротҳои муносибати худро бо олами гирду атроф тағйир медиҳанд. Ин тағйиротҳо ба робитаи мусбии эмотсионалии кӯдакон вобастагӣ дорад, ки он асоси солимии психикӣ- равонии кӯдак ҳисобида мешавад.

Мафҳуми тарсро ба таври гуногун шарҳ медиҳад:

Тарс дар шуури одам инъикоси таъсирбахши эмотсионалии таҳдидҳои мушаххас ба ҳаёт ва оромии ӯ мебошад. Тарс аз нигоҳи психологӣ– педагогӣ ин ҳолати махсуси эмотсионалие мебошад, ки бо аксуламали ҳиссӣ ифода гардида дар вазъиятҳои хатарнок ба вучуд меояд. Тарс ҳама вақт зухуроти мушаххас ва наздикро дошта, алақай хатари ба вучудодада аст.

Тарс инъикоси аффеқтивӣ (тезу тунди эмотсионалӣ) дар шуури одам мебошад, ки ҳангоми зерӣ хавфу хатар ба ҳаёт ва некуаҳволии инсон зоҳир мегардад. Шахсе ёфт намешавад, ки дар ҳаёташ тамоман ҳисси тарсро аз сар нагузаронида бошад. Ташвиш, ноороми, тарс чунин зухуротҳои эмотсионалии ҷудонопазир дар ҳаёти психикӣ мо мебошанд, ки баъзан бо хурсандӣ, ҳаловат бурдан, ғазаб, таачуб, ғамгинӣ ва ғайра зоҳир мегардад. Аммо дар сурате, ки шахс ба тарс бисёртар дода мешавад, вобастагӣ аз он тағйир меёбад ва рафтори одам то ба ҳадди «боздорӣ (фалаҷи) эмотсионалӣ» рафта мерасад ва устувор мегардад. Тарсҳои устуворгардида – ин тарсҳои мебошанд, ки онҳоро на кӯдакон ва на калонсолон бартараф карда метавонанд. Дар натиҷа ба зухуроти хусусиятҳои номатлуби ҳислатҳо бурда мерасонад. Агар калонсолон тарси кӯдаконаро дуруст ва сари вақт дарк намоянд, сабабҳои ошкор созанд метавонад бе ягон мушкили онро бартараф созанд.

Дар синну соли томақтабӣ ҳолати эмотсионалии кӯдак бештар бо тарс ифода меёбад, ки он ба рушди когнитивӣ – маърифатии ӯ низ хатарзо мебошад. Дар писарони синни 7-

сола ва дар духтарони синни 6- сола мавқеи марказиро тарс аз марг дар бар мегирад. Бояд қайд кард, ки аз байни дигар намудҳои тарсҳо барои ин синну сол пеш аз ҳама чунин намудҳои тарс маъмуланд:

- **тарс аз афтидан ба чуқурӣ** – дар писарон дар синни 6 -7 солагӣ, аммо дар духтарон бошад дар синни 7 солагӣ;

- **тарс аз хобҳои дахшатовар** - дар писарон дар синни 6 солагӣ, аммо дар духтарон аз синни 5-6ва ҳатто 7 солагӣ;

- **тарс аз оташ** - дар писарон дар синни 6 солагӣ, аммо дар духтарон аз синни 5, 6, 7 ва ҳато 9 солагӣ мушоҳида мешавад

Ҳар қадаре, ки синну сол зиёд шавад ҳамон қадар ин тарсҳо боз ҳам мустаҳкам амиқтар мегарданд, яъне тарс аз садама, тарс аз ҳучуми ногаҳонӣ, тарс аз танҳой, тарс аз асбобҳои барқӣ, тарс аз заминларза, тарс аз ҳодисаҳои ногаҳонӣ, тарс аз даст додани наздикон ва ғайраҳо.

Тарсро вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ ва ҳолату вазъияти неврозӣ- асабоният ба чунин намудҳо чудо мекунад.

Тарси синнусолӣ – ин намуди тарс дар кӯдакони аз ҷиҳати эмотсионалӣ ҳассос, ҳамчун инъикоси хусусиятҳои инкишофи психикӣ ва шахсии онҳо дида баромада мешавад. Он дар зерин таъсири омилҳои зерин ба вучуд меояд: мавҷуд будани тарс дар волидайн, изтиробнокӣ дар муносибат бо кӯдак, микдори зиёди маҳдудкуниҳо аз тарафи волидайн, таҳдидҳои сершумори дар амал татбиқнашудаи ҳамаи калонсолон дар оила, муносибати ихтилофнок дар байни волидайн ва ғайраҳо.

Тарси неврозӣ асабониятӣ – бо шиддатнокии баланди эмотсионалӣ тавсиф дода мешавад, ки натиҷаҳои он зоҳир мегардад дар: таъсиррасонии номусоид ба ташаккули характер ва шахсият, алоқаманди бо дигар вайроншавиҳои асабӣ ва ҳиссиётҳои азсаргузаронидашуда, гурехтан аз объекти тарс, инчунин ҳамаи ҷизҳои нав ва номаълум, андаке мушкилӣ дар бартарафкунии тарс. Онҳо метавонанд натиҷаи гузаронидани ҳиссиётҳои давомдор ва ҳалнопазир бошанд [2, с.122].

Дар фарқият аз тарс, изтироб на ҳама вақт ҳамчун ҳиссиёти манфӣ дарк карда мешавад, чунки ӯ метавонад дар шакли ҳаяҷонҳои хурсандӣ ва интизории ҳаяҷоноваранда вучуд дошта бошад. Кӯдаки аз ҷиҳати эмотсионалӣ носозгор дар алоқамандӣ бо соҳти психологии шахсият, таҷрибаи ҳаётӣ, муносибат бо калонсолон ва ҳамсолон метавонад ҳам изтироб ва ҳам тарсро аз сар гузаронад. Ҳолатҳои бенизом, безобитагии номуайян, тарс ва изтироб, аз объектҳо ва фикрҳои муайяни ҳисси тарс ба вучуд омада метавонад.

Ибтидоии мутаҳидкунанда барои тарс ва изтироб ҳисси безобитагӣ аст. Ин ҳиссиёт дар он ифода меёбад, ки кӯдак ҳангоми шунидани савол ҳудро гум мекунад, барои ҷавоб додан суханҳои мувофиқ намеёбад, бо овози ларзон сухан мегуяд ва аксар вақт тамоман хомуш менишинад. Дар кӯдак ботин сард, бадан вазнин, дил танг мегардад, кафи дастон тар шуда, ҳаракатҳои зиёдати пайдо мешавад ва ё баръаксу беҳаракат шах шуда меистад. Ин ҳолат аз шиддатнокии аз ҳад зиёди функцияҳои психофизикии организм шаҳодат медиҳанд.

Бештар кӯдаконе метарсанд, ки ҳасосанд, дар муносибат бо волидайн душвории эмотсионалиро аз сар мегузаронанд. Изтироб бошад – ин эҳсоси тезутунди эмотсионалии таҳдидҳои дар пешистода мебошад.

Дар айни замон якчанд тавсифдиҳандаи фаҳмиши изтиробнокӣ мавҷуд аст, ки ҳар яке аз олимони онро ба таври гуногун шарҳ додаанд. Олим К. Хорни зерин мафҳуми изтиробнокӣ аксуламалӣ эмотсионалӣ ба ҳатари пинҳонӣ ва субъективиро мефаҳмад, ки он дар эҳсоси муайяни ҷисмонӣ ифода меёбад(ларзиш, зиёдшавии нафаскашӣ ва ғайраҳо [13, с.174].

К.Е. Изард ҷонибдори назарияи эмотсияҳои тафриқашуда буда, изтиробнокиро ҳамчун комплекси заминавии эмотсия: ғам, андӯх, шарм, ҳисси гунаҳгорӣ ва баъзан рағбат – ҳаяҷон мефаҳмад. Изтиробнокӣ метавонад ҳолати қонсегардии талаботҳо ва омилҳои биохимиявӣ бошад [9, с.58].

Н.Ю. Синягин зери изтиробнокӣ шакли муқоисавии зухуроти номукамали эмотсионалиро мефаҳмад, ки бо ташвиш, дар вазъиятҳои гуногун зиёдшавии нооромӣ, дар интизор будани муносибати манфӣ аз ҷониби атрофиён ва ғайра ифода меёбад [12, с.23].

Ба ақидаи А.И. Захаров изтиробнокӣ – майл ба ташвишҳо ва норасоии ботинии мувофиқати ҳиссиёт ва хоҳишҳо мебошад [8, с.25].

Дар луғати «Психология» (зери таҳрири А.В. Петровский ва М.Г. Ярошевский) изтиробнокӣ чунин тавсиф дода шудааст:

изтиробнокӣ – ин майли фард ба таасурот ва ваҳме мебошад, ки бо зухуроти пасти аксуламали ташвишовар тавсиф дода мешавад ва яке аз тарафи фарқкунандаи инфиродии одам мебошад [11, с.195].

Бояд ваҳро ҳамчун ҳолат ва изтиробро ҳамчун хусусияти шахс фарқ кард. Ваҳм – ин аксулмал ба хатари таҳдидшудаи ҳақиқӣ ва ё ин ки тасаввурот, ҳолати эмотсионалии пароканда, тарси объекти мавҷуднабудае мебошад, ки бо эҳсоси номуайяни хатар тавсиф дода мешавад. Фарқияти ваҳм аз тарс дар он аст, ки дар худ аксуламали хатари пурра муайяншударо дорад.

Изтиробнокӣ – ин хусусияти фардию психологие мебошад, ки дар майли баланди аз сар гузаронидани ташвиш дар вазъиятҳои гуногуни ҳаётӣ аст. То ба имруз ягон нуқтаи назари мушаххасе доир ба сабабҳои пайдошавии изтиробнокӣ вучуд надорад. Аммо қисми зиёди олимони дар он ақидаанд, ки яке аз сабабҳои асосии изтиробнокӣ ва тарс дар кӯдакони синни томактабӣ ин муносибати волидон – кӯдак мебошад.

Муаллифи китоби «Устувории эмотсионалии хонанда» Б.И. Кочуба ва Е.В. Новиков чунин мешуморанд, ки изтиробнокӣ дар кӯдакон дар натиҷаи мавҷуд будани ихтилофҳои ботинии кӯдак рушд меёбад, ки сабабҳои ба худ хоси ба вучудоиро дорад:

Талаботҳои муқолифи ба шахсияти кӯдак пешниҳод намудани волидайн дар хона, омӯзгорон дар мактаб ва кӯдакистонҳо;

✓ Талаботҳои номувофиқ (бештар вақт баланд), нисбат ба имконияту шароитҳо;

✓ Талаботҳои манфие, ки шахсияти кӯдакро паст мезананд ва ўро дар ҳолати вобастагӣ нигоҳ медорад [6, с.34].

Изтиробнокӣ ва тарси кӯдакон дар бисёри ҳолатҳо аз изтироби одамони ихотакарда ва волидайн вобаста аст. Изтиробнокии баланди омӯзгор ва ё ин ки волидайн ба кӯдак мегузарад. Дар оилаҳое, ки муносибат нисбат ба кӯдакон хуб ба роҳ монда мешавад нисбат ба оилаҳое, ки оддатан ихтилофноканд, изтиробнокӣ кам ба назар мерасад.

Психолог Е.Ю. Брел чунин қонуниятро ошкор намудааст: изтиробнокии кӯдакон дар он сурат баланд мешавад, ки агар волидон аз қори қардаи худ, шароитҳои зиндагӣ ва мавқеи моддии худ қаноатманд набошанд [2, с.12].

Ақидаҳое вучуд дорад, ки изтиробнокии таълимӣ дар кӯдакон аллақай дар синни томактабӣ шакл мегирад. Ба ин метавонад усули тарбиявии мураббияҳо нисбат ба кӯдак, талаботи зиёд нисбат ба вай, доимо ўро бо дигар кӯдакон муқоиса намудан имконият диҳад. Дар баъзе оилаҳо дар давоми сола, ки кӯдак бояд ба мактаб равад волидон дар бораи «мактаби бехтарин» ва «омӯзгори бехтарин» сухан меронанд. Ҳолати серташвишии волидон ба кӯдак мегузарад.

Ғайр аз ин волидон ба кӯдакони худ як қатор омӯзгорони фаниро таъин менамоянд, то ин ки бо фарзандонашон соатҳо машғулиятҳои таълимии иловагӣ ташкил намоянд, супоришҳо диҳанд ва иҷрои онҳоро талаб намоянд. Ба чунин омӯзиш организми кӯдак ва устухони мустаҳкам нағардидаи ў, ки ҳоло ба иҷрои чунин сарбори омода нест ҳаста мегардад ва дар натиҷа кӯдак гирифтори беморӣ мегардад, хоҳиши хондан дар ў гум мешавад, аммо изтиробнокӣ нисбат ба аз худ намудани дасрҳо, иҷрои супоришҳои таълимӣ боз ҳам зиёдтар мегардад.

Изтиробнокӣ низ метавонад бо невроз- асабоният ё ин ки дигар вайроншавиҳои психикӣ вобаста бошад. Агар муайян қарда шавад, ки изтиробнокӣ бо дигар вайроншавиҳои руҳию равонӣ алоқамандӣ дорад, он гоҳ барои кӯмак ба мутахассисони соҳаи тиб муроҷиат қардан зарурат пайдо мешавад.

Барои муайян намудани изтиробнокӣ дар кӯдакон чунин меъёрҳо ба инобат гирифта мешавад:

1. Ташвиши доимӣ.
2. Мушкилӣ дар амали ба ягон чиз диққати худро мутамарказ карда натавонистан.
3. Шиддати мушакӣ (масалан, дар қисмати рӯй, гардан паридани мушакҳо).
4. Хашмгинӣ.
5. Вайроншавии хоб [7, с.73].

Метавон тасаввур кард, ки кӯдак изтиробнок аст, агар яке аз меъёрҳои дар боло номбаршуда доимо дар рафтори ӯ ба назар расад.

Ҳамин тавр мо зери изтиробнокӣ дар психология майл ба ташвишҳо, ҳолати эмотсионалие, ки дар вазъияти хатари ногаҳонӣ ва зухуроти ҳодисаи нохушӣ тараққӣ кардаистодаро фаҳмида метавонем. Дар қисми зиёди кӯдакони синни томактабӣ изтиробнокиро ҳамчун хусусияти махсуси мутаалиқ ба онҳо тавсиф дода намешавад. Мо метавонем дар онҳо изтиробнокиро ба таври қатъӣ паст намоем, агар волидон, омӯзгорон ва тарбиядиҳандагон дар ҳамдастӣ ва якҷоягӣ амал намоянд.

Мутаасифона дар бисёри ҳолатҳо тарс бо зери таъсири волидон дар кӯдакон пайдо шуда, вазифаи мо психологон огоҳ кардани волидон аз тарсҳои бавучудодамада ва роҳҳои бартарафнамоии он мебошад. Барои он, ки кӯдакон аз тарсу изтироб ҳимоя карда шаванд, пеш аз ҳама волидонро зарур аст, ки доир ба тарс ва оқибатҳои он маълумот дошта бошанд. Тарс чӣ гуна аст, кадом вазифаҳоро дорад, чӣ гуна ба организми инсон таъсир мерасонад, барои чӣ ва аз чӣ зиёдтар кӯдакон метарсанд ва ғайраҳо бояд мавриди омӯзиш ва роҳандозии волидон гардад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар айни замон ба сифати заминаи марказии сабаби тарс ва изтиробнокиро олимони Н.М. Гордетсов, А.И. Захаров, А.С. Спиваковский ва дигарон ба тарбияи оилавӣ вобаста медонанд.

Оила ин гурӯҳи хурди иҷтимоие мебошад, ки дар асоси муносибати тарафайни ҳамсарона ва ҳешу таборони наздик, муносибат байни мард ва зан, волидайн ва кӯдак ба роҳ монда мешавад.

Оила на танҳо барои тараққиёти кӯдакон, балки барои пешрафти ҳаёту иқтисодиёти ҷомеа низ аҳамияти калон дошта, он вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад:

- ✓ вазифаи тарбиявӣ ва ба ҳаёти иҷтимоӣ омода намудани фарзандон;
- ✓ хоҷагӣ - иқтисодӣ (қонсгардонии талаботҳои моддии аъзоёни оила ва нигоҳдории саломатӣ);
- ✓ эмотсионалӣ (ҳисси таваҷҷӯҳ, эҳтиром, қабул намудан, дастгирии эмотсионалӣ, муҳофизати солимии психологӣ аъзоёни оила);
- ✓ вазифаи иттилоотӣ - иртиботӣ (муносибати мутақобилаи солим байни аъзоёни оила);
- ✓ қонсгардонидани талаботҳои шахсонӣ.

Мусалам аст, ки ҳамагуна муносибату робитаҳои оилавӣ дар алоқамандӣ ба меъёрҳои ҳуқуқию ахлоқӣ ба танзим дароварда шуда, асоси онҳоро никоҳ – шартномаи қонунии муносибатҳои байниҳамдигарии марду зан, ки самарааш ба дунё овардани фарзандон мебошад, масъулияти солимии ҷисмонӣ ва ахлоқии аъзои онро ба дӯши худ мегирад, ташкил медиҳад. Шартҳои муҳими мавҷудияти оиларо ҳамзистии ғаъолияти якҷояи ҳамсарон, волидайн фарзандон, мавҷудияти макони зист, моликият ҳамчун асоси иқтисодии зиндагӣ, урфу одат, оин, муқаддасоти миллию давлатӣ ташкил медиҳад. Ба ин маънӣ оила – ин ҷамъияти дар асоси ғаъолияти якҷояю ягона ташкилнамудаи одамоне мебошад, ки бо якдигар вобаста ба робитаҳои ҳамсардорӣ ва ҳешу таборӣ (рӯҳану ирсан) алоқаманд буда, идома додани насли худ ва барпо доштани арзишҳои оилавӣ, ҳамчунин иҷтимоишавии солими фарзандон ва дастгирии аъзоёни онро дар бар мегирад ё ба ибораи дигар оила – низомии басо мураккаби биологӣ иҷтимоӣ дорои вазифа, қоида ва талаботҳои ба худ хос буда, унсурҳои асосиаш - падар, модар ва фарзандон дар он мавҷеъ, вазифа ва нуфузи махсус доранд.

Агарчӣ ҳаёти оилавӣ баъзан бaсe сахту мушкил ва таҳаммулнопазир гардад ҳам, ҳамсарон бояд мутмаин бошанд, ки саломатии руҳию равонӣ, солимии ҷисмонӣ ва дуруст рушд кардани фарзандон боз ҳам бештар ба ҳамзистии озоиштаю якҷояи унсурҳои асосии он - падар, модар ва фарзандон марбут мебошад. Ба ин маънӣ падару модарро зарур аст, ки ба хоҳири тарбияи фарзандони солим таҳаммулпазир гардида, сабру қаноатро пешаи асосии худ намоянд.

Боиси таасуфф аст, ки айни замон ҷомеаи тоҷик гирифтори падидаи номатлуб – қатъи никоҳ ё ба ибораи дигар аз ҳам пош хурдани сохтори оила ва ба оилаҳои нопурра табдил ёфтани оилаҳои комил гирифтор гашта истодааст, ки он оқибатҳои ногувору номатлуб дошта, ба инкишофи солими психикии кӯдак ва ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва педагогӣ – психологӣ ӯ таъсири бузургӣ манфӣ мерасонад.

Оилаи нопурра - оилаи нуклеарӣ буда, дар он яке аз волидон дар тарбияи кӯдакон сахм намегузорад ва кӯдакон зерӣ таъминот ва тарбияи як волидайн мемонанд. Оилаи нопурра бо сабабҳои гуногун пайдо мешавад: тавлиди кӯдакони ғайри никоҳӣ, ғавти яке аз волидон, ҷудошавии волидон, муҳочирати меҳнатӣ, пошхӯрии оилаҳо, зерӣ таъсири даҳолати хешовандон, қонун нагаштани яке аз волидайн(зан ё мард) аз зиндагии якҷоя ва ғайра.

Дар алоқамандӣ ба мушкилии ба миён омада, масъалаи дигарӣ ташвишвар дар оилаҳои нопурра, ин ба воя расидани фарзандон мебошад. Зеро хангоми пошхӯрдани оила хоҳу нохоҳ тарбияи фарзандон бо қарори органҳои қудратӣ ба уҳдаи яке аз ҳамсарон, дар аксар маврид модарон вогузор мегардад, зеро дар тарбияи фарзанд махсусан, дар давраи томактабӣ (то 6-7солагӣ) ва синни хурди мактабӣ нақши асосӣ бар дӯши модарон аст ва беҳуда ҳам нест, ки модаронро дар урфият синаи раҳм меноманд. Ва аз ин ҷост, ки аксарияти модарон аз рӯйи ифтихору сарфарозӣ ва матонату бузургӣ ихтиёран тарбияи фарзандонро бар дӯши худ мегиранд. Онҳо дар ин алоқамандӣ ҳастии худро фаромӯш намуда, бо тамоми қудрату тавоноӣ баҳри бе каму қост ва солиму тавоно ба воя расонидани фарзандони худ талош менамоянд, ки ин ба саломатии худӣ онҳо ва дуруст тарбия ёфтани фарзандон бетаъсир наменонад.

Набудани тақдирҳо ва пушту паноҳи оила (модар ё падар) на танҳо пеш бурдан ва таъмини моддию маънавии оиларо барои ҳамсари масъул мушкилу тоқатнофарсо мегардонад, балки ба раванди солими ташаккулёбии руҳию равонии фарзандон ҳалали ҷиддӣ ворид менамояд. Зеро на ҳар қас душвории мушкилиҳои дар оилаҳои нопурра дучорояндаро дуруст баҳогузорӣ намуда, ба он тоб меорад ва фарзандонро аз сирру асрори аслии пош хурдани оилаи худ оқилона огоҳ намуда, имконияти бо волидайнӣ берун аз оила қарор дошта, вохӯрдани онҳоро таъмин менамояд, балки баръаксӣ ҳамаи ин талаботҳо амал менамояд.

Моҳияти асосии тарсро дар кӯдакон аз оилаҳои нопурра ва оилаҳои пурра бояд муайян кард. Ба ақидаи В.В. Зенковский тарс яке аз шаклҳои аксуламалҳои асосӣ ва модарзодии шахс аст, ки предмети тарс тағйирёбанда буда таъсири худро ба олами ботинӣ ва ба рафторҳои шахс мерасонад ва минбаъд тарс ҳамчун шакли муайяни баҳогузори ба шахсияти инсон мегардад. Ҳамчун намуди муносибат нисбат ба олам ва одамон ҳама вақт бо он алоқамандӣ дорад. Оила яке аз омилҳои асосие мебошад, ки ба бавучудоии тарс дар кӯдакон сабаб мешавад. Қисми зиёди олимон дар он ақидаанд, ки дар синни хурд ва калони томактабӣ яке аз сабабҳои асосии тарс дар кӯдакон муносибати волидон – кӯдак мебошад. Бисёре аз ҷанбаҳои ҳаёти ба ин имконият медиҳанд.

Тарсҳои барзиёд дар кӯдакон боиси пайдошавии бемориҳои мегарданд ва имрӯзҳо одамони зиёде бо тарси доими зиндагӣ мекунанд, ки натиҷааш чунин аст: дар системаи вегетативии асабҳо махсусан чунин реаксияҳои эҳсосӣ мебошанд (набз ва нафаскаши тез-тез, болоравии фишори хун, араққунӣ қавӣ даст, васеъшавии мардумакӣ қашм, хушқашавӣ даҳон) ва инчунин реаксияҳои паразҳосӣ (дарунравӣ, дилбе ҳузури, пешобқунӣ тез-тез). Ғайр аз ин дар натиҷаи баландшавии тоноси мушакҳо мутобиқати ҳаракат вайрон мешавад. Дар сатҳи маърифатӣ - когнитивӣ бошад, дар як силсилаи

ассотсиатсияи озод қобилияти идрок кам мешавад. Чунин суштшавии қобилиятҳо минбаъд ба бемории инпинат (импотенция) дар мардҳо ва безуриёти (фригидност) дар занҳо оварда мерасонад. Зиндагии шахсӣ низ аз тарс дучори тағиротҳои манфӣ мешавад. Ба ҷои ғизои боандоза одам ба роҳи фарбеҳшавӣ ё маҳдудкунии қабули ғизо ва харобшавӣ меравад, аз роҳи фарзанд ба дунё овардан рӯй гардонида ин ё он мақсадҳои ғайриҳаётиро интиҳоб мекунанд. Тарсро дар навбати худ ба 3 шакли зоҳирӣ ҷудо мекунанд:

1. Психологӣ-патологӣ;
2. Вазъиятӣ;
3. Тарси бемавқеъ дар зиндагӣ.

Шумораи зиёди тарсҳо, махсусан, дар оилаҳои нопурра пеш аз ҳама дар духтарони синни томактабӣ ба назар мерасад. Набудани падар дар оила вобаста ба ҷинс шаклгирии рафтору муносибатҳои байни ҳамсаронро вайрон мегардонад ва зарурати муҳофизати психологиро аз таҳдидҳои дар пеш истода хабар медиҳад. Ҷузъан ин ҳолат дар духтарон низ инъикос меёбад, гарчанде, ки ба онҳо низ маҳорати муҳофизат намудани худ аз хатар талаб карда мешавад, ки нисбатан дар филогенез (давраи инкишофи таърихӣ шахс) дар намояндагони ҷинси мардона ба назар мерасад [5].

Зухуроти тарс дар оилаҳои пурра хусусияти ба худ хосро доранд. Ва ба таври комил метавон гуфт, ки дар синни томактабӣ набудани тарсро низ мушоҳида кардан мумкин аст. Аммо дар бисёри ҳолатҳо бошад ҳолати изтиробнокӣ, боздорӣ ва дараҷаи на он қадар баланди зехнӣ ба назар мерасад. Ҳамин тавр дар писароне, ки падарашон аз машруботи спиртӣ истифода мебаранд, миқдори зоҳиршавии тарс шояд аниқ дида нашавад, аммо дар кӯдаконе, ки падарашон умуман аз машруботи спиртӣ истифода намебаранд ва яке аз он истифода мебаранд мавҷудияти тарс зиёдтар ба назар мерасад [6].

Агар дар оила модарро сардор шуморанд на падарро, он гоҳ писарон нисбат ба духтарон тарсонҷактар мешаванд. Модаре, ки дар оила ҳам ба ғаъолияти меҳнатӣ машғул шуда, ҳам оилаашро пеш мебарад, бештар сарбории асабиро аз сар мегузаронад, ки муносибати иловагии шиддатнокро бо фарзандон раво мебинад, ки дар онҳо низ аксуламали ҷавобиро ба изтиробнок гардидан бедор месозад. Дар оилаи ин гуна модарон метавонанд мавқеи падарро дар назди фарзандонашон паст намоянд, ки ҳаммонандкунии ҷинсии писаронро ба мушкилӣ дучор мегардонад [13].

Ҳамин тавр, тарси асосиро дар кӯдакони синни томактабӣ пеш аз ҳама муносибати ихтилофнокӣ байни волидон ба вуҷуд оварда метавонад. Вакте, ки индекси тарс ҳар қадаре, ки дар духтарон баландтар ба назар расад, ҳамон қадар муносибати волидон хуб ба роҳ монда мешавад ва ихтилофи оилавӣ низ кам ба назар мерасад. Агар муносибати ихтилофнок дар оила ҳамон қадар зиёд бошад, он гоҳ дар кӯдакон бемориҳои гуногун, тарс аз танҳои ва ноқомӣҳо дар ғаъолияти ҳаёти ҳарруза дида мешавад.

Дар соли аввали ҳаёт изтироб ва ҳасосии эмотсионалӣ дар асоси кӯшишҳои баъзе модароне пайдо мешавад, ки ҳар чӣ тезтар хоҳиши ба ғаъолияти қорӣ баромаданро дошта бошанд. Ин гуна модарон ҳамеша зиддиятҳои ботиниро аз сар мегузаронанд, маром ва хоҳиши яқини яқбора ба ду ҷабҳа равона намудани ғаъолиятро доранд. Онҳо кӯдакони худро барвақтар ба муассисаҳои томактабӣ ва ё дояҳо месупоранд, аммо дар бораи тарсу изтироби минбаъдаи кӯдак фикр намеkunанд. Агар дар солҳои аввали ҳаёти кӯдакӣ, кӯдакон аз ғамхорӣ волидайн дур бошанд, дар онҳо аксуламалҳои гуногуни эмотсионалиро мушоҳида кардан мумкин аст.

Аллақай дар охири синни калони томактабӣ кӯдакон ба ин шароитҳо то зинае обутоб меёбанд, ба талаботҳои зиёдагии модарашон ягон аксуламал нишон намедиханд ва дар онҳо ҳиссиётҳои манфӣ ташаккул меёбад. Онҳо ба олами таасуроти худ ворид гардида, баъзан вақт рафторҳои онҳо ба рафторҳои модарашон монандӣ мекунанд. Баъзе аз онҳо барои беаҳамиятии модари худ доду ғиғон мебароранд ва аз натиҷаи муносибати қардаи модарашон нисбат ба худ ҳисси нобоварӣ пайдо мекунанд.

Кӯдакони синни томактабӣ нисбат ба муносибати эмотсионалии волидон ҳасос мебошанд. Агар онҳо мушоҳида намоянд, ки волидонашон низоъ қарда истодаанд, он гоҳ

дараҷаи тарсхояшон зиёд мешавад. Духтарон бошанд, нисбат ба писарон ҳасос ва зудранҷ мебошанд ва муносибатҳои ҳаётиро нисбат ба оила ҷиддӣ қабул мекунанд[3].

Дар духтарон на ин ки тарсхояшон нисбат ба писарон зиёдтар аст, балки ин гуна тарсу изтироб ба якдигар зич алоқамандӣ доранд, ки метавонанд дар синни томақтабӣ ва синни хурди мактабӣ ба шаклгирии шахсияти онҳо дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ таъсири манфӣ расонанд. Ба таври дигар гуем, тарс дар духтарон бо шаклгирии сохтори шахсият ва пеш аз ҳама бо доираи эмотсионалии онҳо вобастагӣ дорад. Шиддатнокии тарс чӣ дар духтарон ва чӣ дар писарон дар синни 3 - 5 солагӣ бештар мушоҳида мешавад. Ин синну соли мебошад, ки тарсҳо яке ба дигаре таъсир мерасонанд ва сохтори ягонаи ташвишҳои психологиро дар кӯдакон ба вучуд меоваранд. Аз ҳама бештар тарсе, ки мазмун ва моҳияташро кӯдак дарк мекунанд ва қувваи махсуси таъсиррасониро дорад дар синни 5 - 8 солагӣ мушоҳида мешавад.

Дар писарон ва духтарони синни калони томақтабии аз оилаҳои нопурра тарбияёфта шумораи тарсу изтиробҳо нисбатан зиёдтар мебошанд, нисбат ба кӯдаконе, ки дар оилаҳои пурра зиндагӣ менамоянд. Ба кӯдакони дар оилаҳои пурра бавоярасанда ҳасосии баланди дарки муносибатҳо таъсир дода мешавад. Маҳз дар синни 5 - 7 солагӣ кӯдакон хоҳиши ҳаммонандкунии (идентификацияи) чинсии худро бо чинси ба худ монанд писар – мард, духтар - занро доранд, яъне писарон мехоҳанд ҳар чӣ зиёдтар ба нуфуз ва мавқеи падар монанд бошанд, ҳамчун намоёндаи чинси мардона амал намоёнд, духтарон бошанд ба модарашон худро шабех медиҳанд ва ин ҳолат дар онҳо ҳисси боварию ба вучуд меоварад то ки бо ҳамсолони худ муошират кунанд.

Қор бо кӯдаконе, ки дорои тарс ва изтироб мебошанд бо душвории муайян ва давомнок алоқаманд аст бартаарафсозии он вақти зиёдро талаб менамояд.

Мутахассисон ҳангоми қор бо кӯдакони изтиробнок се самти асосиро пешниҳод менамоянд:

1. Баланд бардоштани худбаҳодиҳӣ дар кӯдакон.

2. Ба кӯдакон маҳорати аз болои худ назорат ва идора намуданро дар вазъиятҳои ногаҳонӣ омӯختан.

3. Бартаараф намудани шиддатҳои мушакӣ (ларзидани овоз ҳангоми суҳанронӣ, мушакҳои чеҳра ҳангоми муоширату муносибат, идора карда тавонистани ҳаракати панҷаҳо, дасту пой, нигоҳ доштани мувозинат ҳангоми роҳгардӣ ва ғайра).

Ҳар як самти номбаршуда хусусияти ба худ хосро дорад, ки дар муддати кӯтоҳ барои баланд бардоштани худбаҳодиҳии кӯдакон номумкин аст. Аз ин рӯ зарурати бо онҳо гузаронидани қорҳои мақсаднок пеш меояд, ба монанди: кӯдакро бо номи пурааш гирифтани ва эҳтиромона муроҷиат кардан, дар ҳолати муваффақиятҳои сазовор набударо бадаст овардан ҳам ўро таъриф намудан, дар ҳолати ягон муваффақиятро бадаст овардан дар байни кӯдакони дигар номбар ва рӯҳбаланд кардан. Таърифҳо бояд самимӣ бошанд, чунки кӯдакон хеле нозук ва ҳассос буда, таърифи дуруғро тез дарк мекунанд. Кӯдак бояд ҳатман донад, ки ўро барои чӣ таъриф карда истодаанд. Дар қадом ҳолат набошад имконият пайдо намудан лозим, ки кӯдакро барои ягон қори анҷомдодааш таъриф қард. Барои кӯдакон бозихоро ташкил намудан лозим аст, ки дигарон имконияти дар бораи онҳо маълумот пайдо карданро дошта бошанд, яъне ба худ аз нигоҳи одамони дигар назар карда, сухани хушӯ гуворӯ гуфтан ва ғайраро ба кӯдакон омӯзонидан лозим аст. Дар раванди таълим ба ташаккули маҳорати идоракунии рафтору амали шахсӣ ҳам ҳал қардани мушкилотҳо дар якҷоягӣ ба ҳамсолону қалонсолонро омӯзонидан зарур аст.

Хуб мешуд, ки бо кӯдакон муҳокимаронҳои гурӯҳи гузаронида шавад, то ки ҳар як кӯдак дар бораи тарси худ гап зада тавонад. Чунин сӯҳбатҳо имконият медиҳад, ки кӯдаконе, ки изтиробнок ҳастанд фикр кунанд, ки онҳо танҳо нестанд, бо чунин мушкилот кӯдакони дигар низ рӯ ба рӯ шудаанд ва ин мушкилот натавонанд мушкилоти ў аст. Ҳангоми қор бо кӯдакони изтиробнок хуб мешуд, ки барои шиддати мушакиро паст намудан бозҳои серҳаракат, психогимнастика, аудиотренингҳо гузаронида шавад. Машқҳои

релаксационӣ, чуқур нафас кашидан, масҳ кардани мушакҳои чехра хеле ғоидаовар мебошанд.

Яке аз воситаи дигари паст гардонидани изтиробнокӣ- рӯйро бо оби хунук шустан ва ё ин ки ягон шухӣ ва бозиҳои ҳазломез гузаронидан аст. Иштирок дар чунин бозиҳо ба кӯдакони изтиробнок имконият медиҳад, ки ҳолати изтиробнокро дар худ паст намоянд, худро аз ҳолати тарс озод ҳис намоянд.

Дар бисёри ҳолатҳо изтироб ва тарси кӯдакон аз ҳуди волидайнӣ онҳо вобастагӣ дорад. На ҳама вақт волидон ба кӯдакон он талаботҳоеро пешниҳод мекунанд, ки ба он қувва ва имкониятҳои ҳаёшон дастрас аст. Кӯдак барои ба волидонӣ худ писанд омадан, кӯшиш менамояд, ки тамоми талаботҳои онҳоро қонеъ гардонад ва супоришҳои иҷро намояд, то ин ки муҳаббати волидонро ба даст оварад. Онҳо худро ба монанди кӯдакони дигар нишон дода наметавонанд, аз волидайнӣ худ метарсанд ва дар ҳолати изтиробнок қарор гирифта пай дар пай бахшиш мепурсанд.

Пеш аз ҳама волидонро зарур аст, ки ба кӯдакон дар бораи муваффақиятҳои ҳаёшон хабар диҳанд ва дар назди одамони дигар онҳоро таъриф намоянд. Ғайр аз ин аз истифодабарии калимаҳои, ки шаъну шарафи кӯдакро паст менамояд, бояд даст кашид. Ба монанди «ноодам», «беақл», ҳама дар сурати аз ҳад зиёд хашмгин шудани ва ҳама бошанд ҳам. Аз кӯдак барои ягон рафтори ночояш набояд бахшиш пурс гуфта пурсон шавем ва ҳатман маҷбур созем. Баъди сӯҳбату ғаммондадихӣ аз ҳама хубаш бигзор ҳуди ӯ гуяд, ки барои чӣ чунин рафтор кард (агар хоҳиш дошта бошад) ва сипас узр пурсид. Агар кӯдак ҳангоми маҷбур намудани волидон бахшиш пурсад, он гоҳ ин ҳолат дар ӯ аз пушаймонӣ нею, балки аз хашмгинӣ ва ҳолати аламовар рӯй медиҳад.

Хуб мешуд, ки шумораи эродҳо ва хурдагирӣ нисбати кӯдак кам карда шавад. Ба волидон пешниҳод карда мешавад, ки танҳо дар муддати як руз тамоми эродҳои, ки нисбати кӯдак ба вучуд омада буд навишта гиранд. Бегоҳ бигзор рӯйхати онҳоро дар назди кӯдак хонанд. Барои онҳо маълум мегардад: хуб мешуд, ки қисми зиёди эродҳо намегирифтанд чунки онҳо ягон ғоида надорад, танҳо барои кӯдак ва волидон зарар мерасонад.

Ҳеҷ гоҳ набояд кӯдакро бо ҷазое, ки нисбатан раво намебинед тарсонид. Ба монанди: (хап кун, ки даҳонатро мешиканам! Ман аз ту меравам ва ту бе модар мемони! Барои ин корат туро мекушам ва ғайра). Онҳо бе ин ҳам аз таҳдидҳои волидайнашон метарсанд. Хуб мешуд, ки волидайн барои пешгирӣ намудан аз тарсу изтироб, вазъияти мушаххасро интизор нашуда, балки бо онҳо бештар муоширати хуб намоянд, барои ифода намудани фикр ва ҳиссиётҳо ба кӯдак вақти муайянро ҷудо намоянд.

Навозишҳои меҳрубонаи волидайн ба кӯдаконе, ки тарс ва изтироб доранд имконият медиҳад, ки ҳисси боварӣ ва этиқодно ба олами ихотакарда ба вучуд оваранд ва ин ҳолат онҳоро аз тарс, таҳқир, масҳара, хиёнат боз дорад.

Волидайнӣ кӯдаконе, ки ба ҳолати тарс ва изтироб гирифта шудаанд, зарур аст бевосита бо фарзандонашон дар муоширату муносибати ҳаловатбахш бошанд ва аз усули ҷазодихӣ истифода набаранд. Агар кӯдакро зиёдтар ҷазо диҳанд ӯ боз ҳам бисёртар метарсад, ки ин ҳолат метавонад ба ҳолатҳои ногувори рӯҳи бурда расонад.

Волидайнӣ кӯдакони изтиробнок одатан ҳудашон шиддати мушакиро аз сар мегузаронанд, аз ин рӯ машқҳои релаксационӣ барои онҳо низ метавонад ғоидаовар бошад. Мутаасифона ҳангоми муносибату муошират бо волидон на ҳама вақт имконият пайдо мешавад, ки оид ба тарс ва ҳолати изтиробнокӣ ба таври ошкоро сӯҳбат намоем. На ба ҳама вақт ва на ба ҳама тавсия дода метавонем, ки аввал ба худ, олами ботинӣ худ назар афкананд ва сипас талаботҳои нисбати фарзандонашон пешниҳод кунанд.

АДАБИЁТ

1. Антонов, А.И. Социология семьи. [Текст] А.И. Антонов, В.М. Медков. - М.: Проспект, 1996. - 355 с.
2. Брел Е.Ю. Социально-психологические факторы формирования тревожности у младших школьников и пути ее профилактики и коррекции [Текст] // Е.Ю. Брель. - Кемерово, 1999. - 122 с.

3. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве. - М.: Педагогика, 1995. - 181 с.
4. Дастури психологияи амалӣ. Нашри таълимӣ барои психологҳо, психотерапевтҳо, коркунони соҳаи иҷтимоӣ ва донишҷӯёни мактабҳои олии педагогӣ. Зери таҳрири Н.М.Юнусова, Душанбе, нашриёти «СОБИРИЁН» с. 2004.336 с.
5. Дементьева, И.Ф. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье /И.Ф. Дементьева // Социология семьи. - №6. - 2001. - 25 с.
6. Ефимкина, Р.П. Детская психология. [Текст] / Р.П. Ефимкина. - Новосибирск: Научно-учебный центр психологии НГУ, 1995. - 42 с.
7. Зимняя, И.А. Семья как объект социальной работы / И.А. Зимняя // Социальная работа. - Выпуск №7. - 1993. - С. 71-81.
8. Захаров, А.И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка. [Текст] / А.И. Захаров. - СПб.: Союз, 1997. - 222 с.
9. Изард, К.Е. Эмоции человека. /К.Е. Изард. - М.: Издательство Московского ун - та, 1980 - 439 с.
10. Прихожан, А.М. Психологическая природа и возрастная динамика тревожности. (Личностный аспект): Дис. ...д-ра психол. Наук / А.М. Прихожан. - М., 1996.
11. Рогов, Е. И. Настольная книга практического психолога [Текст]: Учеб. пособие: В2 кн. / Е.И. Рогов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Гуманит. Центр ВЛАДОС, 1998:- кн.2 - 480 с.
12. Синягина, Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. [Текст] / Н.Ю. Синягина. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001.- 96 с.
13. Хорни, К. Тревожность / К. Хорни // Собр. соч. в 3 томах. - М.: Смысл, 1997. - Т.2. - С. 174 - 180

ПРИЧИНЫ СТРАХА И ТРЕВОЖНОСТИ У ДЕТЕЙ (на примере полных и неполных семей)

В статье рассматриваются страх и тревожность детей из полных и неполных семей. Семья, прежде всего, является основным источником развития ребенка и местом, где при различных условиях могут развиваться страхи, фобии и тревожность. Семья и семейные отношения выступают как важные факторы, влияющие на состояние ребенка, формируя в нем те или иные качества. Проблема страхов и тревожности у детей является актуальной, так как чрезмерно выраженные страхи и тревожности могут привести к нарушениям развития психики детей. Принято считать, что страх присутствует у всех людей, но проявляется по-разному в зависимости от возраста, пола, конкретной жизненной ситуации. Автор проанализировав мнения, идеи и методологию как отечественных, так и зарубежных ученых представляет родителям ряд рекомендаций по предотвращению и реагированию на страхи и тревожность детей. С психологической точки зрения она также проанализировала влияние страха и тревожности, их причины и факторы, влияющие на детей из неполных семей.

Ключевые слова: страх, тревожность, фобия, причина страха и тревожности, дети дошкольного возраста, семья, неполная семья, дети, родители, девочки, мальчики, общение и отношение, предупреждение.

CAUSES OF FEAR AND ANXIETY IN CHILDREN (On the example of full and single families)

The article addresses the fear and anxiety of children from full and single families. The family, first of all, is the main source of development of the child and the place where under various conditions fears, phobias and uneasiness can develop. Family and family relations act as important factors affecting the condition of the child, forming certain qualities in it. The problem of fears and anxiety in children is urgent, as overexpressed fears and anxiety can lead to disorders in the development of children's psyche. It is common to believe that fear is present in all people, but manifests itself differently depending on age, sex, specific life situation. Having analyzed the opinions, ideas and methodology of both domestic and foreign scientists, the author presents to parents a number of recommendations on prevention and response to fears and anxiety of children. From a psychological perspective, she also analysed the impact of fear and anxiety, their causes and factors affecting children from single-parent families.

Keywords: fear, anxiety, phobia, cause of fear and anxiety, children of preschool age, family, incomplete family, children, parents, girls, boys, communication and attitude, warning.

Сведения об авторе:

Сафарова Зарина Раджабовна – ассистент кафедры психологии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17). Телефон (+992) 931699939 E-mail: zarina.safarova.1984@mail.ru

About the author:

Safarova Zarina Radjabovna - assistant psychology of the Tajik national University (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Phone (+992) 931699939 E-mail: zarina.safarova.1984@mail.ru

УДК 372.8:802.0(075.8)

РИОЯИ ОДОБИ МУОШИРАТИ НУТҚИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ФАРҲАНГӢ-АХЛОҚӢ

Файзализода Ҷ.Х.

Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Назиркулов Т.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон С. Айни

Дар замони муосир ташаккули салоҳияти фарҳангӣ -ахлоқӣ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳо, принципҳо, арзишҳо ва қоидаҳои муошират, ки аз ҷониби ҷомеа ба мақсади баланд бардоштани сифати самарабахшии муошират ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ коркард шудаанд, инчунин технологияи иҷрои онҳо фаҳмида мешавад. Вақте ки мо дар бораи фарҳангӣ муошират сухан меронем, мо донишҳо, фаҳмиш ва иҷрои он меъёрҳои муоширати байни инсонҳоро дар назар дорем, ки:

-ба бархӯрди инсонпарварона ба манфиатҳо, ҳуқуқ ва озодии шахс мусоидат мекунанд;

-дар ҷомеа ҳамчун «дастури амал» муқаррар гардидаанд;

-ҳалалдор накардани, ақида ва эътиқоди ҳуди шахс;

-дар назар доштани омодагии ӯ ба иҷрои ин меъёрҳо;

Қобили зикр аст, ки омӯзгор бояд ҳама вақт ба он омода бошад, ки ҷунин шароитҳо ҳама вақт дар воқеият вучуд доранд, ҳол он ки дар маҷмӯъ мавҷуд будани онҳо тамоман имконнопазир аст.

Колесов В.В. қайд намудааст: «Ҷомеа метавонад, тавре ташкил шуда бошад, ки дар он меъёрҳои асосӣ доништа мешаванд ва хусусияти ғайриинсонпарварона доранд ва ё манфиатҳои инсонро сарфи назар мекунанд.» [8, с.26]. Вале имкон дорад, ки фард ин меъёрҳоро намефаҳмад ва қабул ҳам надорад ва ё қабул дорад, вале наметавонад, ки ҷӣ тавр онҳоро риоя намояд.

Маҳз дар ин ҷо нақши омӯзгор ошкор мегардад, ки он аз фаҳмондани нишон додани зарурати риояи онҳо ва охируламр, омӯзонидани тарзи риояи онҳо иборат аст.

Оганесян С.С. қайд намудааст, ки фарҳанги муошират таҳти таъсири омилҳои зерин: психологӣ, ахлоқӣ, технологӣ, фарҳанги иҷтимоӣ вазифаи ҳудро иҷро мекунад [11, с.19].

Робитаи на чандон калони фарҳанги муошират бо муқаррароти ахлоқӣ, идеалҳои робитаи байни одамон, арзишҳо ва андешаҳои қолабӣ ҳамаи он чизе, ки мафҳуми фарҳангӣ- ахлоқиро ташкил медиҳад, дорад. Фарҳангӣ- ахлоқии ин ё он ҷомеа дар маҷмӯъ ва ё шахсони ҷудогона дар сатҳи муайяни шуури ахлоқии онҳо, хусусиятҳои муносибатҳои ахлоқӣ бо олами атроф, махсусиятҳои рафтору муошират зоҳир мегардад.

Салоҳиятҳои асосии фарҳангӣ-ахлоқии хоси шахс дар муошират аз онҳо иборатанд:

-муносибати боэҳтиромона ба ҳамсухбат, ҳуддорӣ аз суханони қабех, бодикқатӣ, корбурди дурусти калимаҳо, зеро нодуруст ба кор бурдани калимаҳо метавонад, боиси малолият ва ранҷиши инсон гардад;

-фаҳмо будани мақсади муошират, омода будан ба ҳама вақт фаҳмидан, арзёбӣ ва қабули мулоҳизаҳои ҳамсухбат;

-риояи принципҳои инсонгарой, ки боварии тарафайнро ба вучуд меорад ва ба пешгирию бартараф намудани ҳолатҳои низоангез мусоидат мекунад.

Салоҳиятҳои мазкур ногаҳон арзи ҳастӣ намекунанд. Аз як тараф, онҳо кори бошавқ аз боли худ, масалан, барои омӯзгоре, ки таҷрибаи на кам аз даҳ сола дорад, талаб менамоянд, аз тарафи дигар, ин корест, ки дар он омӯзгор метавонад, ба кӯдакон ёрӣ расонад.

Дар ҳар як чомеа муносибат ба одамон дар қоидаҳои рафтор дар он чомеа ифода меёбад. Қоидаҳои мазкур як бахш чомеаро ташкил медиҳанд ва бо сохтори давлат сахт алоқаманданд. Дар чомеаҳое, ки бар зулми як табақа аз болои табақаи дигар асос ёфтаанд, салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ, аз як тараф, муносибати вобастагӣ, мавҷуд набудани баробарҳукукиро ба таври равшан нишон медиҳад, аз тарафи дигар, чун қоида, бисёр мураккаб ва дуруғин мебошад. Қобили зикр аст, ки фарҳанги муоширати чомеаи англисзабонҳо ба сабаби ифодаи зоҳирии эҳтиром ба одамон хеле одӣ ва табиӣ мебошад, ки ба таври воқеӣ муносибатҳои байниҳамдигарии инсонҳоро инъикос мекунад.

Ходими давлатии Англия, сиёсатмадор, файласуфи ахлоқомӯз Лорд Честерфилд донишманди меъёрҳои фарҳанги муошират дар чомеаро ба таври зайл тавзеҳ медиҳад: «Гуворо будан дар чомеа ин ягона роҳи барои худ гуворо гардонидани бурдубош дар он мебошад. Ақлу дониш инҳо шартҳои нахустин ва аз ҳама зурурӣ барои он мебошанд, ки шахс мақбули чомеа гардад, вале ин ҳанӯз пурра кифоя нест; бидон, ки ин сифатҳо ҳеҷ вақт наметавонанд, ба дараҷаи лозима баҳогузӯрӣ шаванд, агар ба онҳо пешгирӣ ва шеваи рафтор зам нагардад» [1, с.7].

Бештари англисҳо ба фарҳанги муошират бо одамони ношинос аҳамияти махсус медиҳанд ва дар навбати худ ба ин ақиданд, ки ҳангоми муошират бо дӯстон, метавон, камтар одоби гуфторро ба кор бурд; ба фарҳанги муошират дар ҷойи кор нисбат ба фарҳанги муошират бо ашхоси ношинос аҳамияти камтар дода мешавад; инчунин дар байнашон ақидае роиҷ аст, ки дар гуфтор бо аҳли оила, роҳбарон ва дӯстон дар раванди муошират, фаҳмиши якдигар ва аҳамияти махсуси одоби расмӣ сарфи назар мешавад.

Англис ҷонибдори қоидаи «аз диди худ» мебошад. Ин маънои онро дорад, ки дар гуфтор сухан дар бораи худро ба миён нагузоред, худ дар бораи худ ва корҳои фаъолияти худ сухан накунад. Дар гуфтор аз ҳад зиёд нишон додани доногии худ ва умуман, бидуни баҳс тасдиқ кардани ягон чиз рафтори ношоиста доништа мешавад. Меҳмонеро, ки дар сари дастархон бо ҷиддияти зиёд нуқтаи назари хешро ҳимоя мекунад, ё шахси аблаҳ ва ё бадтар аз ин одами тарбиятнадида ҳисоб мекунанд. Дар Англия суҳбати одиро меписанданд, на муколама дар мавзӯе, ки афкори амиқ дорад ва зиёда аз ин бархӯрди ақоиди ҳилофи якдигарро ба вуҷуд меорад.

Пеш аз он ки ба Англия сафар кард, зарур аст, пешакӣ бо меъёрҳои рафтори чомеаи Англия шинос бояд шуд. Пеш аз ҳама, бояд меъёрҳои фарҳанги муоширати англисҳоро бо фарҳанги муоширати тоҷикон муқоиса кард. Масалан, агар тоҷикон шиносоиро бо ибораи «Бисёр хуб» оғоз кунанд ва дар ҷавоб «*I'm very glad to see you* -Ман ҳам аз шиносоӣ бо шумо хеле шодам!» шунаванд, онҳо ҳангоми шиносоӣ бо ҳамдигар англисҳо бештар вақт ифодаи «*How do you do?*»-ро ба кор мебаранд, ки бо «Ассалому алайкум»-и тоҷикон баробар аст.

Боз як арзиши дигари муҳими англисҳо, ки ба тарзи иртиботи байни одамон таъсиргузор аст ва онро бояд хотиррасон кард, баробарӣ байни одамон мебошад. Ин як амри тасодуфӣ нест, зеро барои фарҳангҳои фардпараст фосолаи начандон калони амудии байни одамон дар чомеа ва ё фосолаи ҳокимият хос аст. Хусусияти муҳимтарини шеваи муоширати англисҳо бошад, ин муносибати эҳтиромона ва бодикқатона ба ҳар як инсон, новобаста аз мақом ва мавқеи иҷтимоии шахс мебошад.

Арзиши дигаре, ки метавон, ба гурӯҳи арзишҳои муоширатӣ дохил кард, ин нигоҳи хушбинона ба ҳаёт, ба забони англисӣ «positive thinking [2, с.156].-тафаккури мусбат» мебошад, ки «таваҷҷуҳи хушбинона ва муносибати некхоҳона ба одамон»-ро дар назар дорад. Инчунин зоҳир намудани муваффақият, комёбӣ ва қобилияти идора намудани вазъият мусбат арзёбӣ мешавад.

Инчунин метавон қайд кард, ки шеваи гуфтори англисӣ санъати калони ба худ ҷалб намудани таваҷҷуҳи одамон мебошад. Аз ин бармеояд, ки фарҳанги муоширати англисӣ дорои аҳамияти амалӣ мебошад ва ба ин сабаб омӯзиши махсус ва бодикқатона, инчунин тақмили муттасилро сазовор аст.

Хушмуомилагӣ ва дақиқкорӣ ҳамчун ҷузъҳои салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират ба забони англисӣ ҳисобид.

Тавре ки маълум аст, англисҳо халқи хеле хушмуоила мебошанд. Дар навбати аввал ҳангоми муошират барояшон ба ҳамсухбат нишон додани некхоҳии шахсии худ, то кадом дараҷа ҳавасманд будани онҳо ба раванди муошират муҳим мебошад.

Вақте ки сухан дар бораи фарҳанги муошират дар чомеаи англисзабонҳо меравад, онҳо чунин воқеияте ба назар гирифта мешавад, ки муошират аз рӯйи се дараҷа сурат мегирад: хушмуомилагӣ-расмӣ, муътадил ва оилавӣ [4, с.234]. Ба ҳар кадоме аз ин дараҷаҳои хушмуомилагӣ услуби муайяни нутқ хос аст ва аз ин бармеояд, ки метавон,

ҳамаи калимаҳо ва ифодаҳои боодобонаро аз рӯи аломатҳои услубӣ ба услубҳои расмӣ, муътадил ва оилавии нутқ чудо кард.

Шеваи расмӣ муоширатро мо дар муассисаҳои таълимӣ, созмонҳо, доираҳои расмӣ, дар соҳаи маориф ва ғайра мушоҳида мекунем. Агар ҳалалдор намудани сатҳи расмӣ муошират дар вазъияти расмӣ мушоҳида шавад, онгоҳ ин метавонад, ҳамчун беэҳтиромӣ нисбат ба ҳамсухбат фаҳмида шавад, ки баъди ин имкон дорад, байни ҳамсухбатон низоъ ба вучуд биёяд ва ё муносибатҳои расмӣ онҳо қанда мешаванд. Аз ин бармеояд, ки бояд сатҳи расмӣ одоби муошират дар он чое, ки ин талаб карда мешавад, ҷиддан риоя карда шавад [7, с.64].

Дар мавриди сатҳи муътадили хушмуомилагӣ метавон гуфт, ки он муоширати боодобонаи байни одамонро ба роҳ мемонад, ки онҳо ношиносанд, инчунин байни он одамони бо ҳам шиносе, ки байни онҳо муносибатҳои расмӣ ва ё оилавӣ вучуд надоранд.

Сатҳи оилавии хушмуомилагӣ барои муоширати байни аъзоёни оила, инчунин байни дӯстону рафиқон ба кор бурда мешавад.

Дар ин ҷо лозим меояд, ки мавҷудияти сатҳҳои хушмуомилагиро бо мисолҳо нишон диҳем.

Фарз мекунем, ки соати як нафари англис аз кор бозмонд ва вай мехоҳад вақтро аниқ фаҳмад. Дар ин маврид агар нафари англис ба рафиқаш муроҷиат кунад, онгоҳ ӯ мепурсад: «What time is it, Ben?»

Саволи «What time is it?» танҳо дар сатҳи оилавии хушмуомилагӣ-дар оила, дар доираи хешу пайвандон, байни дӯстон ва ошноён созгор аст.

Ба одами ношинос зарур аст, ки бо хоҳиши боодобона: «Excuse me, could you tell me the time, please?» муроҷиат карда шавад.

Дар сатҳи оилавии хушмуомилагӣ, яъне дар доираи аъзоёни оила ва ё нафарони шинос, ин ифода аз ҷиҳати лаҳни гуфтор ғайритабӣ ба назар мерасад [9, с.294].

Дар вазъияти расмӣ чунин савол дар бораи вақт метавонад, тамоман бечо ба назар расад, агар, масалан, нафари зердаст ба утоқи кори сардор ба он мақсад дарояд, ки аз вай вақтро пурсад. Аммо бояд хотиррасон кард, ки дар сатҳи расмӣ хушмуомилагӣ савол дар бораи вақт имконпазир аст, агар масалан, сардор аз нафари зердасташ хоҳиши мувофиқ кардани вақт ба тартиби амалҳое, ки тибқи нақша бо дақиқаҳо нишон дода шуда бошанд, карда бошад [10, с.259].

Аз мисолҳои овардашуда маълум мешавад, ки истифода бурда тавониستاني салоҳиятҳои мухталифи фарҳангӣ-ахлоқӣ хеле муҳим мебошад ва барои ин, мутабиқан, дониستاني тафовути байни онҳо зарур аст.

Эҳтиёткорӣ дар гуфтор ҷанбаи муҳимтарини муошират бо забони муосири англис ба шумор меравад. Он аз забон хориҷ намудани ҳамаи он воҳидҳои забоние, ки ба ягон тарз шаъну эътибори шахс, мансубияти наҷодию ҷинсӣ, син, вазъи саломатӣ, мақоми иҷтимоӣ, намуди зоҳирӣ дахл мекунанд ва ба ҷойи онҳо интиҳоб намудану ба кор бурдани эвфимизмҳои муътадил ва мусбатро дар назар дорад.

Ба ақидаи И.Р. Галперин, «эвфимизм-ин калима ва ё иборае мебошад, ки барои иваз намудани калима ва ё ифодаи нугувор ба кор бурда мешавад ва аз рӯи маънои умумӣ бо ҳам мувофиқанд». Ҷ. Ниман ва К. Силвер ба ин андешаанд, ки эвфимизмқунонӣ ин ба кор бурдани истилоҳи таҳқиринакунанда ва ё гуворо ба ҷойи истилоҳи ифодакунандаи мафҳуми асосӣ ва таҳқиркунанда мебошад ва бар илова калимаҳои эвфимистӣ то андозае ҳақиқатро пардапӯшона ифода мекунанд. Яке аз тафсирҳои охири мафҳуми мазкурро муҳаққиқ Л.П. Крисин пешниҳод кардааст, ки эвфимизмро ҳамчун «воситаи ифодаи бавосита, ба калимаҳои дигар ифода кардан, инчунин ифодаи сабуки предмет, хусусият ва ё амал» маънидод кардааст [3, с.16]. Масалан, мафҳуми калимаи «марг»-ро дар байни бештари халқҳо фарҳангҳо бевосита ифода намеkunанд ва дар бораи он бевосита сухан намеkunанд.

Дар робита ба ин, калимаҳо ва ифодаҳои зиёде ба вучуд омадаанд, ки дар забони англисӣ калимаи «to die»-ро иваз менамоянд:

to pass away -рафтн; meet your maker -ба Офаридгор пайвастан; kick the bucket -пойхоро дароз кардан, ба ҳоби абадӣ рафтн; six feet under -ба хок супурдан (шаш фут тағи замин);

Бештари вақт истифодаи эвфимизмҳо дар кишварҳои гуногун ба ҳам хеле монанд мебошад. Масалан, дар забони русӣ барои ифодаи мафҳуми «омиладор» ифодаҳои зеринро ба кор мебаранд: «ждать ребёнка, находится в интересном положении-кӯдакро интизор будан, дар ҳолати аҷиб қарор доштан». Дар забони англисӣ ҳам бештар вақт калимаи «pregnancy»-ро ибораҳои «to be in the family way» ва «have a bun in the oven» иваз мекунанд.

Корбурди эвфимизмҳо баъзан ба мақсади рӯйпӯш намудани ҳақиқат сурат мегирад. Масалан, дар замони Ҷанги II ҷаҳонӣ У. Черчилл чунин изҳор дошт: «de-housing the population [5, с.125]--хориҷ намудани сокинон аз хонаи худ». Ҷанг бештар вақт сабаб мешавад, ки эвфимизмҳои наватарин ба кор бурда шаванд, зеро ҳақиқатро бештар ҳамчун воқеият наметавон қабул кард. Теъдоди зиёди аскарон аз хунрезихое, ки дар атрофашон сурат мегиранд, аз ақл бегона мешаванд ва дар натиҷаи ин калимаи «insane-демона аз ақл бегона» ба ибораи «shell shocked [5, с.125]-неврози ҷангӣ ва ё ҷароҳати неврологӣ» иваз шуда буд, баъдтар он ба ибораи «battle fatigue [5, с.125]-ҷароҳати психологие, ки дар раванди амалиёти ҷарбӣ гирифтааст» иваз карда шуд.

Асоси эҳтиёткориро кӯшиши наранҷондан, ба иззати нафси шахси дигар нарасидан ва ҳифз намудани эътибору рӯҳияи ӯ ташкил медиҳанд. Кӯшиши эҳтиёткорӣ дар гуфтор аз африқоиҳо шурӯъ мешавад, вақте ки онҳо забони англисиро истифода мебаранд. Истифодаи калимаи манфии «black» боиси ранҷидани онҳо мегардид. Мисолҳои зерин аз тағйироти маъноии «наҷодӣ»-и калимаю ибораҳое, ки натиҷаи кӯшиш ба эҳтиёткорӣ дар гуфтор мебошанд, гувоҳӣ медиҳанд: «*Negro -coloured -black -African American -Afro -American; Red Indians -Native Americans*»[3, с.13]. Марфемаҳои «чинсӣ», ки чинси инсонро нишон медиҳанд, ба мисли -man, аз забон ҳамроҳ бо калимаҳое, ки метавонистанд, ба таркиби онҳо дохил шаванд, хориҷ гарданд. Ба ҷойи онҳо калимаҳои наво ба вучуд меоянд, ки инсонро бе мансубият ба яке аз ду чинс (мард ва ё зан) муайян мекунанд: *chairman | chairperson*-раис, роҳбар, *spokesman | spokesperson*-вакил, нотик, *cameraman - camera operator*-танзимгар, *foreman | supervisor*-сардор, *fireman | fire fighter* -корманди оташнишонӣ, *postman | mail carrier* -хаткашон, *headmistress | headteacher*[3, с.13].-роҳбари корхона\директор.

Инчунин метавон, вариантҳои зиёди тағйирёфтaro мушоҳида кард. Масалан, калимаи «women» метавон, дар шакли «woman» навишташударо дид, ки сабабаш ҷилавгирӣ аз алоқамандӣ бо пасванди бадбинонаи ифодакунандаи чинси «мардона» мебошад. Ба ғайр аз ин, феминистҳо дар калимаи *history* ҷонишини соҳибии *his*-ро ихтисор кардаанд ва пешниҳод карданд, ки таърихи занонро дар шакли *herstory* ном баранд, ҳол он ки калимаи *history* баромади ҷондор дорад ва ба ҷонишини соҳибии ҳозираи *his* ягон муносибат надорад. Инчунин пешниҳод шудааст, ки бо калимаи *hero* калимаи *shero* истифода шавад.

Он калимаҳое, ки метавонистанд, харидорро ҷалб намоянд, масалан: *genuine / real / natural leather* хатман хотиррасон карда мешуданд. Қобили зикр аст, ки танҳо бо забони тоҷикӣ метавон, гуфт «пӯстивазкунанда, ба ҷойи пӯст», (пӯсти синтетикӣ ва ё сунъӣ). Забони англисӣ иҷозат намедихад, ки калимаи *artificial* ва ё калимаи *synthetic* ба кор бурда шавад.

Ба ин тариқ, метавон қайд кард, ки дар бештари ҳолатҳо эҳтиёткории забони англисӣ сабабҳои тичоратӣ дорад. Дар ин маврид инсон муштари эҳтимолӣ ва харидор дар назар гирифта мешавад.

Яке аз шаклҳои асосии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ формулҳои одоби муоширати гуфтор яъне, муошират ҳамчун хусусияти фарҳанги гуфтору муошират бо забони англисӣ мебошанд. Англисҳо ҳама вақт нутқи худ, ифодаи фикри худро назорат мекунанд ва ҳар як ҳолати муошират қолаби нутқи худро дорад. Бо тақия ба ин қолаб, инсон тавре бояд муоширати худро ба роҳ монанд, ки боодобию тарбиятдидагии худро нишон диҳад, инсон дигарро наранҷонад, инчунин бояд ба мақоми муошират мувофиқат кунад ва дар охир, ба мақсади худ аз муошират ноил гардад.

Барои он ки ба инсон ба роҳ мондани муошират осону одӣ бошад ва ба мақсади худ аз муошират ноил гардад, инчунин барои ҳамсухбат одами ғоидаовар ба назар расад, формулҳои стандартӣ одоби муоширати нутқ мавҷуданд, ки ҳамчун тақиягоҳ хизмат мекунанд. Формули одоби муоширати нутқ ин калима, ибораҳо ва ё ифодаҳои қаблан шаклгирифтае мебошанд, ки доимо дар гуфтор истифода мешаванд. Формулҳои мазкур дар ҳолатҳои зерини стандартӣ муошират қобили истифода мебошанд: саломдиҳӣ, худоҳофизӣ, хоҳиш, узрҳои, ҷавоби рад, супосгузорӣ ва ғайра [6, с.178].

Формулҳои одоби муоширати нутқи англисӣ хусусиятҳои ба худ хос доранд. Саломдиҳӣ, худоҳофизӣ, хоҳиш, даъваткунӣ, ба мисли шаклҳои дигари одоби муоширати нутқ, вариантҳои бисёр доранд. Масалан, ҳангоми вохӯрӣ бо дӯст метавон, танҳо калимаи «Hello!»-ро ба забон овард, вале ҳангоми муошират бо нафари камомно наметавон, шеваи муоширати одиро ба кор бурд.

Одоби муоширати нутқи забони англисӣ боз баъзе хусусиятҳои дигарро ҳам дорад, зеро фарҳанги миллии дар ин маврид аҳамияти калон дорад.

Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ба нутқ, новобаста аз мазмуни он, хушмуомилаги ро мебахшад. Аз тарафи дигар, қайд кардан зарур аст, ки нутқи оқилона ва пурмазмун дар шунавандагон эҳсосоти номатлубро ба вучуд меорад, агар нутқкунанда меъёрҳои фарҳанги нутқро дағалона вайрон кунад. Барои он ки кӯшишҳо барои омӯзиши забони англисӣ бе натиҷа анҷом наёбанд, омӯзандаи забони англисӣ бояд на танҳо бо ин забон баён намудани фикри худро, балки хушмуомила ва хушоям будан бо он нафароне, ки ба онҳо ин забонро меомӯзад, ёд гирад.

Ба хулосае омадем, ки риояи талаботи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ на танҳо барои ҳуди англисҳо, балки барои ҳамаи онҳое, ки забони англисиро ҳамчун забони хориҷӣ меомӯзанд, муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ариян М.А. Использование воспитательного потенциала речевого этикета на иностранном языке / М.А. Ариян // Иностранные языки в школе, 1991, №2. -С.7-9.
2. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам / В.А. Артемов. -М.: Высшая школа, 2002. -256 с.
3. Беляева Е.И. Принцип вежливости в речевом общении: Способы оформления Декларативных высказываний в английской разговорной речи / Е.И. Беляева // Иностранные языки в школе. 2005, № 2. -С.12-16.
4. Верещагин Е.М. Костомаров В.Г. Язык и культура / Е.М.
5. Гез. Н.И. Развитие коммуникативной компетенции в ситуациях ролевого обучения / Н.И. Гез // Коммуникативные единицы языка: тез. докл. на Всесоюзной научной конференции. -М.: МГПИИЯ им. М. Тореза, 2004. -С. 124-126.
6. Гребенкина Л.К. Формирование профессионализма учителя в системе непрерывного педагогического образования / Л.К. Гребенкина. -Рязань: РГУ им. С.А. Есенина, 2006. -224 с.
7. Зимняя И.А. Лингвopsиxология речево́й деятельности / И.А. Зимняя. -М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2005. -396 с.
8. Колесов В.В. Культура речи культура поведения / В.В. Колесов. -М.: Просвещение, 2003. -46 с.
9. Королькова И.А. Речевые стереотипы в языке этикета английского и русского языков / И.А. Королькова // Молодой учёный, 2012, №5. -С. 293-295.
10. Леонтьев А.А. Психология общения / А.А. Леонтьев. -М.: Смысл, 2004. -456 с.
11. Оганесян С.С. Культура речевого общения / С.С. Оганесян // Иностранные языки в школе, 2002, №2. -С. 19-20.

СОБЛЮДЕНИЕ ПРАВИЛ ЭТИКЕТА АНГЛИЙСКОГО РЕЧЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЭТИКО-КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

В данной статье рассматриваются нормы, принципы, ценности и правила этикета, установленные обществом с целью повышения качества позитивного общения и взаимоотношений.

Незначительная связь культуры этикета с нравственными установками, идеалы межчеловеческих связей, ценности и шаблонные размышления также имеют большое значение. В целом этико-культурной компетенции того или иного общества или отдельных лиц проявляются в определённом уровне этического самосознания, особенностях нравственных отношений с окружающей средой, вежливости, особенности поведения и этикета.

Этико-культурной компетенции отдельно взятого лица состоят из следующих компонентов: уважительное отношение к собеседнику, воздержание от грубостей, внимательность, правильное использование слов, т.к. использование слов не по назначению может привести к негативным последствиям по отношению к собеседнику; ясность цели общения, готовность всегда принять, понять и оценить соображения собеседника; соблюдение принципов гуманизма, обеспечивающих взаимное доверие, предупреждение и предотвращение конфликтных ситуаций.

На основании заключения авторов и приведённых примеров устанавливается, что умение использовать составные элементы этико-культурной компетенций очень важно и соответственно, необходимо иметь чёткое представление для их разграничения.

Ключевые слова: нормы, принципы, ценности, этикет, формулы, нравственность, культура, эвфимизм, вежливость, общество, речь, внимательность.

RESPECT OF ETIQUET OF THE ENGLISH SPEECH IN THE FORMING OF ETHICAL-CULTURAL COMPETENCE

In this article, it is considered the measures, principles, worth and etiquette roles established by society in order to improve the quality of positive communication and relationships.

The insignificant connection of etiquette culture with ethics attitudes, the ideals of connection relations, worth and template reflections are also of great importance. In general, the cultural-aesthetical competence of a society or individuals are manifested in a certain level of ethical self-awareness, the characteristics of ethic relations with the environment, courtesy, well-mannered and etiquette.

The cultural-aesthetical competence of an individual person consists of the following components: respectful attitude to the interlocutor, abstinence from rudeness, attentiveness, proper use of words, because misuse of words can lead to negative consequences in relation to the interlocutor; clarity of the purpose of communication, willingness to always accept, understand and evaluate the considerations of the interlocutor; compliance with the principles of humanism, ensuring mutual trust, prevention and prevention of conflict situations.

In conclusion of the authors and the examples cited, it is established that the ability to use the constituent elements of cultural-aesthetical competencies is very important and accordingly, it is necessary to have a clear idea for their differentiation.

Keywords: norms, principles, worth, etiquette, formulas, ethical, culture, euphemism, politeness, society, speech, attentiveness.

Сведение об авторе:

Файзализода Джумахон Хол – доктор педагогических наук, профессор проректор по учебной работе Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734009, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33, тел.: (+992) 918506324; E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Назиркулов Тагаймурод - соискатель кафедры общи педагогика ТГПУ им. С. Айни. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. И. Самани, проспект Рудаки 121. Тел. +(992) 918767566; e-май: ambition.ok@mail.ru

About the author:

Faizalizoda Jumakhon Khol—doctor pedagogical science, proffessor Vice-rector of Agency of civil service under the president of the republic of Tajikistan. Address: 734009, Republic of Tajikistan, Dushanbe city,, Said Nosir 33, тел.: (+992) 918506324; E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Nazirkulov Tagaimurod- graduant of the head of general pedagogic in TSPU named after S.Aini. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somony district, Prospect 121. Tel: +(992) 918767566; e-mail: ambition.ok@mail.ru

ТАЛАБОТИ ИСТИФОДАИ УСУЛИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

Мирзоева С.Д.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Соҳибистиклолияти кишвари азизамон тақозо менамояд, ки дар заминаи ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию меъёрии марбут ба соҳаи маориф, аз ҷумла Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми муосири таҳсилот бо дарназардошти умумибашарӣ урфу одат, расму оин, ахлоқу одоби мардумӣ ва умуман арзишҳои миллии тарҳрезӣ шавад. Аз ҳаин ҷиҳат, як қатор вожа ва мафҳумҳои тоза аз қабилӣ хувият (минталитет), таҳаммулпазирӣ (толерантност), ҳендер, модерн (навгонӣ), тренер, низоми кредитии таълим, усулҳои фаъоли таълим ва амсоли инҳо дар низоми таҳсилот навоварихоро дар соҳаи маориф амалӣ месозанд. Татбиқи чунин ҳадафҳо дар мазмуни таҳсилот ба истифодаи шакли методҳои нави таълим аҳамияти аввалиндараҷа дошта, ба татбиқи методҳои самарасоки таълим ва сифати таҳсилот мусоидат менамояд.

Методҳои самаранокӣ таълим дар фанҳои таълимӣ зарурати ин дигаргунсозихоро дар таълим ва омӯзиш инъикос менамояд. Дар он масоили назария ва амалияи омӯзиш ва самаранокӣ методҳои ҳамкорӣ ё интерактивӣ яке аз восита ва шаклҳои муҳим маҳсуб ёфта, дар ташаккули дониш ва ҳосил гаштани малакаю маҳоратҳо дар раванди фаъолияти таълим нақш мегузорад. Бинобар ин, мақсад гузоштем, ки ин мушкилотро дар истифодаи усули фаъоли таълим дар дарсҳои забони модарӣ таҳлил ва арзёбӣ намоем.

Истифодаи методҳои самараноки таълим дар дарсҳои забони модарӣ талаботи махсус дошта, омӯзгорро водор менамояд, ки на танҳо ба пешравӣ ва бурду бохти шогирдон назорат кунад, инчунин, ба саводноқӣ, тарзи навишт ва ҳусни хат, тарзи баён, дарки маънӣ, мазмун ва моҳият бештар эътибор дода, ба фаъолияти хеш низ аз диди танқид назар андозад. комёбию норасоии шогирдонро на танҳо ошкор созад, балки бо равишҳои гуногун сабабҳои руҳ додани онҳоро муайян намуда, баҳри рафъашон тadbирҳо андешад,

Татбиқи методҳои самараноки таълим дар дарсҳои забони тоҷикӣ заҳматталаб аст, вале татбиқи онҳо самарани дилҳоҳ медиҳад, рағбат ва шавку ҳаваси саводноқӣ ва маърифатандӯзии шогирдонро бедор месозад, қобилияти фикрронияшонро баланд мебардорад ва муносибаташонро ба омӯзиш мусбат мегардонад

Мушоҳидаҳои қору фаъолияти омӯзгорони забони модарӣ собит месозад, ки татбиқи ин методҳо ба ҳамаи категорияҳои толибилмон таъсири мусбат мерасонад. Толибилмон тавассути азхудкунии унсурҳои саводомӯзӣ, донишандӯзӣ, тарзи баён ва ифодаи маъно масъулиятро эҳсос карда, ба фаъолияти зехнӣ шурӯъ намуда, дар онҳо майлу рағбат ба андӯштани дониш бедор мегардад. Муҳим он аст, ки омӯзгори Забони модарӣ саршори малакаву маҳорати омӯзиш ва парвариш буда, ба татбиқи он мароқ зоҳир намояд. бевосита ба истифодаи методҳои фаъоли таълим устувор бошад, ба фаъолияти хеш аз рӯи талабу арзишҳои умумибашарӣ ва меъёрҳои он баҳодихӣ намояд.

Дар низоми таълими анъанавии забони модарӣ хонандагон малака ва донишҳои зиёд ҳосил кунанд ҳам, вале роҳҳои дар амал татбиқ кардани онҳо басанда набуда, ба ҳаёт мутобиқ гаштани онҳоро душвор мегардонад. Дар ин низом афзалияту бартарӣ асосан ба таълими мавзуи ҷудогона ва ё фанни мушаххас дода, ба ҳамгироии фанҳо алоқаи байнифанҳо, чандон эътибор намедиханд. Аз ин рӯ, нокифоя будани ҳамгироии ҳақиқии фанҳо имконият намедихад, ки дар хонандагон оид ба муҳит, олам ва ҳодисаҳои он, масоили ахлоқ, маънавият, ангеҷаҳои таҳайюлоту андеша ва ҳусни суҳану суҳанварӣ тасаввуроти тому яклухт ҳосил гардад.

Азбаски омодагии касбии омӯзгорони забони модарӣ дар доираи маҳдуди як фан амалӣ мегардад, барои мушоҳидаи рафтори толибилмон ва ислоҳи онҳо донишҳои мукаммали ташхисӣ ва маҳорати баланди касбӣ зарур мебошад. Омӯзгорон на ҳамеша барои дар раванди дарс фаъол гардонидани хонандагон ҳамчун субъекти фаъолияти таълим усулҳои замонавӣ ва самараноки фаъолияти зехниро истифода менамоянд. Одатан дар муносибат бо шогирдон аз мавқеи педагогикаи шафқат амал накарда, асосан ба усулҳои фармонфармоӣ така мекунанд ва ҳамкориҳои онҳо пурра дур аз ҳамдигар, бе робитаи ҳақиқӣ дар заминаи тарсу ҳарос сурат мегирад. Ҳамчунин, ба амалу рафтори худ ва натиҷаҳои он аз диди танқид назар намесозанд, такмили ихтисос ва рушди шахсиятро таъмин намесозанд, барои нағзони раванди таълим бо салоҳдиди худ ба нағзӣю нағзӣ ва эҷодкорӣ кам тавачҷу зоҳир намуда, ба тағйирдиҳии мақсадҳои омӯзиш, низоми амалиёт ва шеваю усули қорбарӣ ба толибилмон на ҳамеша ташаббусқорӣ менамоянд.

Ҳадафи асосии истифода ё татбиқи методҳои самараноки таълим дар раванди дарси забони модарӣ омӯзонидани тарзи нави муносибат, таъмини дониши мукамал ва сифатан баланди таълим, инкишофи малакаҳои маърифату ахлоқ, ҳусни баёну маҳорати суҳанварӣ, хониши ифоданок, саводомӯзӣ ва донишандӯзӣ, граматика ва имло, муомилаю муошират ва истифодаи тарзи дурусти баён, шахсияти қомил ва вусъатдиҳии мустиқлияти тафаккур, такмил ва тағйирдиҳии шуури толибилмон ва қой додани қолабҳои муайяни фаҳму идрок ва рафтору қирдори инфиродии онҳо мебошад. Дар муқоса ба қунин методҳои фаъол методҳои анъанавии таълим мақсади ҳосилкунии дониш, малака ва маҳорати хонандагон, итоатқорӣ ва иҷрои супориши расмӣ буда, воситаи асосии ин низоми таълиму омӯзиш намоиш ва тасвир қарор қирфтааст ва тарзи муошират (шеваи баён) дар ин низом аз маҷбурқунӣ, зӯроқарӣ, маънамоӣ ва қазодиҳӣ иборат мебошад.

Ақсар омӯзгорони забони модарӣ дар сатҳи касбияти хеш ба дараҷаи зарурӣ сабабҳои таълими татбиқ нашудани метод ва равишҳои фаъоли таълиму идрок насохтаанд. Дар ҳақиқат, омӯзгорон дар вазъияти гуногун маъмулан аз надоштани донишҳои равонӣ, дар мавриди инкишофи шахсият ва рафтори толибилм аз худ ақсуламали зехнӣ нишон надода, дар мавриди баланд бардоштани сатҳи маърифати умумиинсонӣ саъю қўшиш мекунанд.

Ҳамчунин, дар раванди таълиму тарбия ба муошират ва тарзи ифодаи баён аҳамияти махсус надоданд, дар ҳолате ки ин омил пояи тарбият аст.

«Таълими самаранок, қайд менамоянд, - Ф.Мирзахмедов ва дигарон, ба истифодаи бамаврид ва бамавқеи методҳои таълим дар раванди омӯзиш вобаста аст. Таълими самаранокро танҳо ҳамон методҳо заминаи боварибахш шуда метавонанд, ки фаъоли

шахсро бедор кунанд ва ба мустақилияту эҷодкорӣ ҳидоят намоянд.. истифодаи мақсадноки онҳо боиси иҷрои ҳадафҳои таълиму тарбия гашта, ба инкишофи зеҳн мусоидат менамоянд ва асоси ташаккули хислатҳои ҳамидаи шогирдон мегарданд» [1, с.76].

Дар мавриди истифодаи методҳои самараноки таълим дар дарсҳои Забони модарӣ воситаҳои аёӣ, компютерҳо ахбори Интернет, воситаҳои аёнии шунавоӣ ва биноӣ (аудио ва видео), маҳорати суханварӣ ва ғайраҳо мақоми арзанда доранд. Дар баробари ин, дар дарсҳои Забони тоҷикӣ чун дигар фанҳо мушқилоти мухталиф дар доираи назорату баҳодиҳии фаъолияти педагогӣ, аз ҷумла дигаргунсозии низом ва мазмуни таҳсилот, таҳлили мантиқии мазмуни маводи таълим, интихоби метод, усул ва шаклҳои фаъолияти маърифатӣ ва муҳайё сохтани фазои озод дар раванди таҳсилот мавҷуд мебошад.

Тарзи омӯзиши методҳои фаъоли таълимиро Койнова- Сёлнер Ю.В. дар «чараёни эҷодӣ, фаъл, конструктивӣ ва инфиродӣ» доништа, дар контаксти иҷтимоӣ аз ҷониби муаллим сурат гирифтаниро таъкид менамояд.[2, с.7]

Барномаҳои таълими ҷорӣ забони тоҷикӣ дар мактаб ба сифати барномаи таълими ҳатмӣ эътироф мешавад, ҳанӯз мукамал набуда, зарур аст, ки зимни таҳияи барномаҳои таълимӣ, таҳияи китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълим эътибори махсус дода шавад.

Дар ҳақиқат, шиносӣ бо таҷрибаи ҷаҳонии татбиқи методҳои самараноки таълим дар дарсҳои забони тоҷикӣ чун дигар фанҳо аён месозад, ки истифодаи бамавриди онҳо дар раванди таҳсил самаранокии омӯзиширо таъмин намуда, мустақилияти маърифатии толибилмонро ташаккул медиҳад ва ба рушди ҳақиқии тафаккури мулоҳизавию эҷодӣ мусоидат менамояд. Истифодаи методҳои мазкур ба тафаккури эҷодӣ, назари интиқодӣ, муҳаққиқӣ ва фаъолии зеҳнии толибилмонро батадриҷ дар раванди дарс ба вучуд меоварад. Муҳимтар аз ҳама дар дарс фазои комилан озоди демократӣ ва ҳамкорӣ барқарор мегардад ва дар ниҳоди толибилмон таваҷҷӯҳи махсус ба илмомӯзӣ пайдо мешавад. Тавассути ин методҳо фаъолияти шахс таъмин мегардад, дар раванди таҳсилот рушди мустақилонаи ҳар як фард ба амал меояд, таълими сифатан навро таъмин намуда, дониши толибилмонро мустаҳкам мекунад ва имконияти татбиқи онҳоро дар амал бештар мегардонанд.

Дар раванди дарси забони тоҷикӣ ба бурду боҳти хонандагон баҳои ҳақиқӣ ва воқеӣ додан яке аз талабҳои асосии методҳои самараноки таълим буда, азҳудкунии дониш ба он иртиботи қавӣ дорад. Баҳодиҳӣ дар раванди дарс тавассути омӯзгор ва ҳуди толибилмон сурат гирифта, ҷузъе аз натиҷаи ҳамкории ҳамдигар аст.

Дар навбати худ ҷорӣ намудани ин методҳо заминаи рушди ҳамаҷонибаи шахсият ва ташаккули фаъолияти бомақсади ҳар хонанда маҳсуб ёфта, минбаъд ба дигар шудани мафкураи (менталитети) ҷомеа таъсир мерасонад.

Ташкили дурусти раванди таълим ба омӯзиш таъсири мусбат мерасонад, зеро тарбияи хислатҳои нек, ташаккули сифатҳои дигари шахсият ва сифати азҳудкунӣ аз он вобаста аст. Маҳз барои ҳамин хуб ташкил намудани раванди таълиму омӯзиш ягонагии таълиму тарбияро таъмин мекунад. Ин ҷо сухан дар бораи ягонагии онҳо меравад, на дар бораи ба таври муттавозӣ ё мустақилона амал намудани ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ. Вобаста ба ин зарурати таълими ҳамгироро М.Лутфуллозода дар гуногунрангии лаҳзаҳои дарс дида, бозҳои таълимӣ ва машқҳои дамгириро манфиатнок меҳисобад ва шакли «хониш+ бозии таълимӣ+ навиштан+ машқи дамгирӣ» [3, с.124]

Дар ҳақиқат, таълиму тарбия ба инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият мусоидат намуда, зарурати таълими ташаккулдиҳандаро ба миён мегузорад ва ҳуди раванди ҳаёт собит месозад, ки ин шакли таълим нисбатан самаранок истифода мешавад. Наврасон ва толибилмон ба фаъолияти махсусе, ки инкишофи дарккунӣ, фикрронӣ, мустаҳкамкунии иродаю эҳсосотро таъмин менамояд ва ба ташаккули шахсият таъсир мерасонад,

«Ташкили дурусти раванди таълим, таъкид менамоянд муҳаққиқон Ф.Мирзоаҳмадов ва дигарон, - ба омӯзиш таъсири мусбат мерасонад, зеро тарбияи хислатҳои нек, ташаккули сифатҳои дигари шахсият ва сифати азҳудкунӣ аз он вобаста аст. Маҳз барои ҳамин хуб ташкил намудани раванди таълиму омӯзиш ягонагии таълиму тарбияро таъмин мекунад» [4, с.30]

Ба ҳамин тариқ таълиму тарбия чун дигар фанҳо дар дарсҳои забони модарӣ низ ба инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият мусоидат мекунад. Дар ин маврид ба назар мерасад, ки гӯё дар бораи таълими ташаккулдиҳанда сухан гуфтан ҳоҷат набошад, вале ҳаёт нишон медиҳад, ки ин шакли таълим нисбатан самаранок истифода мешавад. Агар толибилмон ба фаъолияти махсусе, ки инкишофи дарккунӣ, фикрронӣ, мустаҳкамкунии иродаю

эхсосотро таъмин менамояд ва боиси пешравиашон мегардад, банд бошанд, бешубҳа ба ташаккули шахсияташон таъсир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Мирзоахмедов Ф., Боев Б., Шукурова З. Методҳои самараноки таълим. Дастури таълимию методӣ барои омӯзгорон.-Душанбе, Матбуот, 2008, 240 с.
2. Койнова- Сёлнер Ю.В. Технологияҳои педагогӣ таълими фаъл дар синфҳои ибтидоӣ.- Душанбе, ЧДММ «Тоҷнис», 183 с.
3. Лутфуллозода М. Абдуллозода И., Чалилова М. Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ, Душанбе, 2017, 266 с.
4. Мирзоахмедов Ф., Боев Б., Шукурова З. Методҳои самараноки таълим. Дастури таълимию методӣ барои омӯзгорон.-Душанбе, Матбуот, 2008, 240 с.

ТРЕБОВАНИЯ К ПРИМЕНЕНИЮ МЕТОДИКИ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается, что уроки таджикского (родного) языка требуют усилия, и реализация методики активного обучения дает желаемый эффект, стимулирует интерес учащихся к грамотности и познанию, усиливает способность мышления. В случае применения методики активного обучения на уроках родного языка, наглядные пособия, такие как: компьютеры, интернет, аудио- и видеосредства, искусство красноречия и другие занимают важное место.

Ключевые слова: образование, дети, школьное учреждение, групповое обучение, методы.

REQUIREMENTS FOR THE APPLICATION OF ACTIVE LEARNING METHODS IN THE LESSONS OF THE TAJIK LANGUAGE

The article considers that the lessons of the Tajik (native) language require effort, and the implementation of active learning methods gives the desired effect, stimulates students' interest in literacy and cognition, and strengthens the ability of thinking. In the case of applying active teaching methods in the lessons of the native language, visual aids such as computers, the Internet, audio and video media, the art of eloquence and others occupy an important place.

Key words: education, children, school institution, group learning, methods.

Сведения об авторе:

Мирзоева Савригул Давлаткадамовна - старший преподаватель кафедры специальной педагогики и инклюзив Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

About the author:

Mirzoeva Savrigul Davlatkadamovna- Senior teacher of the Chair of Preschool Psychology and Inclusive Education of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

УДК: 681.3 – 053.2 (575.3)

ЗАМИНАҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИВУ ИРТИБОТӢ ДАР ТАЪЛИМИ КӮДАКONI СИННИ ТОМАКТАБӢ

Ёров А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Системаи муосири таҳсилоти томактабӣ, миёнаи умумӣ ва олии касбӣ ҳамеша ташаккул ва тараққиётро талаб менамояд. Бо назардошти пешрафти ботадричи соҳаи маориф, муассисаҳои таълимии томактабӣ низ ба инкишофёбӣ, тақмили роҳу усул ва воситаҳои таълиму тарбиявӣ, баланд бардоштани сифати таҳсилу тадрис ва таъмин намудани рушди зехнии кӯдакон ниёз доранд. Ин ба пайдо шудани технологияҳои навини иттилоотӣ ва иртиботӣ рабт дорад, чунки кӯдакони сини томактабӣ ба бозӣ бештар ниёз доранд ва чунин техникаву технологияи муосир имконияти зиёдеро ба онҳо фароҳам меоварад. Сабаби зиёд гардидани гуногунии техникаи таълимиву маишӣ низ ба афзудани талабот ба онҳо мебошад. Ҷамарӯза дар замони муосир талабот нисбат ба таълиму тарбия, истифодаи технологияҳои нав ва воситаҳои муосири таълимӣ дар чараёни кори таълиму тарбиявӣ бештар гардида истодааст. Дар замони муносибатҳои бозоргонӣ ва бозори меҳнат талабот тағйир ёфта, аз мутахассисони соҳа ҳамқадами замон будан талаб

карда мешавад. Ин гуфтаҳо метавон дар донишони якҷанг забонҳои хориҷӣ, маҳорату малакаи истифодабарии технологияи муосирӣ иттилоотӣ, компютеру интернет маънидод намудан мумкин аст. Агар кӯдаконро дар раванди таълиму тарбия инчунин ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ, бозҳои компютерӣ шароити имкониятҳо фароҳам оварда шавад, сатҳи ҷаҳонбинӣ ва қобилияти зеҳнии онҳо рушд меёбад. Ҳамаи ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар баробари тарбиягирандагон, мураббияҳо низ бояд пешсаф бошанд. Ҳамеша аз пай ҷустуҷӯи маводҳои нави таълимӣ шуда, аз сарчашмаҳои гуногуни муосир ба таълимгирандагон маълумот пешниҳод намоянд.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ (ТИИ) дар раванди таълим-яке аз воситаҳои асосии шавқманд гардонидани кӯдакону наврасон дар раванди таълим ёдгирӣ ва омӯзиш мебошад. Ин технология ба инкишофи шахсияти на танҳо таълимгиранда, балки ба таълимдиҳанда мусоидат менамояд. Технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ба талаботҳои асосии ҳамаҷузъи инсон – муошират, мусоибӣ, таълим ва худинкишофдиҳӣ кӯмаки зиёд мерасонад. Вориднамоии ТИИ ба пешрафти раванди таълим ва баландбардории сатҳи сифати он, озод намудани омӯзгор аз қори ҳамаҷузъи дилгиркунанда, зиёд намудани шавқу ҳаваси муҳассилин ба омӯзиш, қорӣ намудани намудҳои муҳталифи пешниҳодсозии маводи дарсӣ ва инчунин гуногуншаклии алоқаи баръакс-мутақобила мусоидат менамояд.

Масъалаи татбиқи вамаи технологияҳои муосирӣ иттилоотӣ дар таълим ва тарбияи кӯдакон тули даҳ соли охир диққати педагогони хориҷи наздикро ҷалб кардааст. Барои ҳалли масъалаи мазкур олимони барҷастаи хориҷа хизматҳои шоёнӣ диққат анҷом додаанд: Г.Р. Громов, В.И. Гриценко, В.Ф. Шолохович, О.И. Агапова, О.А. Кривошеев, С.Пейперт, Г.Клейман, Б.Сендов, Б.Хантер ва дигарон. Масъалаҳои компютеркунонӣ ва иттилоотонӣ аз мадди назари Ҳукумат дур нест ва ҳамаеша аз қониби олимони соҳа таҳқиқот шуда истодааст. Масъалаи компютеркунонӣ дар қорҳои А.П.Ершов, А.А.Кузнецов, Т.А.Сергеев, И.В.Роберт; методӣ дар фаъолияти - Б.С.Гершунский, Е.И.Машбиц, Н.Ф.Талызина; психологӣ бошад дар қорҳои илмӣ - В.В.Рубцов, В.В. Тихомиров ва дигарон дарҷ гаштаанд.

Маводи таълимӣ ин пайдарҳамии якҷанг қораи иттилоот мебошад, ки дар қосилаи муайяни вақт интиқол дода мешавад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ (минбаъд ТИИ) имконоти таълимиро (дидактиқиро) дар ҳамбастагӣ бо визуализиронии (пешӣ назар овардани) маводи таълимӣ, имкони сайри визуалӣ намудан, имкони тасаввур намудани дар мафкура лаҳзаҳое, ки бо дигар роҳҳо нишон дода намешаванд, дастрас гардонда шуданд. Ҷуноне, ки Я.А. Каменский гуфтааст: «Қоидаи тиллоии таълим - аёнӣ». Системаҳои мултимедиявӣ имкон медиҳанд, ки интиқоли маводи таълимӣ дар ҳолати мусоид ва аён сурат гирад, ки ин ба баландбардории шавқу ҳавас ва нест намудани мушкилотҳои ногаҳонӣ дар раванди таълим имконият медиҳад. Яке аз қисмҳои асосии вориднамоии технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ин методи таъминнамоии технологияҳои навин ба раванди таълим мебошад. Дар раванди таълим расонидани маводи нав ба таълимгирандагон масъалаи асосии аср ба ҳисоб меравад. Инчунин раванди таълим бояд аз маводҳои видеоӣ, видеослайдҳо, ҷадвалҳо (таблитсаҳо), схемаҳо, графикаҳо, формулаҳои математикӣ диаграммаҳо, ки дар он муҳтавои мавзӯ дарҷ гардидааст оӣ набошад.

Ташкилу роҳбарӣ бо раванди таълим дар муассисаҳои таълимии томақтабӣ хусусиятҳои ба худ хос дорад. Барои дуруст истифода бурдани воситаҳои таълим, тарбиятдиҳанда бояд дорои маҳорати баланди техникӣ ва педагогӣ бошад. Инчунин тарбиятдиҳанда бояд донад, ки қадоме аз воситаи техникӣ таълимиро дар раванди таълим истифода намояд, ки самаранокӣ зиёд гардад. Аз ин лиҳоз қормандони муассисаҳои томақтабиро мебошад аз тақмили ихтисос як қаротиба гузаранд, ҷунки мақсад, мазмун, принцип, метод ва шаклҳои ташкили таълиму тарбия дар як ҷо намеистад ва дар ҳоли рушд аст. Агар таълимдиҳанда дар раванди таълим ҳар ҷӣ васеъ аз аёнӣ истифода намояд, таълимгиранда низ мавзӯи пешниҳодшударо дуруст дарқ менамояд. Дар ин раванд ба қор даровардани ҳамаи узвҳои ҳис ба тадриҷ аз методҳои анъанавай тафовути мусбӣ дорад. Таълимдиҳӣ бо истифодаи маводҳои аудиовизуалӣ ва истифоданамоии иттилооти пешниҳодшаванда бо роҳи комплекси, шакли интенсивии омӯзиш ба ҳисоб меравад. Инчунин истифода қардани видеоролиқҳои кӯтоҳ, матнҳои графикӣ бо замимаи расми ягон манзара ашҳо, ваъияту ҳолатҳои гуногун диққати шунаванда ва тамошобинро зиёдтар ба худ ҷалб мекунад ва ин боис меғардад, ки онҳо дар хотираи кӯдак муддати зиёд боқӣ мемонанд. Тасвире, ки мо дар аёнӣ истифода мекунем, дар он гузоштани музикӣ қорам низ дарҷаи азхуднамоиро баланд меғардонад.

Раванди таълим дар муассисаҳои таълимии томактабӣ дар асоси баҳисобгирии хусусиятҳои синусолӣ ва психологию ҷисмонии кӯдакон бо дигар тарз сурат мегирад. Барои дуруст истифода бурдани воситаҳои таълим, тарбиятдиҳанда бояд дорои маҳорати баланди техникаӣ ва педагогӣ бошад. Инчунин тарбиятдиҳанда бояд донад, ки кадоме аз воситаи техникаи таълимиро дар машғулиятҳои таълимӣ истифода намояд, ки самаранокӣ зиёд гардад. Ҳамчунин истифодаи мақсадноки он боис мегардад, ки ҷиҳатҳои зарарноки он баргараф гардад. Телефонҳои мобилии ҳозиразамон аз ҷумлаи компютерҳои кисагии боҳуш башумор меравад. Табиист, ки мавҷудияти ин телефонҳо, роҳи усулҳои истифодаи онҳо, воридшавӣ ба сомонаҳои интернетӣ ва дастрасии маводҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дар шаклҳои гуногун таваҷҷуҳи кудаконро зиёд ба худ ҷалб менамояд. Гарчанде зарари онҳо аз ҷониби табибон исбот шудааст, аммо телефонҳои боҳуш мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтааст. Волидайн барои фарзандони хурдсоли худ аз ин таҷҳизоти зараровар харидорӣ намуда, имкон медиҳанд, ки аз онҳо беамоният истифода кунанд [8].

Кормандони муассисаҳои томактабиро мебояд аз такмили ихтисос гузаранд, чун ки таълиму тарбия дар як ҷо намеистад ва дар ҳоли рушд аст. Такмили ихтисос дар самти ворид намудани навигариҳои дидактикӣ ва истифодаи технологияи иттилоотиву иртиботӣ ба ғоидаи кор мебошад. Дикқати таълимгирандари бо истифодаи роҳҳои гуногуни дастрасии маводи таълимӣ, амсоли маводи видеоӣ ва овозӣ ҷалб кардан осонтар аст, чун ки дар ин раванд ба таълимгиранда таъсири эмотсионалӣ ва иттилоотӣ зиёд мерасад. Агар таълимдиҳанда дар раванди таълим ҳар чӣ васеъ аз аёният истифода намояд, таълимгиранда низ маводи омӯхташавандари дуруст дарк менамояд, онро дар хотир нигоҳ медорад. Дар ин раванд ба кор даровардани ҳамаи узвҳои ҳис ба тадриҷ аз методҳои анъанавӣ тафовутӣ мусбӣ дорад. Таълимот бо истифодаи маводҳои аудиовизуалӣ ва истифоданамоии иттилооти пешниҳодшаванда бо роҳи комплексӣ, шакли интенсивии омӯзиш ба ҳисоб меравад. Инчунин истифода кардани видеонаворҳои кӯтоҳ, матнҳои графикӣ бо замири расми ягон манзара дикқати кӯдаконро зиёдтар ба худ ҷалб мекунад ва ин боис мегардад, ки дар хотираи кӯдак муддати зиёд боқӣ монад. Тасвире, ки мо ҳамчун аёният истифода мекунем, бо иловаи шунидани мусиқии фораи дараҷаи азхуднамоиро баланд мегардонад. Тибқи нишондоди созмони ЮНЕСКО дараҷаи азхудкунии маълумотҳо, аз тарафи инсон, аз муҳити атроф чунин аст: иттилооти овозӣ 12% буда, аудиовизуалӣ 65% ва видеоӣ бошад 25 % - ро ташкил медиҳад. Мураббия метавонад аз ҳамин нишондодҳо истифода намояд ва барои пайдо намудани маҳорату малакаҳои кӯдакон оиди гирифтани маълумотҳо аз муҳити атроф саҳми беандоза гузорад. Инчунин тарбиятдиҳанда метавонад таҳқиқотро бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотиву иртиботӣ дар самти пайдо намудани кӯдакони лаёқатманд ва ё зеҳнашон суст ҷоннок намояд. Барои гузаронидани машғулиятҳои алоҳидаи фардӣ бо кӯдакони қафмонда ва ё маҳораташон баланд бо таври инфиродӣ кор барад.

Барои кӯдакони синни калони томактабӣ бо истифода аз расмҳои рангоранг, филмҳои тарбиявии мултипликатсионӣ ва бозии оддӣ компютерӣ, ки дар онҳо расмҳои ҳайвонот ва ё растанӣҳо ҷой дода шуда бошанд, раванди таълимиро шавқовар гардонад. Мучаҳҳаз гардонидани муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо технологияҳои навии иттилоотӣ ва иртиботӣ нафъи калон дорад, ва моро мебояд, ки таълимгари насли наврас бошем. Барои омӯзонидани забонҳои хориҷӣ бо истифода аз техникаи технологияи навин, раванди таълим ва ёдгирӣ ба тадриҷ осон мегардад. Дар проектор расмҳои ҳайвонот ва ё растанӣҳо нишон дода, номи онҳоро агар бо мураббия тақрор намоёнд, бо ин восита нутқи кӯдакон ва зеҳни онҳоро баланд бардоранд.

Пеш аз он, ки дар бораи технологияҳои муосири таълим ҳарф занем, бояд аввалан дар бораи калми ё истилоҳоти «технология», «технологияи таълим»-маълумот дошта бошем. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи «технология» дар нимаи дуими асри XX ба таври васеъ истифода мешуд, ки асосан истифодаи воситаҳои техникаи таълимиро дар раванди таълиму тарбия мефаҳмонд. Технологияи таълимӣ – усули ҳосил истифодаи амалии маводҳои омӯзишӣ мебошад, ки дар раванди таълим ба як воситаи маъмули таъсиррасонӣ мубаддал гаштааст. Яъне роҳҳои амалан истифода бурдани усули таълимие, ки барои донишандӯзии кӯдакон кӯмакрасон хоҳад буд, ба шумор меравад. Боиси тазаккур аст, ки донишдони усулҳое, ки дар раванди таълим истифода бурда мешавад барои омӯзгор қиёсӣ намекунад. Тарбиятдиҳанда бояд технологияи истифодабарии маводи таълимии иттилоотӣ ва иртиботиро аз худ намояд ва баъд дар раванди таълиму тарбия васеъ истифода намояд. Бо назардошти эълон шудани асри XXI – асри технологияи иттилоотӣ ва инноватсионӣ, технологияҳои таълимии муосир низ бояд бо талаботҳои асри нав мутобикат кунад ва дорои хусусиятҳои зерин бошад:

-технологияҳо бояд ба таҳаюлотии одамон таъсири мусбат расонад. Ба ин мисол шуда метавонад, баланд бардоштани сатҳи сифати таълиму тарбия;

-технологияҳои иттилоотӣ бояд ба таври васеъ истифода шаванд. Яъне ҳар як технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ тавонад ҳангоми таълим додани фанҳои гуногун, дар давраи томактабӣ бошад ҳангоми ташаккулдиҳии аввалин донишу тасаввуроти кӯдакон оид ба табиат, ҳодисаҳои воқеаҳои иҷтимоӣ, қоидаҳои меъёрҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ, азҳудкунии таҷрибаҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ, рушди протсессҳои маърифатӣ, шаклгирии сифатҳои шахсии иродавӣ-ахлоқӣ эмотсионалӣ - равонӣ мавриди истифода қарор гирад. Онҳо инчунин бояд барои истифодабарандагон табақаҳои гуногун омода шаванд, ҷӣ барои волидон, муассисаҳои таълимии томактабӣ, ибтидоӣ, миёнаи умумӣ, олий, олии касбӣ. Инчунин технологияҳои навин бояд бо дарназардошти синну сол ва сатҳи ташаккули кӯдакон ва ҳонандагон истифода бурда шаванд;

-намудҳои технологияҳои иттилоотӣ - иртиботӣ бояд бо якдигар робита бошта бошанд ва дар баробари ин якдигарро пурра созанд.

Таҳқиқи вазифаҳои таълиму тарбияи томактабӣ дар Институти давлатии илмӣ тадқиқоти Тоҷикистон (имрӯз Пажӯҳишгоҳи рушди маориф) асосан аз соли 1934 оғоз гардидааст. Ҳамон вақт мақсади асосии шуъба аз қарқарди речаи рӯз дар муассисаҳои томактабӣ, методикаи ташкили қорҳои тарбиявӣ бо мактаббачагонии қурдсол иборат буд.

Масъалаи ворид намудани технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ба муассисаҳои таълимии томактабӣ ҳанӯз аз даврони ҳоқимияти Шуравӣ зери суол монда буд. Олимони ва мутахассисони пешқадами соҳаи томактабӣ (Духанина Л.Н., Волосовец Т.В., Веракса Н.Е., Дорофеева Э.М., Комарова Т.С., Алиева Т.И., Комарова И.И., Белая К.Ю. ва дигарон) ақидаҳои ҳурдо нисбати истифода қардан ва ё нақардани он дар муассисаҳои таълимии томактабӣ иброз доштанд. Муқобилони ин ақида собит менамуданд, ки муддатҳои зиёд нишастан дар назди монитори қомпютер ба кӯдакон зарари қисмонӣ ва равонӣ мерасонад [5]. Таҷрибаҳои нишон доданд, ки истифодаи қурӯҳии технологияи навини иттилоотӣ-иртиботӣ дараҷаи фикрронии кӯдақонро васеъ намуда, онҳоро ба омӯхтани босуръати маводҳои таълимӣ равона месозад. Тадқиқотҳои қоршиносони илми педагогика А.И. Жук, И.И. Казимирская, А.Е. Шухман, Богданова М.А., Воронина Л.В., Говорова Ю.А., Гуоров Д.Ю., Евсеева Е.С., Иванова З.А., Колганов Р.А., Костромеев С.А., Куркина О.Н., Лакеев А.Е., Медведева С.Н., Романов И.Ю., Орешкин А.Ю., Питкевич Ю.Э., Предвечная Л.А., Тетерин О.Г., Фомичев Е.В., Шипицина Н.В., Яикова Е.В., Якубенко Н.В. ва дигарон нишон доданд, ки синни имқонпазири истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ аз панҷсолағи оғоз меёбад.

Солҳои 40-50-уми асри гузашта дар назди қормандони соҳаи тарбияи томактабӣ ва таълими ибтидоӣ вазифаҳои нав – қарқарди масъалаҳои тарбияи қисмонӣ, санъати тасвирӣ, инкишофи нутқи қурдсолон ва қорӣ намудани методҳои интерактивии таълим гузошта шуд. Бо ин мақсад соли 1958 дар Институт Шуъбаи муассисаҳои томактабӣ таъсис ёфт, ки сарвари онро В.Н.Вишневская ба уҳда дошт. Қормандони илмии шуъбаи мазкур Л.П.Канченкова, И.А.Рудовская, В.Н.Вишневская ба омӯзишу қуруст ба қор мондани қорҳои методӣ, қарқарди машғулиятҳои бо бозиҳои дидактикии рӯимизӣ ва методикаи қузаронидани машғулиятҳои музикӣ барои қурдсолон машғул буданд. Дар солҳои минбаъда қормандони илм, бо сарвари мудирӣ лаборатория, номзади илмҳои равоншиносӣ Б.Боев (солҳои 1991-2005) 2006-2009 бо сарвари Боронов Б. оид ба азнавсозии барномаҳои таълимӣ, навиштани қитобҳои дарсӣ, қарқарди дастурҳои методӣ, интиҳоби методҳои самараноки раванди таълиму тарбия хизмати арзанда намуданд [3].

Бо дастгирии Ҳуқумати Қумҳурии Тоҷикистон шумораи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва фароғирии кӯдакон ба муассисаҳои мазкур тадриқан меафзояд. Дар Қумҳурий теъдоди муассисаҳои томактабӣ ба 636 адад расида, дар онҳо 96578 кӯдак таълиму тарбия меқирад, ки он нисбати соли 2017 21 муассисаи таълимии томактабӣ ва 3525 нафар кӯдак зиёд мебошад. Бо қарори Ҳуқумати Қумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2014, таҳти №295 “Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии ҳусусӣ барои солҳои 2014-2020” тасдиқ гардид. Тибқи Барномаи мазкур дар давоми солҳои 2014-2018 бояд 675 муассисаҳои таҳсилоти томактабии ҳусусӣ ташкил қарда мешуд [9]. Дар даврони Истиқлолияти давлатӣ диққати аввалиндараҷа ба соҳаи маориф равона қарда шудааст ва яке аз омилҳои баланд гардидани сифати таълиму тарбия таъмини муассисаҳои таълими томактабӣ бо қаррҳои соҳибтаҳассуси педагогӣ ба шумор меравад.

Имрӯз дар мактабҳои таҳсилоти умумии кишвар теъдоди техникаи қомпютерӣ қариб ба 27 қазор расидааст, ки ин рақам 80 қисади нишондоди Барномаи қомпютерқунониро ташкил медиҳад. Ба ақидаи қоршинос Муҳаммад Умаров, шумораи муассисаҳои

таълимии томактабӣ низ дар Тоҷикистон зиёд шуда, шарту шароит ва сатҳи таълиму тарбия мусоид гашта истодааст. Дар мақолаи худ ӯ собит сохт, ки аз шумораи 944 муассисаи томактабии соли 1991 он дар соли 2000 ба 502 адад кам шуд ва соли 2010 бошад, ба 488 адад расид. Шумораи кӯдакон низ тағирпазир гашт, яъне дар соли 1991, 141,5 ҳазор нафар, соли 2000, 53,4 ҳазор нафар ва соли 2010 бошад, шумораи кӯдакон ба 62,4 ҳазор баробар шуд. Нишондодҳои омӯри тасдиқ менамоянд, кӯдакони синни томактабии Ҷумҳурии оид ба фарогирии онҳо ба муассисаҳои томактабӣ дар миқёси кишварҳои пасошуравӣ дар ҷои охир меистад [5]. Норасоии асосии муассисаҳои таълимии томактабӣ дар деҳот зиёд ба ҷашм мерасад, зеро дар даврони ҷанги шаҳрвандӣ биноҳои муассисаҳои томактабӣ ба бунгоҳи тиббӣ, муассисаҳои ҳифзи ҳуқуқ мубаддал гардонидида шуданд.

Барои ноил гаштан ба рушди комили муассисаҳои томактабӣ, шароити мусоид фароҳам овардан барои гирифтани таълиму тарбияи томактабӣ барои кӯдакон, расонидани кӯмаки машваратӣ ва методӣ ба оилаҳое, ки кӯдакони синну соли томактабиро тарбия мекунанд, бояд вазифаҳои зерин иҷро шаванд:

1. Таҳия ва тақмили стандартҳои инкишофи кӯдак, барнома ва нақшаҳои таълимӣ, маводи методӣ ва аёнии ҷавобгӯ ба талаботи насли нав;

2. Таҳияи барномаи нави таҳсилоти томактабӣ бо дар назардошти кӯдакони имконияташон маҳдуд;

3. Ворид намудани тағйироту иловаҳо ба барномаи омода намудани мутахассисони соҳаи таҳсилоти томактабӣ ва бозомӯзии онҳо;

4. Таъсиси марказҳои инкишофи кӯдак, истифодаи технологияҳои муосир дар машғулиятҳои кӯдакони синни калони томактабӣ;

5. тақмили усулҳои таълиму тарбия ва баланд бардоштани сатҳи савияи дониши касбии мутахассисони соҳа тавассути омӯзиши таҷрибаи пешрафта ва масъалаҳои ташкилу рушди соҳаи таҳсилоти томактабии давлатҳои дигар;

6. сохтмони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва таъсис додани муассисаҳои томактабии хусусӣ;

7. давра ба давра ба таври ҳатмӣ ҷалб намудани кӯдакони 6 сола ба таҳсилоти томактабӣ;

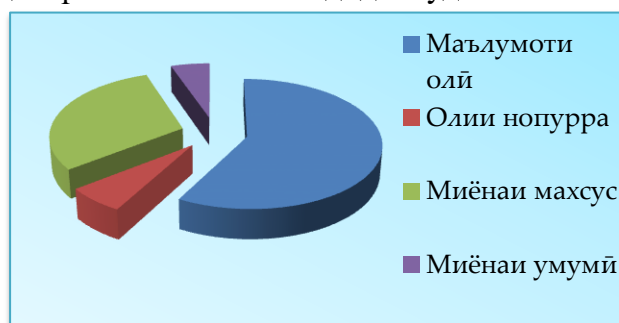
8. ташкили конфронс, семинар ва дигар чорабиниҳои илмӣ методӣ, фаъолияти таҷрибавӣ ва инноватсионии ҷавобгӯи талаботи замон.

Дар муассисаҳои томактабӣ тибқи омили сомонии Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар шаҳри Душанбе 1359 нафар мураббихо фаъолият доранд. Аз ин шумора:

- 794 нафар (59 %) дорои маълумоти олӣ
- 88 нафар дорои маълумоти олии ноপুরра (0,7%)
- 414 нафар дорои маълумоти миёнаи махсус (30 %)
- 73 нафар дорои маълумоти миёнаи умумӣ мебошанд. 0,5%

№	Маълумот	Миқдор	Бо фоиз
1	Маълумоти олӣ	794	59%
2	Олии ноপুরра	88	0,70%
3	Миёнаи махсус	414	30%
4	Миёнаи умумӣ	73	0,50%

Ҷадвали 1 дар шакли диаграмма низ нишон дода шудааст:

Диаграммаи 1. Вазъи ҳайъати кадрӣ дар шаҳри Душанбе

Бояд қайд кард, ки компютер телевизион, шабакаи Интернет истифодабарандагони худро интиҳоб намекунанд, балки он ба ҳамаи хоҳишмандон новобаста ба синнусол,

таҷрибаи зиндагӣ, мавқеи иҷтимоӣ дар ҳама лаҳзаҳои ҳаётӣ ва вақти мувофику имконияти шахс дастрас аст. Онҳо омилҳои мебошанд, ки бинандагон, истифодабарандагони ҳешро аз муоширату муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо атрофиён маҳрум карда банди оламу тасвиру тахайюлотҳои худ мегардонанд, робитаи маънавию ғизоӣ руҳии байниҳамдигарии аҳли хонаводаро ба нестӣ мебарад. Муоширату вақт гузаронидани шахс ба дӯстони Интернетӣ бахшида мешавад ва ӯ аз муҳити ҳақиқии хонаводагӣ дур мегардад [11].

Истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ барои баландбардории қобилияти зехнии кӯдакони сини томактабӣ манфиати зиёд мерасонад. Аз ин лиҳоз рушди босуръати технологияи иттилоотӣ имконият додааст, ки тамоми муассисаҳои таълимӣ аз асбобҳои аёни, компютерҳо, тахтаҳои электронӣ ва проекторҳоро дигар таҷҳизоти замонавӣ истифода намоянд. Ҳаёти кӯдакӣ, яъне сини томактабӣ дар кӯдакон аз ҳама давраи мусоид барои инкишофи қобилиятҳои эҷодии худ мебошад. Зеро дар ин давраи синну сол онҳо ғавқулӯда кунҷков астанд ва онҳо хоҳиши зиёди донишони муҳити атрофро доранд.

АДАБИЁТ

- 1.Беляков С.А. Управление образованием и инновации /С.А. Беляков – Университетское управление: практика и анализ. – 2013. – С.68-85.
- 2.Болотина Л.Р., Баранов С.П., Комарова Т.С. Дошкольная педагогика, Москва 2004. – 137с.
- 3.Комилов Ф.С.: Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ. –Душанбе, 2016. 480с.
- 4.Кукушкин В.С. Педагогические технологии: учебное пособие для студентов педагогических специальностей 2006.- 336с.
- 5.Л. Михайлова, В. Вундеркинды: Реализованные и нереализованные способности. Под редакцией Хромченко. «Крон Пресс» 1997,- 67с.
- 6.Мирзоев А. Педагогическая технология как метод обучения с использованием технических средств. –Душанбе, 2005. – 69с.
7. Моторин В. "Воспитательные возможности компьютерных игр". Дошкольное воспитание, 2000г., № 11.
8. Н.Е.Вераксы, Т.С.Комарова, М.А. Васильева Примерная общеобразовательная программа дошкольного образования "От рождения до школы". Мозаика-Синтез 2014.
9. Новейший самоучитель по работе в Интернете // Под ред. Симоновича С. – М.: Десст, 2000. -228с
10. Пешкова В.Е. Педагогика. Часть 5. Педагогические технологии в начальном образовании. Учебное пособие. Майкоп, 2010. – 288с.
11. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Учеб. Пособие для студ. Пед. Вузов и системы повыш. Квалиф. Лед. Кадров /Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; Под ред. Е.С. Полат.-М. Издательский центр «Академия», 2002. -272с.
12. Раҳмонов З.Ф., Комилов Ф.С. Компютер ва иттилоот-Душанбе, маориф, 2015.-208с.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В данной статье рассматриваются основы педагогического использования информационно-коммуникационных технологий в образовании детей дошкольного возраста. Автор исследовал ресурсы научных и исследовательских работ иностранных учёных в области современных технологий в дошкольных учреждениях. Следует отметить, что выбранная тема очень важная и актуальна в педагогической науке. В этой статье решаются некоторые проблемы информационно-коммуникационных технологий с детьми дошкольного возраста.

Ключевые слова: фундамент, педагогика, технология, информация, образование, дети, дошкольники, психология, автор, исследование, тема, система образования, наука, рефлексия, современность, труд, отношение, состояние, компьютерная игра, средний, образование и т.п.

PEDAGOGICAL & PSYCHOLOGICAL BASES OF USE OF INFORMATION- COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

This article discusses the basics of the pedagogical and psychological use of information and communication technologies in the education of preschool children. The author have been studied the resources of scientific and research literature of foreign scientists in the field of modern technologies in preschool institutions. It should be noted that the chosen topic is very important and relevant in pedagogical science. This article addresses some of the problems of information and communication technologies with preschool children.

Keywords: foundation, pedagogy, technology, information, education, children, preschoolers, psychology, author, research, topic, education system, science, reflection, modernity, work, attitude, condition, computer game, secondary, education, etc.

Сведения об авторе:

Ёров Акмал - аспирант кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, тел: (+992) 918-12-03-14, электронная почта yorov.akmal@mail.ru

About the author:

Yorov Akmal - Graduate Student of the General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, tel: (+992) 918-12-03-14, E – mail yorov.akmal@mail.ru

**АҲАМИЯТИ ХУДБАҲОДИҲӢ ДАР ТАШАККУЛИ ШАҲСИЯТ ВА
ҚОБИЛИЯТИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ШАКЛҲОИ
ТАШКИЛИ ҚОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ**

Ҳабибова О.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Худбаҳодиҳӣ яке аз омилҳои асосии ташаккули тафаккури эҷодии хонанда маҳсуб меёбад. Яке аз вазифаҳои асосии омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ин ташаккул додани меъёри худбаҳодиҳӣ дар хонандагон аст. Вобаста ба мазмун ва мақсади фаъолият дар шаклҳои гуногун: чорабиниҳои тарбиявӣ, қорҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ, қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ мустақилият, ташаббусқорӣ, қобилияти эҷодӣ, ҳавасмандӣ ва бедор қардани шавқмандии мактаббачагон ташаккул меёбад.

Самти дигари муҳими идоракунии раванди тарбия ин ташкил ва гузаронидани қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ мебошад. Дар мактабҳои ҷумҳурий ин шаклҳо бо роҳҳо ва усулҳои гуногун ба роҳ монда мешаванд. Ҳар як муаллим ва роҳбари синф дар муассисаҳои таълимӣ дар ташкили қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ хонандагонро фаъол қардониди, ба қомебиҳо ноил мегарданд.

Дар ин раванд шаклҳои гуногуни фаъолиятҳо, аз зумраи қонфренсияи хонандагон, маҳфил, факултатив, воҳӯри, шабнишинӣ ва викроинаҳо, ки дар шакли қомплекти гузаронидани ин чорабиниҳо низ ба роҳ монда мешавад, дар вақти муқаррарқардида барқузор мегарданд. Аҳамияти роҳбарии педагогӣ дар фаъолияти қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ дар он зоҳир мегардад, ки на танҳо бевосита хонандагон иштирок мекунанд, балки тавассути қоллектив ба ташаккули шаҳсият, маҳсусан баҳо додан ба фаъолияти худ низ имқоният медиҳад. Баъзан муносибати нодурусти муаллимон, ки ин чорабиниҳоро ҳамчун фаъолияти нолозим ва қори иловагӣ меҳисобанд, ба хонандагон таъсири манфӣ мерасонанд, лекин чорабиниҳои тарбиявие, ки дар шаклҳои гуногуни қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ сурат меқаранд, ба инқишофи қобилияти эҷодӣ ва ташаккули тарбияи ақлии толибилмон муқоидат менамоянд.

Бояд қайд қард, ки қартарии фаъолияти қорҳои беруназсинфӣ аз қорҳои таълимӣ дар он аст, ки онҳо дар асоси мазмун ва принципи ихтиёрий, яъне вобаста ба шавқу рағбат ва хоҳиши хонандагон барқузор мегарданд ва барои рушди фикрӣ ва қисмонӣ, шавқу рағбат, омӯзиши илм ва дониш, технология, ноил қаштан ба мақсад ва орзуҳои хеш ба хонандагон имқоният медиҳанд.

Бо мақсади самаранок гузаронидани қонфренсия дар қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабии хонандагон нақши асосиро роҳнамоии қасбии омӯзгор мебозад.

Ташкил ва гузаронидани қонференсияи хонандагон яке аз шаклҳои муҳими машғулиятҳои беруназсинфӣ ба шумор меравад. Яке аз усулҳои он ба қониши бадеӣ ҳавасманд қардонидани хонандагон мебошад. Қонференсияи илмӣ- бадеӣ талабагон имқоният медиҳад, ки асари бадеиро бодикқат таҳлил намуда, қойҳои муҳими онро дар лаҳви хотир нигоҳ доранд, вобаста ба мазмуну мақсади он маъруза тайёр намуда, баромад қунанд. Барқузории қонфренсия дар синфҳои болоӣ дар шакли дастаҷамъона сурат қирад ҳам, вале дар байни хонандагони синфҳои 5-8 дар шакли алоҳида ташкил қардани он боз ҳам беҳтар аст, зеро хонандагони ин синфҳо дар интиқоби масъалаҳои гуногун завоқи баланд доранд. Дар ин маврид аҳли синф дар муҳокимаи асарҳои тавсияшуда иштирок намуда, хонандагони хоҳишманд доир ба асари бадеӣ маъруза намуда, фикру мулоҳизаҳои худро баён мекунанд.

Ташкили қонференсияи мазқур истиқодаи усулҳои гуногунро талаб мекунад. Муаллим дар синфҳои 5-8 ба воситаи қузориши силсилаи саволҳо суҳбат ташкил менамояд. Дар ин гуна қонференсияҳо муаллим якқанд ҳафта пеш ба талабагон номгӯи қитоби ба муҳокима

пешниҳодшударо маълум намуда, вобаста ба он ба хонандагон номи маърузаҳоро месупорад. Бо нишондоди муаллим хонанда асарро бори аввал бодикқат хонда, мақола, тақриз ва асарҳои илмӣ-тадқиқотӣ, ки тавассути асари муҳокимашаванда навишта шудаанд, таҳлил менамояд, аз онҳо иқтибосҳо меоварад ва фикру мулоҳизаҳои худро доир ба асар баён мекунад.

Дар байни хонандагони синфҳои 5-8 ташкили конференсияҳо аз ашъори шоирон дар мавзӯи «Ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Абӯабдулло Рӯдакӣ», «Масъалаҳои пандуахлоқӣ дар асари «Баҳористон»-и А.Ҷомӣ,

«Масъалаҳои ватандӯстӣ, далерӣ, шучоатмандӣ ва қаҳрамонӣ дар «Шоҳнома»-и А.Фирдавсӣ», М.Турсунзода «Қиссаи Ҳиндустон», «Ба ифтихори 140-солагии устод Садриддин Айни» ва дигарон ба мақсад мувофиқ аст. Гузаронидан ва ташкил намудани конференсия барои инкишофи қобилияти толибилмон ёрӣ мерасонанд. Ташкил ва гузаронидани конференсияи хонандагон талаб менамояд, ки ҳар як муаллим дostonро бодикқат хонда барояд, маводҳои хондашударо ба қисмҳо ҷудо кунад, барои муҳокимаи хонандагон якҷанд саволҳо тартиб диҳад. Ташкил кардани намоишҳои адабӣ, баровардани рӯзномаи махсуси адабӣ, гушаи навиштаҷоти осори шоирон ва ғайра кори конференсияи хонандагонро масъултар мегардонад.

Интихоби мавзӯи пешниҳодгардидаи конференсия ба воситаи тасвирҳои бадеӣ, лирикӣ, ҳиссиёти инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, худшиносӣ, ватандӯстӣ, эҳтиром ба бузургон, ниёғони гузашта, эҳтироми хурду калон, одаму одамгарӣ, ҳисси дӯстию рафоқат, сифатҳои ҳамидаи инсонӣ ва ахлоқиро дар хонандагон бояд ташаккул диҳад.

Хонандагон дар маърузаҳои пешниҳоднамудаи худ ҳиссиёти хешро нисбат ба модар, ватан, васфи меҳнат, озодӣ, ифтихор аз давлатдорӣ ва ватандорӣ, қаҳрамонӣ, ҷавонмардӣ, саховатмандӣ, сабурӣ, некӣ ва нақӯкорӣ баён менамоянд.

Барои ташкил ва гузаронидани конференсияи хонандагон мо мувофиқи нишондоди барномаи адабиёт барои синфҳои 7-ум як намунаи онро аз фанни адабиёт дар мактаби № 12 –и н.И.Сомониӣ ш. Душанбе баҳри муайян намудани меъёри инкишофи маҳорату малакаҳои худбаҳодиҳӣ ва иштироки хонандагон дар конференсия дида баромадем.

Аз тарафи хонандагон доир ба ашъори шоир баровардани рӯзномаи адабӣ, гушаи осори таълифнамудаи шоир, намоиши адабӣ, порча аз кинофилми тоҷик дostonи «Рустам ва Сӯҳроб», дostonи «Сиевуш» ва «Коваи оҳангар» шавқмандӣ ва ҳавасмандии кори конференсияро боз ҳам ҷолибтар гардонид.

Дар қироати порчаи асар дар талабагон ҳангоми тасвири воқеа ва ҳодисаи дар дoston тасвирёфта, ҳисси ифтихор аз гузаштагони худ, худшиносӣ, ҳисси муҳаббат ба Ватан, ҳифзи марзу бум, ҳисси ифтихори миллӣ, сифатҳои мардонагӣ, хирадмандӣ, далерӣ, қаҳрамонию паҳлавонӣ, шучоатмандӣ, некӣ, нақӯкорӣ ва дигар сифатҳо ташаккул меёбад.

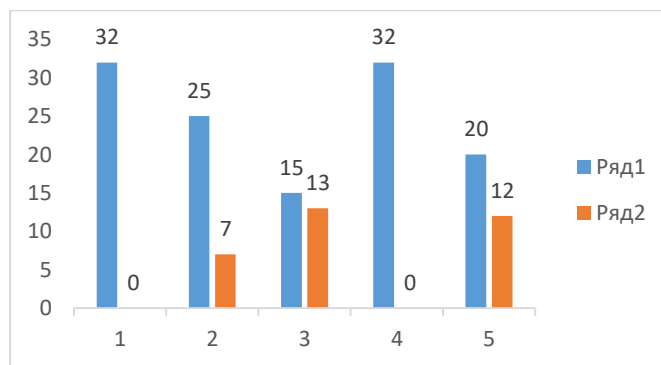
Аз асари «Шоҳнома» –и безаволи А.Фирдавсӣ хонандагон порчаҳои назмӣ қироат намуданд.

Дар муҳокимаи дoston симои зан, ки ўро шоир бо номи Гурдофарид тасвир кардааст, аз ҷониби хонандагон барҷаста таҳлил гардида, аз дostonи «Рамзи Сӯҳроб бо Гурдофарид» порчаҳои назмиро бо лаҳни ширину овози гуворо ва бочуръатона қироат намуданд, ки барои ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ва маънавии онҳо мусоидат мекунанд.

Дар анҷоми конфренсия омӯзгор фикру андешаи хонандагонро роҷеъ ба «Масъалаи ватандӯстӣ, далерӣ, шучоатмандӣ ва қаҳрамонӣ дар «Шоҳнома»-и А.Фирдавсӣ» ба назар гирифта, онро ҷамъбаст намуд. Пас аз хулоса ба қисми дигар оид ба масъалаи ташаккули маҳорату малакаҳои худбаҳодиҳии хонандагон дар мавриди омӯзишу таҳлили асари бадеӣ робитаи мутақобила гузаронида, дараҷаи худбаҳодиҳии хонандагон муайян гардид. Шумораи хонандагон дар маҷмӯъ 32 нафарро ташкил менамояд.

Робитаи мутақобила дар шакли хаттӣ сурат гирифт, ки ба хонандагон чунин саволҳо пешниҳод гардид:

- 1.Қадам қисмати конфренсияи баргузоргардида барои Шумо бештар писанд омад?
- 2.Оё Шумо дар самти фаъолияти конфренсия комёб гардидед?
- 3.Дар умум, рафти баргузории конференсия писанди Шумо буд? Ҷавоби худро шарҳ диҳед?
- 4.Пас аз иштирок дар конференсия дар ташаккули шахсияти Шумо тағйирот ба амал омад? Қадам сифатҳоро Шумо дар худ ташаккул додед, ва ё меҳоҳед ташаккул диҳед?
- 5.Шумо чӣ фикру андеша ва пешниҳод доред?

Тибқи саволи якум «Кадам қисмати конфренсияи баргузоргардида барои Шумо бештар писанд омад?».

Дар маҷмӯъ 32 нафар хонандагон чунин посух доданд: роҷеъ ба мавзӯҳои омӯхтани илму дониш, хирадмандӣ, некӣ ва накӯкорӣ, мардонагӣ, далерӣ, покӣ, росткорӣ, ватандустӣ, муҳаббат ба модар, зан, меҳнатдӯстӣ, қаҳрамонӣ, покизагӣ, хушбахтӣ ва хуррамии ободӣ, омӯхтани касбу ҳунар ва ғайра хусусан хонандагон андешаи худро барои тақвият бахшидани суол аз порчаҳои назми мутафаккир хонандаи 1 «Наҷӯед кину марезед хун, Набошад ба кори бад раҳнамун.», хонандаи 2 «Туро бо ҳунар гавҳар асту хирад, хонандаи 3 «Мар онро, ки дониш бувад тӯша бурд, Бимирад танаш, ном ҳаргиз намурд», хонандаи 4 «Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад, Ба дониш дили пир барно бувад», муҳим будани онро баён намуданд.

Ба саволи дуюм «Оё Шумо дар самти фаъолияти конференсия комёб гардидед?». Қисми зиёди хонандагон, ки 25 нафарро ташкил меоданд, аз фаъолияти худ; ташкил ва гузаронидани конференсия аз ҷониби муаллим ва хонандагон, омодагӣ ба конференсия, маърӯза кардан, қироати порчаи назмӣ, баррасии эҷодиёти шоир, тайёр намудани намоишномаи конференсия, рӯзномаи адабӣ, тайёр намудани гӯшаи осори таълифнамудаи шоир, намоишгоҳи адабӣ, қироати порчаҳо аз дostonҳои «Шоҳнома», баҳсу мунозира дар раванди конференсия қаноатмандӣ намуда, дар ин самт комёб гардидани худро иброз намуданд. Аз шумораи дар боло зикргардида 7- нафар хонандаи дигар, ки оиди фаъолияти эҷодии мутафаккир маълумот доранд, вале худро нисбати дигарон хуб нишон наоданд.

Тибқи саволи сеюми пешниҳодгардида «Дар умум, рафти баргузори конференсия писанди Шумо буд?». Ҷавоби худро шарҳ диҳед?

Аз 32 нафар хонандагон 15 нафар чунин посух доданд, ки гузаронидани чунин чорабиниҳо ба онҳо писанд аст, зеро сифатҳои ташаббускорӣ, мустақилиятӣ, худидоракунии илму дониш дар онҳо инкишоф меёбад. 13 нафар хонандагони дигар аз фаъолияти конференсия қаноатмандии хешро чунин баён намуданд, ки конференсияи мазкур ҳавасмандӣ ва шақмандӣ, майлу рағбати онҳоро нисбати корҳои тарбиявӣ афзун гардонид, барои ташаккул додани сифатҳои ахлоқӣ ва ғазилатҳои неки инсонӣ аз он баҳра бардоштанд. Дар маҷмӯъ ба ин савол 28 нафар хонанда посух доданд.

Ба саволи чаҳорум «Пас аз иштирок дар конференсия дар ташаккули шахсияти Шумо тағйирот ба амал омад? Кадам сифатҳоро Шумо дар худ ташаккул додед, ва ё меҳод ташаккул диҳед?».

Ба ин савол 32 нафар хонандагон посух доданд ва қисми зиёди ҷавоб бо ҳам шабоҳат доштанд. Хонандагон қайд намуданд, қобилияти маърифатнокӣ, мустақилият, ташаббускорӣ, эҷодкорӣ, маҳорату малақаҳои маърифатӣ, таҳлил намудан, муқоиса намудан, мантиқан фикрронӣ ва ифоданок талаффуз намудан дар онҳо рушд меёбад. Дар баробари ин дар онҳо чунин сифатҳои ахлоқӣ ба монанди некӣ ва накӯкорӣ, таҳаммулгаройӣ, фурутани, хоксорӣ, ватандӯстӣ, далерӣ, шӯҷоатмандӣ, покӣ, ростқавлӣ, қаҳрамонӣ, паҳлавонӣ, вафодорӣ, ишқу муҳаббат ва поквичдонӣ ташаккул меёбад.

Ба саволи панҷум «Шумо чӣ фикру андеша ва пешниҳод доред?».

Аз 32 нафар хонандагон 20 нафарашон чунин посух доданд: «Дар конференсия ман хеле фаъолтар гардидам, зеро фикр мекардам, ки дар он қироати шеър ҳасту халос». Қисми дигарашон баён намуданд, ки агар чунин чорабиниҳо бештар ташкил карда шавад, мо боз ҳам масъултар ва фаъолтар мегардем.

Як қисми дигарашон чунин посух доданд: «Ба мо пурмазмунӣ ва ранго-рангии ин конференсия писанд омада, шавқмандии моро бедор кард».

Дар қисмати натиҷагирӣ маълум гардид, ки қисме аз хонандагон ғайрифаъолиятӣ худро арзёбӣ карда наметавонанд ва бояд ғайрифаъолиятӣ ин қисмати хонандагон дар ҷорабиниҳо таъмин карда шаванд.

Бинобар ин, мо дар идомаи тадқиқоти худ тасмим гирифтем, ки аз методикаи коркардашуда роҳҳои босамари арзёбии худбаҳодиҳии хонандагонро коркард намоем.

АДАБИЁТ

1. Т.Миров, К. Хочаев, Ш.Исломов. Методикаи таълими адабиёти тоҷик. - Душанбе «Маориф», 1991.
2. Мирзоев А. Таълими таърихи адабиёти тоҷик дар синфи 8. - Душанбе, 1982.
3. Бондарев В.П. «Выбор профессии» - М. «Просвещение», 1989.
4. Захаров Н.Н. «Профессиональная ориентация школьников» - М. «Просвещение», 1988.
5. Ф.Мирзоахмедов, Б.Боев, З.Шукурова. Методҳои самараноки таълим. – Душанбе, 2008.

ЗНАЧЕНИЕ САМООЦЕНКИ В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ И СПОСОБНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ

В статье раскрывается большое значение самооценки учащихся в развитии их мышления и способностей в процессе обучения и воспитания. Особенно отмечены роль и значение воспитательной и внеклассной работы в различных формах её проведения: конференций, кружков, факультативов, различных встреч и викторин. На конкретных примерах показана, проведенная автором работа в школе № 12 г. Душанбе, где учащиеся дали полные ответы на заданные вопросы. Для повышения самооценки учащихся предлагается применять интерактивные методы обучения в образовательных учреждениях, создавать необходимые условия для общего развития школьников.

Ключевые слова: развитие, самооценка, внеклассная деятельность, научно-художественная конференция, умение, навыки, способности, мышление, деятельность.

VALUE OF SELF-ASSESSMENT IN THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY AND ABILITY OF STUDENTS IN THE ORGANIZATION OF EXTRA CLASS ACTIVITIES

The article reveals the great importance of students' self-esteem in the development of their thinking and abilities in the process of training and education. The role and importance of educational and extracurricular work in various forms of its holding: conferences, circles, electives, various meetings and quizzes are highlighted. The work carried out by the author in school No. 12 in Dushanbe, where students gave full answers to the questions asked. To increase students' self-esteem, it is proposed to use interactive teaching methods in educational institutions, to create the necessary conditions for the overall development of students.

Keywords: development, self-esteem, extracurricular activities, scientific and artistic conference, skill, skills, abilities, thinking, activity.

Сведения об авторе:

Хабибова Оишамо Муродовна – старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (992) 907310630, Oisha-ddo@mail.ru

About the author:

Habibova Oishamo Murodovna - Senior Lecturer at the Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, tel.: 992 907310630, Oisha-ddo@mail.ru

ТАЙЁРИИ РАВОНӢЮ ПЕДАГОГӢЮ ВОЛИДОН БА ТАРБИЯ

Сафарова М.Д.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Тарбияи хонаводаӣ чараёни мураккаб ва ниҳоят муҳим доништа мешавад. Он ба мушкилоти зиёде, ки хусусияти объективӣ ва субъективӣ доранд, вобаста аст. Волидон аксаран ба таҷрибаи шахсии худ така карда, дар тарбияи фарзандон ба иштибоҳ роҳ медиҳанд ва аз оқибатҳои нохинчори набудани дониш ва малакаҳои педагогӣ намеандешанд. Ҳақ бар ҷониби Ушинский К.Д. аст, ки гуфтааст: «Ҳунари тарбия хусусияте дорад, ки дар назари ҳама осону сода менамояд ва ҳар қадар одамоне дар ин бахш оро аз донишҳои назариву амалӣ бошанд, онро ҳамон қадар сахлу сода мепиндоранд. Қариб ҳама эътироф мекунанд, ки тарбия сабру таҳаммул меҳодад. Баъзеҳо гумон мекунанд, ки барои тарбия маҳорату қобилияти модарзодӣ зарур аст. Ва танҳо

теъдоди каме аз одамон ба хулосае омадаанд, ки ғайр аз сабру таҳаммул ва маҳорату истеъдоди худодод дар кори тарбия донишҳои махсус заруранд».

Назар ба андеша ва эътиқоди Луначарский давлатро ҳамон вақт мутамаддин метавон гуфт, ки агар он комилан педагогӣ бошад. Дар ин замина баланд бардоштани маърифат ва донишҳои педагогии волидон яке аз вазифаҳои асосии мактаб ва ҷузъи таркибии мудирияти педагогии тарбияти хонаводаӣ ба шумор меравад.

Ба тарбияи хонаводаӣ ҳамчун чараёни мақсаднок ва идорашаванда баҳо дода, Макаренко бовар дорад, ки барои тарбияи кӯдак муносибати ҷиддӣ аз роҳи донишҳои зарурии педагогӣ таъсири хеле муҳим дорад. Ин суҳанон барои ҳайати омӯзгорону мураббӣҳои макотиб дастури хубе ба шумор мераванд.

Мақсад аз маърифатноккунии волидон онҳоро бо донишҳои муайяни зарурӣ мусаллаҳ кардан, кӯмак барои худомӯзӣ ва ташаккули малакаю маҳоратҳои тарбиятӣ мебошад.

Баланд бардоштани фарҳанги педагогии волидон тавассути фаъолиятҳои дастҷамъӣ ва инфиродӣ анҷом дода мешавад. Шаклҳои дастҷамъии фаъолият- маъруза, суҳбатҳои мизи мудаввар, тадбирҳои амалӣ, мубоҳисаҳо, конференсияҳо ва ғайраро дарбар гирифта, шаклҳои инфиродии беҳбуди фарҳанги педагогии волидон аз машваратҳои фардӣ ва сӯҳбарҳо иборат аст.

Принсипҳои асосии омодагии волидон ба тарбияи фарзанд инҳо ба шумор мераванд:

- *ормон ва мақсаднокӣ;*

- *умумият ва дастрасӣ;*

- *ягонагӣ ва пайдарпайии ҳамаи ҷузъҳои беҳдошти фарҳанги педагогӣ;*

- *таносуби дурусти маърифати педагогӣ бо дастуроти худомӯзии волидон;*

- *ба таври фаъол ҷалб намудани волидон ба фаъолияти амлӣ ҷиҳати тарбияти фарзандон;*

- *ягонагии тарбияи оилавӣ ва ҷамъиятӣ;*

- *таносуби дурусти шаклҳои дастҷамъӣ ва инфиродии беҳдошти фарҳанги педагогии волидон.*

Таҷриба нишон медиҳад, ки маърифатнокшавии педагогии волидон на ҳамеша дар сатҳи зарурӣ анҷом дода мешавад.

Дар посух ба суоли «Барои тарбияи дурусти фарзандон чӣ ба шумо ҳалал мерасонад?», бештар аз нисфи волидон ба кофӣ набудани дониш, малака ва маҳоратҳои педагогӣ ишора мекунанд. Гузашта аз ин волидон донишҳои педагогиро батаъхир ба даст меоранд. Ба хусус, ки волидон аксаран донишҳо ва маҳорату малакаашонро баробари ба мактаб рафтани фарзандонашон истифода мебаранд ва дар бораи вижагиҳои тарбия дар давраи томактабӣ тасаввурот надоранд.

Фаъолиятҳои таҷрибавию озмоишӣ имкон медиҳанд, ки дар бораи зарурати омодагии махсуси педагогии психологии волидон ба тарбияи

кӯдакон то воридшавӣ ба синфи якум хулосаи дуруст бардорем. Бо ин мақсад дар мавзӯҳои зерин суҳбатҳо гузаронида мешаванд:

- *«Мақсаду вазифаи мактаб ва оила тарбияи фарзандон аст»,*

- *«Тайёр намудани кӯдак ба мактаб»,*

- *«ба эътибор гирифтани хусусиятҳои инфиродии хонандагони хурдсол ва тарбияи онҳо»,*

- *«Аҳамияти реча барои кӯдакон дар солҳои аввали мактабхонӣ»,*

- *«Тарбияи фарҳанги рафтор ва муошират дар кӯдакони синни хурди омактабӣ»,*

- *«Нақши талаботи ягона дар ташаккули шахсияти кӯдак»,*

- *«Тарбияи меҳнатдӯстии кӯдакон»,*

- *«Тарбияи эҳсоси ахлоқию маънавии кӯдак»,*

- *«Эътибори волидон дар тарбияи фарзанд».*

Дар чараёни ин корҳо волидон донишҳои муайяни педагогӣ ба даст меоранд ва таҷрибаҳо судманд будани ин шаклҳои фаъолиятро исбот намудаанд.

Омӯзиши педагогӣ дар сурати фаъол набудани волидон дар чараёни лексияву суҳбатҳо самараи дилхоҳ намедиҳад. Аз ин рӯ, дар раванди фаъолияти омӯзишӣ ба фариогирии маводи омӯхташаванда аз тарафи волидон аҳамияти махсус дода мешавад. Аз ин ҷиҳат, зарур аст, ки доир ба суҳбати оянда бо эшон саволу ҷавоб сурат бигирад, мазмун ва муҳтавои суҳбат пешакӣ маълум бошад. Барои ин адабиёти даркорӣ пешниҳод карда мешавад. Масалан, доир ба мавзӯи «Эътибори падару модар дар тарбияи фарзанд» ба волидон метавон чунин ёддошт пешниҳод намуд:

«Волидони муҳтарам! Дар суҳбати оянда ба мавридҳои зерин аҳамият дода шавад: нақши волидон дар тарбияи фарзанд, сарчашмаҳои асосии эътибори ҳақиқии волидайн,

бузургон дар бораи эътибори волидон, шаклҳои эътибори волидон, баланд бардоштани фарҳанги педагогии падару модарон, дархунднигарии падару модар-шарти муҳими болоравии эътибори онҳо.

Ҳангоми омодагӣ ба машғулият аз Шумо хоҳиш мекунем, ки ба масъалаҳои зерин аҳамият диҳед: кадом сифатҳо боиси эътибори падару модар дар назди фарзандон мегарданд? Шумо педагогикаи ҳамкории волидону фарзандонро чӣ гуна мефаҳмед? Он ба эътибори падару модар чӣ робита дорад? Оё фаъолияти меҳнатӣ ва муфиди ҷамъиятӣ ба эътибори волидон таъсир мерасонад? Эътибори волидон аз тарзи муносибат бо ҳамдигар вобаста ҳаст? Эътибор ва фарҳанги педагогии волидон чӣ робитае доранд?

Адабиёти зерин барои дарёфти посух ба шумо кӯмак мекунад:

1. А.С. Макаренко. «Лексия доир ба тарбияи фарзандон»

2. Унсурмаолии Кайковус. «Қобуснома»

3. Абдурахмони Ҷомӣ. «Баҳористон»

4. Саъдӣ. «Гулистон» ва «Бӯстон»

5. Хоҷа Насриддини Тӯсӣ. «Ахлоқи носирӣ»

6. Сухомлинский В. А. «Педагогикаи волидон»

7. Азарова Ю. П. «Педагогикаи оила»

Беҳдошти дарки маводи омӯхташаванда волидонро водор мекунад, ки барои пайдо кардани посухи ҳақиқӣ талош варзанд, баҳсу баррасӣ кунанд ва ҳулоса бароранд. Ба вижа, ҳолатҳои махсуси педагогӣ дорои аҳамият мебошанд, ки онҳо бозтоби амалияи тарбияи хонаводаӣ ба шумор мераванд. Таҳлили вазъият аз волидон дарки мушкилоти аслии тарбияро тақозо менамояд. Барои мисол, дар мавзӯи «Тарбияи меҳнатдӯстии кӯдакон» ба волидон вазъиятҳои педагогии зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:

Вазъияти 1. Сафина дар синфи дуҷум меҳонад ва тасмим гирифт, ки то аз кор омадани падару модараш ҳӯроки бомаззае пухта, онҳоро шод гардонад. Бо тақлид аз модар ба дег равшан рехта, онро гарм кард. Сипас гӯшту пиёзу картокаро дар равшани доғ тафт дода, ба болояш об рехт. Баъд намакдонро кушода, шӯрборо намак кард. То омадани падару модараш шӯрбо пухт ва Сафина хеле хушҳол буд, ки ба осонӣ аз ӯҳдаи пухтани шӯрбо баромадааст. Бегоҳӣ волидон аз аз кор баргаштанд. Сафина гуфт, ки имрӯз вай шӯрбои бомазза пухтааст. Чун шӯрборо ба косаҳо кашиданд, маълум гашт, ки намакаш хеле баланд ва ҳӯрданаш қариб, ки номумкин аст. Модар, ки гурусна буд, Сафинаро сарзаниш карда, гуфт, ки чаро кореро, ки аз дастат намеояд, мекунӣ ва ғайра. Падар вазъиятро паст кардани шуда, гуфт, ки ҳеч гап не, дафъаи дигар намакашро дуруст мекунад. Духтари ман ҳоло ҷунон пазандаи моҳир шавад, ки ҳамаатон ҳайрон шавед.

Вазъияти мазкурро таҳлил кунед. Шумо дар чунин ҳолат чӣ гуна рафтор мекардед?

Вазъияти 2. Шаҳзода дар синфи сеҷум меҳонад. Пеш аз он, ки ба кор равад, модар ба Шаҳзода таъкид кард, ки ӯ фарши хонаро шӯста, гулҳоро об диҳад. Бегоҳӣ модар аз кор баргашта, дид, ки Шаҳзода гуфтаҳояшро иҷро накардааст. Шаҳзода пештар ҳам гоҳ-гоҳ чунин рафтор мекард. Модар ӯро каме каме сарзаниш карду ҳудаш фаршро шӯста, гулҳоро об дод.

Ба фикри шумо чӣ эҳсосе Шаҳзодаро нагузошт, ки супориши модарашро иҷро кунад. Шумо дар чунин вазъияти чӣ кор мекунед?

Вазъияти 3. Порсо дар синфи дуҷум меҳонад. Рӯзи истироҳат барвақт ба берун баромада дид, ки ҳамсояҳо ҳашар (шанбегӣ) карда, гирду атрофи ҳавлиро тоза мекунанд. Ҷӯрааш Фаррух ҳамроҳи падараш аллакай машғули кор буданд. Порсо зуд ба хона баргашта, ба падараш сурати ҳолро ҳикоят кард ва пурсид, ки ӯ кай ба ҳашар мебарояд. Падар гуфт, ки вақт надорам, ба модарат гӯй. Модар ҳам изҳор кард, ки вақт надорад, бигзор нафақахӯрҳо ба ҳашар бароянд, зеро онҳо бекоранд. Порсо хастаҳол ба берун баромад ва ҳавсалаи кор надошт, ҳарчанд ки лаҳзае пештар шӯру завқи беандозаи иштирок дар ҳашар ӯро фаро гирифта буд.

Ба фикри Шумо чунин рафтори волидон боиси чӣ гуна оқибатҳо шуда метавонад?

Вазъияти 4. Ороста дар синфи сеҷум меҳонад. ӯ таҳти роҳбарии муаллимааш кашидадӯзиро хуб ёд гирифтааст. Ба муносибати иди модарон Ороста тасмим гирифт, ки барои модараш тӯҳфае омода карда, ӯро шод гардонад. Пас аз омода шудани тӯҳфа вай рӯзи ид онро ба модараш пешкаш кард. Модар тӯҳфаро гирифта, бидуни ҳиссиёт ба болои ҷевон гузошт ва чизе нагуфт.

Лутфан бигӯед, ки ҳунарҳои дастӣ барои писарону духтарон чӣ аҳамияте доранд? Хатой модар дар чӣ буд? Шумо ба ҷои модари Ороста чӣ гуна рафтор мекардед?

Вазъияти 5. Падари Ҳамрози мошин тармим мекард. Ҳамрози нӯҳсола назди падар истода, ба ҳаракатҳои ӯ бодикқат назар менамуд ва гоҳ-гоҳ бо хоҳиши падар ин ё он калид

ва ашѐи дигарро дароз мекард. Падар гуфт, ки фалон калидро дех. Ҳамрози аввал онро кофта ёфт ва баъд ба падар дароз кард. Падар калидро гирифта, – инро не, дигарашро дех, – гуфт. Ҳамрози саросема шуда, боз як калиди дигарро дароз кард. Падар садояшро баланд карда, – ҳафтафаҳм, магар калла надорӣ, ин ҳам не, ҳо ана ваяшро дех, – гуфта, ҳудаш бо қаҳр калидро гирифт. Ҳамрози озурда ва малӯл берун рафт.

Дар ин маврид ба падар кадом сифат намерасад. Дар чунин ҳолатҳо чӣ гуна бояд рафтор кард?

Вазъияти 6. Рӯзи якшанбе Озодаи даҳсола ҳамроҳи модараш як танӯр самбӯсаҳои бомазза пухтанд. Дастурхон ороста, чой дам карданд. Ҳама сари дастурхон гирд омада, самбӯса мехӯрданд. Падар хеле хушҳолона ба модар ташаккур гуфта, таъкид кард, ки самбӯсаҳо бомаззаанд. Модар гуфт, ки агар Озода кӯмак намекард, ман аз ўҳдааш намебаромадам. Падар, – ҳоло Озодаро таъриф кардан барвақт аст, – гуфту ба чойнӯшӣ пардохт. Озода чизе нагуфта, пеш аз чамъ кардани дастурхон озурдахотир ба хучраи ҳудаш гузашт.

Ба фикри шумо чаро таъби Озода хира гашт? Оё падар рафтори дуруст намуд? Шумо дар чунин маврид чӣ тавр рафтор мекардед?

Вазъияти 7. Модар ба Марвориди ёздаҳсола фармуд, ки қорӯбро каме тар карда, қолинро тоза кунад. Марворид супоришро базудӣ иҷро намуд. Модар ба қолин нигариста, бо иллат қорӯбро аз дасти Марворид гирифт ва ҳудаш аз нав ба тоза намудани он пардохт. Марворид бепарво берун рафт ва ҳамроҳи дугонаҳояш ба бозӣ машғул шуд.

Оё модар дуруст рафтор кард? Андешаи шумо чист?

Вазъияти 8. Абӯбакри даҳсола бо супориши муаллимааш барои саъва аз чӯбу қоғаз лонача сохта, онро ба падараш нишон дод. Падар ба лонача нигариста, – ин лонаи сохтаи ту саъваро мегурезонад, – гуфта, хандид. Ту аввал лона сохтанро хуб ёд гир, ягон қорат маънӣ надорад, – гуфта илова кард. Рӯзи дигар падар дархост кард, ки Абӯбакр лонаи сохтаашро нишон диҳад. Абӯбакр бо димоғи сӯхта изҳор намуд, ки лонаро дирӯз шикаста ҷароғфтааст.

Андешаатонро дар бораи рафтори падар изҳор намоед. Шумо чӣ қор мекардед?

Вазъияти 9. Парниёни даҳсола, модар ва бибиаш машғули оростани дастурхони наврӯзӣ буданд. Модар дастур меод ва Парниён иҷро мекард. Бибӣ мушоҳидакунон ба онҳо кӯмак менамуд. Баъди ботартиб ҷидани меваҳо модар ба Парниён эрод гирифт, ки тартиби ҳафтсинро риоя накардӣ ва таъкид намуд, ки ислоҳ кунад. Бибӣ изҳор кард, ки модар саҳтгирӣ накунад, ҳоло Парниён хурд аст, баъд ёд мегирад, монда шуд, бигзор рафта бо дугонаҳояш каме бозӣ кунад. Модар аз ин қори биби норозӣ шуд ва ҳарду ба баҳс даромаданд. Парниён аз фурсат истифода бурда, берун назди дугонаҳояш рафт.

Вазъияти зеринро таҳлил намуда, андешаатонро баён намоед.

Вазъияти 10. Рӯзи якшанбе модар рӯбучини қалон эълон кард. Ба ҳама аъзои хонавода супориши алоҳида дода шуд. Ба Ҳиромон пок намудани оинаи қаднаморо супориданд. Қор шурӯъ шуд. Ҳиромон зуд-зуд бо латтаи тар оинаро пок мекард. Модар ду-се маротиба эрод гирифт, ки ин ҳел пок намекунад. Ҳиромон боз каме пок карда, латтаро ҷароғфту ба берун гурехт. Модар чизе нагуфта, оинаро ҳудаш пок намуд.

Ба фикри шумо модар бояд чӣ қор мекард?

Бо таҳлили вазъиятҳои гуногуни педагогӣ волидон имкон пайдо мекунанд, ки роҳҳои муассири тарбияи фарзандонро дар ҳолатҳои муҳталифи зиндагӣ ҷустуҷӯ ва истифода намоянд. Ҳамзамон мураббӣро омӯзгорон бо ошноӣ аз фикру андешаҳои волидон аз шароиту имконоти хонавода дар тарбияи фарзандон огоҳ гашта, роҳи равишҳои асарбахштарро интихоб карда метавонанд.

Дар раванди таҳлили вазъиятҳо муаллим посухҳои волидонро тасҳеҳ медиҳад, ғалатҳоро нишон дода, роҳҳои ҳали вазъиятҳои дар таҷрибаи хонаводаҳо ҷойдоштаро пешниҳод мекунад. Ҳамзамон муаллим ба андешаронӣ ва таҳлилҳои волидоне, ки аз назари педагогӣ оқилу доно ҳастанд ва аз таҷрибаи худ ба дигарон ёд медиҳанд, така карда, метавонад барои волидон дастури тавсияҳои методӣ таҳия намояд.

Ҳамин тариқ, ҷалб намудани волидон ба андеша ва таҳлил оид ба вазъиятҳои педагогии гуногун дар зиндагии муқаррарӣ ба муаллим имкон медиҳад, ки бо хонаводаҳои таҷрибадор ошноӣ ҳосил намуда, дар назорат ва мудирияти дониши волидон ҷиҳати тарбияи фарзанд аз дастоварду фаровардаҳои онҳо истифода намояд.

АДАБИЁТ

1. Адамова, Л.К. Формирование педагогической культуры родителей школьников в сельском социуме .М., 2005. - 220 с.

2. Верб, Л.Я. Вера помогает семейному счастью: Культура семьи и современное психолого-педагогическое образование Текст. / Л.Я. Верб; науч. ред. Б.А. Титов. СПб.: Специальная литература, 2005. - С. 90-89.
3. Кравченко, А.И. Родителям о подростках (и подросткам о родителях) Текст. / А.И. Кравченко. — М.: ООО «Русское слово — учебная книга», 2002. 320 с.
4. Лутфуллоев М.Л. Фарзанд ҳадаи ҳудованд.....

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА РОДИТЕЛЕЙ К ВОСПИТАНИЮ

Практика свидетельствует о том, что педагогическое просвещение родителей не всегда ведется на должном научно методическом уровне. Так, отвечая на вопрос «Что мешает вам правильно воспитывать детей в семье?», более половины опрошенных родителей указали на недостаток педагогических знаний и умений. К тому же родители нередко приобретают педагогические знания с опозданием. Как правило, их вовлекают в педагогический всеобуч с поступлением ребенка в школу, в связи с чем значительная часть отцов и матерей не имеют представления об особенностях воспитания детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: домашнее воспитание, родители, ребёнок, педагогические ситуации, труд, школа, воспитатель, педагог, сверстники.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF PARENTS EDUCATION

Practice has shown that parent education teacher is not always at the proper scientific methodological level. Thus, answering the question, "What's keeping you properly educate children in the family?", More than half of the parents surveyed reported a lack of pedagogical knowledge and skills. In addition, parents often become pedagogical knowledge late. Typically, they involve in teaching general education with the arrival of the child in school, and therefore much of the fathers and mothers are not aware of the peculiarities of educating children of primary school age.

Keywords: home education, the parents, the child, teaching situation, work, school, teacher, teacher, peers.

Сведения об авторе:

Сафарова М.Д. – соискатель Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана

About the autor:

Safarov M.D. - Researcher, Institute of Education Development named after A. Djami Academy of Education of Tajikistan.

УДК:159.9+371 (575.3)

АСОСҶОИ ПСИХОЛОГИИ МУОШИРАТИ ИДОРАКУНАНДА

Давлатов М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Идоракуни ба қатори он соҳаҳое шомил аст, ки дар он муошират нақши асосиро мебозад. Барои роҳбари ҳозира қобилияти муоширатнамоӣ ва хушмуоширатии оқилона сифатҳои ҳаётан муҳими шахс маҳсуб меёбанд.

Омӯзишҳои психологӣ муайян намуданд, ки натиҷаҳои музокирот, сатҳи ҳамдигарфаҳмӣ бо шариккорон, мизочон, кормандон, қаноатмандии кормандон аз ташкили меҳнати худ, сатҳи муҳити маънавию психологӣ дар коллектив, муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо дигар ташкилотҳо ва органҳои давлатӣ аз муошират вобаста аст.

Тадқиқотҳои иҷтимоӣ - психологӣ нишон медиҳанд, ки дараҷаи хушмуоширатии роҳбар ба фазои психологӣ коллектив ва натиҷаҳои фаъолияти меҳнатӣ таъсири муайян мебахшад.

Чӣ тавре ки дамдуздии роҳбар ва ҳамон дараҷа хушмуоширатии сатҳаш баланд низ метавонанд ба натиҷаҳои муносибатҳои байниҳамии кормандон ва сифати кори онҳо таъсири манфӣ расонанд: хушмуоширатии беҳад баланди роҳбар аксар вақт ба раванди кори муташаккилона ҳалалҳо эҷод карда метавонад, зеро ӯ вақти бисёрро ба гуфтугӯи беҳуда сарф карда, бо ин диққати тобеонро аз кор дур месозад. Аз ин хотир, роҳбар ё менечер бояд дарк кунад, ки маҳорати дурусти муошират кардан унсури муҳимтарини фаъолияти идоракунии ӯ ба шумор меравад.

Роҳбар бояд намудҳои гуногунранги муоширатро аз худ кунад ва онҳо: маросимӣ, кушода ва пӯшида, монологӣ - диалогӣ, нақшӣ - шахсӣ [4, с.98-100].

Муоширати маросимӣ - ин тасдиқ кунонидани мавҷудияти худ ба сифати аъзои ҷамъият ва ё худ гурӯҳи референтӣ мебошад. Теъдоди маросимҳо (салому алейк, гуфтугӯ дар бораи боду ҳаво, боисрор таклиф намудан ба назди миз ва ғ.) дар ҳолати бошиддати эмотсионалӣ зиёд шудан мегирад. Муоширати маросимӣ барои бунёди муносибатҳои муҳим буда, боз метавонад вазифаҳои мустақилро дошта бошад: мустаҳкамнамии робитаҳо бо гурӯҳ. нишон додани қудрат, арзишҳои худ ва ғайра.

Муоширати кушода - ин маҳорати ба таври ошкоро баён намудани нуқтаи назари худ аз ҷониби роҳбар бо дарназардошти мавқеи ҳамсуҳбат мебошад.

Коммуникатсияи кушода дар сурати муқоисшаванда будани мавқеҳои мусоҳибони рафти муошират натиҷабахш мешавад. Маҳз дар ҳамин ҳолат табодули андеша, нияту матлаб ва нақшаҳо дар ҳалли масъалаҳои гузошташуда мусоидат менамоянд.

Муоширати пӯшида - ин аз ҷониби роҳбар ё менеҷер хоҳиш зоҳир накардан ва фаҳмоифода карда натавонистани фикру андеша, нақша, ҳиссиёт ва майлҳои худ мебошад.

Муоширати пӯшида дар чунин ҳолатҳо мушоҳида мешавад:

а) вақте ки тафовути зиёд дар савияи босалоҳиятии касбӣ дида мешавад ва роҳбар чунин мешуморад, ки сарф кардани қувва ва вақт барои ирсоли ахборот ба шахси қодирнабуда ва дарк кардани он маъно надорад.

б) вақте ки ошкоро ифода намудани ҳиссиёт ва нақшаҳо ба мусоҳиб дар вазъиятҳои низоъангез ба мақсад мувофиқ аст.

Роҳбар ҳангоми муоширати нимпӯшида кӯшиш менамояд, ки нуқтаи назари ҳамсуҳбатро муайян кунад, вале ӯ дар баробари ин мавқеи ҳудашро ошкор намесозад.

Муоширати монологӣ ба роҳбар ё менеҷер имконият медиҳад, ки ба тобеъ ахборот диҳад, ӯро дар бобати чизе бовар кунонад, ин ё он амалро ифода кунад ва ғ. Тобеъ хомӯш истода, ӯро ғӯш мекунад. Инсон ҳангоми муоширати монологӣ шахси дигарро ҳамчун объекти таъсиррасон дида мебарояд ва моҳиятан ба худ муроҷиат мекунад, вале ҳамсуҳбати ҳақиқиро намебинад. ӯро рад намуда, андеша ва мақсади худро дар ӯ тарҳрезӣ мекунад, вале ниҳоят ҳудашро мебинаду халос.

Моҳияти муоширати диалогӣ дар он зоҳир мешавад, ки ҳар як ҳамсуҳбат имконияти баён кардани андеша, майлу хоҳиш ва ҳифз кардану таъсир бахшидан ба шариккорро дорад. Роҳбар дар рафти чунин муошират на танҳо бо мусоҳиб, балки бо ҳудаш низ гуфтугӯ менамояд.

Техникаҳои диалогии муошират инҳоянд:

- гушкунӣ - шунидан;
- нигоҳкунӣ - дидан;
- идоракунӣ - ҳис кардан.

Ҳамин тариқ, эътибордиҳии роҳбар ба рафти қабули корманд - шартӣ самарабахши муоширати идоракунанда аст.

Принсипҳои муоширати гуманистии диалогӣ мувофиқи андешаи психолог К. Рочерс инҳо мебошанд:

- мувофиқати психологӣ шарикони рафти муошират;
- идроки бебаҳодиҳӣ ба шахсияти шарик, боварӣ доштан ба нияту хоҳишҳои ӯ;
- дарки баробарҳуқуқии шариккорон, яъне ҳар яке ҳуқуқ ба баёни нуқтаи назар ва мавқеъ доштанро дар коллектив дорад;
- хусусияти шахскунонидашудаи муошират (аз номи «Ман» баён кардани ин ё он андеша).

Умуман, барои таъмини муоширати идоракунанда дар доираи муносибатҳои гуманистӣ бояд ба чунин хусусиятҳои воқеӣ - баробарарзишии субъектҳои муошират ва мавҷудияти ҷанбаи идоракунанда (омӯзгор - ташкилотчигӣ - сарвари касбӣ) таъкид кард.

Дар адабиёти психологӣ инчунин муоширати манипулятивӣ, дунявӣ ва корири фарқ мекунанд. Муоширати манипулятивӣ ба он равона мешавад, ки ин ё он тараф аз ҳамсуҳбаташ кӯшиши ғайриодилола ба даст овардан мекунад. Манипулятор барои расидан ба чунин ҳадаф роҳҳои гуногунро, мисли тарсонидан, фиреб додан, намоиш додани наққошӣ, хушомадгӯӣ ва ғ. моҳирона бо дарназардошти хусусиятҳои психологӣ ҳамсуҳбат истифода мебарад.

ӯ кӯшиш мекунад, ки дар ҳамсуҳбат таассуроти хуб нисбатан пайдо шавад, то ки бо ин ӯро минбаъд илоҳа карда тавонад.

Муоширати дунявӣ дар байни одамоне амалӣ мегардад, ки нисбати якдигар ҳусни таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Асоси ин муоширатро набудани мавзӯи аниқ барои суҳбат ташкил медиҳад. Яъне, ҳамсуҳбатҳо он чиро, ки дар борааш фикр мекунанд, одатан

намегӯянд, балки дар ҳолати додашуда чӣ зарур аст, мавзӯи суҳбаташон мешавад. Дар ин ҳолат одоби муносибат, меҳрубонӣ, хушмуомилағӣ, писандидан ва ризоият унсурҳои муҳими ин намуди муошират мебошанд.

Муоширати корӣ ҳамчун намуди асосӣ, мазмуни онро фаъолияте ташкил медиҳад, ки дар он ҳамсуҳбатон чун шахсиятҳои барои якдигар муҳим ва зарур баромад мекунанд. Муоширати корӣ дар шароити мавҷудияти назорати иҷтимоӣ сурат гирифта, баъзе натиҷаҳои амалиро низ пешбинӣ менамояд.

Муоширати корӣ ба қавли Содикова Л.М., «ин раванди алоқаву таъсири байниҳамдигарии одамон буда, дар рафти он мубодилаи фаъолият, ахбор ва таҷриба сурат гирифта, натиҷае ба даст оварда мешавад» [5, с.24].

Муоширати корӣ дар шаклҳои зерин амалӣ мегардад:

- суҳбати корӣ;
- музокирати корӣ;
- машварати корӣ;
- баромади оммавӣ.

Шакли якуми он - суҳбати кориро муфассалтар дида мебароем, ки он барои роҳбар ниҳоят зарур аст.

Суҳбати корӣ - ин муоширати нутқӣ буда, ки он ба муошираткунандагон дар ташкили муносибатҳои корӣ, ҳалли муаммоҳои корӣ ва пайдо намудани роҳи мақбули ҳал имконият медиҳад.

Вазифаҳои суҳбати корӣ инҳо мебошанд:

- муоширати ҳамҷояи кормандони як соҳаи кор;
- ҳустҷӯии якҷоя, пешниҳоди фикру андешаҳо;
- назорати чорабиниҳои кори оғозшуда;
- дастгирии робитаҳои корӣ;
- ҳавасмандкунии кормандони фаъол.

Саволҳои пайдо мешаванд, ки ба онҳо бояд ҷавоб дод. Онҳо: суҳбати корӣ бояд чӣ навъ гузарад? Хусусиятҳои психологӣ он чӣ гунаанд? Ба хусусиятҳои психологӣ пеш аз ҳама хусусиятҳои дохил мешавад, ки бо шахсияти иштирокчиёни суҳбати корӣ алоқаманданд, ба монанди мизоч, характер, ҳолати рӯҳӣ, маҳорат, малака ва ғ.

Бояд қайд кард, ки душвории асосии суҳбати корӣ ташкили оғози суҳбат аст. Аз чӣ бояд суҳбатро оғоз кард? Қадом калимаву ибораҳоро бояд гуфт? Баъзеҳо ин зинаро сарфи назар карда, якбора ба моҳияти масъала мегузаранд. Ин дар он сурат аз бохт далолат мекунад. Агар образнок гӯем, суҳбати корӣ ба пеш аз концерт ҷуршавии асбобҳои мусиқӣ монанд аст. Дар ин зина дида баромадани чунин масъалаҳо гузошта мешавад:

- а) ба вучуд овардани алоқаву робита бо мусоҳиб;
- б) ташкили фазои солими алоқаву робита бо мусоҳиб;
- в) ба мавзӯи суҳбат ҷалб намудани мусоҳиб;
- г) бедор намудани шавқу ҳаваси мусоҳиб ба мавзӯи суҳбат.

Бисёр вақт мешавад, ки суҳбат ҳанӯз оғоз наёфта, ба охир мерасад ва ин вобаста аст ба сатҳҳои гуногуни иҷтимоии мусоҳибон (маълумот, мавқеъ ва ғ.). Пас, ду се калимаву ибораҳои аввал муносибати мусоҳибро муайян карда метавонанд ва таассуротро дар ӯ нисбат ба Шумо ба вучуд меоваранд. Пас, оғози худкушандаи суҳбат қадомҳоянд? Онҳоро дида мебароем:

1) Аз узрпураи ва зуҳуроти аломатҳои нобоварӣ дурӣ чустан лозим аст. *Мисолҳои манфӣ*: «мебахшед, агар ман ҳалал расонда бошам...»; «ман меҳостам, ки як бори дигар боз шунавам...»; «марҳамат, агар вақти гӯш кардани манро дошта бошед...» ва ғ.

2) Бояд аз ҳар гуна зуҳуроти беҳурматӣ ва нописандӣ нисбат ба мусоҳиб дурӣ ҷӯст. *Мисолҳои манфӣ*: «биёед, ин масъаларо бо Шумо тез дида бароем...»; «тасодуфан аз назди Шумо гузашта истода, ба наздатон даромадам...»; «андешаи ман нисбати ин масъала дигар аст...» ва ғ.

Чунин роҳҳои оғоз намудани суҳбат пешниҳод карда мешавад:

а) усули паст кардани шиддати ҳаяҷон. Агар шиддат паст карда шавад, он гоҳ робита мустаҳкамтар мегардад. Барои ин зарур аст, ки якчанд калимаҳои нарму самимӣ гуфта шавад. Ҳазлу шӯхӣ, ки табассумро ба вучуд меоварад, одатан шиддатро паст мекунад, зеро ҳаяҷонро вазъият, макон, мартаба ва мавқеи корхонаву кормандон баланд менамоянд;

б) усули «таъя кардан ба чизе». Мусоҳиб бояд ба ягон ҳодиса ва вазъият таъя карда, онро бо мазмуни суҳбат алоқаманд созад. Барои ин ягон ҳодисаи наҷандон қалон,

муқоиса, таассуротҳои шахсӣ, латифаҳо ва ё ягон масъалаи ғайриоддиро метавон истифода бурд.

в) усули муносибати бевосита. Яъне, бе ҳеҷ гуна муқаддима ба муҳокимаи кори асосӣ гузаштан аст. Барои ин зарур аст:

- аввал ба таври кӯтоҳ сабабҳои ташкил намудани ин суҳбат гуфта мешавад;

- гузариш аз муҳокимаи масъалаҳои умумӣ ба ҷузъӣ бояд сурат гирад;

- сипас мавзӯи асосии суҳбат муҳокима мегардад. Бояд дар назар дошт, ки суҳбати корӣ аз муносибати аввалини барандаи суҳбат вобаста аст. Ӯ бояд худро дар ҷойи ҳамсуҳбат гузорад, то ки ўро беҳтар фаҳмад. Ӯ бояд ба ҳудуд чунин саволҳо диҳад:

1) «Агар дар ҷойи мусоҳиб мебудам, он гоҳ чӣ маро ба худ ҷалб мекард?

2) «Агар дар ҷойи мусоҳиб мебудам, он гоҳ ба чӣ эътибор меодам? Мо бо ин саволгузориҳо ба худ, ба мусоҳиб имконияти ҳис намудани онро медиҳем, ки оё мо ўро ҳурмат мекунем ва ўро ҳамчун мутахассис қадр менамоем ё не.

Аз ин лиҳоз, роҳбар бояд муҳити солими суҳбати кориро ҳангоми муошират бо кормандонаш ба вуҷуд оварад. Барои ин риояи чунин қоидаҳо ба ӯ зарур аст:

- бо овози баланд ва саросема гап назадан. Овози баланд чунин таассуротро дар ҳамсуҳбат ба амал меоварад, ки гӯё шумо фикру андешаи худро ба ӯ бор карда истодаед. Баёни саросемавор таассуротро ба вуҷуд меоварад, ки гӯё шумо тез дида баромадани масъаларо бе баррасии он хоҳиш доред;

- роҳбар бояд доир ба ҳар як масъала аз байни кормандонаш нафареро пайдо кунад, ки андешаю сухани ӯ вазн дорад ва дар ҳалли масъала нақши муҳим бозида метавонад;

- корманд дар назди худ симои ҳамон шахсеро бояд бинад, ки дар ӯ унсурҳои эҳтиром ва ҳамдигарфаҳмӣ ҳукмрон бошанд;

- роҳбар бояд маданияти баланди психологиро дошта бошад: гап зада тавонад ва барои ин ба ӯ муҳим аст:

- барои ба даст овардани дили корманд бояд гуфтугӯ дар бораи он чизе кунад, ки барояш муҳиму пурарзиш аст;

- таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба корманд. Яъне, дида баромадани масъалаи ҳалталаб аз нуқтаи назари корманд ва ҳалли он бо баҳисобгирии манфиатҳои дутарафа. Аз ин рӯ, барои дигарон он чиро худат меҳафӣ бояд кард, то ки онҳо барои ту низ чизеро кунанд;

- суҳбатро аз масъалаҳои бояд оғоз кард, ки андешаҳои он нисбати онҳо яхелаанд, яъне мувофиқанд;

- дар сурати норозӣ будан аз корманд, ба ӯ нашоёд инро рӯйи рост гуфт, ки ту ҳақ нестӣ. Беҳтараш гуфт: ман то андозае розӣ нестам, вале ман низ метавонам хато кунам. Хуб мешавад, ки инро бо ҳам дида бароем - агар ман хато карда бошам, пас метавонам онро ҳатман ислоҳ кунам. Бояд дар назар дошт, ки норозигӣ набояд беҳурматиро ба вуҷуд оварад;

- агар рафти суҳбати корӣ пуршиддат бошад, он гоҳ беҳтар аст, ки онро қатъ намуд ва интизор шуд, то ки асабҳои ҳар ду ором гарданд. Чунин ибораҳои ба ин мақсад ҳангоми суҳбат метавон истифода бурд: «хоҳиш мекунам...», «ба эътибор гиред...», «ба андешаи ман...», «агар зид набоед...» ва ғайра;

- мусоҳиб бояд ба «мавҷ»-и ҳамсуҳбати худ мувофиқ шавад ва бо «забони бадан» - и ба ҳар ду дастрасу фаҳмо ва биоритмӣ муошират кунад. Барои ин зарур аст:

- а) мувофиқ намудани ҳолату андоми худ ба мусоҳиб. Яъне, ўро чун оина дар худ инъикос кард;

б) мувофиқ шудан ба нафаскашии мусоҳиб, яъне чун ӯ бояд нафас кашад;

в) мувофиқ шудан ба ҳаракатҳои ҳамсуҳбат, яъне ба ҳаракатҳои сар, пой, даст, ишораҳои хурд, паридани лабу рӯйи ӯ ва ғ.;

г) роҳбар бояд аз техникаи гушкунӣ фаъол низ истифода барад (ниг. ба ҷадвал).

Одоби муошират	Мақсадҳои асосӣ	Ақсуламалҳои бамаврид
Дастгирӣ намудан	Ба мусоҳиб имконият дода шавад, то ки мавқеъашро ифода кунад.	- риояи хомӯшӣ ё сукут; - ҳа, бале - бале гуфтан; - ақсуламал кардан, такрори калимаҳои охири мусоҳиб бо тағйир додани тартиби калимаҳо; - истифода бурдани таъбирҳои тобиши эмотсионалӣ дошта, чун «ӯҳ», «ох».
Равшаннамоӣ	Боварӣ бояд пайдо кард, ки Шумо мусоҳибро дуруст фаҳмидаед.	- саволҳои аниқкунанда: «Вақти гуфтанат чиро дар назар доштӣ...»; -азнавифодакуншфигру андешаҳои мусоҳибро бо дигар калимаю ибораҳо аз нав ифода намудан.
Шарҳдиҳӣ	Ифода намудани нуктаи назари худ.	- баҳодиҳӣ; - маслиҳат; - шарҳдиҳӣ.

- ҳангоми суҳбати қорӣ ва гӯш кардани қорманд бояд ба нигоҳҳои ӯ эътибор дод ва зимни он ақсуламал намуд. Намудҳои нигоҳ шарҳ ва тавсияҳои психологиро нисбат ба онҳо, ки психолог Кузин Ф. А. пешниҳод намудааст, дар ҷадвали зер меоварем [1,с.139].

Нигоҳ ва амалҳои ҳамроҳшаванда	Шарҳу эзоҳ	Зарур аст
Бардоштани сар ва нигоҳ ба боло кардани мусоҳиб	Як лаҳза ист, фикр кунам.	Алоқаву робитаро қатъ бояд кард.
Бо сар ҳаракат кардан ва қавок гирфтан.	Нафаҳмидам, як бори дигар такрор кун.	Алоқаву робитаро бояд пурқувват намуд.
Табассум, сабук - ҳамкунии сар.	Мефаҳмам, ман ҳеҷ чизро илова карданӣ нестам.	Алоқаву робитаро бояд давом дод.
Мунтазам сарчунбони	Равшан аст, ки барои ту чӣ лозим аст, онро фаҳмидам.	Алоқаву робитаро бояд давом дод.
Нигоҳи дурудароз ва беҳаракат ба ҷашмони мусоҳиб	Меҳоҳам, ки туро ба худ тобеъ намоям.	Бояд мувофиқи вазъият амал кард.
Нигоҳ кардан ба атроф.	Нописандӣ, беҳурматӣ, безъитойӣ	Аз алоқаву робита намудан бояд дурӣ ҷӯст.
Ба фарш нигариштан	Тарс ва хоҳиши рафтан дорад.	Аз алоқаву робита намудан бояд дурӣ ҷӯст.

- ҳангоми муоширати қори як қатор имову ишора ва тарзи ист барои муайян кардани рафтору ҳолати ҳамқори дигар аҳамият доранд.

Овардани ҷадвали пешниҳодкардаи психолог Емельянов С. М. ба мақсад мувофиқ аст (ниг. ба ҷадвал) [3, с. 192-193].

№	Имову ишора ва тарзҳои ист	Ҳолати ҳамсуҳбат
1	2	3
1.	Дастҳои кушодаи кафҳо ба боло буда	Ростгӯй
2.	Пичаки тугмаҳояш кушода	Ростгӯй, ҳолати рафикана
3.	Дастҳои пинҳон буда дар пушт ё дар кисаҳо	Эҳсоси гунаҳгорӣ ё дарки вазъият
4.	Дастҳои дар пеши сина бофташуда	Ҳимоя
5.	Муштҳои баста (ё ангуштҳо чизеро саҳт доштаанд, ки бугумҳо сафед шудаанд)	Ҳимоя
6.	Панҷаҳои сустшуда	Оромӣ
7.	Қорманд дар қунҷи қурсӣ нишастаю каме пеш ҳам шудааст, сараш андаке ҳам ва ба даст тақя кардааст.	Ҳавасмандӣ манфиатдорӣ

8.	Сари андаке кач	Таваҷҷух
9.	Корманди бо кафи даст ба манаҳаш такарда, ангушти ишоракунанда рост ва дигар ангуштон қатшуда	Баҳодиҳии танкидӣ
10.	Хоридани манаҳ (баъзан вақт бо ҷашмони нимпӯшида сурат мегирад)	Андешаи ҳал кардан
11.	Бо кафи даст доштани манаҳ	Андешаи ҳал кардан
12.	Корманд айнақхоро оҳиста мегирад ва оинахоро бодикқат тоза мекунад.	Ҳошии вақтро буридан, тайёри ба муқобилияти саҳт
13.	Корманд дар кабинет рафтуо мекунад.	Андешаи ҳалли масъалаи душвор
14.	Борикии биниро пӯчидан	Муқобилияти бошиддат
15.	Корманд хангоми баёни фикр бо даст дахонашро мепошад.	Дурӯғ
16.	Корманд хангоми гӯш кардан дахонашро мепошад.	Шубҳа, нобоварӣ ба гӯянда
17.	Корманд кӯшиш мекунад, ки ба шумо нигоҳ накунад.	Дарундорӣ, пинҳонкунии мавқеи худ
18.	Нигоҳ ба тарафи дигар	Шубҳа
19.	Гӯянда оҳиста биниашро ё пилқҳои ҷашмашро мерасад.	Дурӯғ
20.	Гӯшқунанда оҳиста ба пилқҳои ҷашм, бинӣ ё гӯшаш мерасад.	Нобоварӣ ба гӯянда
21.	Корманд хангоми салому алейк дасти худро аз боло нигоҳ медорад.	Бартарӣ, боварӣ
22.	Корманд хангоми салому алейк дасти худро аз поён нигоҳ медорад.	Шитобкорӣ
23.	Соҳиби кабинет ба ҷамъ кардани коғазҳо аз болои миз сар мекунад.	Сухбат анҷом ёфт
24.	Пойҳо ё бадани корманд сӯйи баромад аст.	Ҳошии рафтан кардан
25.	Дасти корманд дар киса ва ангушти калон дар берун.	Бартарӣ, боварӣ
26.	Гӯянда дастхоро мушт мекунад.	Намоиши тавоноӣ, таҳдид
27.	Ғамои тугмаҳои пичак баста.	Расмият, таъкиди нигоҳ доштани масофа
28.	Корманд дар болои курсӣ нишаста аст.	Ҳолати ҳашмгинӣ
29.	Гавҳараки ҷашм васеъ аст.	Шавқмандӣ ё асабоният
30.	Гавҳараки ҷашм танг аст.	Дарундорӣ, пинҳонкунии мавқеъ

Музокироти корӣ қисми таркибии муоширати корӣ махсуб меёбад. Бомуваффақият анҷомёбии он на танҳо аз хуб донишҳои предмети муҳокима, балки аз техникаи бурдани музокирот низ вобаста аст.

Дар навбати аввал бояд муҳити мусоиди психологӣ кориро дар рафти музокирот таъмин намуд. Масалан, агар яке аз иштирокчиёни музокирот ба саломии дигаре бепарвоёна ҷавоб диҳад, худро паҳну парешон карда, ба курсӣ нишинад, бо димоғи сӯхта нигарад ва нигоҳи ғамгин кунад - ин ҳама метавонад ба бомуваффақият анҷомёбии музокирот таъсир гузорад. Бинобар ин, раванди музокирот қоидаҳои муайянро талаб мекунад, ки аз хусусашон дар рафти таҳлили суҳбати корӣ ёдрас шуда будем.

Талаби дигареро, ки бояд иштирокчиёни раванди музокирот риоя кунанд, гӯш кардани ҳамкор аст. Агар ба ҳамкор чандон аҳамият дода нашавад, он гоҳ бисёр ҷиҳатҳои муҳим аз доираи назар дур мемонад. Яъне, як тараф танҳо дар бораи худ, корхонаи худ гап зада, ба тарафи дигар аҳамият намедиҳад. Хуб мешавад, ки ба мусоҳиб саволҳо дода шавад ва ҷавобҳои ӯро босаброна гӯш кунад.

Психологи амрикоӣ Атватор И. чунин омилҳои нигоҳ дошта натавонишани диққатро ба мусоҳиб муайян кардааст:

- дур шудани диққат. Ҳамаи чиз метавонад диққатро дур кунад: намуди зоҳирии мусоҳиб, лаҳни овози ӯ, қиёфа, имову ишора ва ғайра;

- суръати баланди фаъолияти фикрӣ. Мо чор маротиба тезтар нисбат ба гуфтан фикр мекунем. Вақте ки касе гап мезанад, маъзи сари мо аксар вақт озод аст ва аз нутқи ӯянда метавонад дур шавад.

- ҳисси нафрату бадбинӣ доштан ба андешаҳои дигарон. Дилхоҳ шахс андешаҳои пеш аз ҳама худаширо нисбат ба афкори ӯянда дида бештар қадр мекунад; ботадбирии диққат. Ҳама чизро ӯш кардан душвор аст ва доимо бодиққат будан низ осон нест. Мо ба сифати худҳимоя ҳамон чизро интиҳоб менамоем, ки дар доираи муайяни вақт бароямон бештар аҳамиятнок аст;

- талабот ба луқмапартой. Агар дар рафти музокирот бо чизе розӣ набошем, он гоҳ талаботи саҳт ба ҷавоб додан пайдо мешавад. Мо дар ин ҳолат ба он чизе, ки ӯ мегӯяд, ӯш намедихем.

Чунин хатоҳоро шахси ӯшкунанда содир менамояд:

- дуршавӣ аз мавзӯи асосии суҳбат;
- диққат додан ба факту рақамҳои камаҳамият;
- «ҷанбаҳои таъсирпазир» - ин калимаҳое мебошанд, ки ба психикаи шахс таъсир мерасонанд ва ӯро аз ҳолати мувозинатӣ мебароранд.

Психолог И. Атватор барои ӯшкунии фаёл чунин тавсияҳоро медиҳад:

- сухани мусоҳиб бояд бурида нашавад;
- бо амалҳоятон нишон диҳед, ки ӯро ӯш кардан бароятон муҳим ва шавқовар аст;
- бигзор мусоҳиб пурра дилаширо ҳолӣ кунад;
- дар баровардани ҳулосаҳо саросема нашавед;
- дурӯягӣ ва риёкорӣ накунад;
- дарки маъноӣ >аслии калимаҳои ӯро кунед ва ба факту рақамҳои ҷузъӣ дода нашавед.

Аз ин ҷо бармеояд, ки ӯш кардан кори саҳлу осон нест ва роҳбарон бояд сатҳи маҳорати худро дар ин ҷода баланд бардоранд.

Бояд гуфт, ки боварикунонӣ дар рафти музокирати корӣ таъсири муайяно ба шарикдор мерасонад. Боварикунонӣ - ин бовар кунонидани ин ё он шахс тавассути далеловариҳои психологӣ мебошад. Ин аз шахс ақд, дониш ва иродаро талаб мекунад. Шахс барои ба роҳ мондани боварикунонии хуб бояд дорои чунин сифатҳо, мисли хуб ҳис карда тавоништан ва ба мавқеи шарик ворид шудан бошад.

Боварикунонӣ аз ду таркиб иборат аст:

- а) таркиби исботкунанда - роҳбар ҳангоми суҳбат бо воситаи он ба тобеонаш меҳодад чизро исбот кунад ё худ асоснок намояд;
- б) таркиби ақулбоварикунонӣ - роҳбар тавассути он андешаҳои мусоҳибро рад мекунад.

Психолог П. Митсич дар китоби худ «Суҳбати кориро чӣ тавр бояд гузаронд?» чунин методҳои боварикунониро пешниҳод менамояд:

1. Методи фундаменталӣ (бунёдӣ). Мусоҳиб бояд факту рақамҳои аниқро барои асоснок намудани гуфтаҳоиаш истифода барад, то ки тарафи дигар онҳоро рад карда натавонад.

2. Методи муқоиса. Ин метод дар натиҷаи қиёс намудани суханҳо ва факту рақамҳои овардаи мусоҳиб имконият медиҳад, ки моҳияти гуфтаҳо равшану аниқ гардад.

3. Методи ихтилофҳо. Ин усул дар ошкор намудани ихтилофу зиддиятҳо дар далеловариҳои мусоҳиб мусоидат менамояд.

4. Методи «ҳа... аммо». Агар мусоҳиб далелҳои бозътимод оварад, он гоҳ «ҳа» бояд гуфт ва агар норозӣ бошад, «аммо» -ро бояд истифода кард.

5. Методи «бумеранг». Яъне, моҳирона истифода бурдани суханҳои мусоҳиб ба муқобили худӣ ӯ мебошад. Ин метод дар он сурат натиҷабахш ва муассир мешавад, ки агар мусоҳиб бамаврид ҳозирҷавобӣ зарофатгӯӣ кунад. Мусоҳиб дар натиҷа дарк мекунад, ки ҳақ бар ҷониби рақиб аст.

6. Методи радкунӣ. Масъалаи гуфтаи ҳамсуҳбатро шояд наметавон рад кард, вале арзиш ва моҳияти онро рад кардан имкон мешавад.

7. Методи дар назар тобондаи дастгирӣ. Мо дар навбати аввал асосу далелҳои овардаи мусоҳибро рад накарда, баръакс, бо овардани далелҳои нав ба ӯ ёрӣ мерасонем. Баъд аз ин чунин зарбаи ҷавобӣ дода мешавад: шумо метавонистед барои исботкунӣ боз чунин факту рақамҳоро оваред, вале онҳоро фаромӯш кардед. Сипас, он факту рақамҳоро номбар мекунад. Шояд ин ба шумо ёрӣ нарасонад, вале метавонад таассуротеро дар мусоҳиб ба вучуд оварад, ки гӯё шумо нуқтаи назари ӯро аз ӯ бештар дида баромадаед.

Мусоҳибон дар рафти музокироти корӣ бо мақсади самарабахш гузаштани он аз ҷӯнин тактикаҳои боваркунонӣ метавонад истифода баранд.

Тактикаи 1. Эътироф намудани муҳимияти ҳамсухбат ва баҳои мусбӣ додан ба шахсияти ӯ: «Донишҳои шумо хеле васеъанд, шумо ниҳоят бориқбин ва нуқтасанҷед, худдории шумо сазовори эътиром аст» ва ғайра. Эътирофи натиҷаҳои ҳамсухбат: «Шумо музокиротро хеле хуб гузарондед», «Шумо муамморо дуруст муайян кардед» ва ғ.

Тактикаи 2. Барҳам додани зиддияту ихтилофҳо. Масалан, ба мақсад мувофиқ аст, ки агар саволҳои танқидомез ё дар ибтидо, ё дар охири раванди боваркунонӣ истифода шавад. Психологҳо дар ин бобат истифодаи чунин қоидаҳои асосиро тавсия медиҳанд.

- маҳорати босаброна гӯш кардани ҳамсухбат: «Гап занед, ин бароям бисёр муҳим аст»;

- нигоҳдошти лаҳни ороми суҳбат: «Оромӣ, танҳо оромӣ»;

- танкид кардан дар алоҳидагӣ бе ҳузури шоҳидон: «ҳамаи ин байни мо мемонад...».

Тактикаи 3. Боваркунонии дутарафа. Яъне, вақте ки мусоҳиб ҳам ба тарафҳои бартаридошта ва ҳам сусти роҳҳои ҳал ва қарори пешниҳодшуда ишора мекунад. Аввал бояд бартариҳо ва сипас сустиҳо номбар карда шаванд.

Тактикаи 4. Персонификасияи боваркунонӣ. Барои он ки мусоҳиб ба далеловарии шумо камтар муқобилият нишон диҳад, бояд ӯ дастгирӣ ёбад. Ин тарз ёро маҷбур месозад, ки ҳудашро дар назди шумо вазифадор ҳис кунад.

Мусоҳибони раванди музокирот баъд аз мусаллаҳ шудан бо метод ва тактикаҳои зикршуда бояд ба ташаккули раванди он гузаранд.

Бояд қайд кард, ки музокирот одатан он вақт шурӯъ мегардад, ки агар тарафҳо ба муҳокимаи ин ё он проблема гузаранд. Тарафҳо дар воҳурии аввал аз рӯйи масъалаҳои зерини ҳалталаб бояд ба мувофиқа оянд.

Масалан:

- муайян кардани масъалаҳои баррасишаванда дар рӯзномаи музокирот;

- давомоти музокирот;

- баромади тарафҳо аз рӯйи навбат;

- қоидаи қабули қарорҳо.

Сипас, тарафҳо бояд чунин даврҳои гузариши музокиротро муайян кунанд:

- Аниқ кардани манфиат ва мавқеъҳои тарафҳо.

- Муҳокимаи масъалаҳои ҳалталаб, ки тавассути он роҳҳои гуногуни

ҳалли онҳо муайян карда мешавад.

- Ба созиш омадан ҳангоми муҳокима ва ҳалли масъалаҳои муҳим.

Дар робита ба ин масъала, психологҳо Р. Фишер ва С. Браун шаш лаҳзаро пешниҳод менамоянд, ки ба ташаккули фазои мусоиди музокирот имконият медиҳанд. Онҳо [2, с.43]:

1. Оқилона мавқеъ гирифтани. Мусоҳиб дар рафти музокирот ҳатман бояд оромиро риоя кунад, ҳарчанд тарафи дигар ба эҳсосот дода шавад.

2. Ҳамдигарфаҳмӣ. Мусоҳибон бояд кӯшиш кунанд, ки ба далеловариҳои якдигар эътибор диҳанд ва онҳоро кӯшиши дуруст дарк кардан намоянд.

3. Муошират намудан. Бояд робитаҳои дутарафа васеъ карда шаванд, зеро мунтазам сурат гирифтани он ба беҳтаршавии муносибатҳои байнишахсӣ ва кории тарафҳо ёрӣ мерасонад.

4. Боэтимодии раванди музокирот. Мусоҳибон бояд аз ахборот ва маълумотҳои ғайривоқеъӣ дурӣ ҷӯянд.

5. Мусоҳибон дар раванди музокирот на бояд лаҳни пандомезу насиҳатомезро истифода баранд, зеро ин метавонад нобаробарию номувозинутиро ба вуҷуд оварад.

6. Ҳамсухбатон барои дарки нуқтаи назари дигарон бояд босабр бошанд, бегоҳатӣ зоҳир накунанд нисбат ба далеловариҳои якдигар, яъне ба ҳама вазъиятҳои сарзананда омодагӣ гиранд.

7. Фазои музокирот: рӯ ба рӯ нишастан ба муқобили якдигар - тарафи дигар дар шумо рақобатро мебинад. Агар паҳлӯи якдигар шинед, он гоҳ ин ба ҳамкорӣ намудан ишора мекунад.

Ба баррасии масъалаи музокирот хотима бахшида, бояд зикр кард, ки танҳо мусаллаҳ будан бо донишҳои марбут бо музокирот барои муваффақшавӣ кифоя нест.

Нақши муҳимро дар ҳалли ин масъала, ташаккули малакаҳои бурдани музокирот низ мебозанд. Чунин малакаҳоро танҳо метавон дар сурати татбиқ намудани донишҳои мавҷудаи назариявӣ доир ба музокирот дар амалия соҳиб шуд. Ҳар як роҳбар бояд тактикаи муайяни бурдани музокиротро мустақилона интихоб намояд ва мунтазам дар пайи такмил додани он шавад.

Умуман, раванди муошират аз робита намудан оғоз мешавад. Омодагӣ ба робитанамой хусусияти муҳими психикаи инсон маҳсуб меёбад. Муносибати бозоргонӣ - ин робитаҳои доимӣ бо одамони гуногун аст, бо одамоне, ки дорои мизоч, характер, шавқу ҳавас, манфиат ва ҳолатҳои гуногуни рӯҳӣ мебошанд. Роҳбар бояд бехато психологияи мусоҳибаширо муайян карда тавонад, донанд, ки дар пешаш кист, чӣ тавр бояд ба робита дарояд ва бо кадом забон ба ӯ гуфтугӯ кунад. Барои равшан намудани моҳияти ин масъала бояд ду мафҳумро шарҳ дод: робита, трансактсия.

Робита - ин раванди муносибати дутарафаи мусоҳибон буда, мақсадаш тағйир додани рафтори якдигар мебошад.

Трансактсия ҳамчун воқиди оддии муошират, таъсири байниҳамдигарии одамонро ифода мекунад. Агар роҳбар бо мусоҳибон гуфтугӯ кунад ва ҳатто ба онҳо нигарад, ин водоркунандаи трансактсия аст. Агар тобеъ дар ҷавоб ба ӯ чизе гӯяд ё бинад, он гоҳ ин ҷавоб аксуламали трансаксионӣ ба шумор меравад. Трансактсияҳои содда - ин водоркунанда ва реаксия, нигоҳ ва ҳомӯшӣ, табассум ва қиёфа мебошанд. Ба трансактсияҳои мураккаб калимаҳо, саволҳо, фикру андешаҳо ва рафтору кирдорҳо шомиланд.

Бояд қайд кард, ки робитанамой аз роҳбар дараҷаи баланди мутамарказияти фаъолии психикӣ, сафарбаркунии ирода, диққат ва эҳсосро барои муошират намудан талаб мекунад. Агар бо мусоҳиб робита барқарор карда нашавад, пас наметавон назар ва рафтори ӯро тағйир дод ё худ ӯро ба чизе шавқманд намуд.

Мустаҳкамии робита аз манфиати дутарафаи мусоҳибон, аз қувваи ирода, акду хирад ва устувории эмотсионалии роҳбар, аз мазмуни нутқ ва тарзи баёни он вобаста аст. Робита аз ҳискуниҳои бинӣ ва шунавоӣ сар мешавад. Умуман, чашмони роҳбар бояд бо чашмони ҳамсухбат чун «дастфишурии мустаҳками дӯстон» ба ҳам оянд.

Салому алейки боваринок ва нигоҳи ором ҳамсухбатро ба муоширати солим омода месозад. Табассуми сабук фазои хайрхоҳиро ба вучуд меоварад ва бошиддатии ҳаяҷонро паст мекунад. Робитаи назарӣ дараҷаи муҳим будани шариккор ва ҷолиб будани андешаҳои ӯро мефаҳмонад. Психологҳо муайян намуданд, ки одамон ҳангоми гуфтугӯ кардан ба ҳисоби миёна 35-50%- и вақтро барои нигаристан ба якдигар сарф мекунанд. Давомоти нигоҳ ба чашмони ҳамсухбат одатан 5-7 сонияро дар бар мегирад. Бештар ба нафаре менигаранд, ки суҳан мегӯяд ва баъзан ба шунавандаҳо, вақте ки аксуламалро ба суҳани худ интизор мешаванд.

Устувории робита бо масофаҳои байни ҳамсухбатҳо муайян карда мешавад: то 45см - робитаи маҳрамона (муоширати одамони наздик), аз 45см то 1м 20 см - робитаи шахсӣ (муошират бо одамони шинос), аз 1м 20см то 4м - робитаи иҷтимоӣ (муоширати расмӣ), 4 - 7м - робитаи оммавӣ (баромад дар ҷамъомадҳо, конференсияҳо ва ғ.).

Роҳбар ҳангоми муошират намудан бо мусоҳибон дар чунин дараҷаҳои робитанамой қарор дошта метавонад: сода, ба стандарт даровардашуда, конвенсиалӣ, корӣ, маънавӣ.

Робитаи содда ҳоси менечерҳо буда, онҳо ҳамсухбаташонро на ҳамчун шариккор, балки чун иҷрокунанда мепиндорану ҳалос. Агар ӯ гӯш накунад, он гоҳ ӯро таҳқир мекунанду ҷазо медиҳанд. Агар ҳамсухбат фаъолона муошират кунад ва инчунин бо ӯ ҳамроҳ шавад, он гоҳ эътибор нисбатан паст мешаваду робита намудан бо ӯ қатъ мегардад.

Робитаи ба стандарт даровардашуда дар асоси калима, стандарт, формула ва овозҳои умумӣ сурат мегирад. Робита дар ин ҷо байни мусоҳибон бо сабабҳои гуногун мустаҳкам нест: аз рӯйи ванчиш. нобоварӣ, тарс, бепарвӣ, ҳастагӣ ва ғ.

Робитаи конвенсиалӣ (мақбул) он вақт ба вучуд меояд, ки агар дар инсон талабот ва хоҳиши гуфтугӯ кардан бо касе пайдо шавад. Ӯ маҳз дар ҳамин ҳолат ба раванди суҳбат ва гӯш қарол омодагӣ мегирад. Муошират дар рӯҳияи баробархуқуқӣ мегузарад.

Робитаи корӣ таъминкунандаи ҳамкорӣ мебошад. Дар ин ҷо ҳамкорон ба якдигар ахбороту маълумотҳо медиҳанд. Шариккорон бо шахсияти худашон машғул нестанд, балки ба манфиатҳои касбии якдигар таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Ин муоширати шахсони ҳамфикр мебошад, ки як кори муҳимро бо ҳам ҳал менамоянд.

Робитаи маънавӣ аз ҳамаи робитаҳои дар боло зикршуда мустаҳкамтар ва идеалитар аст. Мусоҳибон якдигарро ҳамчун барандаи маданияти баланд дарк мекунанд. Ин тарзи муносибат имконият медиҳад, ки дар онҳо ҳисси эҳтиром, ифтихор, иззату иқром ташаккул ёбад. Инсоне, ки маданияти маънавиро дар шахси дигар қадр мекунад, ӯ ҳатман онро дар ҳадаш низ инкишоф дода метавонад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми ба роҳ мондани робита бо мусоҳиб бояд ба шароитҳои зерин эътибор дод:

- истифода намудани калимаҳои ибораҳои равшан, аниқ ва пурмаъно;

- бо ному насаб ба мусоҳиб мурочиат кардан;
- ҳолати ҷолибу гуворои қиёфаро доштан;
- зоҳир намудани эҳтиром ба шахсияти мусоҳиб;
- эҳтиром гузоштан ба андешаҳои мусоҳиб;
- бо мақсади маслиҳат гирифтани мурочиат намудан ба мусоҳиб;
- истифодаи луқамапартҳои нозук ба унвони мусоҳиб.

Бояд дар назар дошт, ки шахсияти мусоҳибон хусусияти такрорнашавандаро дорад ва ҳар яке тарзи мувофиқи робитанамой ва муносибатро меҳақад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бороздина Г.В. Психология делового общения: Учебное пособие.- М.: ИНФРА - М., 2000
2. Бройнич Г. Руководство по ведению переговоров. -М.: ИНФРА.- М,1996
3. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии,- Спб., 2005
4. Подоляк Я.В. Психология управления: теория и практика менеджмента.- Харьков, 2004
5. Садыкова Л.Н. Психология делового общения. Учебное пособие.- Душанбе, 2008

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЯЮЩЕГО ОБЩЕНИЯ

В статье приводятся психологические основы общения, которые эффективно влияют на процесс управления трудовым коллективом. Дается характеристика различным психологическим методам, техникам общения и особенностям общения руководителя, которые могут способствовать созданию здоровой психологической атмосферы делового общения. Также анализируется техника активного слушания, которая имеет практическую значимость при организации деловой беседы. В статье уделено внимание процессу организации делового переговора, который является составной частью делового общения и её успех зависит не только от знания предмета обсуждения, но также от техники ведения переговоров.

В статье характеризуются психологические методы и техники убеждения и вооружения ими рекомендуется руководителю. Подчеркивается, что руководителям необходимо формировать в себе навыки ведения переговоров. Дается анализ процессу контакта, видам и социальным дистанциям, трансакту как возможными единицами процесса переговора и рекомендуется их учёт руководителями во время ведения деловых переговоров.

Ключевые слова: *управляющее общение, деловая беседа, деловое общение, переговоры, невербальные средства общения, активное слушание.*

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF MANAGING COMMUNICATION

The article outlines the psychological foundations of communication, which effectively affect the process of managing the labor collective. A characteristic is given of various psychological methods, communication techniques and communication features of the leader, which can contribute to the creation of a healthy psychological atmosphere of business communication. The active hearing technique is also analyzed, which is of practical importance when organizing a business conversation. The article focuses on the process of organizing business negotiations, which is an integral part of the business community and its success depends not only on knowledge of the subject of discussion, but also on the negotiation technique.

The article describes psychological methods and techniques of persuasion and rearing by them is recommended to the leader. It is emphasized that leaders need to form new negotiating skills in themselves. An analysis is given of the contact process, types and social distances, the transaction as the leading units of the negotiation process and it is recommended that their managers take into account them during business negotiations.

Keywords: *managing communication, business conversation, business communication, negotiations, non-verbal means of communication, active listening.*

Сведения об авторе:

Давлатов Махмадулло - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934227921

About the author:

Davlatov Makhmadullo - Tajik National University, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, etc. Rudaki, 17. Phone: (+992) 934227921

ИСТИФОДАИ МАВОДҲОИ КИШВАРШИНОСӢ АСОСИ ТАШАККУЛИ ШАВҚҶ ЗАВҚИ ТАЪЛИМИЮ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧҶҶН ДАР ЧАРАӢНИ ТАЪЛИМИ ЭКОЛОГИЯ

Мирзоев С.С, Чумаева Ш.И.

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А. Рӯдакӣ

Миразоров К.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Экологиякунонии чараӢни таълими биология, ба самтҳои омӯзиши маводҳои кишваршиносӣ алоқаи зич доранд, чунки таҳқиқи объектҳои биологӣ ва хусусиятҳои биоэкологӣ дар асоси маводҳои маҳалӣ, аз ҷумла гуногунии олами набототу ҳайвонот, биосеносис, ҷангалзорҳо вобаста ба хусусиятҳои минтақаҳои муайян ба роҳ монда мешавад.

Истифодаи маводҳои кишваршиносӣ дар дарсҳои экология ҳамчун воситаи ташаккули фаъолгардонии шавқу завқи таълимию маърифатии хонандагон дар тадқиқотҳои олимон: И.П.Бескоровайнова [1, с.12-14], Г.А.Гришинка [2, с.44-46], В.В.Дранишков [3, с.72-76], П.В.Иванов [4, с.110-114], В.А.Котова (с.82-84), С.Р.Лаптев [6, с.32-33], С.С. Мирзоев [7, с.106-108], Т.Тачаев [9, с.11-14], Л.С.Шубкина [10, с.73-75] бо таври илми омӯхта тавсифу барраси гардиданд. Дар тадқиқотҳои ин олимон дарҷ гардидааст, ки омӯзиши фауна ва флораи маҳал дар чараӢни дарсҳои экология боиси ташаккули шавқу завқи таълимӣ-маърифатӣ гардида, асоси боъэтимоди донишандӯзии хонандагон, тарбияи ҳисси табиатдӯстии ватандӯстӣ, муносибати ғамхорона ба табиати кишвари худ ва боз бо таври васеъ ба роҳ мондани тарғибу ташвиқи комёбии кашфиётҳои силсилабандҳои биология ва экология ба шумор мераванд.

Маводҳои кишваршиносӣ дар чараӢни омӯзиши банду қисматҳои биология ва экология, аз ҷумла ботаника (дар синфҳои 5-6), зоология (дар синфҳои 7-8), анатомия, физиология ва гигиенаи одам (дар синфи 9), экология (дар синфи 9) ва биологияи умумӣ (дар синфҳои 10-11) истифода бурда мешаванд.

Ёдовар мешавем, ки омӯзиши фауна ва флора дар дарсҳои экология ва биология, машғулиятҳои беруназсинфӣ беруназмактабӣ, на танҳо боиси бедор ва ташаккули шавқу завқи таълимию маърифатии донишҷӯён доир ба муҳити беруна ва бойғарихҳои гаронбаҳою бебаҳои табиат, балки асоси кушиши ҳуҷаини ҳақиқии замин, кишвари худ ва дар маҷмӯъ ҷумҳури мегарданд.

Бо ақидаи нависандаи намоӣ рус М.Прившин (8.с.61-62): «Мо соҳиби табиати худ ҳастем ва об барои мо маҳзани Офтобро мемонад, ки пур аз ганҷинаи ҳаёт аст. Ин ганҷи бебаҳоро ҳифз кардан кам аст, дари онро кушодан ва намоиш додан лозим аст... ба моҳӣ об, ба парранда ҳаво, ба ҳайвони ваҳшӣ бешазору кӯҳсор, ба одам Ватан лозим. Пас ҳифзи табиат, ҳифзи-ватан аст».

Қайд кардан зарур аст, ки нақш ва мақоми истифодаи маводҳои кишваршиносӣ дар ташаккули маҳорату малака ва маърифати таълимии донишҷӯён, бе шубҳа яке аз самтҳои бедоршавии шавқу завқи касбомӯзии толибилмон ба шумор меравад ва мутаассифона, бо андешаи мо дар чараӢни таълими биология дар баъзе аз муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳури, ба ин масъала то ҳол ҷандон диққат наметавонанд.

Аз ин рӯ, дар раванди тадқиқотҳои педагогӣ мо доир ба нақш ва мақоми маводҳои кишваршиносӣ дар ташаккули шавқу завқи касбия маърифатии донишҷӯён дар чараӢни омӯзиши силсилабандҳои биология ва экология тариқи истифодаи варақаҳо-саволномаҳо, пурсишҳои шифоҳии муаллимону донишҷӯён, гузаронидани қорҳои хаттӣ-санҷишӣ дар тӯли солҳои 2011-2019 дар як қатор муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳури, аз ҷумла Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ маълум гардид, ки оид ба ин шакли судманди машғулиятҳои беруназмактабӣ, бархе аз муаллимону методистони соҳавии экология ва биология, аз нигоҳи масъулиятшиносӣ амал намеkunанд. Бо мақсади муайян намудани мушкилоту душвориҳои муаллимони биология дар раванди истифодаи самаранокӣ маводҳои кишваршиносӣ дар чараӢни дарсҳо, маҳфилҳои фанӣ, машғулиятҳои беруназаудиторӣ, дар тӯли солҳои 2011-2019 ҳангоми гузаронидани тадқиқотҳои педагогӣ худ, ба зиёда аз 40 дарсҳои муаллимони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳури, баҳри расонидани ёрии методӣ иштирок намуда, варақа-саволномаҳо гузаронида чунин натиҷабардорӣ намудем:

Аз 40 дарси иштирок намуда, маълум шуд, ки ҳамагӣ дар 19 дарси муаллимон маводҳои кишваршиносӣ, бо мақсади фаъолгардонӣ ташаккули завқу завқи касбию маърифатии донишҷӯён истифода бурда мешаваду халос.

Ҳангоми суҳбат ва ҷамъбасти натиҷаҳои ниҳии анкетаҳои дар байни муаллимон гузаронида маълум гардид, ки 47,5%-и онҳо, бо мақсади бедор ва ташаккул додани маҳорату малака ва шавқу завқи таълимӣ-маърифатии донишҷӯён маводҳои кишваршиносиро самаранок истифода мебаранд.

Дар натиҷаи суҳбату пурсишҳои ҷиҳати ба муаллимон донишҷӯён муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ маълум гардид, ки қисми зиёди донишҷӯён дар бораи олами наботот ва ҳайвоноти маҳал, ноҳия ва минтақаи ҷумҳурии чандон маълумот надоранд, ки сабабҳои ниҳии костагии донишҳои онҳо доир ба омӯзиши маводҳои кишваршиносӣ, аз инҳо иборат мебошанд:

1) дар барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳои экология ва биология маводҳои кишваршиносӣ, аз ҷумла оид ба фауна ва флораи Тоҷикистон ниҳоят кам нишон дода шудаанд (дар баъзе китобҳои дарсии биология фауна ва флораи кишвару минтақаҳои Россия бештар тавсиф шудаанд);

2) доир ба истифодаи маводҳои кишваршиносӣ дар ҷараёни дарсҳо ва машғулиятҳои беруназаудиторӣ қариб, ки васоитҳои таълимию методӣ бо забонҳои русию тоҷикӣ вучуд надоранд;

3) маводҳои кишваршиносӣ, яъне фауна ва флораи маҳаллӣ дар дарсҳои экология ва биология аз тарафи муаллимон бо таври тасодуфӣ ва номурааттаб истифода бурда мешаванд;

4) баъзе аз муаллимон таҷрибаи кофӣ интихоб ва бопуррагӣ истифода бурдани маводҳои ниҳоят бою фаровони флора ва фаунаи Тоҷикистонро надоранд;

5) мушоҳида нишон дод, ки дар ҷараёни дарс аз тарафи муаллимони биология шаклҳои гуногуни машғулиятҳои беруназаудиторӣ бо таври нокифоя истифода бурда мешавад;

6) яке аз сабабҳои дигари нокифоя истифода намудани маводҳои кишваршиносӣ, бо андешаи мо ин тайи 20 сол боз камфаъолият кардани иттиҳодияҳои методии мактабҳои олии, ниҳоят дар сатҳи паст қарор доштани масъалаҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси муаллимони биология дар заминаи Донишқадаҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси шахру минтақаи Кӯлоб ва ҳатто ҷумҳурии ба шумор мераванд.

Аз ин рӯ, баҳри ҳалли масли мушкилоту душворихо, ки дар ҷодаи

ташаккули шавқу завқу завқи касбию маърифатии донишҷӯён мерасад, бо андешаи мо, баҳри истифодаи самаранок маводҳои кишваршиносӣ дар ҷараёни дарсҳо ва машғулиятҳои беруназаудиторӣ, қору фаъолияти иттиҳодияҳои методӣ ҷоннок карда шуда, аз нав эҳё намудани ташкили курсҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси муаллимони экология ва биология, бо ҷалби олимони соҳавӣ дар Донишгоҳҳои олии Ҷумҳурии зарур мебошад.

Аз ин рӯ, баҳри боз ҳам хубтар ба роҳ мондани интиҳоби дуруст ва системанок истифодаи самтҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва маърифатии маводҳои кишваршиносӣ, баҳусус омӯзиши фауна ва флораи маҳали худ ва дар маҷмӯъ Ҷумҳурии, бо чунин ҷанбаҳои диққати ҷиддӣ додан лозим аст.

1) ворид намудани маводҳои кишваршиносӣ (баҳусус фауна ва флораи бою фаровонӣ ҷумҳурии) ба барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ;

2) Таҳия ва нашр намудани васоитҳои таълимӣ-методӣ дар доираи маводҳои кишваршиносӣ ҳамчун раҳнамо барои муаллимон методистони соҳавии экология ва биология ва истифодаи онҳо дар ҷараёни дарсҳо, машғулиятҳои беруназаудиторӣ (маҳфилҳои фанӣ ва викторинаҳо).

Дар ҷараёни омӯзиши фанҳои экология ва биология, ба муаллимон лозим меояд, ки баҳр муайян намудани фаслҳои сол, таҳия ва тартиб додани тақвими табиат бо ишораи аломату нишонаҳои боришот, барф, жола, мӯҳлати кишту нигоҳубини зироатҳо, марҳалаҳои гулкунӣ, ғурабандӣ, ширададонӣ, пухтарасӣ, номгӯи растаниҳои рӯзҳои кӯтоҳу рӯзҳои дароз гармидӯст, намидӯст, омилҳои иқлимӣ-ҷуғрофӣ, релеф (ёдрас мешавем, ки иқлими Тоҷикистон хушк гарм, ниҳоят нарм мебошад), дар бораи захираи пирахҳо, кӯҳҳои барфпӯш, биёбону нимбиёбонҳо ва баҳусус фауна ва флора, муттасилан шинос намоянд.

Ёдрас мешавем, ки олами наботот ва ҳайвоноти Тоҷикистон ниҳоят гуногун буда, дар ҳудуди ҷумҳурии тақрибан 5 ҳазор намуди растаниҳо ва 600 намуди ҳайвонҳои мӯҳрадор мавҷуд мебошад, ки бо пуррагӣ омӯختани онҳо ноимконпазир мебошад. Бо ин мақсад, ба

муаллимони экология ва биология лозим меояд, ки барӯйхатгирии теъдоди растаниҳои ҳайвонҳои деҳа, ниҳоя, шаҳр, минтақа ва дар мачмуъ дигар мавзеҳои ҷумҳуриро, бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ, методӣ, китоби сурхи Тоҷикистон, Энсиклопедияи советии Тоҷикистон, фауни Тоҷикистон ба роҳ монанд. (барои мисол, дар мамнуъгоҳи Дашти-Ҷум соли 1983 ташкил шуда, дар қисми поёноби дарёи Панҷ дар сарҳади Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон дар майдони 19 ҳазору 700 га ҷойгир шуда, дар ҳудуди он 13 намуди ҳайвонҳои ваҳшӣ, 35 намуди паррандагон ва зиёда аз 900 намуди гиёҳҳо ҳифз карда мешаванд).

Акнун, намунаи истифодаи маводҳои кишваршиносӣ дар дарсҳои ботаника, барои донишҷӯёни курсҳои I ва 2-юми шӯъбаҳои химияю биология ва экологияи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ дар ҷадвали 1 тавсиф менамоем.

/Г	Номгӯи мавзӯҳо	Маводҳои кишваршиносӣ
1	Муқаддима	Хусусиятҳои иқлими Тоҷикистон, шароитҳои гуногуни иқлимӣ-ҷуғрофӣ, релеф, ҳок ҳамчун омилҳои экологӣ. Гуногунии флораи Тоҷикистон.
2	Соҳт ва ҷараёнҳои ҳаётии растаниҳо: -узвҳои растаниҳои гулдор, -реша, -навда, -гул, -мева, -тухм	Гелоси оддӣ. Гуногунии системаи решаҳо (чормағзи заминӣ, зуф ё борханг, рябинаи обӣ). Шаклдигаркунии решаҳо (сабзӣ, чормағзи оддӣ). Гуногуншаклии навдаҳо (эфедра ё загоса, чилбугум, чилбугуми саҳроӣ). Гуногуншаклии навдаҳо (сир, пиёз, картошка). Гуногуншаклӣ ва тағйирёбии шакли баргҳо (анор, биҳии хушбӯй, баиласон, марҷумак, шохбулут). Соҳти гул (дулона, олуболу). Тудагул (зелони дарозрӯя, тугмагули кабуд, нардсунбул) Гуногуншаклии меваҳо (дулона, ангур, анор, чормағзи заминӣ, чормағзи юнонӣ, заъфарони хокистаранг).
3	Систематикаи гуногунии растаниҳои олам.	Обсабзҳо, сарахшаклон, лучтухмон (чилбугуми саҳроӣ, зелон, ангур, чормағз, туя, қарағай, арча).
4	Ҷомеаи растаниҳо.	Дар мисоли (чангалзори арчаҳои кӯҳӣ).
5	Растаниҳои маданӣ.	Дар мисоли (ангур, зардолу, хурмо, лиму, анор, нок, олуболу, гелос).
6	Ҳифзи растаниҳои олам.	Намудҳои нодир ва рӯ ба нести овардаи Тоҷикистон (ангат, зира, чормағз, бодом ва ғ.х).

Ҳамин тавр, истифодаи самараноки маводҳои кишваршиносӣ дар ҷараёни дарсҳо, машғулиятҳои берунаудиторӣ, дар алоқамандӣ бо маводҳои экологӣ, боиси ташаккули шавқу завқи таълимӣ-маърифатӣ, ҳисси табиатдӯстӣ зебопарастӣ, хоҳишу рағбат ба ҳифзу ғамхорӣ донишҷӯёро нисбат ба манбаъҳои захираҳои ғаронбаҳо ва оқилона истифода бурдани бойгариҳои кишвари худ бедор менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бескаровайнова И.Г. Школьное краеведение как средство повышения качества знаний и политехнической подготовки учащихся. Автореф. дисс... канд. пед. наук.-М.,1975
2. Гришника Г.А. Краеведческий материал как средства развития познавательной и творческой деятельности школьников. Челябинск, 1978.
3. Дранишников В.В. Активизация познавательной деятельности учащихся в процессе краеведческой работы. Дисс... канд. пед. наук.-М.,1986.
4. Иванов П.В. Основы школьного краеведения. Учебное пособие-Петрозаводск, 1977.
5. Котова В.А. Использование краеведческого материала на уроках и во внеклассной работе.- Велогда :ВОИУУ : Автореф. дисс. канд. пед. наук.-1954.
6. Лаптев С.Р. Краеведение в школе.-М.:Просвещение, 1980.
7. Мирзоев С.С. Значение краеведческого материала в формировании познавательных интересов.- Вестник, Курган-тюбинского университета, 2008.
8. Прившин М.М. Собр. Соч. в 6-ти томах, т.3.,-1966.
9. Тачаев Т.Использование краеведческих материалы в туркменской школы.-Ашхобод,1974.

ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЭКОЛОГИИ

В данной статье на основе изучения, анализа и обобщения психолого-педагогических, биологических и экологических дисциплин, описали пути и методы формирования учебно-познавательной деятельности студентов при изучении биолого-экологических дисциплин, а также освещали результаты проводимых их в высших учебных заведений республики анкетирования студентов, письменные проверочные работы, устные опросы преподавателей и студентов посещали на занятиях, изучали и обобщали результаты передового педагогического опыта, как в школах так и в вузах.

Кроме того в работе более обоснованных результатов о роли и место природоведческих материалов, в том числе фауны и флоры Таджикистана, в формирование чувства любви к природе и учебно-познавательной деятельности студентов освещены в процессе изучения биолого-экологических дисциплин.

Ключевая слово: экология, флора, просвещение, локализм, арена, энциклопедия, деятельность, студенты, образование, биология, фауна.

THE FORMATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE STUDY OF ECOLOGY

In this article, based on the study, analysis and generalization of psychological, pedagogical, biological and environmental disciplines, we described the ways and methods of forming educational and cognitive activities of students in the study of biological and environmental disciplines, as well as highlighted the results of student surveys conducted in higher educational institutions of the republic, written tests, oral interviews of teachers and students visited in the classroom, studied and summarized the results of advanced pedagogical experience, both in schools and in high schools.

In addition, in the work of more substantiated results on the role and place of natural materials, including the fauna and flora of Tajikistan, in the formation of a feeling of love for nature and the educational and cognitive activity of students in the process of studying biological and environmental disciplines.

Keywords: ecology, flora, prospecting, localism, arena, encyclopedia, dexterity, students, visualization, vocals.

Сведение об авторах:

Мирзоров Комрон Иzzатуллоевич – старший преподаватель кафедры методики преподавания биологии и общей биологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

Мирзоев С.С., Джумаева Ш.И. – ассистенты кафедры химии и биологии Кулябский государственный университет им. А.Рудаки.

About the authors:

Mirazorov Komron Izzatulloevich - senior lecturer at the Department of Methodology, Seizure of Biology and General Biogogy of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

Mirzoev S.S., Jumaeva S.I. - Assistant professors of the Department of Chemistry and Biology, Kulyab State University name A. Rudaki.

УДК 372. 852: 93(09)

АМСИЛАҲОИ ОМУЗИШИ САЙЁРУ МУЛТИМЕДИИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Шарипов Х.А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Давраи кунунии рушди низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо раванди информатизатсияи ғуруҳдодӣ он тавсиф мешавад. Иттилоотонии таълимӣ ҳамчун раванди ҳадафмандонаи таъмини таҳсилот бо методология, технология, таҷрибаи эҷод ва беҳтар истифода бурдани ҷанбаҳои илмӣ педагогӣ, тарбиявӣ ва методологии он вобаста аст, ки ба татбиқи имконоти технологияҳои иттилоотӣ- коммуникатсионӣ (ТИК), дар шароитҳои муассир ва солим муосират мекунад.

Технологияи сайёру мултимедӣ яке аз наовариҳои таълими забонҳои хориҷӣ мебошад. Технологияҳои сайёру мултимедӣ бояд ҳамчун дастгоҳҳои бесим бо барномаҳои

мобилӣ ва дастрасӣ ба Интернет фаҳмида шавад, ки ба донишҷӯён ҳар вақт дастрасӣ ба маводи таълимӣ ва иттилоотӣ маълумоти таъмин мекунад, ҳамчунин ташкили алоқаи шабакавӣ байни иштирокчиёни раванди таълим (донишҷӯён ва омӯзгор)-ро бо мақсади ташкили ҷанбаҳои малакаи муошират дар забони хориҷӣ мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба низоми таҳсилоти олии тағйиротҳои мусбӣ идома доранд. Баррасиҳои васеи масъалаҳои татбиқи низоми кредитии таълим оғоз ёфтанд. Ба ҷанбаи паҳлӯҳои гуногуни технологияҳои таълим таълифоти олимону муҳаққиқон ва педагогҳои машҳури ҷумҳурӣ - М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода, И.Х.Каримова, С.Шербоев, Н.Н. Шоев, Б.Мачидова, Ф.К.Раҳимов, С.Х.Ҳабибов, Н.С.Салимов, Р.Мирзоев, Т.К.Хусанова, Б.Х.Умарова ва дигарон бахшида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки дар солҳои охир муаллифони русӣ вижаҳои асосии дастгоҳҳои сайёр (мобилӣ)-ро ки дар маҷмӯи ҷанбаҳои гуногунро фаро мегиранд (осонӣ, дастрасӣ, хусусӣ будан ва ғайра), мавриди баррасӣ қарор додаанд [12, с.21].

Дар ҷадвали 1 тавсифҳои асосии дастгоҳҳои сайёру мултимедӣ, вазифаҳо ва методологияи онҳо дар таълими забони хориҷӣ дода шудаанд.

Ҷадвали 1. Тавсифи дастгоҳҳои сайёру мултимедӣ ва вазифаҳои методии онҳо дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ.

Тавсифи дастгоҳҳои сайёр	Тавсиф	Вазифаҳои методии дастгоҳҳои сайёр дар таълими забони хориҷӣ
Ҳамаҷой	Тавассути дастгоҳҳои сайёр ва технологияҳо иштирокчиён дар ҳар замон ва дар ҳар макон метавонанд бо иштирокчиёни муоширати шабакавӣ алоқа кунанд, ҳамчунин аз дилхоҳ макон ба захираҳои иттилоотӣ-маълумотӣ, таҳсилотӣ, интернетӣ ва дигар захираҳо алоқа намоёнд.	Дастгоҳҳои сайёр метавонанд ҳам дар синфхона ва ҳам берун аз он ба сифати васоити ёвар бо мақсади рушди малакаҳои нутқӣ, ташаккули малакаҳои забонии нутқи муҳассилин бо салоҳиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва байнифарҳангӣ истифода гарданд
Дастраснокӣ	Дастгоҳҳои сайёр дастрасии муҳассилинро ба захираҳои шахсӣ ва таълимӣ таъмин мекунад.	Муҳассилин метавонанд дар вақти аудиорӣ ва ғайриаудиторӣ аз аккаунтҳои шахсӣ дар сервисҳои ҷамъиятӣ (почтаи электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ) истифода кунанд, ҳамчунин ба захираҳои иттилоотӣ-маълумотӣ ва таҳсилотии маҳаллӣ ва ё захираҳои шабакавӣ бо мақсади ташаккули ҷанбаҳои салоҳияти муоширати дигарзабонӣ зимни иҷроиши вазифаю супоришҳои навҳои гуногун дастрасӣ дошта бошанд.
Муносибию мувофиқӣ	Дастгоҳҳои сайёр ҳама вақт зерӣ даст ҳастанд. Дар онҳо маълумотҳои шахсӣ ҳифз мешаванд.	Муҳассилин метавонанд дастгоҳҳои сайёру мултимедиро дар вақти аудиторӣ ва ғайриаудиторӣ истифода кунанд.

Таҳлили хусусиятҳои дар боло зикршудаи таҷҳизоти омӯзиши сайёр ва вазифаҳои методологияи дастгоҳҳои сайёру мултимедӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ нишон медиҳанд, ки технологияи сайёр метавонад се усулҳои омӯзиширо амалӣ кунад: а) дастгирии раванди омӯзиши анъанавӣ, б) омӯзиши маҷмӯи сайёрӣ, с) амсилаи (моделҳои) омӯзиши омехта. Ҳар як моделҳои омӯзиши сайёрро баррасӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Моделҳои 1. Дастгирии раванди анъанавии таълимӣ. Дар дохили модули аввалин донишҷӯён дар давраи берунисинфӣ метавонанд истифодаи захираҳои интернет, инчунин захираҳои шабакавӣ оид ба сервери ташкилот, бо мақсади минбаъд тарроҳии забони англисӣ истифода кунанд. Ба ин захираҳо дохил мешаванд: иттилоот ва захираҳои маълумотӣ (луғатҳо, энциклопедияҳо, виртуалҳо), сайри осорхонаҳо, галереяҳо ва ғ.), захираҳои интернетӣ (трэжа хантҳо, веб-квестҳо), санҷишҳои шабакавӣ барои идоракунии малакаҳои забонӣ ё рушди малакаҳои суханварӣ. Ба ибораи дигар, дар доираи модели ҳамгироии технологияҳои сайёр ба раванди таълимӣ, ТИК-ҳои замонавӣ омӯзиши забонии анъанавӣ муҳассилинро ғанӣ мегардонад. Моделҳои 2. Омӯзиши сайёру мултимедии пурра. Хусусияти фарқкунандаи ин намуди таълим аз он иборат аст, ки танҳо дар асоси технологияи сайёру мултимедӣ гузаронида мешавад. Донишҷӯён супоришхоро ба анҷом мерасонанд, бо муаллим тавассути почтаи электронӣ сӯҳбат мекунад, дар муҳоҷисаи онлайн иштирок менамоёнд. Тамосҳои шахсӣ бо муаллим ё байни донишҷӯён дар ҷаҳорҷӯбаи ин модел таъмин карда мешаванд. Донишҷӯён дар муҳити таълимотии

санъати виртуалӣ таҳсил мекунад. Платформа барои амалисозии модели омӯзиши сайёри пурра ба мизочон бояд ба донишҷӯён бо дастрасии ваколатдор ба бахши дахлдори муҳити таълимӣ (ба таркиби махсуси таълимӣ ё маҷмӯи фанҳои дар як давраи миёна таҳқиқшуда), захираҳои омӯзишӣ дар шакли маводи таълимӣ ва иҷрои вазифаҳои амалӣ ва лабораторӣ як таркиби муаррифии мавод ба назар гирифта шудааст), платформа барои мубоҳисаи шабакавӣ оид ба масъалаҳои омӯзиш (блог ё форум), санҷишҳои шабакавӣ барои пешгӯӣ ва назорати ниҳии малакаҳо ташаккул меёбад. Пайвандҳо ба захираҳои иловагӣ дар бораи интернет ва ё маводи курси иловагӣ таҳия мешавад. Модели 3. Модели омӯзиши омехта. Ин модел аз тариқи анъанавии раванди таълимӣ тавсиф меёбад. Фарқ аз аввалин модели тренингӣ ин аст, ки донишҷӯён як қисми барномаи таълимиро бо истифода аз шаклҳои анъанавии таҳсилот (пурра ё қисман) ва қисми дигарро тавассути технологияҳои сайёру мултимедӣ дур мекунад. Албатта, ҳамаи ин се модели омӯзиши сайёр метавонанд вобаста ба шароитҳои мушаххаси омӯзиш муваффақона амалӣ карда шаванд, талабот ба муҳассилин, инчунин имконият барои донишомӯзон ва мактабу муассисаҳо муҳайё мегардад. Дар солҳои охир шумораи кофӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ ва монографӣ дар бораи истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ва тренингҳо барои донишҷӯёни риштаҳои забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳсилоти олии касбии ҷанбаи забонӣ ва ғайризабонидошта афзоиш ёфтааст. Махсусан, масъалаҳои зерин ҳал карда шудаанд: масъалаҳои методологию иттилоотии забони англисӣ, истифодаи захираҳои онлайнии таълим дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ [16, с.5], истифодаи технологияҳои Web 1.0 (почтаи электронӣ, вебсайт) дар ташаккули иҷтимоию фарҳангӣ ва салоҳиятҳои фарҳангӣ [15, с.24], технологияҳои Web 2.0 (блог-технология, вики-технология, зеркастҳо) дар рушди малакаҳои суханварӣ ва ташаккули иҷтимоию фарҳангии донишҷӯён [17, с.5; 9, с.14], навҳои гуногуни лингвистикӣ дар ташаккули малакаҳои луғавӣ ва сарфунаҳвии донишҷӯён [16].

Дар тадқиқоти диссертатсионии худ муҳаққиқ Д.А.Ежиков имконпазирии таълиму омӯзиши забонҳои хориҷиро дар асоси технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ собит карда, ҳангоми вусъат додани муоширати байни донишҷӯён ва омӯзгорон бо роҳи алоқаи видео ва ташаккули ҷанбаҳои забонӣ ва рушди намудҳои фаъолиятро тавассути блог-технология, вики-технология, зеркастҳо тасдиқ кардааст. Натиҷаҳои омӯзиши муҳаққиқ Д.А.Ежиков, инчунин қорҳои методологӣ оид ба рушди усулҳои омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар асоси ТИК-и муосир нишон медиҳанд, ки ҳамаи се модули омӯзиши сайёру мултимедӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ истифода мешаванд. Дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба донишҷӯёни соҳаҳои ихтисосҳои ғайризабонӣ, модели яқум, дастгирии раванди таълими анъанавӣ мувофиқтар аст. Ташкили омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо ҷалби технологияи сайёру мултимедӣ имкон медиҳад, ки аввалан вазифаҳои муоширатро бо роҳи ғайри анъанавӣ ҳал кунанд ва дуюм, он истифодаи як намуди фаъолияти лоиҳаро, ки дар он ба баланд бардоштани ҳавасмандгардонии фаъолияти тадқиқотӣ мусоидат мекунад. Аммо бо ин ҳама, нақши муаллимиро фаромӯш набояд кард, ки барои бенуқсӣ ва самаранокии раванди таълим масъул аст. Дар ин ҳолат, муаллим нақши ҳудро интиҳоб мекунад, интиҳоб кардани воситаҳои муайяне, ки роҳи дигари алтернативиро барои ноил шудан ба натиҷаҳои хуб медиҳад, сурат мегирад. Истифодаи технологияҳои сайёру мултимедӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ, метавонад раванди омӯзишро мутобиқи вимаҳиҳои фардии шахсӣ ва синну соли донишҷӯён беҳтар намояд. Масалан, вақти ғӯш кардан, донишҷӯ метавонад, ки қисмҳои сабти аудио, ки ӯро бисёр вақт дар плејери аудиоӣ ҷалб мекунад, барои пурра фаҳмидани матн, ки ба он дараҷаи шахсии ҳисси иттилоотро дар бар мегирад, зарур хоҳад буд. Ҳамчунин, зимни хондани матн дар забони хориҷӣ, донишҷӯ бо ифодаҳои мӯътадил, бо истифодаи луғати сайёр рӯ ба рӯ мешавад, ин маънои онро дорад, ки муҳтавои ифодаи ибораи ғайримаъмулӣ пайдо мешавад. Ҳамин тариқ, технологияҳои сайёру мултимедӣ донишҷӯёро ба фаъолияти маърифатӣ ҷалб мекунад ва ҳавасманд менамояд. Албатта, истифодаи технологияҳои сайёру мултимедӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ ба иқтидори эҷодии шахсияти донишҷӯён зоҳир шуда, ба ҷалби диққати ғайримукаррарӣ ба маводи омӯзишӣ ва шаклҳои таҳсилот мусоидат хоҳад кард. Бо вуҷуди ин, бояд ба иқтидори технологияи сайёру мултимедӣ комилан мутобиқат карда нашавад, зеро муаллим бояд яқинд маҳдудиятҳоро дар истифодаи технологияҳои сайёро, аз сабаби гуногунии мундариҷа ва барномаҳое, ки донишҷӯёро аз раванди таълимӣ ҷалб мекунад, ба эътибор гирад. Биноан, истифодаи технологияҳои сайёру мултимедӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ ҳамчун воситаи ёрирасонии азхудкунӣ ба баландбардории сатҳи дониш малакаҳои донишҷӯён барои фаъолияти маърифатӣ вобаста ба омилҳои зерин мусоидат мекунад: - навсозии муаррифии маводи таълимӣ, ки

донишчӯён таваҷҷӯх доранд; - вижагиҳои мултимедие, ки аз ҷониби технологияҳои муосир таъмин карда мешаванд; - иҷрои муस्ताкилона ё дастаҷамъонаи фаъолияти тадқиқотӣ дар зимни гузориши вазифаҳои таълимӣ; - самаранокии дарёфти маълумоти зарурӣ барои мақсадҳои таълимӣ; - фарогирии вазифаҳои таълимӣ, ки ба талаботҳои фардии донишчӯён ҷавобгӯ мебошанд. Вазифаи минбаъдаи психологию педагогӣ барои истифодаи технологияи сайёру мултимедӣ дар таълими донишчӯён бо забони хориҷӣ омодагии омӯзгорон барои гузаронидани таълим дар асоси технологияи сайёру мултимедӣ мебошад. Таъсири шадиди компютерисозӣ дар соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ислохот дар бораи мундариҷа, усул ва технологияҳои таълимӣ ба татбиқи як қатор барномаҳои миллии ташкили муҳити иттилоотии таълимӣ, ки дар он донишчӯён метавонанд дар соҳаи таълим ва худшиносии худ бо истифодаи иттилооти муосир, коммуникатсия ва технологияҳои сайёр алоқаманд аст. Пеш аз ҳама, набудани малакаҳои қор бо иттилоот, коммуникатсия ва бо технологияи сайёр раванди иттилоотии умумӣ монеа мегардад. Ҳамин тариқ, бисёр вақт муаллимон бо таҷрибаи бузурги қор ба хоҳири онҳое, ки ақидаҳои муҳофизакоронаи ҳудро надоранд ва барои ноил шудан ба инноватсияҳо намерасанд. Аксар муаллимон эътироф мекунанд, ки пеш аз оғози истифодаи ТИК ва технологияҳои сайёру мултимедӣ монеаҳои психологӣ доранд, зеро онҳо ба қобилияти методологии ҳудро шубҳа доранд ва агар онҳоро истифода кунанд, аксаран барои пешрафти мавҷуда бо қўмаки онҳо амал мекунанд. Аз ин лиҳоз, захираи васеи имкониятҳое, ки тавассути технологияҳои муосири сайёру мултимедӣ дар ташкили раванди таълим истифода намешаванд. Ғайр аз ин, бисёре аз муаллимон донишчӯёнро аз истифодаи технологияи сайёру мултимедӣ дар синфхонаҳои забонҳои хориҷӣ ҳамчун қўмаки таълимӣ манъ мекунанд. Идоракунии ин мушкилот одатан дар муассисаҳои таълимӣ, гузаронидани курсҳои сатҳи олӣ барои беҳбудӣ; -баҳшҳои тақмили таҳассус барои омӯзиши муаллимон дар истифодаи ТИК ва технологияҳои сайёру мултимедӣ тавассути тренинҳо; - гузаронидани маърузаҳо ва семинарҳои фосилавӣ;- ташкили муҳокимаи гурӯҳҳо тавассути Интернет; - ташкили қори муस्ताкили тадқиқотии донишчӯён; - таҳияи лоиҳаҳои инфиродӣ ва дастаҷамъонаи интернетӣ; - гузаронидани санҷиши шабакавино такозо мекунанд.

Ҳамин тариқ, муаллимони забонҳои хориҷӣ бояд огоҳ бошанд, ки бо ҳамгироии технологияҳои замонавии сайёру мултимедӣ, фарҳанги иттилоотии муассисаи таълимӣ ва нақши омӯзгор дар маҷмӯъ тағйир меёбад. Дурӯст ба роҳ мондани раванди курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорони забонҳои хориҷӣ зарурати воқеӣ аст. Имконоти технологияи компютерӣ ва сайёру мултимедӣ яке аз меъёрҳои тарбияи кадрҳои баландихтисос дар соҳаи маориф мебошад;- истифодаи технологияҳои сайёру мултимедӣ дар таълими забони хориҷӣ ба афзоиши сатҳи ҳавасмандии муҳассилин мусоидат мекунанд; - Технологияи ТИК ҳамчун воситаи самараноки ҳалли вазифаҳои педагогӣ амал мекунанд, имконият медиҳад, ки аз доираи маводҳои таълимӣ гузаштан ва мундариҷаи ҳудро васеътар гардонанд; - бо сабаби истифодаи технологияи сайёру мултимедӣ, суръат ва ҳаҷми қори таълимӣ зиёд карда мешавад. Бо вучуди ин, тадқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, ки факултаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳамеша ба равандҳои инноватсионӣ омода нестанд ва як қатор сабабҳои асоснок вучуд доранд. Технологияҳои сайёру мултимедӣ ба тақвияти қори муस्ताкилонаи донишчӯён мусоидат мекунанд.

Технологияҳои сайёру мултимедӣ имконият медиҳанд, ки ҳар як донишчӯ бо назардошти эҳтиёҷоти худ ва вижагиҳои инфиродӣ амал кунанд. Технологияҳои сайёру мултимедӣ ҳамчунин имкон фароҳам меоранд, ки тарзи тафаккури эҷодии донишчӯён ҳубтар гардад.

Бо вучуди ин, бо назардошти ҳамаи бартариятҳои технологияҳои сайёр, зарур аст, ки дараҷаи ҳамгирӣ ба раванди омӯзиши забони хориҷӣ ҳубтар гардононида шавад. Дар робита ба ин, омӯзгор бояд омодагии технологияи сайёрро дар раванди таълим ба эътибор гирад ва аҳамияти иқтидори методологии ҳудро фаромӯш накунад. Ҳамчунин зимни истифодаи онҳо раванди омӯзишро ҳалалдор накунад.

Ҳолати сеюми психологию педагогӣ барои истифодаи технологияи сайёр зимни омӯзиши забони хориҷӣ малкаҳои компютери донишчӯён мебошад. Одатан, пазируфтани ТИК қисми ҷудонашавандаи ҳаёти ҳар як шахс гардидааст. Мувофиқи талаботи муосир барои омӯзиши мутахассисон дар соҳаи забонҳои хориҷӣ малакаҳои қор бо ТИК ба қобилияти истифодаи дурӯст вобаста аст.

Ҳамин тариқ, вазифаи асосии маориф - ташаққулёбии донишҳои маҷмӯии донишчӯён аст, ки барои фаъолияти пуртаъсири муҳити иттилоотии таълимӣ зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Алими, Дж. Андрагогика (инновация)/Дж.Алими.-Душанбе: «Бухоро», 2013.-325с.
2. Алими, Дж. Педагогические затруднения (дидактика)/Дж.Алими, А.Даминова.- Д., «Эрграф», 2014.-220 с.
- 3.Апальков, В.Г. Методика формирования межкультурной компетенции средствами электронно-почтовой группы (английский язык, профильный уровень): Дис. канд. пед. наук.- Тамбов, 2008.-157 с.
4. Государственная программа компьютеризации общеобразовательных школ Республики Таджикистан на 2011-2015 годы. - Душанбе, 2010. -42с.
- 5.Евстигнеев, М.Н. Методика формирования компетентности учителя иностранного языка в области использования информационных и коммуникационных технологий: Дис... канд. пед. Наук/М.Н.Евстигнеев.- Москва, 2012.-158с.
6. Забродина, И.К. Методика развития социокультурных умений студентов посредством современных Интернет-технологий (немецкий язык, специальность "Перевод и переводоведение")/И.К.Забродина. Дис. ... канд. пед. наук. -Москва: МГГУ имени М.А. Шолохова, 2012.
7. Капраничкова, К.В.Методика обучения иностранному языку студентов на основе мобильных технологий (английский язык, направление подготовки «юриспруденция»)/К.В.Капраничкова//Диссерт.на соискание ученой степени к.п.н.- Тамбов, 2014.-167с.
8. Лутфуллоев, М. Независимость РТ и новейшее образование/ Лутфуллоев, - М.- Д., 2006 г.
9. Маркова, Ю.Ю. Методика развития умений письменной речи студентов на основе вики-технологии (английский язык, языковой вуз)/Ю.Ю.Маркова. Автореферат . кандидата педагогических наук.- М.: МГТУ, 2011.
10. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2015 года. - Душанбе: Матбуот,2007.-81с.
11. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на 2006-2015 гг. - Душанбе: 2005.- 32 с.
12. Погуляев, Д.В. Возможности применения мобильных технологий в учебном процессе//Прикладная информатика.- 2006. №5. - С.80-84.
13. Саидов, С.А. Педагогические особенности применения компьютерных технологий в школьном обучении: на материале уроков русского языка в средней школе с таджикским языком обучения/С.А.Саидов. Автореф. дисс.. канд. пед. наук. - Душанбе, 2012. - 24с.
14. Соломатина, А.Г. Методика развития умений говорения и аудирования учащихся посредством учебных подкастов (английский язык, базовый уровень):Дис. .. кандидата педагогических наук/А.Г.Соломатина. - Москва: МГТУ имени М.А. Шолохова, 2011.
15. Сушкова, Н.А. Методика формирования межкультурной компетенции в условиях погружения в культуру страны изучаемого языка (английский язык, языковой вуз)/Н.А.Сушкова: Дис. .. канд. пед. наук.-Тамбов: ТГУ имени Г.Р. Державина, 2009.
16. Сысоев, П.В. Информационная безопасность учащихся при работе в образовательной Интернет-среде: современный ответ на вызовы времени/П.В.Сысоев //Иностранные языки в школе.-2011. № 10.-С.20-24.
17. Сысоев, П.В. Лингвистический корпус в методике обучения иностранным языкам/П.В.Сысоев //Язык и культура. -2010. № 1.-С.99-111.
18. Сысоев, П.В.Лингвистический корпус, корпусная лингвистика и методика обучения иностранным языкам/П.В.Сысоев//Иностр. языки в школе. 2010.
19. Сысоев, П.В. Современные информационные и коммуникационные технологии: дидактические свойства и функции/П.В.Сысоев//Язык и культура. 2012. № 1.-С.120-133.
20. Титова, С.В. Информационно-коммуникационные технологии в гуманитарном образовании: теория и практики.- М.: МГУ, 2009.-240с.
21. Титова, С.В. Мобильное обучение сегодня: стратегии и перспективы/С.В.Титова//Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2012. № 1.-С.9-23.
22. Титова, С.В.Ресурсы и службы Интернета в преподавании иностранных языков. - М.: МГУ, 2003.-263с.
23. Титова, С.В. Мобильное обучение иностранным языкам/С.В.Титова, А.П.Авраменко.- М.: Издательство Икар, 2014. -224с.
24. Черкасов, А.К. Методика развития социокультурных умений студентов посредством веб-форума (английский язык, языковой вуз): Дис... канд.пед.наук/А.К.Черкасов.-Москва: МГТУ имени М.А. Шолохова, 2012.

МОБИЛЬНЫЕ И МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

В статье рассматриваются особенности моделей мобильного и мультимедийного обучения иностранным языкам.

По мнению автора статьи, современный период развития системы образования Республики Таджикистан описывается процессом его интенсивной информатизации. Информатизация образования как целесообразный процесс обеспечения образования

методологией, технологией, опытом создания и лучшего использования научно-педагогических, воспитательных и методологических аспектов, связано с содействием реализации возможностей ИКТ в эффективных и здоровых условиях.

Автор отмечает, что мобильная и мультимедийная технология являются одной из инноваций изучения иностранных языков. Мобильная и мультимедийная технология должны как беспроводные устройства пониматься в качестве мобильных и доступных программ к Интернету, обеспечивающие студентам в любое время доступ к образовательным и информационно-справочным данным, также содействуют организации сетевой связи между участниками образовательного процесса (студенты и преподаватели) с целью организации аспектов коммуникационных навыков на иностранном языке.

Суммируя свои рассуждения, автор заключает, что таким образом, основной задачей образования является формирование комплексных знаний студентов, необходимые для информационной образовательной среды.

Ключевые слова: модель, мобильное и мультимедийное обучение, иностранные языки, психолого-педагогическое положение, информатизация образования, информационно-коммуникационная технология.

MOBILE AND MULTIMEDIA MODELS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article deals with the features of models of mobile and multimedia foreign language teaching.

According to the author, the modern period of development of the education system of the Republic of Tajikistan is described by the process of its intensive informatization. Informatization of education as an appropriate process of providing education with methodology, technology, experience in the creation and better use of scientific, pedagogical, educational and methodological aspects is associated with the promotion of the realization of ICT opportunities in an effective and healthy environment.

The author notes that mobile and multimedia technology is one of the innovations in the study of foreign languages. Mobile and multimedia technology should be understood as wireless devices as mobile and accessible programs to the Internet, providing students with access to educational and information and reference data at any time, and facilitating networking among participants in the educational process (students and teachers) in order to organize aspects of communication skills in a foreign language.

Summing up his arguments, the author concludes that thus, the main task of education is the formation of complex knowledge of students necessary for effective activities in the information educational environment.

Keywords: model, mobile and multimedia training, foreign languages, psychological and pedagogical situation, informatization of education, information and communication technology.

Сведения об авторе:

Шарипов Хуршед Алихонович – преподаватель кафедр иностранных языков Кулябского государственного университета им.А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992) 918488703.

About the author:

Sharipov Khurshed Alikhonovich - lecturer of the Chair of Foreign Languages, Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Phone: (+998) 918488703.

ШИНОС КАРДАНИ ХОНАНДАГОН БО МЕРОСИ ИЛМИИ МУТАФАККИРОНИ ТОҶИКУ ФОРС ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНИСИНФӢ АЗ АСТРОНОМИЯ

Раҷабов У.Х., Сафаралӣ А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Истифодаи маводи таърихӣ зимни омӯзиши астрономияи мактабӣ аҳамияти муҳими таълимию тарбиявӣ дорад.

Маводи таърихиро на танҳо дар чараёни дарсҳо, балки ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои берунисинфӣ аз астрономия низ истифода кардан мумкин аст.

Тавре маълум аст, машғулиятҳои берунисинфӣ аз астрономия гуногуннавъ буда, яке аз онҳо маҳфили астрономӣ мебошад. Маҳфил ҳамчун як шакли машғулияти берунисинфӣ имкон медиҳад, ки қобилият ва талаботи инфиродии хонандагон ба инобат гирифта шаванд. Афзалияти маҳфил аз дигар шаклҳои корҳои берунисинфӣ дар он аст, ки он имкон

медиҳад, ки барои васеъ гардонидан ва амиқ намудани донишҳои хонандагон, ташаккули шавку ҳаваси маърифатии онҳо бо баҳисобгирии хусусиятҳои синусолиашон корҳои мушаххас ташкил карда шаванд [9, с.10].

Оид ба аҳамияти маҳфили астрономӣ ва методҳои ташкилу гузаронидани он муҳаққиқон дар [2, 3, 4, 5, 10] маълумот пешниҳод кардаанд. Масалан, оид ба зарурати маҳфили астрономӣ дар МТМУ Е.П. Левитан дар китоби худ [4] чунин менависад: «Таҷрибаи кори маҳфилҳои астрономии мактаб нишон медиҳад, ки фаъолияти маҳфил (сохтани асбобҳои худсоз; гузаронидани сӯҳбатҳои илмӣ бо хонандагон; ташкили шабнишиниҳои астрономӣ, конференсияҳо, намоишгоҳҳо; баровардани рӯзномаи астрономии мактабӣ ва тақвим) на танҳо ба аъзоёни он, балки ба тамоми мактаб муфид мебошад» [4, с.34].

Оид ба принципҳои ташкили кори маҳфилҳо бошад, дар китоби О.Р. Шефер ва В.В. Шахматова [10] чунин маълумот оварда шудааст.

Ташкили кори маҳфилҳо ба принципҳои зерин асос карда шудааст:

- 1) ихтиёрӣ будан;
- 2) баҳисобгирии қобилиятҳои инфиродӣ;
- 3) инкишофи қобилияти эҷодӣ;
- 4) ташкили фаъолиятҳои нисбатан душвор бо хонандагон;
- 5) васеъ гардонидани доираи ҷаҳонбинии илмии хонандагон;
- 6) робитаи фаъолияти маҳфил бо таълим [10, с. 190-191].

Албатта, ҳулосаҳои болоро зимни гузаронидани маҳфили астрономӣ дар МТМУ ба инобат гирифтани зарур аст. Он имкон медиҳад, ки кори маҳфил ба таври самаранок ба роҳ монда шавад.

Дар китоби М.Е. Набоков [5] низ оид ба аҳамият ва вазифаҳои маҳфилҳои астрономии мактабӣ, мундариҷаи маҳфил вобаста ба хусусиятҳои синнусоли хонандагон маълумоти мушаххас оварда шудааст [5, с. 62-64].

Ба ҳамин монанд, дар дастурҳои дигар [2, 3] низ оид ба методикаи ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои берунисинфӣ аз астрономия, аз ҷумла маҳфилҳои астрономӣ маълумот пайдо кардан мумкин аст.

Аз таҳлили адабиёти овардашуда [2, 3, 4, 5, 9, 10] маълум мегардад, ки оид ба ташкилу гузаронидани маҳфили астрономӣ бо истифода аз маводи таърихӣ, бахусус мероси илмии мутафаккирони тоҷику форс ягон тавсия пешниҳод нашудааст. Бинобар ин, мо зарур донистем, ки роҷеъ ба ташкилу гузаронидани маҳфили астрономӣ дар робита бо маводи таърихӣ астрономӣ – мероси илмии мутафаккирони тоҷику форс фикру мулоҳизаҳои худро пешниҳод намоем.

Мо ба маҳфил «Астрономҳои ҷавон» унвон медиҳем. Мақсади маҳфил шинос намудани хонандагон бо мероси илмии мутафаккирони тоҷику форс ва сахми эшон дар рушди илми астрономияи муосир мебошад.

Бояд гуфт, ки нақшаи кории маҳфил барои як чоряк, нимсола ва ё барои тамоми соли таҳсил мураббат карда мешавад. Мавриди мураббат сохтани нақшаи кории маҳфил омӯзгори фанни астрономия, ки роҳбари маҳфил аст, бояд имкониятҳои худ ва МТМУ, хусусиятҳои синнусоли хонандагон, майлу рағбати онҳоро ба эътибор гирад.

Дар нақшаи корӣ бояд масъалаҳои зайл инъикос ёбанд:

1. Санаяи гузаронидани машғулиятҳои маҳфил (рақами тартибии машғулиятҳои маҳфил).

2. Мазмуни машғулиятҳои маҳфил.

3. Кӣ барои ҳар як ҷузъи машғулияти маҳфил масъул аст (шахси масъул).

4. Мӯҳлати тайёр шудани супоришҳо.

5. Қайди иҷрои супоришҳо.

Дар тӯли соли таҳсил нақшаи кории маҳфил тағйир ва такмил ёфтани имконпазир аст. Мавзӯҳои машғулиятҳои маҳфил бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

- онҳо бояд актуалӣ (зарурӣ) бошанд;
- ба талаботи хонандагон мувофиқат кунанд;
- ба хусусиятҳои синнусоли хонандагон ва шавку ҳаваси онҳо мувофиқ бошанд;
- ба рушди воситаҳои аёнӣ ва таҷҳизоти таълимии МТМУ мусоидат намоянд [9].

Ҳангоми банақшагирии кори маҳфил барои машғулиятҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ мавзӯҳо бояд ҷиддӣ муайян карда шаванд. Ҳар як аъзои маҳфил бояд вобаста ба шавку рағбат, дониш ва имкониятҳои худ супориш гирад. Ин ба омӯзгор имкон медиҳад, ки фаъолияти эҷодии хонандагонро инкишоф диҳад.

Ҳангоми мураттаб сохтани нақшаи корӣ омӯзгор бояд ҳаминро низ ба эътибор гирад, ки маърузаҳои навиштаи хонандагон ва ё асбобҳои сохтаи онҳо дар дарсҳои наздиктарин истифода карда шаванд. Барои ин омӯзгор – роҳбари маҳфил бояд нақшаи кории маҳфилро ба нақшаи тақвимӣ мутобиқ созад.

Акнун дар зер намунаи нақшаи кории маҳфили «Астрономҳои ҷавон»-ро доир ба шинос намудани хонандагон бо мероси илмӣ мутафаккирони тоҷику форс ва саҳми онҳо дар рушди илми астрономия меорем.

Нақшаи кории маҳфили «Астрономҳои ҷавон»

№ б/т	Мазмуни машғулияти маҳфил	Санаи гузаронидани машғулият	Шахси масъул	Санаи иҷрои супоришот	Қайди иҷрои супоришот
1	2	3	4	5	6
1.	Сӯҳбат доир ба мақсаду мароми маҳфил. Аҳамияти омӯзиши мероси илмӣ мутафаккирони тоҷику форс. Мутафаккирони тоҷику форс дар инкишофи илми астрономия чӣ гуна саҳм доранд? Тасдиқи нақшаи кории маҳфил.		Роҳбари маҳфил		
2.	Сӯҳбат: маълумотро оид ба мероси илмӣ мутафаккирони тоҷику форсро аз кучо ва чӣ тавр бояд дастрас намуд: а) тайёр намудани рӯйхати адабияти истифодашаванда; б) муайян намудани ва интихоби маводи зарурӣ; в) тартиб додани нақшаи кор; г) ба қисмҳо ҷудо ва коркард намудани мавод; д) навиштани маъруза ва аз назари омӯзгор гузаронидани матни он; е) баромад намудани маъруза.		Роҳбари маҳфил		
3.	Тайёри намудани рӯйхати адабиёт, муайян намудани мавзӯҳои маърузашаванда, ба аъзоёни маҳфил тақсим кардани мавзӯҳо ва муайян намудани вазифаҳои онҳо.		Аъзоёни маҳфил. Роҳбари маҳфил.		
4.	Маълумот оид ба заминаҳои таърихӣ пайдоиш ва инкишофи илми астрономия.		Аъзоёни маҳфил.		
5.	Маълумот оид ба пайдоиш ва инкишофи илми астрономия дар Юнони Қадим. Аристарх, Пифагор, Птолемей, Арасту, Эратосфен.		Аъзоёни маҳфил.		
6.	Маълумот оид ба тараққиёти илми астрономия дар кишварҳои Шарқи асримиёнагӣ.		Аъзоёни маҳфил.		
7.	Маълумот оид ба саҳми олимони Шарқи асримиёнагӣ – мутафаккирони тоҷику форс дар рушди илми астрономия.		Аъзоёни маҳфил.		
8.	Маълумоти умумӣ доир ба фаъолияти расадхонаҳои Шарқи асримиёнагӣ		Аъзоёни маҳфил.		
9.	Маълумот оид ба асбобу олати мушоҳидавии дар Шарқи асримиёнагӣ истифодашаванда; таърихи сохта шудани онҳо.		Аъзоёни маҳфил.		
10.	Фаъолият ва эҷодиёти илмӣ олимони расадхонаи Бағдод: Яҳё		Аъзоёни маҳфил.		

	ибни Абӯмансур, Холиди Марварудӣ, Ахмади Фаргонӣ.				
11.	Фаъолият ва эҷодиёти илмӣ олимони расадхонаи Бағдод (давомаш): Муҳаммад Мусои Хоразмӣ, Абӯмахмуди Хучандӣ, Абулвафои Бӯзгонӣ.		Аъзоёни маҳфил.		
12.	Фаъолият ва эҷодиёти илмӣ олимони расадхонаи Шероз: Абдурахмони Сӯфӣ, Абӯсаиди Сичизӣ.		Аъзоёни маҳфил.		
13.	Абӯрайҳони Берунӣ ва саҳми ӯ дар инкишофи илми астрономия		Аъзоёни маҳфил.		
14.	Фаъолият ва эҷодиёти илмӣ олимони расадхонаҳои Исфохон: Абӯалӣ ибни Сино, Умари Хайём.		Аъзоёни маҳфил.		
15.	Фаъолият ва эҷодиёти илмӣ олимони расадхонаи Мароға: Насриддини Тӯсӣ, Қутбиддини Шерозӣ.		Аъзоёни маҳфил.		
16.	Фаъолият ва эҷодиёти илмӣ олимони расадхонаи Самарқанд: Мирзо Улӯғбек, Қозизодаи Румӣ, Ҷамшеди Кошонӣ (Кошӣ), Алӣ Қушчӣ.		Аъзоёни маҳфил.		
17.	Конференсияи ҷамъбасти таҳти унвони «Саҳми мутафаккирони тоҷику форс дар рушди илмҳои табиатшиносию риёзӣ»		Аъзоёни маҳфил.		

Барои аз рӯи нақшаи кори таҳияшуда, гузаронидани маҳфил ба омӯзгорони фанни астрономия тавсия дода мешавад, ки аз адабиёти [1, 7, 8] истифода баранд, зеро дар онҳо маводи фаровон доир ба мероси илмӣ мутафаккирони тоҷику форс (дар соҳаи астрономия) оварда шудааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки шинос намудани хонандагон бо мероси илмӣ мутафаккирони тоҷику форс дар соҳаи астрономия, ҳангоми ташкили маҳфили астрономии «Астрономҳои ҷавон» ҷаҳонбинии хонандагонро доир ба таърихи инкишофи илми астрономия васеъ намуда, имкон медиҳад, ки онҳо астрономияро на ҳамчун илми бегона, балки ҳамчун илми ниёғони худ шинохта, қабул намоянд. Пас, ташкил ва гузаронидани маҳфили астрономии «Астрономҳои ҷавон» бо истифода аз мероси илмӣ мутафаккирони тоҷику форс на танҳо хусусиятҳои таълимӣ, балки хусусиятҳои тарбиявӣ низ дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Х.Ф. Абӯмахмуди Хучандӣ ва таърихи астрономияи халқи тоҷик. – Хучанд: Нури маърифат, 2005. – 440 с.
2. Воронцов-Вельяминов Б.А., Дагаев М.М. и др. Методика преподавание астрономии в средней школе. – М.: «Просвещение», 1973. – 254 с.
3. Кузьменков С. Г. Курс «Методика обучения астрономии» в контексте фундаментализации астрономического образования [Текст] / С.Г.Кузьменков // Вестник Алтайской государственной педагогической академии: Естественные и точные науки, 2012. - № 13. - С. 68-73.
4. Левитан Е.П. Методика преподавания астрономии в средней школе. – М.: «Просвещение», 1965. – 228 с.
5. Набоков М.Е. Методика преподавания астрономии в средней школе. – М.: Учебно-педагогическое издательство, 1947. – 192 с.
6. Рачабов У.Х., Умаров У.С. Саёхати астрономӣ ба расадхона. // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои муосири математика ва методикаи таълими он» бахшида ба 25-солагии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 80-солагии доктори илмҳои педагогӣ, профессор Шарифзода Ҷумъа Шариф. – Бохтар: ДДБ. – с. 352-355.
7. Сафаралӣ Авлиёқул. Методикаи истифодаи мероси илмӣ мутафаккирони тоҷику форс дар таълими астрономия (Дастур барои омӯзгорон). – Душанбе: ДДОТ, 2020. – 122 с.

8. Сафарали Авлиёкул. Омӯзиши мавзӯи “Расадхонаҳо” дар робита бо маводи таърихӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №1, 2020. С. 221-227.
9. Умаров У.С., Рачабов У.Х. Корҳои берунасинфӣ аз физика. Вазоити методӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2006. – 192 с.
10. Шефер О.Р. Методика изучения элементов астрономии в курсе физики основной и средней (полной) школе: монография / О.Р. Шефер, В.В. Шахматова. – Челябинск: Изд-во ИИУМЦ «Образование», 2010. – 252 с.

ОЗНАКОМЛЕНИЕ УЧАЩИХСЯ С НАУЧНЫМ НАСЛЕДИЕМ ТАДЖИКско-ПЕРСИДСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВО ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО АСТРОНОМИИ

В данной статье приводятся сведения об использовании исторического материала – научного наследия таджикско-персидских мыслителей в процессе организации и проведения кружка «Юные астрономы». В нем изложена учебно-воспитательная сторона астрономического кружка, которая способствует развитию интереса, творческой способности и практических умений и навыков учащихся. Авторы, проведя анализ научно-методических литератур по данной тематике, приходят к выводу, что проведением внеклассных занятий по астрономии, в том числе астрономического кружка с использованием исторического материала, то есть научного наследия таджикско-персидских мыслителей не приводятся методических рекомендаций. По мнению авторов, настало время когда учащихся следует ознакомить с научным наследием таджикско-персидских мыслителей по астрономии, чтобы они имели представление о научном наследии своих предков. В статье приводится пример рабочего плана кружка «Юные астрономы» с целью ознакомления учащихся с научным наследием таджикско-персидских мыслителей и их вклада в развитие астрономии.

Ключевые слова: астрономия, обсерватория, кружок, научное наследие, юные астрономы, преподавание, воспитание, рабочий план.

INTRODUCE STUDENTS WITH THE SCIENTIFIC HERITAGE OF THE TAJIK-PERSIAN THINKERS IN THEIR EXTRACURRICULAR ACTIVITIES ON ASTRONOMY

This article provides some useful information about the use of historical materials from the scientific heritage of Tajik and Persian thinkers when creating and conducting a club called «Young Astronomers». It contains the educational and educational aspects of the astronomical club, which help to develop a passion, a development of creative abilities and practical skills of students. The authors review the scientific and methodological literature and conclude that there is no recommendation for the organization of extra-curricular activities on astronomy, including astronomical activities using historical materials, especially the scientific heritage of Tajik and Persian thinkers. According to the authors, it is time to introduce readers with the scientific heritage of Tajik and Persian thinkers in the field of astronomy in order to make them aware of the scientific heritage of their ancestors. The article provides an example of a working plan of the club "Young Astronomers" to introduce students to the scientific heritage of Tajik and Persian thinkers and their contribution to the development of astronomy.

Keywords: astronomy, observatory, club, scientific heritage, young astronomers, teaching, education, work plan

Сведения об авторах:

Сафарали Авлиёкул – ассистент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 904 20 19 90.

Раджабов Умед Хушвакович – ассистент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 933 21 17 21.

About the authors:

Safarali Avliyokul – assistant of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini.

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 904 20 19 90.

Rajabov Umed Khushvakovich – assistant of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini.

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 933 21 17 21.

УДК: 53:37 016

ТАШКИЛИ КОРИ МУСТАКИЛОНАИ ТАВСИФОТИ ЭЧОДИДОШТАИ ХОНАНДАГОН ҲАНГОМИ ГУЗАРОНИДАНИ ОЗМОИШҲОИ ФИЗИКИИ ХОНАГӢ

Мавлонов И.Ш., Раҷабов У.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ба ақидаи мо, яке аз роҳҳои баланд бардоштани сифату самаранокии таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ташаккул додани фаъолияти маърифативу эҷодии хонандагон, инкишофи тафаккури мантиқӣ ва фаъолияти амалии онҳо – ин иҷрои озмоишҳои физикии хонагӣ ба ҳисоб меравад. Озмоишҳои физикии хонагӣ гуфта, таҷриба ва мушоҳидаҳои мефаҳманд, ки онҳоро хонандагон дар хона (ҳангоми тайёри ба дарс) аз рӯи супоришоти омӯзгор, бо истифодаи асбобу ашёҳои рӯзгор, ки ба маводи барномаи таълимӣ мувофиқ аст, иҷро менамоянд.

Таҳлили фаъолияти баъзе муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ, сӯҳбат бо омӯзгорони физика, мушоҳида ва таҳқиқи чараҳои таълими физика дар ин муассисаҳо ошкор сохт, ки омӯзгорон дар таълими физика супориш ва озмоишҳои хонагии тавсифоти эҷодидоштаро истифода намеkunанд. Таҳлили адабиёти педагогӣ, психологӣ, методӣ-илмӣ, матбуоти даврӣ собит менамоянд, ки доир ба методикаи ташкилу гузаронидани озмоишҳои физикии хонагии тавсифоти эҷодидошта дар таҳқиқоти Покровский С.Ф. [8, с.9], Покровский А.А. [7], Усова А.В. [6], Горев Л.А. [4], Малафеев Р.И. [8], Кузнецова М.А. [7], Таныгин С.В. [10], Умаров У.С., Раҷабов У.Х. [11] ва дигарон дучор омадан мумкин аст. Гуфтан ҷоиз аст, ки доир ба методикаи ташкил ва гузаронидани озмоишҳои физикии хонагӣ ба ғайр аз [11] ба забони тоҷикӣ ҳоло ягон дастури методии дигар мавҷуд нест. Дар ин дастур танҳо супоришҳои озмоишии физикии хонагӣ барои синфҳои 7 ва 8 оварда шудааст, ки он низ на ҳамаи мавзӯҳои барномавии синфҳои 7-8-ро дарбар мегирад.

Озмоишҳои хонагӣ бояд баҳри ҳамбастагии маводи назариявӣ, ки хонандагон аз китоби дарсӣ азхуд мекунанд, бо маводи озмоишӣ (шароитҳои озмоишии татбиқи маводи назариявӣ) ҷӣ дар шароити кабинети физика ва ҷӣ дар шароити хона, мусоидат намоянд. Ин чунин маъно дорад, ки хонандагон ҳангоми тайёри ба дарс, маводи барномавиرو аз китоби дарсӣ хонда, ҳамзамон дар шароити хона он мушоҳидаҳо, озмоишҳо ва ҷенкуниҳое, ки дар китоби дарсӣ дода шудаанду омӯзгор дар синф намоиш додааст, иҷро менамоянд.

Озмоишҳои физикии хонагии тавсифоти эҷодидоштаи хонандагон аз физика аҳамияти калони тарбиявӣ доранд:

1. Аҳамияти асосии озмоишҳои физикии хонагии тавсифоти эҷодидошта хонандагон он аст, ки агар онҳо дар асоси маводи барномавӣ интиҳоб ва тартиб дода шуда бошанд, ҳудуди татбиқшавии аёниятро дар таълими физика васеъ гардониди, баҳри амиқ ва бошуурона азхудкунии маводи барномавии дар синф омӯхташаванда ҳамчун воситаи иловагӣ хизмат мекунанд.

2. Озмоишҳои физикии хонагии тавсифоти эҷодидошта, он ҳодисаҳои табииро, ки дар синф тавассути асбобҳои тайёр (истеҳсолӣ) омӯхта мешаванд, бо ҳодисаҳои физикии ҳамаҷӯза рӯйдиханда алоқаманд гардониди, ба хонандагон «Физика дар атрофи мо» ва «Физика дар ҳар қадам» буданро нишон медиҳанд.

3. Озмоишҳои физикии хонагии тавсифоти эҷодидошта имкон медиҳанд, ки назария бо амалия, бо ҳаёти ҳамаҷӯза алоқаманд карда шавад.

4. Озмоишҳои физикии хонагии тавсифоти эҷодидошта ба хонандагон баҳри боварӣ ҳосил кардан ба дурустӣ ва ҳаққонӣ будани қонуниятҳои далелҳои илмие, ки онҳо дар дарс омӯхтаанд, кӯмак мерасонанд.

5. Озмоишҳои физикии хонагии тавсифоти эҷодидошта воситаи ҳуби мусалсалгардонии таҷрибаҳои ҳаётии хонандагон мебошанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар раванди таълим омӯзгор ҳама вақт ба таҷрибаи ҳаётии хонандагон таъҷиб мекунанд. Хонандагон бошанд, то омӯзиши физика, тавассути мушоҳидаҳои таҷрибаҳои ҳамаҷӯзаи худ ба ҳодисаҳои гуногуни табиӣ шиносанд, вале ин таҷрибаҳои ҳаётие, ки хонандагон

новобаста ба амалиётҳои самтдиҳандаи омӯзгор ҳосил кардаанд, барои ҳар як хонанда гуногун буда, тавсифи тасодуфӣ доранд. Аз ин лиҳоз, таҷрибаҳои ҳаётии ҳосилкардаи хонандагонро ба як тартиб (низом) даровардан лозим аст. Ба ин кор ва барои дар оянда ҳосил намудани таҷрибаҳои ҳаётӣ, омӯзгор тавассути озмоишҳои хонагӣ кӯмак расонида метавонад.

6. Озмоишҳои физикии хонагии тавсифоти эҷодидошта яке аз воситаҳои хуби парвариши муҳаббати хонандагон ба илми физика мебошанд.

7. Аз тарафи хонандагон мустақилона иҷро намудани озмоишҳои физикии хонагӣ ва сохтани асбобҳои соддатарини физикӣ (мавриди иҷрои ин намуд корҳо) зарурати истифодаи лавозимоти гуногун (арра, болға, анбӯр, корд, қайчӣ, шуруптоб (атвёртка) ва ғ.), аз қисмҳои тайёр васл (чамъ) кардани дастгоҳҳо, иваз намудани як лавозимот бо лавозимоти дигар ва ғайраҳоро талаб менамояд. Ҳамаи ин робитаи назарияро бо амалия барқарор ва устувор гардонидани маҳорату малакаҳои амалии хонандагонро ташаккул медиҳанд.

Фаҳмост, ки озмоишҳои физикии хонагӣ корҳои лабораторӣ ва озмоишхоеро, ки дар синф хонандагон таҳти роҳбарии бевоситаи омӯзгор иҷро менамоянд, иваз карда наметавонанд. Ин намуд корҳо, корҳои лабораторӣ ва озмоишҳои синфиро фақат пурра намуда, робитаи байни озмоишҳои физикии мактабиро бо ҳодисаҳои табиӣ дар муҳити атроф рӯйдиҳанда, барқарор менамоянд. Чӣ тавре ки Умаров У.С. қайд менамояд: «Яке аз аломатҳои фарқкунандаи озмоишҳои физикии хонагии хонандагон аз корҳои лабораторӣ ва озмоишҳои синфӣ, ки тавассути асбобҳои тайёр (истеҳсолӣ) иҷро карда мешаванд, дар он аст, ки ин гуна озмоишҳо тавассути истифодаи ашёҳои ба хонандагон дастраси рӯзгор иҷро карда мешаванд. Ин на танҳо аҳамияти амалӣ (яъне, дар шароити хона гузаронидани озмоиши физикӣ), балки боз аҳамияти маърифатӣ низ дорад. Мавриди иҷрои ин намуд корҳо хонандагон «Физикаро дар ҳар қадам» мебинанд ва дар онҳо сифатҳои ҷӯяндагӣ эҷодкорӣ тарбия меёбад» [11, с.5-6].

Мустақилона озмоиш гузаронидани хонандагон нисбат ба он озмоишхое, ки омӯзгор мегузаронад ва ё таҷрибаҳое, ки намоиш медиҳад, аҳамияти калони маърифатӣ дорад. «Ҳамгиро кардани корҳои озмоишии мустақилонаи хонандагон бо озмоишҳои омӯзгор – шакли беҳтарини мушғулият аст» - гуфта буд, профессор П. А. Знаменский.

Акнун методикаи ба хонандагон фаҳмонидани супоришҳои озмоишҳои физикии хонагиро пешниҳод мекунем:

1. Дар мавқеи (ҷойи) мувофиқи дарс номи «озмоишҳои хонагӣ» эълон карда (дар синфҳои поёни дар тахтаи синф навишта) шуда, мазмуну мундариҷаи он фаҳмонида мешавад.

2. Аз нақли омӯзгор ва ё аз рӯйи дикта кардани ӯ, хонандагон матни супоришҳои озмоишҳои хонагиро дар дафтарашон менависанд. Дар синфҳои поёни матни ин супоришҳоро дар тахтаи синф навиштан ба мақсад мувофиқ аст. Хонандагони синфҳои болоӣ бошанд, матни ин супоришҳоро аз нақли омӯзгор ба дафтарашон менависанд.

3. Ҳамаи тафсилоти гузаронидани озмоишҳои физикии хонагӣ шифохӣ ба хонандагон фаҳмонида мешаванд. Расми дастгоҳи корӣ, чадвалҳо, андозаҳои дастгоҳи корӣ дар тахтаи синф тасвир карда мешавад ва хонандагон онҳоро ба дафтарашон мекӯчонанд.

4. Намунаи дастгоҳе, ки тавассути он озмоишҳои физикии хонагӣ иҷро карда мешаванд, намоиш дода мешавад. Дар чараёни намоиш додани намунаи «дастгоҳи корӣ» мазмуни кор ва тарзи иҷрои он ба хонандагон фаҳмонида мешавад.

5. Ба хонандагон шакли ҳисобот оид ба иҷрои кори супоришдодашуда нишон дода шуда, мӯҳлати иҷрои он муқаррар карда мешавад.

Ҷавоби хонандагон бояд аз рӯйи имкон ҳарчӣ кӯтоҳ бошад. Ҷавоб бояд на ба навиштаҷот ва ба тарзи иҷрои кор тааллуқ дошта бошад, балки он бояд ҷиҳатҳои тавсифотии ҳодисаи муоинашавандаро дарбар гирифта, онро фаҳмонад.

Хонандагон дар **ҳисоботи** худ бояд чунин **ҷузъҳои** корҳоро ҷой диҳанд:

1. рақам ва номи кор;
2. навиштаҷоти кӯтоҳи «дастгоҳи корӣ»;
3. натиҷаҳои ченкуниҳо (дар чадвал ҷой дода мешаванд) ва мушоҳидаҳо;
4. хулосаҳо аз иҷрои супоришҳо.

Ҳисобот доир ба иҷрои озмоишҳои физикии хонагӣ дар ҳамаи дафтаре, ки навъҳои дигари корҳои хонагӣ иҷро мешаванд, навиштаву иҷро мешаванд. Барои навиштани ҳисобот ва иҷрои озмоишҳои физикии хонагӣ дафтари алоҳида ташкил кардан зарурат надорад.

Дар зер намунаи супоришоти озмоиши физикии хонагиро барои хонандагони синфи VII меорем. Дар он тавассути асбоби сохтаи силиндри андозагир чен кардани ҳаҷми ҷисмҳо муоина карда мешавад.

Мавзӯ: Чен кардани ҳаҷми ҷисмҳо

Мақсади кор: идома додани ташаккули мафҳуми «бузургии физикӣ» дар мисоли ҳаҷми ҷисмҳо; сохтани силиндри андозагир (мензурка) ва зарфи ҷумакдор; идомаи омӯхтани ҷенкунии ҳаҷми моеъҳо тавассути силиндри андозагир, ҷисмҳои шакли дурусти геометридошта тавассути ҷенкуниҳо ва формулаҳои мувофиқи геометрӣ, инчунин ҷисмҳои шакли нодурустдошта тавассути силиндри андозагир; ташаккул додани салоҳиятҳои хонандагон.

1. Ҳаҷми ҷисмҳои шакли дурусти геометридоштаро тавассути формулаҳои мувофиқи геометрӣ ҳисоб кунаед: ҳаҷми қуттии гӯгирд, ҷисми дилхоҳи шакли параллелолипидаи росткунҷадошта.

2. Ҳаҷми ҷисмҳои шакли нодурустдошта, ҳаҷми моеъҳо ва газҳоро тавассути силиндри андозагир (мензурка) муайян кунед.

Силиндри андозагирро дар шароити хона тайёр намудан мумкин аст. Барои ин ягон бутылкаи аз кефир холишуда ё ягон баклашқаро (ғунҷоишашон мувофиқан 0,5 ва 1,0 л) гирифта, ба қисми рӯи он (ба дарозияш) як тасмачаи қоғазӣ миллиметриро тавассути ширеш мечаспонанд. Сипас, ба ин зарфҳо бо истакони ғунҷоишаш 200 см³ об мерезанд. Баландии сутуни обро дар зарфҳо қайд намуда, ин баландиро масалан, ба 40 тақсим карда, асбобро дараҷабандӣ мекунанд. Ҳар як тақсимодро ишорат мекунанд [10, с. 8], [11, с. 20].

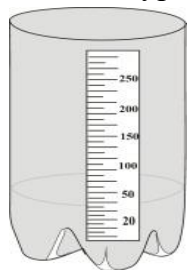
3. Аз қуттии холишудаи консерва зарфи ҷумакдор сохтан мумкин аст. Барои ин дар қисми болоии он тавассути меҳ сӯроҳӣ мекунанд. Ин сӯроҳиро ба воситаи ягон милаи оҳанин калонтар мекунанд. Ба ин сӯроҳӣ ягон найчаи резинӣ гузошта, атрофи онро бо сургӯҷ маҳкам мекунанд.

4. Аз мензурка, истакони ҷумакдори сохтаатон истифода карда, ҳаҷми як дона картошка, сабзӣ, шалғам, бодиринг, помидор ва лаблабуро муайян кунед.

5. Мензурка, истакони ҷумакдори сохтаатон ва натиҷаҳои ҷенкуниҳояшонро барои санҷидани омӯзгор ба мактаб оред.

Хонандагон тавассути супориши пешниҳоднамудаи омӯзгор, дар хона асбоби соддаи физикӣ – силиндри андозагирӣ (мензурка)-ро сохта, ҳаҷми ҷисмҳои шаклашон гуногунро чен мекунанд. Дар зер ҳисоботи мухтасари озмоишҳои физикии хонагии иҷронамудаи хонандагони синфи ҳафти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №7-и ноҳияи Исмоили Сомонӣ, шаҳри Душанберо меорем.

Ҳисоботи мухтасари хонандаи синфи 7 «В» Сунатуллои Парвиз доир ба таҷрибаи «Чен кардани ҳаҷми моеъ ва ҷисмҳои гуногун бо ёрии силиндри андозагирӣ»

Мензурқаро тавассути бутили пластикии нимлитра тайёр намудам. Қисми болоии бутилро бо қайчӣ бурида, ба тарафи беруниаш тасмаи қоғазӣ дафтари математикаро (аз рӯи баландии бутил) бо скотч часпонидам. Бо шприци 10 мл мензурқаро дараҷабандӣ кардам. Ба шприц то пуршавиаш (10 мл) об гирифта, онро ба бутил рехта, сатҳи обро қайд кардам ва бо ҳамин роҳ силиндри андозагирро дараҷабандӣ карда, бо он ҳаҷми картошка, сабзӣ ва шалғамро чен намудам.

Ҳисоботи мухтасари хонандаи синфи 7 «В» Юсупова Б. Ба бутили хӯрокдихии кӯдакон, ки он худ дараҷабандӣ карда шудааст, ба миқдори 50 мл об рехта, онро ба банкаи яклитра рехтам. Ба сатҳи банкаи яклитра варақи сафед ширеш кардам. Бо рехтани оби ҳар истакон дар варақи дар банка ширеш кардашуда нишона гузошта, бо ин усул банкаи яклитраро дараҷабандӣ намудам.

Ҳисоботи мухтасари хонандаи синфи 7 «В» Қобилов А. Дар хона ягон зарфи андозадор ёфт нашуд. Ҷадвали тақсимоtdорро истифода карда, аз пластилин ғӯлаи чоркунҷаи ҳаҷмаш 50 см³-ро тайёр кардам. Ба зарф об рехта, сатҳи онро қайд кардам. Ба об ғӯларо пурра ғӯтонида, боз сатҳи обро қайд кардам. Ҳаҷми байни нишонаҳо ба ҳаҷми пластилин баробар мешавад. Бо ҳамин тарз зарфро дараҷабандӣ намудам.

Мензуркаи тайёрнамудаи хонандагонро дар лаҳзаҳои гуногуни дарс (синфи 7) мувофиқи барномаи таълимӣ [1] ва китоби дарсӣ [5] хангоми омӯхтани мавзӯҳои «Силиндри андозагирӣ», «Ҷенкунии ҳаҷми ҷисмҳои шаклашон нодуруст», «Зичии модда», хангоми гузаштани корҳои лаборатории «Чен кардани ҳаҷми моеъ ва ҷисмҳои гуногун бо ёрии силиндри андозагирӣ» ва «Муайян кардани зичии ҷисми сахт» истифода кардан

мумкин аст. Тавассути силиндри андозагирии мактабӣ саҳеҳии тақсимои гузоштаи хонандагонро дар асбоб санҷидан мумкин аст.

Ҳамин тавр, кори муस्ताқилонаи тавсифоти эҷодидошта баҳри баланд шудани фаъолияти амалии хонандагон дар дарс, ташаккули фикрронии мантикии онҳо мусоидат намуда, хонандагонро водор месозад, ки доир ба озмоиши гузаронидаашон бошуурона фикр ронанд, онҳоро таҳлил намоянд, ҳамаи дониш, маҳорат ва малақаҳои амалии дар дарсҳо ҳосилкардаи худро баҳри гузаронидани озмоиши пешниҳодшуда, истифода намоянд. Хонандагон озмоиши хонагиро гузаронида ва натиҷаҳои онро таҳлил намуда, боварӣ ҳосил мекунанд, ки донишҳои дар муассисаи таълимӣ ҳосилкардаи онҳо, баҳри ҳалли масъалаҳои амалӣ пурра татбиқшавандаанд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи физика барои синфҳои 7-11-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2004. - 48 с.
2. Горев Л.А. Занимательные опыты по физике в 6-7 классах средней школы. -2-е изд. перераб. М.: Просвещение, 1985. – 175 с.
3. Кузнецова М. А. Домашние экспериментальные задания. 7 класс // Физика. Всё для учителя, № 5–6 (65–66) май–июнь 2016 г. –С. 22-27
4. Малафеев Р.И. Творческие задания по физике. М.: Просвещение, 1989
5. Мачидов Ҳ., Зубайдов С. Физика. Китоби дарсӣ барои синфи 7-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ. Душанбе: «Алиф», 2008. - 281 с.
6. Методика преподавания физики в 7-8 классах средней школы. /Под ред. А.В. Усовой, М.: Просвещение, 1990.
7. Покровский А.А. Самодельные приборы по физике в школьной работе. // «Физика в школе», 1948, №1.
8. Покровский С.Ф. Наблюдение и эксперимент в домашних заданиях по физике для 6-х и 7-х классов средней школы (Часть 1) // «Физика в школе», №4, 1945, Л.: Просвещение. –С. 95-115.
9. Покровский С.Ф. Наблюдение и эксперимент в домашних заданиях по физике для 6-х и 7-х классов средней школы (Часть 2) // «Физика в школе», №2, 1947. Л.: Просвещение. -С. 58-74.
10. Таныгин С.В. Сложная физика на простом самодельном оборудовании. – Барнаул: БГПУ, 2006. – 103 с.
11. Умаров У.С., Раҷабов У.Ҳ. Озмоишҳои хонагӣ аз физика. Душанбе: ДДОТ, 2006. - 80 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ ТВОРЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ДОМАШНИХ ФИЗИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ

Исследование, проведенное авторами в средние общеобразовательных учреждениях республики выявило, что учителя физики не достаточно уделяют внимания выполнению домашних опытов творческого характера. В то время как проведение домашних физических опытов является одним из надёжных средств развития творческих способностей учащихся. По мнению авторов, оно является одним из средств повышения качества преподавания физики в средние общеобразовательных учреждениях, развития активности творческого познания учащихся, развития логического мышления и их практической деятельности. В статье приводятся содержание понятия домашних физических экспериментов, ее воспитательная обучающая сторона, методика выполнения домашних физических опытов и пример выполнения задания домашнего физического эксперимента для учащихся седьмых классов по теме «Определение объема тел». Авторы приходят к выводу, что домашние физические опыты являются самостоятельной работой творческого характера, которая направлена на повышение практической деятельности учащихся на уроке, способствуя развитию их логического мышления, обязывает учащихся осмысленно проводить опыты, анализировать их, все знания, умения и практические навыки приобретенные на уроках использовать в процессе проведения эксперимента.

Ключевые слова: самостоятельная работа, учащиеся, домашний физический эксперимент, измерительный цилиндр, знания, умения, навыки.

ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS OF CREATIVE CHARACTER DURING HOME PHYSICAL EXPERIMENTS

A study conducted by the authors in secondary educational institutions of the republic revealed that physics teachers do not pay enough attention to performing creative home experiments. While conducting home physical experiments is one of the reliable means of developing students' creative abilities. According to the authors, it is one of the means to improve the quality of teaching physics

in secondary schools, the development of the activity of creative knowledge of students, the development of logical thinking and their practical activities. The article provides the content of the concept of home physical experiments, its educational learning side, the methodology for performing home physical experiments and an example of completing a home physical experiment for students in the seventh grade on the topic "Determination of body volume". The authors conclude that home physical experiments are an independent work of a creative nature, which is aimed at increasing the practical activity of students in the lesson, contributing to the development of their logical thinking, obliges students to meaningfully conduct experiments, analyze them, all knowledge, skills and practical skills acquired in the lessons use during the experiment.

Key words: independent work, students, home physical experiment, measuring cylinder, knowledge, skills.

Сведения об авторах:

Мавлонов Изатулло Шашаевич – ассистент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 918 14 64 10.

Раджабов Умед Хушвакович – ассистент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 933 21 17 21.

About the authors:

Mavlonov Izatullo Shashaevich – assistant of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 918 14 64 10.

Rajabov Umed Khushvakovich – assistant of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 933 21 17 21.

ТАТБИҚИ КОМПЮТЕР ДАР СОХТАНИ ГРАФИКИ ФУНКСИЯ

Назаров Д.А., Рачабов У.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Имрӯзҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва литсею гимназияҳо ҳангоми омӯзиши математика бо баробари истифодашавии шаклҳои маъмули методҳои таълим, дар кори мустақилонаи хонандагон бештар таъминоти барномавӣ-компютерии фанҳои таълимӣ татбиқ шуда истодаанд, ба монанди: барномаҳо-китобҳо, барномаҳо-тренажёрҳо, луғатҳо, маълумотномаҳо, энциклопедияҳо, видеодарсҳо, маҷмӯи маводи аёнии электронӣ, бозҳои зехнии компютерии математикӣ ва ғ. Доир ба истифодаи компютер дар таълими математика таҳқиқоти зиёд гузаронида шудааст [1-5, 7-12,14,15], ки татбиқи онҳо тафаккури эҷодӣ, қобилияти истеъдодии хонандагонро ташаккул медиҳанд ва тасвири аёнии объектҳои геометрию боз ҳам хубтар инъикос менамоянд, аммо ба ин нигоҳ нақарда, якчанд паҳлӯҳои он аз мадди назари олимон дур мондааст, бинобар ин мо тасмим гирифтём дар ин мақола каме ҳам бошад, доир ба истифодаи барномаҳои компютерӣ дар сохтани графики функсияҳои алгебраи синфи 7 тавсияҳо пешниҳод намоем.

Ҳангоми омӯзиши математика ва фанҳои дигар, алаҳусус физика хонандагон бо сохтани графики функсия дучор меоянд. Аввал хатҳои рост, гипербола, парабола, сипас графики функсияҳои мураккаб ва функсияҳои тригонометрию месозанд. Мавзӯи «Сохтани графики функсия» ва «Таҳқиқи функсия» мураккаб буда, шавқу завқи на ҳамаи хонандагонро ба омӯзиши ин мавзӯ бедор мекунад. Таҳқиқоти гузаронидаи мо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор сохт, ки тавассути барномаҳои компютерӣ бе ягон душворӣ графикҳои функсияҳои гуногунро сохта, онҳоро бо хонандагон муоина намуда, шавқу ҳаваси эшонро доир ба мавзӯи графикҳо ва функсияҳои онҳо бедор сохтан имконпазир аст [7, с.99-109].

Хонандагони синфи 10 аз фанни технологияи иттилоотӣ ба омӯзиши забонҳои барномасозӣ оғоз намуда, дар катори дигар забонҳои барномасозӣ забони барномасозии QBASIC-ро низ азхуд мекунанд. Ҳангоми аз ҷониби омӯзгори фанни технологияи иттилоотӣ фаҳмонидани имкониятҳои графикаи ин барнома, омӯзгор бо алоқамандии мавзӯи алгебраи синфи 7 [6, с.99] ба хонандагон сохтани графикаи функсияи $y=ax$, $y=x^2$ ва $y=x^3$ -ро меомӯзонад.

Дар зер намунаи сохтани графикаи функсияҳоро дар муҳити забони барномасозии QBASIC муоина менамоем.

Қадами аввалин барои сохтани графикаи функсия дар варақ – ин тасвир намудани тирҳои координатӣ ва интиҳоби нуқтаи сифрии он мебошад. Дар забони барномасозӣ низ чунин амал мекунем, яъне аввал тавассути оператори SCREEN 12 речаи кории экранро ба графикӣ мегузаронем, сипас тирҳои координатиро тасвир мекунем.

```
REM Сохтани тирҳои координатӣ
SCREEN 12
LINE (0, 240)-(640, 240), 15 " Тирӣ X
LINE (320, 0)-(320, 480), 15 " Тирӣ Y
LINE (635, 237)-(640, 240) " Самт ба
LINE -(635, 243) " тирӣ X
LINE (317, 5)-(320, 0) " Самт ба
LINE -(323, 5) " тирӣ Y
REM Номи тирҳои координатиро мегузорем
LOCATE 1, 42
PRINT «y»
LOCATE 17, 79
PRINT «x»
```

Ба сифати воҳиди фосила 10 нуқтаи экранро қабул мекунем. Хатҳои фосилагиро дар тирӣ X тасвир мекунем.

```
FOR x = 10 TO 630 STEP 10
LINE (x, 238)-(x, 242), 15
NEXT
```

Дар тирӣ Y низ хатҳои фосилагиро мегузорем.

```
FOR y = 10 TO 470 STEP 10
LINE (318, y)-(322, y), 15
NEXT
```

Қадами дуюм. Ҳангоми сохтани графикаи функсия дар дафтар асосан чадвал сохта мешавад, ки дар он қиматҳои муайяни координатаҳои X ва Y нишон дода мешаванд. Сипас, дар координатаи ҳамворӣ нуқтаҳоро мегузорем, ки координатаҳои онро аз чадвал мегирем.

Қадами сеюм. Нуқтаҳоро ба ҳамдигар пайваст мекунем.

Норасоихи сохтани графикаи функсия дар варақ инҳоянд:

- ғунҷидани миқдори қиматҳои на он қадар зиёд дар чадвал;
- мавҷуд будани имконияти аз эътибор дур мондани каниш, ҷаҳиш, минимум, максимуми функсия;

-носаҳеҳии сохтани тасвир.

Графикаи функсияи $y = x^2$ –ро месозем. Қимати x-ро дар фосилаи [-6;6] интиҳоб мекунем. Барои саҳеҳ баромадани тасвир қимати тағйирёбандаи x-ро тавассути қадамҳои хурд, масалан, 0,01 нишон медиҳем. Дар ин маврид нуқтаҳои график зич ҷойгир мешаванд ва ҳолати онҳоро бо хат пайваст кардан зарурат пеш намеояд.

```
FOR x = - 6 TO 6 STEP 0.01
y = x * x
PSET (x * 10 + 320, 240 - y * 10), 12
NEXT
```

Мо барнома-қолаберо сохтем, ки тавассути он графикаи функсияҳои гуногунро сохта метавонем.

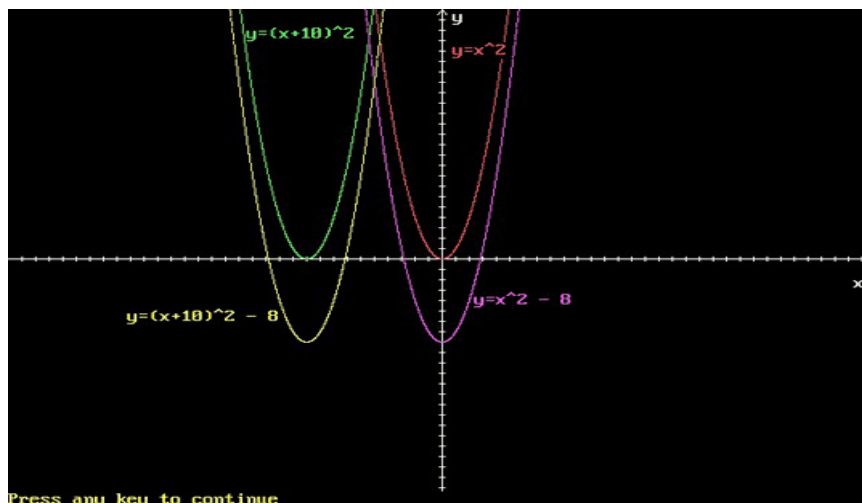
Сипас, баёни омӯзгор аз синнусоли хонандагон вобастагӣ дорад.

1. Агар ин мавзӯ дар синфи 8 омӯхта шавад, он гоҳ чӣ тавр графикаи функсияи $y = f(x+a) + b$ аз графикаи $y = f(x)$ бо ғеҷиши қад-қади тирҳои координатӣ ҳосил мегардад, аёни нишон додан мумкин аст.

Барои ин ба омӯзгорон ҳал кардани масъалаҳои зеринро тавсия медиҳем: «Дар як системаи координатӣ графики функсияҳои $y = x^2$, $y = (x+10)^2$, $y = x^2 - 8$, $y = (x+10)^2 - 8$ –ро созед».

Барои ҳалли ин масъала кифоя аст, ки барнома-қолабии сохтани графики функсияҳоро ки дар боло сохта будем, истифода намоем. Чор сатри охирро се маротиба нусхабардори намуда, дар навишти ҳисоббарориҳои y ва қимати рангро дар фармони PSET тағйирот ворид менамоем.

```
FOR x = -16 TO -4 STEP .01
y = (x + 10) ^ 2
PSET (x * 10 + 320, 240 - y * 10), 10
NEXT
FOR x = -6 TO 6 STEP .01
y = x * x - 8
PSET (x * 10 + 320, 240 - y * 10), 13
NEXT
FOR x = -16 TO -4 STEP .01
y = (x + 10)^2 - 8
PSET (x * 10 + 320, 240 - y * 10), 14
NEXT
```


Расми 2

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳангоми сохтани графики функсия $y = (x+10)^2$, $y = (x+10)^2 - 8$ фосилаи байни қиматҳои x –ро тағйир додан лозим аст.

Хулоса: графики функсияи $y=f(x+a)+b$ графики функсияи $y=f(x)$ мебошад, ки қад-қадити X ба $-a$ воҳид ва қад-қадити Y ба b воҳид геҷонида шудааст.

Супориш. Баномаро такмил диҳед: а) дар экран номи графикҳои функсияро бароред; б) дар экран тири координатиро тасвир намоед.

Оё барои қимати x фосилаҳои дигарро низ интихоб кардан мумкин аст? Графики функсияҳои $y = x^3$, $y = x^4$, $y = x^5$, $y = x^6$ –ро созед.

Агар бо омӯзиши мавзӯи мазкур хонандагон бо операторҳои шартӣ **IF ... THEN ... ELSE ...** шинос бошанд, он гоҳ ба онҳо дар як системаи координатӣ сохтани графики функсияҳои $y = 1/x$, $y = 1/(x+5)$, $y = 1/x - 4$, $y = 1/(x+5) - 4$ –ро пешниҳод кардан мумкин аст.

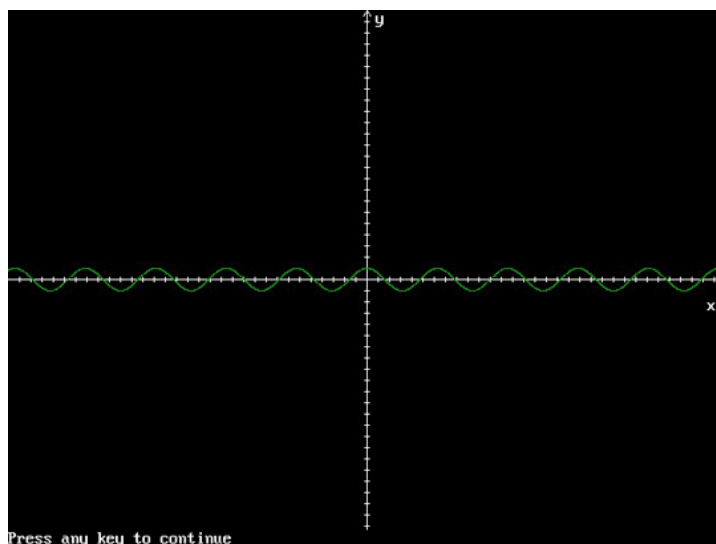
2. Барои хонандагони синфҳои болоӣ сохтани графики функсияҳои тригонометрӣ, функсияҳои мураккаб, ки бисёраъзоҳо ва функсияҳои тригонометриро дарбар мегиранд, нишон додан мумкин аст.

Намунаи 1.

Графики функсияи $y=\cos(x)$ –ро месозем.

Барномаро мекушоем – қолабе, ки онро пештар сохта будем. Дар он қимати аввала ва охираи тағйирёбандаҳои x ва y –ро иваз мекунем.

```
FOR x = -32 TO 32 STEP .01
y = COS (x)
PSET (x * 10 + 320, 240 - y * 10), 2 NEXT
```


Расми 3

Иловатан ба хонандагон пешниҳод намудан мумкин аст, ки функсияи $y = a \cos(bx)$ -ро вобаста аз қиматҳои гуногун гирифтани a ва b таҳқиқ намоянд ё (аз рӯи вариант) графикҳои функсияҳои зеринро:

- 1) $y = 10 \cos(x) + 1$;
- 2) $y = 6 \sin(x) - 4$;
- 3) $y = 5 \cos(0.5x)$;
- 4) $y = x + \sin(x)$;
- 5) $y = x * \cos(x)$;
- 6) $y = x - 2 \cos(x)$;
- 7) $y = |x| + \sin(x)$;
- 8) $y = x * \sin(x)$ созанд.

Намунаи 2.

Графики хати қачро, ки бо методи параметрӣ дода шудааст, месозем.

$$x = 20 \cos(t)^2 + 10 \cos(t)$$

$$y = 20 \cos(t) \sin(t) + 10 \sin(t)$$

Барнома-қолабе, ки пештар сохта будем, мекушоём. Ба сифати тағйирёбандаи давр - t -ро интихоб мекунем (фаҳмонидан лозим аст, ки ин ҷо – ин кунҷ, азбаски x ва y тавассути функсияҳои даврии $\cos(t)$ ва $\sin(t)$ дода мешаванд, он гоҳ қифоя аст, ки қимати t ва 0-ро то ду пи (2π) муоина намоем), x -ро чун y бо формула менависем.

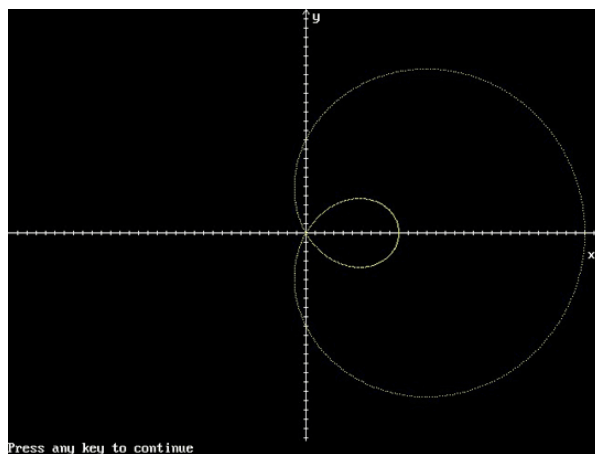
FOR t = 0 TO 2 * 3.14 STEP .01

$$x = 20 * \cos(t)^2 + 10 * \cos(t)$$

$$y = 20 * \cos(t) * \sin(t) + 10 * \sin(t)$$

PSET (x * 10 + 320, 240 - y * 10), 14

NEXT

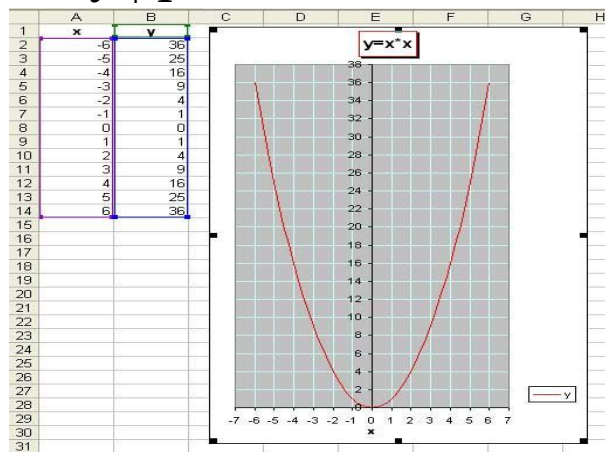

Расми 4

Графики чунин хати қач – тукумшуллуки Паскал ном дорад.

Ба хонандагон барои мустақилона сохтани графики функсияҳо чунин мисолҳо пешниҳод намоед:

$$x = \frac{a(r^2 - 1)}{t^2 + 1}$$

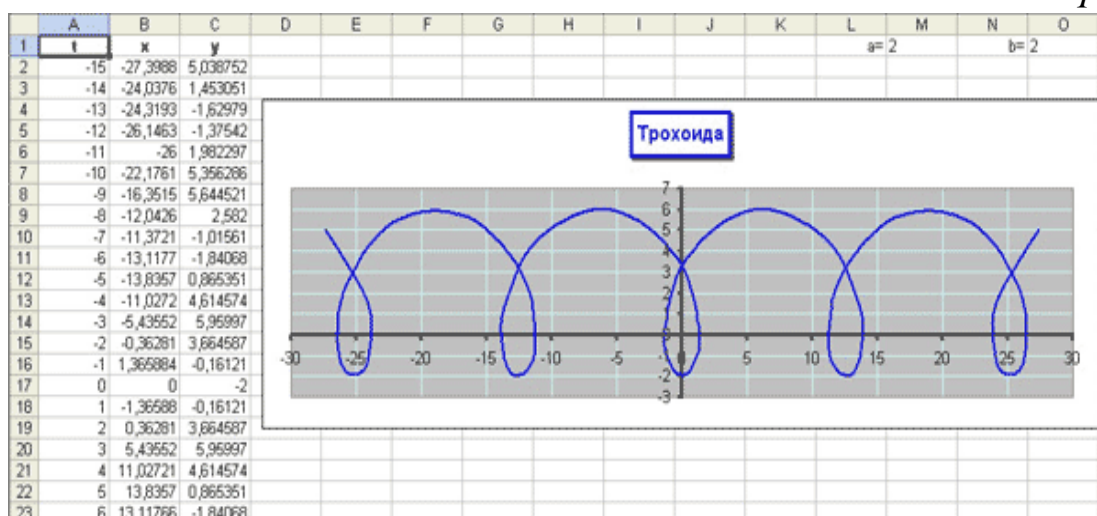
$$y = \frac{at(t^2-1)}{t^2+1}, \text{ ин ҷо } a = 10, t - \text{қимати дилхоҳ}$$

Ба хонандагон супориш диҳед то таҳқиқ намоянд, ки графикҳои хатҳои қач вобаста ба тағйирёбандаҳои a, b ва R чӣ тавр иваз мешаванд.

Сохтани графики функсияро дар барномаи EXCEL низ нишон додан мумкин аст. Барои сохтани график, чадвали қиматҳои функсияро барои қиматҳои муайяни тағйирёбандаи x сохтан лозим аст. Ин чадвалро чудо намуда, диаграммаро тавассути фармони Вставка → Диаграммы сохтан лозим аст. Беҳтар аз ҳама,

барои сохтани графикҳо диаграммаи нуктагӣ бо қиматҳояш мувофиқ меояд.

Расми 5

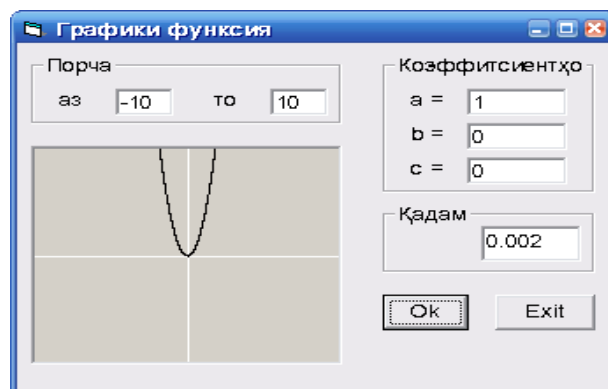

Расми 6

Бо иҷрои чунин супоришот хонандагон маводи дар дарсҳои математика омӯхташонро мустақкам мекунанд, таҳқиқоти мустақилона мегузаронанд, малақаҳои қор бо барномаҳои QBASIC ва EXCEL-ро азхуд мекунанд, инчунин шавқу ҳаваси онҳо ба омӯзиши мавзӯҳои мазкур меафзояд.

Тарзҳои сохтани графикҳоро тавассути компютер, ки дар боло муоина намудем, барои ҳалли масъалаҳое, ки ба амсиласозии равандҳои физикӣ, биологӣ ва ғ. бахшида шудаанд, истифода намудан имконпазир аст.

Дар синфи 10 аз фанни технологияи иттилоотӣ ҳангоми омӯхтани мавзӯи «Имкониятҳои графикии Visual Basic» ва шинос кардани хонандагон бо имкониятҳои графикии барнома онҳо маҳорати сохтани барномаи графики функсияро бо истифода аз операторҳои *Scale* (муайян кардани системаи координат), *Pset* (оператори тасвири нукта) ва *Line* (тасвири хати рост) пайдо менамоянд. Масалан, дар мавриди иҷрои масъалаи 4 [13, с.203] хонандагон графики сеаъзогии квадратии $y=ax^2+bx+c$ -ро дар порчаи $[x_0, x_1]$ бо қадами тақсимотии h месозанд. Пас аз ба қор андохтани барнома дар экран чунин натиҷа ҳосил мегардад (расми 7):

Расми 7

Сипас, баъд аз он ки омӯзгор тарзи сохтани графики функцияро дар забони барномасозии Microsoft VisualBasic 6.0 бо истифода аз тугмаҳои асбобҳои мефаҳмонад, барои мустаҳкам намудани дониши хонандагон ба эшон супоришҳои амалии мустақилона пешниҳод карда мешаванд, ки онҳо дар зер оварда шудаанд:

- а) Графики функцияи $y=2-x^2$ -ро дар порчаи $[-6, 6]$ созед.
- б) Графики функцияи $y=5x^2-a$ -ро дар порчаи $[-9, 9]$ созед.
- в) Графики функцияи $y=x^3$ -ро дар порчаи $[-8, 8]$ созед.
- г) Графики функцияи $y=7x^3-x^2$ -ро дар порчаи $[-11, 11]$ созед.

Хулоса, тавассути забонҳои барномасозии Qbasic, Microsoft Visual Basic аёни тасвир намудану мушоҳидаи тағйирёбии хати қачи графики функция ҳангоми ивазшавии аргументҳои функция имконият пайдо мегардад, ки он ба ташаккули тафаккури мантиқии қобилияти эҷодии хонандагон, зимни ҳал кардани масъалаҳои доир ба сохтани графикҳо дар алгебраи синфи 7 мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Ашкингузе Е.В. Формирование основных понятий математического анализа в школе с использованием ВТ. Дис. канд. пед. наук. -М.: 1987.
2. Гузун Ю.Г. Персональный компьютер как средство коррекции знаний по математике: Дис. канд. пед. наук. -М.: 1992.
3. Дробышева И.В. Индивидуализация процесса обучения математике с помощью компьютера, как средство повышения уровня знаний: Дис. канд. пед. наук. -М.: 1991.
4. Ершов А. П. Компьютеризация школьного и математического образования // Математика в школе. 1989. - №1. - С. 14-31.
5. Журавлева О.И. Методика обучения алгебре в неполной средней школе с использованием компьютера: Дис. канд. пед. наук М.: 1992.
6. Қодиров Н. «Алгебра». Китоби дарсӣ барои синфи 7. Душанбе: МТЛ ОРЕС, 2005. – 216 с.
7. Кузнецов А. А. ЭВМ на уроках математики // Математика в школе -1985,-№6. -С. 44-46.
8. Кузнецов Э. И. НИТ и обучение математике // Математика в школе -1990,-№5.-С. 5-8.
9. Марюков М. Н. Научно-методические основы использования компьютерных технологий при изучении геометрии в школе. Дис. доктор, пед. наук –Брянск: 1998.
10. Монахов В.М. Перспективы развития новой ИТ обучения на уроках математики // Математика в школе. 1991. - №3. - С. 58-62.
11. Скрыльникова Е.В. Компьютерные средства контроля знаний по математике. Дис. канд. пед. наук - М.: 2000.
12. Якубов А.В. Методика использования персонального компьютера как средства совершенствования уроков систематизации и обобщения знаний по математике. Дис. канд. пед. наук. М.: 1992.
13. Комилов Ф., Мулоҷонов М., Тухлиев Қ. Технологии информатсионӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 10. – Душанбе, 2010. – 272 с.
14. Рижняк Р.Я. Формирование у учащихся 5-6 классов умения решать задачи по математике с использованием ПК. Автореферат дис. канд. пед. наук. –М.: 1990.
15. Беседин Б.Б. Изучение функций в курсе алгебры 7-9 с использованием компьютера. Дис. канд. пед. наук. -М.: 1992.

ПРИМЕНЕНИЕ КОМПЬЮТЕРА В СОЗДАНИИ ГРАФИКА ФУНКЦИИ

В данной статье автор приводит методические рекомендации по эффективному использованию компьютера в преподавании информационной технологии и его взаимосвязи с предметом алгебры седьмого класса при использовании графических возможностей языков программирования Qbasic, Microsoft VisualBasic при создании графика функции. Как показали исследования проводимые автором в средне общеобразовательных учреждениях для создания

графика функции ($y=ax$, $y=x^2$, $y=x^3$, $y=\sin x$ и другие) по алгебре ученики затрудняются. Используя возможности языков программирования высокого уровня на примере Microsoft VisualBasic, учащиеся с легкостью строят график функции. Свою созданную программу учащиеся демонстрируют на уроках алгебры с помощью электронной доски и таким образом в несколько раз облегчают работу учителя.

Ключевые слова: графические умения, компьютерная программа, исследование, решение задач по алгебре, электронная таблица, график функции, квадратная функция, кубическая функция.

USING A COMPUTER TO CREATE A FUNCTION GRAPH

In this article, the author provides methodological recommendations for the effective use of a computer in teaching information technology and its relationship with the subject of seventh-grade algebra when using the graphical capabilities of the Qbasic, Microsoft VisualBasic programming languages when creating a function graph. As shown by the studies conducted by the author in secondary schools to create a graph of the function ($y=ax$, $y=x^2$, $y=x^3$, $y=\sin x$, and others) in algebra, students find it difficult. Using the capabilities of high-level programming languages using the example of Microsoft Visual Basic, students can easily graph functions. Students demonstrate their created program in algebra lessons using an electronic board and thus facilitate the work of a teacher several times.

Keywords: graphic skills, computer program, research, solving algebra problems, spreadsheet, function graph, square function, cubic function.

Сведения об авторах:

Назаров Довар Амонович – ассистент кафедры методики преподавания начального образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 777 00 33 43.

Раджабов Умед Хушвакович – ассистент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 933 21 17 21.

About the authors:

Nazarov Dovar Amonovic – assistant of the Department of primary education methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 777 00 33 43.

Rajabov Umed Khushvaqtovich – assistant of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 933 21 17 21.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ УЧЕНИКОВ ШКОЛЫ ПРИ МЕТОДАХ ПОЗНАНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ БИОЛОГИИ И ХИМИИ

Давлатов С.С., Баротзода К.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Надо отметить, в этой работе мы рассматриваем важнейшее значение современной биологии и характеров особенности обучения учеников общеобразовательной школы при различных методах познания на занятиях биологии и химии. Особое место при преподавании биологии и химии надо обратить на различные особенности обучения учеников 5- 11 классы общеобразовательной школы в Республике Таджикистан.

В настоящее время в школах при изучении различных методах познания учителя средней школы рассматривают различные методы, которые помогают при преподавании биологии и химии.

Учителя общеобразовательной школы, которые являются замечательными мастерами своего дела, которые сумеют показать различные вопросы при прохождении различных методах познания. Они являются крупными и талантливыми современным учителями в Республике Таджикистан, которые в своих занятиях проводят различные методы познания.

Цель эти занятий заключает в том, что они используют различные наглядные пособий по темам, которые они ведут на своих занятиях и строят новый мир. Они показывает

реальную жизнь и отражается времена в развитии биологического закона познания, которые охватывает различные методы познания, при прохождении темы «Класс животных», «Эволюция Чарльз Дарвина» в 7 – 10 классы общеобразовательной школы, которые помогают учителям биологии на занятиях.

Ефремова Т.Ф. писала: «Особое развитие в биологических и химических занятиях развивается различные темы из реальной жизни, а также другими вопросы широкой читательской аудитории на занятиях биологии и химии. Они были переведены на сотни языков народов мира и окажут большое влияние на сознания учеников общеобразовательной школы» [2, с.46]. Эта работа является актуальным, потому что показывает характерные особенности обучения учеников общеобразовательной школы при различных методах познания на занятиях биологии и химии, которые были переведены при посредстве методов познания на таджикский язык.

Салтыкова И.Ф. писала: «В форме предметов биологии и химии широкой возможность при формировании такие умения показывают методы эмпирической и теоретической при получении новые знания, которые помогают естественнонаучной проблемы и метод познание» [3, с.88].

Для обучения этого метода развивается интеллектуальные умений (анализа, синтеза, сравнения, обобщения, умения выделять главное, делать выводы и др.), которые формируются такой исследовательской умении, как целеполагания, планирования деятельность и контроля выполнении плана и сопоставления результата исследования при прохождении темы по биологии в 11 классе таджикской школы, как «Основы селекция», «Эволюционное учение», «Фауна и экология животных Таджикистана», «Экология с основами биогеоценологии», «Живая клетка», «Генетика с основами селекции», «Бионика» и другие, которые являются основой формировании представления об естественнонаучного предмета и портрета мира и понимании суть природных явлений и процессов.

Обучения естественнонаучными методами познания показано Государственным образовательным стандартом основного общего образования Республики Таджикистан, который имеет следующий предметное требование к выпускникам общеобразовательной школы в Республике Таджикистан, которые овладеют умение показать гипотез, конструировать различные модели законы биологии и химии, наблюдать характеры развития биологических и химических методах познания, которые в настоящее время являются актуальными при проведении различных экспериментов на занятиях биологии и химии.

Надо отметить, что в своем Послание, Президент Республики Таджикистан, Лидер нации, Основатель мира и согласия, уважаемый Эмомали Рахмон от 26 декабря 2019 года отметил, что 2020-2040 годы считает, что эти годы должны развивать естественные науки, математики, физики, химии, биологии и географии. На основе данного послания 3 февраля 2020 вышел указ Президента Республики Таджикистан об объявлении 2020-2040 годы «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования».

Следует оценивать, что полученный результат, формирует умения безопасной и эффективной использовании лабораторного оборудования, которые при проведении точного измерения и адекватного и полученного результата, которые представляют научно-обоснованные аргументы в своих действиях, которые основаны на межпредметных задачах учебного предмета.

Поэтому результаты этого эксперимента, между предметами тестирования учащихся средних общеобразовательных школ Республики Таджикистан имеет результаты международных тестирований биологии, химии свидетельствуют о низком уровне владения естественнонаучными методами познания у таджикских школьников. Виноградов В. В. писал: «Проблема обучения школьников естественнонаучным методам познания затрагивалась в работах многих ученых-методистов. Наиболее полно эта проблема раскрыта в теории и методике обучения физике и биологии, теоретические методы познания, эмпирические методы познания, которые нашли отражение в монографиях и научных работах великих русских ученых и отечественные методисты» [1, с. 41]. Методика обучения биологии и химии и проблема обучения школьников естественнонаучным методам познания в целом не рассматривалась, но имеются отдельные работы, посвященные формированию исследовательских умений учащихся при изучении биологии, которые отраженные в работах наших ученых.

Таким образом, надо отметить, что данная проблема ждет свое дальнейшее решение исследование и считается актуальным в современной таджикской педагогике.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Виноградов В.В. Методика преподавания биологии. М.: Наука, 1980. – 362 с.
2. Ефремова Т.Ф. Современный толковый словарь биологии. Т. 1-3. М.: АСТ, Астрель, Харвест, 2006 – 34 с.
3. Салтыкова И.Ф. Изучение биологии.- М.: Правда, 1988., – 56 с.
4. Рябова М.Т. Особенности изучения биологии в средней школы.- М.: Наука, 2010.- 276 с.
5. Федоров Н.Р. Развитие биологических наук в школе.- М.: Наука, 2008.- 187 с.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ УЧЕНИКОВ ШКОЛЫ ПРИ МЕТОДАХ ПОЗНАНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ БИОЛОГИИ И ХИМИИ

В этой статье автор исследует особенности изучения учеников школы при методах познания на занятиях биологии и химии. Автор статьи на основе многочисленных материалов анализирует изучения учеников школы при методах познания на занятиях биологии и химии.

Для обучения этого метода развивается интеллектуальные умения (анализа, синтеза, сравнения, обобщения, умения выделять главное, делать выводы и др.), которые формируются такой исследовательской умении, как целеполагания, планирования деятельность и контроля выполнении плана и сопоставления результата исследовании при прохождении темы по биологии в 11 классе таджикской школы, как «Основы селекция», «Эволюционное учение», «Фауна и экология животных Таджикистана», «Экология с основами биогеоценологии», «Живая клетка», «Генетика с основами селекции», «Бионика» и другие, которые являются основой формирования представления об естественнонаучного предмета и портрета мира и понимании суть природных явлений и процессов.

Следует оценивать, что полученный результат, формирует умения безопасной и эффективной использовании лабораторного оборудования, которые при проведении точного измерения и адекватного и полученного результата, которые представляют научно-обоснованные аргументы в своих действиях, которые основаны на междисциплинарных задачах учебного предмета.

Ключевые слова: биология, химия, результат, формирование, учебный предмет, задачи, основа.

PECULIARITIES OF TEACHING SCHOOL PUPILS WITH THE METHODS OF KNOWLEDGE IN THE LESSONS OF BIOLOGY AND CHEMISTRY

In this article, the author explores the features of studying school students with methods of cognition in biology and chemistry classes. The author of the article, based on numerous materials, analyzes the studies of school students using methods of cognition in biology and chemistry classes.

To teach this method, intellectual skills are developed (analysis, synthesis, comparison, generalization, the ability to highlight the main thing, draw conclusions, etc.), which are formed by such research skills as goal setting, planning activities, and monitoring the implementation of the plan and comparing the result of the study while passing through the topic biology in the 11th grade of the Tajik school, such as "Fundamentals of Selection", "Evolutionary Teaching", "Fauna and Ecology of Animals of Tajikistan", "Ecology with the Basics of Biogeocenology", "Living Cell", "Genetics from the Basics E selection ", " Bionics "and others that and others, which are the basis for the formation of ideas about the natural science subject and portrait of the world and understanding the essence of natural phenomena and processes.

It should be estimated that the result obtained forms the skills for the safe and efficient use of laboratory equipment, which, when conducting accurate measurements and adequate and obtained results, which present evidence-based arguments in their actions, which are based on the interdisciplinary tasks of the subject.

Key words: biology, chemistry, result, formation, subject, tasks, basis.

Сведения об авторах

Давлатов Саид Сайфудидинович - Старший преподаватель кафедры общей биологии и методики преподавания биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Тел.98743 7182

Баротзода Камоллидин Ашур - Зав.кафедрой общей биологии и методики преподавания биологии Таджикского государственного педагогического университета Тел: (+992) 934 05 04 46

About the authors

Davlatov Said Sayfudidinovich - Senior Lecturer, Department of General Biology and Biology Teaching Methods, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini Tel: (+992) 98743 7182

Barotzoda Kamollidin Ashur - Head of the Department of General Biology and Methods of Teaching Biology, Tajik State Pedagogical University Tel: (+992) 934 05 04 46

НАҚШИ МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ВА БЕРУНАЗМАКТАБӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҲИССИ ТАБИАТДӢСТӢИ ХОНАНДАГОН

Мирзоев С.С., Чалилова М.П.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Миразоров К.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ ва маърифати экологии хонандагон дар чараёни омӯзиши фанҳои зистшиносӣ нақши машғулиятҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ назаррас мебошад.

Бо ақидаи И.Д.Зверев [4, с.73] мавқеъ ва ҳудуди гузарондани машғулиятҳои беруназсинфӣ хонандагон ниҳоят васеъ буда, дар кабинетҳои фанӣ, дар табиат, дар Ғӯшаи табиати зинда, дар қитъаи таълимӣ таҷрибавии мактаб, дар маҳфилҳои фанӣ, викторинаҳои биологӣ ва амсоли онҳо мавриди баррасӣ мегаранд.

Роҳу усулҳо, методҳо ва намудҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ дар чараёни омӯзиши сикли фанҳои зистшиносӣ (табиатшиносӣ, ботаника, зоология, экология, биологияи умумӣ) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар тадқиқотҳои олимон: А.И.Никишов [5, с.12-18], К.И.Василеф [3, с.38], Ҳ.Абдуллозода [1, с.16], С.Акрамов [2, с.22], Хуторский А.В. [7, с.8], Шамова Т.И. [8, с.82], Щубкина А.С. [9, с.10-16с] аз нигоҳи педагогиро дидактикӣ таснифу тавсиф гардиданд.

Дар ташаккули шавқу завқ, ҳисси табиатдӯстӣ ва маърифати экологии хонандагон, нақши маҳфилҳои фанӣ низ назаррас мебошад.

Дар қиёс бо дигар машғулиятҳои беруназсинфӣ, яъне маҳфилҳои фанӣ аз банду қисматҳои ботаника (синфҳои V-VI), зоология (синфҳои VII-VIII), экология (синфҳои IX) ва анатомия ва физиология (синфҳои IX), тибқи талаботи барномаҳои таълимии ин қабил фанҳо нақшаи солони тақвими омӯзгорон ва нақшаи маҳфилҳо бо таври ихтиёрӣ дар байни хонандагони дорои шавқу завқ, дониш, маҳорату малакаи касбӣ дошта, моҳе як маротиба, баҳри тавсифу навишти маърузаҳо тахтироҳбарироҳбарони маҳфилҳои «Экологҳои ҷавон», «Ботаникҳои ҷавон», «Зоологҳои ҷавон» ва «Физиологҳои ҷавон» бо иштироки гурӯҳи васеи хоҳишмандону шавқмандони биология, экология ва зоология гузаронида мешаванд. Иштирок ва қироати маърузаҳо дар маҳфилҳо на танҳо шавқу завқи касбомӯзӣ, балки фаъолияти ҷустуҷӯи эҷодии хонандагону донишҷӯёнро барои навиштани корҳои курсӣ, рисолаҳои хатм ва ҳатто мақолаҳои илмӣ, назариявӣ ва амалӣ (аз таҷриба) ҳидоят менамояд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №5-и ш. Кӯлоб дар соли таҳсили 2016-2017 дар маҳфил тахти роҳбарии муаллимони баландихтисос (Ҳасаналиева Г, ки 30 сол боз фаъолият дорад), Абдулов Ҳ (ҳоло аспиранти ғоибхони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб) «Экологҳои ҷавон» ва «Физиологҳои ҷавон» фаъолият менамоянд. Дар онҳо хонандагони болаёқат, иштирокчиёни озмунҳои фанӣ, олимпиадаҳои мактабӣ шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҳатто ҷумҳуриявӣ иштирок намуда, ба машғулиятҳои таълимӣ «Педагогикаи технологӣ ва нақши он дар ташаккули дониш, маҳорату малака ва маърифати таълимии хонандагон» баромад намуданд. Доир ба истифодаи усулҳои нави таълими иттилоотӣ, дар рафти маҳфилҳо, аз тахтаҳои электронӣ, компютер истифода бурда, бо истифодаи зарбулмасалу чистонҳои биологӣ корҳои маҳфилҳоро ҷамъбасту ҳулосабарорӣ намуда, бо иштирокчиёни фаъол сипосномаҳо ва дигар тухфаҳои арзишнок тақдим карда шуд.

Маҳфили натуралистони ҷавон дорои оинномаи худ буда, ба он хонандагон ихтиёран аъзо мешаванд ва тибқи нақшаи корӣ ва мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълимии биология ва экология чун анъана моҳе 1 маротиба гузаронида мешавад.

Дар асоси низомномаи фанҳои зистшиносӣ ҳайати маҳфил тахти роҳбарии бевоситаи муаллимон (аз сардори гурӯҳ, котиб, масъулини васоитҳои техникаи таълимӣ, ҳайати таҳия ва нашрияти рӯзномаи «Натуралистони ҷавон» иборат буда, дар ҷамъомади ташкилии моҳи сентябр ҳар сол тасдиқ ва баррасӣ мегардад.

Масъулини васоити техникии таълим (микроскоп, эпидоскоп, асбобҳои чариохӣ ва ғайраҳо) дар бораи коршоямӣ ва омодагии онҳо барои ташкилу гузарнидани маҳфил, намоиши таҷрибаҳо ҷавобгӯ буда, пеш аз оғози он ба роҳбари маҳфил (яке аз устодон) ва ҳайати аъзоёни он мухтасар маълумоти шифоҳӣ медиҳад.

Шахсони масъул барои таҳия, ҷобачогузорию ашёҳо ва мураттабсозии маводҳои маҳфил ва рӯзномаи наشري маҳфили «Натуралистони ҷавон» ё «Кишвари худро меомӯзам» назорати доимӣ бурда, моҳе як маротиба наشري онро, бо ҷой додани маводҳои илмӣ, назариявӣ ва амалӣ аз фанҳои биология ва экология таъмин менамояд.

Роҳбарияти маҳфил ҳамаҷониба ташаббус ва мустақилияти фаъолони маҳфилро дастгирӣ намуда, барои ҳалли масъалаҳои проблемагузорӣ мекунад.

Барномаи кории маҳфилро роҳбарӣ он таҳия ва тартиб дода, ҳамаи шаклҳои фаъолияти илмӣ, назариявӣ ва амалии онро инъикос менамояд, ба самтҳои эҷодию қобилияту истеъдоди касбомӯзии онҳо диққати ҷиддӣ медиҳад.

Барои самаранокӣ кору фаъолияти маҳфил роҳбари он тамоми масъалаю мавзӯҳои нақшаю барномавии онро дар шакли корҳои мустақилона, гурӯҳию инфиродӣ тақсим намуда, барои ҳаллу фасли ҷанбаҳои биологӣ, зоологӣ, экологӣ ва анатомия физиологияи онҳо кӯмаки амалӣ мерасонад ва беҳтарин маводу маърузаҳоро ба маҳфили навбатӣ пешниҳод ва баррасӣ менамояд.

Бо ақидаи Абдуллозода Ҳ натиҷаҳои ниҳонии кору фаъолияти маҳфилҳои фанӣ ва, инчунин, «Маҳфили натуралистони ҷавон» ё «Табиатшиносони ҷавон» дар охири сол дар намуди ҳисоботи роҳбарон котиб ҷамъбаст намуда, дар ҷаласаи охирин муҳокимаю баррасӣ карда шуда, мазмуну мундариҷа, қомеъҳои, навоариҳои машғулиятҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ дар рӯзномаи «Мо табиатро меомӯзему ҳифз мекунем» мухтасар дарҷ карда мешаванд.

Машғулиятҳои беруназсинфӣ бо мақсади ҳар чӣ бештар ҷалб намудани хонандагонӣ болаёқат ва дӯстдорони банду қисматҳои биологияю экология, анатомия, физиология ва беҳдошти саломатӣ ба роҳ монда мешаванд.

Яке аз самтҳои ҷалби хонандагон ва рушди илмомӯзии онҳо ин ҳавасмандгардонӣ оид ба кору таҷрибаҳои иҷро шуда, қомеъҳои нав ва нақши муосири онҳо дар ин ҷода мебошад.

Бо ақидаи Д.И.Трайтак [6] кору фаъолияти маҳфилҳои биологияю экологӣ фақат дар доираи машғулиятҳои беруназсинфӣ маҳдуд нашуда, балки аъзоёни онҳоро ба тартиб ва низомии кории маҳфилҳои мактабҳои дигар бо номи «маҳфилҳои интеллектуалӣ- зеҳнӣ», «Навоариҳои зиндаю муосир» доир ба мавзӯҳои зерин идома медиҳанд:

1. Бактерияҳоро дар зеро микроскоп чӣ тавр дидан мумкин аст?
2. Роҳу усулҳои муайян кардани бемориҳои ҳайвонҳои дастпарвари хонагӣ, (гурба, сағ ва монанди инҳо)-ро чи тавр муайян кардан мумкин аст?
3. Дар бораи сохт, нақш ва намунаи молекулаи ХДН ва омӯзиши он маълумот диҳед.

Натиҷаҳои ниҳонии машғулиятҳои беруназсинфӣю беруназмактабӣ, аз ҷумла, таҷрибаҳо, гербарияҳо, коллексияи ҳашаротҳо, ҳӯсаи парандагону ҳазандагон, ҳалли машқу масъалаҳои биологӣ (генетикӣ) дар ҷараёни дарсҳо ва маҳфилҳои фанӣ низ истифода бурда мешаванд.

Маҳфилҳои фанӣ аз фанҳои биология ва анатомияю физиология дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳусус вилояти Хатлон дар замина ва таҷрибаи маҳфилҳои илмӣ мактабҳои ш. Москва ва конференсҳои илмӣ байналхалқӣ бо номи «Нанотехнология ва нонамаводҳо» ташкил ва гузаронида мешаванд.

Машғулиятҳои беруназсинфӣю гурӯҳӣ низ моҳе 1 маротиба тибқи барномаи таълимӣ ва нақшаи тасдиқнамудай директори мактаб дар аввали сол аз фанҳои зистшиносӣ оид ба «Беҳдошти саломатӣ» ё «Ҳифзи ҳаёти солим» аз фанҳои анатомия, физиология ва гигиенаи мактабӣ мавриди баррасӣ мегарданд.

Мақсаду мундариҷаи гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ асоси рушди шавқу завқ, дониш, маҳорату малака, интиҳоби касб, ташаккули ҷорабинию ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон ба шумор меравад.

Ба машғулиятҳои беруназмактабӣ олимпиадаҳои биологӣ, шабнишинҳо, ҷашнвораҳо, соатҳои биологияи шавқангез, ҳафтаҳои биологӣ, ҷанбаҳои ҳифзи табиат ва ғайраҳо маҳсуб меёбанд, ки дар онҳо бештар аъзоёни маҳфилҳои фанӣ, хонандагонӣ эҷодкору ба банду қисматҳои фанҳои биологияю экология шавқдошта иштирок ва бо маърузаҳо баромад менамоянд.

Озмунҳо ҳамчун яке аз намудҳои машғулияти беруназмактабӣ дар доираи барномаҳои фанҳои зистшиносӣ дар як ҷанд давр, яъне даври аввал дар мактабу аъзоёни маҳфил, даври

дуом дар байни синфҳои V-XI мактабҳо, даври дигар дар шаҳру вилоят ва даври сеюм – ҳамчун даври хотимаӣ дар Ҷумҳурии дар байни хонандагони тамоми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо ва мактабҳои президентӣ гузаронида мешаванд.

Озмунҳо одатан дар се давра гузаронида мешавад, яъне моҳе 2 маротиба бо таври гурӯҳӣ бо хонандагони синфҳои V-IX тариқи саволномаҳои илмию назариявӣ тавсия карда шуда, баргузор мегардад.

Даврҳои аввалу ҷамъбасти олимпиадаҳои фаннӣ ба таври хаттӣ тибқи тест-саволномаҳои фаннӣ гузаронида мешавад ва дар даври дууми олимпиадаи хонандагон объектҳои зиндари дар шакли ҳӯсаҳо ва пӯсти парандагон, таблисаҳо, расмҳо, расмҳои растаниҳо ва ҳайвонот, қисмҳои растаниҳо ва ҳайвонотро аз фанҳои ботаника (V-VI), зоология (VII-VIII), анатомия, физиология ва беҳдошти саломатӣ (синфҳои IX) тайёр мекунанд.

Ҳар як саволномаи санҷишӣ дар мактаб, бо таври тестӣ-саволнома, барои дарёфти ҷавобҳои саҳеҳ оид ба растаниҳо, ҳайвонот, тавсифи тарҳ ё нақши унсурони табиат тавсия карда мешавад.

Дар натиҷаи ҷамъбасти натиҷаҳои ниҳии давраҳои мактабӣ, ҷавобҳои ғолибони он ба олимпиадаҳои ноҳиявӣ шаҳрӣ, вилоят ва ҷумҳуриявӣ пешниҳод карда мешаванд ва иштирокчиёни ғаёл ба тӯҳфаҳои мактабӣ, ноҳиявӣ, шаҳрӣ, минтақавӣ, вилоят ва ҷумҳуриявӣ ҳавасманд гардониди шуда, ба тӯҳфаҳо сазовор карда мешаванд.

Дар ғаёлияти худ тарзҳои гуногуни ташкилкунӣ ғаёлияти кишваршиносиро истифода бурда, тадқиқотчиёни Ватани худ кӯшиш мекунанд, ки дар ҷустуҷӯи эҷодӣ одамонро ҷалб созад, ки дар онҳо таваҷҷӯҳи устувори дарккуниро ташаккул диҳад. Иқтидори маънавию тарбиявӣ ворисони халқ бузург аст, ҷи гунна таъсири мусбии худро кишваршиносӣ дар қалби мардум бедор кардани ҳисси ватандӯстӣ, таваҷҷӯҳ ва эҳтиромро ба таърихи гузаштаи Ватан, меҳру муҳаббат ба Ватани худро мерасонад. Бо ақидаи Д.С.Лихачёв «Ватандӯстӣ-оғози эҷодӣ, илҳомбахши тамоми давраҳои ҳаёти одам, интиҳоби касби вай, доираи таваҷҷӯҳ-ҳама муайянкунанда дар одам ва ба ҳама бахшидан» мебошад. Яке аз сарчашмаҳои асосии ҳисси шаҳрванд будан хотира оид ба гузашта мебошад. Аз гузаштагони худ ифтихор бояд кард. Донистани қорнамоиҳои меҳнатӣ ва ҷангии онҳо инсонро рӯҳану ботинан бой мегардонад, ба далерии шӯҷоат ва дӯст доштани Ватан ҳидоят менамояд, ба қорқарди мавқеи ғаёли ҳаёти мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Х. «Ташаккули шавқу завқи хонандагон синфҳои V-VII дар ҷараёни машғулиятҳои беруназсинфӣ» // Х. Абдуллозода. Душанбе «Ирфон» 2002. -230 с.
2. Акрамов А. «Ҳифзи табиат-яке аз масъалаҳои асосӣ» // А.Акрамов. Душанбе-«Дониш», 1984. 250 с.
3. Василев З.И. «Машғулиятҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ дар таълими зоология»// З.И.Василев.Москва,1984.-270 с.
4. Зверев И.Д. «Масъалаҳои методҳои таълими биология дар мактаб»//И.Д.Зверев М. «Педагогика» 1978.-220 с.
5. Никишов А.И. «Қорҳои беруназсинфӣ аз фанни биология»// А.И.Никишов .М., 1980.-170с.
6. Трайтак Д.И. «Ташаккули шавқу завқи хонандагон дар ҷараёни омӯзиши ботаника»// Д.И.Трайтак.М., 1975.-450 с.
7. Хуторский А.В. «Современная дидактика»// А.В.Хуторский Питер-2001.-300 с.
8. Шамова Т.И. «Активизация учения школьников»// Т.И.Шамова М. «Педагогика» 1982.-340 с.
9. Щубкина Л.С. «Изучение качества знаний учащихся»// Л.С.Щубкина . М., 1967.-180 с.
10. Щубкина Л.С. «Краеведческая направленность школьного курса ботаники»: Автореф.дисс...канд.пед.наук.-М., 1969.-280 с.

РОЛЬ ВНЕКЛАССНЫХ И ВНЕШКОЛЬНЫХ ЗАНЯТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЧУВСТВА ЛЮБВИ К ПРИРОДЕ

На основе изучения, анализ и обобщения научно-методологических, психолого-педагогических общебиологических и экологических первоисточников, автор данной статьи описал пути, методы и методические приёмы обучения, в процессе организации и проведения различных форм внеклассных и внеурочных занятий при изучении биолого-экологических дисциплин в V-IX- классах общеобразовательных школ г. Куляба и группы районов Кулябского региона Хатлонской области.

Автор в более обобщенном виде охарактеризовал пути и формы более оптимальной организации и проведения внеклассных и внеурочных занятий научные кружки, викторины,

олимпиады и др. На уроках и внеаудиторных мероприятий по биологических дисциплин в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: экология, ботаника, зоология, физиология, олимпиада, кружок, экскурсия, познавательный, педагогика, дидактика, неделя биологии, натуралист.

THE ROLE OF EXTRACURRICULAR AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN THE FORMATION OF FEELING OF LOVE FOR NATURE

Based on the study, analysis and generalization of scientific, methodological, psychological and pedagogical general biological and environmental primary sources, the author of this article described the ways, methods and teaching techniques in the process of organizing and conducting various forms of extracurricular and extracurricular activities in the study of biological and environmental disciplines in V -IX- classes of secondary schools In Kulob town and a group of districts of Kulob Khatlon region.

The author in a more generalized way described the ways and forms of a more optimal organization and conduct of extracurricular and extracurricular activities scientific circles, quizzes, olympiads and others. In lessons and extracurricular activities in biological disciplines in secondary schools.

Keywords: ecology, botany, zoology, physiology, olympic games, circle, tour, cognitive, pedagogy, didactics, biology week, naturalist.

Сведения об авторах:

Мирзоев С.С., д.п.н., профессор, Джалилова М.-преподаватель кафедры химии и биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Адрес: РТ.735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. тел: (992) 905 55 97 05

Миразорев Комрон Иzzатуллоевич – старший преподаватель кафедры методики преподавание биологии и общий биогогия Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

About the authors:

Mirzoev S.S. D.p.n., professor, Jalilova M.-teacha of the Department of Chemistry and Biology Kulyabsky State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT.735360, Kulyab, S. Safarov street 16. tel: (992) 905 55 97 05

Mirazorov Komron Izzatulloevich - senior lecturer at the Department of Methodology, Seizure of Biology and General Biogogy of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Назарова Р.Т.

Кулябского государственного университета им А.Рудаки

Проблема развития таджикского языка как государственного и русского языка как языка межнационального общения является одним из приоритетных направлений языковой политики Правительства Республики Таджикистан.

Нынешняя ситуация отношения к языку в Республике Таджикистан обеспечивает изучение русского и английского языков в системе общеобразовательной и высшей школы. Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон неоднократно отмечал, что политическое отношение к языку в стране обеспечивает, наряду с таджикским языком, равноправное функционирование других языков и дает возможность овладевать ими.

Проблема культуры русской речи нерусских - одна из актуальнейших проблем современного языкознания. Причин, объясняющих слабое знание русского языка в национальных республиках, много, и они различны: «...продолжают сказываться и культурно-исторические традиции, и территориальная компактность национально - однородного населения, и характер генетических связей между языками... и ряд других причин» [7, с.184]

Владение русским языком как средство межнационального общения важно для всех социальных обществ и независимых республик. На сегодняшний день в нынешнем обществе происходят глобальные общественно-политические и экономические перемены, расширяются межнациональные и международные контакты. Отсюда, в современных условиях естественным образом возникает необходимость дальнейшего совершенствования преподавания и изучения русского языка в образовательных

учреждениях и национальных групп нашей страны, а также укреплению связей между странами и народами.

Но особенно велика роль русского языка в подготовке национальных кадров с высшим образованием, так как интересы народного хозяйства, науки и культуры требуют специалистов высокой квалификации. Активное владение русским языком в качестве средства межнационального общения позволяет студентам лучше овладеть своей специальностью, потому что делает доступным ознакомление со всеми публикациями, по самым разнообразным научным и техническим проблемам. Специальная литература на родном языке, в частности в Таджикистане, выходит в полном количестве.

Следует так же отметить, что таджикская научная терминология находится в стадии формирования и пока еще это проблема не решена и требованиям разнообразных научных отраслей. Проблема русской речи национальных групп приводит в смятение русских и таджикских педагогов, учёных и вызывает научно и утилитарную заинтересованность нынешних исследователей. Изучением различных аспектов русской речи занимались такие исследователи, как О.С.Ахманова, К.З. Закирьянов и др.

Различные аспекты проблемы воспитательного фактора родного и других языков изучали великие педагоги-демократы Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, просветители Поволжья И.Я. Яковлев, К. Насыри, М.Е. Евсевьев, В.М. Васильев, и др.

В таджикской педагогической и лингвистической литературе затрагивались отдельные стороны воспитательной функции языков и проблемы формирования национального самосознания (Авзалов Х.С., Кодиров М. О., Нозимов А.А. и др.).

В силу указанных причин студентам многих факультетов, где обучения ведется на таджикском языке, рекомендуются учебники и учебные пособия на русском языке.

Изучение русского языка в вузе является вторым (после школы) и завершающим этапом обучения; дальнейшее совершенствование его знания должно осуществляться стихийно, в процессе непосредственных, языковых контактов. Предполагается, что студенты должны достичь такого уровня двуязычия, при котором возможно свободное чтение художественной и научной литературы и свободное изложение своих мыслей на различные темы. Однако, как показывает практика, студенты национальных групп далеко не в совершенстве владеют русским языком, речь их пестрит большим количеством разнообразных ошибок фонетического, лексического, словообразовательного, грамматического характера, особенно у тех, кто обучался в сельской школе.

Уровень знания второго языка зависит от ряда социальных факультетов, общеобразовательного кругозора и степени влияния этим языком. Нарушение норм русской речи наблюдается при субординативном двуязычии, причём степень интерференции бывает различной: максимальной (на одном из уровней). Нами проведено исследование ошибок лексико-грамматического характера, выявленных в результате анализа устной речи студентов нефилологических факультетов, гуманитарных вузов и технических институтов. Исследование носит предварительный характер, так как проблема лексической интерференции может решаться только на основе описания и выявления специфических особенностей лексико-семантических систем контактирующих языков.

Следует отметить, что до настоящего времени распространяется исследования, содержащего описание типологических особенностей всех уровней русского и таджикского языков. Существуют описания типологических особенностей названных языков на отдельных уровнях. Кроме того, в лингвистике есть работы, исследующие явления интерференции на каком-либо одном уровне. [3, с.125] Несомненно, интерференция может рассматриваться и на определенном уровне, однако, на наш взгляд, целесообразно исследовать интерференцию во взаимодействии уровней, в частности лексико-грамматическую, так как не существует слов без грамматического оформления, а «лексико-семантическая система является синтезом, результатом сложного взаимодействия слов в их значениях с элементами других уровней языка: морфологическим и синтаксическим». [4, с.184] Факты интерференции на различных уровнях языка взаимообусловлены связью всех языковых уровней друг с другом прямо или опосредованно.

Системность лексики предполагает и системность усвоения билингвом ее единиц, потому что «количественное пополнение словарного запаса при овладении вторым языком для двуязычного индивида имеет большое значение, если такое пополнение новыми (для билингва) лексическими единицами имеет системный характер, идёт в

пределах различных тематических групп с постоянной дифференциацией значений и стилистических оттенков слов».[6, с.3] Таким образом, лексическая система второго языка формируется в сознании билингва на основе постоянной смысловой дифференциации уже усвоенных слов и за счет овладения им новыми лексическими единицами.

Рассматриваемые нами лексические единицы входят в состав лексико-семантических групп слов. Лексические единицы объединяются в лексико-семантические группы на основе тесной смысловой общности, а различаются сферой употребления, семантическими и стилистическими оттенками. Мы не приводим здесь описания лексико-семантических групп, так как это не входит в нашу задачу.

При обучении русскому языку всегда существовала проблема положительного и отрицательного влияния родного языка на изучаемый. Это проблема остаётся актуальной и в современной лингвистике. Решение её важно как с точки зрения теоретической, так и с точки зрения практической значимости в развитии национально-русского двуязычия. Обучения второму языку необходимо строить таким образом, чтобы интерференция снималась или ослаблялась. Для этого следует чётко представлять себе, что именно поддаётся положительному переносу, а что в двух языках должно быть противопоставлено, с особым упором на трудности, причиной которых является интерферирующее влияние родного языка и изучаемого усвоения второго языка происходит более эффективно, а родной язык становится фактором, способствующим усвоению второго языка.

Общепризнано, что более всего интерференция проявляется в лексике. Подвижность лексики, её постоянное обновление является одной из причин трудностей в усвоении словарного запаса изучаемого языка, его семантического потенциала и в правильном использовании его лексических единиц. Степень интерференции зависит, во-первых, от уровня владения билингвом вторым языком и, во-вторых, от умения различать специфические особенности изучаемого языка.

Лексическая интерференция в речи билингва обусловлена интерференцией лексических единиц родного и второго языков и отождествлением их семантических объёмов. Появлению ошибок способствует также специфика лексической системы русского языка. Необходимо отметить, что идентификация имеет место только тогда, когда соответствующая лексическая единица существует на родном языке и известна билингву. Идентифицироваться могут разнообразные лексические единицы и категории, служебные слова и морфемы, грамматические формы и синтаксические модели родного и усваиваемого языков. При этом «наблюдается переплетение и семантическая, и словообразовательная, и грамматическая интерференция» [4, с.30].

Особенно много ошибок проявляется из-за отождествления семантических объёмов слов контактирующих языков. Своеобразие словарного состава и семантической системы каждого из языков, расхождения в семантических объёмах слов, особенно общеупотребительных, создают условия для неизбежной интерференции в речи билингва.

Серьёзные трудности возникают у билингва при усвоении семантических оттенков русских лексем. И если «двуязычный индивид овладел только общим значением слов лексико-семантической группы, но слабо разбирается в стилистических и эмоционально-экспрессивных оттенках и т.д. данных лексем, то нельзя говорить о качественном овладении данной совокупностью слов. Умение употребить в конкретном речевом обращении то или иное слово поможет билингву избежать интерференции в своей речи, правильно выразить свои мысли и чувства» [3, с.208].

Отмеченные нами лексико-грамматические нарушения в русской речи студентов национальных групп весьма разнообразны. Среди них выделяются следующие типы:

1. Неоправданное исследование слов родного языка в русском тексте. Студенты национальных групп переносят в свою русскую речь некоторые лингвистические термины родного языка, например: в этом предложении нужно поставить *вергуль* (запятая); В конце каждого предложения ставится *нукта* (точка). Перенесение данных слов из родного языка в русскую речь неправомерно, так как в русском языке существуют слова, обозначающие те же понятия. Такая интерференция обусловлена субъективными причинами, в частности отсутствием определённой лексикой единицы в словарном запасе билингва. Случаи подобного перенесения относительно редки, но приведённые примеры типичны в речи студентов национальных групп. Естественно, что неоправданное употребление слов таджикского языка в русской речи, прежде всего, наблюдается на начальном этапе обучения, но иногда встречается и в речи студентов.

Однако в некоторых случаях употребление таджикских слов в русской речи бывает необходимым в силу объективных причин. Так, использование слов *самбуса* (особый вид пирожка), *курпача* (особый вид ватного одеяла), *ид* (праздник), словосочетания *иди Навруз* (праздник Весны) в русской речи таджиков и представителей остальных национальностей, включая русских, объясняется тем, что значения слов *самбуса*, *курпача*, *ид*, *Навруз* отличается от русских соответствий в силу различия понятий, обозначаемых этими словами в обоих языках. Поэтому предложение: Я купил *пирожок* – не тождественно по смыслу предложению: Я купил *самбусу*. Студенту национальных групп не свойственна фраза: Ведь сегодня *праздник Весны!*; он непременно скажет: Ведь сегодня *иди Навруз!* (или просто *Навруз*). И хотя это явление, очевидно, интерференционного характера, это не считается жестким нарушением норм русского языка, особенно в данной языковой ситуации.

В речи студентов мы также сталкиваемся с характерным явлением употребления одних русских слов вместо других. Так как в русском языке это явление по отношению к словам близкого значения носит название паронимии, то нам кажется, что это понятие целесообразно применить и расширить в плане билингвизма. К паронимии во второязычной речи мы относим особый вид интерференции, проявляющейся в замене одних слов другими. С этой точки зрения в речи на неродном языке выделяются два вида паронимии: межъязыковая и внутриязыковая.

Межъязыковая паронимия обусловлена влиянием родного языка, при котором говорящий сближает по своему значению или значению слова родного и русского языка; сюда же относится смешение слов собственно русского языка, не входящих в синонимические пары. К явлению межъязыковой паронимии можно отнести смешение билингвами таких пар слов, как *расстрелять* – *застрелять*, *поставить* – *положить*, *научить* – *выучить* и т.д.

Внутриязыковая паронимия обусловлена существованием паронимов в самом русском языке. К явлениям внутриязыковой паронимии можно отнести употребление таджикских слов *одеть* вместо *надеть* и т. п. (впрочем, такое же явление наблюдается и в речи русского населения – в этом и стоит принципиальное различие внутриязыковой паронимии от межъязыковой во второязычной речи). А объединяет эти два типа паронимии тот факт, что билингв в речи на неродном языке использует одно слово вместо другого. Паронимия во второязычной речи появляется, очевидно, потому, что «любое слово всегда может вызывать в памяти все, что способно тем или иным способом с ним ассоциироваться» [5, с.123.].

Анализ типичных лексико-грамматических ошибки в русской речи студентов национальных групп позволил, выделить несколько разновидностей межъязыковой паронимии: фонетическую, лексическую, семантическую, грамматическую, функциональную. Следует отметить, что все разновидности межъязыковой паронимии взаимосвязаны и взаимобусловлены.

II. Нарушения лексико-семантического характера. Чаще всего отклонения в русской речи студентов наблюдаются на лексико-семантическом уровне. Диапазон подобных нарушений весьма широк. На этом уровне наблюдается такие разновидности межъязыковой паронимии, как фонетическая, лексическая, семантическая. Фонетическая межъязыковая паронимия. Этот вид паронимии возникает оттого, что в русском языке существует немало слов, близких по своему звуковому облику. Вполне естественно, что человек, слабо владеющий русским языком, допускает ошибки в употреблении подобных лексем.

Среди слов, близких по своему звучанию, выделяется несколько групп, если подходить к рассмотрению подобных явлений с точки зрения морфологической и словообразовательной структуры слов. Первая группа слов представлена разно корневыми парами, которые студенты смешивают из-за близости их звучания: Мы провели хорошее *предприятие* (вм. *мероприятие*); Все студенты пошли в *лексический зал* (вм. *лекционный*); В ответ он шепнул головой (вм. *кивнул*). Нами отмечены следующие пары слов, составляющие эту группу: *двенадцать-девятнадцать*, *пожалел-пожелал*, *позвонишь-позвонись*, *светит-цветет*, *насущенный-несущий*, *деревня-древний*.

Следующую группу слов межъязыковой фонетической паронимии составили однокоренные слова, в употреблении которых студенты ошибаются по двум причинам: из-за не различения приставок и из-за наличия одного и того же корня.

Разнообразие префиксов в русском языке создаёт предпосылки для их смешения, ср.: Каждая глава книги имеет свое значение (вм. название;) Я дома хорошо научил это

стихотворение (вм. выучил). Студенты в своей речи смешивают слова: *заклучить* - *отключить*, *сохраняются* - *охраняются*, *пролетел* - *полетел*, *допустил* - *опустил*, *зажгли* - *сожгли*, *заили* - *выили*.

Базой для речевых ошибок служит также наличие в языке однокоренных слов, близких по своему звучанию, например: Вопрос был поставлен на *согласование* (вм. *голосование*); В результате деления получаем *частность* (вм. *частное*). Сюда же относятся ошибки в использовании слов *факты-факторы*, *световое* - *светлое*, *тепловой* – *теплый*.

2. Лексическая паронимия. Процесс лексической интерференции в речи студентов национальных групп выражается в использовании слов, значение которых понятно ими неверно или совсем не понято. Очевидно, эти слова вызывают в сознании билингва определённые ассоциации с тем понятием, которое они пытаются выразить, это явление может быть охарактеризовано как лексическая паронимия в речи на втором языке. Приведем несколько примеров: У моей подруги красивые *полукруглые* ресницы (вм. *загнутые*); Мересьев очнулся, а у него ноги был *брак* (вм. *искалеченные*). Необходимо отметить, что случаи подобной лексической межъязыковой паронимии встречаются редко и объясняются индивидуальными языковыми ассоциациями говорящего.

Семантическая паронимия. Это наиболее распространенный вид паронимии на лексико-семантическом уровне. Овладение семантикой слов второго языка представляет особую трудность, так как «при переходе с одного языка на другой можно в совершенстве усвоить произношение чужого языка, полностью овладеет его лексической, не примешивая к ней ни одного слова из родного языка, но трудно, почти невозможно отрешиться целиком от привычных семантических связей и ассоциаций» [1:66].

Идентификации подвергаются не только лексические единицы, но и семантические объёмы слов родного и изучаемого языков. Опираясь на систему понятий родного языка, билингв часто ошибается в употреблении тех или иных слов. Как правило, это многозначные слова: Зимой животных спасает их *кожа* (на родном языке слово *пуст* соответствует двум русским словам – *мех* и *кожа* отсюда *кожа* вместо *мех*); Охотники хотели *расстрелять* волка (на родном языке *паррондан* соответствует русским глаголам *застрелить* и *расстрелять*, отсюда смешение этих глаголов в речи); В 1921 году из России в Таджикистан пришёл писатель (на родном языке *омадан* соответствует русским *прийти*, *приехать*, *прибыть*, и поэтому на родном языке очень часто ошибаются в употреблении этих глаголов). Во всех приведенных примерах на родном языке лексеме соответствуют два или три русских слова, что и затрудняет студенту национальных групп выбор нужно из них.

Вызывает интерес в этом плане употребление глагола *ставить*. Описание аналогичного явления мы находим у В. И. Абаева: «.. я нередко ловлю себя на том, что продолжаю мыслить на родном мне осетинском языке. Например, мне случается иногда употребить глагол *положить* там, где следует сказать *поставить*: положить стакан вместо поставить стакан. Почему? Несомненно потому, что в осетинском «положить» и «поставить» выражаются одним и тем же глаголом...». На родном языке основное значение глагола *ставить* передается глаголом *мондан*. И в русском, и на родном языке глаголы многозначны, но их семантические объёмы не совпадают полностью. В своей русской речи студенты национальных групп употребляют глагол поставить в его основном значении там, где его быть не должно, ср.: Пионеры поставили цветы к памятнику героя; Продавец *поставил* на весы большой кусок масла; Нам задали *поставить* вопросы к тексту. В данных предложениях студенты вместо глаголов возложить, положить, составить употребили глагол *поставить*. На родном языке значение этих трех глаголов передается не одним, а несколькими синонимичными словами и в качестве одного из синонимов ко всем этим глаголам употребляется глагол *мондан*, соответствующий русскому языку *ставить*. По семантической ассоциации с родным языком студенты национальных групп во всех трёх случаях употребляют глагол *поставить*, не понимая, что его основное значение вовсе не соответствует значениям глаголов *возложить*, *положить*, *составить*.

С трудом даётся билингву дифференциация значений слов, их семантических оттенков. Из двух лексических единиц, семантические границы которых в чём-то соприкасаются, билингв чаще всего выбирает такую, которая для него привычнее, понятнее в данной ситуации, причём предпочтение отдаётся словам нейтральным. Часто такой выбор бывает ошибочным. И хотя при этом смысл сказанного остаётся понятным, налицо нарушение лексических норм: Мирзо Турсунзаде *влиятельный* деятель культуры (вм. *выдающийся*); В антракте мы гуляли *вкоридоре* театра (вм. *фойе*); Собирает марки – это

его *любовное* дело (вм. *любимое*). Подобных примеров можно привести немало: *создатель – составитель, одна десятая – одна десятка, обратно – опять*.

Многообразие лексико-семантических ошибок не исчерпывается указанным ошибками, они представляют собой лишь ту часть, которая встречается особенно часто.

Незнание семантики слов приводит также к нарушению норм лексической сочетаемости. Одной из причин нарушения лексической валентности является идентификация словосочетаний родного языка со словосочетанием русского языка, ср.: Своих товарищей подводить *не можно* (вм. *нельзя*, которое на родном языке переводится словосочетанием *мумкин нест*; на родном языке *мумкин нест* дословно переводится «*можно нет*», по этому студент национальных групп создаёт новое сочетание – *не можно*); *Однажды день*мы вместе пошли в лес (на родном языке словосочетание *як рӯз* буквально означает «*один день*», а по смыслу соответствует русскому *однажды*; студент по аналогии с родным языком добавляет к нему еще слово *день*, в результате чего получается словосочетание *однажды день*); У моей сестры двое *ребёнок*

(на родном языке нет супплетивной формы *ребёнок – дети*, а есть форма *бача– бачахо*, где – *хо* служит показателем множественности). С этим явлением связано неправильное употребление некоторых супплетивных форм русского языка. Так, студенты путают русские формы *год-лет*, которым на родном языке соответствует одна лексема *сол*, ср.: Мне уже 18 год исполнилось; Они встретились только через пять год.

Но чаще всего нарушение норм лексической сочетаемости происходит вследствие незнания законов русского словоупотребления. Оно наблюдается тогда, когда лексемы русского и родного языков совпадают в основных значениях, но круг их сочетаемости различен. Сравним: Директор дал мне *благодарность* (благодарность можно *вынести, объявить*, но *нельзядать*); Нашей республике *присвоен* орден Дружбы Народов (присваивают звание, имя, а орденом *награждают*); Эти вопросы *волнуют* наши *головы*(вопросы *волнуют* наши *умы*, а не головы). Я всегда *приготавливаю* домашнее задание (вм. *выполняю*).

III. Лексико-грамматические нарушения. Ошибки лексико-грамматического характера связаны с нарушением грамматических законов языка. Здесь наблюдаются такие виды межъязыковой паронимии, грамматическая и функциональная.

4. Грамматическая паронимия. Этот вид паронимии характеризуется неправильным употреблением грамматических конструкций, категорий русского языка, что приводит к нарушению лексических норм. Обратимся к примерам. Русские глаголы, обозначающие состояние человека, на родном языке выражаются сочетанием двух глаголов – основного и вспомогательного *шудан* «стать, становиться» (необходимо отметить, что на родном языке в отличие от русского преобладают аналитические конструкции). Идентифицируя компоненты глагольной конструкции родного языка студенты национальных групп вместо глаголов состояния в своей русской речи употребляют сочетание глаголов *стать* с прилагательным, семантически соотносимым с глаголом, ср.: Карим *стал здоровый* и пришёл на занятия (вм. выздоровел, что соответствует родному словосочетанию *сихат шудан*); Ты совсем стал *худой* (вм. *похудел*, что соответствует родному *хароб шудан*); Саша быстро *стал весёлый* и улыбнулся (вм. *повеселел*, на родном языке – *хурсад шудан*). В данном случае интерференция в речи студента национальных групп проявляется в интерференции речевых конструкций родного и русского языков.

На появление лексико-грамматических ошибок влияет и незнание семантики слов. Так, студенты национальных групп употребляют собирательные существительные русского языка во множественном числе, не понимая того, что в семантике этих слов уже заложено значение множественности: Мы видели необыкновенные *чудеса*; Вокруг нас была красивая *природа*; Все *листья* деревьев пожелтели.

Многочисленные ошибки наблюдаются при использовании возвратных глаголов, что объясняется отсутствием на родном возвратного залога. На родном языке возвратное значение имеют некоторые сложноименные глаголы, образованные с помощью того же вспомогательного глагола *шудан*, а в ряде случаев оно выражается описательным способом. В русском языке возвратный залог выражается при помощи частицы *–ся (-сь)*. На наш взгляд, ошибки допускаются в силу столь явного несоответствия способов выражения возвратности в русском и таджикском языках. Фактический материал позволяет выделить две категории ошибок: 1) неправильное употребление возвратных глаголов: В этом журнале он *публикуется* свои статьи; Ребята сами убрались *комнату*; К трем прибавить один *получит*четыре; Кругом *раздавали* весёлые голоса; Учитель *оказывается* много внимания слабым ученикам; 2) ошибки формообразовательного

характера: Он хотел *гуляться*; Отец уже начал *выздоровливаться*; Даже египтяне не могли *обходить* без математических сведений; Эйнштейн *выдающий* учёный.

5. Функциональная паронимия. Этот вид паронимии во второязычной речи заключается в неверном употреблении служебных слов, в частности русских предлогов. Так, неверное использование предлогов *из* и *от*, которым в таджикском языке соответствует один предлог *аз*, обуславливает появление синтаксических конструкций типа: *Из остановки* до дома нужно идти пять минут; Я получил письмо *из друга*. Причём в основном употребляется предлог *из*. В основе подобных нарушений лежат две причины: 1) предлог *из* близок по звучанию к таджикскому предлогу *аз*; 2) предлог *из* обладает большей частотностью, чем предлог *от*.

Подобная ситуация возникает также при передаче форм русского творительного падежа. В таджикском языке значение орудийности и совместности действия русского творительного падежа передается с помощью предлога *бо*, который соответствует предлогу *с (со)* в русском языке. В силу этого студент национальных групп употребляют предлог *с* не только при обозначении совместности, но и при обозначении орудийности, что приводит к следующим ошибкам: Руки надо мыть *с мылом*; В тетрадах мы пишем *с ручкой*, а на доске с мелом; Не балуйся *с ножом*!

Очень большую трудность представляют собой предлоги, которые употребляются при нескольких падежах. Таковы русских предлоги *в* и *на*. В определённых ситуациях данные предлоги соответствуют одному таджикскому предлогу *ба*, вследствие чего студенты национальных групп ошибаются в их использовании, ср.: В *числу* замечательных сооружений относится ВДНХ; Книга выпущена *по русскому языку* (вм. *на русском языке*); Я хочу поступать *на университет в физический факультет*.

Таким образом, анализ собранного фактического материала показывает, что интерференция может проявляться как на отдельном уровне, так и во взаимодействии всех уровней.

Следовательно, системность русского и родного языков обуславливает системность проявления интерференции на всех уровнях языка. Явления интерференции предстают в виде типических ошибок, которые прослежены нами на материале русской речи определенного социального коллектива.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаев В. И. О языковом субстрате / В. И. Абаев – Докл. и сообщ. Ин-та языкозн. АН СССР, М., 1956 №6 – 66 с.
2. Даунене З.П. Лексические ошибки, обусловленные спецификой родного языка. / З. П. Даунене. - РЯНШ, 1975, N 5, - 30 с.
3. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. / Ю.А Жлуктенко Киев, 1974 – 125 с.
4. Михайловская Н. Г. Культура русской речи в условиях национально-русского двуязычия / Н.Г.Михайловская. Москва «Наука» 1985 – 184 с.
5. Соссюр Ф.Д. Курс общей лингвистики. / Ф.Д.Соссюр . М., 1933, 123 с.
6. Хашимов Р.И. Русский язык: Теория и методика преподавания. / Р.И. Хашимов. 1980, с.3; -с.208
7. Филин Ф.П. Русский язык как средство межнационального общения / Ф.П. Филин. М., 1977, - 9с.

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Глобальные общественно-политические и экономические перемены, расширяются межнациональные и международные контакты. Отсюда, в современных условиях естественным образом возникает необходимость дальнейшего совершенствования преподавания и изучения русского языка в образовательных учреждениях и национальных групп нашей страны.

В статье рассматриваются проблемы лексико-грамматических нарушений в русской речи студентов – национальных групп, а также проблема культуры русской речи студентов- таджиков в современном мире, которые являются одним из актуальнейших проблем современного языкознания.

Автор уверен, что велика роль русского языка в подготовке национальных кадров с высшим образованием, так как интересы народного хозяйства, науки и культуры требуют специалистов высокой квалификации.

Владение русским языком в качестве средства межнационального общения позволяет студентам лучше овладеть своей специальностью, потому что делает доступным ознакомление со всеми публикациями, по самым разнообразным научным и техническим проблемам.

При обучении русскому языку всегда существовала проблема положительного и отрицательного влияния родного языка на изучаемый. Это проблема остаётся актуальной и в современной лингвистике. Решение её важно как с точки зрения теоретической, так и с точки зрения практической значимости в развитии национально-русского двуязычия.

По мнению автора обучение второму языку необходимо строить таким образом, чтобы интерференция снималась или ослаблялась.

Следовательно, системность русского и родного языков обусловлены системностью проявления интерференции на всех уровнях языка.

Ключевые слова: глобальный, условия, изучение, совершенствование, проблема, учреждение, необходимость, роль, средства, положительно, отрицательно.

LANGUAGE DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE STUDY OF RUSSIAN LITERATURE

Global socio-political and economic changes, expanding interethnic and international contacts. Hence, in modern conditions, the need naturally arises to further improve the teaching and learning of the Russian language in educational institutions and national groups of our country.

The article discusses the problems of lexical and grammatical violations in the Russian language of students - national groups, as well as the problem of the Russian language culture of Tajik students in the modern world, which are one of the most urgent problems of modern linguistics.

The author is sure that the Russian language plays a great role in training national cadres with higher education, since the interests of the national economy, science and culture require highly qualified specialists.

Fluency in Russian as a means of interethnic communication allows students to better master their specialty, because it makes it possible to familiarize themselves with all publications on a wide variety of scientific and technical problems.

When teaching the Russian language, there has always been a problem of the positive and negative influence of the native language on the learner. This problem remains relevant in modern linguistics. Its solution is important both from the point of view of theoretical and from the point of view of practical significance in the development of national-Russian bilingualism.

According to the author, teaching a second language should be structured in such a way that interference is removed or weakened.

Consequently, the consistency of the Russian and native languages are due to systemic manifestations of interference at all levels of the language.

Keywords: global, conditions, study, improvement, problem, institution, necessity, role, means, positively, negatively

Сведение об авторе:

Назарова Рухшона - соискатель кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А. Рудаки ул. С.Сафарова 16. 735360, Куляб, Хатлонская область, Республики Таджикистан; Моб. тел.: (+992) 988365768

About the author:

Nazarova Rukhshona - Assistant of the Russian Language Department of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki . Phone: (+992) 988365768

МУХТАСАР ДАР БОРАИ СОЗҲОИ МУСИҚИИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Нормаҳмедов О.О.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Созҳои мусиқии мардуми тоҷик таърихи бою рангин ва қадима дошта сарчашмаҳои адаби намунаҳои санъати минатюр ва деворанигораҳо рисолаҳои сершумор оид ба он шаҳодат медиҳад. Мусиқии халқи тоҷик аз замони хело қадим ба ду ғуруҳи асосӣ- базмӣ ва размӣ ҷудо гардида вобаста ба ин созҳои мусиқи аз руи хусусияти садодиҳиашон ба ду ғуруҳ тақсим мешаванд. Ҳар як сози мусиқии мардуми тоҷик сохт намуд садодиҳи ва хусусиятҳои ба худ хос дорад. Аз ин хотир тасмим гирифтаем, ки дар бораи сози мусиқии халқи тоҷик- рубоб маълумоти муфассал диҳем.

Рубоб (рабоб) – сози қадимаи мусиқии халқи тоҷик буда, овози рӯшану дилошӯб ва ғӯшинавоз дорад. Аз маъҳазҳои адаби бармеояд, ки рубоб қадимаи паҳлавии арабишудаи «Равода» будааст. Ва маънояш «овози ҳазин баровардан» мебошад. Муҳаммад Ғиёсуддин соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» бод алел аз луғатҳои пешин маънои рубобро чунин тафсир кардааст: «Рубоб (рубоб-Абубакр Зубайдов)-номи сози маъруф;... ва дар «Рашидӣ» ва

«Муайид» ва «сарурӣ» ва «Кашф» ба маънои номи сози маъруф ба фатҳи аввал аст; ва дар «Бурҳон» навишта, ки рубоб (ба замми аввал) номи соз, ки он тамбӯрмонанде бувад бузургшикам ва кӯтоҳдаста ва бар рӯи он ба ҷои тахта пӯсти лҳу бошад. Ва дар «рисолаи муарраби равода аст. Ва маънии равода овози хазиндоранда аст, «ро»-и равод ба маънои овози хазин аст ва «бо» барои нисбат. Ва дар «Сироч» навишта, ки рабоб (Ба фатҳ) муарраби рубоб (ба зам) аст».

Рубоб дар баъзе мамолики Шарқ ва Европайи Ғарбӣ бо шакли рабоб, ребоб, ребак низ маъмул аст. Дар ибтидои асрҳои миёна косахонаи рубоб шакли секунча дошта (як кунҷ аз тарафи даста), онро дар Эрон ва мамолики атрофии он бо камонча менавохтаанд. Рубоб яктора ё ду ва сетора мешудааст, ки аз рубоби яктора шоирону гӯяндагонии халқӣ ва аз рубоби 2-3 тора ромишгарони касбӣ истифода мекардаанд. Ба рӯи косахонааш пӯсти оху кашида, торҳояшро аз абрешим ё рӯдаи гӯсфанд тайёр мекардаанд. Гӯшаҳо ба микдори торҳо мувофиқ буда, дастааш 60-80 см мешудааст.

Дар «Китоб –ул мусикӣ ал кабир» Абӯнасири Фаробӣ (870-950) дар бораи сохт ва тарзи иҷроиши ин соз маълумот дода, мегӯяд, ки рубоб дар замони ӯ 1 ё 2 тора буда, бо камонча навохта мешудааст. Ин соз бепарда буда, ҳарак ва ду тор доштааст ва шабеҳи танбӯри Хуросонӣ будааст. Бо зер кардани ангуштони дасти рост дар рӯи торҳо давонидани камонча садои фораи ҳосил мешудааст. Аксар рубобро бо ҳамовозии уд менавохтаанд.

Сарвари хунаварони дарбори султон Маҳмуди Ғазнавӣ-Абӯбакри Рубобӣ (982-1020) чунин маълумот додаст, ки рубоб аз ҷиҳати фораи садояш аҷибтарин бар сохтҳои муқарраршуда ва ба ҷамъияти баланди дарбориён роҳ ёфт.

Аз замони Низомӣ ва минбаъд рубоб шакли худро тадриҷан дигар карда, ба танбӯр шабеҳ мегардид, лекин косааш камее бузургтар будааст. Ба қисми муддавари коса пӯст кашида, қисми ҷониби дастаро бо тахтаи нафис мунӯшониданд. Ин рубоб дастаи дароз ва ҷор тори абрешимӣ доштааст. Пардаҳояш аз рӯдаи буз ё гӯсфанд тайёр мешудааст. Байни коса ва даст аду шохи нӯғаш борик ҷойгир будааст. Чунон ки мусикишинос Исматулло Раҳимов қайд мекунад; «Дар рисолаи мусикии Хусайни «Казн-ул-туҳаф» (асри 14), ки дар китобхонаи Лондон маҳфуз аст, тасвири чанд сози мусикӣ, аз ҷумла рубоб оварда шудааст... Дар он се тор бо номи «ҳод» тори аввал, «зер»-тори дуюм ва «масна»-тори сеюм (БМ, яъне бас) инъикос гардидааст»!

Дар яке аз рисолаҳои мусикии охири асри 16 ва авали асри 17, ки муалифаш номаълум аст, дар бораи сохтҳои мусикии танбӯр, чанг, най, қонун, барбат, кобуз, руд, ғичак, рӯҳафзо маълумот дода, аз ҷумла мегӯяд; «Рубоб созест, ки дар замони Хоразмшоҳ ривҷ ёфтааст ва созест кӯхистонӣ, хушвоз мегӯянд, ки панҷ тор дорад».

Ҳасани Кавқабӣ низ дар фасли 5-уми «Рисолаи мусикӣ»-аш «Дар баёни сохтҳои мусикӣ» ин нуқтаро баён кардааст. «Рубоб созест, ки дар замони Хоразмшоҳиён ба ҳам расид».

Дар Хуросону Мовароуннаҳр аз асрҳои 16-17 сар карда рубоб такмил ёфт. Дар Эрон он тадриҷан ба тор табдил ёфт.

Олим, шоир, мусикидон ва ромишгари ҷидадасти нимаи авали асри 17 Дарвешалии Ҷангӣ дар рисолаи мусикиаш бо номи «Тӯҳфат-ус-сурур» дар замони ӯ хело маҳмуд будани рубоби 5 –тораро хотирнишон кардааст, ки 4-тори абрешимӣ ва як тори симин (нуқрагин) доштааст.

Дар Мовароуннаҳри асри 16-17 ду намуди рубоб яке бо дастаи дарозу пардадор ва дигаре бо дастаи кӯтоҳ маъмул будааст. Бо мурури вақт рубоби дастадароз машҳур ва мақбули мардум гардид ва дар Қошқар (ҳозира вилояти Синтезияи Хитой) бо номи хитоии «лавабо» ва қошқари «равап» ё «рабаб» густариш ёфт ва аз он ҷо ба билоди Ҳинду Мовароуннаҳр паҳн гардид, имрӯз бо номи рубоби қашқарӣ машҳур аст.

Намудҳои рубоб

Сози рубоб, ки таи садсолаҳои мавҷудияташ дар бисёр мамолики олам паҳн гардид, мувофиқи табиъи завоқ, хусусиятҳои ҳосилмилӣ ва мавқеи ҷуғрофии мардуми ҳар сарзамин ба худ шакли намуди гуногун мегирифт. Ҷантаре, ки қайд намудем, рубоб барои дар Эрон ба вуҷуд омадани тор ва дар Аврупо пайдо гардидани сохтҳои скрипкавӣ замина гардидааст. Дар замони мо намудҳои гуногуни рубоб, аз ҷумла рубоби помирӣ,

бадахшонӣ (афғонӣ), ки онро тоҷикӣ ҳам меноманд, рубоби дӯлонӣ (дӯлон-яке аз қабिलाҳои маскуни Қошқар), рубоби ҳиндустонӣ, рубобҳои бадахшони баляндмақом, баляндзиком ва ғайра мавҷуданд.

Дар ватани азизи мо Тоҷикистон асосан се намуди ин соз; рубоби помирӣ (расми 1), рубоби бадахшонӣ (тоҷикӣ, ва афғонӣ низ меноманд- (расми -2), ва рубоби қашқарӣ (расми-3) маълум буда, ба тарзи якканавозӣ ва дар ҳаёти анмалуби оркестрҳои созҳои миллий васеъ истифода мешаванд.

Рубоби помирӣ, ки дар саросари вилояти Бадахшон Тоҷикистон мавриди истифода қарор дорад, аҳ ҳаёти овоз, намуд ва тарзи иҷрошаш шабеҳи рубоби тасвиркардаи Ҳусайнӣ (асри 14) буда, фарқият дар он аст, ки косаи ин рубоб камее хурдтар аст. Шояд ин дигаргунӣ дар 2-3 асри охир ба вучуд омада бошад. Рубоби помирӣ аз ҷӯби яклухт сохта шуда, қисми поении косааш мунаввар аст, вале майл ба дарозрӯягӣ дорад. Дар рӯи он пӯст қашида мешавад. Қисми болоиро бошад, аз поении даста камее кофта, бо тахтачаи тунуки дар байнаш сӯроҳичаҳо (барои пуққуввати садо) дошта рӯпӯш мекунад. Ду шох, ки дар гардани коса ва поини даста ҷойгиранд, нисбат ба шохҳои рубоби қашқарӣ васеътар, ростӣ кӯтоҳ ва нӯгашон бори каст. Дарозии дастааш ба монанди дастаи рубоби қашқарӣ буда, камее аз он ғафстар аст.

Рубоби помирӣ 3-тор дорад, ки байни ҳам дар фосилаи квинта ҷӯр мешаванд ва торҳои якуму дуюм ҷуфтанд. Барои хушоҳангӣ ва форамии садо илова ба торҳои мазкур, аз тарафи чапи даста як тори кӯтоҳи ҷарангосӣ қашида шудааст.

Қисми охири даста ба шакли чангак ба қафо ҳам хӯрда, гӯшахонаро ба вучуд овардааст, ки миқдори гӯшаҳо (5-то) ба миқдори торҳо баробар аст. Камее аз косахона болотар, дар тарафи болои даста гӯшаки нисбатан хурд барои сими иловагӣ ҷойгир аст. Рубоби помирӣ аз муштак (торқапақ-дар қисми поении косахона), ҳарак, булбулак (ҳараки боло) иборат аст.

Рубоби бадахшонӣ, ки онро афғонӣ ва тоҷикӣ низ меноманд ба рубоби дастакӯтоҳи асрҳои 16-17, ки дар боло зикраш рафт, шабоҳат дорад. Ин рубоб низ дар давоми қарнҳои мавҷудияташ такмил хӯрда, то ба шакли мукаммали имрӯзааш расидааст.

Косахонаи он каме мурӯдшакл буда, миёнаҷои он камоншакл ба дарун фуру рафтааст ва ба назар чунин менамояд, ки косахонаи рубоб ба ду қисм тақсим шудааст. Қисми поёнӣ бо пӯст рӯйпӯш шуда, қисми болоӣ, ки ҷӯби даста ҳамроҳ аст, бо тахтачаи тунук пӯшонида шудааст, ки дар рӯи он ҳаспардаҳо (7-то) ҷаспонида шудааст. Пардаҳои асосӣ (5-то) дар танаи даста аз зех баста ва ё аз филиз ҷаспонида мешаванд. Дарозии даста 8-10 см буда, дарозии умумии рубоб 80 см аст. Қисми охири даста камоншакл ба қафо ҳамидааст ва нӯги борик дорад. Дар он гӯшаҳо ҷой гирифтаанд рубоби афғонӣ инчунин дорои муштак, ҳарак ва булбулак аст. Ба ғайр аз 5-тори асосӣ, ки байни ҳам дар фосилаи кварта-кварта ҷӯр мешаванд, инчунин 8-10 тори филизии иловагӣ қашида мешавад, ки дар паҳлуи чапи қисми болоии рубоб ҷой гирифта, байни ҳам дар фосилаҳои секунда ва тертсия ҷӯр мешаванд. Меъёри садоҳияаш аз ду актава зиёдтар аст (аз ля-и октаваи хурд то ми-и октават 3-юм).

Рубоби бадахшонӣ (тоҷикӣ) тахминан дар охири асри 17 ба шахрҳои Бухорову Самарқанд роҳ ёфта, тадриҷан ба ноҳияҳои атрофии он паҳн гардид ва бо мурури замон рубоби дастакӯтоҳи бухорӣ ва сози удро, ки дар байни мардумони ин ҷойҳо хело маъмул буданд, аз байн бурд. Ин рубобро ҳамчун сози якканавозӣ ва ҳам дар сурудҳои бо дойраву дутору танбӯр истифода мекарданд. Дар ансамбли созҳои миллий вазифаи садои БАМ (бас) –ро иҷро мекард. Дар замони мо низ рубоби бадахшониро барои овози БАМ (ғафс) доштаниш ва ширадор шудани садои мусиқӣ, дар ансамбли оркестри созҳои миллии тоҷикӣ истифода мебаранд.

Рубоби қашқарӣ аз се тор иборат аст, ки торҳои якуму дуюм филизӣ ва ҷуфтанд. Тори сеюм ғафс буда, аз филиз ё нахи сунӣ тайёр мешавад ва садои БАМ (бас) дорад. Рубоб ба гурӯҳи созҳои транспониркунанда (садоаш кӯчанда) мансуб буда, назар ба навишти нота як актава поин садо медиҳад. Ҳангоми навохтани асарҳои гуногун рубоб кварта-квинта (ля-ми-ля) ва дар навохтани камма (баъзан этюди асарҳо ҳам) кварта-кварта (ля-ми-си) ҷӯр карда мешавад, яъне тори сеюм як тон баланд бардошта мешавад.

Чи тавре, ки дар боло зикр намудем, рубоби қашқарӣ дар вилояти Қошқар (Синтзани Хитой мирӯза –асри 17) ба шакли имрӯзааш мукамал гардида, сипас ба мамолики атроф паҳн гардидааст. Онро барои боз ҳам пуршӯртар садо доданааш аз чӯби зардолу, тут, тӯс, арча, чормағз метарошанд. Дарозии умумии он 90-100 см буда, косаи мудаввари кафлесмонанд дорад, ки чуқуриаш 11-13 см аст. Ба рӯи коса пӯсти буз, моҳӣ ва ғайра мешаканд. Дар қисми поении даста (гарданаи коса) душ охи камоншакл, ки дарозиашон 10-12 см аст, чойгиранд. Дар рӯи коса пӯсти буз, моҳӣ ва ғайра мекашанд. Дар қисми поёнии даста (гарданаи коса) муштак (торқапак), дар қисми болои даста, ки нӯги он ба қафо тоб хӯрдааст булбулак (шайтонхарақ) ва ғӯшақҳо чойгиранд. Дар рӯи даста ғайр аз пардаи мутлақ (садои тори кушода), боз 24 парда мавҷуд аст, ки зинаи қаторовозаи диатоникию хроматикӣ (алҳони пурра ва нопурра)-ро ташкил медиҳад в аду октава (зулкулл)-и пурраро дарбар мегирад. Пештар пардаҳо аз зех, ки аз рӯдаи буз ё ғӯсфанд тайёр мешуд, баста мешуданд, ҳоло аз риштаи сунъӣ (синтетикӣ) ё филиз мураттаб мешаванд.

Баъди азнавсозӣ (реконструксия)-и созҳои мардумӣ дар асоси рубоби қашқарӣ рубобҳои прима, сопрано, метсо-сопрано, бас ва контрабас ба вуҷуд омадаанд, ки мирӯзҳо дар ансамблҳои оркестрҳои созҳои миллии васеъ истифода мешаванд.

Рубоб дар байни созҳои мардуми тоҷик мавқеи хоса дошта, омӯзиши он қариб дар ҳамаи макотиби иаҳсилоти умумии кишвар, мактабу омӯзишгоҳ ва коллеҷҳои мусиқӣ, Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т.Сатторов, Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода ба роҳ монда шудааст.

Ҳоло устодону хунармандони варзидаи тоҷикро, ки дар тарғиб ва таълиму тадриси ин сол дар Тоҷикистон заҳматҳои зиёд кашида, санъати рубобнавозиро ба авҷи аъло расонидаанд, ном мебарем; А. Камолов, Я. Бободӯстов, Д. Мӯминшоев, Ҷ. Обидпур, М. Ҷумъаев, М. Мустафоқулов, М. Сафармамадов, М. Баротов, А. Мадҳолов ва дигарон.

Дар маҷмӯае, ки Шумо, хонандаи азиз дар даст доред, мо кӯшиш намудем, ки асарҳои беҳтарини халқию классикӣ ва композиторони тоҷикро, ки дар солҳои гуногун барои сози рубоб таълиф гардидаанд, гирд оварем. Бисёри ин асарҳо, ки махсус барои сози рубоб навишта шудаанд, бори аввал нашр мешаванд. Баъзе асарҳое, ки аз ин пеш барои дигар созҳо нашр шуда буданд, аз ҷониби мо барои рубоб табдил карда шуданд, ки иҷроиашон хело мувофиқ гардид.

АДАБИЁТ

1. Миронов Н Музыка таджиков- Сталинобод с. 1931.
2. Беляев В Музыкальная культура Таджикистана : очерк по истории музыки народов СССР вып 1 Москва 1962г.
3. Вызго Т.С Музыкальные инструменты средней Азии Москва 1980г.
4. Обидов Ҷ Дарси рубоб- Душанбе Ирфон с.1982.
5. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик - ҷилди 3 Душанбе с2004.
6. Баротов М Дарси рубоби Бадахшони Душанбе, Адиб с. 1991.
7. Зубайдов А Рубоб барномаи таълими Душанбе Эҷод с.2009.

КРАТКО О МУЗЫКАЛЬНЫХ МЕЛОДИЯХ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В статье рассматриваются музыкальные мелодии таджикского народа. Автор статьи в основном раскрыл понятие «рубаб» и его виды в истории развития таджикской музыки. Он подчеркнул, что в Таджикистане популярны четыре типа рубаба, такие как памирский рубаб, бадахшанский рубаб (называемый также таджикским, афганским), кашкарский рубаб, а также он упомянул о мелодиях вышеупомянутых типов рубаба.

Ключевые слова: рубаб, мелодия, таджикский народ, таджикская музыка, памирский рубаб, бадахшанский рубаб, кашкарский рубаб, символическая музыка и эстрадная музыка.

BRIEFLY ABOUT MUSICAL MELODIES OF TAJIK NATION

The article deals with musical melodies of Tajik nation. The author of the article has mainly revealed the notion of “rubab” and types of it in within the history of development of Tajik music. He emphasized that there are four types rubab are popular in Tajikistan such as Pamirian rubab,

Badakhshani rubab (called as Tajik, Afghan as well), Qashqari rubab and he has also mentioned about melodies of aforesaid types of rubab.

Keywords: *rubab, melody, Tajik nation, Tajik music, Pamirian rubab, Badakhshani Rubab, Qashqari rubab, symbolic music and pop music.*

Сведения об авторе:

Нормахмедов Озар Орифович - старший преподаватель кафедры теории и методики преподавания музыки Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 93 522 01 66

About the author:

Normakhmedov Ozar Orifovich - senior teacher in the Department of Theory and Method of Teaching Music of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, tel.: (+992) 93 522 01 66

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНО - ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЭКОЛОГИИ

Джумаева Ш.И, Досаков М.М.

Кулябский государственный университет им. А.Рудаки

Методы обучения - на основе философского определения, это формы движения и содержания в учебном процессе. Поэтому, основная задача преподавателя является умелый выбор методов обучения как инструмент обеспечения студентам образовательных, воспитательных и развивающихся функций лекционных, лабораторно- практических и внеаудиторных занятий.

С диалектической точки зрения методы обучения представляют собой целую регулирующую систему правил и принципов целенаправленно-профессиональной деятельности преподавателя и студента.

И.Я Лернер [1, с.32-36] характеризует роль методов обучения как способы достижения дидактических целей, как систему целенаправленного действия преподавателя, организующего при помощи средств обучения и формирования учебно-познавательной деятельности студентов в процессе усвоения ими теоретико-методологических основ учебных предметов.

Методы обучения в учебном процессе как в средних общеобразовательных, так и в высших учебных заведениях тесно связаны и взаимодействуют друг с другом.

В связи с этим, умелый подбор, использование и эффективное сочетание методов обучения в процессе преподавания является источником определения дидактических целей, задач учебно-воспитательной работы, как в средних школах, так и в вузах. Поэтому, мы считаем целесообразным в процессе преподавания необходимо и более эффективно, использовать методы и методические приёмы обучения с учётом их образовательных, воспитательных и развивающихся функций в тесной связи с другими методами обучения.

В этой статье будет рассмотрен процессуальный аспект формирования учебно-познавательной деятельности у студентов. В связи с этим, мы исследуем проблему использования ряда методов обучения в формировании учебно-познавательной деятельности студентов.

Методы обучения, как дидактические категории, обладают многочисленными признаками и являются как бы внешним проявлением педагогического процесса.

Методы обучения, обладая внешней выразительной формой, являются способом непосредственной передачи информации между преподавателем и студентами с помощью слова (речь), образа (предмет) и действия и т.д.

В работах Ю.К. Бабанского [2, с.86-88], А.Д. Ботвинникова [3, с.112-114], М.А. Данилова [4, с.42-46], В.В. Краевского [5, с.92-96], Л.Ф. Кейран [6, с.18-26], Н.В. Кузьминой [7, с.21-23], И.Я. Лернера [8, с.52-54], Э.Н. Монозон [9, с.60-62], М.Н. Скаткина [10, с.44-48], Т.И. Шамовой [11, с.10-12], Д.П. Широких [12, с.70-74] и др. обосновано соотношение методов и приемов обучения, приводятся их классификации.

Проблема совершенствования методов обучения и учебно-воспитательного процесса в общеобразовательной школе более подробно рассмотрена в исследованиях: Ю.К. Бабанского [13, с.88-92], М.А. Данилова [14, с.34-36], В.В. Давыдова [15, с.121-123], В.В. Краевского [16, с.109-112], М.Н. Скаткина [17, с.71-73], В.А. Черкасов [18, с.112-114], Т.И. Шамовой [19, с.40-42], Г.И. Щукиной [20, с.134-138] и др.

С точки зрения Б.В. Всесвятского: « ... метод можно определить как один из основных способов обучения основам биологии и экологии направляемый учителям на лучшее усвоение учащимися определенных биолого- экологических знаний, практических умений и навыков» [21, с.130-134].

По определению Н.М.Верзилина и В.М.Корсунской [22, с.180-184], учебный метод-это « ... способ передачи знаний учителем и одновременно способом усвоения их учащимися».

Методы обучения – это способы взаимосвязанной учебной работы преподавателя и студентов, основанные на законах познания, и обеспечивающие усвоение студентами общебиологических, в том числе экологических знаний, приобретение необходимых умений и навыков, формирование основ общественного воспитания подрастающего поколения [23, с.190-194].

Обучение студентов под руководством преподавателя осуществляется посредством различных методов, соответствующих содержанию учебного материала и стимулирующих формирование учебно-познавательной деятельности студентов.

А.Н. Мягковой и Б.Д. Комиссаровым (24.с.164-168) установлено, что в процессе преподавания биологии и экологии как и других предметов, различают информационные и проблемные методы преподавания преподавателя, репродуктивные и поисковые методы обучения студентов.

При использовании информативных методов преподаватель непосредственно сообщает студентам о биологических и экологических теориях и закономерностях, иллюстрирует теоретические положения различными примерами и тем самым он сообщает студентам конкретный объем сведений, ставит вопросы для студентов. Таким образом, если в первом случае преподаватель сообщает студентам готовую информацию для воспроизведения с той или иной полнотой, то во втором случае, наоборот, он ориентирует их на самостоятельное добывание знаний и строит учебный процесс в проблемном плане.

Следует отметить, что и в первом и во втором случаях, в процессе обучения биологии и экологии преподавателями используются такие методы обучения, как лекции, рассказ, беседа, эксперимент, наблюдение, практическая работа и методов мультимедия (компьютер, интернет, электронные доски, ноутбук и т.д).

Следовательно, эффективность методов обучения с учетом учебно-познавательной деятельности студентов зависит от умения преподавателя правильно отбирать и использовать в процессе преподавания экологии различные методические приемы, излагать учебный материал с использованием максимального объема аудиовизуальных средств (рисунков, таблиц, моделей, схем, муляжей, видеокассеты, компьютер, интернет и т.д.).

В ходе проведенного исследования нами выявлено, что большинство преподавателей используют натуральную наглядность на лекциях, при изложении нового материала с помощью методов рассказа или беседы с последующей демонстрацией естественных объектов или опытов, в виде презентации на электронные доски, а также во время проведения самостоятельной работы студентов с раздаточным материалом, при изучении микропрепаратов под микроскопом, наблюдения за жизнью растений и животных как в аудиториях, так и в уголке живой природы.

Использование натуральной и схематичной наглядности в процессе обучения экологии, несомненно, стимулирует чувственное познание и контролирует познаваемость объектов и явлений и тем самым, расширяет диапазон формирования конкретных представлений у студентов.

Исходя из предложенной нами теоретической модели формирования учебно-познавательной деятельности студентов их стимуляция должна осуществляться путем организации самостоятельной деятельности студентов сочетания различных методов и методических приемов как на лекционных так и в лабораторно -практических занятиях. Именно на эти моменты, мы акцентировали наше внимание в проводимом исследовании.

В высших учебных заведениях чаще всего используется метод лекция. А.Н.Мягкова и Б.Д.Комиссаров [25, с.70-78], считают, что школьную лекцию целесообразно использовать при изучении наиболее сложного, малоизвестного учащимся материала, при обобщении полученных знаний.

В процессе преподавания биологии и экологии в школах и вузах на основе рекомендаций известных ученых-методистов Н.М.Верзилин [26, с.80-84], И.Д. Зверев [27, с.31-38], Б.Д. Комиссаров и А.Н. Мягкова [28, с.62-66], проводятся вводные и заключительные лекции. В ходе вводной лекции преподаватель может ознакомить студентов со всеми основными аспектами рассматриваемой проблемы, и тем самым на лекциях он может более конкретно показать пути

их решения с широким использованием экспериментов, наблюдений, практических работ, в результате которых студенты как бы стремятся к поиску поставленных вопросов на лекции.

Вузовская лекция может иметь как объяснительно-иллюстративный, так и проблемный характер. С точки зрения нашего исследования, для формирования учебно-познавательной деятельности студентов более оптимальна проблемная лекция, в ходе которой преподаватель ставит проблему и раскрывает пути ее решения.

Вузовская лекция должна быть тесно связана с другими методами обучения: беседой, экспериментом, наблюдением, лабораторными работами и др. При этом вводная лекция нацеливает студентов на их дальнейшую самостоятельную работу на последующих занятиях, а обобщающая лекция подводит итоги предварительной самостоятельной работы студентов.

С целью формирования учебно-познавательной деятельности студентов лекции должны соответствовать следующим дидактическим требованиям.

1. Быть эмоциональной, включать, интересные и жизненно важные для студентов сведения, имеющие практическую направленность.

2. Носить проблемный характер, по –новому интерпретировать уже известные студентам сведения (если лекция обобщающая).

3. Сопровождаться использованием методических приемов, активизирующих учебно-познавательной деятельности студентов в том числе демонстрацией наглядных пособий (таблицы, муляжи, модели, банеры и др.), демонстрационным экспериментом, заполнением таблиц, составлением схем и др.

4. Ориентироваться на другие методы обучения, предваряющие лекцию (если лекция обобщающая) или использующиеся после лекции (если лекция вводная).

Для определения роли и места **беседы** в формировании учебно-познавательной деятельности студентов на лекционных занятиях по экологии, мы посещали лекции преподавателей высших учебных заведений (Таджикский национальный университет, Душанбинский госпедуниверситет, Бохтарский университет и Кулябский госуниверситет).

Результаты проведенного нами анкетирования, опросы, беседы и посещения на занятиях показали, что преподавателями широко используются вводные, заключительные и проблемные лекции, ими чаще проводятся объяснительно- иллюстративные, чем проблемные лекции, нацеленные на воспроизведение полученных студентами знаний. Например, в ходе бесед преподавателям задавали такие вопросы: «Назовите структурных компонентов геохимических значимых веществ?. Что вы знаете о функциях живого вещества?. Каково значение антропогенных факторов в природе?. Что представляют собой фотоавтотрофы и хемоавтотрофы?.

Для активизации учебно-познавательной деятельности студентов в ходе лекции путем организации их поисковой деятельности, мы сформулировали следующие психолого-педагогические и дидактические требования к проведению лекции.

1. Использование проблемных вопросов.

2. Применение средств наглядности, в том числе таблиц, схем, рисунки, баннеров, компьютер, интернет, электронные доски и др.

3. Сочетание лекции с демонстрационным экспериментом, а также с другими методами обучения.

Наблюдение как важнейший метод обучения широко используется

в процессе организации как учебно-познавательной, так и в работе со студентами во время лекционных и практических занятий по экологии. Наблюдение позволяет сравнивать объекты, явления и процессы, а также делать правильные обобщения и, в конечном итоге, развивать наблюдательность к биолого-экологическим явлениям.

И.П. Павлов [29, с.188-192], пишет: «Наблюдение – метод, вполне достаточный для изучения только более простых явлений. Чем сложнее явление, - а что сложнее жизни? – тем неизбежнее опыт. Только опыт, ничем, кроме естественных размеров избирательности ума человеческого, не ограниченный, завершит, увенчает дело медицины...Наблюдение собирает то, что ему предлагает природа, опыт же берет у природы то, что он хочет. И сила биологического опыта поистине колоссальна»

В научно-педагогической литературе этот метод рассматривается как преднамеренное и целенаправленное восприятие, обеспечивающее задачи учебной, научной и практической деятельности студентов. Метод наблюдения –это целенаправленная познавательная деятельность студентов которая основана на чувственном восприятии изучаемого объекта или процесса.

Наблюдение является одним из важнейшим методом обучения экологии, который способствует развитию у студентов таких приемов мышления, как анализ, синтез, сравнение,

обобщение, умозаключение и, вместе с тем, выработке практических умений и навыков (например, записи, измерения, рисования и т.п.).

Наблюдение должно быть целенаправленным, т.е. при его проведении необходимо определить цели, задачи и содержание наблюдения. Великий ученый и ботаник А.Н.Бекетов (30.с.9-12), отмечает: «Прежде всего, необходимо научиться наблюдать и сравнивать, и никто не будет спорить, что естественная история представляет самые лучшие данные для наблюдения и сравнения... Наблюдение есть вовсе не легкая наука, можно и, по-видимому, внимательно, осматривать предмет и все-таки не видеть его главных существенных качеств. Для того, чтобы научиться наблюдать глубокого и всесторонне, необходимо долго упражняться под руководством опытного наблюдателя».

Следовательно, А.Н.Бекетов [31, с.14-18], раскрыл весьма существенные стороны методики наблюдения, а именно: воспитание самостоятельного мышления; руководство самостоятельными работами, развивающие наблюдательность; необходимость учить учащихся наблюдению.

Эффективность наблюдения во многом зависит от проводимого преподавателем инструктажа, в котором указано, на что студент должен обратить внимание, какие признаки сравнить, как сформулировать выводы.

Наблюдение учащихся может быть самостоятельным методом обучения или методическим приемом, используемым на уроке, лекции, экскурсии Е.П. Бруновт [32, с.111-114].

В процессе наблюдения у студентов формируются учебно-познавательные интересы к изучению биосферы, биоценозов, популяций, ландшафтов, у них развивается самостоятельность, инициативность, аккуратность, ответственность за выполнение поставленной цели и задачи.

Нами изучен опыт работы учителей биологии и экологии экспериментальных школ Кулябского региона, в том числе школ г.Куляба №1,2,3,5,9,50,51,53 и высших учебных заведений Таджикистана (Кулябский госуниверситет, Бохтарский госуниверситет, ТНУ, ДГПУ им. С.Айни). В результате исследования установлено, что в ряде школ и вузов методы наблюдения и эксперимента на уроках биологии и экологии заменены использованием технических средств обучения, наглядных пособий с иллюстративным объяснением со стороны учителей, где учащиеся и студенты были лишены живого общения с биолого-экологическими явлениями природы. С целью активизации учебно-познавательной деятельности у учащихся и студентов при организации наблюдения, мы предлагаем следующее:

- 1.Сочетать наблюдение с другими методами обучения, в том числе с рассказом, объяснением учителя, которые должны помочь учащимся и студентам разобраться в сути изучаемых явлений путем наблюдения.

- 2.Проводить четкий инструктаж по организации наблюдения;

- 3.Ставить перед учащимся и студентов проблему, которую они должны раскрывать в ходе наблюдения.

В отличие от наблюдения, **эксперимент** требует более сложной учебной деятельности, как у студентов, так и у школьников. Эксперимент включает в себя постановку опытов с живыми объектами для изучения биолого-экологических явлений и процессов.

Целесообразно отметить, что как в вузах, так и в школах эксперимент проводится в основном в качестве демонстрации, что является, на наш взгляд, не совсем удачным. Как показывает опыт работы школ и наши собственные наблюдения, в программах по экологии и биологии предлагается огромное количество число опытов, но учащиеся и студенты не могут их выполнить самостоятельно.

Школьный и вместе с тем вузовский эксперимент имеет большое учебно-познавательное и воспитательное значение, т.е. убеждает у студентов в реальности существования экологических и биологических явлений, их познаваемости, приучает их к аккуратности, точности, развивает их мышление, т.к. требует поиска путей познания живой природы.

Особенно большое воспитательное учебно-познавательное значение имеют те опыты, в которых ученики и студенты сами принимают активное участие: они сформулируют цель опыта, определяют технику его закладки, выдвигают гипотезу о том, какими могут быть ожидаемые результаты.

Н.В.Падалко, В.Н.Федорова [33, с.8-11), отмечают, что эксперимент является одним из наиболее сложных трудоемких и в то же время важных методов обучения студентов, играющий огромную роль в формировании и развитии ботанических и экологических понятий, активизации познавательной и практической деятельности обучающихся.

При постановке и проведении опытов учащиеся и студенты обогащаются наблюдениями конкретных явлений жизни растений и животных, что ведет их к выработке умений замечать

происходящие изменения в живых организмах под влиянием факторов внешней среды, раскрывать причинные связи между внешними явлениями и внутренними физиологическими процессами, делать обобщенные выводы о сущности наблюдаемых процессов, а также возможности управлять ими при выращивании растений и при уходе за животными в нужных для человека целях.

При обучении школьников и студентов проведению экспериментов, прежде всего, необходимо чтобы они более осознанно усвоили общие требования, предъявляемые к экологическому и биологическому эксперименту, а именно:

- определять и понимать цели и задачи опыта, выдвигать гипотезу о желаемых результатах, составлять план проведения эксперимента;
- осуществлять контроль за ходом опыта и его повторных вариантов;
- отличать разницу между опытом и контролем в зависимости от отсутствия лишь одного условия;
- определять необходимое для опытов оборудование;
- систематически проводить наблюдения за опытными и контрольными растениями, животными;
- фиксировать конкретные результаты эксперимента в виде записей, рисунков, таблиц, графиков, схем;
- при сравнении результатов наблюдения за контрольными и опытными растениями и животными, уметь правильно и достоверно сделать выводы о проведенном опыте;
- соотносить результаты проведенных экспериментов с выдвинутыми гипотезами.

Одним из путей рационального обучения учащихся и студентов в ходе проведения экспериментов является их привлечение к постановке опытов на уроках и занятиях и в Уголке живой природы, на учебно-опытном участке школы и вузов.

Для выяснения роли эксперимента в процессе обучения экологии и

биологии нами был изучен опыт работы учителей школ г. Куляба и высших учебных заведений Таджикистана. При посещении и анализе уроков и занятий, как в городских школах, так и в вузах удалось выяснить, что в процессе преподавания экологии и биологии многими учителями и преподавателями опыты заменяются либо демонстрацией наглядных пособий, либо техническими средствами обучения, что отрицательно сказывается на учебно-познавательной и творческой деятельности, как учащихся, так и студентов.

В результате анкетирования студентов 2 - 4 – курсов химико-биологических факультетов Душанбинского госпедуниверситета, Кулябского госуниверситета и Бохтарского госуниверситета, выяснилось что, около 59% убеждены в необходимости проведения лабораторно-практических занятий с уклоном разъяснения и изучения экологических материалов, не менее 24%, не смогли дать более обоснованных ответов на данные вопросы анкеты.

Целесообразно отметить, что по результатам повторного анкетирования (через год) студентов 2 - 4 – курсов химико-биологических факультетов вышеупомянутых вузов стало известно, что на те же анкетные вопросы около 70% ответили четко, научно-обоснованно, доказательно, более доступно с приведением фактов и примеров поисково-исследовательского характера, не менее 28% ответили безошибочно, доступно, но со слабым владением поисково-исследовательской способностью, 2% всего лишь не определились в своём отношении, т.е. во все не смогли ответить на все вопросы анкеты.

Итак, при подведении итогов анкетирования студентов 2 - 4 курсов вышеуказанных вузов стало известно, что подтвердилась в практике организация и проведение лабораторно-практических занятий по различным разделам экологии, по предложенной нами модели формирования учебно-познавательной деятельности студентов профильных факультетов.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер [Текст]. - М.: Педагогика, 1981.
2. Бабанский Ю.К. Педагогика: учеб. пособие для пед. ин-тов / Ю.К. Бабанский [Текст]. - М.: просвещение, 1983. – 608 с.
3. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю.К. Бабанский [Текст]. - М.: Знание, 1981.
4. Данилов М.А. Процесс обучения в советской школе / М.А. Данилов [Текст]. - М.: Успедгиз, 1960.
5. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения (Методологический анализ) /В.В. Краевский [Текст]. - М.: Педагогика, 1977.
6. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований / М.Н. Скаткин [Текст]. – М.: Педагогика, 1986. - 151 с.

7. Кузьмина Н.В., Реан А.Л. Профессионализм педагогической деятельности / Н.В. Кузьмина, А.Н. Реан [Текст]. – СПб.: Прогресс, 1993.
8. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова [Текст]. – М.: Педагогика, 1982.
9. Широких Д.П., Нога Г.С. Методика преподавания биологии. Метод. указ. для студентов / Д.П. Широких, Г.С. Нога [Текст]. – М.: МГУ, 1963.
10. Шукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г.И. Шукина [Текст]. – М.: Педагогика, 1986.
11. Всесвятский Б.В. Проблемы дидактики биологии: пособие для учителей / Б.В. Всесвятский [Текст]. – М.: Просвещение, 1969.
12. Верзилина Н.М. и др. Общая методика преподавания биологии / Н.М. Верзилина и др. [Текст]. – М.: Просвещение, 1976.
13. Мягкова А.Н. Комиссаров Б.Д. Методика обучения общей биологии. Пособие для учителей / А.Н. Мягкова, Б.Д. Комиссаров [Текст]. – М.: Просвещение, 1985.
14. Павлов И.П. Полн. собр. соч. Кн. 2 / И.П. Павлов [Текст]. – М.-Л.: Изд-во АПН СССР, 1951.
15. Падалко Н.В. Федорова В.Н. Методика обучения ботанике / Н.В. Падалко, В.Н. Федорова и др. [Текст]. – М.: Просвещение, 1982.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕТОДИК ОБУЧЕНИЯ ЯВЛЯЕТСЯ ОСНОВОЙ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ОБЛАСТИ ЭКОЛОГИИ

В этой статье авторы обсуждают роль и статус традиционных методов обучения (лекции, беседы, рассказы, эксперименты, наблюдения) и мультимедийные методы (компьютеры, Интернет, электронные доски и т.д.) на основе педагогических и дидактических требований процесс преподавания экологии и ее компонентов в высших учебных заведениях республики, в том числе ТНУ, Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, Таджикский государственный университет имени Н. Хусрава и КГУ имени Абуабдулло Рудаки от методического, научно-теоретическая и практическая точка зрения путем проведения тестовых анкет, письменные тесты, участие в занятиях учителей, изучение и пропаганда лучших педагогических практик и определение уровня знаний, развитие навыков, анализ, студенты, выпускники, описание и обсуждение. Статья рекомендована к публикации.

Ключевые слова: Экология, активация, эксперимент, студенты, анкета, физиология, школьники, ботаника, формация, природа, биология, школьник.

THE USE OF EFFECTIVE TEACHING METHODS IS THE BASIS FOR THE FORMATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE STUDY OF ECOLOGY

In this article, the authors discuss the role and status of traditional teaching methods (lectures, conversations, stories, experiments, observations) and multimedia methods (computers, the Internet, electronic whiteboards, etc.) on the basis of pedagogical and didactic requirements the process of teaching ecology and its components in higher education institutions of the Republic, including the TNU, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tajik State University named after N. Khusrav and KSU named after Abuabdullo Rudaki from the methodological, scientific, theoretical and practical point of view by conducting test questionnaires, written tests, participation in teachers' classes, study and promotion of best pedagogical practices and determine the level of knowledge, skills development, analysis, students, graduates, described and discussed. The article is recommended for publication.

Keywords: Ecology, activation, experiment, students, questionnaire, physiology, schoolchildren, botany, formation, nature, biology, schoolchild.

Сведение об авторах:

Джумаева Шамсия Иброхимовна – ассистент кафедры химии и биологии Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Досаков Муъмин Мухторович – кандидат педагогических наук старший преподаватель кафедры химии и биологии Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

About the authors:

Jumayeva Shamsia Ibrokhimova - assistant of Department of Chemistry and Biology of the Kulab State University name A. Rudaki

Dosakov Mumin Mukhtorovich - Candidate of Pedagogical Sciences Senior Teacher of the Department of Chemistry and Biology of Kulab State University named A. Rudaki

НИЗОМИ ТАЪЛИМИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН

Шарифова Б., Шарифова Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Муносибати босалоҳият ба таълими хонандагон аз нигоҳи педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии мамлакатҳои мутараққӣ, аз ҷумла, дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низ мавриди омӯзишу истифода қарор гирифтааст.

Яке аз ҳадафҳои муносибати босалоҳият ба таълим дар чараёни омӯзиши фанҳои зистшиносӣ истифодаи методу усулҳои замонавӣ, аз ҷумла, методҳои иттилоотии мултимедӣ (истифодаи интернет, компютер, ноутбук, доскаҳои электронӣ, таълими фосилавӣ ва ғайраҳо) мебошад. Истифодаи самаранок ва бо талаботи ҳозира ҷавобгӯ будани он дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, фарҳанги экологии толибилмон ва тайёр намудани муаллимони ояндаи биология нақш ва таъсиру аҳамияти калонро молиқ аст.

Дар заминаи ислоҳоти соҳаи маорифи кишвар бо мақсади такмилу ташаккули муносибати салоҳиятнок ба таълим ва рушду азнавсозии стандартҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, вобаста ба талаботҳои замони муосир модулиҳои низоми таълими биология, дурнамою роҳнамо, иловаю замимаҳо ба китобҳои дарсӣ таҳия ва мураттаб карда шудаанд.

Ҳадафҳои педагогиро дидактикӣ ба ақидаи Ғ. Бобизода, Д. Имомназаров, Исрофилниён. А, [10, с.22-28] асоси татбиқи муносибати босалоҳият дар мавриди тайёр намудани муаллимони ояндаи биология, рушду ташаккули механизми татбиқи донишҳои назариявӣ дар амал, ҷанбаҳои ташаккули шахсият дар замони муосир ташкилу инкишофи худмуҳофизаткунӣ, худтарбиядихӣ, худтакмилдихӣ, табиатдӯстии ҳифзи сарватҳои табиӣ ва амсоли инҳо муттасилан ташаккул ёфтани шахсияти комил дар самтҳои зерин амалӣ мегарданд:

- ҷустуҷӯи дастҷамъона ва фардии дарёфти роҳҳои рушди босалоҳият барои фаъолияти таълимӣ;
- дарки сабабҳои рӯйдодҳои воқеии ҳаётӣ, моҳияти ҳодисаҳои табиат ва робитаи байниҳамдигарии онҳо;
- омода намудани хонандагон ба дарёфти роҳҳои ҳалли проблемаҳои асосии ҳаётӣ;
- омӯзиши роҳҳои равона намудани фаъолияти хонандагон ба дунёи арзишҳои маънавӣ;
- омӯзонидани роҳҳои ҳалли проблемаҳои алоқаманд бо амалигардонии масъалаҳои муайяни табиатшиносӣ;
- омӯзонидани дарёфти роҳҳои ҳалли проблемаҳои интиҳоби касб ва ғайра.

Дар татқиқоти А. Байденко [2, с.74-76], И.А. Зимная [3, с.80-84] нишон дода шудааст, ки тибқи талаботи педагогиро дидактикӣ мақсади асосии тайёр намудани муаллимони ояндаи соҳибмаълумоту соҳибкасби биология дар шароити муносибатҳои босалоҳияти таълим ба рушди фаъолияти зеҳнӣю ақлонӣ ва тафаккури толибилмон вобаста мебошад.

Рушду инкишоф, ҷустуҷӯю фаъолияти эҷодӣ, асоси бозғиреҷи илмӣю татқиқотӣ, бунёдкорӣ, офарандагӣ, идоракунӣ ва худмуайянкунӣ ҷанбаҳои шахсияти хонандагон ба шумор мераванд.

Дар Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба «Стратегияи миллии рушди маориф Тоҷикистон» (2020) зикр гардидааст, ки ташаккули ҷанбаҳои иттилоотӣ, рушди тафаккури таҳқиқотӣю эҷодӣ, таҳлил, омӯзишу муқоисаи маълумоти илман асосноки биологӣ, истифодаи технологияи нави педагогӣ ва дар амалия татбиқи донишҳои назариявӣ яке аз самтҳои муҳими татқиқотӣ махсус меёбанд. Тавассути рушду инкишофи босуръати пешрафти таҳаввулоту илмӣ – техникӣ, дар раванди истифодаи принципҳои дидактикии чараёни таълим дар соҳаҳои мухталифи маориф, аз ҷумла, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар заминаи ҷаҳонишавии фазои ягонаи маълумот тағйироти появӣ ба вуҷуд омаданд.

Бо ақидаю андешаи баъзе аз олимону коршиносон, омӯзгорон, аз ҷумла, М.Лутфуллоев [6, с.11-14], Ф. Шарифов, И.Х. Каримов [7, с.84-97] ва А.В. Хуторский [8, с.110-120] қайд шудааст, ки ворид намудани таълими муносибатҳои босалоҳият дар раванди сохтори анъанавӣ, аз истифодаи ин намуди таълим худдорӣ бояд кард, ки қомилан саҳву хатои ҷиддӣ мебошад.

Рушду инкишоф ва ба ҷанбаҳои таълим ворид намудани муносибатҳои салоҳиятнокӣ дар чараёни омӯзиши фанҳои биологӣ яке аз ҳадафҳои дурнамои таълимии хонандагон

буда, ҳамчун нишондиҳандаҳои меъёрию сифатии тадбиқи талаботи стандартҳои таҳсилоти олию муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ доништа шудааст.

Яке аз заминаҳои ташаккули таълими муносибатҳои босалоҳият тибқи барномаҳои таълимии нави биология ба эътибор гирифтани талаботи принципҳои дидактикии таълим, аз ҷумла, «алоқамандии принципи назария ва амалия» ба шумор меравад.

Дар заминаи истифодаи алоқамандии принципи назария ва амалияи дидактикӣ баҳри амаликунонии самтҳои таълими муносибатҳои босалоҳиятнок ба омӯзгорон тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

а) ба таври таълими анъанавӣ: аз назария ба амалия (дар сурати таъмин карда тавонистани ҳавасмандӣ ва ташаккули маҳорату шавқи хонандагон дар чараёни омӯзиши фанҳои таълимӣ);

б) ташаккули муносибатҳои босалоҳият тавассути аз амалия ба назария (ҳамчун воситаи самарабахши воқеии рушди босалоҳиятии хонандагон ва ҷалби онҳо ба раванди амалиёти фаъол).

Дар заминаи талаботи дидактикии болоӣ омӯзгорон бояд ба чунин омилҳо диққати ҷиддӣ диҳанд:

- Таҳрезии хусусиятҳои маводи омӯзишӣ (қисми маводи омӯзиши танҳо дар шакли репродуктивӣ ва рушди таълими босалоҳият).

Тибқи таълифоти фалсафӣ муносибати босалоҳият дар таълим хусусияти татбиқи амалии онро талаб мекунад, яъне истифодаи дониши назариявӣ дар амал тавассути фаъолияти касбии ба омӯзгор ва хонандагон зоҳиршавии маданияти баланди ҳамкориҳои тарафайн вобаста мебошад.

Дар партави навоҳарии ислоҳоти соҳаи маориф тибқи талаботи рушди таълими муносибатҳои босалоҳият баҳисобгирии омилҳои дохилӣ ва берунӣ низоми таҳсилот омӯзгор бояд иҷрои амалии чунин талаботро ба эътибор гирад:

- фароҳам овардани шароити мусоид барои таъмини талаботи нав ба сифати таҳсилот ва мувофиқ намудани он ба сатҳи стандартҳои байналмилалӣ ва талаботи замон;

- мутобиқ намудани стандартҳои фанҳои таълимӣ ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ ва тадбиқи онҳо дар сатҳи муассисаҳои таҳсилоти асосӣ ва миёнаи умумию олиии касбии кишвар;

- Ташаккули таҳкурсии асосии дониши назариявӣ ва амалӣ дар хонандагони синни хурди мактабӣ дар зинаҳои гуногуни раванди таълими биология.

Аз мушоҳидаю таҳқиқоти дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №1, 3, 2, 5, 9, 50, 51 ва 53 – и ш. Кӯлоб гузаронидашуда, маълум гардид, ки дараҷаи донишомӯзӣ, маҳорату малака, салоҳиятнокӣ, фаъолияти мустақилонаи хонандагони V-XI дар чараёни омӯзиши фанҳои зистшиносӣ ба ҳисоби миёна 58 – 66% - ро ташкил менамояд.

Дар маъхазу сарчашмаҳои илмӣ ва таҳқиқоти олимони: В.А. Болтов ва В.В. Сериков [9, с.12-16] М.В. Дубова [10, с.33-36] дарҷ гардидааст, ки рушду инкишофи таълими муносибатҳои босалоҳият тӯлонӣ буда, ташаккули он бояд аз синнусоли хурди мактабӣ қадам ба қадам оғозу баррасӣ карда шавад.

Яке аз роҳҳои ташаккули таълими муносибатҳои босалоҳият ба иҷрои амалии чунин бандҳои зер вобаста мебошад:

- зоҳиршавии муносибати босалоҳият дар раванди таълим ҳамчун омилҳои ташаккулдиҳандаи дониш, маҳорату малакаи хонандагон;

- Ташаккул додани фаъолияти ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ ва таҳқиқотии хонандагон дар раванди таълими муносибатҳои босалоҳият зимни омӯзиши биология.

Салоҳият аз вожаи юнонии «Competens» гирифта шуда, қодир будан, ихтиёр, салоҳидро ифода мекунад ва аз чунин ҷанбаҳо иборат мебошад:

- маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои амалие, ки ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маърифатӣ ва касбии таҳассусӣ иборат мебошад;

- ноил гаштан ба маҷмӯи маҳоратҳои, ки тавассути рушди маърифату таҷрибаҳои амалӣ аз бар карда мешаванд;

- натиҷаҳои ниҳони таълим ва истифодаи онҳо дар раванди донишомӯзӣ, малакаю маҳорати тавсифу баррасии масъалаҳои соҳавӣ – касбӣ.

Хонандаи босалоҳият дорои чунин амалҳои таълимӣ мебошад:

- истифодаи маҷмӯи донишҳои ҳамарӯзаи назариявӣ амалӣ, маҳорату малакаҳо дар чараёни таълими фанҳои биологӣ;

- Бо сифати баланд ва бо таври бозътимод иҷро намудани супоришҳои мустақилона;

Салоҳиятноки яке аз ҷанбаҳои рушди маҷмӯи қобилияту истеъдодҳои мустақилона истифода намудани масъалаҳои дониш, маҳорату малака ва роҳу усулҳои фаъолияти таълимӣ маҳсуб меёбад.

Аз нигоҳи педагогӣ салоҳиятноки ташаккули маҳорату малакаҳои касбӣ, ҳаётӣ, воқеӣ ва натиҷаи самарабахши таълимӣ буда, боиси ташаккули маҷмӯи сифатҳои шахсии хонанда ва салоҳиятноки амалии онҳо, аз ҷумла, салоҳияти иттилоотию озмоишӣ мегардад.

Дар баъзе маъхазу сарчашмаҳои илмӣ, аз ҷумла, педагогӣ, мафҳумҳои салоҳият, қобилият, малака ва маҳорат дар якҷоягӣ истифода бурда мешавад, ки чандон робитаи мутавозии онҳоро дар раванди таълим таъмин карда наметавонад.

Яке аз ҷузъҳои таркибии муносибати босалоҳият дар ҷараёни таълим малака буда, баҳри гузаронидани санҷиш, муқоисакунӣ, ислоҳи ҳатогиҳои содиркарда ва ҷавобҳои бовариноку бозғатимод истифода бурда мешавад.

Дар раванди таълим хонандаи босалоҳият, барои амалишавии мақсадҳои худ ба дониши захиравӣ, маҳорату малака, низому меъёрҳо, муносибат ва захираҳои берунӣ чун маълумот дар азхудкунии воситаҳои иртиботӣ ва моддию техникаӣ фаъолона иштирок мекунад.

Тавсифи салоҳият ва салоҳиятҳои асосӣ.

Ба ҷанбаҳои салоҳиятҳои асосӣ инҳо дохил мешаванд:

а) Салоҳияти арзишӣ – маънавӣ, боиси рушд, ташаккули салоҳиятҳои хонандагон, дарку эҳсоси омилҳои муҳити атроф, муайян намудани мавқеъ ва нақши шахс дар ҷомеа, маҳорати интихоби мақсаду мазмуни амалҳои рафтор, ҳулосабарорӣ, фаъолияти худмуайянкунӣ дар раванди таълим ва дигар намудҳои фаъолият, аз ҷумла фаъолиятҳои таълимӣ, касбӣ, иттилоотӣ, техникаӣ, истеҳсолӣ ва амсоли инҳо мегардад.

б) Салоҳияти умумифарҳангӣ дар заминаи хусусиятҳои миллӣ ва умумибашарӣ, асосҳои маънавӣ ва ахлоқии инсон ва миллату халқияти гуногун, асосҳои фарҳангии расму оинҳои оилавӣ, иҷтимоӣ ва миллӣ, дарки нақши илм ва дин дар ҳаёти шахс ва амсоли онҳо ташаккул меёбад.

Ба қатори салоҳияти умумифарҳангии хонандагон натиҷаи ин гурӯҳи салоҳият, ҳамчунин, азхудкунии нақшаи илмӣ ҷаҳонӣ, дарку эҳсоси фарҳангиву умумибашарӣ дохил мешаванд.

в) Салоҳияти омӯзиши – маърифатӣ иборат аз маҷмӯи салоҳияти хонанда дар раванди фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ унсурҳои фаъолияти мантиқӣ, методологӣ, умумитаълимӣ, аз ҷумла, ташаккули ҳадафмандӣ ва банақшагирии маводҳои таълимӣ мебошад.

Дар мавриди ташаккули салоҳиятҳои мазкур дар хонандагон қобилияту фаъолияти ҷустуҷӯию эҷодкорӣ, ҳаллу баррасии ҳама гуна мушкилоти раванди таълим ташаккул меёбад. Дар заминаи ин қабил салоҳиятҳо хонандагон ҳодисаҳои воқеиро аз ғайри воқеӣ, маълумоти бардурӯғ ва дурустро тавассути истифодаи методҳои омӯрӣ ва ҳисобу андозагирӣ фарқ мекунанд.

г) Салоҳияти худтакмилдиҳии шахсӣ. Ба ҷанбаҳои салоҳиятҳои худтакмилдиҳии шахсӣ аз худ кардани маҳорату малакаҳои рушди ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнӣ, худтанзимкунӣ ва худкумакрасониро хонанда баҳри ба манфиати худ истифода намудани рушди сифатҳои шахсӣ, такмили донишу маҳорат, тафаккури фарҳангӣ, риояи қоидаҳои меъёрҳои гигиенаи шахсӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим, ташаккули фарҳангу маърифати экологӣ корбаст менамояд, дохил мешаванд.

ғ) Салоҳиятҳои умумифаннӣ. Ин салоҳият фарогири ҷанбаҳои гуногуни таълимӣ, тарбиявӣ ва ташаккули сифатҳои шахсият, дониш, маҳорату малака ва такмили натиҷаҳои ниҳони равандҳои таълими фанҳои зистшиносӣ, риоя намудан ба стандартҳои маълумоти ибтидоӣ, миёнаи пурра буда, ҳамчун маҳаки роҳнамо мебошад.

Нақшу мақоми педагогии салоҳият дар ҷодаи таълим то як андоза ин ва ё он амалро дақиқу возеҳ, бо истифода аз машку масъалаҳои биологӣ муҳим арзёбӣ менамояд.

Мавқеи муносибати босалоҳият дар раванди таълими назариявӣ амалӣ, маърифати ташаккули самтҳои тарбиявии машғулиятҳои таълимӣ (дарс, корҳои амалӣ, озмоишӣ ва ғайраҳо) ва азхуд намудани асосҳои илмӣ фанҳои зистшиносӣ (ботаника, зоология, анатомия, физиология ва бехдошти саломатӣ, экология, биологияи умумӣ) муҳим ва назаррас мебошад.

Дар сарчашмаҳои педагогӣ дидактикӣ зикр гардидааст, ки вазифаи асосии фанҳои таълимӣ аз ташаккули дараҷаи донишандӯзӣ, маҳорату малака, ҳисси табиатдӯстӣ, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, одоби маърифати экологӣ, тавсифи робитаи байни фанҳои

зистшиносӣ бо фанҳо гуманитарно ҷомеашиносӣ, ҷанбаҳои фарҳангию иттилоотӣ, истифодаи методҳои нави иттилоотӣ – мултимедӣ ва ғайраҳо иборат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бобизода Ғ., Имомназаров Д., Исрофиён Ш., Байзоев А. Исрофилниён, А. Байзоев. – Душанбе: “Ирфон” 2018.
2. Байденко А. Компетенции в профессиональном образовании // Высшее образование в России – 2004.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия.-М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
4. Қарори Ҳукумати ҚТ дар бораи «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар ҚТ», № 494 аз 1.08.2015. Дар китоби «Аҳбороти Вазорати маорифи ҚТ». – Душанбе: 2015
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334
6. “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020”. Душанбе, 2012.
7. Лутфуллоев М. Дарс. – Душанбе: «Маориф», 1995.
8. Шарифов, Ғ., Каримова И.Х. Педагогика. - Душанбе: Ирфон, 2008.
9. Хуторской, А. В. Современная дидактика: учеб. Пособие /А. В. Хуторской. М. Высшая школа, 2007.
10. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003.
11. Дубова М.В. О возможностях реализации компетентностного подхода в начальном общем образовании // Современная педагогика. 2015.

«РОЛЬ КОМПЕТЕНЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ»

В данной статье автор при использовании первоисточников, особенно педагогических, дидактических и ряд Постановлений Правительства Таджикистана, в том числе Постановление Правительства Республики Таджикистан о «Государственной стратегии общеобразовательном образовании (2015), Постановление Правительства Республики Таджикистан» «О формировании национальной стратегии народного образования» (2020) и в методического пособия «Компетенции в профессиональном образовании» (2018), более обоснованно изучала, обобщала и проанализировала формы и пути практической реализации компетентности обучения учащихся и подготовки будущих учителей биологии.

Ключевые слова: интернет, компьютер, компетенция, биология, экология, педагогика, дидактика, логика, философия, формирование, культура, навыки, воспитание.

"THE ROLE COMPETENCE IN THE FORMATION OF THE ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS"

On the article of the assistant to the department chemistry and biology of Kulyab State University named after A. Rudaki Sharifova Bunafsha Nazrulloevna on the topic "The role of competence in the formation of the ecological culture of students".

In this article, the author, using primary sources, especially pedagogical, didactic, and a number of Decrees of the Government of Tajikistan, including the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan on the "State Strategy for General Education (2015), the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan" "On the Formation of the National Strategy for Public Education" (2020) and in the methodological manual "Competencies in Vocational Education" (2018), more reasonably studied, summarized and analyzed forms and training ty practical implementation of the competency of student learning and training of future biology teachers.

Keywords: Internet, computer, competence, biology, ecology, pedagogy, didactics, logic, philosophy, formation, culture, skills, education.

Сведения об авторах:

Шарифова Бунафша асисстент кафедри химии и биологии Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Шарифова Ханифа - асисстент кафедри химии и биологии Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

About the authors:

Sharifova Bunafsha - asisstent of the Department of Chemistry and Biology of Kulab State University named after A. Rudaki

Sharifova Hanifa - asisstent of the Department of Chemistry and Biology of Kulab State University named after A. Rudaki

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА КОСВЕННЫХ НАКЛОНЕНИЙ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ ЯЗЫК (на материале рассказа Уильяма Сомерсета Моэма "Rain" и его перевода)

Мадаминов. Н.З.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Проанализируем случаи косвенного наклонения в тексте рассказа Уильяма Сомерсета Моэма "Rain". За основу классификации косвенных наклонений возьмем систему А. И. Смирницкого, в которой учтены принципы значения и функции. [1, с.143-149]

*"It was nearly bedtime and when they **awoke** nextmornina land **would be in sight**".*

В данном предложении выражена информация о предполагаемом или возможном событии в будущем по отношению к прошедшему моменту. Форма **awoke** является Past Indefinite смыслового глагола *awake*, т.е. выражением косвенного типа наклонения Subjunctive II Present. В главном предложении форма **would be in sight** является средством выражения косвенного типа наклонения Conditional Mood Present.

В русском переводе *Скоро наступает время пойти спать, а уж завтра, когда они просыпается, уже будет видна земля* информация о нереальности действия отсутствует. Она подается как реальная.

*"It **would not have been very kind** for the Davidsons to have to confusion with all that rough lot in the smoking-room".* В данном предложении употребляется Conditional Mood Past, т. е. действие выражает семантику нереальности по отношению к прошедшему моменту.

При переводе *"Дэвидсонам не годится непочтительный круг курительного зала"* эта информация нереальности теряется.

*"I **should not like** to have a habit like yours, Alec".* В этом предложении имеет место Conditional Mood Present, т.е. выражена семантика полу реального действия с помощью вспомогательного глагола **should** и простой формы инфинитива. При переводе *"Не хотела бы я иметь твой характер, Алек"* эта информация выражается с помощью частицы **бы**.

After two years in the war and the wound, which healed longer than **it should**, he was glad to settle in quiet Apia for a year, and the journey already brought him noticeable benefits

В данном примере опущена форма перфектного инфинитива после вспомогательного глагола в структуре косвенного наклонения **Conditional Mood Past**. При переводе русский язык *"После двух лет на войне и раны, которая зажила дольше, чем следовало бы, он был рад поселиться на год в мирной Апии, и поездка уже принесло ему заметную выгоду"* употребляется частица **бы**, но отнесенность к прошлому и полная нереальность действия отсутствует.

*"Her talk with the Davidsons had left her a little unsure, but she did not like to say that she thought they **had better not play** card when the Davidson might come in at any moment".* В этом предложении употребляется форма косвенного наклонения **Subjunctive II Present**. При переводе *"Ее разговор с Дэвидсоном оставил ее немного беспокойной, но она не хотела говорить, что она думала, что им лучше не играть в карты, когда Дэвидсон может войти в любой момент"* семантика нереальности теряется. Вместо нее употребляется модальное выражение, **пожалуй**.

*"You must remember that in extreme cases I **could** expel them from their church membership"* **Conditional Present**. [7, с.87]

"Вы должны помнить, что в крайнем случае я мог исключить их из их членства в церкви".

В данном случае употребляется **Conditional Present**, т.е. это высказывание не является настоящим действием, а условным. Условность данного предложения выражена с помощью прошедшей формы глагола **can**, однако при переводе эта семантика теряется.

"I would like you to see him when he came to Mr. Davidson," said the missionary's wife.

Subjunctive II Past

"Хотелось бы, чтобы вы видели его, когда он приходил к мистеру Дэвидсону", - сказала жена миссионера.

Данное предложение даёт нам понять, что действие могло произойти, но не произошло, так как **Subjunctive II Past** выражает нереальное действие в прошлом.

"How could they?" asked the missionary. "Как они могли?" спросил миссионер.

Subjunctive II Present

"It would be a brave men tried to stand up against Mr. Davidson" said his wife, tightening her lips. **Conditional Mood Present**

"Надо быть большим храбрецом, чтобы осмелиться противоречить мистеру Дэвидсону", - сказала его жена, поджимая губы.

В данном предложении используется **Conditional Mood Present** с целью выражения некоего желания быть большим храбрецом, как в нашем предложении, но это полу реальное действия, поскольку оно относится к настоящему моменту. При переводе эта семантика теряется.

Приведем ряд дополнительных примеров употребления косвенных наклонений в тексте рассказа и их перевод.

"I wish you could say that I've never been afraid." he said.

Subjunctive II Present

"Я был бы рад, если бы мог сказать, что никогда не боялся".

Предложении использовано **Subjunctive II Present** опять-таки с целью выражения некоего желания, но данное действие нереально.

"I wish you could say that you believed in God," retorted the other.

Subjunctive II Present.

"Я был бы рад, если бы вы могли сказать, что верите в бога",- возразил Дэвидсон.

I don't know what I should have done without her then.

Conditional Mood Present.

"Я не знаю, что бы я делал без нее".

They're good men, I'm not saying a word against them, God-fearing, devout, and truly Christian men - their Christianity would put many so-called Christians at home to the blush - but they're pitifully lacking in energy.

Conditional Mood Present

"Они весьма достойные люди, я ни в чем не могу их упрекнуть: богобоязненные, благочестивые, истинные христиане - их христианство посрамило бы многих и многих так называемых христиан у нас на родине, - но до крайности бездейственные".

"I shouldn't think she'd find it exactly cheerful having her meals in her room."

Conditional Mood

"Ей, наверное, скучно обедать одной у себя в комнате".

"If she was in the second cabin I guess she'd rather," answered Mrs. Davidson.

Conditional Mood Present [7, с.91]

"Если она ехала вторым классом, то, надо полагать, это ее вполне устраивает", сказала миссис Дэвидсон.

Dr. Macphail. you'd better go down to the wharf and see that your heavy luggage has been put in a dry place **Conditional Mood**

"Доктор, вам следовало бы сходить на пристань приглядеть, чтобы ваш багаж убрали в сухое помещение".

"I wish the rain would stop for a moment," said Mrs. Macphail.

Conditional Mood Present

"Ах, если бы этот дождь прекратился, хоть на минуту!" - сказала миссис Макфейл.

"I could try to make the place comfortable with more heart if the sun were shining." **Subjunctive**

II Present

"При солнце мне было бы веселее наводить здесь уют".

There's a trader along the front who has rooms that he rents, and my proposition is that as soon as the rain lets up we should go along there and see what we can do.

He came over to the table and stood in front of it as though it were a lectern

Subjunctive II Present

"Он подошел к столу и стал перед ним, словно перед аналоем".

Conditional Mood Present

На приморском шоссе живет торговец, который сдает комнаты, и я предлагаю, как только кончится дождь, пойти посмотреть, нельзя ли там устроиться.

"We'd better take shelter," she said. "Нам лучше где-нибудь укрыться, - сказала она".

Conditional Present

"Under the circumstances I thought it better that we **should keep** ourselves to ourselves."

Conditional Mood Present

"Я считаю, что при данных обстоятельствах нам лучше держаться особняком".

Проведенное исследование показывает, что на 72 случая употребления косвенных наклонений Subjunctive I- 0; Subjunctive II Present - 25; Subjunctive II Past - 11; Conditional Mood Present - 25; Conditional Mood Past-11; Suppositional Mood - 0.

При переводе семантика косвенных наклонений выражена частицей *бы* в 43 случаях, модальными словами и выражениями (возможно, пожалуй, надо полагать) – 3 случая, семантика косвенных наклонений потеряна в 27 случаях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М.:1959
2. Ганшина М.А., Василевская Н.М. English Grammar. Москва, Московская типография №7 "Искра революции", 1964.
3. Blokh M. Y. A Course in Theoretical English Grammar = Теоретическая грамматика английского языка / М. Y. Blokh. Moscow, 2004.
4. Арсеньева М.Г., Строева Т.В., Хазанович А.П. Многозначность и омонимия. 3-е изд. перераб. и доп. - СПб.: Питер, 1996. - 127с.
5. Туровский В.В. О соотношении значений многозначного слова.// Семиотика и информатика. - М.: Просвещение, 1994. - 148с.
6. Iyish B. A. The Structure of Modern English / B. A. Ilyish. Leningrad, 1971
7. W. Somerset Maugham "The Rain Stories" издательство "КАРО" Санкт-Петербург.

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА КОСВЕННЫХ НАКЛОНЕНИЙ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ ЯЗЫК (на материале рассказа Уильяма Сомерсета Моэма " Rain " и его перевода)

В статье дается информация о проблемах перевода косвенных наклонений в разных языках. В статье объясняются термины языка, которые связаны с фразеологизмом. Автор собрал много примеров из рассказа Уильяма Сомерсета Моэма " Rain " для выявления проблем перевода косвенных наклонений с английского языка на русский язык. В статье автор за основу классификации косвенных наклонений взял систему А. И. Смирницкого, в которой учтены принципы значения и функции.

Ключевые слова: косвенный наклонения, наклонений, формы глагола, семантика, настоящее неопределённое время, прошедшее неопределённое время, сослагательное наклонение II настоящее, сослагательное наклонение II прошедшее, условное наклонение, и т.д.

THE PROBLEM OF TRANSLATION OF INDIRECT MOOD FROM ENGLISH IN TO RUSSIAN LANGUAGE (based on the story of William Somerset Maugham "Rain" and his translation)

The article provides information on the problems of translating indirect moods in different languages. The article explains the terms of the language that are associated with phraseological units. The author has collected many examples from the story of William Somerset Maugham "Rain" to identify problems translating indirect moods from English into Russian. In the article, the author used the system of A.I. Smirnitsky as the basis for the classification of indirect inclinations, in which the principles of meaning and function are taken into account.

Key words: indirect mood, mood, verb form, semantics, present indefinite tense, past indefinite tense, subjunctive mood II present, subjunctive mood II past, conditional mood, etc

Сведения об авторе:

Мадаминов Н.З. – ассистент кафедры английского языка, Таджикского государственного педагогического Университета имени Садриддин Айни
Тел. (+992) 900480842. E - mail- madaminov_007@mail.ru

About the author:

Madaminov N.Z. – assistant of English chair, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone. (+992) 900480842. E - mail- madaminov_007@mail.ru

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ ИРТИБОТӢ ДАР ДАРСҲОИ ОМОДАГИИ ИБТИДОИИ ҲАРБӢ

Холмуродов М.Ғ.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов.

Истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар раванди таълимӣ яке аз масъалаҳои мубрами таҳсилоти муосир дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ маҳсуб меёбад. Таҳсилоти муосир баланд бардоштани назарраси нақши технологияҳои иттилоотию иртиботиро ҳамчун воситаи муассири худтакмилдиҳӣ ва худтаҳсилкунии таълимгирандагон пешбинӣ мекунад. Истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ барои омӯзгорон дар таълими фанни худ имкониятҳои нав мекушояд. Омӯзиши ҳама гуна фанҳо бо истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ ба хонандагон имконият медиҳад, ки дар бораи эҷоди унсурҳои дарсӣ мулоҳизаронӣ карда, дар он иштирок кунанд ва ин дар ташаккули завқи хонандагон ба фан мусоидат мекунад. Дарсҳои классикӣ ва ҳамгиро бо ҳамроҳии мултимедиа, тестҳои он-лайн ва маҳсулоти барномавӣ ба хонандагон имкон медиҳанд, ки донишҳои қаблан гирифташударо амиктар кунанд.

Истифодаи оқилона ва органикии технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар дарсҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ ба рушди қобилияти инфиродии хонанда, ташаккули траекторияи инфиродии таҳсилотӣ, ташаккули қобилиятҳои маърифатӣ ва хоҳиши худтакмилдиҳӣ мусоидат хоҳад кард. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ба муносибати мусбати хонандагон ба дарсҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ, ба омӯзгор, ба ҳамсинфони худ, болоравии мустақилият ва мустақилона гирифтани донишҳо, баландшавии ҳавасмандиро ба таҳсил омодагии ибтидоии ҳарбӣ мусоидат хоҳад кард. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ - ин навоариҳои якҷуза набуда, балки раванди муттасили таҳсилот буда. технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ яке аз шартҳои муҳимтарини татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои раванди таълимӣ, ташкили дарси муосир ба шумор меравад [2].

Дар солҳои 450 – уми п.а.м. файласуфи маъруфи чин Конфутсий гуфта буд: «Ба ман бигӯед ва ман фаромӯш мекунам. Ба ман нишон диҳед - ман дар хотир мегирам. Биёед ман инро худам иҷро кунам, ва он абадӣ аз он ман хоҳад буд» [12].

Вазъи таҳсилоти муосир ва тамоюлҳои рушди ҷомеа равишҳои комилан навро дар рушди муҳити таълимӣ талаб мекунад. Асри иттилоотии умумӣ аз омӯзгор талаб мекунад, ки дар якҷоягӣ бо дигар омӯзгорони фанҳои таълимӣ асосҳои технологияҳои иттилоотӣ иртиботиро азхуд кунанд. Ин маънои онро надорад, ки омӯзгорон мутахассисони баландихтисоси соҳаи иттилоотӣ бошанд, аммо мо бояд дар дарсҳои худ технологияҳои муосирро истифода баранд.

Истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар таълим имкон медиҳад, ки хонанда ҳамчун шахсияти марказӣ дар раванди таълим ба назар гирифта шуда, боиси тағйири услуби муносибатҳои байни субъектҳои он гардад. Дар айни замон бисёре аз хонандагон дар хона компютер бо пайваست бо Интернет доранд. Акнун омӯзгор метавонад на танҳо ба хонанда дар синф кӯмак кунад, балки ҳама маълумоти заруриро ба хонандагон ва волидонии онҳо тавассути почтаи электронӣ фиристад. Ҳамзамон, омӯзгор дигар манбаи асосии иттилоот нашуда, мавқеи шахсиро ишғол менамояд, ки фаъолияти мустақилонаи хонандагонро ташкил ва роҳбарӣ мекунад. Нақши асосии он дар шароити ҷараёни интерактивӣ акнун аз муайян кардани ҳадафҳои омӯзиш ва ташкили шароитҳое, ки барои ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои таълимӣ заруранд, иборат аст.

Воситаҳои таълимии аудиовизуалӣ дорои иттилоотнокии баланд буда, имкон медиҳанд, ки ба умқи падидаҳои мавриди омӯзиш ворид шуда, айнӣ ва васеътари таълимиро таъмин карда, ба шиддатҳои раванди таълиму тарбия мусоидат карда, дарки эҳсосии мавод тақвият дода шавад.

Ба шартӣ бозтавлиди маводи таълимӣ ва амалисозии муоширати интерактивӣ сатҳи ниғаҳдории иттилоот дар муқоиса ба усулҳои анъанавии интиқоли иттилоот (хониш, мушоҳида) 3-5 маротиба афзоиш меёбад [2].

Вазифаи муҳимтарини педагогикаи муосир баланд бардоштани самаранокӣ ва шиддатнокии раванди таълимӣ мебошад. Хонандаи муосир ба мукамал азхуд намудани техника ва технологияи компютерӣ саъю талош меварзад. Профессор Трайнев И.В. дар китоби худ «Педагогикаи созанда» [9] тасдиқ мекунад, ки вазифаи омӯзгор аз нишон додани имкониятҳои истифода ва қорбасти ин техника ва технология дар гирифтани донишҳои нав, ба хонанда нишон додани он аст, ки компютер танҳо насби бозӣ нест, балки мошинест, ки бо кумаки он чизи нав зуд дарк ва эътироф карда мешавад. Ин ғояи И.Трайневро дар бораи истифодаи компютер дар фаъолияти касбии омӯзгорон олимона-педагогҳо Соловьева Л.Ф. [7], Ставрова О. Б. [8] ва дигарон низ дастгирӣ кардаанд.

Педагогҳои дигари машҳур Э.С.Полат [5] чунин мешуморад, ки ҷузъи ҷудонашавандаи дастгирии низомии муосири таҳсилот захираҳои иттилоотӣ ба ҳисоб мераванд. Захираи иттилоотӣ – ин ҳуччатҳо ва маҷмӯаҳои алоҳидаи ҳуччатҳо дар низомҳои иттилоотӣ (китобхонаҳо, бойгонӣҳо, фондҳо, бонкҳои маълумот, дигар низомҳои иттилоотӣ) мебошанд. Яке аз навҳои захираҳои иттилоотӣ шабакаи Интернет маҳсуб меёбад.

Педагог Смирнов А.Т. дар мақолаи худ [6] бо хусусиятҳои технологияи тарҳрезии дарсҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ шинос кардааст. Ба андешаи Смирнов А.Т., дар шароити муосир Интернет дар самти азхуд кардани иттилоот ва омӯзиши масъалаҳои алоҳидаи таълимӣ кӯмаки зиёд мерасонад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар дарсҳои дифои ҳарбӣ имкон медиҳад, ки иттилооти садоӣ, графикӣ ва видеоӣ истифода шавад. Ин технологияҳо ба омӯзгорон ва хонандагон имконият медиҳанд, ки аз манбаъҳои гуногуни иттилоот истифода баранд. Компютер ба як василаи тавоноии таълимӣ табдил ёфтааст. Аммо, ин

маъноӣ онро надорад, ки компютере, ки баъзе вазифаҳои омӯзгорро бар дӯш мегирад, метавонад омӯзгорро аз раванди таълим танг карда барорад. Баръакс, ҳамкориҳои моҳирона баъди шахс ва компютери шахсӣ дар соҳаи маориф раванди таълимро самараноктар мегардонад [3].

Ба ҷумлаи унсурҳои маъмултарини технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар раванди таълим: китобҳои дарсӣ ва дастурҳои электронӣ, ки тавассути компютер ва проекторҳои мултимедиявӣ намоиш дода мешаванд; тахтаҳои интерактивӣ, энциклопедияҳо ва маълумотномаҳои электронӣ, тренажерҳо ва барномаҳои тестӣ, захираҳои таълимии Интернет, дискҳои DVD ва CD-ҳои дорои расмҳо ва тасвирҳо, техникаи видеоӣ ва аудиоӣ дохиланд. Қобилияти хонандагон дар қор бо иттилоот дар сатҳи муосир бо истифода аз манбаъҳои анъанавӣ, ҳомилони электронии иттилооти Интернет ба омӯзгор имкон медиҳад, ки раванди таълим ва қорҳои беруназсинфиро тавре ба роҳ монанд, ки дар хонандагон шавқи маърифатӣ, қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодиро рушд диҳад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ барои омӯзгор дар таълими фанни худ имкониятҳои навро мекушояд. Вақтҳои охир ҷорикунӣ оммавии Интернет ба раванди таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба мушоҳида мерасад. Шумораи захираҳои иттилоотӣ доир ба ҳамаи фанҳо рӯ ба афзоиш дорад. Интернет барои худомӯзии омӯзгор ва истифодаи захираҳои бойи шабака барои омодагӣ ба дарс аз аҳамияти қалон бархӯрдор аст. Истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ метавонад ҳавасмандии хонандагонро ба таҳсил баланд бардошта, сифати дониши хонандагон беҳтар кунад [1].

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар раванди таълим имкон медиҳад, ки:

- ҳавасмандӣ ба таҳсил баланд шавад;
- сифати азхудкунии маводро беҳтар карда шавад;
- траекторияҳои инфиродии таҳсилоти хонандагон тарҳрезӣ карда шавад;
- муносибати фарқкунанда ба хонандагон дорои сатҳи гуногуни омодагӣ ба таълим таъбиқ амалӣ карда шавад;
- барои қори мустиқлона шароит фароҳам оварда шавад.

Истифодаи имконпазирӣ технологияҳои компютерӣ дар намудҳои гуногуни дарс ба тариқи зайл аст:

1. Дарси омехта. Истифода аз проектор, дискҳои CD-DVD, барномаҳои таълимӣ, барномаҳои намоишӣ, Интернет, барномаҳои амсиласоз.
2. Дарси омӯзиши маводи нав. Истифода аз проектор, CD-DVD, барномаҳои таълимӣ, барномаҳои намоишӣ, Интернет, барномаҳои амсиласоз.
3. Дарси мустиқкам қардани дониш ва тақмили маҳоратҳо ва малакаҳо. Истифодаи барномаҳои таълимию назоратӣ, низомҳои амсиласоз.
4. Дарсҳои ҷамъбастанӣ ва низомбандӣ. Истифодаи низомҳои амсиласоз.
5. Дарси назорат ва ислоҳи донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо. Истифодаи барномаҳо бо низомҳои тестӣ.
6. Дарси лексия. Лексия бо истифодаи проекторҳои мултимедиявӣ дар дарс, вақте компютер ба омӯзгор имкон медиҳад, ки имкониятҳои лексияи муқаррариро васеъ карда, ба хонандагон суратҳо ва нақшҳои рангоранг намоиш дода, барои фаҳмондадихӣ садо ва аниматсия, истиноди фавриро ба маводи қаблан омӯхташуда истифода барад, ҷолиб ба назар мерасад [11].

Технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ, ки дар раванди таҳсилот истифода мешаванд, имкон медиҳанд, ки қобилиятҳои таҳқиқотӣ хонандагон рушд дода шуда, шавқи маърифатӣ ва ҳавасмандӣ ба таҳсил баланд бардошта шуда, қори мустиқлона ва муштараки хонандагон эҷодқорона ба роҳ монда шавад. Хонандае, ки дорои донишҳои технологияҳои муосирӣ компютерӣ аст, мустиқлона ҷустуҷӯ, дарёфт қардан, низомбандӣ қардан, таҳлил ва интиҳоб қардани иттилооти зарурӣ барои ҳалли вазифаҳои таълимӣ зарур, ташкил, таъдил, ҳифз ва интиқол қардани онро ёд мегирад [10].

Дар шароити муосирӣ таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ истифодаи технологияҳои муосирӣ иттилоотӣ иртиботӣ дар дарсҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ зарурӣ мебошад, зеро ин ҳавасмандии хонандагонро ба таҳсил афзун мекунад. Омӯзгор бояд дорои малакаҳои компютерӣ буда, қобилияти истифода бурдани компютерро дар фаъолияти ҳаррӯзаи худ дошта бошад. Воситаҳои муосирӣ таълимӣ (компютерҳо, воситаҳои телекоммуникатсионӣ, таъминоти зарурии барномавӣ ва методӣ) барои пурзӯр қардани дарсҳои шаклҳои гуногуни таълим имконият фароҳам оварданд. Компютер имкон медиҳад, ки таълим дар заминаи муколама тарҳрезӣ шуда,

муоширати инфиродӣ бо хонандагон, ки ба амсилаи он ва донишҳои появи таъҷи мекунад, татбиқ карда шавад.

Барои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳукукии насли наврас, пешгирӣ намудани воридшавии онҳо ба сафи ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯсти чавонон бояд аз имкониятҳои воситаҳои ахбори омма ва шабакаҳои радиову телевизион, инчунин шабакаи интернет ба пуррагӣ истифода бурд. Зеро, ин ҳама воситаҳои муосир дар роҳи таъмини амнияти иттилоотӣ, пешгирии саривактии сӯиистифода аз шабакаи Интернет барои таблиғи тундгароӣ дар байни наврасон ва чавонон нақши муҳимро мебозанд [4].

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои боло метавон ҳулоса кард, ки истифодаи оқилона ва органикии технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар дарсҳои омодагии ҳарбии ибтидоӣ ба рушди қобилияти инфиродии хонанда, бунёди роҳи инфиродии таълимии ӯ, ташаккули қобилиятҳои маърифатӣ ва хоҳиши худтакмилдиҳӣ мусоидат хоҳад кард. Истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ ба муносибати мусбати хонандагон ба дарсҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ, омӯзгор, ҳамсинфони худ, болоравии мустақилият ва мустақилона гирифтани дониш ва баландшавии ҳавасмандӣ ба таҳсил мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Байпишев С.К. Использование информационно - коммуникационных и интерактивных технологий в преподавании предмета НВП / Международный образовательный портал "Развитие", 2016 г. <https://portalrazvitie.ru/5668/5724/11942/>
2. Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках НВП. http://uszkz.org/publ/otkrytye_urokakh_nvp/15-1-0-2291
3. Кадыров Э.Т. Использование информационно-компьютерных технологий на уроках ОБЖ при изучении раздела «Основы обороны государства». <https://pedportal.net/starshi-quot-1240062.2>. М. 2016
4. Қосимова Л. Р. Назарзода: Оила ва мактаб дар тарбияи ҳисси ватандӯсти чавонон нақши калидӣ мебозанд / АМИТ «Ховар». <http://www.ruzgor.tj/siyosat/12703-r-nazarzoda-amebozand.html> 26.02.2016 09:31
5. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Файлы. формат файла: pdf. размер: 6.99 МБ. добавлен: 1 апреля 2015 г. Учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С.Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; Под ред. Е.С. Полат. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 272 с. - ISBN 5-7695-0811-6.
6. Смирнов А.Т. Технологические основы использования Интернета на занятиях ОБЖ и БЖД // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок» 2005-2006, г.Москва. - [электронный ресурс].
7. Соловьёва Л.Ф. Компьютерные технологии для преподавателя / Л.Ф. Соловьёва. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2008. – 453с.
8. Ставрова О.Б. Применение компьютера в профессиональной деятельности учителя / Ставрова О.Б. - Москва : Интеллект-Центр, 2007. - 144 с. ISBN 978-5-89790-347-4
9. Трайнев И.В. Конструктивная педагогика / Под общ. ред. В.Д. Матросова. – М.: ТЦ «Сфера», 2004. – 320 с.
10. Цымбал Д.А. Применение средств ИКТ на уроках ОБЖ. <https://multiurok.ru/files/primienieniie-sriedstv-ikt-na-urokakh-obzh.html> 25.12.2017 16:44.
11. Шафрин Ю.А. Информационные технологии: Учебное пособие. - В 2-х ч. - Ч.1: Основы информатики и информационных технологий. - М.: Бином. Лаборатория знаний, 2003. - 320 с. <https://www.goodreads.com/author/quotes/15321.Confucius>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ НАЧАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ

В статье автор рассматривает использование информационно-коммуникационных технологий в начальной военной подготовке. Подчеркивается, что век общей информатизации требует от учителя изучения основ информационных и коммуникационных технологий вместе с другими учителями-предметниками. Сделан вывод о том, что информационные и коммуникационные технологии, используемые в образовательном процессе, позволяют учащимся развивать свои исследовательские способности, улучшать познавательный и мотивационный интерес учащихся.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, начальная военная подготовка, учитель, студент, учебный процесс, компьютерные технологии.

THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE LESSONS OF INITIAL MILITARY TRAINING

In the article, the author considers the use of information and communication technologies in initial military training. It is emphasized that the century of general informatization requires the teacher to study the basics of information and communication technologies together with other subject teachers. It is concluded that the information and communication technologies used in the educational process allow students to develop their research abilities, improve the cognitive and motivational interest of students.

Key words: information and communication technologies, initial military training, teacher, student, educational process, computer technology.

Сведение об авторе:

Холмуродов Манучехр Гуломхайдарович - старший преподаватель Института физической культуры Таджикистана им. С.Рахимова. Адрес: г. Душанбе. Тел.: +(992) 904525306

About the autor:

Kholmurodov Manuchehr, Ghulomhaydarovich - a senior teacher of the Institute of Physical Culture of Tajikistan after S.Rahimov. Address: c. Dushanbe. Tel.: +(992) 904525306

ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНИИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ АМАЛИСОЗИИ РОБИТАИ БАЙНИ ФАҲНИ

Раҳимов Ҷ.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Гузариши бомувафақияти таҳсилоти синфҳои ибтидоӣ, азнавсозии воситаҳои методии таълим – асоси дурнамои навгониҳои педагогӣ мебошад. Дар ин шароит мақоми асосиро робитаи байни фанӣ доро мешавад. Чунончи ба ақидаи Звелев И.Д. «вобаста ба сохтори мазмуни таҳсилот, ҳамзамон инъикосаш дар методҳо, шаклҳо ва воситаҳои таълим ифода меёбад» [5].

Дар замони муосир одатан на фақат зарурати ин проблема балки истифодаи амалии робитаи байни фанӣ бо мақсади васеъкунии фаҳмиши фикрии хонандагон, ташаккули ҳаваси азхудкунии ва баландбардории фаъолнокӣ зимни тадбиқи донишҳо бояд нигаронида шавад.

Дар синфҳои болоӣ робитаи байни фанӣ амикан амалӣ кардан душвор мешавад, чунки ҳар як предмети таълимиро омӯзгорони алоҳида ба зима доранд, агар онҳо дар ин ҳола ҳамкорӣ наkunанд. Дар синфҳои ибтидоӣ ин масъала мақоми дигар дорад, чунки ҳамаи предметҳои таълимӣ ба дӯши як омӯзгор вогузошта мешавад. Бинобар ин вай моҳияти робитаи байни фанӣро гуворатар амалӣ месозад. Дар ин ҳола Еленская Л. дуруст ибрози ақида намудааст: «Дар дарс бо назардошти ҳар предмет таълим чунон нақши ҳамгироии як предмет ба дигараш ... фақат ҳамон вақт, ки робитаи предметҳоро ҳуди ҳаёт тақозо менамояд» [4].

Дар дарсҳои предметҳои гуногуни синфҳои ибтидоӣ хонандагон оид ба ин ё он фактҳо ва равандҳои муҳити атроф тасаввуротҳо дар бораи ҳосиятҳои онҳо пайдо мекунанд. Як хусусияти фарқкунандаи мате матика дар он ифода мешавад, ки предметҳои муҳити атрофро баъзе аломатҳои вақти онҳоро сарфи назар намуд, фақат муносибатҳои миқдорӣ ва шаклҳои фазои онҳоро мавриди зохир гашта имконияти васеи амалисозии робитаи байни фанӣро мусоидат менамояд.

Мавриди барқароркунии ин робитаҳо мақоми асосиро метавонад чунин фактҳои умумӣ: тасаввуротҳои оддитарин оид ба мафҳуми адад, амалҳои арифметикӣ, фигураҳои геометрӣ, бузургҳо ва ғайраҳо.

Салоҳиятҳои гуногуни математикӣ: намудҳои фаъолтатҳо, методҳо ва шаклҳои ташкили таълим, мебозанд.

Гуфтаҳои болоро дар мисолҳо мушаххас шарҳ медиҳем. Чуноне, ки маълум аст, яке аз ҳадафҳои асосии таълими ибтидоии математика ин ташаккули мафҳуми ададҳои натурали дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошад. Ташаккули ин мафҳум тақия ба донишхое, ки онҳо оиди адад, ки то мактаб гирифтаанд, сурат мегирад. Масалан аз дарсҳои авали математика хонандагон машқҳоеро иҷро мекунанд, ки ба муайянкунии маҳорати

шуморидани предметҳо, ба дарку фаҳмиши онҳо оид ба «бисёр», «кам», «ҳамин қадар» нигаронида мешавад.

Донишҳои аввалин оид ба адад дар дарсҳои фанҳои дигар мустаҳкам, мавриди иҷроӣ машқҳои мазмунан математикӣ мегардад. Масалан, барои азбаркунии асосҳои саводи графикӣ хонандагон дар дарсҳои фанҳои дигар кашидани катакҳо, кашидани чубчаҳо, ороишҳои дигар машқҳо иҷро мекунанд.

Дар синфҳо нақши асосиро ташаккул ва инкишофи тассавуроти фазоии хонандагон мебошад. Ба тассавуроти фазоӣ тассавурот оид ба самт, шакл, бузургӣ ва ғайраҳо мансуб мебошанд.

Акнун мақоми робитаи байни фаннӣ дар ташаккул ва инкишофи тассавурот оид ба шаклҳои геометрӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар дарсҳои математика дар асоси таҳлили аломатҳои воқеии шаклҳои геометрӣ ва омӯзиши аломатҳои ғайриасосии онҳо (мавқеъ дар ҳам-ворӣ, ранг, мавод ва ғайраҳо) дар хонандагон тассавуроти умумӣ оид ба росткунча, квадрат ва фигураҳои дигар ташаккул меёбанд.

Ба шаклҳои геометрӣ хонандагон дар дарсҳои санъат ва меҳнат шинос мешаванд. Хонандагон мушоҳидакунӣ, таҳлилкунӣ шакл, ифо-даи он дар расм, коркарди гуногуни шаклҳои воқеияти реалӣ дар шаклҳои ороиширо азбар мекунанд. Ҳамзамон тассавуроти умумӣ ва мафҳумҳои оддитарин оид ба шаклҳои геометрӣ, ки хонандагон дар дарсҳои математика азбар намудаанд ҳамчун воситаи сарфи назаркунӣ ва умумикунонии шаклҳои предмети имконияти гузариш аз тассавуроти алоҳида ба умумӣ мебошанд, хизмат мекунанд. Дар ҳақиқат бо андешаи Галкин О.И. «Байни ду раванди хотирнишоншуда робитаи зич мавҷуд мебошад. Беҳтар аз он ки дар шуури хонандагон тассавуроти умумӣ, оид ба ин ё он шаклҳои геометрӣ ташаккул ёбад, ҳубтар он аст, ки воситаи умумикунонӣ оид ба шаклҳои предметӣ зимнан дар дарсҳои санъат ва меҳнат иҷро шавад. Аз тарафи дигар, тассавуроти умумӣ оид ба шаклҳо пурра тавассути мазмунҳои мушаххас, фақат таъба ба миқдори зиёди ҳолатҳои алоҳида суръат гирад» [3].

Инчунин дар дарсҳои санъат ва меҳнат имкониятҳои гуворои шиносоӣ бо шаклҳо аз он ҷумла хонандагони синфҳои ибтидоӣ истифодаи маводҳо (қоғаз, картон, матоъ, лой, пластилин) ёдоварии шаклҳо, иҷроӣ бисёрқаратаи сохтани шаклҳо, сохтан ва буридани секунчаҳо, доираҳо, росткунчаҳо, квадратҳо, аз рӯи нақша муайянкунии шаклҳои имконпазир мебошад.

Имкониятҳои зарурии мустаҳкамкунии донишҳо оид ба шаклҳои геометрӣ дар дарсҳои фанҳои дигар синфҳои ибтидоӣ мавҷуд аст. Масалан, дар дарсҳои табиатшиносӣ хонандагон дар бораи давра ва доира, мафҳуми хати горизонт (уфуқӣ) ва горизонт (уфуқӣ) ошноӣ пайдо менамоянд.

Омӯзиши баъзе хосиятҳои фигураҳои геометрӣ қисми таркибии курси математикаи синфҳои ибтидоӣ мебошад. Мавриди омӯзиши хоси ятҳои шаклҳои геометрӣ беҳтар мешавад, ки хонандагон тавонанд мушоҳида кунанд, ба ҷенкунӣ ва сохтани амалии онҳо дар дарс ҷалб шаванд, шаклҳоро ёдовар ва буранд инчунин моделҳои баъзе предметҳои муҳити атрофро созанд ва ғайраҳо.

Мисоли дар боло овардашуда шаҳодати он аст, ки дар дарсҳои фанҳои гуногун хонандагон донишҳо оид ба категорияи фазо, ҳамчун шакли геометрӣ ин боиси даркёфтани хусусӣ ва қул, таҳлилкунӣ (амали-кунӣ) ва таркиббанд (синтезкунӣ), тассавури мушаххасӣ ва абстрактонӣ, тафаккур ва тассавуроти бошууронаи шаклҳои геометрӣ, фигураҳои геометрӣ ва хосиятҳои онҳоро азбар мекунанд. Аз диди методӣ ин анде-шаҳоро А.И. Пышкало дар таҳқиқотҳои худ баррасӣ намудааст [9].

Робитаи математика бо фанҳои санъат ва меҳнат, табиатшиносӣ, забони модарӣ боиси ташаккули тассавуроти умумӣ он предметҳо ва равандҳои муҳити атроф мегардад. Ҳамзамон қайд намуд, ки яке аз воситаҳои асосии амалии робитаи байни фанӣ ин ҳалли масъалаҳои матнии синфҳои ибтидоӣ мебошад. Акнун якчанд чунин масъалаҳоро нишон медиҳем:

Масалан барои мустаҳкамкунии донишҳо оид ба самтҳои тарафҳои уфуқ (горизонт) дар дарси математика масъала доир ба ҳаракат чунин пешниҳод кардан мумкин аст: «Аз фурудгоҳ дар як вақт ба самтҳои ғарб ва шарқ ду самолёт парвоз карданд. Суръати самолёти якум 600 км дар як соат ва дуюмаш 720 км дар як соат мебошад. Дар кадом масофа онҳо баъди 3 соат мешаванд?».

Барои дар хонандагон ташаккул додани донишҳо оид ба ҳолатдорӣ дар дарси математика масъалаи «Барои растани 10-15 сола ҳар сол 50 кг нурӣ медиҳанд, ки 200 г

селитри аммиак, 600 г суперфосфат, 200 г хло- риди калий ташкил мекунанд. Чӣ қадар нури барои 5-то чунин растанӣ лозим аст?».

Тартиб додан ва ҳал намудани чунин масъалаҳо нақши донишҳои математикиро дар ҳаёти ҳаррӯза ошкор месозад.

Боз ҳам амалисозии робитаи байни бештар тавассути саёҳатҳои буруназдарсӣ ба муҳити маҳал ба вуқӯ меоварад.

Акнун мисолҳои зеринро пешкаш менамоем:

1. Дар муддати як соат экскаватор чӯйи дарозиаш 4 метрро тоза мекунад. Чӣ қадар дарозии чӯйро дар 7 соат тоза мекунад бо ҳамон тавоноии меҳнатӣ?

2. Барои кашонидани масолеҳи бинокорӣ 4 автомашина зарур аст. Ба ҳар як автомашина як ронанда ва ду борбардор вобаста аст. Чанд шахс барои кашонидани масолеҳи бинокорӣ машғуланд?

3. Дар қуттӣ сақои сафед ва сиёҳ чойгир карда шуда аст. Ба қуттӣ назар накарда, аз қуттӣ 3 сақоро гирифтанд. Оё дар байни сақоҳои ги- рифта шуда ду якранга мавҷуд аст?

4. Аз ду қитъа замин 46 т сабзавот ҷамъ оварданд. Аз қитъаи дуюм назар ба қитъаи якум 15 т зиёд ҷамъ оварданд. Аз ҳар қитъа чанд тонна сабзавот ҷамъ оварданд?

5. 72 тонна қарамро бояд ба анбор баранд. Дар як соат мошинҳо 8 тонна қарамро мебаранд. Дар чанд вақт ҳамаи қарамро бурдан мумкин аст?

Масъала: Дар қуттӣ якчанд себ буд. Вақте, ки аз қуттӣ 19 себро гирифтанд, 12 себ боқӣ монд. Дар қуттӣ чанд себ буд?

Мувофиқаи байни забони муқаррарӣ ва забони алгебравиро чунин тасвир намудан мумкин аст.

Ба забони модарӣ	Ба забони алгебравӣ
Дар қуттӣ якчанд себ буд.	x
Вақте, ки аз қуттӣ 19 себро гирифтанд.	$x-19$
Дар қуттӣ 12 себ боқӣ монд.	$x-19=12$
Дар қуттӣ чанд себ буд?	$x=?$

Азбаски иқтисоди бозорӣ ҳама вақт масъалаҳоро барои гузашти ҳаёти ҳаррӯза пешкаш менамояд, хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба мафҳумҳои нарх, арзиш ва шумора дар синфи 4 (саҳ 43) шинос мешаванд. Дар ҳамин замина масъалаҳои зеринро ҳал мекунанд.

Масъалаи 1 (247). Як қуттӣ бодиринг 10 килограмм масса дорад ва бон архи 9 сомонӣ фурӯхта мешавад. Як килограмм бодиринг чанд дирам арзиш дорад?

Навишти кӯтоҳ:

10 кг бодиринг → 9 сомонӣ

1 кг бодиринг → ?, дирам

Ҳал: 9 сомонӣ = 900 дирам.

Нарх = Арзиш : Шумора.

$900 = x \cdot 10$

$x = 900 : 10$

$x = 90$

$900 = 90 \cdot 10$

Ҷавоб: як килограмм бодиринг 90 дирам арзиш дорад.

Масъалаи 2 (248). Бузургиҳои додашударо ба ду гурӯҳ ҷудо кунед. Онҳоро ба тартиби афзуншавӣ нависед:

4 км 6 м, 5 сомонию 10 дирам, 5010 м, 8 сомонию 99 дирам, 8910 м, 13 км 55 м, 105 сомонӣ, 46 сомонӣ, 5 км 55 м, 50 сомонӣ, 23 км 98 м.

Масъалаи 3 (249). Нозанин 14 дафтарро бо нархи 50 дирамӣ, 10 ручкаро бо нархи 80 дирпмӣ ва 2 албомро бо нархи ҳар кадомаш 1 сомонию 50 дирами харид. Нозанин ҳамагӣ чанд сомонӣ сарф кард?

Бояд гуфт, ки масъалаҳои дигар №253-260 монанди инҳо, ки ро- битаи байни математика ва иқтисодиёти бозоргониро ифода мекунанд, амалӣ мешавад.

Инчунин дар синфи чорум (саҳ. 47) хонандагон ба мафҳумҳои «суръат, вақт ва масофа» шинос мешаванд, ки робитаи математикаро бо физика ошкор месозад. Ҳамзамон

бо формулаҳое, ки онҳо мавриди омӯзиши курси физикаи синфи 7 дар шакли $\vartheta = \frac{s}{t}$ ошно шуда, хулосаҳои дар кадом маврид ҳаракат ба вуқӯъ меояд ё не хулосабарорӣ мекунад.

Бояд қайд кард, ки аз формулаи $s = \vartheta \cdot t$ истифода карда, масъалаи зеринро ҳал менамояд.

Масъалаи 1 (272). Мошини сабукрав бо суръати якхела 4 соат роҳ рафт. Агар суръати мошини сабукрав 80 км/соат бошад, масофаи тайкардаи мошинро ёбед?

Масъалаи 1 (282). Масофаи байни Душанбе ва Қургонтеппе 94 км аст. Автобус ин масофаро бо суръати 47 км/соат тай кард. Автобус ин масофаро дар чанд соат тай кард?

Мавриди ҳалли масъала бошад аз формулаи $t = \frac{s}{v}$ истифода мекунад.

Ҳамин тарик, масъалаҳои бисёре мавриди баррасӣ намудан ҷоиз аст, ки робитаи байнифаннӣ дар синфҳои ибтидоӣ ошкор намоем. Ҳамзамон бояд қайд, ки робитаи байнифаннӣ ин заминаи ташаккули салоҳиятҳои умумии хонандагонии синфҳои ибтидоӣ мегардад. Барои амалии системанокӣ онҳо масъалаҳои матнӣ зарури тартиб додан лозим меояд.

АДАБИЁТ

1. А. Ҳамидова., Д.Назаров., Ш.Бобоева., Э.Ҷонмирзоева. Математика. Китоби дарсӣ барои синфи 4. –Душанбе: Маориф, 2016. -279 с.
2. Бегимов Ҳ.Ҳ., Раҷабов Т.Б., Сайёдов И.Д. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). – Душанбе: 2013. -108 с.
3. Галкина О.П. Развитие пространственных представлений у детей в начальной школе. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. с. -12.
4. Еленская Л. Методика арифметики и геометрии в первые годы обучения. –М.: Учпедгиз, 1960. -111 с.
5. Звелев И.Д. Межпредметные связи как педагогическая проблема. // Советская педагогика. 1974, №12, с. -10.
6. Маҳкамов М., Раззоқов А., Нуралиев Ё.Г., Раҳматов Ҳ.И., Қодиров Н.Н., Мадғозиев Л.Б. Математика. Ҳалли масъалаҳои синфи 5. -Душанбе: 2017. -143 с.
7. Межпредметные связи естественно математических дисциплин. Пособие для учителей. Сб. статей /Под. ред. В.Н. Федоровой. –М.: Прос- вещение, 1980. -208 с.
8. О.Шуайбова., А. Ҳамидова., М. Одилова., С. Рабиев., М. Худой- додова., Э. Ҷонмирзоева., У.Ҳочибоева. Математика. Китоби дарсӣ барои синфи 3. –Душанбе: Маориф, 2018. -207 с.
9. Преемственность в обучении математике. Пособие для учителей. Сборник статей. Сост. А.М. Пышкало. –М.: Просвещение, 1978. -239 с.
10. Т.Е. Демидова., А.П. Тонких. Теория и практика решения текс- товых задач. -М.: 2002. -282 с.
11. Тевлин Б.Л. Межпредметные связи физики с дисциплинами естест- веннонаучного цикла в 6-7 классах средней школы. Дис .... канд. пед. наук. –Челябинск, 1975. -211 с.

РЕШЕНИЕ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАНИЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ КАК ПРОЦЕСС ПРАКТИЧЕСКОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ ПРЕДМЕТОВ

В нынешнее время, как правило, не только рассматривается необ- ходимость данной проблемы, но и практические применения взаимо- связи между наукой, с целью расширения познания учащегося, формиро- вания интереса и активизации работы при осуществлении знаний.

В старших классах трудно осуществить связь между дисциплинами, так как каждый предмет обучения ведётся отдельными педагогами. В начальных классах этот вопрос имеет другое место, так как все предметы обучения ведутся одним педагогом. Потому, что оно демонстрирует характер взаимоотношений между практическими предметами. По этому поводу Еленская Л. высказала правильную мысль: «Урок, с учетом спецификации обучения, как роль интеграция одного субъекта в другой ... только тогда, когда сама жизнь требует взаимосвязанности объектов» [4].

На уроках разных предметов начальных классов учащиеся пред- ставляются идеи об их свойствах и процессах окружающей среды. Отличительной чертой математики является то, что она игнорирует не- которые признаки своего времени в окружающей среде, раскрывая только количественные отношения и формы своего пространства, и спо- собствует широкому кругу междисциплинарных связей.

При установлении этих связей основным авторитетом могут быть следующие общие факты: простые понятия чисел, арифметические опе- рации, геометрические фигуры, размеры и т. д.

Играют роль различные математические компетенции: виды деятельности, методы и организационные формы обучения.

Мы подробно объясним это на приведенных выше примерах. Как известно, одной из основных задач начального математического образования является формирование концепции натуральных чисел в начальных классах. Формирование этой концепции основано на знаниях, полученных до настоящего времени. Например, с первых уроков по математике учащиеся будут выполнять упражнения, которые помогут им определить значения и определить значения «много», «мало», «столько».....

Связь математики с искусством и трудовым обучением естественным, родным языком способствует формированию универсальных понятий предметов и процессов окружающей среды. В то же время можно отметить, что одним из практических способов общения между дисциплинами является решение элементарных тестовых задач.

Ключевые слова: формирование, воображение, образование, арифметические действия, решение текстовых задач, геометрические фигуры, измерения, методы, компетентность, средства обучения, междисциплинарное общение, математика начальной школы, учителя начальной школы.

SOLVING TEXTUAL TASKS OF ELEMENTARY CLASSES AS A PROCESS OF PRACTICAL INTERCONNECTION OF SUBJECTS.

At the present time, as a rule, not only the need for this problem is considered, but also the practical application of the relationship between sciences, with the aim of expanding the students knowledge, generating interest and enhancing work in the implementation of knowledge. In high school, it is difficult to make a connection between the disciplines, since each subject is taught by individual teachers.

In the elementary grades, this question has a different place, since all subjects are taught by one teacher. Because it demonstrates the nature of the relationship between practical subjects.

On this occasion, Elenskaya L. expressed the correct idea: «A lesson, taking into account the specification of instruction, as a role is the integration, of one subject into another only when life itself requires the interconnectedness of subjects» [4].

In the lessons of various subjects of primary classes, students present ideas about their properties and environmental processes.

A distinctive feature of mathematics is that it ignores some signs of its time in the environment, revealing only the quantitative relations and forms of its space, and contributes to a wide range of interdisciplinary connections.

When establishing these relationships, the main authority can be the following general facts: simple concepts of numbers, arithmetic operations, geometric shapes, sizes, etc.

Various mathematical competencies play a role: types of activity, methods and organizational forms of training.

We will explain this in detail in the above examples. As you know, one of the main tasks of elementary mathematical education is the formation of the concept of natural numbers in elementary classes.

The formation of this concept is based on the knowledge gained to date. For example, from the first lessons in mathematics, students will perform exercises that will help determine the values of «many», «little», «so much»....

The connection of mathematics with art and labor training in natural sciences, the nature language contributes to the formation of universal concepts. At the same time, it can be noted that one of communication between disciplines is the solution of elementary text problems.

Keywords: formation, maturation, education, arithmetic actions, solution of textual problems, geometric shapes, dimensions, methods, competence, learning tools, interdisciplinarity, elementary school mathematics, elementary school teachers.

Сведения об авторе:

Рахимова Джамшеда Худжамуротовича - докторант Ph.D. Таджикский государственный педагогический университет имени Садритдина Айни. г. Душанбе, Проспект Рудаки, 121. jamshed-1001@mail.ru. Телефон: (+992) 934086664.

About the authors:

Rachimov Jamshed Hugamurodovich - doctarant Ph.D. of methodology of primary education TSPU them. S. Aini, Tel. (+992) 934086664.

АКИДАҲОИ ПЕДАГОГИИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОҶИК ДАР БОРАИ РУШДИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Шамолов Н.А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар раванди эъмор ва дунявӣ ва демократӣ, истиқрори сулҳу субот рушди бемайлони ва устувори иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва фарҳангӣ, мероси илмию фарҳангии мутафаккирони халқи гузаштаи тоҷик, ки саҳми арзандаи онҳо ба ганҷинаи тамаддуни ҷаҳонӣ ба таври умумӣ ворид карда шудааст ҳарчӣ бештар илман асоснок карда шуда, васеъ истифода мешавад. Хеле муҳим аст, ки Сарвари давлат Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо ва қатъиян дар ин бораи рушди соҳаи маорифу илм ва ҳаёти солими ҷомеаи тарбияи ҷисмонӣ сухан ронда, таъкид менамояд, ки арзишҳои илмӣ, фарҳангӣ ва маънавии мутафаккирони бузурги мо, дар гузашта ба мо имкон медиҳад, ки давраи гузариши ташаккули давлатдорӣ Тоҷикистонро ҳамчун давлати мустақил, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ босамар ва зудтар паси сар намоем; шаҳрвандон аз ҷумла ҷавонони бошуур, кордон, ватандӯст, инсондӯст, аз ҷиҳати зехнӣ ақлонӣ ҷисмонӣ рушдёфта, бо ҷаҳонбинӣ васеъи илмӣ ва ҷаҳонфаҳмӣ, ки ба суръат ва нозукиҳои ҳассосияти ҷаҳонӣ пайваستاгии иқтисодӣ ва сиёсӣ воқуниш нишон медиҳанд, тарбия карда шаванд.

Аз нигоҳи талаботҳои педагогӣ, психологӣ, дидактикӣ ва физиологӣ анатомӣнакши бозӣҳои миллӣ ва машқҳои серҳаракати варзишӣ, дар ташаккули инкишофи ҷисмонӣ, ҳолати солимгардонӣ обутобдиҳии организмӣқӯдакону наврасон дар тадқиқотҳои олимони: Р.М.Алиев, Фаридиддин Аттор, В.М.Выдрин, В.И.Глухова, Ибн Сино, С.Г.Каграманов, П.Ф.Лесгафт, Л.И.Лубышева, С.Н.Бобоева, . Дар давраи ташаккули давлати ҷавони соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқрори сулҳи пайдор, рушди бемайлони ва устувори иқтисодиёт, ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, мероси илмию фарҳангии мутафаккирони халқи гузаштаи тоҷик, ки саҳми арзандаи онҳо ба ганҷинаи тамаддуни ҷаҳонӣ ба таври умумӣ карда шудааст ҳарчӣ бештар илман асоснок карда шуда, васеъ истифода мешавад, С.М.Павленко [11], Е.М.Пещерева [12], Х.Раҳимзода [13], П.А.Рудик [14], Саъдии Шерозӣ [15], Ш.А.Сафаров [16], Ш.Собиров [17], Т.М.Суяров [18], Н.И.Торопов [19], Н.Н.Турсунов [20], А.Фирдавсӣ [21], Д.Б.Элкони [23] тасниф, тавсиф ва баррасӣ гардиданд.

Дар доираи мантиқӣ амалисозии таҳқиқот оид ба яке аз масъалаҳои муҳими педагогии «ташаккули инсонӣ комил» аз маънаи педагогии тасаввуф, ки дар асарҳои мутафаккирони бузурги асрҳои XII-XIII - Аттора, Румӣ ва Саъдӣ инъикос ёфтааст, имкон медиҳанд, ки кӯшишҳои аслан инсонӣ ин мутафаккирон дар муқобили ниятҳои ваҳшиёнаи забткунандагон, ишғолгарони муғул, ки на танҳо халқҳои форсзабони Осиёи Миёна ва Эронро ғулому нобуд карданд, балки инчунин талошҳои дарозмуддат ба нобудкунии пояҳои таърихӣ ахлоқию фарҳангии гузаштагонӣ мо ба ҳарч доданд.

Дар тафовут аз маънавияти фарсудаи синфи маҳаллии ҳоким ва баъзе шоирону нависандагонӣ ҳамзамонӣ Аттор, ки ҳамроҳи феодалҳо ва рӯҳонӣ мардуми даъват мекарданд, ки ба тақдир ва сарнавишти осмонӣ итоат кунанд, ё дарвеш шуда, тарзи ҳаёти узлатнишинона бурда, ба мизантропия фуру мерафтанд, Фаридиддин Аттор гарчанде дарवेशигарӣ ва безътиноиро нисбати тақдирҳои ҳамватанони худ дастгирӣ мекард, вале дар асл ӯ ба ҷиҳҳои руҳиданда амиқтар ва дурандешанотар нигоҳ карда, сатҳи фарҳангии истилогаронро арзёбӣ карда, ба ғалабаи нерӯи рӯҳ ва далелҳои маънавии ниёгонӣ мо аз болои силоҳи истилогарон итминони комил дошт. Аз ин рӯ, ӯ ҷавонро ба таҳсил ва тақмили ҷанбаҳои ҷисмонӣ ва маънавӣ даъват мекард. Аттор ва пайравони ӯ ҳақ будаанд; дар натиҷаи чунин муҳорибаи ақл, рӯҳ ва қуввати ҷисмонӣ ақсарияти ғолибон баъдан шамшер ва қамонро ба олоҳи кишоварзӣ, сохтмонӣ иваз карда, аз оворагардӣ дар даштҳои беохир хушк рӯй гардонид, муқимӣ шуда, ба фарҳанги «ғолибони мағлубшуда» ҳамроҳ шуданд.

Назарҳои дурандешона ва пешрафтаи Аттор аз он иборат аст, ки равандҳое, ки дар бадани инсон руҳ медиҳанд, саломатӣ ӯ аз қувваҳои беруна вобаста нест, балки ба иродаи ӯ мансуб аст, ин ки инсон фавран офарида шудааст, балки дар ибтидо ҳамчун ҳайвон ва ташаккули сифатӣ он ба тарзи таҳаввулӣ, гарчанде ки бо иродаи Худо, сурат гирифтааст, ин ки қамолоти минбаъдаи инсон аз ҳуди ӯ, саъю кӯшишҳои рӯҳонӣ ва ҷисмонӣ ӯ, аз меҳнати ӯ вобаста аст, зеро ҳаёт дар рӯйи замин доимо дар тағйироти диалектикӣ қарор дорад ва инсон ҳамчун як ҷузъи табиат низ тағйир меёбад, тақмил меёбад, ва охири аз ҳадаш, муносибати ӯ бо меҳнат, одамон, табиат ва Худо вобаста

аст. Ин ақидаҳои Аттор, албатта, ба исломи маҳкамэътидӣ, муборизони ашаддӣ он - рӯхонӣ маъқул набуданд. Ин ва дигар афкори педагогии муҳими Аттор нишон медиҳанд, ки дар таърихи рушди халқи мо дар давраи ҳучуми муғулҳо мубориза барои инсонии комил, камолоти маънавии ӯ, барои ҳаёт ва боварии ӯ ба оянда, озодӣ қатъ нагардид.

Арзиши педагогии консепсияи Аттор дар он аст, ки он бо ҳалли масъалаи озодии ирода алоқаманд буда, мантиқан аз он бармеояд. Ин консепсия даст кашиданро аз манфиатҳо, ғаразҳои лаҳзаинаи худ талаб карда, тақозо менамояд, ки инсон бояд худро барои хидмат ба одамони дигар (камбағал, ниёзманд) бахшида, дар гуфтор ва амалҳои худ самимона буда, ба қонунҳои футуват тобеъ бошад.

Ба муаллиф муяссар гардидааст, ки дар тафовут аз пешгузаштагони худ таълими футувватро ҳамчун шартӣ муҳимтарини тарбия ва ташаккули инсонии комил ба ҳадди аксар расонад. Аксари муқаррароти муаллиф дар бораи ҳислатҳои ҷисмонӣ ахлоқии ҷавонон, қоидаҳои рафтор дар ҷомеа ва муносибатҳои одамон нишон медиҳанд, ки ба мутафаккир ба туфайли таҷрибаи эмпирикӣ муяссар гардидааст, ки қонуниятҳои муносибатҳои ахлоқии одамонро, ки дар педагогикаи муосир низ арзишманд ҳисобида мешаванд; аҳамияти тарбия дар ҳаёти инсон, эътирофи нақши табиат дар ташаккули шахсият, нақши пешбари таълим дар рушди ҷомеа, аҳамияти хирад дар идоракунии ҳиссиёт, баҳисобгирии талабот ва ғайраро қушода диҳад.

Рушди мантиқии афкори педагогии Аттор ва Балхиро метавон дар дидгоҳҳои педагогии гуманисти бузурги асрҳои миёна Муслихиддин Саъдӣ дар бораи масъалаи ташаккули инсонии комил пайдо кард. Инсонии комили Саъдӣ аз инсонии комили Аттор ва Балхӣ бо он фарқ мекунад, ки он на танҳо тавассути санҷишҳои равонӣ ва ахлоқӣ, бо таҷриба ва бо худтарбиякунӣ машғул шуда, ташаккул меёбад, балки инчунин ҳамчун инсонии комил ба туфайли меҳнат ва хирад ташаккул меёбад, ки ин на танҳо ба маънавияти ашрофзодагии он замон, балки инчунин ба маънавияти сӯфигарӣ муқобил аст.

Хусусияти дигари фарқкунандаи принципҳои педагогии Саъдӣ башардӯстии инсонии комил дар ҳама қорҳову амалҳо мебошад. “Он нафар комил ва ҷавонмард аст, ки меҳнат карда, бо ҳунари худ созандагӣ карда, ба ҳама мавҷудоти зинда дӯстона аст, боадолат ва ростқавл аст”. Ҳамаи ин меҳнати рӯхӣ, ақлӣ ва ҷисмониро талаб мекунад. Дар робита ба ин, Саъдӣ омӯхтан ва азхуд кардани донишҳоро, ки сафарбар кардани тамоми қувваҳои рӯхонӣ, ақлӣ ва ҷисмонии инсонро пешбинӣ менамоянд, шартӣ зарурии расидан ба камолот мешуморад.

Беҳтарин нақҷор, инсонии комил дар тасаввури мутафаккир он касест, ки бо меҳнати худ нон меҳӯрад. Саъдӣ меҳнатро ҳамчун ҷанбаи зарурӣ, муҳим, ҷузъи таркибии асосии ғайолияти ҳаётии инсон, аз ҷумла инсонии комил мешуморад. Арзиш ва маънои ҳаёти инсон дар қорест, ки ба манфиати одамон аст ва аз ин рӯ он инсондӯсту комил аст. Ин дидгоҳҳои Саъдӣ оид ба меҳнат, ҳамчун ба воситаи ташаккули инсонии комил, ба талаботи маънавияти феодалии асримиёнагӣ саҳт муҳолифанд, ки ин, ҷун қоида, ғояи антагонистии муносибати таҳқиромезонаро ба меҳнат ва нафари меҳнатӣ ҳамчун ба маҳлуқи гунаҳкор, ҳақир ва бешараф сафед мекард. Баръакс, Саъдӣ марди меҳнатдӯст, ифтихори он, меҳрубонӣ, ҷавонмардӣ ва инсондӯстиро ситоиш мекард. Зиёда аз ин, вай меҳнатро ҳамчун воситаи муҳимтарини ташаккули инсонии комил, марди Худо меҳисобид. Ин ақида ба таълимоти ислом дар бораи қазои осмонии ҳаёти инсон комилан муҳолиф аст. ӯ одамонро ба қонё кардани ниёзҳои зиндагии худ бо меҳнат, тағйир додани тақдир ва ҳаёти худ ва комил шудан даъват мекард. Ин андешаҳо бештар пешрафта буда ва ҳастанд, онҳо муосиранд.

Масъалаи дӯстии одамон дар афкори педагогии Саъдӣ бо мафҳуми инсондӯстӣ саҳт пайваст аст. Ташвиқу таблиғи ғояҳои рафокат ва дӯстӣ, инчунин ваҳдату ҳамбастагии тамоми одамони рӯйи заминро, сарфи назар аз мансубияти наҷодӣ, мазҳабӣ ва миллӣ, Саъдӣ ҳамчун вазиғаи олӣ ва муҳим барои тарбия ва ташаккули инсонии комил меҳисобад. Ба ӯ ҷунин менамуд, ки «одамони тамоми халқҳо ва кишварҳо аз ҳамдигар кам фарқ мекунанд: онҳо баробар дӯст медоранд ва нафрат доранд.» (104, 10).

Ташаккули ғояҳои «Инсонии комил» аз мавқеъҳои фалсафӣ, педагогӣ ва психологӣ ба назария ва амалияи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии миллӣ, бешубҳа, ба манфиатҳои миллӣ ҷавобгӯ буда, мазмуну мундариҷаи назария ва таърихи педагогикаи миллиро ғанӣ месозад. Дар асоси ин мантиқ, тавсияҳои зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Ба қурси «Таърихи педагогика» барои донишгоҳҳои педагогӣ ва қоллечҳои педагогӣ ворид кардани фасли «Саҳми мутафаккирони асрҳои XII-XIII дар рушди ғояи ташаккули “инсонии комил”, аз ҷумла инкишофи ҷисмонии наврасон.

2. Барои донишҷӯёни курсҳои IV-V донишгоҳҳои педагогӣ ва коллеҷҳои педагогӣ ташкили курсҳо ва семинарҳои махсуси “Концепсияи ташаккули “инсонии комил”, ки аз ҷониби Аттор, Чалолуддини Балхӣ ва Саъдии Шерозӣ пешниҳод шудааст”.

3. Тартиб додани барномаҳо аз рӯйи масъалаҳои дар боло зикршуда.

4. Таҳияи курси лексияҳо аз рӯйи масъалаҳои дар боло зикршуда.

5. Истифодаи маводи таҳқиқоти мазкур дар курсҳои тақмили омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва устодони муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

6. Равшан кардани ғояи «ташаккули инсонии комил», ки аз тарафи мутафаккирони асрҳои XII-XIII - Аттор, Балхӣ ва Саъдӣ асоснок карда шудааст ёфтааст, тавассути васоити ахбори оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

7. Бозихҳои миллӣ ва машқҳои варзишӣ ҳамчун воситаи рушди ҷисмонӣ ва тайёрии ҷисмонии хонандаи синфи ибтидоӣ бояд дар раванди педагогӣ мавқеи муҳимро ишғол кунад. Онҳо дар барои худташаккулунии шахсият дар заминаи иштирокчиёни дигари бозӣ гузошта, ба ин васила ба ташаккули сифатҳои гуногуни варзишӣ, обутобёбӣ, қобилияти фикрию ҷисмонии хонандаи синфи ибтидоӣ таъсири назаррас мерасонад.

8. Бозихҳои миллӣ, бо хусусиятҳои этникӣ ба хонандагон аз ҷумла сифатҳои ҷисмонӣ ва хусусиятҳои синнусолӣ, ҷинсӣ, инфиродӣ ва анатомия физиологии хонандагон бо истифода аз анъанаҳо ва расму оинҳои гузаштаи халқи тоҷик аҳамияти муҳим доранд.

9. Табиати бозии миллии серҳаракати тоҷикӣ ба моҳияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш наздик аст, ки дар он қоидаҳои қатъӣ, тартиби муқарраршуда дастгирӣ карда шуда, сифатҳои зарурии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар асоси рақобатнокӣ ва яққа набардҳои қуввагӣ дар раванди ғалабаҳо ва ноқомӣҳо тарбия карда мешаванд.

10. Бо тақия ба манбаҳои классикии афкори маорифпарваронаи халқи тоҷик, тасаввуроти анъанавӣ дар бораи нақши бозихҳои серҳаракат дар раванди тарбия ворид кардани бозихҳои миллӣ ва машқҳои серҳаракати варзишӣ дар ҷараёни дарсҳо бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ зарур аст.

Бо андешаи мо вақти оне, расидааст, ки бозихҳои миллии тоҷик тасниф карда шаванд, зеро тавассути гузаронидани онҳо хусусиятҳои равонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар робита ба рушди намудани сифатҳои ҳаракатӣ ва шиносшавӣ бо арзишҳои маънавӣ муайян карда шаванд, Дар робита ба ин, зарур аст дар бораи тарроҳии майдонча, либоси варзишии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва воситаҳои фаъолияти бозӣ андеша кардан лозим аст.

Истифодаи бозихҳои миллии серҳаракати тоҷикӣ дар дарси тарбияи ҷисмонӣ, ҷорабинҳои тарбияи ҷисмонӣ, яъне солимгардонӣ ва варзишӣ-оммавӣ дар низоми раванди таълимӣ-тарбиявӣ муҳим мебошад.

Ташкил ва баргузори бозихҳои миллии серҳаракати тоҷикӣ ҷамъовариҳои хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, куръапартоӣ то оғози бозӣ, муайян кардани роҳбарони бозӣ-аттракционҳоро тақозо мекунад.

Тасдиқи ғояи гузаронидани солони дарсҳо дар ҳавои кушод бо истифодаи интенсивии бозихҳои миллии серҳаракати тоҷикӣ имкон медиҳад, ки принсипҳои зерини тайёрии ҷисмонии халқӣ дар низоми таълим, ки дар заминаи онҳо озмоишҳои педагогии тарҳрезӣ шуданд, аз ҷиҳати назариявӣ амалӣ асоснок карда шаванд.

Дар раванди ташкилу гузаронидани бозихҳои миллӣ ва машқҳои ҳаракатнокӣ варзишӣ ба ҳисоб гирифтани мероси илмӣ мутафаккирони Шарқ ва дастовардҳои педагогикаи миллии халқӣ дар рушди тарбияи ҷисмонӣ аҳамияти муҳим доранд.

АДАБИЁТ

1. Алиев Р.М. Саади и его “Гулистон” М., Знание, 1959.
2. Аттор Ф. Мантик-ут-тайр. Муҳаммад. Чаводи Машкур, Техрон, 1373.
3. Бобоева С.Н. Методические рекомендации по исследованию и оценке физического развития школьников и спортсменов города Душанбе.-Душанбе, 1969.
4. Выдрин В.М. Методологические проблемы теории и практики физической культуры //Теория и практика физической культуры. Воронеж, 1984.
5. Глухова В.И. Физическая культура в формировании здорового образа жизни. Киев: Здоровье, 1989.
6. Ибн. Сино. Трактат о гигиене.-Тошкент: Фан, 1989.
7. Ибн.Сино. Канон врачебной науки. Кн.1. –Ташкент:АН. Узбекской ССР, 1954.
8. Каграманов С.Г. Физическое воспитание школьников.-Душанбе: Сино, 1966.
9. Лестгар П.Ф. Руководство физическим образованием детей школьного возраста: Сборн.пед.соч.Т.1.1.-М.: ФИС, 1951.

10. Лубышева Л.И. Теоритико-методологические и организационные основы формирования физической культуры и спорта. Автор. дисс. д.п.н., М.: 1992.
11. Павленко Н.Л. Педагогика здоровья. М.: Педагогика, 1999.
12. Пещерова Е.М. Игры. Детские игры у таджиков и узбеков. (Музей антропологии и этнографии АН СССР). Т. 17.-Д., 1957.
13. Рахимзода Х. Учебная программа здорового образа жизни учащихся 1-ХІ классов. Душанбе, 2006.-17с.
14. Рудик П.А. Игры детей и их педагогическое значение. -М.: АПН РСФСР, 1948.
15. Саади Шерозий. Бустон. М.: Гослитиздат, 1962.
16. Сафаров Ш.А. Значение игры на уроках физической культуры в начальной школе. /В сб. Вестник ТГПУ, Душанбе, 2005, 133-134с.
17. Собиров Ш. Физическая подготовленность учащихся начальных классов школ Таджикской ССР и пути её повышения: Дисс. канд. наук. М., 1989.
18. Суяров Т.М. Прошлое и настоящее таджикского спорта. Душанбе: Ирфон, 1968.
19. Торопов Н.И. Национальные виды спорта и игры в Таджикистане. М.: ФИС, 1994.
20. Турсунов Н.Н. Таджикские национальные виды спорта и игры и их воспитательное значение: Дисс. канд. пе. наук. Душанбе, 1964.-315с.
21. Турсунов Н.Н. Национальные подвижные игры. Душанбе, ТГПУ, 1991.-83 с.
22. Фирдоуси А. Шахнаме. Сталинабад, 1957.
23. Элкони Д.Б. Игра, её место и роль в развитии детей. //Дошкольное воспитание. 1976.-5.-С.41-46.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ О РАЗВИТИИ ФИЗКУЛЬТУРЫ»

При изучении, анализе и обобщении первоисточников, в том числе философских, педагогических, медицинских, анатомо-физиологических, а также взгляды персидских таджикских мыслителей, как Ф.Аттор, Саади Шерозий, Дж.Балхи, Абуали ибн Сино и др. автор данной статьи описал и обосновал их научных наследий о развитии физической культуры, особенно национальные игры и подвижные упражнения в укреплении, усовершенствовании и формировании состояния здоровья детей и подростков.

Кроме того, на основе проведенных педагогических исследований в школах г. Куляба и группы районов Кулябского региона, в помощь учителям физической культуры указывал ряд научно-методических рекомендаций, с целью усовершенствования различных форм и методов проведения национальных игр и подвижных упражнений в общеобразовательных школах Хатлонской области Республики Таджикистан.

Ключевые слова: первоисточники научное наследие о развитии физкультуры, национальные игры, физическое и духовное совершенство человека, усовершенствовании различных форм и методов проведения национальных игр и подвижных упражнений, общеобразовательные школы физическая культура, здоровья школьников, педагогика и тд.

PEDAGOGICAL VIEWS OF PERSIAN-TAJIK THINKERS ON THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION

For articles by a teacher of the department of physical education and the initial military headline of Kulob State University named after A. Rudaki Shamolova Nusratullo on the topic "Pedagogical views of Persian-Tajik thinkers on the development of physical education".

When studying, analyzing and generalizing the primary sources, including philosophical, pedagogical, medical, anatomical and physiological, as well as the views of Persian Tajik thinkers like F. Attor, Saadi Sherozy, J. Balkhi, Abuali ibn Sino and others, the author of this article described and substantiated their scientific legacies about the development of physical education, especially national games and outdoor exercises in strengthening, improving and shaping the health status of children and adolescents.

In addition, on the basis of pedagogical research conducted in schools of the city of Kulyab and a group of districts of the Kulyab region, a number of scientific and methodological recommendations were indicated to help physical education teachers, with the aim of improving various forms and methods of conducting national games and outdoor exercises in secondary schools of the Khatlon region of the Republic Tajikistan.

Keywords: of physical education, pedagogical, medical, anatomical, physiological, schools, Kyliab regions, scientific and methodological, recommendations, conducting, national games, military, methodological commendations status of children.

Сведение об авторе:

Шамолов Н.А. – ассистент кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А. Рудаки.

About the autor:

ОБЩЕСТВЕННОЕ ОТНОШЕНИЕ К ЛЮДЯМ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Баротова Г.Ю.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Проблема, связанная с изменением общественного отношения к людям с особыми образовательными возможностями обусловлена формированием инклюзивной культуры личности, которая, является достаточно важной. Что же означает понятие «инклюзивная культура»?

Философский энциклопедический словарь трактует понятие «культура» - (от лат. cultura – как возделывание - воспитание, образование, развитие, почитание), определенный исторический период, представленный конкретным уровнем социального развития общественной среды, творческих сил и способностей человека, который выражен типами и формами жизнедеятельности людей через их взаимоотношения, а также через создаваемые ими материальные и духовные ценности [1, с. 527].

Опираясь на него, нами дается следующее определение: инклюзивная культура – это определенный уровень общественного развития, который представлен толерантным, гуманным, терпимым, безопасным отношением между людьми, основанным на сотрудничестве, стимулировании развития всех участников образовательного процесса, где формирование всеми принимаемых инклюзивных ценностей является основой для общих достижений, обусловленных ценностью каждого участника процесса. Инклюзивными ценностями как важнейшими компонентами инклюзивной культуры, представлены ее нормы и идеалы.

Инклюзивная культура является важнейшей составляющей в инклюзивном образовании. Ее несформированность проявляется отрицательными факторами в развитии всего образовательного процесса и недостаточно высокими результатами. Ибо даже при созданий идеальных условий при обучении здоровых детей и детей, имеющих проблемы со здоровьем, невозможно исключение человеческого фактора.

Инклюзивную культуру в условиях Республики Таджикистан следует понимать не только в виде фактора, которым обусловлена успешная реализация основ по инклюзивному образованию, но и как фактор, определяющий развитие поликультурного образования. Ибо в республике представлен определенный контингент населения, в частности дети мигрантов из Афганистана, представители некоторой части национальных меньшинств, которые недостаточно полно охвачены сферой образования.

В этом контексте нами поддерживается понимание инклюзивной культуры через ее близость к «поликультурному образованию», которое в педагогической науке определяется как образование, сориентированное на подготовку подрастающего поколения к осуществлению жизнедеятельности в условиях, представленных многонациональной и поликультурной средой. Цель данного вида образования представлена формированием умений, направленных на организацию общения и сотрудничества с представителями людей разной национальности, расы, вероисповедания путем осознания своеобразных особенностей в других культурах, искоренения отрицательного к ним отношения. Современный человек должен быть воспитан в духе толерантности, терпимости, развитого чувства уважения к представителям других культур, умения жить на основе мирного согласия, готовности к осуществлению активного взаимодействия [2, с. 609].

Взаимосвязь инклюзивного и поликультурного образования обусловлена общностью их целей и задач, заложенных в идеях и концепциях. Особая близость данных направлений представлена требованиями по их реализации, обусловленных особого рода толерантностью, которая достигается лишь через планомерную систему по нравственному воспитанию» общества [3, с.414], формирование, пропаганду, просветительскую деятельность по инклюзивной культуре. Понятие «инклюзивная культура» в его соотношении с поликультурным образованием понимается через его составляющую в инклюзивном образовании. Ибо все качества данного определения относятся как к людям, имеющими ограниченные возможности в здоровье, так и к людям, представленных другой национальностью, вероисповеданием или какой-либо другой особенностью. Уважение личности, гуманное отношение, отзывчивость важны для любого человека.

В связи с этим, инклюзивная культура рассматривается нами, путем ее овладения людьми, и в первую очередь, преподавательскими кадрами, родителями, обучающимися. Она рассматривается нами как наиважнейший фундамент в поликультурном и инклюзивном образовании. Так как, при условии, что современным сообществом будет усвоено «принятие каждого его представителя таким, каков он в действительности», то преодолевать «в себе чувство раздражения, вызываемого непохожестью других», не будет представляться проблемой в воспитании, связанной с пробуждением интереса и уважительного отношения, терпимого отношения к людям, имеющим ограниченные возможности в здоровье, и к другим культурам.

На сегодня в республике реализация основных принципов инклюзии представлена недостаточной профессиональной готовностью будущих учителей к организации учебно-воспитательного процесса с «особыми» детьми, имеющих проблемы со здоровьем, или, наоборот, имеющих неординарные способности в виде различного рода способностей, детей - представителей национальных меньшинств, нуждающихся в индивидуальном подходе.

В этом плане С.В. Алехиной, М.Н. Алексеевой и Е.Л. Агафоновой выявлен основной фактор, обеспечивающий перевод системы образования на рельсы инклюзивного обучения и воспитания. Он предусматривает трансформацию психологических и ценностных ориентаций у ее специалистов путем формирования у них специальных профессиональных компетентностей [4, с.83].

Формирование профессионально-педагогической культуры у будущих учительских кадров связана с освоением студентами педвузов инклюзивной направленности в содержании ряда дисциплин. Цель подобных занятий – формирование у студентов психологической готовности к принятию детей с ОВЗ, у которых имеются проблемы с обучением. Кроме того организация обучения студентов в данном направлении способствует у них выработке правильных ориентиров в организации собственного поведения и в будущей профессиональной сфере. В этом плане особенно важно принятие студентами специфических ценностей профессиональной социальной работы, а не только знание ими роли и значимости учителя в организации коррекционно-образовательного процесса.

Организация занятий подобного плана предусматривает несколько этапов. Первый этап - индивидуальная (или в микрогруппах) подготовка информационных материалов студентами.

Организация процесса по формированию профессионально-педагогической культуры студентов педагогических специальностей требует овладения ими обучающих и воспитательных умений и навыков при работе с учащимися, имеющими отклонения в здоровье, которые реализуются при прохождении ими различного вида практик (учебной, производственной). При этом следует учитывать, что организацию практики необходимо проводить не только в стенах коррекционных образовательных учреждений, но и с привлечением образовательных заведений, в которые представлены совместным обучением здоровых детей и детей с ОВЗ. Такая организация студенческой практики будет способствовать их наблюдениям за детьми, которые требуют коррекции в обучении, на основе сопоставления их со здоровыми детьми, что поможет лучшему освоению ими навыков по разработке индивидуальных образовательных маршрутов в сфере инклюзивного обучения.

Формирование профессионально-педагогической культуры студентов в рамках их профессиональной подготовки к условиям инклюзивной среды предполагает наличие у них определенного уровня профессионализма, представленного через: систему взаимоотношений между индивидом и субъектами взаимодействия на основе ее гуманистической ориентации; установку на организацию учебно-воспитательного процесса на основе нестереотипной деятельности.

Второе направление – психологическое – предусматривает профессиональную компетентность студентов как будущих учителей по инклюзивному обучению. Она представлена их установками и способностями к осуществлению инклюзивной деятельности в основе на обоснованные решения, выдержку в различных стрессовых ситуациях. В данном понимании профессиональная компетентность предусматривает у студентов наличие «состояния, которое рассматривается через их наивысшую вариабельность и максимальный творческий потенциал в виде их способности к данной деятельности» [5, с.228; 6, № 334]. Психологическая готовность к инклюзивному образованию предполагает наличие трех групп специальных компетенций:

организационно-управленческих, образовательных и методических. Именно ими обусловлено принятие оптимальных решений в конкретных педагогических ситуациях.

Структурными компонентами психологической готовности студентов по данному виду деятельности являются: эмоциональное принятие обучающихся с ОВЗ (в виде принятия-отторжения); готовность включать обучающихся с ОВЗ в образовательную деятельность на уроке (в виде включения-изоляции); удовлетворенность собственной деятельностью как педагога (Е.Л. Агафонова, М.А. Алексеева, С.В. Алехина) [4, с. 92].

Третьим направлением – акмеологическим - профессиональная компетентность с позиций сформированного феномена «профессионально-педагогической культуры в условиях инклюзивной среды» рассматривается в виде ступеней, этапов в его продвижении в направлении высоких показателей по уровню осуществления педагогической деятельности.

Таким образом, инклюзивное образование является сложным и многогранным процессом, включающим научные, методологические и административные ресурсы. Инклюзивное пространство - открытость и доступность как для детей, так и для взрослых. В данном контексте феномен – «профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» у студентов педагогических направлений, представлен:

- знаниями психолого-педагогическими закономерностей, принципов и механизмов по обучению детей, имеющими ограничения в здоровье;
- умениями по организации в образовательных учреждениях коррекционно-развивающей среды;
- умениями по организации и координированию деятельности в условиях работы в единой команде со специалистами для разработки индивидуальных образовательных маршрутов для детей, имеющих проблемы со здоровьем;
- умениями прогнозирования динамики изменений в развитии детей с ОВЗ;
- способностями по дидактическому наполнению совместного обучающего процесса;
- разнообразными способами по педагогическому взаимодействию всех субъектов в коррекционно-образовательном процессе;
- способностями по организации совместной и индивидуальной деятельности детей с ОВЗ;
- способностями по осуществлению конкретизации в потребностях и возможностях каждого обучающегося в рамках учебно-воспитательной программы, и ее сопровождающей стратегии;
- готовностью внедрения разработанных методик и технологий, связанных с решением задач диагностического и коррекционно-развивающего характера;
- профессиональным самообразованием по инклюзивному образованию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Философский энциклопедический словарь [Текст]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 527 с.
2. Безрукова В.С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) / В.С. Безрукова [Текст]. - М.: Аспект-Пресс, 2003. – 609 с.
3. Нигматов З.Г. Формирование поликультурной личности в условиях инклюзивного образования / З.Г. Нигманов // Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции: «Поликультурное образовательное пространство Поволжья: пути и формы интеграции» [Текст]. - Казань: ИПП КФУ, 2013. - С. 414 - 419.
4. Агафонова Е.Л., Алексеева М.Н., Алехина С.В. Готовность педагогов как главный фактор успешности инклюзивного процесса в образовании / Е.Л. Агафонова, М.Н. Алексеева, С.В. Алехина [Текст] // Психологическая наука и образование: Инклюзивный подход и сопровождение семьи в современном образовании. – 2011. - №1. - С.83-92.
5. Иванова С.П. Учитель XXI века: ноопсихологический подход к анализу профессионально-личностной готовности к педагогической деятельности / С.П. Иванова [Текст]. – Псков: ПГПИ им. С.М. Кирова, 2002. – 228 с.
6. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года. Утверждено постановлением Правительства Республики Таджикистан «30» июня 2012 года, №334 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=117256

ОБЩЕСТВЕННОЕ ОТНОШЕНИЕ К ЛЮДЯМ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Данная статья посвящена инклюзивному образованию и подготовке будущего учителя к работе с детьми с особыми образовательными потребностями.

Инклюзивное, или включающее образование основано на том, что все дети, несмотря на свои физические, интеллектуальные и иные особенности, включены в общую систему образования и обучаются вместе со своими сверстниками по месту жительства в массовой общеобразовательной школе, учитывающей их особые образовательные потребности.

Понятие «инклюзивное образование» сформировалось из убеждения в том, что образование является основным правом человека и что оно создает основу для более справедливого общества. Все учащиеся имеют право на образование, независимо от их индивидуальных качеств или проблемы.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивная культура, особые образовательные потребности, профессионально-педагогическая культура.

PUBLIC ATTITUDES TOWARDS PEOPLE WITH SPECIAL EDUCATIONAL OPPORTUNITIES

This article is dedicated to inclusive education and preparing a future teacher for working with children with special educational needs.

Inclusive or inclusive education is based on the fact that all children, despite their physical, intellectual and other characteristics, are included in the general education system and study with their peers at the place of residence in a mass comprehensive school that takes into account their special educational needs.

The concept of “inclusive education” was formed from the belief that education is a fundamental human right and that it forms the basis for a more just society. All students have the right to education, regardless of their individual qualities or problems.

Key words: inclusive education, inclusive culture, special educational needs, professional and pedagogical culture.

Сведение об авторе:

Баротова Гульчехра Юсуфджановна - Старший преподаватель кафедры «Общая педагогическая и психология» Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the author:

Barotova Gulchehra Yusuffjanovna - Senior Lecturer, Department of General and Educational Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ТАҲСИЛОТИ ИЛОВАҒӢ ҲАМЧУН МУҲИТИ РУШДИ ҚОБИЛИЯТ ВА ЛАЁҚАТИ ХОНАНДАҒОНИ БОИСТЕЪДОД

Норматов Ш.К.

Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муҳимияти таҳсилоти иловагиро барои хонандагон махсус қайд намуда, хангоми суханронияшон ба муносибати Рӯзи дониш ва ифтитоҳи бинои нави Академияи Вазорати корҳои дохилӣ аз 30 августи соли 2017 аз ҷумла зикр намуданд, ки: “Барои амалӣ намудани ин тадбирҳои муҳим зарур аст, ки ба таҳсилоти иловагӣ ҳамчун қисми таркибии раванди донишомӯзӣ ва интиҳоби касб эътибори ҷиддӣ дода шавад, зеро ҳадафи он, пеш аз ҳама, рушди қобилияту истеъдоди кӯдакон ва наврасону ҷавонон мебошад.

Мо бояд на танҳо аз марказҳои таҳсилоти иловагӣ самаранок истифода намоем, балки дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ маҳфилҳои гуногуни эҷодӣ ва техникавӣ бадеӣ, санъати амаливу ороишӣ, варзишӣ, шохмотбозӣ, сайёҳиву кишваршиносӣ, биологиву экологӣ, гуманитарӣ ва монанди инҳоро ба роҳ монем.” [3]

Ҳадаф аз ташкили корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ фароҳам овардани шароит ба ташаккули донишандӯзӣ, касбомӯзӣ ва забномӯзии таълимгирандагон дар муҳити мусоиди педагогӣ мебошад. Таҳсилоти иловагӣ дар фарҳанги мо аз замони хело пеш маълум буд. Аз сарчашмаҳои таърихӣ-адабӣ мисолҳои зиёде овардан мумкин аст, ки ниёгони мо дар тарбия ва инкишофи кӯдак ба ғайр аз тадрис дар мадрасаҳо, инчунин барои фарзандони худ устодони дигари шахсиро барои ташаккул додани малакаҳои шиновариву тирандозӣ, асптозиву ҷавгонбозӣ ва амсоли он ҷалб намуда, дарсҳои иловагӣ ташкил менамуданд.

Дар “Қобуснома” дар боби “Парвариши фарзанд ва оини он” омадааст: “Чунон ки ман даҳсола шудам, моро хочибе буд...ва фурусият (саворӣ) некӯ донистӣ. Ва ходими хабашӣ буд, Райҳон ном дошт, вай низ некӯ донистӣ. Падарам маро бад-он ҳар ду супурд, то маро савориву найза бохтан ва зӯбин андохтану чавгон задан ва тоботоб андохтан ва каманд афкандан ва ҷумла ҳар чӣ дар боби фурусият ва рӯҳулият буд, биёмуҳтам” ва ё дар ҷойи дигар “Ба ду маллоҳи ҷалд аз Обисгун бивард ва маро бад-эшон супурд, то маро шино биёмуҳтанд...” [4; 93].

Мувофиқи маслиҳати Ҳусайн Воизи Кошифӣ вақте тифл рушд мекунад, падару модар вазифадоранд, ки аз пайи таълими ӯ шаванд. Таълиму тарбияи дурусти фарзанд яке аз рисолатҳои падару модар мебошад. Дар давраи аввал муаллими динӣ бояд Куръон ва ахлоқро омӯзонад. Баъд ба таълими ӯ бояд омӯзгори дунёдида, озмудашуда, ҳимматбаланд, ки хидмати подшоҳонро кардааст, машғул шавад. Ба ӯ дарси адабу ахлоқ, зиракию ҳушёрӣ, адабиёт ва санъат диҳад [5;104].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таълимгирандагон таҳсилоти иловагиро бо дар назар доштани майлу рағбаташон метавонанд дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва ибтидоии касбӣ ё дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти иловагӣ, ки дар шаклҳои гуногун фаъолият мекунанд, дарёфт намоянд.

Дар моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” шаклҳои муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон номбар карда шудаанд, ки ҷунинанд: – марказҳои эҷодии кӯдакон ва наврасон; академияҳои хурди илмӣ; қасрҳо, стансияҳо, клубҳои кӯдакон ва наврасон; мактабҳои касбии варзишӣ, ҳунарий, бадеӣ, мусиқӣ ва рассомӣ; курсҳои кӯтоҳмуддати касбомӯзӣ; хонаҳо, студияҳои эҷодиёти кӯдакон ва наврасон, лагерҳои варзишӣ ва сайёҳӣ; мактабҳои варзишии кӯдакон ва наврасон, мактабҳои махсуси захираҳои олимпии кӯдакону наврасон, клубҳои варзишии кӯдакон ва наврасон, варзишгоҳҳои кӯдакона;– клубҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишии маҳалли зист; клубҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишии маъҷубон; муассисаҳои солимгардонӣ, мактабҳои маҳорати баланди варзишӣ, марказҳои омодагии олимпӣ; муассисаҳои таълимии ибтидоии махсуси бадеӣ; муассисаҳои такмили ихтисос, бозомӯзӣ ва дигар муассисаҳое, ки иҷозатномаи дахлдор доранд [1].

Афзалияти муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар он зоҳир мегардад, ки машғулиятҳо дар онҳо дар асоси барномаҳои таълимиву тарбиявӣ, нақшаҳо ва воситаҳои таълимиву тарбиявӣ бо истифодаи шакл ва усулҳои муносири таълим аз ҷониби омӯзгорон (роҳбарони маҳфилҳо) ва мутахассисон мустақилона ташкил карда мешаванд. Шумора ва давомнокии машғулиятҳо дар маҳфилҳо тибқи чадвали машғулиятҳо дар асоси нақшаҳои таълимӣ ва оинномаи муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ муайян ва аз ҷониби директор тасдиқ карда мешавад.

Муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ метавонанд бо пешниҳоди кормандони омӯзгорӣ чадвали машғулиятҳоро мувофиқи имкониятҳои фардӣ, шавқу рағбат, майлу хоҳиш, қобилият ва дараҷаи маҳорати таълимгирандагон бо дар назар доштани дараҷаи таҳсилот, ихтисос, собиқаи кор, синну сол, хусусиятҳои рӯҳӣ ҷисмонӣ, вазъи саломатии онҳо таҳия намоянд.

Давомнокии машғулиятҳо дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ бо санадҳои меёриву ҳуқуқӣ муайян шудаанд. Дар асоси банди 15-и Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти иловагии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2018, таҳти №98 тасдиқ шудааст, машғулиятҳо дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар шакли гурӯҳӣ, инфиродӣ ё бо тамоми ҳайати иттиҳодия гузаронида мешаванд. Давомнокии машғулиятҳо дар маҳфилҳо (ба истиснои маҳфилҳои якҷаҳонӣ мусиқӣ) 2-3 соати академӣ бо танаффуси 5-10-дақиқагӣ баъди ҳар 45 дақиқа муқаррар карда мешавад. [2].

Оғоз ва анҷоми соли таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ нисбат ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ фарқият дида мешавад. Масалан, дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ соли таҳсил аз 15 сентябр оғоз мегардад ва то 1 июн идома меёбад. Дар вақти таътил муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ вобаста ба мавҷуд будани шароит ва имконияти зарурӣ метавонанд дар заминаи худ барои таълимгирандагон машғулиятҳо, истироҳатҳои берунашарҳӣ, машғулият дар майдончаҳои солимгардонӣ ё маҳфилҳои гуногун баргузор карда, ҳамчунин истироҳатгоҳ ё базаҳои сайёҳӣ кушоянд.

Дар шаҳри Душанбе айни замон шаклҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ амал мекунанд, ки хонандагони муассисаҳои таълимии пойтахтро ба таҳсилоти иловагӣ фаро гирифтаанд.

Бо мақсади муайян намудани фарогирии хонандагони муассисаҳои таълимии шаҳри Душанбе дар муассисаҳои таҳсилоти иловагии соҳаи маориф ва дигар самту бахшҳо таҳлили умумӣ анҷом дода, дар натиҷа муайян карда шуд, ки дар ҳудуди шаҳри Душанбе

муассисаҳои гуногуни таҳсилоти иловагӣ фаъолият менамоянд, ки онҳо дар маҳфилҳо, курсҳо ва иттиҳодияҳои таълимии худ шумораи муайяни хонандагони шахрро фаро гирифтаанд. Дар қатори онҳо марказҳои кӯдакону наврасон, марказҳои рушди истеъдодҳо ва клуби мактабҳои варзишӣ мусиқӣ ҷойи намоёнро ишғол мекунанд.

Муассисаҳои таълимии таҳсилоти иловагии номбаргардида, аз рӯи тасниф ба маҷмӯй (комплексӣ) ва соҳавӣ ҷудо гардида, вобаста ба тобеияти идорӣ ба соҳаҳои гуногун алоқаманд мебошанд.

Вобаста ба шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ муассисаҳои таълимии таҳсилоти иловагии маҷмӯй (комплексӣ)-е, ки дар ҳудуди шаҳри Душанбе фаъолият мекунанд, аслан ба сохтори соҳаи маориф шомил мебошанд, ки бо ташкили маҳфили иттиҳодияҳои таълимии гуногунсамту-гуногунсоҳа хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Душанберо фаро гирифтаанд.

Фароғирии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Душанбе дар чунин шакли муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар ҷадвали №1 оварда шудааст:

Ҷадвали №1. Фароғирии хонандагон ба таҳсилоти иловагӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагии соҳаи маориф

Номгӯи муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ	Тобеияти идорӣ	Шумораи маҳфилҳо/ иттиҳодияҳои таълимӣ	Шумораи таълим-гирандагон
Маркази ҷумҳуриявии муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ	Вазорати маориф ва илми ҚТ	15	359
Маркази кӯдакон ва наврасони шаҳри Душанбе	Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе	41	1513
Маркази рушди истеъдодҳои шаҳри Душанбе	Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе	30	340
Маркази рушди истеъдодҳои ноҳияи Фирдавсӣ	Шӯбаи маорифи ноҳияи Фирдавсӣ	13	202
Маркази рушди истеъдодҳои ноҳияи Исмоили Сомонӣ	Шӯбаи маорифи ноҳияи И.Сомонӣ	13	170
Маркази рушди истеъдодҳои ноҳияи Сино	Шӯбаи маорифи ноҳияи Сино	10	160
Маркази рушди истеъдодҳои ноҳияи Шохмансур	Шӯбаи маорифи ноҳияи Шохмансур	18	356
Маркази кӯдакон ва наврасони ноҳияи И. Сомонӣ	Шӯбаи маорифи ноҳияи И.Сомонӣ	34	1098
Маркази эҳодии кӯдакон ва наврасони ноҳияи Фирдавсӣ	Шӯбаи маорифи ноҳияи Фирдавсӣ	32	1379
Маркази кӯдакон ва наврасони ноҳияи Сино	Шӯбаи маорифи ноҳияи Сино	39	1690
Маркази кӯдакон ва наврасони Шохмансур	Шӯбаи маорифи ноҳияи Шохмансур	36	1510
Ҷамъ:		8777 нафар	

Илова бар ин дар ҳудуди шаҳр бо фароғирии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муассисаҳои таҳсилоти иловагии соҳаи фарҳанг низ фаъолият менамоянд, ки тобеи Шӯбаи фарҳанги Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе мебошанд:

Ҷадвали №2. Фароғирии хонандагон ба таҳсилоти иловагӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагии соҳаи фарҳанг

Номгӯи муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ	Шумораи таълимгирандагон
Мактаби бачагонаи санъати ба номи М. Аминзода	300
Мактаби мусиқии бачагонаи №1 ба номи П.Чайковский	150
Мактаби мусиқии бачагонаи №3 ба номи А.Ленский	180
Мактаби мусиқии бачагонаи №5 ба номи А.Шукуҳӣ	150
Мактаби мусиқии бачагонаи №6 ба номи Ш.Соибов	100
Мактаби бачагонаи санъати рассомӣ	58

Чамъ:	938

Муассисаҳои таҳсилоти иловагии соҳаи варзиш дар ҳудуди шаҳри Душанбе дар шакли Мактабҳои махсуси варзишии захираҳои олимпӣ амал менамоянд, ки дар тобеияти Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе қарор дошта, фарогирии онҳо аз ҳисоби хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳр ба таври зайл мебошад:

Ҷадвали №3. Фарогирии хонандагон ба таҳсилоти иловагӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагии соҳаи варзиш

Номгӯи муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ	Намуди варзиш	Шумораи таълимгирандагон
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №1	Гимнастикаи бадеӣ	170
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №2	Тэквандо ва камонварӣ	106
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №3	Варзишӣ сабук	83
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №4	Шиноварӣ ва қайқронӣ	83
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №5	Бозиҳои варзишӣ	158
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №6	Гӯштин	638
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №7	Шоҳмот ва шашка	169
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №8	Акробатика	192
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №9	Бокс	388
Мактаби махсуси кӯдакону наврасони захираҳои олимпии №10	Футбол	620
Чамъ:	2607	

Тавре дар боло қайд карда шуд, таҳсилоти иловагӣ дар баробари муассисаҳои таълимии таҳсилоти иловагӣ инчунин дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ берун аз барномаҳои асосии таълимӣ ба хонандагон дода мешавад.

Вобаста ба ин, дар аксарияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо хонандагон фориғ аз дарс вобаста ба талаботи шахсӣ ва завқу рағбати бачаҳо махфил, машғулият ва дигар намудҳои таҳсилоти иловагӣ ташкил гардидааст.

Фарогирии хонандагон бо таҳсилоти иловагӣ дар литсей ва гимназияҳои тобеи Вазорати маориф ва илм, Сарраёсати маориф, назди мактабҳои олии ҳудуди шаҳри Душанбе ва муассисаҳои таълимии хусусӣ ба таври зерин сурат мегиранд:

Ҷадвали №4. Фарогирии хонандагон ба таҳсилоти иловагӣ дар назди Литсей ва Гимназияҳо

Номгӯи муассисаҳои таълимӣ	Шумораи махфилҳо	Шумораи аъзои махфилҳо
Мактаби байналмилалӣ Президентӣ дар шаҳри Душанбе	11	136
Литсей –интернати Президентӣ барои кӯдакони болаёқати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе	8	132
Литсейи №1 барои хонандагони лаёқатманди назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе ба номи Н.Сафар	11	203
Литсейи №2 барои хонандагони лаёқатманди назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе ба номи	20	223
Гимназияи №1 барои хонандагони лаёқатманди назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе	10	81
Гимназияи №2 барои хонандагони лаёқатманди назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе	5	112
Гимназияи «Иқтисодӣ»-и назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе	4	105
Литсейи назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	12	360
Литсейи назди Донишгоҳи давлати Тичорати Тоҷикистон	6	500
Литсейи назди Донишгоҳи техникии Тоҷикистон	5	31
Гимназияи хусусии «Ҳиммат»	5	35
Литсейи хусусии «Раҳнамо»	2	300
Гимназияи хусусии «Кафолат»	5	276
Чамъ:	2494 нафар	

Новобаста аз ҷой доштани мушкilotи ҷойи нишаст, норасоии синфхонаҳо ва мавҷудияти таълими дубаста дар аксарияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияҳои шаҳр низ барои хонандагон маҳфил ва машғулиятҳои иловагӣ амал мекунамд.

Ҷадвали №5. Фарогирии хонандагон ба таҳсилоти иловагӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Номи муассисаҳои таълимӣ	Шумораи маҳфилҳо	Шумораи аъзои маҳфилҳо
Муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳияи Фирдавсӣ	117	1950
Муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳияи Исмоили Сомонӣ	69	1286
Муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳияи Шоҳмансур	38	718
Муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳияи Сино	73	1267
Ҷамъ:	297	5221

Дар маҷмӯъ фарогирии хонандагон ба таҳсилоти иловагӣ то моҳи феврари соли 2020 аз ҳисоби хонандагони муассисаҳои таълимии шаҳр 20511 нафарро ташкил медиҳад, ки ин рақам дар қиёс ба шумораи умуми хонандагони шаҳри Душанбе, ки дар соли таҳсили 2019-2020 205625 нафар мебошанд, ҳамагӣ 9,9 %-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали №6. Фарогирии умумии хонандагони муассисаҳои таълимии шаҳри Душанбе ба таҳсилоти иловагӣ

Муассисаҳо	Шумораи хонандагон
Муассисаҳои таҳсилоти иловагии назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон	359
Муассисаҳои таҳсилоти иловагии назди Сарраёсат ва шуъбаҳои маорифи шаҳри Душанбе	8777
Маҳфилҳои Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Душанбе	5221
Муассисаҳои таҳсилоти иловагии соҳаи варзиш	2607
Муассисаҳои таҳсилоти иловагии соҳаи фарҳанг	938
Маҳфилҳои литсей ва гимназияҳои ҳудуди шаҳри Душанбе	2494
Маҳфилҳои мактаб –интернатҳои шаҳри Душанбе	115
Ҷамъ:	20 511 нафар

Ҳамин тавр ҳулоса кардан мумкин аст, ки яке аз вазифаҳои афзалиятноки давлат дар соҳаи маориф таъсиси низоми муассири таҳсилот, муҳайё намудани шароит барои таълиму тарбия, дарёфт, дастгирӣ ва рушди хонандагони боистеъдод мебошад. Бо дарназардошти ин талабот барои гирифтани таҳсилоти босифат ва рақобатпазир шароит фароҳам овардан, зарур гардидааст. Аз ин рӯ, имрӯз талабот ба ғаёл намудани муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ҳамчун шакли муассири дарёфт ва тақомули малакаю маҳорат, истеъдоди фитрии кӯдакону наврасон дар шароити таҳсилоти берунамактабӣ бештар гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. Душанбе “Маориф ва фарҳанг”, 2013.
2. Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти иловагии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2018, таҳти №98 тасдиқ шудааст
3. Суҳанрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш ва ифтиҳои бинои нави Академияи Вазорати корҳои дохилӣ аз 30 августи соли 2017, <http://www.president.tj/node/16031>
4. Унсурӯлмаолӣ Кайковус. Қобуснома.-Душанбе, Маориф ва фарҳанг, 2007.-93 с.
5. Х. Афзалов. Б. Раҳимов. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик//Х. Афзалов. Б. Раҳимов. – Душанбе: «Маориф», 1994.-104 с.

ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК СРЕДА РАЗВИТИЯ ТАЛАНТА И СПОСОБНОСТЕЙ ОДАРЕННЫХ ШКОЛЬНИКОВ

Обеспечение различных секторов страны квалифицированными специалистами возможно только при условии надлежащего обучения учащихся на уровне дополнительного образования. Дополнительное образование является составной частью системы образования в Республике Таджикистан, целью которой является развитие интеллектуальных и творческих

способностей и дарований обучающихся, удовлетворение их склонностей, духовных запросов и потребностей в выборе и получении профессии в свободное от учебы время в учебных заведениях.

В статье анализируется важность дополнительного образования учащихся для развития их талантов и способностей, а также исследуются основные формы деятельности учреждений дополнительного образования. В статье также рассматривается вопрос об охвате учащихся дополнительным образованием в учреждениях дополнительного образования города Душанбе в 2019-2020 учебном году.

Ключевые слова: дополнительное образование, кружки, внеклассная работа, внешкольная работа, центры творчества детей, выявление и развитие одаренности, охват учащихся дополнительным образованием.

ADDITIONAL EDUCATION AS AN ENVIRONMENT FOR THE DEVELOPMENT OF TALENT AND ABILITIES OF GIFTED SCHOOLCHILDREN

It is possible to provide the various sectors of the country with qualified specialists only if students are properly educated at the level of supplementary education. Supplementary education is an integral part of the educational system in Tajikistan, the purpose of which is to develop the intellectual and creative abilities and gifts of students, to meet their tendencies, spiritual demands and needs in choosing and obtaining a profession during their free time in educational institutions.

The article analyses the importance of additional education of students for the development of their talents and abilities, as well as explores the main forms of activity of additional education institutions. The article also addresses the issue of enrolment of students in additional education in institutions of additional education of the Dushanbe city in 2019-2020 academic year.

Keywords: additional education, circles, out-of-class work, out-of-school work, centers of creativity of children, identification and development of endowments, coverage of pupils with an additional education.

Сведение об авторе:

Норматов Ш.К. - директор государственного учреждения «Центр информационных технологий и связи при Главном управлении образования города Душанбе», кандидат в члены Института развития образования имени Абдурахмони Дžоми Академии образования Республики Таджикистан, Душанбе, улица Турсунзода 8/1а. E-mail: shavkatnormatov@mail.ru, тел: + (992) 93-803-93-92

About the author:

Normatov Sh.K. - Director of the State Institution "Center for Information Technology and Communication under the Main Department of Education of Dushanbe", Candidate of the Institute for Development of Education named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, street Tursunzoda 8 / 1a. E-mail: shavkatnormatov@mail.ru, tel: (+992) 93-803-93-92

ББК 74.03(2тадж)+81,2 Англ-4

МОҲИЯТИ ОМУЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА БАЙНИФАРҲАНГИИ МУОШИРАТ

Нуров М.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Эмомов И.Б.

Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмати Тоҷикистон

Моҳияти донишони забонҳои хориҷӣ, махсусан забони англисӣ дар тараққиёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат ва Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи зарурати омӯзиши забонҳои хориҷӣ барои пешрафти илмию техникии ҷомеа асоси пайдоиши ҷорабиниҳои гаштаанд, ки то ба имрӯз идома доранд. Таърих ба ҳамаи охир оид ба забонҳои хориҷӣ ҳамчун воситаи байналмилалӣ ва байнифарҳангии муошират, дар шароити соҳибистиклолояти тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тақозои давраи замони мулоҳизаҳои судманде иброн шудаанд.

Омӯзиши забон ҷараёни мураккабу заҳматталаб буда аз омӯзгор дар баробари дониш, инчунин ҷиддият ва эҷоткориро талаб менамояд. Табиист, ки барои таълим додани забон мутахассисе бештар комёб мешавад, ки ӯ аз лиҳози амалия таҷрибаи қавиро соҳиб аст.

Бо талаботи прогресси илмию техники ва ба хотири дар сатҳи ҳозиразамон баланд бардоштани донишу маърифати маданияи техники ҳар як шахрванди Ҷумҳурии

Тоҷикистон лозим аст, инчунин яке аз забонҳои хориҷиро ба дараҷаи лозимӣ аз бар намояд.

Дар шогирдон такмил додани малакаи мустақили ва муносибати эҷодкорона бо забон, бо истифода бурдани дониши ҳосилкарда дар фаъоляти меҳнати ва дар оянда мукамал намудани ҳам дониши назариявӣ ва ҳам амалӣ аз вазифаҳои муҳиме ба шумор мераванд, ки бояд ҳар як омӯзгор онҳоро дар марҳилаи авали омӯзиши забон ба донишҷӯён такмил карда тавонад. [5, с.98]

Бо вучуди кӯшишу майли том зоҳир кардани донишҷӯён дар ҷараёни таълим ҳам барои донишҷӯён ва ҳам барои омӯзгорон як қатор мушкилиҳо пеш меоянд. Ин мушкилиҳо иборатанд аввал аз маҳдуд будани соатҳои таълимӣ (дар як ҳафта 2 ё 3 соат ва ҳамаги 2 сола меҳонанд), дуввум вақт наёфтани донишҷӯён барои омӯзиши мустақилона ва билохира набудани дастуру васоити методии таълимӣ барои навомӯзони забони хориҷӣ.

Барои омӯзгорон солҳои пеш мушкилоти асосие, ки пеш меомад ин махсусиятҳои фардиро равоии донишҷӯён буд, ки тадқиқу таҳлили ин масъала вақти бисёреро мегирифт. Айни ҳол ин масъала роҳи ислоҳи худро пайдо кард. Дар ин замина ҳамчунин нобаробарии донишу тайёрии донишҷӯён сатҳи ҷаҳонбинии онҳо низ муассир аст. Методикаи кори омӯзиши забони хориҷӣ барои донишҷӯёни гурӯҳҳои ибтидоӣ вижагиҳои худро доро мебошад ва то кунун қарор карда нашудааст. Дар байни осори методии гуногуни ин соҳа ақидаву мулоҳизаҳои ҷолибе мавҷуданд, аммо омӯзгорони ҷавон аз ин баҳри бекарони ғояву андешаҳо баъзан наметавонанд равиҳои лозимиро интихоб кунанд. Аз ин рӯ баъзан онҳо ба ҳатоҳои ислоҳнопазир роҳ медиҳанд.

Дар Донишқадаи соҳибқарӣ ва хизмат омӯзиши забони хориҷӣ ба таври бояду шояд ҷавобгӯи меъёрҳои замона мебошад. Чун дар дигар макотиби олии кишвар дар ин ҷо низ ҳангоми тақсим қардан ба гурӯҳҳо бештар донишҷӯёне шомил мегарданд, ки ё умуман забони хориҷӣ нахондаанд ва ё хонда бошанд ҳам чизеро наметавонанд. Дар чунин гурӯҳҳои навоғоз, аз дигар тараф, хоҳишмандоне, ки дар мактабҳои ҳамагони дигар забонро хондаанду мепоханд инҷо дигар забонро ёд гиранд, низ ҳастанд. Масалан аз он ҷо, ки дар мактабҳои миёнаи Ҷумҳурии забони франсавӣ, ки қариб таълим дода намешавад, баъзе донишҷӯёни каму беш аз дигар забонҳо огоҳ мепоханд забони франсавиро аз худ кунанд.

Чунин роҳу усулҳои нави самарабахшӣ омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз қабيلي аудиовизуалӣ, гипнопедикӣ, сугестопедикӣ, ки бо унвони лозаноӣ низ машҳур аст ва ғайраҳо барои навомӯзон чандон муфид нестанд.

Баъзе мавод доир ба ин масъала дар асарҳои методистону равоношиносоне, чун И.М. Герман, А.А. Герт, В.С. Гинзбург ва дигарон ҷой доранд.

Дар айни замон олимони забоншинос ба ҳулосае омаданд, ки омӯзиши забон дар гурӯҳи қалонсолон бояд аз ташаккул додани нутқи шифоҳӣ оғоз гирад. Чунончи И.М. Герман менависад, ки агар мақсади асосии қалонсолон фақат хондан бошад, пас марҳилаи аввали омӯзиш бояд машқи муҳовара бошад. [6, с.54]

Аз набудани ягон дастури таълимию методӣ омӯзгорон дар дарсҳои худ бо гурӯҳҳои ибтидоӣ аз усулҳои омехта истифода мекунанд, ки бо тақозои шароит ҷавобгӯ бошанд. Дар чунин ҳолатҳо аз ҳама муфидтар мубодилаи таҷрибаи эҷодию методии худӣ омӯзгорон нақши хубтаре мебошад. Аз рӯи чунин амал ҳулоса ва натиҷаҳои дар амал санҷидашуда ба даст меояд.

А.Г. Миронова чунин мешуморад, ки ба даст овардани ягон намуди натиҷаи дилхоҳ ҳангоми омӯзиши забони ғайр танҳо дар ҳолати бештар қардани дарсҳои амалӣ муяссар мегардад. Аз ин ҷо ҳам, ӯ чунин пешниҳод дорад, ки ба донишҷӯён ҳар ҷӣ бештар китобҳои ба забони хориҷӣ интишоршударо бояд тавсия намоем. Ва аз рӯи ҳамаи мавзӯҳои пешбинишуда бояд айни як матнро ба ду забон ба донишҷӯ пешкаш кунем. [8, с.58]

Аз рӯи назарияи мазкур ҳар як мавзӯ бояд чунин унсурҳоро фарогир бошад:

- а) нақл (топик) бо тарҷумаи пурааш.
- б) матн бо шарҳаш.
- в) матнҳои бетарҷумаи санҷишӣ.
- г) ифоданок хондани матн аз тарафи устод.
- д) гӯш қардани матнҳои аудиовизуалӣ.

Ҳамин тариқ дар 8 дарс 14 матн хонда шуда, дар охир матни иловагӣ дода мешавад, ки аз рӯи он натиҷаи ба даст омадари месанҷанд, ва дар ин замина истифодаи воситаи техникаи таълим низ муҳим аст.

Бо вучуди ҳамаи ҷанбаҳои мусбии худ усули мазкур ба андешаи мо, мураккаб буда, иҷрои он нозуқиҳои зиёдеро тақозо менамояд.

Малакаи фаъолияти омӯзгории, З.В. Гранитский ки дар асоси назарияи бунёд ёфтааст таълими забони хориҷиро дар гӯрӯхҳои ибтидоии донишҷӯён матраҳ месозад. Ӯ барои самаранокии омӯзиши забон дар гӯрӯхҳои навоғоз диққати бештар додан ва тарзи таллафӯз ва муошират тавсия карда, усули амалии муҳовараро дар мисоли омӯзиши забони франсавӣ ба тадқиқ гирифтааст. Дар воқеъ, дар заминаи машқҳои фонетикӣ баланд бардоштани малакаи муҳовараи донишҷӯён хубтар муяссар мегардад. Баъди сабақгардониҳои нахустини талаффузӣ қоидаҳои хониш тавсия мешаванд, он бо худ матн ва шарҳи мухтасари грамматикӣ дорад. Дар тақвияти усули забонмӯзии мазкур нақши воситаҳои техникӣ ҳам муҳим аст. [7, с.8]

Омӯзгори забони хориҷӣ дар гӯрӯхҳои ибтидоӣ бояд ҳамеша фаъолияти мустақилона амал кардани забонмӯзиро ба донишҷӯён талқин созад. Чигунагии идомаи ин амал дар қадамҳои нахустин асос меёбад. Барои ин машқҳои гуногуни эҷодӣ ва матнҳои зарурӣ лозим мешаванд, ки дар донишҷӯён малакаи забондониро меавзоянд.

Муҳимтарин омил дар омӯхтани забон кор бо матн мебошад. Аз ин руҳангоми тартиб додани корҳои методӣ таълимӣ ба усули таълими омӯзиш диққати бештар додан лозим аст. Ин ҷо зикр намудани мулоҳизоти Г.В. Сквортсоваро лозим медонем, ки ба хато роҳ додани муаллимони забони хориҷӣ баён доштаанд. Ҳадаф ин аст, ки бархе аз омӯзгороне, ки усулҳои нави таълим доданро ба кор мебаранду паҳлуҳои нозуки қори таълимиро сарфи назар месозанд, охир ба норасоӣ роҳ медиҳанд, ки ислоҳи он дар оянда мушкил мегардад. Ин норасоӣ иборатанд аз беаҳамиятии муаллим ба сомеон, аҳамият надодан ба дониши грамматикӣ гирифтаи донишҷӯ ва гузаштан ба маводи нави луғавӣ, инчунин, диққат надодан ба тарзи муоширати донишҷӯён, ки дар охир онҳо наметавонанд, дониши назариашонро ба амал воҳид созанд. Дар ин замина дуруст истифода набурдани воситаҳои техникӣ низ дар ноқолии забонмӯзӣ метавонад муассир бошад.

Усули қори консервативии омӯзгоронро Г.В. Рогова танқид карда меафзояд, ки ҳангоми дарс муаллим бояд чун воситаи муҳаррик амал кунад. Зеро у мефаҳмонад, мепурсад, меҳонад, суол медиҳад ва ғайра. Дар чунин ҳолат забонмӯзон ҳамчун шунаванда мемонанду фаъол нестанд. Агар дар синфхона акси ин падида амали мебуд, малакаи муоширати донишҷӯён қавитар мешуд.

Мулоҳизаҳои методистони соҳаи забонро ҳулоса карда ин қазияи асосиро, ки дар амал татбиқ шудани малакаи забондонӣ пеш аз ҳама ба маҳорати омӯзгор вобастагӣ дорад, метавон ҷонибдорӣ кард. Ба қавли Ш. Хус омӯзгори хуб метавонад бо усули қафомонда таълим ҳам натиҷаҳои назарас ҳосил кунад, вале вақте, ки омӯзгор таҷрибаи кофии қорӣ надорад, аз он ҷо, ки беҳтарин усули таълимиро пеша мекунад, аз у маҳсули некро интизор шудан мумкин нест.

Дар амалия мавриди истифода кардани ҷанбаҳои назарӣ ва амалии мулоҳизоти педагогии муҳаққиқони мазкур дар заминаи таҷҳизоти навини технологияи таълим барои минбаъд ташаққул додани малакаи маҳорати омӯзгори соҳаҳои забони хориҷӣ аз аҳамият ҳолӣ нест. Зеро амалияе, ки дар заминаи назарияи комили тадқиқӣ сурат мегирад, ҳама вақт маҳсули дилхоҳ ба бор меоварад. Аз дигар ҷониб барои амалӣ кардани ҳамаи он мулоҳизот пеш аз ҳама мусаллаҳ будан бо табиат ва қавонини забони модарӣ лозим аст. Зеро то нозуқиҳои забони модарии худро омӯзгор маърифат нанамояд, наметавонад ба табиат ва таълими забони ғайр ворид гардад.

АДАБИЁТ

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка.— М., 1989.
2. Виноградов В.В. Вступительное слово, "Вопросы терминологии". — М., 1961, -3 с.;
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе.- 2-е изд. Испр. И доп.-М.: Высш. Шк.,1986. -426
4. Гинзбург, Хидекель. Лексикология английского языка.— М., 1981.
5. Чамшедов П.Д. Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Душанбе соли 1978.с.98.
6. Герман И.М. Как надо изучать иностранные языки. М. —Л. Изд. АПН РСФСР.1929. с. 54.
7. Границкая А.С. Некоторые проблемы научной организации учебно-воспитательного процесса в вузе. В кн.: Вопросы научной организации и планирования учебного процесса по иностранному языку. М.МГПИИЯ, 1975.С.8.
8. Миронова А. Г. Описание методики использования двуязычного текста в обучения взрослых учащихся народному языку. Алма-Ата, 1982.С.58.
9. Румянцева З.В. Из опыта преподавания иностранного языка в «нулевых группах». В.кн.: Иностранные языки на неспециальных факультетах. Л.ЛГУ. 1978. С. 90.
10. Щерба Л.В. Как надо изучать иностранные языки. М. —Л. Изд. АПН РСФСР.1929. с. 54.

ВАЖНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ КАК ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОЕ И МЕЖКУЛЬТУРНОЕ СРЕДСТВО КОММУНИКАЦИЙ

В соответствии с требованием научно – технического прогресса и задачами неуклонного повышения технического, культурного и жизненного уровня каждого гражданина Республики Таджикистан, специалист должен овладеть одним из иностранных языков в такой степени, чтобы уметь применить полученные знания в своей трудовой и научной деятельности.

Как правило, наиболее плодотворно и творчески работают не специалистами, у которых прочно заложены основы практического владения языком.

Ключевые слова: научно – технический прогресс, культурный, жизненный уровень, овладеть иностранным языком, специалист, основа, практический.

THE IMPORTANCE OF LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES AS INTERNATIONAL AND INTERCULTURAL MEANS OF COMMUNICATION

In line with demands of scientific - technical progress and increasing the technical, cultural and the level of people's life the specialists of different sphere must be high qualified and at least they must know one foreign language. Such kinds of specialists are needed in modern Tajikistan because we are as an independent country has many foreign partners from all over the world.

As a rule in the students will speak much better when they will consider theoretical as well as practical skills during the study in the Universities.

Keywords: scientific – technical progress, cultural, life's level, to master foreign languages, specialist, basis, practical.

Сведение об авторах:

Нуров М.С. – старший преподаватель кафедры английского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни Тел: (+992) 918177297 E-mail: nur.tj123@gmail.com.

Эмомов И.Б. – кандидат педагогических наук доцент кафедры иностранных языков Университет предпринимательство и сервиса. Тел.: (+992) 918680821 E-mail: iemomov@mail.ru

About the authors:

Nurov M.S. – senior lecturer of department English language Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel: (+992) 918177297 E-mail: nur.tj123@gmail.com.

Iemomov I.B. – candidate pedagogical science department of foreign languages University Entrepreneurship and Service Tel: (+992) 918680821 E-mail: iemomov@mail.ru

МУҲИТИ ТАЪЛИМӢ ВА СОҲТОРИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР РАВАНДИ ИҶТИМОИШАВИИ ХОНАНДАҶОН

Муминзода С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз масъалаҳои бунёдии илмӣ, ки бо омӯзиши шахсият машғуланд, омӯзиши ҷараёни иҷтимоӣ, яъне омӯзиши доираи васеи масъалаҳои марбут ба он, инсон субъекти ғайриҷамъиятӣ мешавад.

Мафҳуми «иҷтимоишавӣ» назар ба мафҳумҳои анъанавии «таълим» ва «тарбия» васеатар аст. Таълим интиқоли муайяни донишро дар бар мегирад. Тарбия таълим аст, ки системаи амалҳои мақсаднок, огоҳона ба нақша гирифташуда, ки ҳадафи он ташаккули сифатҳои мушаххаси шахс ва малакаҳои рафторӣ дар кӯдак мебошад. Ҷамъиятшиносӣ таълими ва тарбиявиро фаро мегирад, ва илова бар ин, маҷмӯи стихиявии тасодуфӣ, ки аз ҷониби касе ба нақша гирифта нашудааст, ба ташаккули шахсият, ба ҷараёни азхудкунии фардҳо ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонад.

Пеш аз ҳама, ба мафҳуми «иҷтимоишавӣ» бармегардем.

Дар «Луғати сотсиологияи амалӣ» таърифи зерин дода шудааст: «Ҷамъиятсозӣ як ҷараёни мураккаб ва бисёрҷанбаи ба амалияи иҷтимоӣ дохил шудани шахс, ҳислатҳои иҷтимоӣ, азхуд кардани таҷрибаи иҷтимоӣ ва дарки худ, бо роҳи иҷро кардани нақши муайян дар ғайриҷамъиятӣ амалӣ...»

Таърифи дигар: «Иҷтимоишавӣ шахс ин раванди воридшавӣ (ҳамгирӣ) ба ҷомеа, ба намудҳои гуногуни ҷомеаҳои иҷтимоӣ (гурӯҳ, коллектив, созмон ва ғайра) тавассути аз худ кардани фарҳанг, арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ, ки дар онҳо ҳислатҳои иҷтимоӣ аҳамияти шахсият ташаккул меёбанд.»[3, с. 261-263].

Муҳимияти мушкilotи иҷтимоишавӣ дар он аст, ки ҷомеаи муосир ба кӯдак дар рушди нерӯи вай, нигоҳдорӣ ва такмили саломатии худ манфиатдор аст.

Зиндагии кӯдак дар мактаб мукамал ва муташаккилона аст ва муҳити беруназсинфӣ ихтилоф, мушаххас ва то ҳадде стихиявӣ аст. Дар мактаб ва дар хона кӯдак вазифаҳои мушаххаси худро дорад, вай таҳти назорат аст. Дар кӯча вай худро озод ва бемасъулият ҳис мекунад. Аз ин рӯ, бо назардошти вазъ дар шаҳр ва мониторинги сарф кардани вақти истироҳатии кӯдакон аҳамияти бузург дорад. Истиқомат бояд ҳамчун ҷузъи муҳити хонгандагон баррасӣ карда, ба ташаккул ва рушди шахсияти ӯ фаъолона таъсир расонад. Пеш аз ба мактаб омадан, кӯдак бо одамон муносибатҳои муайяне барпо мекунад. Аз ин рӯ, кор бо кӯдакон бояд аз синни ибтидоии мактабӣ ва пеш аз ҳама бо ташкили вақти ройгон, бо инкишофи манфиатҳо ва қобилияти кӯдакон оғоз карда шавад.[1, с. 58-63].

Мактаб аз ҷамоаҳангсозии сабъи кӯшишҳои муштараки оила ва ҷомеа дар фароҳам овардани муҳити мусоиди иҷтимоӣ барои тарбияи фарзандон ва калонсолон даъват карда мешавад. Он шароитҳоро фароҳам меорад, ки ихтилофҳо байни ҳадафҳои таҳсилот ва ниёзҳои табиӣи шахси муқаррарӣ рушд медиҳанд. Имрӯз омили ҳамкорӣ, вобастагии мутақобилаи раванди тарбия бо муҳити иҷтимоӣ, ки хонанда дар он ғарқ мешавад, аҳамияти хоса пайдо кард. Мушкilotи кӯдак ва оила ин муассисаро водор месозад, ки муаллимон ба ҷимояи воқеии кӯдакон табдил ёбанд. Қобилияти дидан ва фаҳмидан, муносибати оромона, эҳтироми самимона, қобилияти сироят кардан бо дурустии онҳо, қудрати бузурги таъсиррасонӣ дорад, ангеҷаҳои эҷодро ташаккул медиҳад, ҳаётро дар кӯдак тасдиқ мекунад. Он сипари муҳофизат аз ин ва ақсуламалҳои экологӣ мегардад. [2, с.125-129].

Тақвият додани диққат ба истифодаи имкониятҳои таълимии муҳити беруназсинфӣ дар шароити муосир хеле муҳим аст. Шаклҳо ва усулҳои нави кор бо кӯдаконро ҷустуҷӯ кардан зарур аст.

Барои ҳалли масъалаҳои тарбия, инкишофи иҷтимоишавӣ шахсият дар мактаб касбҳои нав ба вучуд оварда шуданд: муаллим-равоншинос, омӯзгори маълумоти иловагӣ, омӯзгори иҷтимоӣ. Нақши муҳити кушода дар иҷтимоигардонии шахсият бузург аст. Он ғояи ибтидоии ҷомеа, сохтор, анъанаҳо, ахлокро ташаккул медиҳад. Маҳз дар ҳаминҷо, кӯдак ҳаётро меомӯзад, таҷрибаи аввалини муоширати иҷтимоиро ба даст меорад. Имрӯзҳо барои кӯшиши эҳтиёҷоти афзояндаи иҷтимоӣ чандто кӯшиши камшумор ва ҷорабиниҳо вучуд доранд. Вай ба ғояҳои педагогикаи иҷтимоӣ, аз ҷумла, ба салоҳияти яке аз фанҳои мушаххаси он - педагогикаи иҷтимоӣ мувофиқат мекунад. Ӯ бомуваффақият амал карда метавонад, ба шарте ки вай ба як системаи ҷудонашавандаи тарбияи ҷомеа дохил карда шавад. Берун аз ҷунин система, он воқеан нотавон аст ва бидуни он якбора заиф мешавад. Таълими иҷтимоӣ ҳамчун система ҳама чизҳоро дар бар мегирад, ки шахсро ташаккул медиҳад, тамомияти чизҳои гуногунро ташаккул медиҳад. [4, с. 257-261].

Яқин аст, ки бидуни мактаб наметавонад дар байни мардум зиндагӣ карданро омӯзад, аммо маърифати иҷтимоӣ низ бидуни иртиботи органикӣ бо мактаб камбудӣ дорад. Педагогикаи иҷтимоӣ ҳадафҳо, мафҳум, сохтор дорад. Ҷойгоҳи фаъолияти он на танҳо мактаб, оила, ҳавлӣ, балки тамоми ҷомеа ё микросоциум мебошад. Обьекти таъсири педагогӣ на танҳо хонандаи мактаб, оилаи ӯ, балки гурӯҳҳои калони одамон, аксар вақт ассотсиатсияҳои синну соли гуногун, яъне маҳфилҳо, сексияҳо, гурӯҳҳо мебошанд. Дар ҷунин иттиҳодияҳо ҳама чиз ба ихтиёриён, озодӣ ва ташаббус асос меёбад. Шахс дар маркази таваҷҷӯҳи ҷамъиятаст.

Мақсад ва вазифаҳои тарбия ва ҷамъкунии мактаббачагонӣ дар доираи идеали миллии таълимӣ таҳия, ба даст оварда ва ҳал карда мешаванд. Он ҳадафи олии маърифатӣ, консепсияи баланди маънавӣ (идеалӣ) дар бораи одамро ифода мекунад, ки сабъаш, мавзӯҳои асосии ҳаёти милли: давлат, оила, мактабҳо, хизмҳои сиёсӣ, ташкилотҳои динӣ ва ҷамъиятӣ ба тарбия, таълим ва рушд нигаронида шудаанд.

Ҷунин идеалӣ дар Консепсия асос ёфтааст, ҳадафи олии таҳсилот ташаккул ёфтааст - шаҳрванди баландихтисоси ахлоқӣ, эҷодӣ ва салоҳиятдори Тоҷикистон, ки тақдирӣ Ватанро ҳамчун азони худ қабул карда, масъулиятро барои имрӯз ва ояндаи кишвараш дарк карда, дар анъанаҳои маънавӣ ва фарҳангии халқи тоҷик асос ёфтааст. [5, с. 315-325].

Мазмуни рушди маънавӣ ва ахлоқӣ, тарбия ва ҷамъият арзишҳои мебошанд, ки дар анъанаҳои динӣ, этникӣ, фарҳангӣ, оилавӣ, иҷтимоӣ нигоҳ дошта шуда, аз насл ба насл мегузаранд. Яке аз арзишҳои асосии тарбияи маънавии хонанда оила мебошад. [6, с. 331-337].

Равобити наздики мактаб ва оила ба эҷоди ҷамоаҳангӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ мусоидат мекунад. Дар ниҳоят, кӯдаконро танҳо бо кӯшиши муштарак метавон муқовимат ба

амалҳои бадахлоқона ва бадхислати тарбия кард. Мактаб ба ҳифзи идеалҳои меҳрубонӣ ва фидокорӣ, хайрхоҳӣ ва ростқавлӣ таълим медиҳад. Аз ин рӯ, хеле муҳим аст, ки ҳуди рафтори ахлоқи хонанда ташкил карда шавад, онҳоро ба содир кардани аъмоли ахлоқӣ ташвиқ кунад, дар корҳои коллективӣ, иҷтимоӣ, эҷодӣ дохил кунад ва дар ҳолати муваффақӣ гузорад. Дар натиҷаи ин равиш, дубора фикр кардан, таҷдиди арзишҳо, таҷдиди тафаккур, тағйири шахсият дар раванди иҷтимоӣ. Ин далел муаллимони мактабҳо ва муаллимони синфҳои водор мекунад, ки ба оила диққати ҷиддӣ диҳанд ва дар рушди кӯдак иттифоқчи бошанд.

Консепсияи модернизатсияи таълими Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 нақши истисноии оиларо дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ таъкид мекунад. Аммо, ҳалли бомуваффақияти бисёр масъалаҳои пайдошуда танҳо дар сурате имконпазир мегардад, ки агар ҳамкорӣ байни оила, мактаб ва ҷомеа вучуд дошта бошад.

Таъсири кулӣ ба рушди хонандагон тавассути соҳаҳои моддии ӯ, тарзи ҳаёт таъмин карда мешавад. Табиист, ки мавқеи оила, муҳити атроф дар дохили оила, ташкили ҳаёт ба саломатӣ, таҳсил ва ахлоқи фарзанд мустақиман таъсир мерасонад. Ин омил ҳайати омӯзгорони мактабро водор мекунад, ки ба оила диққати ҷиддӣ диҳанд ва онро дар тарбия ва инкишофи фарзанд иттифоқчӣ кунанд. Тамоюлҳои кунунӣ чунинанд, ки системаи таълимии мактабҳо системаи муколама ва ҳалли созидаи вазифаҳои боз мекунад.

Яке аз самтҳои бунёди низомии таҳсилоти мактабӣ, иҷтимоӣ сохтани хонандагон ин рушди худидоракунии хонандагони мактаб мебошад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» мегӯяд: «Хонандагони ҳама муассисаҳои таълимӣ ҳуқуқ доранд ... дар идораи муассисаи таълимӣ ширкат варзанд, эҳтироми шаъну шарафи инсон, озодии вичдон, иттилоот ва изҳори озоди ақида ва эътиқоди худро дошта бошанд».[1, с. 28-30].

Худидоракунии бо мавзӯи ҳуқуқи инсон зич алоқаманд аст. Худидоракунии хонандагон аз рӯзҳои ташкилоти пионерӣ реша мегирад. Ва аз ин рӯ, мо дар бораи ӯ тасаввури нораво дорем.

Истилоҳи «худидоракунии» ба таври гуногун маънидод карда мешавад. Баъзеҳо роҳбарии дастаро ҳамчун асос қабул мекунанд ва худидоракуниро як қисми системаи идоракунии меҳисобанд. Дигарон худидоракуниро ҳамчун як шакли ташкили ҳаёти коллективӣ мефаҳманд. Қисми дигар - ин ҳамчун имконият барои талабагон аз истифодаи ҳуқуқи худ дар идоракунии ҳама қорҳои мактаб. [3, с. 391-393].

Аммо як чиз яқин аст. Маънои асосии худидоракунии дар он аст, ки бо кӯмаки он хонандагони мактаб имконият пайдо мекунанд, ки ба сиёсати мактаб тавассути иштирок дар қабули қарорҳо, ки роҳбарияти маъмурияти мактаб ва фаъолияти шахсии худро дар идоракунии равандҳои дохили мактаб роҳнамоӣ мекунанд, таъсир расонанд.

Худидоракунии хонандагон ҳамкориҳои мутақобилаи байни кӯдакон ва омӯзгоронро талаб мекунад. Кӯдакон ба кӯмаки калонсолон ниёз доранд, хусусан агар онҳо дар муносибатҳои байнишахсӣ мушкилӣ дошта бошанд. Ин муаллимест, ки таҷрибаи педагогӣ ва дониши равонӣ дорад, ки саривақт муноқишаро дар гурӯҳ пешгирӣ кунад, фаъолияти кӯдаконро ба самти дуруст равона карда, ба кӯдак дар ҳалли мушкилоти худ, хоҳиши худро исбот кунад.

Маънои худидоракунии хонандагон ин идора кардани як кӯдак аз ҷониби дигар нест, балки ба ҳама кӯдакон асосҳои муносибатҳои демократӣ дар ҷомеа, ба онҳо ёд додани тарзи идоракунии худ ва ҳаёти онҳо дар гурӯҳ мебошад. Ва инҳо унсурҳои муҳимтарини иҷтимоӣ мебошанд.

Системаи таълимии мактаби мо аз фаъолияти муштаракӣ омӯзгорон, хонандагон, падару модарон, омӯзгорони таҳсилоти иловагӣ, ҳукуматҳои маҳаллӣ ва ҷамъият иборат аст. Ташаббус бояд аз мактаб ҳамчун як муассисаи босубот ва касбӣ омӯзонида шавад. Маориф ва масъалаҳои иҷтимоӣ ду зухуроти ба ҳам алоқаманд ва вобастаи ҳаёти имрӯза мебошанд. Ҳаёт педагогикаи иҷтимоӣ талаб мекунад: педагогикаи муҳити атроф, педагогикаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, педагогикаи қори иҷтимоӣ. Мактаб ҳамчун як маркази ҳамгироии фанҳои таълимӣ амал мекунад.

Мақсади қори муштарак фароҳам овардани вазъи рушди иҷтимоии кӯдак, муҳити муошират, соҳаи фаъолият мебошад, ки онро ҳатто як дарси ҷолиб иваз карда наметавонад. Чунин ҳамкорӣ ба ҳифзи иҷтимоӣ ва татбиқи ҳуқуқҳои кӯдак, рушди бомуваффақияти диверсификатсия ва худмаблағгузори нигаронида шудааст.

Фаъолиятҳои таълимии беруназсинфӣ, ки бо моделсозии ҳолатҳои зиндагӣ алоқаманданд, дар мактаби мо шаклҳои гуногун доранд, ки муваффақтаринашон, ҷуноне ки таҷрибаи мо нишон дод, лоиҳаҳои инноватсионӣ мебошанд. Ҳамин тавр, яке аз

лоихаҳои инноватсионӣ ин «Семинари омӯзишӣ дар ҷойгоҳ» мебошад, ки анъанаи хуби мактаби мо шудааст. Вазифаи асосии семинар мутобикгардонии хонандагони синфи даҳум ба шароити нави зиндагӣ дар мактаби миёна ва оғоз ба бародарии литсей мебошад. Ҳамаи хонандагони синфи даҳ ба интернат мераванд. Бо гузашти вақт, онҳо интизори дарсҳои фанӣ дар шакли анъанавӣ, мусобикаҳои ихтироот, тренинҳо ва бозиҳои психологӣ, мусобикаҳои варзишӣ, дарсҳои ахлоқӣ ва ғайра мегузаронанд. Ин ид як марҳилаи фаромӯшнашаванда дар ҳаёти ҳар як иштирокчи мешавад. Дӯстии байни бачаҳо боз ҳам мустаҳкамтар мешавад, онҳо ба куллаҳои нав мебароянд, барои муваффақиятҳои нав саъй мекунанд. Ва номи тамоми семинар - «Мо ояндаи Тоҷикистон ҳастем» хеле муҳим садо медиҳад, бинобар ин, умедворем, ки мо бо хатмкунандагони мактабҳои олии худ ифтихор хоҳем кард.[7, с. 81-87].

Ҳамин тавр, хонандагон имтиҳон месупоранд, на танҳо бо баҳои ду, балки се низ хеле каманд. Масалан, дар забони русӣ ва математика, мактаб як натиҷа аъло нишон медиҳад – 100%, ки аз қори ҳамагӯнаи, ҷонбахши омӯзгорон гувоҳи медиҳад. Ҳамин тариқ, вазифаи асосии мактаб иҷро карда мешавад.

Хулоса кардан лозим аст, ки чараёни иҷтимоишавӣ шахсият асосан зерин таъсири таҷрибаи гурӯҳӣ сурат мегирад. Ҳамзамон, шахсият симои «ман»-ро дар асоси дарки он, ки чӣ тавр онҳо дар ин бора фикр мекунанд, чӣ гуна дигарон онро арзёбӣ мекунанд, ташаккул медиҳад. Барои бомуваффақият ба даст овардани чунин дарк шахсият нақшҳои дигаронро бар дӯш мегирад ва аз нигоҳи онҳо дигарон ба рафтор ва олами ботинии худ нигоҳ мекунанд. Тасаввур кардани «ман»-ин тасвири худ, шахсияти иҷтимоӣ мешавад. Аммо, чараёни ягонаи мушобеҳи ҷамъиятсозӣ ва шахсияти шабеҳ вучуд надорад, зеро таҷрибаи инфиродии ҳар яки онҳо беназир ва ногузир аст.

Мактаб аввалин ва асосии намунаи олами иҷтимоӣ барои кӯдак мебошад. Таҷрибаи мактабӣ аст, ки ба азхудкунии қонунҳое, ки мувофиқи он дунёи калонсолон зиндагӣ мекунад, воситаи мавҷудият дар ҳудуди ин қонунҳо (нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ, муносибатҳои байнишахсӣ ва ғайра) кӯмак мекунад. Интиқол на танҳо дар дарсҳо ва соатҳои синфӣ, тавассути суҳанронии оммавӣ ва суҳбатҳои самимонаи муаллимон, ҳамчун тамоми муҳити ҳаёти мактаб, меъёрҳои зиндагӣ сурат мегирад. Танҳо дар сурате, ки мундариҷаи ҳаёти мактаб (вобаста ба он, ки чӣ тавр коллективи омӯзгор ҳадафҳои таълимро дар маҷмӯъ, мактаби онҳо ва ғайра мефаҳмад) ва шаклҳои ташкилии интиҳобшуда ба ҳам мувофиқанд, мо метавонем дар бораи муносибати бошуурона ба мактаб ҳамчун як муассисаи ҷомеа сӯҳбат кунем. Номутобикатии ин ҷузъҳо метавонад оқибатҳои манфии гуногунро ба бор оварда, ба ташаккули «ахлоқи дугона», рад кардани рафтори меъёрӣ дар маҷмӯъ, бепарвоии иҷтимоӣ ва ғайра мусоидат кунад.

АДАБИЁТ

1. Лутфуллозода М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик / М.Лутфуллозода. – Душанбе, 2015.- 126 с.
2. Шукурова Н. Е. Педагогика / Н. Е. Шукурова. М., 2004.- 473 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Тақрибан 45 000 калима ва ибора бо иловаи мифтоҳи арабӣ. Зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ — М., «Советская Энциклопедия», 1969.
4. Шарифзода Ф. Педагогика: Назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ / Ф. Шарифзода - Душанбе: 2010,- Ирфон. 543 с.
5. Шарифзода Ф. Педагогикаи ҳамгиро / Ф. Шарифзода. - Душанбе: «Ирфон» 2011,-. – 510с.
6. Шарифзода Ф. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ / Ф. Шарифзода, А. М. Миралиев. - Душанбе: «Ирфон», 2012. – 560 с.
7. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В. А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. — 576 с.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА И СТРУКТУРА УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В СОЦИАЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ УЧАЩИХСЯ

Автор рассматривает проблему социально-нравственного развития детей и молодежи, подчеркивая необходимость сочетания образования и воспитания с традициями народной педагогики, нравственными нормами и ценностями этноса. Автор подчеркивает роль социокультурной среды, формирование современной поликультурной среды в социально-нравственном развитии детей и молодежи, уникальный опыт национального образования в Республике Таджикистан, целостную систему социального воспитания молодых граждан.

Ключевые слова: воспитание, воспитательная среда, социализация, успех.

THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND THE STRUCTURE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE SOCIAL PROCESS OF STUDENTS

The author addresses the problem of social and moral development of children and young people, emphasizing the need to combine education and training with the traditions of folk pedagogy, moral norms and values of the ethnic group. The author emphasizes the role of the socio-cultural environment, the formation of a modern policultural environment in the children's and youth's social and moral development, the unique experience of national education in the Republic of Tajikistan, a holistic system of social education of young citizens.

Key words: upbringing, educational environment, socialization, success.

Сведения об авторе:

Муминзода Саиджафар – ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.
E-mail: saidjafar92@mail.ru

About the author:

Muminzoda Saidzhafar - assistant to the University Department of the Russian Language Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. E-mail: saidjafar92@mail.ru

МЕТОДИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ 21 ВЕКА НА ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ИНОЯЗЫЧНОЙ СРЕДЕ

Сулейманова Е.И.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Решение проблемы применения инновационных технологий в профессиональном обучении является одной из самых востребованных в современной методике преподавания. По мнению педагогов, нынешняя молодёжь имеет широкие возможности для ежедневного пополнения своих научно-практических знаний и умений через общение не только по мобильной связи, но и с помощью сети Интернет- энциклопедии, электронные библиотеки и другие справочные ресурсы. Здесь они имеют возможность найти товарищей по интересам и увлечениям, быть в курсе самых последних событий в мире и всё это происходит с помощью русскоязычной информации. Безусловно, что и педагогам и студенческой молодёжи, необходимы современные приёмы работы с современными достижениями техники. Старшее поколение не всегда довольно информацией получаемой таким путём так как считает её не вполне достоверной и не соответствующей местному менталитету. Существующие образовательные порталы содержат разнообразную противоречивую информацию. Например, студент может в своём реферате дать ссылку на непроверенные научные зарубежные источники или на отечественных псевдоучёных.

Однако, современное обучение, по общему мнению, всё - таки не может обойтись без инновационных и коммуникативных технологий. И одним из доводов в пользу использования непроверенной информации является развитие критического мышления и не стандартного творческого подхода у студентов к изучаемой проблеме лекции. « Использование информационных технологий и технологий мультимедиа в образовании способно радикально изменить существующую систему обучения. Организация учебного процесса может стать более инновационной в том смысле, что будут широко применяться аналитические, практические и экспериментальные принципы обучения, которые позволят ориентировать весь процесс обучения каждого отдельного обучающегося» (2.113). В Республике Таджикистан, русскоязычная информация воспринимается многими гражданами как самая востребованная для развития научных знаний и для прогрессивных изменений в различных отраслях страны.

В процессе бесед со студентами мы выяснили, что им желательно как можно быстрее научиться свободно говорить на русском языке и для этого пытаются приобрести русскоязычных собеседников на различных сайтах, с помощью браузера. Следовательно, педагогу надо иметь в виду, что для обучения по практическому применению русского языка ему самому необходимы такие базовые компетенции, как общекультурная, информационная, коммуникативная. Совместное пользование электронной библиотекой университета, сетью Интернет расширяет границы индивидуально-творческого, эмоционального, личностного, деятельного подхода педагога к студентам. Это значит, что

педагог учит молодёжь самостоятельно получать, находить и отбирать необходимую информацию, как бы просеивая её, через своё мировоззрение.

В педагогическом университете им. Садриддина Айни созданы все условия для организации и проведения современных занятий с помощью электронной доски, проектора, лингофонных кабинетов, которые могут использовать преподаватели и студенты в качестве презентаций своих лекций, докладов, просмотра учебных видеороликов. Также имеются электронные журналы успеваемости, по которым студенты всегда могут узнать оценку качества своих знаний и проследить по недельным баллам динамику развития профессиональной подготовки.

Согласно последним реформам в системе образования, в высших учебных заведениях Республики Таджикистан произошли существенные изменения и это побуждает преподавателей организовывать свои занятия с креативным интересом, проявлять когнитивные способности по использованию современных дидактических технологий. Как отмечает в своей статье заведующая кафедрой русского языка факультета русской филологии Душанбинского гос.пед.университета им. С.Айни Н. Мирганова: «Проблема языковой личности тесно связана с его речевой деятельностью, в процессе которой человек старается творчески применять интонационные и другие речевые средства для того чтобы быть понятым в различных жизненных ситуациях» (4,17). Наблюдения показывают, что именно интерес к педагогическому стилю преподавателя и его форме речевого высказывания при передачи знаний по учебному предмету, являются основным мотивом деятельности студента, его обучения, развития. В связи с этим, хотелось бы добавить что живое слово педагога никогда не заменят компьютерные игры, упражнения или задания с механическими, равнодушным оцениванием всех стараний студентов.

Безусловно, современные практические занятия по русскому языку нельзя себе представить без компьютерных тренировочных программ, что делает занятия более доступными и интересными каждому студенту. Однако, их использование возможно как дополнительного наглядное средство по обучению русскому языку. Из своего небольшого опыта хочу отметить, что на таких занятиях студенты чувствуют себя более комфортно, потому что им становится более доступным изучение русского языка. И тогда они проявляют более активный интерес и желание к изучению данного учебного предмета.

Наш опрос «Почему Вы выбрали факультет русской филологии?» показал, что из 230 первокурсников (факультета русской филологии очного и заочного обучения) свою мотивацию объясняют следующими причинами:

- а) 30 %знакомится не только с русской, но и мировой культурой;
- б) 36% изучать прогрессивные научные достижения, которые имеются в большом количестве в русскоязычном интернете;
- в) 22% двуязычные граждане имеют больше шансов найти работу;
- г) 12% знать этот язык для своей жизни;

Итак, самый высокий процент студентов указали на большее количество русскоязычной информации в интернете через которую они находятся в курсе мировых новостей, могут найти развлечения, познакомиться с научными достижениями, окунуться в иноязычную среду. Например, на практических занятиях по развитию речи студенты подготовили десять презентаций по теме «Традиции и обычаи мира» (романо - германский факультет), которые проходили в форме слайд шоу. А также приготовили информационные сообщения мультимедийного характера в виде короткометражных фильмов о традициях Памира, Индии, Франции и т.д. с музыкальным сопровождением. Занятие прошло с большим интересом и вниманием. Студенты очень эмоционально реагировали и, даже плохо говорящие на русском языке, принимали участие в дискуссия по поводу увиденного и услышанного. Или ещё пример по теме «Музыка». Студенты, после просмотра биографии и прослушивания произведения маэстро Бетховена, дали его портретное описание. Затем устно прокомментировали свои чувства, которые вызвала у них музыка классического немецкого композитора.

Сотрудничество педагога с инновационными технологиями способствует созданию разнообразных методических приёмов и путей, где педагог выступает не только в качестве транслятора знаний, но и умелого режиссёра по управлению и организации самостоятельного обучения студентами. Например, по теме «Фразеологизмы и их значение» были показаны на экране 10 шуточных картинок, а студенты определяли фразеологизмы. Так на картинке показана девочка, держащая быка за рога, студенты должны были дать фразеологизм-«Брать быка за рога». Естественно, что будущие педагоги на таких занятиях не только пополнят знания по русскому языку, но и

приобретут методический опыт по применению инновационных технологий в школах и в других типах учебно-воспитательных учреждений. В основе современного образования лежит активность студента, а преподаватель создаёт ему дидактические условия для познавательной деятельности. Как показывает опыт, учитель должен меньше говорить и больше слушать студента.

Считаем важным отметить о необходимости дидактического усовершенствования кабинетной системы, где к сожалению техническая оснащённость не всегда функционирует исправно из-за большого потока студентов желающих здесь поработать. Поэтому сами педагоги должны быть технически грамотными чтобы настраивать и работать с аппаратурой, а также уметь ориентироваться в сети интернет, чтобы подбирать познавательные задания и вопросы для самостоятельных работ, давать рекомендации студентам по дальнейшему улучшению или исправлению своих работ. Например, после просмотра слайдов студенты получают задание –придумать название, или прокомментировать или передать содержание изображения от лица героя, или составить вопросы к слайдам.

Итак, студенты проходят тренинг по умению задавать вопросы, выражать своё сомнение или удивление. Можно с помощью электронных словарей провести деловые игры по различным темам. Очень познавательно проходят отгадывание кроссвордов, ребусов. Тем самым студентам предоставляется творческая возможность выбирать типы своих самостоятельных выступлений перед аудиторией

Модные инновационные технологии становятся одним из внутренних мотивов к успешному изучению русского языка так как для этого предоставлен широкий спектр информации. А также полученные знания и умения активизируют будущих учителей применять компьютерные технологии на своих уроках по русскому языку и самим создавать свои презентации, рекламы и другие креативные подходы к разработке новых инновационных технологий на своих уроках русского языка и литературы.

Рассмотрим реализацию системно-деятельностного подхода: пути, поиск, находки. В основе деятельностного подхода к обучению: рекомендуются разнообразные приёмы и методы, «включающие» студентов в совместную работу - решение задач и заданий практического характера, разгадывание ребусов, загадок, игры, занятия-семинары, занятия- диспуты и др. Например, студентам предлагалось перевести текст с таджикского языка на русский, потом свериться с переводом аналогичного текста в компьютерном варианте. Или Из этого следует... «Сегодня у нас не будет занятия, у нас состоится пресс-конференция на тему...» Или «У нас занятие вопросов и ответов. Учимся задавать вопросы... Учимся подвергать сомнению любую высказанную идею. Ищем ошибки в сказанном. Делимся на критиков и изобретателей....». Очень интересно и познавательно проходит защита студенческих презентаций по теме практических занятий.

Реализация новых стандартов в большей степени зависит от преподавателя, который перестанет быть единственным носителем знаний, а будет выполнять роль проводника в мире информации. Задача преподавателя не просто формировать и развивать необходимые качества, но и взаимодействовать со средой, в которой находится студент. Дать им возможность делать выбор, аргументировать свою точку зрения, нести ответственность за этот выбор, а не давать готовое. Для выстраивания новой системы работы и достижения качественных результатов учебной деятельности целесообразно использовать наиболее эффективные приёмы и формы ее организации:

1. Использование дифференцированных заданий.
2. Включение в образовательный процесс ИКТ.
3. Использование метода проектов.
4. Использование различных гаджетов и приложений

1. Использование дифференцированных заданий.

Необходимо включать дифференцированную работу на различных этапах занятия в зависимости от его целей и задач.

2. Включение в образовательный процесс ИКТ.

Включение в образовательный процесс информационных и коммуникативных технологий является средством обучения, воспитания и развития.

Использование информационно-коммуникативных технологий дает возможность студентам для осуществления следующих видов деятельности:

- проведение занятия с мультимедиа выступлением (сопровождение рассказа преподавателя ; демонстрации при объяснении нового материала; заранее подготовленное выступление — доклад студента по определённой теме;

▪ подготовка к выступлению, выполнение домашнего задания — поиск информации, работа над текстом, написание мультимедиа сочинения.

Такая форма организации работы позволяет в большей степени осуществлять индивидуальный подход к обучению.

Применение ИКТ – это не только компьютер и мультимедийная доска, но и ещё электронные учебные пособия: диски, видеоуроки, вебинары. На занятиях русского языка мы со студентами просматриваем презентации, обсуждаем их.

3. Использование метода проектов.

Более практичными и реальными являются мини-проекты, которые можно проводить на каждом этапе занятия. Мини-проект может быть один единым проектом, а может представлять один из этапов долгосрочного проекта. Представление мини-проекта на занятии упрощает жизнь не только педагога, но и самих студентов, экономя при этом личное время каждого.

4. Использование гаджетов и приложений

Хочется более подробно остановиться на этом пункте. Не зря эпитафией к нашей статье звучит высказывание: « Все, что нам мешает, оно нам поможет». Студенты 21 века развиваются в период развития компьютерной коммуникации и интерактивных технологий. Немало важно заинтересовать студента на занятии, привлечь его внимание, мотивировать. Как это сделать, если игра на телефоне интереснее, чем процесс обучения? На помощь педагогам придут все те же злосчастные мобильные телефоны. Например, тема занятия: «Лексика», задание – найти значение слова, почему бы не попросить студентов не убирать телефоны подальше, а, наоборот, достать и весь урок ими пользоваться (конечно же, если их модели позволяют выйти в интернет). Попросить студентов открыть электронные словари и найти нужное значение слова. Для них это будет гораздо интереснее, нежели вы попросите их открыть учебник.

Это не только положительно мотивирует студентов, но показывает возможности модных технологий, с точки зрения, как инструментов обучения. Получение знаний таким способом способствует социализации молодёжи, развивает их творческие способности, обучает работе с гаджетами и приложениями, что немаловажно в компьютеризированном мире. А также полученные знания и умения активизируют будущих учителей применять компьютерные технологии на своих уроках по русскому языку и самим создавать свои презентации, рекламы и другие креативные подходы к разработке новых инновационных технологий на своих уроках русского языка и литературы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Инновационные технологии на уроках русского языка и литературы: Из опыта работы Ольги Васильевны Козловой, учителя русского языка и литературы МОУ СОШ №16 г. Биробиджана. – Биробиджан: ОблИПКПР, 2011.
2. Использование современных информационно-коммуникативных технологий в лингвистике. Учебное пособие. Российско-славянский университет. Душанбе., 2014. с.113.
1. 3. Практика образования. №№ 1, 2, 3 2011г.
2. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. 2004. № 5.
3. Мирганова Н. Взгляды отечественных и зарубежных лингвистов на содержание и понимание языковой личности. Актуальные проблемы современной филологии.(Сборник статей.)-Душанбе., 2020.

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ 21 ВЕКА В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматриваются инновационные технологии, которые используются в данный момент при обучении русскому языку студентов-таджиков. С этой целью применяются электронные доски, проекторы, лингофонные кабинеты. Инновационный подход к обучению позволяет так организовать обучающий процесс, что студенту учебный предмет в радость, и приносит пользу, не превращаясь просто в забаву или игру.

Ключевые слова: практические занятия, цель обучения, задание, форма, мотивация, мотив, организация, использование, речь, язык, самостоятельность, деятельность, информация

USING OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF THE 21ST CENTURY IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

This article considers the conditions for organizing and conducting modern classes by using informational technology.

The innovative approach to learning allows to organize the learning process in such a way that student gets joy from the benefits. Receiving the knowledge helps students to develop new forms of lessons in Russian language and literature.

Keywords: *practical lessons, purpose of training, exercise, form, motivation, motive, organization, use using, speech, language, опыи experience, активный интерес active interest, условия condition, independence, activity, information.*

Сведение об авторе:

Сулейманова Е.И. - ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета им. Садритдина Айнӣ.

About the autor:

Suleymonova E.I. – asisstant at the university department of the Russian language Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ОМУЗИШИ МУНАЗЗАМИ МУНОСИБАТҲОИ ТАЪЛИМӢ ВА ШАКЛҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ОНҲО

Ҳомидов Қ.У.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав

Таҷдиди сохторӣ ва функционалии системаи маориф, ки дар доираи равандҳои модернизатсионӣ сурат мегирад, вазифаи махсуси аз нав дида баромадани маҷмӯи меъёрҳои конунгузорӣ, такмил ва мувофиқ кардани конунгузории соҳаи маорифро муайян кардааст. Вазифаи воқеии илмӣ ва амалии исбот кардани самтҳо ва шаклҳои такмили конунгузории соҳаи маориф дар шароити муосири инкишофи муносибатҳои нави ҷиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ бо зехни васеътари назариявӣ ва ҳуқуқӣ зич алоқаманд аст.

Масъалаи таъмин намудани танзими пурраи ҳуқуқии муносибатҳои таълимӣ ва дигар муносибатҳо, ки дар соҳаи маориф ба амал меоянд, ҳамоҳангии принципҳои давлатӣ ва хусусӣ дар он аҳамияти муҳимро касб намудааст. Таҷрибаи даҳсолаи гузашта нишон медиҳад, ки чунин ҳамоҳангии муассисавии давлатӣ ва хусусӣ равиши интегралӣ номида шудааст, ки мувофиқи он соҳаи маориф маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқии якхела, бе ягонагии органикӣ ва якпорчагӣ буда, ҳалли самарабахши онро таъмин мекунад.

Воқеан, дар шароити муосири инкишоф таҳияи равишҳои нави илмӣ ба танзими ҳуқуқии маҷмӯи муносибатҳо дар соҳаи маориф, ташаккули онҳо дар заминаи механизми муносиби танзими ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат аз фаҳмиши моҳият ва мундариҷаи муносибатҳои ҳуқуқии таълимӣ, муносибати онҳо бо дигар муносибатҳои ҳуқуқии дар ин соҳа ба вучуд меоянд ва инчунин мафҳумҳои принципҳо ва равишҳои танзими онҳо вобастагии калон дорад. Ин проблемаи ҷиддии назариявӣ ва ҳуқуқӣ омузиши бодикқат ва асосноксозии илмӣ ва методологиро талаб мекунад, ки ташаккули асосҳои назариявӣ ва равишҳои методологӣ омузиши онро махсусан муҳим аст.

Мушаххасоти мавзӯи ин таҳқиқот ва таркиби мураккаби объекти омухташаванда зарурияти истифодаи доираи васеи усулҳои илмӣ ва маърифатиро талаб мекунад. Аммо, бояд қайд кард, ки истифодаи усули системанокӣ, ки «яке аз шаклҳои донишҳои методологӣ марбут ба омузиш, тарроҳӣ ва таҳлили объектҳо ҳамчун системаи муайяни донишҳо аст» [2, с.42] барои ҳалли вазифаҳои аҳамияти хоса дорад. Он як равиши умумии илмӣ ва байнисоҳавӣ (равиши систематикӣ аз замонҳои қадим маълум буда, дар ҷараёни таҳқиқоти нахустин дар соҳаҳои гуногуни илмӣ фаҳмиши назариявӣ гирифтааст ва баъдан онро дар илми фалсафа истифода кардаанд. Таҳияи методологияи муносибати систематикиро файласуфон И.В. Блауберг, В.Н.Садовский, Е.Г.Юдин, В.Г. Афанасьев, А.И.Уемов, В.И.Свидерский ва дигарон амалӣ карданд) буда, дар соҳаҳои гуногуни донишҳои гуманитарӣ васеъ истифода мешавад ва ба шумо имкон медиҳад, ки ба падидаҳои омухташуда нуқтаи назари объективӣ ва ҳамаҷониба гиранд. Тавре, ки муҳаққиқони замони шӯравӣ таъкид карданд, бартарии ногузири муносибати системанокӣ дар он аст, ки имкон фароҳам меояд, то сифатҳои интегратсионӣ, ки дар натиҷаи он ба даст омадаанд, ошкор карда шаванд ва пайвастагии унсурҳо ба маҷмӯи ягонаи донишҳо ва тадқиқотҳои илмӣ таъмин карда шаванд [7, с.32].

Барои таҳияи асосҳои методологӣ ин таҳқиқот истифодаи фаҳмиши васеъ дар илми ҳуқуқшиносии «сохтор ҳамчун ваҳдати унсурҳо ва робитаи онҳо ва система ҳамчун маҷмӯи сохтор ва генезияи зухурот» самаранок аст [3, с.144-145]. Бо ин муносибат, равиши сохторӣ вазъи статикӣ падидаҳоро пурра фаро мегирад ва генезис - таърихи пайдоиш ва рушди падидаҳо, ки ба мо имкон медиҳад таносуби статикӣ ва динамикиро муайян кунем, дар бар мегирад.

Ҳадафи асоси ин аст, ки ҳама гуна система "мукаммалиро ифода мекунад, ки дар он зарур аст, ки иттиҳодияи қисмҳои дахлдор созмон ёбад" ва "на танҳо бо роҳи расмӣ, балки

бо аломатҳои воқеӣ асосноккардашуда ин гуна баҳамалоқамандӣ сурат мегиранд. Ягонагии вазифаҳо, ҳадафҳо, иртиботи табиӣ ва ҳамкорӣ дар раванди фаъолияти таълимӣ дар заминаи равиши илмӣ системанокӣ аҳамияти махсусро касб намудааст” [4, с. 208]. Аз ҳамин бармеояд, ки ҳар як система як нуктаи муайяни муташаккилсозанда ва таҳиякунандаи барномавӣ дорад, ки дар он ҳамаи унсурҳои ташаккулёбандаи система муттаҳид, карда мешавад. "Принсипи роҳбарикунанда, ҳавасмандкунанда", ки таҳти таъсири он "ҳамоҳангсозии фаъолияти тамоми маҷмӯи унсурҳои таркибии система таъмин карда мешавад ва рушди ҳар як унсур ва томияти система вобастагии калон дорад.

Татбиқи равиши сохторӣ дар якҷоягӣ бо дигар методҳо ва усулҳои умумии илмӣ ва махсуси таҳқиқоти назариявӣ ва ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки системаи донишҳои мушаххас дар бораи системаи муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи маориф ва дар бораи муносибатҳои ҳуқуқии таълимӣ, барои муайян ва омӯختани хусусиятҳои он, инчунин муайян кардани нақш ва функсияҳо дар системаи дар боло номбаршудаи муносибатҳои ҳуқуқӣ аз бар карда шавад. Ҳамзамон, ин равиш имкон медиҳад, ки тасвири комилан мукаммали маҷмӯи меъёрҳои танзим дар соҳаи маориф тартиб дода шавад. Муайян карда шавад, ки чӣ гуна санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки системаи қонунгузорию дар соҳаи маориф ба вазифаҳои худ мувофиқат мекунанд, пурра таъмин карда шаванд ва мунтазам танзим гарданд.

Истифодаи равиши сохторӣ дар омӯзиши қонунгузорӣ ба фаҳмиши қонунгузорӣ ҳамчун система, истилоҳи "системаи қонунгузорӣ" анъанавӣ шудааст ва ниёз ба асоснок кардани онҳо нест. Аҳамиятнокӣ ва зарурияти омӯзиши муназзами муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи маориф, аз ҷумла муносибатҳои ҳуқуқии низомии таълим ва маълумотгирӣ дар давраҳои мухталиф аз ҷониби ҳуқуқшиносони маъруф Г.А. Дорохов ва В. М. Сирих истифода гардидааст. Эҳтимолияти истифодаи муносибати систематикӣ ба омӯзиши муносибатҳои ахлоқӣ, дар асарҳои муҳаққиқоне чун Р. О. Халфина ва В. Н. Протасов возеҳ нишон дода шудааст.

Ҳамчун мавқеи ибтидоии методологӣ, муҳаққиқон идеяи хусусияти ҷудонашавандаи маҷмӯи муносибатҳои дар соҳаи маориф марбут ба амалисозии (пешбурди) ҳуқуқӣ таҳсилро интиҳоб карданд.

Дар байни онҳо муносибатҳои омӯзишӣ ва таълимӣ, ки дар омӯзиш ҳамчун муносибатҳои таълимӣ муайян карда мешаванд, муҳимтаринашон ба қайд гирифта мешаванд. Онҳо, ки имконияти амалӣ кардани ҳуқуқро фароҳам меоранд, соҳаи маориф фазои татбиқшавии васе ва воқеӣ ва мувофиқи мақсад ба ҳисоб меравад. Ин муносибатҳо устуворанд, пайваста такрор мешаванд, давомнокӣ, моҳияти рӯзмара доранд ва аз ҳама маъмултарин ва ҳамарофарогиранда ба этироф мераванд. Муносибатҳои ҳуқуқии танзимкунанда дар соҳаи маориф муносибатҳои оммавӣ мебошанд.

Ба ҳамин далел, зарурати таҳияи механизми муносиби танзими ҳуқуқии низомии таълим ва маълумотгирӣ дар шароити муносири модернизатсияшавии системаи маорифи давлатҳо ва кишварҳои руи олам пеш меояд. Низомии қонуни онҳоро муайян мекунад, муносибатҳоро муносиб мегардонад ва татбиқи манфиатҳои қонунии шахсони ҳуқуқиро дар соҳаи маориф таъмин мекунад. Бо ин мақсад, дар доираи ин омӯзиш баррасии унсурҳои асосии ин механизм, аз ҷумла волеияти қонун, муносибатҳои меъёрӣ дар соҳаи маориф, муносибатҳои ҳуқуқии таълимӣ, инчунин санадҳои татбиқи ҳуқуқӣ ўҳдадорихо аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст.

Ташаккули як дастгоҳи муносиби концептуалӣ ва категориявӣ барои омӯзиши масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои таълимӣ низ муҳим аст. Дастури муҳим оид ба ташаккули методологияи умумии омӯзиши муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи маориф, концепсия ва мафҳуми «таълим» мебошад, ки айни замон дар маркази диққат қарор дорад. Мубоҳисаҳои муосир дар бораи роҳҳои рушди таҳсилоти ватанӣ ба қонунгузорию соҳаи маориф марбут аст. Тавре ки аллакай қайд карда шуд, ин концепсия объекти омӯзиши намоёндоғони доираи васеи илмҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ мебошад. Чунин таҳқиқот набояд берун аз доираи назари ҳуқуқшиносон қарор гиранд, зеро равишҳои концептуалӣ ва методологияи дар доираи онҳо таҳияшуда вучуд доранд ва барои дарки мазмунӣ воқеии муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи маориф, таҳияи механизми танзими ҳуқуқии ин соҳа, мувофиқ ба ғояҳои муосир дар бораи ҳадафҳо, вазифаҳо, табиат ва усулҳои фаъолият аҳамияти бузург дорад. Муносибат ба омӯзиши низомии таълим ва маълумотгирӣ ҳамчун объекти муносибатҳои таълимӣ ва "муносибатҳои ҳуқуқӣ барои таълиму тарбия" ба ҳисоб меравад.

Дар ҷаҳорҷӯбаи ин таҳқиқот, таҳсилот дар заминаҳои гуногун ҳамчун мафҳуми ғайримоддии маънавӣ, маҷмӯи дониш, малака ва салоҳиятҳои калидӣ, ки бо василаи

педагогӣ муайян карда мешаванд, фаҳмида мешавад. Ҳамзамон, онро метавон ҳамчун раванд ва фаъолияти махсуси мақсадноки ташкилшуда баррасӣ кард. Дар баъзе ҳолатҳои махсуси таъиншуда, маориф системаест, ки маҷмӯи амалиёти мутақобилаи барномаҳои таълимӣ ва стандартҳои давлатии таҳсилоти сатҳҳои гуногун мебошад. Шабакҳои муассисаҳои таълимӣ, ки онҳоро сарфи назар аз шаклҳои ташкилӣ ва ҳуқуқиашон мақомоти маориф ва муассисаи ташкилотҳои тобеи онҳо татбиқ мекунанд.

Дар тӯли давраи нави ташаккули ҷомеаи инсонӣ, маориф ҳамчун як қисми васеи низоми иҷтимоӣ фарҳангӣ ташаккул ёфта, асосан бо қонунгузории маъмури танзим мешуд. Бо назардошти асолати ҳоса муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ, ки дар ин соҳа ба вучуд меоянд, даҳсолаҳо диққати ҳуқуқшиносонро ҷалб мекарданд. Аз ҳама фаъол масъалаҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ, инчунин хусусиятҳои усулии танзими ҳуқуқӣ дар доираи назарияи ҳуқуқи маъмури муҳокима карда шуданд. Илми классикии ҳуқуқшиносии Замони нав ҳамакун танзимнамоӣ ва ташаккулёбии ҳуқуқии низоми маориф ва системаи таълиму маълумотгирӣ аз назари илмӣ бо меъёрҳои ҳуқуқӣ қоби ҷабул мешуморид.

Маъмулан, муносибати дар адабиёти ҳуқуқии Замони муосир ба вучудода аз он иборат буд, ки ҳуқуқи маъмури ҳамчун як соҳаи ҳуқуқ муносибатҳои ҷамъиятиро танзим мекунад, ки дар ҷараёни идоракунии ӯ иҷроии фаъолияти идоракунии ташаккул меёбанд ва бо истифодаи усули императивӣ - усули истифодаи қоидаҳо, усули ҳукмронӣ тавсиф карда мешаванд [1, с.40, 44,45].

Таҳлили муносибатҳои маъмури-ҳуқуқӣ аз тарафи Ю.М. Козлов маълум менамояд, ки онҳо дар робита бо иҷроии салоҳият ва вазифаҳои фаъолияти иҷроия ва маъмури, яъне идоракунии ҳамаҷуза ва мустақими сохтори маъмури-сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ инкишоф меёбанд [5, с.42]. Хусусияти фарқкунандаи ин муносибатҳои ҳуқуқӣ, ба ақидаи ӯ, иштироки ҳатмӣ дар онҳо – дар мақомоти дахлдори давлатӣ ё дигар мақомотҳои дорои ваколатҳои хусусияти ҳокимияти давлатидошта мебошад, зеро шаҳрвандон, гарчанде ки онҳо иштирокчиёни муносибатҳои маъмури-ҳуқуқӣ мебошанд, наметавонанд дар яққоягӣ ба таври умумӣ фаъолияти маъмурии давлати муосиро ба амал бароранд.

Чунин муносибат, ки аллакай дар асри XX ба вучуд омада буд, як қатор муҳаққиқонро ба он ҳулосае овард, ки муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангӣ набояд ба равишҳои маъмури-ҳуқуқӣ мансуб дониста шаванд, аз ҷумла Н.С. Малеин муносибатҳоеро, ки дар он ба вучуд меоянд, ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ муарифӣ карда шаванд. В. С. Андреев пешниҳод кард, ки онҳоро ҳам ба муносибатҳои амнияти иҷтимоӣ ва ҳам ба муносибатҳои шахсӣ хусусияти ғайримолумулкӣ дошта мансуб донист [6, с.33-34]. Вай пешниҳоди худро бо он асоснок кард, ки фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ба истиснои ҷанд ҳолат, муносибатҳои байни шаҳрвандон ва муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ (аз ҷумла муассисаҳои таълимӣ) – ро дар бар мегирад. Дар ин ҷо муносибатҳои ҳуқуқи маъмури эътибор надорад, зеро онҳо нишонаҳои салоҳият, тобеият, ҳосияти танзими маъмури надоранд.

Андешарониҳои илмӣ ва таҳқиқотии олимони номбурда танҳо раванди ба амал баровардани таълимгирӣ ва таҳсилро дар бар мегирад. Дуруст аст, ки ҳуқуқ ба таълим як навъ соҳаи ҳуқуқи иҷтимоӣ шахс эътироф карда мешавад. Аммо раванди идоракунии соҳаи маориф ин ҷизи дигар аст. Таҳавулот ва дигаргуниҳои илмӣ, махсусан дар соҳаи илмҳои ҳуқуқшиносӣ муносибатҳои нави илмӣ ва муайяннамоиҳои реалиро ба вучуд овард. Таснифоти пурраи соҳаи ҳуқуқҳо дар се даҳсолаи охири асри гузашта ба вучуд омад. Алалхусус муайян шуд, ки ҳуқуқи маъмури кадом тарафи муносибатҳои ҷамъиятиро фаро мегирад ва муносибатҳои илмӣ – таълимӣ ба кадом тарафи соҳаи ҳуқуқ алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, алоқаи генетикии муносибатҳои ҳуқуқии таълимӣ бо ҳуқуқи таҳсил аз сабаби мавҷудияти объекти муносибатҳои ҳуқуқии таълимӣ, ки дар маҷмӯъ чунин заруриятро барои ҳар як инсон ифода мекунад, вучуд дорад. Ин ғоидаи татбиқ гардидаи ҳуқуқ ба таълим на танҳо ба манфиати шахс, балки ба манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ нигаронида шудааст. Огоҳӣ дар сатҳи давлатӣ дар бораи зарурати таҳсилоти ҳар як шахс боиси эътирофи воқеӣ ва ҳуқуқии давлат оид ба ҳуқуқ ба таҳсилот мегардад, ки бо ташкили эҷоди зарурии иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ҳамроҳӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Административное право. Общая и особенная части. Учебник, /под ред. Ю.М. Козлова. - М.: Юридическая литература, 1968. - 575 с.
2. Блауберг И.В., Садовский В.Н., Юдин Б.Г. Философский принцип системности и системный подход. //Вопросы философии. - М.: Наука, 1978, - С. 42.

3. Горшенев В. М., Поленина С. В., Пиголкин А. С., Сырых В. М. Критический отзыв на монографию С.С.Алексеева «Структура советского права» // Советское государство и право. - М.: Наука, 1976. - С. 144-145
4. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований. - М.: Мысль, 1986. - 332 с.
5. Козлов Ю.М. Административные правоотношения. - М.: Юридическая литература, 1976. - 184 с.
6. Малеин Н.С. Гражданско-правовое положение личности в СССР. - М.: Наука, 1975. - 399 с.
7. Чхиквадзе В. М., Ямпольская Ц. А. О системе советского права // Советское государство и право. - М.: Наука, 1967, № 9, - С. 32

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ СИСТЕМНОГО ИЗУЧЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ФОРМЫ ИХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Статья посвящена одному из важнейших научных вопросов современных научных и академических кругов. Реальная научно-практическая задача обоснования направлений и форм совершенствования законодательства в сфере образования в современных условиях развития новых политических, правовых и социально-экономических отношений тесно связана с более широким теоретическим и правовым мышлением. В сфере образования их формирование на основе соответствующего механизма правового регулирования во многом зависит от понимания характера и содержания образовательных правовых отношений, их взаимосвязи с другими правовыми отношениями. Существует большая зависимость от этой области, а также от концепций принципов и методов их регулирования. Эта серьезная теоретическая и правовая проблема требует тщательного изучения и научно-методического обоснования, что особенно важно для формирования теоретических основ и методологических подходов к ее изучению.

Реализация структурированного подхода, наряду с другими общепринятыми и специализированными научно-методологическими методами теоретического и правового исследования, позволяет системе конкретных знаний о системе правоотношений в сфере образования и об образовательных правоотношениях, выявить и изучить ее особенности, роль и функции в упомянутой системе правовых отношений.

В контексте данного исследования образование в различных контекстах понимается как нематериальная концепция духовности, набор знаний, навыков и ключевых компетенций, которые выявляются с помощью педагогики. В то же время его можно рассматривать как специально организованный процесс и целенаправленную деятельность. В некоторых особых случаях образование представляет собой систему, которая взаимодействует с учебными планами и государственными стандартами образования на разных уровнях.

Ключевые слова: образование, научные подходы, право на образование, форма обучения, реализация права на образование, стратегия, модернизация системы образования, системный подход, функционализация системы образования.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF A SYSTEMATIC STUDY OF EDUCATIONAL RELATIONS AND THE FORMS OF THEIR LEGAL REGULATION

The article is devoted to one of the most important scientific issues of modern scientific and academic circles. The real scientific and practical task of substantiating the directions and forms of improving legislation in the field of education in modern conditions of the development of new political, legal, and socio-economic relations is closely linked to broader theoretical and legal thinking. In the field of education, their formation on the basis of the appropriate mechanism of legal regulation largely depends on an understanding of the nature and content of educational legal relations, their relationship with other legal relations. There is great dependence on this area, as well as on concepts of principles and methods for their regulation. This serious theoretical and legal problem requires careful study and scientific and methodological substantiation, which is especially important for the formation of theoretical foundations and methodological approaches to its study.

The implementation of a structured approach, along with other generally accepted and specialized scientific and methodological methods of theoretical and legal research, allows the system of specific knowledge about the legal relations system in the field of education and educational legal relations to identify and study its features. Role and functions in the mentioned system of legal relations.

In the context of this study, education in various contexts is understood as an intangible concept of spirituality, a set of knowledge, skills and key competencies that are identified through pedagogy. At the same time, it can be considered as a specially organized process and purposeful activity. In

some special cases, education is a system that interacts with curricula and government education standards at different levels.

Key words: education, scientific approaches, the right to education, form of training, realization of the right to education, strategy, modernization of the education system, systematic approach, functionalization of the education system.

Сведение об авторе:

Хомидов Джонибек Убайдович – соискатель кафедры психологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

About the autor:

Homidov Jonibek Ubaydovich - Applicant at the Department of psychology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

**АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ ОМУӢИШИ ЗАБОНИ
АНГЛИСӢ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ**

Чамолбии Ӣ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати мустақил ва соҳибхитӣ буда, қадамҳои аввалини худро дар роҳи ташкили давлати демократӣ, ҳуқуқӣ ва дунявӣ гузошт, ки татбиқи тағйирот дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавии ҷомеаҳо дар назар дошт. Гирифтани мақоми узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ, густариши робитаҳои байналмиллалӣ, таҳкими ҳамкориҳои иқтисодӣ ва шарикӣ бо бисёр кишварҳо, амиқтар шудани равандҳои ҷаҳонишавӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти моддӣ ва маънавии ҷомеа ва равандҳои пайваста ҳамгирӣ ва муҳоҷират зарурати фароҳам овардани шароити мусоидро ба ин дигаргуниҳо тақозо мекунад. Сатҳи муосири технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ҷустуҷӯи усулҳои нави идоракунӣ соҳаи муоширати инсониро тақозо мекунад, ки дар он нақши муҳим ба забон мансуб аст.

Дар ин бора Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо иброз доштааст, ки сиёсати забонҳои ҳукумат дар баробари забони тоҷикӣ фаъолияти баробари забонҳои дигарро таъмин карда, имкон медиҳад, ки онҳо азхуд карда шаванд. Гузашта аз ин, донишҷӯи забонҳои русӣ ва англисӣ ҳеҷ гоҳ ба зиёни забони давлатӣ оварда наметавонад.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон аз 4 апрели соли 2003 “Дар бораи тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014” муайян гардидааст ва боиси он гардид, ки боз ҳам барои омӯзиши забони хориҷӣ дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ шароити мусоид фароҳам оваранд. Вақте ки равобӣ байналмилалӣ давлати мо бо давлатҳои дигар рушд мекунад, тақвият ва густариш меёбад, аини замон таълими забони хориҷӣ дар мактаб аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Дар шароити муосири раванди педагогӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ омӯзиши забони англисӣ яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ моҳияти таърихӣ-ҳалқӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ - педагогӣ дошта ба ҳисоб меравад. Забони хориҷӣ ҳамчун фан ба таълими умумии хонандагон мусоидат мекунад, тафаккур ва нутқи онҳоро инкишоф медиҳад. Махсусан ташаккули қобилиятҳои эҷодии хонандагон дар омӯзиши забони англисӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим ба шумор меравад.

Инкишофи қобилиятҳои эҷодии хонандагон бидуни ҷамъбасти таҷрибаи истифодаи дарсҳои забони англисӣ дар низомии таълиму тарбия ғайриимкон аст. Омӯзиши забони англисӣ, таърихи инкишофи он ва фарҳанги маишии ҳалқиро зарур аст, ки на танҳо ҳамчун фаъолияти хонандагоне, ки ба омӯзиши забони англисӣ равона шудаанд, балки яке аз шароити мусоид баҳри омӯзиши забони хориҷӣ ва инкишофи қобилиятҳои эҷодии хонандагон мактабро бо маводи мушахаси ҳаёти таъмин менамояд. Ташаккули қобилиятҳои эҷодии хонандагон ба рушди зехнии эҷодӣ таъсия мекунад ва махсусан аз ҷунин ҷузъҳо асос ёфтааст:

- Ҷузъҳои таҳлилӣ - мутаносибан тафаккури концептуалӣ - мантиқӣ - мантиқӣ, зудҳаракатӣ, интиҳобӣ, ассосиативӣ, қобилияти фарқкунӣ ва ғайра;

- Ҷузъҳои эҳсосӣ (сенсорӣ - тафаккури тасвирӣ): дурахши тасвирҳо, арзёбии эҳсосии рӯйдодҳо, далелҳо, зухурот ва ғайра.

- Чузъҳои эҷодӣ (тафаккури визуалӣ ва муассир): чустучӯи қарорҳои оқилона (ғайриоддӣ, асолати худ, аз байн бурдани стереотипҳо), қобилияти пешгӯии натиҷа, хоҳиши синтез кардани дониш ва малакаи бехтарини ғайриоддӣ, интихоби ҳалли бехтарин аз имконоти имконпазир ва қобилияти асоснокии интихоби дуруст.

Омӯзгор бояд дар ҳар як дарс хонандагонро ба рушди маҳорати эҷодӣ рағбат сохта, мусоидат кунад. Танҳо дар ҷараёни ғайриоддӣ душвори ҷиддӣ метавон сифатҳои муайянро ташаккул дод ва ба дарсҳо шавқ пайдо кард. Гуногунии шаклҳои кори дидактикӣ боиси ташаккули мақсадҳои мухталиф ва барои қорҳои мустақилона вақти зиёд ҷудо гардидани вақт низ мегардад.

Азҳудкунии дониш, малака ва малақаҳои мустақили қорӣ хонандагонро ба қорҳои эҷодӣ водор мекунад ва тафаккури эҷодиро инкишоф медиҳад, барои истифодаи онҳо дар системаи ғайриоддӣ касбӣ замина фароҳам меорад. Он қобилияти гуфтугӯӣ, шифоҳӣ ва хаттиро такмил дода, ба изҳори ақидаҳо, эҳсосот ва ҳиссиёт, инчунин маҳорати баҳс кардан мусоидат мекунад. Агарчи қадаре ки супоришҳои гуногун истифода шаванд, ҳамон қадар натиҷаҳо самараноктар мегарданд. Таҳлили дарсҳои забони англисӣ нишон медиҳанд, ки рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагон дар асоси ба назар гирифтани шартҳои зерин натиҷаи самараноктар медиҳад:

- талабот ба маҳорати касбӣ ва салоҳияти муаллим;
- мавҷудияти заминаи баланди моддию техникии мактаб ва ҳамкории самарабахши ҳадамоти методологӣ ва иҷтимоию педагогӣ;
- мавҷудияти шароити мусоиди рағбат дар мактаб; муносибатҳои боварӣ;
- рағбати ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ мустақиман ба ғайриоддӣ таълимӣ-маърифатӣ ва амалӣ алоқаманд аст;
- усулҳои педагогӣ, шакли усулҳои таълими забони англисӣ ба хусусиятҳои синнусоии инфиродӣ мувофиқанд ва қобилияти психофизиологии наврастон, амалӣ сохтани муошират бо хонандагон тавассути бозҳои дидактикӣ;
- истифодаи системаи вазифаҳои таълимию эҷодӣ дар сатҳи гуногуни мушқилот, ки ба фардияти хонандагон ва дараҷаи омодагии ӯ нигаронида шудаанд; рад кардани шаклҳои фармон ва усулҳои қор;
- ташаккул ва рушди ҳислатҳои мусбати шахсият (эҷодқорӣ, ҳассосияти эҳсосотӣ, завқи бадеӣ, меҳнати душвор, муҳаббат ба Ватан, муҳаббат ба забони модарӣ ва забонҳои дигар, эҳтиром ба худ ва дигарон ва ғайра), аз ҷумла дар заминаи таҳсил сурат мегирад;
- истифодаи қорҳои беруназсинфӣ;

Дар дарсҳои забони англисӣ метавон барои инкишофи малақаҳои эҷодии хонандагони синфҳои болоӣ аз шаклҳои зерини қор: аз машқҳои амалӣ, истифодаи сурудҳо ва шеърҳо, қори хонагӣ, пешбурди рӯзнома, истифодаи барномаҳои компютерӣ, ҳимояи рефератҳо ва лоихаҳо, бозҳои қорӣ, конфронсҳо, қор бо матн, муқола ё монолог, ки ба таври ғайриоддӣ сохта шудааст, истифода бурдан лозим аст.

Шаклҳои ғайрианъанавии дарси англисӣ, ҷун қоида, пас аз омӯзиши мавзӯ ё якҷанд мавзӯ иҷрои вазифаҳои назорати таълимӣ иҷро карда мешаванд. Ҷунин дарсҳо дар шароити ғайриоддӣ ва ғайримукаррарӣ мегузаранд. Ҷунин тағйирот дар муҳити шинос тавсия дода мешавад, зеро он ҳангоми ҷамъбасти қор ҷазои идона эҷод мекунад, монанди рағбатро, ки дар шароити анъанавӣ ба вучуд меояд, аз тарси ҳато ба вучуд меояд. Шаклҳои ғайрианъанавии дарси забони ҳориҷӣ бо иштироки ҳатмии тамоми хонандагони гурӯҳ / синф сурат мегирад ва инчунин бо истифодаи ҳатмии воситаҳои шунавой ва аёнӣ амалӣ карда мешавад.

Дар айни замон, дар амалияи таълими забонҳои ҳориҷӣ дар мактабҳои русӣ, усули лоихавӣ васеъ истифода мешавад, ки хонандагонро бо ғайриоддӣ илмӣ шинос мекунад, эҷодиёт, мустақилият ва асолати тафаккурро инкишоф медиҳад. Ғайриоддӣҳои лоиха дониши хонандагонро дар рағбати қор ба таври назаррас васеъ ва амиқтар мекунад ва онҳо аз ҷадидгар омӯхтанро ёд мегиранд, қобилияти истифодаи забон ва ташаккули малақаҳои зехнии маълумоти умумиро оид ба қор бо иттилоот бо забони англисӣ меомӯзанд. Ҷикрҳои хонандагон дар ин ҳолат банд аст, зеро онҳо водор месозад, ки ҷӣ гуна роҳи ҳалли мушқилот, дарёфт кардани далелҳои эътимодбахш, роҳи дурусти интихобшударо чустучӯ намоянд. Ҳангоми иҷрои вазифаҳои эҷодӣ хонандагон адабиёти иловагӣ, ВАО ва Интернетро истифода мебаранд. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки қори лоихавӣ ба марҳилаҳо ҷудо карда мешавад:

Марҳилаҳои лоиха:

1. Ҳавасмандкунӣ, муаррифии вазъиятҳо, ки имкон медиҳанд як ё якҷанд мушқилоти мавзӯро муҳокима кунед. Ба ибораи дигар, хонандагонро ба қори тарроҳӣ

барангезонидан лозим аст: I've got a new flat. - Ман хонаи нав сохтам. Would you like to learn something about it? - Мехоҳед дар ин бора чизе омӯzed? Ask me questions! Ба ман саволҳо диҳед! And what about you? - Ва дар бораи шумо чӣ? Perhaps you'll do a project about your flat. (гӯш кардан / гуфтан) - Эҳтимол шумо дар бораи манзили худ лоиҳае мекунед. (гӯшкардан / гуфтан) фаъол кардан.

2. Choose the topic of the project.- Мавзӯи лоиҳаро интихоб кунед. Пешбари фарзияҳо барои ҳалли масъалаи муайяншуда (ҳучуми зехнӣ). Муҳокима ва асоснокии ҳар як фарзия. Дар марҳила, кор бо тамоми синф идома дорад, хонандагон фарзияҳо баён мекунанд, баҳс мекунанд, чизе пешниҳод мекунанд (шаклҳои муҳокима).

3. Practising Language skills.- Амал кардани малакаҳои забон. Муаллим бо хонандагон дар интихоби луғат кӯмак мерасонад (пурсиш, сухани ғайримустақим).

4. Designing the written material. -Тарҳи маводи хаттӣ. Муҳокимаи усулҳои санҷиш аз фарзияҳои қабулшуда дар гурӯҳҳои хурд (дар ҳар як гурӯҳ тибқи фарзия), муҳокимаи манбаъҳои имконпазири иттилоот барои санҷиши гипотеза пешниҳод карда мешавад. Муҳокимаи тарҳи натиҷаҳо.

5. Хонандагон дар гурӯҳҳо кор мекунанд, саволномаҳо тартиб медиҳанд, surveys-барои пур кардани мавзӯи лоиҳа (навиштан, гуфтан).

6. Ҷамъовариҳои иттилоот бораи пурсиш, мусоҳиба (гуфтугӯ / навиштан + хондан / гӯшкардан).

7. Маълумоти коллажҳо. Ҳамзамон, хонандагон метавонанд дар алоҳидагӣ ва дар гурӯҳҳо кор кунанд, диаграммаҳо созанд, доир ба маълумоти ба дастовардашуда хулосаҳо бароранд.

8. Муҳофизати лоиҳаҳо (гипотезаҳо барои ҳалли масъала) -и ҳар як гурӯҳ бо муқобилият аз ҷониби ҳамаи ҳозирон ва намоиши мавод: муттаҳид кардани ҳама маводҳо ба як воҳид ва гирифтани натиҷаҳои ниҳой ва он метавонад рӯзномаи деворӣ, роҳнамо барои шаҳр (минтақа, хона), кате, пӯшиш, презентатсияи хурд, конфронс, маҷалла ва ғайра.

Ҳамаи ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки дарсҳо ба таври эмотсионалӣ бо усулҳои омӯхтани бозӣҳо ва усулҳои ғайрибозӣ чараён гиранд. Инкишофи нутқи хонандагон на танҳо бо забони англисӣ, балки бо забони модарӣ низ ба назар гирифта мешавад.

Дар амалияи усули лоиҳавӣ омӯзгорони фанни забони англисӣ хусусиятҳои синну солӣ ва фардии толибилмонро ба инобат мегиранд ва ин усулро таври васеъ истифода мебаранд. Агар дар оғози омӯзиши забон инҳо лоиҳаҳои оддӣ бошанд бидуни презентатсия дар мавзӯҳои ба мисли "Дар бораи ман", "Оилаи ман", "Бозии дӯстдоштаи ман", "Петони ман".

Дар омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ омӯзгорон бештар лоиҳаҳоро дар мавзӯҳои ба мисли: "Тарзи солими ҳаёт - Healthy way of life", "Мусоҳибаи корӣ - A job interview", "Бигзор шаҳри мо обод бошад - Let's make our town prosper", "Ярмаркаи ҷойҳои корӣ - Crazy job fair", ба роҳ мебаранд, ки ин дар амалияи забон мусоидат мекунанд. Хонандагон озод ҳарф мезананд ва аз гуфтан наметарсанд ва супоришҳо манфиатбахш низ мебошанд, зеро онҳоро хонандагон дар ёд доранд. Қайд кардан бомаврид аст, ки нақши бозӣҳои дидактикӣ дар раванди омӯзиши забони англисӣ, агар аз таҷрибаи ҳаётии онҳо бо забони модариашон сурат гирад, аҳамияти хеле муҳим доранд. Истифодаи бозӣҳо як роҳи муассири такрори зухуроти забонист. Умуман, хонандагон бозӣҳоро дӯст медоранд, ки дорой унсури лаззат мебошанд, зеро бозӣҳо ҳавасмандии онҳоро афзун мегардонанд. Бозӣҳо, ки ба малакаи хонандагон вобастаанд, дилгиркунанда мешаванд, зеро ҳамон бачаҳои қобилиятнок ғолиб мешаванд ва шавқу рағбати аксари бозигарон паст мешавад. Аксари бозӣҳо рақобатпазиранд ва як шахс ё даста метавонанд ғолиб шаванд. Истифодаи бозӣҳои гурӯҳӣ ба гурӯҳ кӯмак мекунад, ки фишори рақобат ба як шахс кам карда шавад. Истифодаи бозӣҳои мухталиф барои ҷалби хонандагон бо забони хориҷӣ, барои комёб шудан дар омӯзиши забони англисӣ шароит фароҳам меорад. Хонандагоне, ки дар фаъолияти бозӣ ширкат меварзанд, доираи дониш, маҳорату малакаҳои забондонии онҳо ташаккул меёбанд ва такмил медиҳанд. Бозӣҳо ба хонандагон кӯмак мерасонанд, ки шахсияти эҷодӣ бошанд, дар ҳама гуна тичорат эҷодкор буданро ёд гиранд. Эҷодкорӣ дар тичорат ин маънои сифатан ва дар сатҳи баланд иҷро карданро дорад. Дар ҳама гуна фаъолият эҷодиёт ин тақомул ва пешрафти пайвастаи шахсият мебошад, ба наврасон ва ҷавонон шодии эҷодкорӣ меорад. Масъулият ҳамеша қабули қарорҳо - ҷӣ кор кардан, ҷӣ гуфтан, ҷӣ гуна ғолиб шуданро дар бар мегирад. Хоҳиши ҳалли ин масъалаҳо фаъолияти рӯҳии бозигаронро суръат мебахшад. Агар наврас бо забони хориҷӣ фикр кунад? Албатта, имкониятҳои фароҳами таҳсил дар ин ҷо ҷӣ доранд ва онҳо дар ин бора фикр

намекунанд. Барои онҳо бозӣ, пеш аз ҳама, таҷрибаи ҷолиб аст, зеро дар бозӣ ҳама баробаранд. Вай ҳатто барои хонандагон заиф имконпазир аст. Ҳисси баробарӣ, фазои дилгармӣ ва шодмонӣ, ҳисси иҷрокунии вазифаҳо - ҳамаи ин ба хонандагон имкон медиҳад, ки озодона бо забони англисӣ ҳарф зананд ва инчунин ҳисси қаноатмандӣ пайдо мекунанд.

Бозиҳо ба вазифаҳои зерини методологӣ мусоидат мекунанд:

- омодагии равонии хонандагон барои муоширати шифоҳӣ;
- таъмини эҳтиёҷоти табиӣ ба маводи такрории онҳо;
- таълим додани хонандагон дар интихоби варианти дурусти нутқ;

Ташкили бозиҳои дидактикӣ дар дарс ба омилҳо; мақсад, шароит ва вақти ҷудошуда вобаста аст. Масалан, агар бозии машқ барои таълими ибтидоӣ истифода шавад, он метавонад 20-25 дақиқаи дарсро дар бар гирад. Дар оянда, ҳуди ҳамин бозиро метавон бо такрори маводи қаблӣ гузаронид. Бозиҳои якхела дар марҳилаҳои гуногуни дарс истифода бурда мешавад.

Дар хотир бояд дошт, ки дар раванди самарабахшии бозиҳо, ҳисси таносубро риоя кардан лозим аст, зеро он боиси хасташавӣ гардида, таъсири эҳсосоти худро гум мекунанд. Истифодаи бозиҳо дар дарсҳои забони хориҷӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки нерӯи шахсии ҳар як хонанда, ҳислатҳои мусбати шахсии ӯ (меҳнатдӯстӣ, ғаъолият, мустақилият, ташаббус, қобилияти қор қардан дар ҳамқорӣ ва ғайра) амиқтар ошқор қарда шуда, ҳавасмандии таълимӣ ниғоҳ дошта ва мустақам қарда шавад.

Ҳангоми банақшагирии дарсҳо омӯзгорон бояд на танҳо фикр қунанд, ки хонандагон қалимаҳои нав, ин ё он сохторро ба ёд хоҳанд овард, балки бояд барои инқишофи шахсияти ҳар як хонанда имқониятҳо фароҳам оваранд. Барои ниғоҳ доштани диққати хонандагон ба омӯзгорон доништан лозим аст, қикадом усулҳои қор онҳоро шавқманд қарда метавонанд. Ҳар як омӯзқори забони англисӣ бояд пайваста барои баланд бардоштани сифат ва самарабахшии омӯзиши забони англисмаҳорату қобилияти таълимӣ дошта бошад. Вазифаи асосии омӯзгор аз он иборат аст, ки ҳавасмандии хонандагонро бедор намуда, онҳоро ба омӯзиши забони хориҷи ҳидоят намояд.

Ҳадафи таълими забони англисӣ дар мактаб ташаққули салоҳияти фарҳангии хонандагон аст, ки он дар қобилияти муоширати шифоҳӣ амалӣ қарда мешавад. Қалиди ғаъолияти бомуваффақияти нутқи хонандагон дар дарсҳои забони англисӣ мебошанд, ки бо усулҳои гуногун дар давоми дарсонҳо дар бораи фарҳанги қишварҳои омӯхтаашон маълумот пайдо намуда, дониши худро дар бораи мероси фарҳангии қишвари ҳеш ва диғар қишварҳо васеъ мекунанд ва имқони ғаъолона иштирок қардан дар муқоламаҳо доранд.

Ин навъи дарсҳо имқоният медиҳанд, ки шавқу завқи хонандагон ба фанҳои омӯхташуда баланд бардошта шавад, дар онҳо мустақилияти эҷодӣ, тафакқури эҷодӣ инқишоф дода мешавад ва тарзи қор бо манбаъҳои гуногуни дониш омӯхта шавад.

Ҳангоми қамъбааст аз мавзӯи "Муҳити атроф" омӯзгорон метавонанд аз усули "Ҳуқмро пур қунед" истифода баранд: Баҷаҳо дар як давра бо як ҳуқм суҳанронӣ қарда, ибтидои ибораро аз экрани инъикосқунандаи тахта интиҳоб мекунанд [11, с. 58- 64]:

Имрӯз ман фаҳмидам ... Қолиб буд ...- Today I have learned... It was interesting...

Ин мушқил буд ... Ин осон буд ...- It was difficult.... It was easy...

Ман фаҳмидам, ки ....- I realized that....

Қоло ман метавонам ...- Now I can...

Ман ҳайрон будам ... Дарс ба ман ... Маълум буд, ки ...- I was surprised... Lesson gave me ... It's clear that...

Баъди ба итмом расонидани мавзӯи «Нақши ман», омӯзгорон метавонанд хонандагонро барои навиштани эссе даъват қунанд, ки масъалаҳоро тақозо мекунанд, ки далел ва далелҳои мавқеи онҳоро талаб мекунанд:

Қаро ман ба ин шахс ҳайрон мешавам? Шаҳсе, ки ба ман илҳом мебахшад.- Why do I admire this person? The person who inspires me.

Сифатҳои инфиродӣ ва қасбӣ, ки ба қас имқон медиҳад, ки муваффақият ба дасторад.- Personal and professional qualities, enabling a person to gain success.

Барои инқишоф додани қобилияти баҳодихии танқидии қори худ дар дарси мавзӯи «Phrasal verbs»- «Ғеълҳои фразеологӣ», омӯзгорон метавонанд як техникаро аз қабилӣ «Ҳатсайр» истифода баранд. Дар миқёси шакли нардобон, хонандагон қадами ба дастовардаро ҳудашон муайян мекунанд; дар ин усул хонандагон дар қараёни дарс ба дастовардҳо ноил меқарданд, маводро азхуд мекунанд.

Истифодаи усулҳои мухталифи таълим дар омӯзиши забони англисӣ хонандагонро ғаёол мегардонад, қобилияти зехнӣ ва маърифатии онҳоро ташаккул дода, мустақилиятро таъмин менамояд. Масалан: дарс дар мавзӯи «Around the world», -"Дар саросари ҷаҳон", хонандагонро барои ташкили маршрутҳои сайёра дар саросари ҷаҳон даъват кардан мумкин аст. Дар ин ҳолат шумо бояд меъёрҳои муайян кунед, ки ба он ҷавобгӯ бошанд, масалан: Сафар бояд беҳатар бошад; давомнокии сафар набояд аз 100 рӯз зиёд бошад; дар ҳар як кишвар шумо метавонед на бештар аз ду шаҳрро ташриф оред; ҳангоми сафар бояд ба қадри имкон ҷойҳои тамошобобро зиёрат намоед.

Сипас ҳама нақшаҳои сафар барои муҳокимаи умумӣ пешниҳод карда мешаванд. Хонандагон то ҷӣ андоза нақша ба меъёрҳо мувофиқат мекунанд, тарафҳои мусбӣ ва манфиро муайян мекунанд. Дар натиҷа, хонандагон роҳи беҳтарини сайёҳиро интихоб мекунанд.

Дар раванди дарс метавонем аз усули пешниҳодкардаи Эдвард де Боно, MD, мутахассиси соҳаи рушди малакаҳои амалии тафаккур истифода барем, то дарсро дар мавзӯи «Nutrition and Health» -«Ғизо ва саломатӣ» -ро инъикос кунем. Техникаи мазкур «Плюс - минус - ҷолиб» номида мешавад [12, с.173]. Хонандагон ташвиқ карда мешаванд, ки қадвали се ва чорро пур кунанд.

Дар сутуни «плюс» -и аввал хонандагон ҳама чизҳои дар дарс маъқулно менависад, аз ҷумла фазо, шаклҳои қор, эҳсосоти мусбӣ ва донишҳои наво, ки ба ӯ муфид аст. Дар зери аломати «минус»хонанда дар бораи он чизе, ки маъқул нест, дилгиркунанда, бефоида ва дар ҳаёти воқеӣ татбиқнашавандаро менависад.Дар сутуни "ҷолиб", хонанда чизи наво менависад, ки дар давоми дарс вай омӯхтааст, инчунин саволҳои, ки меҳоянд ба таври муфассал омӯзанд.

Дар дарси баҳшида ба осори Чарлз Диккенс, «The Adventures of Oliver Twist» - "Саргузаштҳои Оливер Твист", як техникаи инъикосӣ ба монанди "Акрослово" -ро пешниҳод кардан мумкин аст [11,саҳ 64 - 66]. Хонандагон як персонажи китобро интихоб мекунанд ва ба ӯ тавсиф медиҳанд. Ғайр аз ин, ҳар як ҳислати персонаж бояд бо як ҳарф ба номи ӯ сар шавад. Барои ёфтан ва навиштани чунин ҳислат, шумо бояд ҳама маълумоти дар китоб овардашуда барои тавсифи ҳислати он таҳлил кунед. Масалан:O-orphan L-loyal I-intelligent V-versatile E-emotional R-romantic- О - ятим Л - вафодори ман - соҳибакл V - фарогири Э - эмотсионалии R – ошиқона. Барои арзёбии қори худ дар дарс дар мавзӯи «Суханронии гузоришшуда» ба хонандагон ибораи «Фразеологӣ ё масал» пешниҳод кардан мумкин аст. Ҳар як хонанда бояд барои худ фразеологизм ё масалеро интихоб кунад, ки ҳадди ақал қори ӯро дар дарс инъикос кунад. Масалан:“To work fingers to the bone.- Барои қор қардани ангуштҳо ба устухон”. “To know neither rest nor peace.- Бидонед, ки на оромӣ ва на осоиштагӣ».«To turn as a squirrel in a wheel. – Барои қарх ҳамчун қархи қарх». «To work any old way – Ба қор қардани ягон роҳи кӯҳна». “To twiddle someone’s thumbs -Барои ангушти қор ангушти қасе”.

Барои қори гурӯҳӣ дар мавзӯи «In the news» - "Дарси навиғарӣ", хонандагонро барои қамъоварии ахборот даъват мекунем. Ҳамзамон, хонандагонро бо меъёроҳе, ки тавассути онҳо қорҳои анҷомдода арзёбӣ қарда мешаванд, шинос қардан зарур аст. Навиғариҳо бояд ҷолиб ваҳабарҳо бояд муҳим бошанд. Вақт набояд аз 5 дақиқа зиёд бошад. Хонандагон бояд фикри худро оид ба ҳар як навиғариҳо изҳор кунад.Дар давоми супориши мазкур хонандагон бояд навиғариҳои имрӯзаро дар тамоюлҳои қаҳонӣ таҳлил кунанд, қори рӯзноманиғорони қасбино омӯзанд ва муваффақияти барномаҳои ҳуби ҳабариро биқарманд. Пас аз он синф ҳамаи видеоролиқҳои сабтшударо якқоя нусқабардорӣва ҳар як қорро таҳлил мекунанд, қиҳатҳои қавӣ ва заифиро муайян намуда, мундариҷаи иттилоот ва муарриғиро арзёбӣ мекунанд.

Барои инъикоси ғаёолияти худ дар дарс ба хонандагон дар қисми охири қор метавон пешниҳод қард: тавсиф қардани қори худро дар дарс бо интиҳоби яке аз вариантҳои қавоб бо далел ва далел, масалан:Бо дарҳости устод посух дод, аммо ҳато. Вай бо ташаббуси худ дуруст қавоб дод.Қавоби қурра ё ноқурра дод. Ман қавоб дода натавонистам.Ҳангоми қамъбасти дарс шумо метавонед "Ташаккур" -ро инъикос кунед. Ҳар як хонанда бояд қори қамсинфони худро дар дарс арзёбӣ кунад ва қасеро интихоб кунад, ки меҳояд барои қамқорӣ дар дарс барои қумак ё маводи шавқоваре, ки ба дарс омода намудааст, ташаккур кунад. Ин усул дарсро бо ёддошти мусбат анҷом медиҳад.

Ҳар он чизе, ки дар дарс оид ба ташкили ғаёолияти рефлексивӣ анҷом дода мешавад, ин худ як ҳадаф нест, балки омодагӣ барои инъикоси бошууронаи доҳилӣ, ташаккули сифатҳои шаҳсият: аз қабил мустақилият, соҳибқорӣ ва рақобат.

Раванди инъикос бояд гуногунчабха бошад, баҳодиҳӣ на танҳо аз ҷониби шахс барои худи ӯ, балки одамони атроф низ гузаронида мешавад. Рефлексия дар дарс ин фаъолияти муштараки хонандагон ва омӯзгорон мебошад, ки имкон медиҳад раванди таълим беҳтар карда шавад ва шахсияти ҳар яки онҳоташақкул дода шавад. Таҷрибаи кори омӯзгорон нишон медиҳад, ки хангоми такмили малакаҳои инъикосӣ хонандагон дар ҷараёни таълим метавонанд ба натиҷаҳои назаррас ноил гарданд ва мотивҳои хониши онҳо инкишоф ёбанд.

Хулоса, мувофиқи меъёри талаботи сифати таҳсилот тавассути рушди инъикосӣ метавонем, ба рушдиқобилиятҳои эҷодӣ, майлу ҳавас, амалиётҳои тафаккури зеҳнӣ, фаъолияти мустақилона ва маърифатӣ, ба ташаккули салоҳиятҳои хонандагон ба таври назаррас ва мақсаднок таъсир расонем ва махсусан дар ин самт омӯзиши забони хориҷӣ муассир буда, як ҷузъи ҳатмӣ маълумоти миёна ва олии махсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Концепция развития иноязычного образования Республики Казахстан. — Алматы, 2010. — С. 8. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.litsoch.ru/referats/read/251866/>.
2. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А.А. Бизяева. — Псков: ПГПИ им.С.М.Кирова, 2004.
3. Ариян М.А. Повышение самостоятельности учебного труда школьников при обучении иностранным языкам / М.А. Ариян // Иностранный язык в школе. — 1999. — № 6. — С. 17–21.
4. Щедровицкий Г.П. Рефлексия и ее проблемы / Г.П. Щедровицкий // Рефлексивные процессы и управление. — М.: Академия, 2004. — С. 47–54.
5. Лефевр В.А. Лекции по теории рефлексивных игр / В.А. Лефевр. — М: Когито-Центр, — С. 218.
6. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам / В.А. Артемов. — М.: Просвещение, — С. 279.
7. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004.
8. Карпов А.В. Рефлексивность как психологическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. — 2003. — № 5. — С. 45–57.
9. Рындак В.Г. Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя / В.Г. Рындак // Педагогический вестн. — М., 1997. — С. 42.
10. Журба Н.Н. Возможности портфолио в оценивании достижений обучающихся / Н.Н. Журба // Классный руководитель: науч.-метод. журнал. — 2014. — № 7. — С. 4–20.
11. Щедровицкий Г.П. Рефлексия в деятельности. Мышление. Понимание. Рефлексия / Г.П. Щедровицкий. — М.: Наследие ММК, 2005. — С.58 – 64.
12. Эдвард де Боно. Научите себя думать. [Электронный ресурс] / Эдвард де Боно. — 1995. — С. 173. — Режим доступа: [http://www.pseudology.org/webmaster/Bono_Nauchite Sebya Dumat Samou chitel pdf](http://www.pseudology.org/webmaster/Bono_Nauchite%20Sebya%20Dumat%20Samou%20chitel.pdf).

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Автор в своей статье рассматривает основы психолого-педагогических особенностей изучения английского языка старшеклассников. Автор показывает, что изучение английского языка способствует в формировании творческих, умственных, познавательных способностей учащихся. А также автор в своей статье указывает, что организации различных форм обучения оказывает непосредственное влияние на формирование дидактических целей.

Особенно в содержании статьи автор на примере раскрывает способы организации виды обучения английского языка.

Таким образом, по мнению автора цель изучения английского языка и её формы организации способствуют в формировании культурной компетентности учащихся, так как она направлена на всестороннее развитие личности старшеклассников.

Ключевые слова: обучение, деятельность, творческие способности, методы, учитель, развитие учащихся, конкуренция, навыки, умения, коммуникативные способности, личность, мышление, речь, сотрудничество, рефлексия, типы уроков, самостоятельная работа, мотивы.

PSYCHOLOGICAL- PEDAGOGICAL BASES OF ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN HIGH SCHOOL STUDENTS

The author in her article considers the basics of psychological and pedagogical features of the flow of the English language of high school students. The author shows that the study of the English language contributes to the formation of creative mental, cognitive abilities of students. In addition the author in her article points out that the organization of various forms of training has a direct impact on the teaching of didactic goals.

Especially in the content of the article, the author on an example reveals ways of organizing types of leaning English.

Thus, according to the author, the purpose of studying English and its form of organization contribute to the formation of cultural competence of students, as it is aimed at the comprehensive development of the personality of high school students.

Key words: *training (teaching), activities, creativity, methods, teacher, student development, competition, skills, abilities, communication skills, personality, thinking, speech, cooperation, reflection, types of lessons, independent work, motives.*

Сведения об авторе:

Джамолбии Х. – ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел: (992) 933-08-73-77.

About the author:

Jamolbii H. – assistant of the chair of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. Phone: (+992) 933087377.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОЦЕССА НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ

Абдурахманов М.Х.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Следует отметить что эффективность процесса нравственного воспитания определяется достигнутым результатом – уровнем нравственной воспитанности школьников и уровнем нравственной зрелости детского коллектива, которые мы рассматриваем как основные критерии оценки воспитанности. Вместе с тем достигнутый результат нужно сопоставить с затратами времени и сил педагога и воспитанников.

Достижение высокого результата при экономии времени и сил взрослых и детей свидетельствует об эффективности организуемого педагогом воспитательного процесса».

Проведенные в школе №21 города Душанбе утренники встречи, фестивали были посвящены, в основном, памятным датам календаря:

«Здравствуй, новый год» (1 января), «Юный антифашист» (8 февраля), «Защитники Родины» (23 февраля), «Моя мать – мое счастье» (8 марта), «Праздник весны – Навруз» (21 марта), «День космонавтики» (12 апреля), «Мы за мир» (9 мая), вечера, посвященные миру и дружбы.

Руководствуясь Законом Республики Таджикистан «Об образовании» и Концепцией национальной школы, педагогические коллективы и классные руководители, учителя-предметники общеобразовательных школ ведут плодотворную работу по реализации поставленных перед ним новых задач, среди которых основных задач особо выделена задача – улучшить учебно-воспитательный процесс, создать необходимые условия и для обучения и воспитания детей, а также эффективно организовать общественно-полезный труд учащихся. [3. РТ. 1994].

Работая над выполнением основной задачи школы «Оптимизация учебно-воспитательного процесса», педагогический коллектив, классные руководители школы №15 г. Душанбе направляют большие усилия на повышение качества учебно-воспитательного процесса, совершенствование содержания урока, как основной формы обучения и воспитания учащихся.

Серьезное внимание уделяется работе начальных классов в школе №21 г. Душанбе, так как фундамент всех знаний и навыков закладывается именно в начальной школе.

Руководство школы неустанно стремится улучшить качественный состав учителей. Почти все учителя начальных классов имеют высшее образование и многолетний опыт работы. В 2015-2016 учебном году отдельные учителя достигли определенных успехов в учебно-воспитательной работе. Здесь можно отметить учительницу 1^{«В»} класса Петровскую Ирину Васильевну, которая добивается того, чтобы ее учащиеся бегло читали, правильно считали, чтобы у них была высоко развита самостоятельность. Свои уроки Ирина Васильевна проводит на высоком профессиональном и методическом уровне. Уроки ее всегда насыщены дидактическим материалом, что позволяет ей выработать у своих воспитанников навыки самостоятельного суждения и умения высказать собственные мысли.

Необходимо отметить тех учителей, которые добились хороших результатов в обучении и воспитании учащихся школы №21 г. Душанбе. Это Назирова Г.Ш., Сайманова З.И., Мухиддинова Н.К. и другие. Эти учителя постоянно весь свой талант, творчество, энергию отдают детям, что в конечном результате дает свой плод.

Подводя итоги о нравственном воспитании младших школьников, нельзя оставить без внимания и некоторые недостатки и упущения, наблюдаемые в работе отдельных учителей младших классов.

- большая воспитательная работа, проводимая в начальных классах, способствует воспитанию у детей высоких нравственных качеств личности таких, как доброта, благородство, трудолюбие, уважение к старшим, гуманизм и т.д. Однако, к сожалению, в отдельных классах нравственное воспитание подменяется формальным соблюдением нравственных норм и правил. Также встречаются случаи, когда учащиеся начальных классов не могут вести себя в общественных местах, допускают грубость, мальчики обижают девочек, не хотят трудиться, растут белоручками.

- порою в школе увлекаются ориентацией учащихся на будущее – будущий труд, будущее поведение... Вместе с тем школьники уже с первых дней посещения школы сталкиваются с различными проблемами. Поэтому очень важно и своевременно научить правильно решать их уже сегодня, в школе, дома, на улице, научить отзывчивости, душевности, сопричастности к делам коллектива и своих товарищей. [2, с.3].

Система воспитания подрастающего поколения имеет своей целью формирование личности нового типа. Основное место в ее структуре занимают моральные свойства, которые проявляются в сознании и реализуются в деятельности и отношениях, в социальном поведении. Как было отмечено, нравственное развитие личности происходит в единстве основных компонентов: социальной среды, воспитания и самовоспитания.

Воспитание молодого поколения, формирование качеств нового человека, активного строителя демократического общества является задачей исключительной важности, ибо молодежь – это будущее любого общества. Именно молодым предстоит продолжить великие дела, начатые их отцами и дедами. Как известно, на сегодняшний день более четверти населения Таджикистана составляют дети и свыше половины – молодежь. Именно поэтому и заключается главный смысл воспитательной деятельности – растить настоящего гражданина – человека идейно убежденного, гармоничного, духовно богатого, красивого в своих помыслах и действиях.

В современной общеобразовательной школе функции нравственного воспитания направлены на внесение в сознание школьников знаний о моральных нормах и принципах и нормах демократического общества, на организацию жизни учащихся и вовлечение их разнообразную деятельность, формирующую нравственные отношения, в которых отражаются моральные требования общества. В совокупности эти функции выполняют основную задачу нравственного воспитания: преобразовать представления и знания о нравственных нормах и принципах во внутренние побудители развития школьника, таких, как совесть, честь, достоинство, долг, в навыки и привычки нравственного поведения, неотъемлемые для человека качества в системе нравственных отношений современного светского, демократического общества. [1, с.3].

С учетом всех вышеперечисленных педагогических процессов мы можем продвинуться вперед – делу воспитания и формирования нового подрастающего поколения как высоконравственной личности. В ходе проведенных бесед в педагогическом и ученическом коллективах средней школы №15 г. Душанбе мы пришли к выводу, что большим воспитательным потенциалом в нравственном воспитании младших школьников располагает весь учебный материал. – Задача каждого учителя в современных условиях суверенного Таджикистана – говорит учитель таджикского языка и литературы Толиб Азизкулов, - заключается в том, что, готовясь к каждому уроку, нужно четко представлять себе не только образовательное содержание урока, но и воспитательную цель, в соответствии с этим выделить материал, который послужил бы достижению этих целей. Так как воспитание и образование взаимосвязаны, поэтому воспитывающему обучению надо уделять большое внимание.

Каждый урок для младших школьников должен начинаться с воспитательного момента – говорит заместитель директора средней школы №21 Нелла Константиновна Мухиддинова, - и кроме того большим потенциалом в формировании нравственного сознания младших школьников располагает весь учебный материал, который должен быть творчески подготовлен. – В свою очередь уровень нравственного развития детей способствует успешному осуществлению учебной деятельности. Поэтому одна из проблем воспитания детей в семье состоит в нравственной подготовке их к школьному обучению.

Следовательно, важным компонентом нравственного опыта, с которым ребенок приходит в школу, являются представления и навыки, складывающиеся у него в непосредственном социальном окружении, в первую очередь, в семье. Как показывает практика, более старательными, организованными и добросовестными оказываются уж в первом классе дети из

тех семей, где взрослые сами добросовестно относятся к своему труду и стараются в доступной для детей форме разъяснить им смысл такого поведения.

Родители обязаны закреплять за детьми соответствующие их возможностям обязанности: застелить свою постель, убрать игрушки, мыть посуду, следить за своей обувью, одеждой, оказывать посильную помощь старшим и младшим в семье. Причем это осуществляется не на уровне игры, в которую ребенок может играть или не играть по своему желанию, а с установкой на полную ответственность за выполнение каждой своей обязанности. Для таких детей наглядным примером неукоснительного выполнения своих обязанностей по дому является поведение старших членов семьи. Когда нормой повседневной жизни детей является их ответственность перед другими и ответственность других перед ними, то у них формируется чувство собственного достоинства, и они убеждаются в своих возможностях быть полезным другим, успешно справляться с возложенными на них обязанностями. [4,с.21].

В результате проведения ряда экспериментальных работ с учениками начальных классов в школах №№15, 16, 21, Международной школе города Душанбе нами был сформулирован такой вывод: суждения младших школьников о степени нравственности поступка, их оценки в большей мере являются результатом опыта, усвоенного от учителя, от других взрослых, а не своего собственного.

Вышесказанное позволяет сделать вывод, что полноценному анализу ситуации и поступков мешает отсутствие у детей необходимых (хотя и самых элементарных) теоретических знаний о нравственных нормах и ценностях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности.- М., 1994.- 210 с.
2. Харламов И.Ф. Педагогика.- М., 1990, 460 с.
3. Ходаков Н.М. Яшик В. Н. Нравственно-половое воспитание молодежи. М., Знание, 1975.
4. Юсупова С.О., Курбонов Ю.А. Роҳҳои пешгирӣ кардани ҷинойткорӣ дар байни ҷавонон.- Душанбе: Ирфон, 1987, 112 с.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОЦЕССА НАВРСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье рассматриваются теоретические аспекты эффективности процесса нравственного воспитания. Последняя рассматривается об эффективности организуемого педагогом воспитательного процесса.

Ключевые слова: эффективность, процесс, организация, педагог, воспитания, школа, обучения, нравственного воспитания, качество личности.

EFFECTIVENESS OF THE MORAL EDUCATION

The article discusses the theoretical aspects of the effectiveness of the moral education process. The latter is considered about the effectiveness of the educational process organized by the teacher.

Keywords: efficiency, process, organization, teacher, parenting, school, learning, moral education, personality quality.

Сведение об авторе:

Абдурахманов Маруфдҷон Холмуминович - соискатель кафедры общей педагогика Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

About the author:

Abdurahmanov Marufjon Kholmuminovich - applicant of the Department of General Pedagogy of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

УДК 159.9.072.592

АРЗЁБИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИ МАКТАББАЧА

(Дар мисоли Забони модарӣ / тоҷикӣ)

Мирзоматов Н.

Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Забони модарӣ барои ҳар як инсон солимӯ болиғ табаррук ва муқаддас аст, чунки он ёдгор аз модар, модарон, таърихи фарҳанг ва урфу одати халқу миллат аст.

Афсӯс, ки мо, тоҷикон, ҳанӯз на ҳамеша аз хонаю ҳавлию кӯчаю бозор сухани намуна мешунавем. Пас ягона макони маърифату фарҳанг, ҳоса ҷойи омӯхтани забони адабӣ мактаб мемунад. Бинобар ин забони модариро чунон таълим бояд дод, ки меҳру вафои фарзандон ба он рӯз аз рӯз афзун гардад.

Аз қориазёд кардани танҳо қоидаҳои хушкӣ исму сифат ва «ёфтани суффиксу префикс ва бо дефис ҷудо кардани онҳо» мурод ҳосил нашуду намешавад. Бояд нозуқиҳои забони

модарӣ, ғасоҳату назокат ва зебоиҳои онро ҷустуҷӯ кардан, дарк намудан ва минбаъд инкишоф дода истифода бурдани онро омӯзонд. Аз ин рӯ яке аз вазифаҳои асосӣ ва дастовардҳои хеле арзишманди таълими забони модарӣ муҳаббат ба он аст. Ин чунин маъно надорад, ки дӯст доштани забони модарӣ, ин паст задани ягон забони дигар аст, балки эҳтироми забонҳои дигар ва баҳои ҳаққонӣ додан ба имконияту қудрати онҳост низ.

Албатта, роҳҳои гуногуни таълиму омӯзиши забонҳо, аз ҷумла забони тоҷикӣ ҳам, вучуд доранд. Вобаста ба талаби замону ҳаҷон онҳо низ дигар мешаванд, такмил меёбанд, мақсаду вазифаҳои нав ба нав доранду мегиранд. Онро, роҳи беҳтаринро, бояд дарёфт. Ин ба касе муяссар мегардад, ки таҷрибаҳои гуногунро омӯхта, бо имкониятҳои забони модарӣ муқоиса карда, табиати забонро ба эътибор гирифта, тақияҳо ва низоми боварибахши илмӣ дошта бошад, пас натиҷаи ниҳиро дарёбад ва онро равшан идрок намояд. Он гоҳ роҳу равиши таълиму омӯзиш низ равшан мегардад.

Мо бештар ё наҳамеша натиҷаи ниҳиро тасаввур мекунем ё хира тасаввур менамоем ва бо роҳи кӯшишу ғалатҳо ба сӯи номуайяниҳо роҳ мегирем. Тақлид мекунем ва ё таваккал ба роҳу тарзу усули дигарон меравем, ки на ҳамеша он ба табиати забони мо рост меояд. Инчунин имрӯз мо бояд забонамонро аз фишору таъйиқ ва ҳучуми забонҳои бегона ҳимоя намоем!

Яке аз ҳамин гуна шарту имкони такмили омӯзиши забони модарӣ ҳанӯз аз синфҳои ибтидоӣ, ин ташкил кардан ва ташаккул додани ғайолияти пешбарандаи инкишофи рӯҳу равони мактабчагон – ғайолияти таълим ва ҳамаи ҷузъҳои он дар ҳамбастагии такмили якдигар ба шумор меравад. Яке аз ҷузъҳои муҳими ғайолияти таълим, ин баҳодиҳист. Барои ба роҳ мондани ташаккул додани он чӣ боядкард?

1.Баҳодиҳиро чун як ҷузъи муҳиму ҷудонопазири ғайолияти таълими хонандагон ҳанӯз аз синфҳои ибтидоӣ, чи даҳонӣ хаттӣ ва чи инфиродӣ коллективӣ ташаккул диҳем.

2.Мувофиқи талаботи арзёбӣ ва меъёрҳои баҳогузории анъанавӣ шарт нест, ки дараҷаи дониш танҳо бо баҳои рақамӣ ҷамъбаст карда шаванд.

3.Дар синфҳои поён шакли даҳонӣ баҳодиҳӣ –тасиқу исботи андешаҳои муҳталиф, талаби бори дигар ҷустуҷӯ намудани роҳи ҳал, таҳсину офарин ва ғайра бояд асосӣ бошад ва дар синфҳои боло илова шудани шакли хаттӣ он – таҳлилу тақриз, аз нав тафтиш кардан, тағйир додан, пурра кардан ва ғайра зарур аст, ки ба натиҷаи ғайолият таъсири бештаре дорад.

4.Омӯзгор ба унсурҳои ҷудогонаи баҳодиҳӣ, аз ҷумла, норизӣ, эътироз ҳам бояд пешакӣ тайёр бошад ва фаромӯш накунад, ки ин минбаъд мустақилӣ, устуворӣ, қатъият, боварӣ, ҷустуҷӯӣ, исбот, далел овардан – ғайолиро таъмин мекунад. Маданияти истифодаи ҳолатҳои номбурдари низ дар худ ва хонандагон тарбия бояд кард.

5.Омӯзгор бояд дар охири чоряк ба падару модарон аз натиҷаи ғайолияти таълим ва тарбияи фарзандонашон тавсифнома ё маълумотномаи пурраи хаттӣ фириштад. Дар он бештар ба ҷиҳатҳои донишомӯзӣ, комёбӣ ва душвориҳо эътибор диҳад. Тавсифнома набояд дар байни хонанда ва волидон зиддият ба вучуд орад. Танҳо табели пур аз баҳо фиришодан шарт нест.

6.Пеши роҳи суиистиғодаи баҳоро гирифтани лозим аст: агар хонандае қалам нашошта бошад, ба дарс тасодуф як ё ду дақиқа дер ояд, аз ӯ ногоҳ, мабодо бетартибие сар занад ва монанди ин, баъзе муаллимони баҳои“2” мегузоранд. Набояд барои иштирок дар корҳои ҷамъиятӣ ҳам аз ин ё он фан баҳое илова кунем. Иштироки шурунаи хонандагонро дар корҳои ҷамъиятӣ дар ҳамаи характеристикаи ба падару модарон тавсияшаванда, дар маҷлису ҷамъомадҳои мактаб алоҳида, махсус қайд кардан беҳтар аст.

7.Таълими бебаҳои рақамиро васеъ чорӣ намуда, роҳу усули баҳодиҳиро ҳамчун як ҷузъи мустақили ғайолияти таълим муайян кардан ва онро ташаккул додан зарур аст, то ки чунин зиддиятҳоро барҳам занад.

8.Ба худ баҳо додани дар синф аз ибтидо чорӣ кардан лозим аст.

Дараҷаи баланди баҳо, ин худбаҳост. Онро дар охири синфи 2-юм ташаккул додан мумкин аст. Барои ин меъёрҳои муқаррар намудан, пурсишнома тартиб дода, натиҷаашро дар синф якҷоя баррасӣ кардан зарур аст, чунки дар синф хонанда дар ҳузури ҳамсинфон ва муаллим дуруғ гуфта наметавонад. (Ба ҳар ҳол бештари хонандагон ин синну сол!) Баъзе хонандагон, ки шармгин ё камгапанд, синф ба онҳо наҳамеша баҳои ҳаққонӣ дода метавонад. Баҳои мустақилона ба худ одилона аст. Хонанда аз баҳои баланд (ноҳақ) ба худаш шарм медорад ва ё баҳои баланд ба ғамӣ ӯ дастрас нест. Чунки вай дар он ҷо нест. ӯ худашро низ ҳимоя мекунад. Довари беҳтарини шахс худӣ ӯст. Ҳангоми баҳо

додан лаззат, кайфияти баландро ҳис намуда, аз донишварию тавоноии ҳамсинфонаш завқ бурда, шавқу ҳаваси донишомӯзияш бедор шуда, ба равишу натиҷаҳои фаъолияти таълим ҳавасманд гардида ба худ аҳд мекунад, мекӯшад, ки ӯ низ чунин бошад. Яъне, касеро, ки аз ӯ баланд аст, бояд намуна донад. Баъзе роҳхоро ӯ якбора мебинад, аз гузашта ҳулосаи дуруст мебарорад.

Баҳои аз ҳад баланд ё паст, аз ҳақиқат дур муҳокима карда мешавад.

Ба худ баҳо дода тавоништан – худбаҳо ҳам яке аз нишонаҳои муҳимтарини ташаккули фаъолияти таълим аст, ки бояд ба роҳ монда шавад. Ба баҳодиҳии хонандагон низ бояд баҳо дод.

Имрӯзҳо зарурати истифодаи як навъу воситаи пешқадамтар ва одилонаи баҳодиҳидар фаъолияти таълим – арзёбии тестӣ ба миён омадааст. Онро бояд ҳанӯз аз ибтидои фаъолият ворид намоем. Албатта, доир ба ин масъала низ андешаҳои мухталиф вучуд доранд. [1, с.12] Баъзеҳо чунин меҳисобанд, ки ин намуди санҷиш мақбул нест, вале ин аз надоништан имкониятҳои аслии ин навъи санҷишу баҳодиҳӣ ва риоя накардани талаботи он аст. Натиҷаҳои санҷиши сесолаи мо, аз соли 1999 то соли 2003, дар доираи Лоихаи барномаи Бонки ҷаҳонӣ бо мактаббачагони синфҳои 4 дар 30 мактаб – 20 мактаби озмоишӣ ва 10 мактаби муқаррарӣ бо 15 000 талаба собит намуд, ки онро дар синфҳои ибтидоӣ ҳам фаровон ва бочуръатона истифода кардан мумкин аст. Ин восита на танҳо барояшон дастрасу фаҳмост, балки хеле шавқовар низ ҳаст. Бинобар ин онро бо ду сабаби дигар низ ҷорӣ кардан зарур буд: аввал, он воситаи санҷиш ва баҳодиҳӣ ҳангоми қабул ба бисёр донишгоҳу донишқадаҳои на танҳо берун аз Ҷумҳурии, балки ҳуди Тоҷикистон, дуҷум, барои дар оянда ҳамроҳ шудани Ҷумҳуриямон ба барномаҳои байналмилалӣ оид ба санҷиши дастовардҳои мактаббачагон аст. Бинобар ин зарур аст, ки ҳанӯз аз ибтидо тавассути стандартҳо, барномаҳои таълим усули санҷиши тестино низ ворид карда, дар китобҳои дарсӣ ҳам аз он барои санҷиши ҷорию ҷамъбасти истифода намоем. Унсурҳои худро мустақилона санҷида арзёбӣ намудани натиҷаҳои фаъолиятро натавонанд бо роҳи одӣ, балки тавассути компютерҳо низ ҷорӣ кардан зарур аст. Он гоҳ хонандагон ба баҳои одилонаро ҳаққонӣ одат мекунанд, дараҷаи аслии дониш ва малакаю маҳоратҳояшонро медонанд ва аз касе домангир ҳам намешаванд. Аз масъулон низ талаб кардан зарур аст, ки ҳангоми санҷишҳои тестӣ ба вайронкорӣ роҳ надиҳанд. Аз ин қатъиян пешгирӣ бояд кард.

Натиҷаи экспериментҳои тавсифию таълимии мо нишон доданд, ки дараҷаи баҳодиҳӣ дар синфҳои эксперименталӣ баланд аст ва ба таҳлилу таҷзияи фаъолият, нишонаҳои муҳими шахсият ва ғайра вобаста буда, дар синфҳои муқаррарӣ он қариб вучуд надорад ва фақат ба баҳо марбут аст.

Аз рӯи саволнома – меёрҳои, ки тартиб додем, барои дар хусуси ташаккули баҳодиҳӣ ҳукм кардан меёрҳои асоситарини зерин зарур аст:

1) маҳорати ҷамъбасти бамаънии дурустию нодурусти натиҷаи ба дастмада ва ба амали иҷрошуда нисбат додани он;

2) муносибати интиқодӣ ба баҳо, аз ҷумла баҳои баланд;

3) азнавсозии имконпазири тарзи амалро ба ҳисоб гирифта, мустақилона баҳо дода тавоништан ба имконияти ҳалли масъалаи нав.

Ҳангоми ташкили фаъолият дар заминаи таълиму омӯзиши забони модарӣ меёре мурағаб намудем, ки тавассути коршиносон арзёбӣ карда мешавад. Ин кӯшиши аввалин дар таҷрибаи маорифи мо буда, аҳамияти калони ҳам назарӣ ва ҳам амалӣ дорад.

1. Шавқу ҳаваси донишомӯзӣ(маърифатӣ)

№	Дараҷаи ташаккул	Меёри баҳо	Баҳои дараҷагӣ
1	Набудани шавқу ҳавас	1. Набудани аксуламали (реаксия) эмотсионалӣ ба маводи нав (аз ҷумла далелҳо) 2. Аз таъсири беруна зуд парешон шудани диққат 3. Сустӣ ҳангоми ҷавоб ба саволҳои муаллим	0
2	Муносибат (реаксия) ба навигарӣ (чизи нав)	1. Реаксияи эмотсионалӣ ба навии мавод (калима, далелҳо) ё тасвияи нави масъала 2. Бо хоҳиши хуб иҷро кардани масъалаи нав ё ҳангоми тасвияи нави масъала 3. Хусусияти импулсивӣ доштани рафтор ҳангоми иҷрои масъалаи вобаста ба маводи нав 4. Дар бораи аҳамияти маводи омӯхташаванда савол намедихад	1

		5. Зуд хомӯш шудани шавк (ба мавод одат кардан)	
3	Кунҷковӣ/ мароқ	1-3. Мисли банди 2, нуқтаҳои 1-3 4. Саволҳои мисли «Чӣ» ва «Чаро?» доир ба маводи нави далелдор, ки бо ҳар гуна ҷавоб қонеъ мешавад 5. Набудани кӯшиши ҳалли мустақилонаи масъала, хоҳиши қабули ёрии беруна	2
4	Шавқи маърифатии лаҳзавӣ (ситуативӣ)	1. Ҳаракати мустақилона ҳал кардани масъалаҳо ва муносибати манфӣ ба ёрии беруна 2. Реаксияи мусбати эмотсионалӣ ба ҳалли мустақили масъала 3. Эҳтиёҷ ба баҳои берунаи натиҷаҳои ҳалли масъала 4. Набудани саволҳои берун аз масъалаи гузошта 5. Хоҳиши ҷавоб ба саволҳои муаллим, муҳокимаи роҳҳои ҳалли масъала	3
5	Шавқи устувори маърифатӣ	1-2. Мисли банди 4, нуқтаҳои 1-2 3. Набудани эҳтиёҷ ба баҳои беруна ё бепарвой аз он 4-5. Мисли банди 4, нуқтаҳои 4-5 6. Зуд пайдо шудани шавқ ҳангоми гузоштани масъалаи нав	4
6	Шавқи ҷамъбасткуна ндаи маърифатӣ	1-2. Банди 4, нуқтаҳои 1-2 3. Мисли банди 5, нуқтаи 3 4. Саволҳои берун аз доираи масъалаҳое, ки ҳал карда мешаванд 5. Майли мустақилона ҷамъбаст кардани натиҷаҳои ҳалли масъала 6. Кӯшиши аз доираи маводи омӯхташаванда мустақилона баромадан. (Ҳониши адабиёти иловагӣ, машғулият дар маҳфилҳо ва ғайра.)	5
2. МАҚСАДГУЗОРӢ			
1	Набудани мақсад	1. Ба амалҳои муаллим тақлид намуда, ҳал кардани масъалаҳои нав 2. Ҷавоб дода натавоништан ба саволҳои “Чиро бояд донист?” (то ҳал), “Чиро бояд иҷро кард?” (баъди ҳал) 3. Сустӣ ҳангоми ҳалли масъала, майли ҳар лаҳза қатъ намудани он 4. Омехта кардани масъалаҳои мақсадашон гуногун, вале зоҳиран (аз рӯйи сюжет) монанд 5. Ба масъалаи нави амалӣ кӯчонидани усулҳои иҷро (амал)-и маълум ва омӯхташуда (амал аз рӯйи қолаб, кӯшиши кор бо далелҳо) 6. Ҳамчун меъёри ягонаи дурустии ҳал ба баҳо таъия намудан, муносибати ғайриамалӣ ба баҳо	0
2	Қабули мақсади амалӣ	1. Ҷавоб ба саволҳои “Чӣ бояд кард?”, “Чӣ кор кард?” бо нишон додани натиҷаи амалӣ (чузбӣ) 2. Фарқ кардани масъалаҳо аз рӯйи мақсад дар ҳолати монандии сюжет 3. Кӯшиши ба даст овардани натиҷаи ниҳой ҳангоми бепарқ будани роҳи ба даст овардани он (ёри, гӯшаки, ҷавоби тайёр) 4. Мисли банди 1, нуқтаи 6 5. Қабул накардани масъалаҳои маърифатӣ, рафтори сусту бепарвоҳангоми ҳалли онҳо	1
3	Табили мақсадҳои таълимӣ ба амалӣ	1. Ба муаллим тақлид намуда ҳал кардани масъалаи маърифатӣ ҳангоми ҳавасмандӣ ба роҳи ҳал 2. Ҷавоб ба саволи “Чӣ бояд мекардед?” бо роҳи нишон додани натиҷаи амалӣ (чузбӣ)-и ҳал. 3-5. Мисли банди 2, нуқтаҳои 2-4	2
4	Қабули масъала/ мақсади таълимӣ (маърифатӣ)	1. Ҳавасмандӣ ба равиши ҳалли масъалаи маърифатӣ, фаъолӣ (пешниҳоди фарзияи худ, тақлифҳо дар бораи тарзи ҳал) 2. Ҷавоби дуруст ба саволҳои “Чӣ чизи навро донистӣ?”, “Чиро омӯхтӣ?” 3. Кӯшиши ҳали мустақилонаи масъала то охир, қонеъ набудан аз пешниҳоди роҳи тайёри ҳалли он 4. Кӯшиши мустақилона баҳо додан ба дурустии ҳал бо роҳи	3

		татбиқи тарзи маъмули ҳалли масъалаҳо дар амалҳои нав, набудани шавқи ошкоро ба баҳо 5. Кӯшиши бо схема, модел ифода кардани натиҷа	
5	Табили мақсади амалӣ ба таълимӣ	1. Чун мушкilot нишон додани тарзи ҳал ҳангоми кӯшиши ҳалли масъалаҳои амалии навъи нав 2. Кӯшиши ғайри мустақилона ёфтани тарзи ҳалли масъалаи навъи нав бо роҳи тартиб додани схема, модел ва ғайра 3-5. Мисли банди 4, нуктаҳои 2-4	4
6	Мақсадгузори и мустақилонаи таълимӣ	1-5. Мисли банди 4, нуктаҳои 1-5 6. Пешниҳоди фарзия оид ба имконияти истифодаи усули муқарраршудаи амал барои ҳалли масъалаи навъи нав 7. Кӯшиши татбиқи мустақилонаи усули ёфташуда барои ҳалли чунин масъалаҳо	5
3. АМАЛҲОИ ТАЪЛИМӢ			
1	Набудани амалҳои таълимӣ	1. Истифодаи механикии амалҳои таълимӣ аз паси муаллим 2. Нақли мустақилонаи амалҳои таълимии иҷрошуда 3. Такроран иҷро карда натавонистани амалҳо дар маводи монанд (ҳангоми тағйир додани хусусиятҳои зоҳирии он)	0
2	Иҷрои амалҳои таълимӣ дар ҳамкорӣ	1. Тағйир додани предмет ва бо ёрии муаллим (аз рӯи намуна) дар модел тасвир намудан 2. Ба схема, модел таъя карда, дар бораи иҷрои амалҳои таълимӣ дуруст нақл карда тавонистан 3. Тарзи иҷрои амалро ба маводи монанд кӯчонида тавонистан 4. Бо ёрии муаллим сохтани модели ҳолатҳои хусусӣ, ки ба масъалаҳои ҳал кардашуда муносибат дорад ва ба модели додашуда овардани мисолҳо	1
3	Кӯчонидани номутобики амалҳои таълимӣ	1. Кӯшиши истифодаи тарзҳои аз худ кардашудаи амалҳо ҳангоми ҳалли масъалаҳои нави таълимӣ 2. Мустақилона ёфта натавонистани номувофикии амалҳои истифодашаванда ба шароити масъалаҳо 3. Дигаргунсозии амалҳо бо ёрии муаллим 4. Сохта тавонистани модели амал баъди ҳалли он	2
4	Кӯчонидани мутобики амалҳои таълимӣ	1. Мисли банди 3, нуктаи 1 2. Мустақилона дарёфтани номутобикии амалҳои истифодашуда ба шартӣ масъалаҳо 3. Кӯшиши дигар намудани тарзи амал дар мутаносибӣ бо шартӣ масъалаҳо 4. Фаҳмонида тавонистани сабабҳои душворӣ (баъди ҳал) 5. Пас аз ҳалли масъала дигаргунсохта тавонистани модели аввала	3
5	Мустақилона ёфтани амалҳо и таълимӣ	1-2. Мисли банди 4, нуктаҳои 1-2 3. Дигаргунсозии мустақилонаи амалҳо дар мутаносибӣ ба шартӣ масъалаҳо 4-5. Мисли банди 4, нуктаҳои 4-5	4
6	Ҷамъбасти амалҳои таълимӣ	1-4. Мисли банди 5, нуктаҳои 1-4 5. Ёфтани принципи умумии ба роҳ мондан (сохтан, ташкил кардан)-и амал, ки тарзи ҳалли пештар азхуд кардашуда ва боз ёфташударо дар бар мегирад	5
4. НАЗОРАТ			
1	Набудани назорат	1. Ҳангоми иҷрои амалҳои таълимӣ ба ғалатҳо роҳ додан ва мустақилона ёфта натавонистани он 2. Нисбат дода тавонистани ғалати нишондодаи муаллим бо схемаи амал 3. Ислоҳи хайрҳои ғалатҳои нишон додашуда (аз ҷумла дурӯғ) 4. Пайваста такрор намудани ғалатҳои ислоҳ кардашуда ҳангоми иҷрои масъалаҳои нав	0
2	Назорат бо диққати	1. Ёфтани ислоҳ кардани баъзе ғалатҳо ҳангоми иҷрои амалҳои таълимӣ (шарт нест, ки монанд бошад)	

	ғайриихтиёрӣ	2. Дар заминаи схемаи амал эзоҳ дода натавонишани ғалати ислоҳ кардашуда 3. Эҳтимоли такрори ғалатҳои ислоҳ кардашуда	1
3	Назорати имконпазир дар заминаи диққати ихтиёрӣ	1. Бо схемаи амал нисбат дода тавонишани ғалати мустақилона ёфта ё муаллим нишондода 2. Муносибати танқидӣ нисбат ба ғалатҳои дигарон, аз ҷумла ғалатҳои нишондодаи муаллим 3. Ҳангоми такроран иҷро кардани амалҳо роҳ надодан ба ғалатҳои таҳлил кардашуда	2
4	Назорати воқеӣ бо диққати ихтиёрӣ	1. Мустақилона ёфтани ғалате, ки ба схемаи амал номувофиқ аст 2-3. Мисли банди 3, нуқтаҳои 2-3	3
5	Назорати имконпазирӣ ефлексивӣ	1. Бо ёрии муаллим ёфтани ғалатҳое, ки дар он схемаи амал ба шартҳои реалии он мувофиқ нест 2. Сарчашмаи ғалатро фаҳмонида тавонишани 3. Вобаста ба шартҳои реалии мустақилона ё бо ёрии муаллим дигар кардани схемаи амал 4-5. Мисли банди 3, нуқтаҳои 2-3	4
6	Назорати актуалӣ рефлексивӣ	1. Мустақилона ёфтани ғалатҳое, ки ба номуносибии шартҳои схемаи амал вобаста аст 2-5. Мисли банди 5, нуқтаҳои 2-5	5
5. БАҲОДИҲӢ			
1	Набудани баҳодихӣ	1. Ҳаққонӣ баҳо дода натавонишани (асоснок кардан)-и дурустии амалҳои иҷро кардашуда ва натиҷаҳои ба дастоварда 2. Муносибати хайрхоҳона ҳангоми баҳо додан ба амал ва натиҷаҳо 3. Сарфи назар кардани баҳои одилонаи муаллим, рафшон 4. Даст кашидан аз баҳодихӣ ё баҳодихии зоҳирӣ ба имкониятҳои ҳалли масъалаҳои нав	0
2	Баҳодихии номуносиби тарҷеӣ (ретроспективӣ, таъя ба гузашта)	1. Зоҳиран таъя кардан ба амали (қоидаи) иҷрошуда ҳангоми баҳо додан ба натиҷаҳои ба дастоварда 2-4. Мисли банди 1, нуқтаҳои 2-4	1
3	Баҳодихии муносиби тарҷеӣ	1. Бамаънӣ асоснок кардани дурустӣ /нодурустӣ/-и натиҷаи ба дастоварда, ба амалҳои иҷро кардашуда вобаста будани онро донишани 2. Муносибати танқидӣ ба баҳо, аз ҷумла баҳои баланд 3. Ҳангоми ҳалли масъалаи нав баҳо дода тавонишани ба имконияти иҷрои амалҳо, зоҳиран таъя кардан ба таҷрибаи гузашта ё набудани он 4. Муносибати ҳақиқӣ ба баҳои бамаънии беруна	2
4	Баҳодихии номуносиби пешгӯи-кунанда	1-2. Мисли банди 3, нуқтаҳои 1-2 3. Баҳодихӣ ба имкониятҳои ҳалли масъалаи нав дар асоси донишани қоида, тарзи амал (баҳисобгирии тағйироти имконпазирӣ шартҳо)	3
5	Баҳодихии имконпазирӣ муносиб	1-2. Мисли банди 3, нуқтаҳои 1-2 3. Дигаргунсозии имконпазирӣ тарзи амалҳоро ба ҳисоб гирифта (бо ёрии муаллим) ба имкониятҳои ҳалли масъалаҳои нав баҳо дода тавонишани	4
6	Баҳои пешгӯикунанд аи муносиби актуалӣ	1-2. Мисли банди 3, нуқтаи 2 3. Мисли банди 5, нуқтаи 3, вале мустақилона	5

Баҳои фаъолияти таълими хонандагон Саволнома барои омӯзгор

т/р	Саволҳо	Ҷавобҳо	Индекс

1	Ба маводи далелдор (далелҳои нав, калимаҳо, тавсифи ғайриҷашмдошти масъалаҳо ва монанди ин) чӣ гуна муносибат мекунад?	1. Безътино/бепарво	1.1.1
		2. Бошавку завқи махсуси эмотсионалӣ	1.2.1
2	Оё хонанда ҳангоми иҷрои масъалаҳои нави амалӣ хотирпарешон мешавад?	1. Хеле осон, зуд	1.1.2
		2. Қариб не	1.2.2
3	Ҳангоми иҷрои масъалаҳои нави амалӣ, машқҳои нав одатан чӣ гуна рафтор мекунад?	1. Суст, бепарво	1.1.3
		2. Фаъол, беихтиёр (хеле импulsивӣ)	1.2.3
4	Оё хонанда аз рӯйи маводи нави далелдор савол медиҳад?	1. Не	1.2.4
		2. Саволҳои «Ин чӣ?», «Барои чӣ» ва ғайра медиҳад	1.3.4
5	Ба ҷавоби муаллим ба саволҳои ҷи гуна муносибат менамояд?	1. Ба ҳама гуна ҷавоб қонё мешавад	1.3.4
		2. Ҷавоби пурмазмунро ба даст меорад	1.4.6
6	Оё хонанда ба мустақилона иҷро кардани вазифаҳои амалӣ, ҳалли масъалаҳо мекушад?	1. Не, зуд ба ёрӣ розӣ мешавад	1.3.5
		2. Ҳа, ёрӣ намехоҳад	1.4.1
7	Ба ҳалли мустақилонаи масъалаҳо чӣ гуна муносибат дорад?	1. Ба ӯ фарқ надорад	–
		2. Мусбат	1.4.2
8	Оё хонанда ба кори иҷрокардааш баҳо додани муаллимиро меҳаҳад?	1. Ҳа, хеле ҳавасманд	1.4.3
		2. Не, ба ӯ фарқ надорад	1.5.3
9	Оё ҳангоми фаҳмонидан (ҳалли) маводи нави назариявӣ мароқ зоҳир мекунад?	1. Не	
		2. Ҳа, хеле тез шавқманд мешавад	1.5.6
10	Аз рӯйи маводи нав савол медиҳад?	1. Не	–
		2. Танҳо аз мавзӯ	1.4.4
		3. Ҳа, берун аз мавзӯ ҳам	1.6.4
11	Ба саволҳои муаллим аз рӯйи маводи нав бо майли тамом ҷавоб медиҳад?	1. Не	
		2. Ҳа	1.4.5
12	Оё хонанда аз маводи нави берун аз шарҳи муаллим майли мустақилона хулоса баровардан дорад?	1. Ҳа	1.6.5
		2. Не	–
13	Оё хонанда кӯшиши аз доираи китоби дарсӣ баромадан дорад (китобҳои иловагӣ меҳаҳад, дар маҳфиле иштирок мекунад ва ғайра)?	1. Ҳа	1.6.6
		2. Не	–
14	Хонанда масъалаҳо, машқҳои навро чӣ гуна ҳал ва иҷро менамояд?	1. Амалхоро тақлидкорона мекушонад	3.1.1
		2. Бошууроно, аз рӯйи намуна	2.1.1
		3. Ба мустақилона ёфтани тарзи ҳал мекушад (схема, модел тартиб медиҳад)	2.5.2
		4. Чун тарзҳои пеш азхудкардааш	3.3.1
15	Хонанда ҳангоми ҳалли масъалаи нав то чӣ андоза фаъол аст?	1. Суст, моили қатъ кардани қор аст	2.1.3
		2. Бо ҳар роҳ (ёри талабида ҳам) мекушад натиҷаи охириро ба даст оварад	2.2.3
		3. Фаъол, барои фаҳмидани тарзи ҳал мекушад	2.5.2
16	Оё хонанда масъалаҳои зоҳиран монанд (аз рӯйи, сюжет, тасвияи масъала), вале тарзи ҳаллашон гуногунро фарқ карда метавонад?	1. Не, бад	2.1.4
		2. Ҳа	2.2.2
17	Хонанда ба арзёбӣ (баҳо)-и муаллим ба масъалаи ҳалкардааш чӣ гуна муносибат	1. На танқидӣ, аз ҷумла ба баҳои паст	2.1.6

	мекунад?	2. Бепарво, шавқи ошкор ба баҳо нест	5.1.2
		3. Танқидӣ, аз ҷумла ба баҳои баланд	2.4.4; 5.3.2
18	Оё хонанда чӣ тавр ҳал кардани масъалаи навро фаҳмонида метавонад?	1. Не	3.1.2
		2. Ҳа	3.2.2
19	Оё хонанда ба саволҳои «Чиро фаҳмидан лозим?» (то ҳалли масъала), «Чиро бояд мефаҳмидӣ?» (баъди ҳал) ҷавоби дуруст дода метавонад?	1. Ҳа	2.1.2
		2. Не	2.2.1
		1. Ҳа	2.1.2
		2. Не	2.2.1
20	Оё хонанда барои ҷамъбасти тарзи ҳалли масъалаи нав (хулоса) мекӯшад ва чӣ тавр?	1. Не	—
		2. Ҳа, дар қолаб, модел, схема	2.4.5
		3. Ҳа, тахмини пешакӣ дар бораи имконияти ҳалли масъалаҳои дигар бо ин тарз	2.6.6
		4. Ҳа, ба ҳалли масъалаҳои дигар мекӯшад	2.6.7
21	Оё хонанда ҳангоми ҳалли масъалаҳои нав тарзи амали азхудкардаашро мустақилона татбиқ карда метавонад?	1. Не	3.1.3
		2. Фақат ҳангоми ҳалли масъалаҳои монанд	3.2.3
		3. Ҳангоми ҳалли масъалаи нав онро дигар накарда ба татбиқ мекӯшад	3.3.2
		4. Ба дигар кардани тарз мекӯшад	3.4.3
		5. Тарзи ҳалро мустақилона дигар мекунад	3.5.3
		6. Усули ҳалли масъалаҳои гуногунро меёбад	3.6.5
22	Хонанда ба маводи нави назариявӣ чӣ гуна муносибат дорад?	1. Бепарво, бешавқ, ҳангоми фаҳмонидан суҳт	2.2.5
		2. Ҳавасманд, аммо суҳт	2.3.1
		3. Ҳавасманд, фаъол	2.4.1
23	Ба хонанда баъди фаҳмонидани маводи назариявӣ ба саволи «Чӣ чизи навро фаҳмидӣ?» бештар чӣ гуна ҷавоб хос аст?	1. Манфӣ ё зоҳирии бемаъно	2.3.3
		2. Дуруст, бамаънӣ	2.4.2
24	Оё хонанда баъди ҳалли масъалаи нав модел (қолаб)-и ҳалли онро сохта метавонад?	1. Ҳа, бо ёрии муаллим	3.2.4
		2. Ҳа, мустақилона	3.3.4
		3. Аз рӯи модели масъалаҳои пештар ҳалкардааш	3.4.5
25	Оё хонанда дар қорхояш ғалатҳоро, ки ба қоидаи азхудкарда/тарзи амали омӯхта вобастаанд, мустақилона ёфта метавонад?	1. Не, тасодуфӣ	4.1.1
		2. Фақат ғалатҳои алоҳидаро	4.2.1
		3. Ҳа, чун қоида	4.4.1
26	Оё хонанда ғалати ёфта ё нишондодаи муаллимиро оид ба қоидаи омӯхта дуруст фаҳмонида метавонад?	1. Ҳа	4.3.1
		2. Не	4.1.2
27	Ба ғалатҳое, ки дигарон нишон медиҳанд (муаллим, рафикон), чӣ гуна муносибат дорад?	1. Ғалатҳои нишондодаро хайрхоҳона ислоҳ мекунад	4.1.3
		2. Ба фаҳмидан мекӯшад	4.3.2
28	Ғалатҳои ислоҳ кардашударо минбаъд такрор мекунад ё не?	1. Такрор мекунад	4.1.4
		2. Баъзан такрор мекунад	4.2.3
		3. Такрор намекунад	4.3.3
29	Ғалатҳое, ки истифодаи қоидаи нав ё дигар кардани қоидаи пештар азхудкардаро талаб мекунад, ёфта метавонад?	1. Не	—
		2. Бо ёрии муаллим	4.5.1
		3. Мустақилона	4.5.2
30	Оё сабаби чунин ғалатҳоро фаҳмонида	1. Наметавонад	

	метавонад?	2.Метавонад	4.5.2
31	Ҳангоми ёфтани чунин ғалатҳо ба дигар кардани қоидаҳои маълум ё дохил кардани чизи нав мекӯшад?	1. Не	–
		2. Ҳа	4.5.3
32	Дурустии ҳалли масъала, иҷрои масъаларо чӣ тавр асоснок мекунад?	1. Асоснок намекунад	5.1.1
		2. Баҳоро далел меорад	5.1.2
		3. Зоҳиран ба қоида ё намуна така мекунад	5.2.1
		4. Қоида ва роҳи ҳалро таҳлил ва бамаънӣ асоснок мекунад	5.3.1
33	Ба танқиди кори иҷрокардааш (ҷавоби муаллим, хонандагон) чӣ гуна муносибат менамояд?	1. Бепарво, манфӣ	5.1.3
		2. Мусбат, ба таҳлил карда фаҳмонидан мекӯшад	5.3.4
34	Оё ба имкони ҳалли масъалаи нав дуруст баҳо дода метавонад?	1. Инкор, баҳои зоҳирӣ	5.1.4
		2. Аз рӯи таҷрибаи гузашта	5.3.3
		3. Аз рӯи қоида	5.4.3
		4. Аз рӯи имкони дигаргунсозии роҳи амал (бо муаллим)	5.5.3
		5. Чун боло, аммо мустақилона	5.6.3

Чунонки аз чадвал мебинед, муайян кардани натиҷаи фаъолияти таълими мактаббача ва баҳо додан ба он осон нест. Лекин агар дурусттар таваҷҷуҳ намоед, мебинед, ки ин кор барои шахсе, ки фаъолиятро дурусту ҳаққонӣ, аз рӯи вичдон ба роҳ мондааст, дарҳақиқат кор кардааст, ба фаъолият содиқ аст, душвор нест. Чунки ин натиҷахоро зуд ва бегалат мебинад ва ба он ҳаққонӣ баҳо дода метавонад.

Парвариш ва ташаккули фаъолияти таълим дар мисолитаълими забони модарӣ, ин на танҳо фаҳмидану доништану ба хотир гирифтани як микдор қонуну қоидаҳо, мисолҳо..., балки ташаккул ёфтани завқи забон, шинохтани калимаҳои забони модарӣ, калимаҳои аслию сохта ва бегона, инчунин шинохтани калимаҳои забони тоҷикӣ дар забонҳои дигар низ аст.

Баҳодихӣ – арзёбӣчун қисми таркибии фаъолияти таълимва ҷамъбасти бамаънӣ бо назарияҳои имрӯза оид ба таълими донишу малакаю маҳорат ва муносибату ташаккули салоҳиятпайвастагии бевосита дорад.

Равоншиноси намоёни шӯравӣАнанев Б.Г. навҳои баҳодихиро таҳлил намуда, бо мисолҳо хуб нишон додааст. Аммо, ба назари мо, ин танҳо аз рӯи схемаи он солҳо маъмули дарс –пурсиши вазифаи хонагӣ баррасӣ шудааст, ки ба навҳои дарсҳои ҳамкорӣ чандон мувофиқ нест! Муаллиф арзёбиро ба фан низ алоқаманд наметонад.[2]

АДАБИЁТ

1. Амонашвили Ш.А.Обучение.Оценка.Отметка. М.: «Знание», 1980.
2. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. – М.:«Педагогика», 1984.
3. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т. М.:«Педагогика»,1980.
4. Божович Л.И., Морозова Н.И., Славина Л.С. Психологический анализ значения отметки как мотива учебной деятельности школьника//Труды Института психологии. Вып. 36, М.,1951, С.105-130.
5. Виноградова Н.Ф. Обсуждаем проблему контроля и оценки в начальной школе //Начальная школа. – 1999. – № 8.
6. Воронцов А.Б. Педагогическая технология контроля и оценки учебной деятельности. – М.: Рассказов, 2002.
7. Давыдов В.В., Ломпшер И., Маркова А.К.Формирование учебной деятельности школьников. - М., Педагогика, 1982.
8. Захарова А.В., Кирюшкина А.А. Самооценка как компонент учебной деятельности//Актуальные психолого-педагогические проблемы обучения и воспитания. - М., 1973. Вып. 2.
9. Мирзоматов Н. О критериях определения уровня сформированности учебной деятельности младших школьников. –Психологические проблемы обучения. Тезисы докладов к VIII съезду Общества психологов СССР. М., 1989 г., с.70-71.
10. Мирзоматов Н. Методика определения уровня сформированности учебной деятельности младших школьников. Республиканская научно-практическая конференция молодых ученых и специалистов,

посвященная 60-летию образования ленинского комсомола Таджикской ССР. (Тезисы докладов). Душанбе, 1985, с.99,104.

11. Мирзоматов Н. Баъдиини дар фаъолияти таълим. Паёми ДДК ба номи Носири Хусрав. 1/2, 2016, С. 67-71.

12. Немова Н.В. Школа достижений: начало пути к успеху. – М.: Сентябрь, 2002.

13. Репкин В.В. Формирование учебной деятельности в младшем школьном возрасте//Вестн. Харьк. ун-та. - 1978, №171. Сер. психол., вып. 2, С. 40-49.

ОЦЕНКА УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье речь идёт об одном из основных компонентов учебной деятельности младших школьников – оценивание. Автор показывает, что наряду с разными, многочисленными теориями учебной деятельности необходимо особое внимание обратить на то, что в системе такой деятельности необходимо сформировать компонент оценивание. Но для его определения пока нет конкретной методики или критерия – показателей.

В данной статье сделана попытка разработки конкретного критерия определения и оценивания результатов всех компонентов учебной деятельности и в дальнейшем использование его в педагогической практики как объективное средство экспертной оценки.

ASSESSMENT OF THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN

The article dealt with one of the main components of the educational activity of primary schoolchildren - assessment. The author shows that along with various, numerous theories of educational activity, special attention should be paid to the fact that in the system of educational activity form a component assessment. But for its definition there is no concrete methodology or criterion - indicators.

This article attempts to develop a specific criterion for determining and evaluating the results of all components of educational activity and was subsequently used in pedagogical practice as an expert assessment.

Сведения об авторе:

Мирзоматов Нурилло - главный специалист Управление разработки экзаменационных материалов НТЦ при Президенте РТ. Тел: (+992) 935719011. mirzomatov@mail.ru

About the author:

Mirzomatov Nurillo - is the chief specialist of the Office for the Development of Examination Materials of the STC under the President of the Republic of Tatarstan. Phone: (+992) 935719011. mirzomatov@mail.ru

УДК 371.261; 371.27

ТАҲЛИЛИ ОМОРИЮ МУҚОИСАВИИ НАТИҶАҶОИ СУБТЕСТИ “МАТЕМАТИКА” ДАР ДОИРАИ ИМТИҶОНИ УМУМӢ

Назарзода Р. С.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар низоми имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ (ИМД) ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо ду қисми имтиҳон: А (имтиҳони умумӣ) ва Б (имтиҳони ихтисос) дар шакли тестгузаронии мутамарказ ва фарогир аз ҷониби Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ва гузаронида мешавад.

Имтиҳони умумӣ (қисми А) барои муайян кардани сатҳи донишҳои функционалӣ ва иҷтимоии докталаб пешбинӣ гардида, супоридани он барои ҳамаи докталабон новобаста аз гурӯҳи ихтисосҳо ва комбинатсияҳои ихтисосҳои интиҳобкардаашон ҳатмӣ аст. Он аз се субтест иборат аст: А.1 – “Забони тоҷикӣ”, А.2 – “Математика” ва А.3 – “Таърихи халқи тоҷик ва асосҳои давлат ва ҳуқуқ”. Имтиҳони ихтисос (қисми Б) бошад, барои муайян кардани сатҳи донишу маҳорати докталаб аз рӯи самтҳо дар доираи гурӯҳи ихтисосҳои интиҳобкардааш пешбинӣ гардида, он низ аз се субтест (Б.1, Б.2 ва Б.3) иборат буда, вобаста ба талаботи гурӯҳҳои ихтисосҳои субтестҳо (фанҳои таълимӣ)-и гуногунро дар бар мегирад [4, с.5].

Мақола ба субтести А.2 – “Математика” бахшида шуда, сохтор ва хусусияти ин субтестро ба таври мухтасар дарбар мегирад. Меҳвари асосии мақоларо таҳлили

динамикаи натиҷаҳои аз субтести мазкур бадастовардаи довталабон дар панҷ соли роҳандозии низоми ИМД (солҳои 2014 – 2018) ишғол менамояд.

Дар низоми ИМД имтиҳон аз математика (ҳамчун субтести алоҳидаи имтиҳони қисми А) барои тамоми дохилшавандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ буда, мақсади он баҳодиҳӣ ба дараҷаи дониш ва малакаю маҳорати математикии довталаб аст, ки он дар зиндагии ҳаррӯзаи ӯ ба кор меравад. Талабот ба дониш, малакаю маҳорат ва салоҳиятҳои математикии довталабон аз фанни математика ба Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [6], Барномаи математика (барои синфҳои 5 – 6) [3] ва Барномаи алгебра (барои синфҳои 7 – 11) [1] мувофиқат мекунад. Мақсад ва тавзеҳи имтиҳон аз субтести “Математика” (дар доираи имтиҳони умумӣ – қисми А), талаботи фаннӣ ба дониш ва малакаю маҳорати довталабон, шарҳи саволу масъалаҳои тест, мушаххасот (матритса)-и саволномаи тест ва дигар масъалаҳои марбут ба он дар “Барномаи имтиҳон (қисми А) аз фанҳои забони тоҷикӣ, математика, таърихи халқи тоҷик ва асосҳои давлат ва ҳуқуқ” [2] ба таври муфасссал баён гардидаанд.

Саволу масъалаҳои субтести “Математика” дар се навъ таҳия мешаванд: (1) **навъи пӯшида** – саволу масъалаҳо бо интиҳоби як ҷавоби дуруст; (2) **навъи мувофиқат** – саволу масъалаҳо барои муайян кардани мувофиқат; (3) **навъи кушода** – саволу масъалаҳо бо ҷавоби кӯтоҳ [4, 5], ки намунаи онҳо дар расмҳои 1 – 3 оварда шудааст. Субтести “Математика” аз 20 саволу масъалаи навъи пӯшида (бо рақамҳои тартибии аз 1 то 20), 2 саволу масъалаи навъи мувофиқат (бо рақамҳои тартибии 21 ва 22) ва 5 саволу масъалаи навъи кушода (бо рақамҳои тартибии аз 23 то 27) таркиб ёфтааст (ниг. ба ҷадвали 1). Холи имконпазири ҳадди аксар дар субтест ба 38 ҳол баробар аст.

■ Нархи дафтар 75 дирам ва нархи хома аз он 25 дирам қиматтар аст.

Барои харидани 6 дафтари 5 хома чанд сомонӣ лозим аст?

- A) 8,5   B) 9,5   C) 10   D) 11

Ҷавоб:

A	B	C	D
☐	☒	☐	☐

Расми 1. Намунаи саволу масъалаҳои навъи пӯшида

■ Мувофиқати ифодаҳои сутунҳои чап ва ростро муайян кунед:

A) $(x-3) \cdot (x-4)$	1) $x^2 - x - 12$
B) $(x+3) \cdot (x-4)$	2) $x^2 + x - 12$
C) $(x-3) \cdot (x+4)$	3) $x^2 + 7x + 12$
D) $(x+3) \cdot (x+4)$	4) $x^2 - 8x + 12$
	5) $x^2 - 7x + 12$

Ҷавоб:

	1	2	3	4	5
A	☐	☐	☐	☐	☒
B	☒	☐	☐	☐	☐
C	☐	☒	☐	☐	☐
D	☐	☐	☒	☐	☐

Расми 2. Намунаи саволу масъалаҳои навъи мувофиқат

■ Яке аз ададҳои натуралӣ аз адади натуралии дигар 7 воҳид калонтар буда, ҳосили зарби онҳо ба 540 баробар аст. Ҳосили ҷамъи ин ададҳоро ёбед.

Ҷавоб:

		4	7

Расми 3. Намунаи саволу масъалаҳои навъи кушода

Ҷадвали 1.

Сохтори субтести “Математика”

Шумораи саволу масъалаҳои тест	аз ҷумла, навъи			Холи имконпазири ҳадди аксар
	пӯшида	мувофиқат	кушода	
27	20	2	5	38
Рақами тартибӣ	аз 1 то 20	21 ва 22	аз 23 то 27	20 x 1 + 2 x 4 + 5 x 2

Тайи панҷ соли баррасишаванда (ИМД-2014 – ИМД-2018), дар умум, 401 534 довталаб аз қайд гузашта, аз миёни онҳо 372 410 нафарашон (92,75 %) дар имтиҳони қисми А иштирок карда, дар доираи он аз субтести “Математика” имтиҳон супоридаанд (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Омори иштироки довталабони дар субтести А.2 – “Математика”

Соли баргузори ИМД	Шумораи умуми довталабони аз қайд гузашта	аз ҷумла, шумораи довталабони дар субтести “Математика” иштироккарда	
		нафар	дарсад (%)
ИМД-2014	52 408	46 429	88,59
ИМД-2015	73 700	67 314	91,34
ИМД-2016	83 068	78 174	94,11
ИМД-2017	96 541	90 876	94,13
ИМД-2018	95 817	89 617	93,53
Дар УМУМ	401 534	372 410	92,75

Ҳолати умумии натиҷаҳои бадастовардаи довталабон аз субтести А.2 – “Математика” ҳамчун ҷамъи натиҷаҳои панҷ соли баррасишаванда дар намуди ҷанномади ҳолҳои имконпазир дар ҷадвали 3 оварда шудааст. Тавре дида мешавад, аз ИМД-2014 то ИМД-2018, дар умум, 338 633 довталаб (90,93 %) аз 0 то 19 ҳол ва 33 777 довталаб (9,07 %) аз 20 то 38 холи имконпазирро аз субтести мазкур ба даст овардаанд, ки ҳиссаи довталабони то 50 %-и ҳолҳои имконпазирро бадастоварда нисбат ба ҳиссаи довталабони беш аз 50 %-и ҳолҳои имконпазирро бадастоварда ба маротиб (беш аз 10 (!) маротиба) зиёд аст, ки албатта чунин ҳолат ба ҳеҷ ваҷҳ наметавонад қонеъкунанда бошад, балки он нигароникунида ҳам ҳаст. Бо дарназардошти ба доираи фанҳои дақиқ шомил будани фанҳои математика, барои ҳамчун қонеъкунанда арзёбӣ гардидани ҳолати баррасишаванда, аз нигоҳи мо, ҳиссаи довталабони то 50 %-и ҳолҳои имконпазирро субтестро бадастоварда ва ҳиссаи довталабони беш аз 50 %-и ҳолҳои имконпазирро субтестро бадастоварда бояд ҳадди ақал ду гурӯҳи ба ҳам баробарро ташкил диҳанд.

Ҷадвали 3.

Натиҷаҳои субтести А.2 – “Математика” ҳамчун ҷанномади ҳолҳои имконпазир (дар маҷмӯъ, барои ИМД-2014 – ИМД-2018)

Ҳол	<i>f</i>	%	Ҳол	<i>f</i>	%	Ҳол	<i>f</i>	%
0	2964	0,79	13	18318	4,92	26	2072	0,56
1	3587	0,95	14	15213	4,09	27	1807	0,49
2	6111	1,64	15	12574	3,38	28	1590	0,43
3	10227	2,75	16	10311	2,77	29	1482	0,40
4	15676	4,21	17	8444	2,27	30	1276	0,34
5	22374	6,01	18	7002	1,88	31	1130	0,30
6	27995	7,52	19	5772	1,55	32	1000	0,27
7	31283	8,40	20	4818	1,29	33	800	0,21
8	32967	8,85	21	4163	1,12	34	653	0,18
9	31409	8,43	22	3478	0,93	35	571	0,15
10	28791	7,73	23	3039	0,82	36	455	0,12
11	25645	6,89	24	2585	0,69	37	332	0,09
12	21970	5,90	25	2307	0,62	38	219	0,06

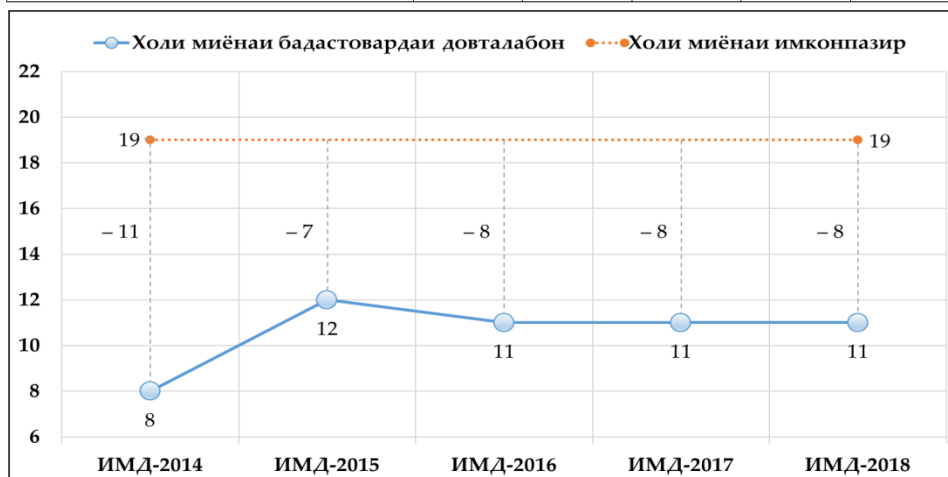
Дар ҷадвали 4 холи миёнаи умумӣ аз субтести А.2 – “Математика” (дар сатҳи ҷумҳурӣ) ҳамчун адади бутун (бо дарназардошти яклуктқунии математикӣ) барои солҳои

2014 – 2018 оварда шуда, муқоисаи онҳо бо ҳоли миёнаи имконпазири субтест дар расми 4 инъикос ёфтааст. Зери мафҳуми “**ҳоли миёнаи имконпазир**” ҳоли баробар ба 50 %-и ҳоли имконпазири ҳадди аксари субтест фаҳмида мешавад, ки барои субтести баррасишаванда қимати он 19 ҳолро ташкил медиҳад.

Чадвали 4.

Ҳоли миёнаи бадастовардаи довтолабон аз субтести А.2 – Математика”

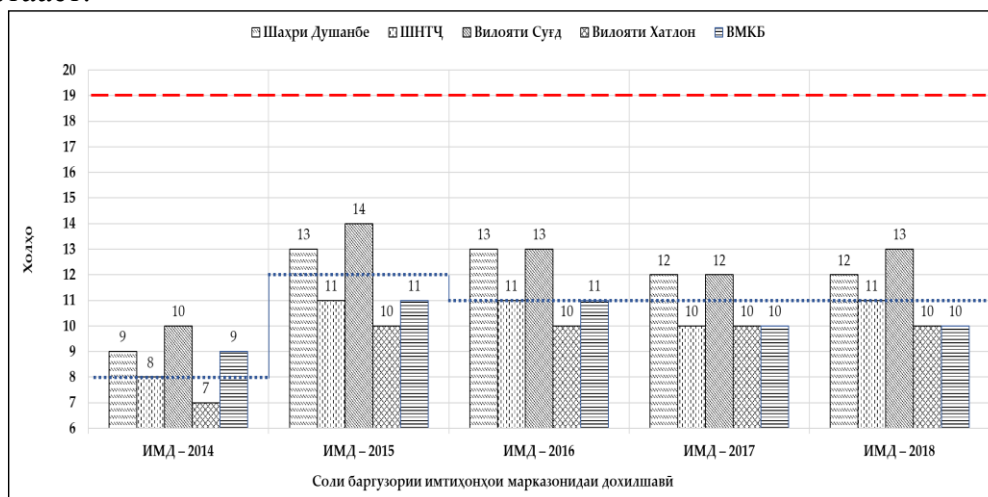
Соли баргузори ИМД	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳоли миёна	8	12	11	11	11

Расми 4. Муқоисаи ҳоли миёнаи субтести А.2 – “Математика” бо ҳоли миёнаи имконпазир дар ИМД-2014 – ИМД-2018

Тавре аз расми 4 дида мешавад, тайи ҳамаи солҳои баррасишаванда ҳоли миёнаи субтести А.2 – “Математика” аз ҳоли миёнаи имконпазир паст аст: дар ИМД-2014 ва ИМД-2015, мувофиқан, 11 ва 7-ҳоли пасттар; дар ИМД-2016, ИМД-2017 ва ИМД-2018 ҳолати яқсон чой дошта, 8-ҳоли пасттар аст. Ҳоли миёнаи аз ҳама пасттарини субтест 8 ҳолро ташкил дода (бо фарқияти –11 ҳол), ба ИМД-2014 рост меояд.

Ғуноғунии ҳоли миёнаи субтести А.2 – “Математика” вобаста аз макони ҷойгиршавии муассисаҳои таълимие, ки довтолабон хатмкардагони онҳо ба ҳисоб мераванд (дар сатҳи вилояту минтақаҳо) барои панҷ соли баррасишаванда дар расми 5 инъикос ёфтааст.

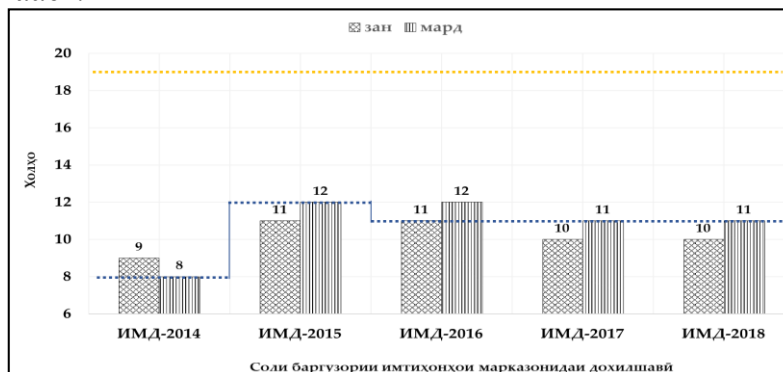

Расми 5. Ғуноғунии ҳоли миёнаи субтести А.2 – “Математика” вобаста аз макони ҷойгиршавии муассисаҳои таълимӣ

Тавре аз расми 5 дида мешавад, ҳамасола ҳоли миёнаи аз субтести мазкур бадастовардаи довтолабон – хатмкардагони муассисаҳои таълимии Душанбе ва вилояти Суғд аз ҳоли миёнаи субтест дар умум (дар сатҳи ҷумҳурӣ) аз 1 то 2 ҳол баландтар буда, дар робита ба ин, вилояти Суғд мавқеи аввалро ишғол менамояд. Ҳолати баръакс нисбат ба довтолабони вилояти Хатлон мушоҳида мегардад: ҳамасола, ҳоли миёнаи бадастовардаи онҳо аз ҳоли миёнаи умумии субтест аз 1 то 2 ҳол пасттар аст, ки боиси мавқеи охиронро касб кардани ин вилоят мегардад. Ҳоли миёнаи бадастовардаи довтолабони ВМКБ танҳо дар ИМД-2014 аз ҳоли миёнаи умумии субтест 1 ҳол баланд ва

дар ИМД-2016 ба он баробар буда, дар солҳои дигар (ИМД-2015, ИМД-2017 ва ИМД-2018) 1-холой паст аст. Холи миёнаи бадастовардаи довталабон аз ШНТЧ бошад, дар се сол (ИМД-2014, ИМД-2016 ва ИМД-2018) ба холи миёнаи умумии субтест баробар буда, дар ду соли дигар (ИМД-2015 ва ИМД-2017) аз он 1-холой паст аст.

Ҳолати натиҷаҳои аз субтести А.2 – “Математика” тайи солҳои 2014–2018 бадастовардаи довталабон ҳамчун ҳолҳои миёна вобаста аз мансубияти ҷинсии онҳо дар расми 6 тасвир ёфтааст.

Расми 6. Холи миёнаи субтести А.2 – “Математика” вобаста аз мансубияти ҷинсии довталабон

Натиҷаҳои бадастовардаи довталабони ҷинсашон зан (минбаъд – ҷавондухтарон) танҳо дар ИМД-2014 нисбат ба натиҷаҳои довталабони ҷинсашон мард (минбаъд – ҷавонписарон) ба 1 ҳол баланд буда, дар солҳои дигар 1-холой паст аст. Дар муқоиса бо холи миёнаи умумӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ бошад, натиҷаҳои бадастоварда (холи миёна)-и ҷавондухтарон танҳо дар ИМД-2014 аз он 1 ҳол зиёд буда, дар ИМД-2016 ба он баробар аст ва дар солҳои боқимонда аз он 1-холой паст аст. Натиҷаҳои бадастовардаи ҷавонписарон дар қиёс бо холи миёнаи умумӣ танҳо дар ИМД-2016 ба 1 ҳол зиёд буда, дар солҳои дигар ба он баробар аст. Мутаассифона, дар панҷ соли баррасишаванда ҳам натиҷаҳои бадастовардаи ҷавондухтарон ва ҳам натиҷаҳои бадастовардаи ҷавонписарон нисбат ба холи миёнаи имконпазири субтест (19 ҳол) ҳеле паст ба назар мерасад (аз –10 то –8 ҳол барои ҷавондухтарон ва аз –11 то –7 ҳол барои ҷавонписарон). Дар ҳар сурат, дар робита ба субтести А.2 – “Математика” дараҷаи дониши ҷавонписарон нисбат ба дараҷаи дониши ҷавондухтарон як каме баландтар ба ҷашм мерасад, ки бо дарназардошти ба доираи фанҳои дақиқ мансуб будани субтести мазкур, маъмулан, чунин падидаи табиӣ ҷой дорад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи алгебра. Барои синфҳои 7–11. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 24 с.
2. Барномаи имтиҳон (қисми А) аз фанҳои забони тоҷикӣ, математика, таърихи халқи тоҷик ва асосҳои давлат ва ҳуқуқ, ки бо қарори мушовараи вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2015, № 31/30 тасдиқ шудааст. [Манбаи электронӣ]. URL: http://ntc.tj/Downloads/Barnomahoi_imtihon/kismi_a.pdf (санаи истифодабарӣ: 14.10.2019).
3. Барномаи математика. Барои синфҳои 5–6. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 16 с.
4. Назаров Р. С. Мушаххасоти субтестҳои имтиҳони қисми А / Р. С. Назаров // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ. – 2018. – № 2 (22). – С. 71 - 79.
5. Роҳномаи довталаб: Дастури иттилоотӣ мутобиқи методӣ. – Душанбе: Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – 220 с.
6. Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми апрели соли 2009, № 206 тасдиқ шудааст.

СРАВНИТЕЛЬНО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ СУБТЕСТА МАТЕМАТИКА В РАМКАХ ОБЩЕГО ЭКЗАМЕНА

В системе централизованных вступительных экзаменов (ЦВЭ) общий экзамен (компонент А) и экзамен по специальности (компонент Б) проводятся в виде масштабного централизованного тестирования. Общий экзамен считается обязательным компонентом для всех абитуриентов, который состоит из трёх субтестов: А.1 – “Таджикский язык”, А.2 – “Математика” и А.3 – “История таджикского народа и основы государства и права”. Экзамен по специальности также состоит из трёх субтестов (Б.1, Б.2 и Б.3), который согласно требований кластеров включает в себя разные учебные дисциплины (субтесты).

Статья посвящена субтесту A.2 – “Математика”, в которой основное место отведено краткому описанию структуры и спецификации субтеста, а также подробному описанию сравнительно-статистического анализа результатов данного субтеста, полученных абитуриентами в течении пяти лет реализации ЦВЭ (2014 – 2018).

Ключевые слова: возможное максимальное очко, возможное среднее очко, математика, очко, среднее очко, субтест, централизованные вступительные экзамены.

COMPARATIVE AND STATISTICAL ANALYSIS OF THE RESULTS OF MATHEMATICS SUBTEST WITHIN THE GENERAL EXAM

In the system of Centralized Entrance Exams (CEE), the general exam (component A) and the specialty exam (component B) are conducted in the form of large-scale centralized testing. The general exam is a mandatory exam for all entrants, which consists of three subtests: A.1 – “Tajik Language”, A.2 – “Mathematics” and A.3 – “History of the Tajik People and the Basis of State and Law”. The specialty exam also consists of three subtests (B.1, B.2 and B.3), which according to the requirements of the clusters includes various subjects (subtests).

The article is devoted to the subtest A.2 – “Mathematics”, in which the main point is directed to a brief description of the structure and specifications of the subtest and detailed description of the comparative and statistical analysis of the results obtained by the entrants in given subtest during the five years of realization of the CEE system (2014 – 2018).

Keywords: average raw score, centralized entrance exams, mathematics, possible average raw score, possible maximum raw score, raw score, subtest.

Сведения об авторе:

Назарзода Рустам Саидмурод – соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана; начальник управления информационно-коммуникационных технологий Национального центра тестирования при Президенте Республики Таджикистан. e-Mail: Rustam_N@hotmail.com.

About the author:

Nazarzoda Rustam Saidmurod – researcher at the Abdurahman Jami Institute for Educational Development of the Tajikistan Academy of Education; head of the Department of Information and Communication Technologies at the National Testing Center under the President of the Republic of Tajikistan. e-Mail: rustam_n@hotmail.com.

ТАЪЛИМИ ҲАМГИРОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ, КИ БА ТАШАККУЛИ САМАРАНОКИ ҚОБИЛИЯТИ ИДРОКУ ПАЖӢҲИШИИ ХОНАНДАГОНИ МАКТАБ МУСОИДАТ МЕКУНАД

Мансурова Ҷ.С., Ходжаева Г.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Кузиева Р.М.

Донишгоҳи давлатии Молия ва иқтисоти Тоҷикистон

Ҳамгирой ҳамчун падидаи педагогӣ анъанаҳои қадима дорад. Пеш аз ҳама, фанҳои мактабӣ ҳосияти ҳамгирой доранд. Бисёр вақт ин ҳамгироии сатҳи дохили фан мебошад: масалан, дарси таълими савод (таълими хондану навиштан) дарси ҳамгиро аст (аз замони К.Д. Ушинский ин дарсҳо ба таври ҳамгиро гузаронида мешаванд) ё курси мактабии адабиёт ҳамеша ҳамгироии илми адабиёт, амалияи хониш ва таҷрибаи иншонависӣ, яъне падидаҳои мухталифе мебошад, ки дар асоси ҳадафгузорӣ ба ҳам алоқаманд мебошанд. Вале алҳол марҳилаи нави фаҳмиши ягонагии фанҳои мактабӣ оғоз ёфтааст, акнун аз амалигардонии равобити байнифанӣ, ки ҳамчаворӣ падидаҳои фанҳои гуногунро иҷозат медиҳанд, аз мавҷудияти ҳамзамони онҳо ба тавлиди падидаҳои нави мукамал, яъне ба ҳамгироии ҳақиқӣ бояд гузашт.

Дар низоми таълим «ҳамгирой» ду маъно дошта метавонад:

1) ба талабагон омӯзонидани тасаввуроти мукамал дар бораи олами муҳит (дар ин ҳо ҳамгирой чун мақсади таълим баррасӣ карда мешавад);

2) ёфтани арсаи умумии қаробати дониши фанӣ (дар ин ҳо ҳамгирой воситаи таълим аст).

Ҳамгироии фанҳо дар мактаби муосир яке аз самтҳои пажӯҳиши фаъоли роҳҳои нави омӯзгорӣ мебошад, ки ба беҳдошти қори мактабӣ, рушди иқтисодии эҷодии коллективҳои омӯзгорон ва муаллимони алоҳида бо мақсади таъсиррасонии бсамар ба талабагон

мусоидат мекунад. Ҳамгирой пеш аз ҳама дар илми «бузург», дар соҳаҳои назариявӣ ва амалии он пайдо шуд. Он дар пасманзари ихтилофи худ - тақсими илмҳо ва соҳаҳои онҳо, ҳаҷми афзояндаи дониш, талабот ба он дар ҳар соҳа падида омадааст, ки ба густариши масусгардонӣ дар илмҳо ва дохили илм, маҳдудшавии доираи таваҷҷуҳи касбии мутахассисон, дар ин замина тавлиди ёфтани шумори нав ба нави илмҳо оварда мерасонад. Ба ин васила, ҳамгироии байни фанҳои таълимӣ низоми фанҳоро инкор намекунад. Он роҳи ҳалли имконпазирӣ тақмили он, рафъ кардани камбудии буда, ба густариши робитаҳо вобастагии байни фанҳо равона шудааст. Вазифаи илми педагогӣ ёрӣ ба муаллим дар татбиқи ҳамгирой барои эҳё ва муттаҳид кардани унсурҳои қисмҳои алоҳидаи фанҳои гуногун ба як низоми мукамал бо нигоҳ доштани ягонагии ҳадафҳои таълим мебошад.

Ҳамгирой ҳамчун мақсад ба талаба бояд ҳамон донишхоро диҳад, ки алоқамандии қисмҳои алоҳидаи ҷаҳонро ҳамчун як низом инъикос карда, ба кӯдак тасаввури ягонагии ҷаҳонро, ки тамоми қисмҳои ба ҳам алоқаманданд, меомӯзонад. Татбиқи ин ҳадаф бояд ҳанӯз дар мактаби ибтидоӣ сар шавад.

Ҳамгирой дар мактаби ибтидоӣ ҳисияти миқдорӣ дорад, яъне «каме дар бораи ҳама чиз» ва дар натиҷа кӯдакони доираи дониши дошташонро мунтазам тақмилу тавсеъа дода, тасаввуроти нав ба навро дар бораи мафҳумҳо ҳосил мекунад. Барои ин қобилияти синтези донишҳои малакаи пароканда лозим аст. Натиҷаи таълим зарурати донишдони «ҳама чиз дар бораи каме падидаҳо» хоҳад буд ки ин аллакай маҳсусгардонӣ дар сатҳи нави ҳамгирой мебошад. Дар ниҳояти қор, ҳамгирой ба муттаҳидшавии фаҳмиши мукамали олам - ягонагии оламу инсон, ки дар он зиндагӣ мекунад ягонагии ҷаҳонро қайҳон, табиату инсонро дарк менамояд, бояд мусоидат кунад. Дар ин ҷо пояи умумиинсонии раванд ҷой дорад - дар маркази диққатинсонӣ муосир, бо ҷою нақшаи дар муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ гузашта мешавад.

Таълими ҳамгиро яке аз равишҳои самараноки нафозии мазмунро усули таълим дар мактаби ибтидоӣ мебошад. Дар татбиқи амалии он баъзе ҷиҳатҳоро муайян метавон кард:

1. Ҳамгирой дар мактаби ибтидоӣ қори нав нест. Табиатиносии яке аз ҷунин фанҳост, ки якҷанд соҳаи донишро муттаҳид мекунад. Хониш ба ғайр аз матнҳои бадеии адабӣ маводи таърих, табиатиносиро дар бар мегирад. Математика ҳам фанҳои ҳамгиро мебошад. Он аз маводи арифметика, алгебра ва геометрия иборат аст. Ҳамин тавр, дар мактаби ибтидоӣ қариб ҳама фанҳо то андозаи ҳамгиро мебошанд.

2. Роҳҳои татбиқи ғояи таълими ҳамгиро дар мактаби ибтидоӣ бештар табиатан, дар сатҳи ақли солим пайдо мешаванд. Масалан, ҳамгироии фанҳои санъати тасвирӣ ва санъат ва меҳнат тавассути эҷодиёт ва ҳунар.

3. Ҳамгирой дар мактаби ибтидоӣ қоркарди мазмунро технологияи нави таълими ҳамгироро пешбинӣ мекунад.

Як масъалаи норавшан менамояд: ҳамгироии фанҳо қадом вақт имконпазир аст? Барои ин се шарт бояд риоя шавад:

- объектҳои таҳқиқ бояд ҳамсон ё ба ҳам хеле наздик бошанд;
- дар фанҳои ҳамгиро усулҳои яксон ё наздики таълиқи истифода мешаванд;
- фанҳои таълими ҳамгиро дар асоси қонуниятҳои муштарак, таълимоти назариявии муштарак сохта мешаванд.

Риояи ҳар се шарт имконияти ҳамгироии фанҳоро муайян мекунад.

Ба ин васила, ғӯё ҳама чиз ба ҳисобгирӣ шуд. Ба ғайр аз ин ки модели васеи байнифанҳои ҳамгирой дар синфҳои ибтидоӣ танҳо дар он сурат самарбахш мешавад, ки бар пояи қобилияти малакаи одитарин, вале устувори кӯдакони сохта шавад, яъне ҳамгироии фанҳо аллакай мавҷудияти ҷунин заминаро дар талабагон дар назар дорад.

Дарсҳои ҳамгиро ҳафтагӣ ва шиддати талабагонро тавассути газариш аз як навъ ба навъи дигарӣ фаъолият баргараф мекунад. Вале, ҷуноне ки гуфтем, дар ду соли аввали таълим дар мактаб ба ҳамгироии амиқ он қадар таваҷҷуҳ набоад қард, зеро захираи дониши кӯдак ҳанӯз хурд буда, малакаи грамматикӣ, ҳисобӣ, техникаи ӯ ташаккул наёфтааст.

Ба ғайр аз ин, яке аз талаботи ҳатмии тадриси ҳамгиро баланд бардоштани нақши мустақилии талабагон мебошад, зеро ҳамгирой мавзӯи маводи омӯзишро васеъ карда, зарурати таҳлили амиқро ҷамъбандии падидаҳо, ки шуморашон аз ҳисоби фанҳои дигар меафзояд, ба миён меорад. Оё талабагон тавони омӯзиши мустақилонаи ин қадар маводро доранд? Хонандагон аз уҳдаи ин қор фақат дар сурате мебароянд, ки агар дорони қобилияти фаъолияти таҳқиқотӣ ва дуруст ташкил кардани вақти худ бошанд.

Ин масъалаҳо бояд дар пеши муаллими синфҳои ибтидоӣ, ки бо ҷидду ҷаҳд ба масъалаи ҳамгироӣ дар ин марҳилаи таълим машғул аст, гузошта шаванд.

Дар ҳулосаи ин қисмат бояд гуфт, ки масъалаи ҳамгироии фанҳо дар мактаби муосир тақозои воқеии замон буда, барои ҳамаи онҳое, ки дар ташаккули шахсияти ҳамаҷониба рушдёфта манфиатдоранд, касоне, ки ба таҳсилоти заминавии педагогӣ машғул мебошанд, зарур мебошад.

Дар шароити муосири пешрафти илмию техникӣ, тақвият ёфтани вазифаҳои ҳамгироӣ дар рушди илм, техника, истехсол ва сиёсат, маориф наметавонад аз ин равандро босуръат дар қанор бимонад. Ҷомеаи мо дар ҳоли рушди доимӣ қарор дорад, яъне тавассути низоми маориф талаботи навро ба инсон пешниҳод мекунад:

- таълипазирӣ, яъне қобилияти таҳсилоти доимӣ, азхудкунии намудҳои нави фаъолият;

- рушди зеҳнӣ ҷисмонӣ, ки дастрасӣ ба технологияҳоро танҳо барои шахсони аз ҷиҳати зеҳнӣ рушдёфта таъмин мекунад;

- қобилияти фқиру амали эҷодкорона;

- ватандӯстӣ, қоидаҳои инсондӯстӣ ва ахлоқи ҳамида (В.Д. Симоненко).

Масъалаи омӯзишу татбиқи амалии равиши ҳамгироӣ таълим ва ташаккули қобилияту малакаи идроки талабагонӣ хурдсол дар низоми умумии дидактика ва усули тарбия таҳқиқи вазифаҳои онро дар ростои рушди умумии кӯдак, дар ташаккули шахсияти ҳамаҷониба рушдёфта дар назар дошта, ин дар марҳилаи муосири рушди ҷомеа муҳим мебошад.

Дар мактаби муосир тафриқабандии васеи таълим ба назар мерасад, ки ин дар амал як қатор мушкilotиро ба миён меорад:

- маълумоти зеҳнии таълимӣ бо мурури замон мушкilotу қалонтар мешавад, ки ин ба афзоиши сарбории ҳар талаба оварда мерасонад;

- маҷмӯи маълумот барои бештари талабагон аз ҳад зиёд қарон мегардад, бинобар ин ҷои раванди идрокро азёдкунии ҳолӣ мегирад;

- ба раванди таълим ворид кардани фанҳои ниҳоят мушкilot, хусусан дар муассисаҳои таҳсилоти инноватисонӣ нуфуз пайдо кардааст, ки ин боиси афзудани сарбории кӯдакон мегардад;

- мушкilotи маишӣ ва иҷтимоие, ки як қисми талабгон эҳсос мекунанд.

Дар ин шароит масъалаи ташаккул ва рушди фаъолияти идроки шахсият мушкilotар ва яъне масъулиятноктар мешавад.

Барои илми педагогикаи муосир равшан аст, ки натиҷаи ниҳии раванди таълим на азхудкунии механикии маҷмӯи муайян донишҳо, балки таҳияи қобилияти қор дар ҳар вазъи таҳсилотӣ мебошад. Муаллим вазифадор аст ба талаба дар ташаккули малака ёрӣ диҳад. Дар ин ҳангом бояд дар хотир дошт, ки талаба бояд қобилияти дуруст гузоштани мақсад, интиҳоб кардани воситау усули ноил шудан ба он, муқоиса кардани натиҷаи ҳосилшуда бо мақсад, натиҷагирии қори ҳурдо дошта бошад. Ба ибораи дигар, аз таҳсилоте, ки ба ҳофиза таъя мекунад, ба сӯи таҳсилоте, ки тафакқури эҷодиро инкишоф медиҳад мутаваҷҷеҳ бояд шуд. Раванди ташаккули малакаи маъқур дар сурати риоя гардидани як қатор шартҳо амалӣ мешавад:

- гузариш аз равобити дохилифаннӣ ба байнифаннӣ. Ин ба талаба имкон медиҳад то усули амалиётро аз як объект ба объектҳои дигар интиқол диҳад, омӯзишро осон мекунад ва тасаввуроти ягонагии ҷаҳонро ташаккул медиҳад. Дар ин ҳангом дар хотир бояд дошт, ки чунин гузариш танҳо дар ҳоли мавҷуд будани «пойгоҳи» муайяни дониши равобити дохилифаннӣ имконпазир аст, дар акси ҳол гузариш рӯякӣ ва механикӣ мешавад;

- афзудани ҳиссаи вазъиятҳои ҳалталаб дар сохтори дарси ҳамгирошуда. Ин фаъолияти идрокии ҳонандаро фаъол ва ўро водор мекунад, ки усулҳои нави дарки маводи таълимро ҷуяд, яъне шахсияти пажӯҳандаро ташаккул медиҳад;

- афзудани ҳиссаи дониши ҷамъбастананда, ки ба талаба имкон медиҳад, то дар як вақт тамоми раванди иҷрои амалро аз ҳадаф то натиҷа бинад, ҳар марҳилаи нави қорро бо дарки он қабул намояд.

Мутаассифона, дар мактаби муосир ба ташаккули амалҳои универсалии омӯзиш (АУО), муносибати эҷодкорона ба раванди таълим то ҳол аҳамияти қам дода мешавад. Таҳлили дарсҳои қушода нишон медиҳад, ки муаллимон ба ҳалли масъалаҳои ҳусусияти эҷодӣ дошта ба ҳисоби миёна 5%-и вақти таълимро қудо мекунанд. Яке аз сабабҳо, ба фикри мо, ин аст, ки имрӯз на ҳама қитобҳои дарсӣ имкони инкишоф додану доимӣ гардонидани раванди таҳлили поъи эҷодии кӯдақро таъмин мекунанд.

Муаллим дар дарс бояд чунин вазъиятеро ба вучуд орад, ки дар ботини талаба хоҳиши амали эҷодкорона, иштирок дар ҷустуҷӯи роҳи ҳалли масъала, посухгӯӣ ба саволи додашуда, мустақилона иҷро кардани кор пайдо шавад.

Равиши фаъолиятӣ, ки асоси низоми таълими ҳамгироро ташкил медиҳад, ба муаллиф имкон медиҳад, ки АҶО-и талабаи синфи поёниро ташаккул диҳад. Дар ин ҳолат кори муаллим оид ба рушду густариши ҳамгирой яке аз роҳҳои муҳими таълиму тарбияи талабагони синфҳои поёнӣ, дар онҳо ташаккул ёфтани АҶО мебошад. Ин раванд ба муаллими эҷодкору мутафаккир имкон медиҳад то қуллаҳои баланди маҳорати омӯзгориро фатҳ кунад.

Акнун масъалаҳои ташаккули АҶО-ро ҳангоми хониши матнҳои бадеӣ-таърихӣ дар дарсҳои забони модарӣ муфассал баррасӣ мекунем. Хониши мукамал раванди мураккабу печидааст, ки ҳалли масъалаҳои маърифатӣ муоширатӣ, аз қабилӣ фаҳмиш (фаҳмиши умумӣ, пурра ва интиқодӣ), ҷустуҷӯи маълумоти мушаххас, санҷиши худ, барқарорсозии матнӣ васеъ, шарҳ, тафсири матнро дар назар дорад.

Дар чараёни таълими хониш талаба бояд намуду навъҳои гуногуни хонишро, ки ба ташаккули АҶО мусоидат мекунанд, аз худ намояд:

- хониши шиносӣ, ки ба гирифтани маълумоти асосӣ ё ҷудо намудани мазмуни асосии матн равона карда шудааст;

- хониши омӯзишӣ, ки мақсад аз он гирифтани маълумоти пурра ва дақиқ ва шарҳи баъдии матн мебошад;

- хониши ҷустуҷӯӣ/табсиравӣ, ки ба дарёфти маълумоти мушаххас, рӯйдоди мушаххас равона карда шудааст.

Шартҳои педагогӣ барои ташаккули АҶО:

1. «Иттиҳоди» фаъолияти идрокӣ бо ҳолати эҳсосии кӯдак: барои пайдо ва устувор шудани рағбат ҳамеша «дастгирии эҳсосӣ»-ро истифода бояд кард.

2. Барои пайдо шудани рағбати зиндаи идрокӣ талабагон дар раванди фаъолияти таълимӣ таҷрибаи мавҷудаи онҳо, донишero, ки онҳо дар раванди зинда беихтиёр омӯхтаанд (дар оила, аз васоити ахбори омма, китобҳо ва ғ.), истифода бояд бурд. Дар ҳақиқат, мавқеи шахсии кӯдак («ман дар ин бора аллакай чизе медонам»), кӯшиши фаъолияти мустақилона («худам меҳаҳам»), хоҳиши андешаронӣ («ба фикрам...») дар рушди раванди идрок, инкишофи вусъату устувории он нақши маҳсусро мебозанд.

3. Ҳама гуна ташаббус, мустақилии талаба, кӯшиши интиҳоби шахсии супориш, шарикӣ фаъолият, усули иҷроӣ супоришро дастгирӣ кардан лозим аст.

4. Машқҳои нутқ вазифаҳои мушаххаси зеринро иҷро мекунанд:

- а) ба кӯдакон омӯзондани қобилияти гӯш додан ба савол, ҷавоби мувофиқ додан бо мақсади нақл, таҳия кардани саволи худ ба одамони гуногун - ба муаллим, калонсолони дигар, ҳамсабақон, дӯстон, шахсони ношинос;

- б) ташаккул додани қобилияти малакаи иштирок дар гуфтугӯ;

- в) ба талабагон омӯзонидани бозикунӣ сахнаҳои хурд, ки иштирокчиёни он шахсони воқеӣ (волидайн, дӯстон, шахсони ношинос) ва ҳам ҳаёли (ҳайвонот, растанӣ, чизҳо) мебошанд, ба назар гирифтани ҳосиятҳои он (вазъ, хусусият, рафтор ва ғ.) [20].

Ба ин васила, дар заминаи ин гуфтаҳо чунин хулоса метавон кард, ки маҳз таълими ҳамгиро натиҷаҳои мусбати инкишофи қобилияти малакаи идрокӣ пажӯҳиши талабагони синфҳои поёнӣ дода метавонад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ушинский К.Д. Детский мир. Хрестоматия. Первые уроки логики. - Собр. соч., т.4. - М.-Л.: АПН РСФСР, 1948. - 678с.
2. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. - М.: Педагогика, 1975. - 368 с.
3. Сухомлинский В.А. О воспитании. - М.: Политиздат, 1975. - 272 с.
4. Шарифзода Ф., Каримова И.Х. Учитель - творец добра и справедливости. - Душанбе: Ирфон, 2010.
5. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. Т. 1. - М., 1939. - С. 163

ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ РОДНОМУ ЯЗЫКУ, СПОСОБСТВУЮЩЕЕ ЭФФЕКТИВНОМУ ФОРМИРОВАНИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНО-ПОИСКОВЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье говорится об интегрированном обучении родному языку которое обеспечивает совершенно новый психологический климат в процессе обучения и создает новые условия деятельности учителя и учащихся и формировать у учащихся начальной школы представления о целостной картине мира которое невозможно без интеграции содержания образования. Идея

интеграции обучения возникает на основе всеобщности и единства законов природы, целостности восприятия субъектом окружающего мира.

Также в статье говорится об интегративном характере познавательной деятельности которое позволяют определить систему познавательных универсальных учебных действий как ключевую компетенцию, обеспечивающую учащимся «умение учиться». При этом основы формирования познавательных умений закладываются в начальной школе, а полученный в это время опыт учебно-познавательной деятельности обеспечивает успешность обучения на протяжении всей последующей жизни.

Ключевые слова: Интеграция, дифференциация, межпредметность, интеллектуальность, эмоциональность, интерпретация, индивидуальность, коммуникативность.

INTEGRATED NATIVE LANGUAGE TRAINING, WHICH CONTRIBUTES TO EFFECTIVE FORMATION OF KNOWLEDGE AND SEARCH SMART AND SKILLS OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN

The article refers to the integrated teaching of the mother tongue, which provides a completely new psychological climate in the learning process and creates new conditions for the work of teachers and students, and to form in primary school students an idea of a holistic picture of the world that is impossible without the integration of the content of education. The idea of integrating learning arises on the basis of universality and unity of the laws of nature, the integrity of the subject's perception of the world around him.

The article also refers to the integrative nature of cognitive activity, which allows us to define the system of cognitive universal educational actions as a key competence that provides students with the "ability to learn." At the same time, the basis for the formation of cognitive skills is laid in primary school, and the experience of educational and cognitive activity obtained at this time ensures the success of learning throughout the subsequent life.

Key words: Integration, differentiation, intersubjectivity, intelligence, emotionality, interpretation, individuality, communicativeness.

Сведения об авторах:

Мансурова Джамилы Сулаймоновна - к.п.н. общепедагогической кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета Тел: (+992) 907280856

Кузиева Рано Мирмухаммадовна - ассистент кафедры естествознания Финансового-экономического государственного университета Таджикистана (+992) 550555779

Ходжаева Гулджахон Джафаровна - старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета Тел: (+992) 000091971.

About the authors:

Mansurova Dzhamilya Sulaimonovna - Candidate of pedagogical sciences of the general university department of general pedagogy of the Tajik State Pedagogical University., Tel: (+992) 907280856

Kuzieva Rano Mirmuhamadovna Senior Lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University., Tel: (+992) 550555779

Khodzhaeva Guljahon Jafarovna - Senior Lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University., Tel: (+992) 000091971.

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ БОСАЛОҲИЯТИ ҚАСИДАИ «ШИКОЯТ АЗ ПИРӢ»-И УСТОД АБӢАБДУЛЛОҲИ РӢДАКӢ

Султонмамадова М.А.

Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи ба номи А. Ҷомӣ, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар таърихи тамаддуни мардуми форсинобад ба ҳайси падари шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ шинохта шуда, осораи сармашқи суҳанварони баъдӣ гаштааст. Ашъори бозмонда аз ин шоири бузург, ки дар қамолӣ суҳанварӣ эҷод шудааст, дар таълиму тарбияи хонандагон ва дар онҳо ташаккул додани салоҳиятҳои маърифативу ҳештаншиносӣ, ҳувияти миллӣ муассир буда метавонад. Бино ба таъкиди муҳаққиқон, мавзӯи панду андарз дар адабиёти тоҷикӣ-форсӣ аз устод Рӯдакӣ сарчашма мегирад: “Рӯдакӣ аввалин шоирест, ки овардани панду андарз ва мавоизу насоеҳро дар ашъор ба расмӣ даровард” [9, с.7]. Яке аз масъали муҳимме, ки дар таълими адабиёт дар мадди

назари омӯзгорони макотиби миёна меистад, ин донишони шеваи таҳлилу тафсир ва таълими огоҳонаю босалоҳияти каломи мавзун, алалхусус шеър аст. Агар муаллими адабиёт аз шеваи таҳлилу каломи бадеъ огоҳ бошад ва бо иҷрои талаботи муносибати босалоҳият метавонад шогирдонашро ба дарки сухани адиб ҳидоят намояд ва дар онҳо салоҳиятҳоро ташаккул диҳад. Дар ин мақола азм дорем шеваи таълими босалоҳияти қасидаи “Шикоят аз пирӣ”-и устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро дар синфи 8 мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Дар «Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI» (Душанбе, 2007) ҳам дар курси хониши адабӣ (синфи 5) ва ҳам дар курси таърихи адабиёт (синфи 8) барои таълими рӯзгору осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ саотҳои муайян пешбинӣ шудааст. Дар синфи 8 тибқи барномаи мазкур барои таълими ҳаёт ва эҷодиёти Рӯдакӣ 7 саот шудааст [2, с.41]. Омӯзгор бояд дар ин ҳафт соати муқаррар шуда доир ба “ҳаёт ва фаъолияти Рӯдакӣ, масъалаи нобиноии Рӯдакӣ, ашъори боқимондаи Рӯдакӣ, анъои шеъри шоир: қасида, маснавӣ, китъа, ғазал, рубой” маълумот диҳад. “Таҳлилу қасидаҳои: «Шикоят аз пирӣ», «Модари май», шеърҳои «Эй он, ки ғамгинию сазоворӣ», «Шод зӣ», «Зиндагӣ», маълумот дар бораи панду андарзҳои Рӯдакӣ, васфи табиат ва хушиҳои зиндагӣ, забон ва услуби шеъри Рӯдакӣ” (2, 41) низ дар доираи ҳамаин 7 саот аст. Ҳувайдост, ки омӯзгор наметавонад дар доираи соати муқаррар шуда ҳама ин мавзӯҳо салоҳият диҳад. Аз ин рӯ, барои таълими шеърҳои шоир мебошад соати зиёдтар ҷудо карда шавад, то шеърҳои шоир ҳамаҷониба ва мукамалтар шарҳу тафсир гарданд.

Қасидаи “Шикоят аз пирӣ”, ки қасидаи тарҷумаҳои Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ буда, аз зиндагии саодатмандонаи даврони ҷавонии шоир, мартаба, шаъну шукӯҳи ӯ ва шухрати шеъри ӯ ҳикоят мекунад, бояд огоҳона ва ҳамаҷониба таълим дода шавад. Таълими босалоҳияти ин қасидаи шоир боиси ташаккули салоҳиятҳои калидии хонандагон, аз ҷумла салоҳиятҳои таълимӣ - маърифатӣ, коммуникативӣ, иҷтимоӣ - арзишӣ, умумифарҳангӣ ва иттилоотӣ мегардад. Бино ба таъкиди муҳаққиқони муносибати босалоҳият дар таълим, махсусияти таълими адабиёт низ дар он аст, ки он пеш аз ҳама ба ташаккули салоҳиятҳои асосӣ ё калидӣ сафарбар карда мешавад. Дар ин маврид мо ба андешаи муҳаққиқ Салоҳиддин Амонӣ ҳамфикрем, ки менависад: “ҳангоми банақшагирии мавзӯ на танҳо ба навъи дарс таваҷҷӯҳ бояд кард, балки ҳадафҳои он низ хеле муҳим аст”.[1, с.48]. Дар дарси адабиёт, асосан маҳорат ва малакаҳои таҳқиқотӣ, эҷодӣ, навоҳарӣ, фикрронии мантиқӣ, таҳриру таҳлилу мавод, ҳулосабарорӣ ташаккул дода мешаванд. Мақсади асосии дарси адабиёт ин омӯختану аз бар кардани тарҷумаи ҳолу осори адибон ва ё шинос гардидан бо жанрҳои адабӣ набояд бошад, балки он бояд ба рушди ҷаҳонбинӣ тафаккури мантиқӣ, интиқодӣ, идеяҳои инсонпарварӣ, арҷи арзишҳои миллию фарҳангӣ равона гардида бошад. Дар дарси адабиёт, ҷунуне ки муҳаққиқи соҳаи муносибати босалоҳият дар таълим Қ.Мухторӣ зикр менамояд, “ташаккули салоҳиятҳои фанӣ бояд дар чор марҳила сурат бигирад :

- дарки матн (дар мисоли мо матни қасида);
- баҳоидиҳӣ ба матн;
- тағйир додани матн;
- таҳияи матни худ”.[7, с.63]

Дар мавриди шеваи таҳлилу тафсири шеър таъя ба усули суннати шарҳи каломи бадеъ мо дар мақолаи ҷудогона изҳори назар кардаем, ки такрори онҳо ин ҷо салоҳ намебинем (7). Омӯзгор бояд дар баробари иҷрои талаботи муносибати босалоҳият дар таълим шеваи суннати таълими шеърро низ дар назар дошта бошад. Ташаккули салоҳиятҳои дар боло номбурда зимни таълими қасидаи “Шикоят аз пирӣ” ба тартиби зер сурат мегиранд:

Дар марҳилаи аввал хонандагон бо роҳнамоии омӯзгор қасидаро қироат менамоянд, бо мазмуни он шинос мешаванд, дар атрофи номи он мулоҳиза мекунад, калимаҳои душворфаҳми онро аз луғат меёбанд, шарҳ медиҳанд, шеърро ба қисматҳо ҷудо мекунад, ғояи асосии онро муайян менамояд, мақсади муаллифро дарк мекунад. Сипас, назари худро нисбат ба муҳтавои қасидаи мазкур баён менамоянд. Яъне, пас аз мутолиаи қасидаи Шикоят аз пирӣ хонандагон дар бораи арзишҳои зиндагӣ, тағйиротҳои умри инсон, рӯйдодҳои тақдир, ҳислатҳои неку бади инсонҳо, муносибатҳои инсонӣ, ҷойгаҳи инсон дар дунёи фанӣ маълумот пайдо карда, ба ин хусусиятҳо аз нуқтаи назари худ баҳо медиҳанд. Ба таъбири дигар, хонандагон бояд пас аз мутолиаи матни қасида ҷӣ бардоште, ки гирифтанд, баён созанд.

Дар марҳилаи сеюм омӯзгор аз хонандагон тақозо мекунад, ки кӯшиш ба харҷ дода, матнро бо истифода аз таҳайюлот ё фантазияи худ тағйир кунанд. Дар ин ҷо маҳорати эҷодкории хонанда ривож меёбад.

Дар марҳилаи чорум-марҳилаи таҳияи матн, хонанадагон фикру мулоҳизаҳо ва пешниҳодоту нуктаи назари худро дар атрофи қасидаи “Шикоят аз пирӣ” баён менамоянд. Ин пешниҳодот ва нуктаи назари хонанда метавонад дар шакли як эссеи кӯтоҳ тартиб дода шавад [7, с.65].

Ба ақидаи муҳаққиқ С. Амонӣ, “ҳангоми омӯзиши осори бадеӣ дар дарсҳои адабиёт шартӣ аввал тафаккури илмӣ доништа мешавад. Аз ҳама гуна роҳу равишҳое, ки тафаккури илмиро тақвият медиҳанд ва дар таҷриба истифода мешаванд, бояд кор гирифт. Дуюм, пайдарпайӣ ва сеюм таъя намудан ба идроки хонанда, тасаввуру таҳайюлотӣ ўст. Хонанда бояд дар матни ошно чизҳоро кашф кунад, ки аз назари дигарон пӯшида аст” [1, с.49].

Инчунин, қобили зикр аст, ки зимни сурат гирифтани кор бо ин марҳилаҳо омӯзгор бояд ҳамроҳи хонандагон қасидаро баррарсӣ кунад. Дар шарҳу тафсири калимаҳои душворфаҳм ба хонандагон ёрӣ расонад. Дар фикру мулоҳизаронӣ иштирок намояд, хонандагонро (хусусан хонандагони камҳавсаларо) ҳавасманд кунад, таваҷҷуҳи онҳоро ба илму адаб, таърих, фарҳанг, санъат, жанрҳои бадеӣ ҷалб намуда, дар онҳо ҳисси миллиро нисбати арзишҳои милли бедор намояд. Агар муаллим имконият, шавқу ҳавас, майлу кӯшиши хонандагонро дар муҳокимаи мавзӯ ба эътибор гирад, он гоҳ хонандагон матни таҳлилшавандаро хуб дарк карда, соҳиби малакаҳои таҳқиқотӣ мегарданд ва салоҳиятҳои муоширативу эҷодӣ гардида, дар навиштани қорҳои хаттӣ душворӣ намекашанд.

Таълими қасидаи “Шикоят аз пирӣ” бояд бо мақсади дар хонандагон ташаккул додани салоҳиятҳои иртиботӣ (диққат додан ба оҳанги қироати шеър, риояи одоби баҳсу мунизирӣ, саволу ҷавоб ва ғайра), салоҳиятҳои адабӣ-эҷодӣ (баён кардани нуктаи назари худ ва иқтибос овардан аз матн барои тақвияти ин нуктаи назар, муқоиса кардан, озодона нақл кардан) ба роҳ монда шавад. Барои ноил гардидан ба ин мақсадҳо омӯзгор бояд фаъолияти хонандагонро дар дарс ба таври лозима ташкил намояд, зеро хонандамехварӣ, бино ба таъкиди методистон, дар муносибати босалоҳият дар таълим нақши асосӣ дорад. Таълим бояд дар заминаи қироати бодикқат, риояи оҳанги талаффуз, таваҷҷуҳ ба калимаҳои душворфаҳм, шарҳи маъно, тартиб додани луғатҳо равона карда шавад. Яъне, таълими қасидаи номбурда бояд аз нигоҳи муносибати босалоҳият раҳандозӣ гардад, то ин ки натиҷаи матлуб ба даст оварда шавад.

Мо дар китоби худ “Шарҳи мунтахаби ашъори устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ” ин қасидаро пурра шарҳ додаем, омӯзгорон метавонанд ҳангоми дарс аз он истифода баранд(9). Тавре ки зикраш рафт, дар қадами аввал матни қасида бояд дуруст қироат шавад, зеро қироати дурусти матни бадеӣ имкон медиҳанд, ки матнро хонандагон дуруст фаҳманд ва мақсади суҳанварро дарк кунанд. Аз он ҷо, ки хонандамехварӣҷавҳари муносибати босалоҳият аст, қироати матн аз ҷониби хонандагон сурат гирад, беҳтар аст.

Ҳамин тавр, мепардозем ба таълими қасидаи «Шикоят аз пирӣ». Баъд аз қироати байти мақтаъ бояд вазн ва қофияву радифи матни шеър муайян шаванд.

Маро бисуду фуру рехт ҳар чи дандон буд,

Набуд дандон ло, бал чароғи тобон буд.

Вазни қасида мучтаси мусаммани маҳбуни аслом (мафоилун фаилотун мафоилун фаълун), буда, калимоти қофия «дандон, тобон, борон, Кайвон...» мебошанд ва калимаи “буд”, ки баъд аз калимоти қофия айнан такрор шуда омадааст, радиф мебошад. Баъд аз таъйини вазну қофия ва радиф бояд калимаҳои душвори байтравшан шаванд. Омӯзгор бояд бо иштироки фаъолонии хонандагон бо истифода аз фарҳангу луғатҳо калимоти душворро шарҳ диҳанд. Калимоти байти матлаъи қасидаи мавриди назар аксар шиносонд, вале калимаҳои “*бисуд*” (аз масдари «судан», сойида шуду аз ҳам рехт), “*ло*” (*не*) ва “*бал*” (*балки*) бояд шарҳ дода шаванд.

Пас аз шарҳи калимоти душвори байт, омӯзгор бо ҳамроҳи хонандагон бояд санъатҳои бадеӣ ва тасвири шоиронаи байтро муайян кунанд. Муҳимтарин санъате, ки дар байти мақтаъ ба кор рафтааст, санъати ташбеҳ мебошад. Дар мисраи дуюми байт шоир дандонҳои худро аз ҷиҳати дурахшандагӣ ба чароғи тобон ташбеҳ додааст. Тибқи гуфтаи методистон, баъд аз риоя кардани шартҳои методикаи шарҳи шеър ва иҷрои талаботи муносибати босалоҳият омӯзгор бояд ҳамроҳ бо хонандагон аз байт маънӣ бароваранд ва мақсуди шоирро дарёбанд. Байти болоро метавон чунин маънӣ кард: Шоир мегӯяд: Дандонҳои ман, ки монанди чароғи равшан медурахшиданд, бо гузашти айём ҳама соида шуданду рехтанд.

Ҳамин тариқ абёти дигари қасида бо риояи методикаи таълими шеър ва иҷрои талаботи муносибати босалоҳият ба таълим маънӣ карда мешаванд. Байти дувум:

Сипеди симзада буду дурру марҷон буд,

Ситораи саҳарӣ буду қатраборон буд!

Дар ин байт калимоте, ки ниёз ба шарҳ доранд, нисбатан зиёдтаранд: **Сим** (нукра), **зада** (саф, қатор, раста), **дур(р)** (марворид), **марҷон** (манзури шоир марвориди хурд аст), **ситораи сахарӣ** (ситораи Зӯҳра, ки субҳгоҳон дурахшида сурхранг намоён мешавад), **қатраборон** (дандон аз ҷиҳати ранг ба қатраи борон ташбеҳ шудааст). Дар ин байт низ санъати ташбеҳ мавқеи асосӣ дорад. Шоир дандонҳояшро аз назари софию дурахшандагӣ ва сафедию шафоффият ба радаи нукра, марвориду марҷон ва ситораи сахарӣю қатароти борон ташбеҳ кардааст. Баъд аз равшан кардани калимоти душвор ва дарёфти санъатҳои бадеӣ маънии байт бароварда мешавад. Агар дар маънӣ кардани байт нахуст фикри хонандагон пурсида шавад беҳтараст. Байтро чунин маънӣ кардан мумкин аст: Сафедии дандонҳои ман, мегӯяд шоир, чун радаи нукраву дурру марворид чило медоданду монанди ситораи сахарӣ медурахшиданд ва ранги қатраи боронро доштанд.

Ба ҳамин минвол байтҳои дигари қасида низ бояд шарҳу тафсир шаванд.

Байти севум:

Яке намонд кунун з-он Ҳама, бисуду бирехт,

Чӣ наҳс буд, Ҳамоно ки наҳси Кайвон буд!

Калимоти душвори байт, ки таҳти роҳбарии омӯзгор хонандагон бояд бо истифода аз китобҳои луғату фарҳангҳо маънӣ кунанд: **Наҳс**: бадбахтӣ, шум, беҳосият. **Кайвон**: Зӯҳал, дар ситорашиносии қадим ҳафтумин фалак маҳсуб мешавад ва онро наҳси акбар медонистаанд. Шоир сабаби рехтани дандонҳояшро аз шуми ситораи Зӯҳал медонад ва мегӯяд: “Аз он дандонҳои пурбаҳои ман якто ҳам намонд, Ҳамааш суда шуду рехт. Ин чӣ бадбахтӣ буд? Шояд аз шуми ситораи Зӯҳал бошад”?

Байти чаҳрум:

На наҳси Кайвон буду на рӯзгори дароз,

Чӣ буд? Ман-т бигӯям: қазои Яздон буд.

Калимоту таъбириоти душвори байт, ки бояд шарҳ шаванд: **Рӯзгори дароз**: умри дарозу тӯлонӣ. **Ман-т**: манн барои ту, ман туро. **Қазои Яздон**: ҳукм, ирода ва фармони Худованд. **Гардон**: гарданда, тағйирёбанда. Шоир аз фикри аввалааш бармегардад ва сабаби рехтани дандонҳояшро на аз наҳси иситораи Зӯҳал ва на аз гузаштани умри дароз, балки ба иродаи Худованд марбут медиҳаду мегӯяд: «Не, нанаҳси иситораи Зӯҳал буду на умри дароз. Пас, чӣ буд? Ман ба ту бигӯям, ки иродаи Худованд буд».

Байти панҷум:

Чаҳон Ҳамеша чу чашмест гирдугардон аст,

Ҳамеша то бувад ойин-и, гирдугардон буд.

Рӯдакӣ бар он андешааст, ки чаҳон монанди чашм мудаввар ва Ҳамеша дар гардишу тағйиру таҳаввул аст. Аз он вақт ки офарида шуд, то он гоҳ, ки вучуд дорад, ойини ин ҷархи мудаввар ва Ҳамеша дар гардишу тағйиру таҳаввул аст ва онро қароре нест.

Байти шашум:

Ҳамон, ки дармон бошад, ба ҷойи дард шавад,

Ва боз дард, Ҳамон к-аз нахустдармон буд.

Шоир мегӯяд: Ҳар он чи дар ин чаҳон мояи дармони одамист, муддате баъд боиси дард хоҳад шуд. Мисраи дувум тақрор ва таъкиди мисраи аввал аст.

Байти ҳафтум:

Кухан кунад ба замоне, Ҳамон қучо нав буд,

Ва нав кунад ба замоне, Ҳамон ки хулқон буд.

Хулқон-чамъи халак, ба маънии кухна, фарсуда аст. Шоир мегӯяд: Кори чаҳон баръакс аст, бад-ин сурат, ки чизе, ки наву тоза аст, муддате баъд онро кухнаву фарсуда мекунад ва баръакс, чизе, ки кухнаву фарсуда аст, баъд аз муддате он тозаву нав мегардад.

Байти ҳаштум:

Басо шикаста биёбон, ки боғи хуррам буд,

Ва боғи хуррам гашт, он қучо биёбон буд.

Мафҳуми «**шикаста**» дар ин байт ба маънии ноҳамвор омадааст. Рӯдакӣ мегӯяд: «Чи бисёр биёбонҳои ноҳамворе ҳастанд, ки замоне боғҳои хуррам буданд ва баръакс, боғҳои обод, ки имрӯз вучуд доранд, дар гузашта биёбонҳои бе обу гиёҳ буданд».

Байти нуҳум:

Ҳама чӣ донӣ, эй моҳруйи ғолиямӯй,

Ки ҳоли банда аз ин пеш бар чӣ сомон буд?!

“**Ғолиямӯй**”-оне, ки мӯйи сиёҳу хушбӯй дорад.”Моҳруйи ғолиямӯй” – киноя аз маҳбубаи зебост. Шоири пир хитоб ба маҳбубаи зебоаш мегӯяд: “Ту, эй, моҳруйи ғолиямӯй, аз қучо донӣ, ки ҳоли ман дар ҷавонӣ чӣ гуна буд?”

Байти даҳум:

*Ба зулфи чавгон нозиш ҳамекунӣ ту бад-ӯ,
Надидӣ он гоҳ ӯро, ки зулф чавгон буд.*

Сомон: низому ороиш. **Зулфи чавгон:** зулф ба сабаби қач буданаш ба чавгон ташбеҳ шудааст, яъне зулфи қач. Чавгон: аз калимаи чӯб (ба паҳлавӣ чӯп ва гон пасванди нисбат) сохта шудааст. Чавгон як бозии мардуми эронитабо раст ва чавгон чӯби маҳсули ин бозӣ буда, дар шеърӣ момушаббаҳ ба зулфи ёр қарор гирифтааст. **Нозиш:** ноз кардан, фаҳр кардан. Шоир дар идомаи суҳбат ба маҳбубаи чавони зебоиш мегӯяд: «Бо зулфони пурпечутобу қачат, ки имрӯз бо ӯ ноз мекуни, набудию надидӣ, ки ӯ (яъне шоир) дар чавонӣ мӯйҳои сиёҳи чавгоноро қачу дароз дошт?

Байти ёздаҳум:

Шуд он замона, кирӯяш ба сони дебо буд,

Шуд он замона, кимӯяш ба сони қатрон буд!

Луғати байт: **Шуд:** гузашт, сипарӣ шуд. **Дебо:** ҳарир, порчаи абрешии нарму латиф. **Қатрон:** рағани сиёҳранг, манзур ранги сиёҳи он аст. Шоир мегӯяд: «Гузашту сипарӣ шуд он айём, ки рӯяш ба монанди абрешим мулоиму латиф ва мӯйҳои чун қатрон сиёҳ дошт».

Байти дувоздаҳум:

Чунон ки ҳубӣ меҳмону дӯст буд азиз,

Бишуд, ки боз наёмад, азиз меҳмон буд.

“**Хубӣ**” ин ҷо ба маънои хусну ҷамоли зебо омадааст. Дар ин байт санъати ташхис ба қор рафта ва ба зебӣ шахсият дода шудааст. Шоир мегӯяд: “Ҷамолу зебӣ монанди дӯст ва меҳмони азизи ман буд, ки аз назди ман бирафт ва дигар барнагашт».

Бояд зикр кард, ки қасидаи “Шикоят аз пирӣ” аз 34 байт иборат аст ва таҳлили ҳама байтҳои қасида аз доира як мақола ва дар як соати дарс аз имкон берун аст. Мо дар китоби “Шарҳи мунтахаби ашъори устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ” қасидаи мазкурро пурра шарҳ додаем [9], омӯзгорон ва хонандагон метавонанд шарҳи абёти дигарро аз ин китоб дастрас кунанд.

Баъд аз баррасии комили қасида хонандагон бояд аз мазмуни умумии қасида натиҷагирӣ кунанд. Дар низоми анъанавии таълим фаъолияти маърифатии хонандагон аз он иборат аст, ки дониши пешниҳодшударо аз худ кунанд ва ахбори бадастомадаро нақл карда тавонанд. Дар муносибати босалоҳият дар таълим, бино ба гуфтаи муҳаққиқон, фаъолияти маърифатии хонанда танҳо бо аз худ намудану нақл кардани донишу маълумоти андухта маҳдуд намешавад. Хонанда бояд донишу маълумоти пешниҳодшударо таҳқиқ кунанд, дар ҳаллу мавзӯю масъалаҳо ақидаи худро дошта бошад ва аз таҳлилу таҳқиқи мавзӯи натиҷагирӣ кунанду ин натиҷаҳоро дар ҳаёт тадбиқ намояд.

Аз қасидаи таҳлилшуда хонандагон метавонанд чунин натиҷагирӣ кунанд:

Ба шарҳу таҳлил ва баррасии қасидаи “Шикоят аз пирӣ” хонандагон ба салоҳиятҳои калидӣ, коммуникативӣ ва адабӣ-эҷодироноил мегарданд. Хонандагон салоҳияти таҳлил намудани зиндагиномаи шахси таърихро азхуд менамоянд. Хонанда тавассути ин қасида дар бораи зиндагии шоир, алаҳхусус айёми ҷавонаш, хидматаш дар дарбори Сомониён, рӯйдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва мадания фарҳангии он давр, аз дарбор дур шудани шоир, вазъи зиндагии шоир дар давраи пирӣ ва ғайра маълумот мегирад.

Ҷиҳати тартбиявии дарс дар он зухур меёбад, ки пас аз мутолиа ва музокираи мавзӯи номбурда хонандагон дарк мекунанд, ки зиндагӣ лаҳзаҳои хушу ширин ва ва дарду ранҷ дорад, инсон бояд ҳама вақт барои паси сар кардани мушкилиҳо омода бошад. Одамон бояд ба яқдигар меҳрубон бошанд. Ҷисми солиму ақли расо, хиради тавоно доштан бартариин инсон аст.

Мутахассисон таъкид кардаанд, ки «салоҳият таълим дода намешавад, он дар натиҷаи азхудкунии дониш ва тадбиқи амалии он ташаккул меёбад» [6, с.32]. Вобаста ба ин, фаъолияти омӯзгор дар ҷароғи таълим нақши муҳим дорад. Омӯзгор бояд раҳнамои хонандагон дар таҳлилу баррасии масъалаҳо, марҳилаҳои ташаккули малакаву маҳорат ва мушоҳидагари сатҳи азхудкунию дониш онҳо бошад, то талабагон салоҳиятҳои дар оғози дарс таъйиншуда бадаст оранд. Омӯзгор дар раванди дарс назорат намояд ва бояд мутаваҷҷеҳ бошад, то хонандагон ба ҷаҳор унсури асосии муносибат босалоҳият дар таълим: **донад, тавонад, азхуд кунанд ва дар амал тадбиқ намояд** ноил гарданд.

Ба ҳамин тариқ, дар заминаи чунин равиш ба роҳ мондани таълими матни бадеӣ дар дарсҳои адабиёт муносибати босалоҳият ба таълими фанни номбурда маҳсуб ёфта, тафаккури илмӣ таҳқиқотии хонандагонро рушд медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Амонӣ С.Ташаккули малакаҳои таҳқиқотӣ-эҷодӣ дар дарсҳои адабиёт. //Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. №4, 2018 (24) - С.47-50.

2. Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI. Душанбе, 2007.
3. Рӯдакӣ. Бо кӯшиши Абдуқодири Рустам, Алмотӣ, 2007, 100 с.
4. Золоторубова Н.Н. Методика преподавания литературы: Учебное пособие для вузов. -Воронеж, 2007.
5. Исрофилниё Ш.Р., Султонмамадова М.А. Методикаи таълим ва шеваи шарҳу тафсири каломӣ мавзун.// Паёми ДМТ, 2016, №-43, (203) с.,146-150.
6. Муносибати босалоҳият ба таълим. Мураттибон: Ғ.Бобизода, Д.Имомназаров, Ш.Исрофилниё, А.Байзоев. Душанбе: Ирфон, 2018.-72 сах.
7. Мухторӣ Қ. Махсусияти ташкили таълими босалоҳият дар дарсҳои адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. /Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Душанбе, 29 июни соли 2018. Душанбе, "Ирфон"-2018 - С.58-66.
8. Султонмамадова М.А. Методикаи таълими рӯзгор ва осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар синфи 5./Илм ва инноватсия. №3-4, 2016 (17) С.96-101.
9. Шарҳи мунтахаби ашъори устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. Бо кӯшиши Исрофилниё Ш.Р., Султонмамадова М.А. – Душанбе: "Пайванд", 2016 - 49 с.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ «ОДА СТАРОСТИ» (КАСЫДЫ ШИКОЯТ АЗ ПИРИ) АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

Статья посвящена методике преподавания Оды Старости Абуабдулло Рудаки в общеобразовательных учреждениях с учетом формирования ключевых компетенции и развития межпредметных и предметных компетенции учеников, исследовательских и творческих навыков работы на уроках таджикской литературы. Автор подчеркивает, что преподавания по данной методике должно осуществляться на основе внедрения компетентностного подхода обучения.

Ключевые слова: методика преподавания, комментарий, обучение, урок, литература, текст, анализ, компетенция, компетентностный подход, учащихся, преподаватель.

TEACHING METHODOLOGY "ODE TO OLD AGE" (KASSYDY SHIKOYAT AL PIRI) ABUABDULLO RUDAKI

The article is devoted to the teaching methodology of Ode Starosti Abuabdullo Rudaki in general education institutions, taking into account the formation of key competencies and the development of interdepartmental and subject competencies of students, research and creative skills in the lessons of Tajik literature. The author emphasizes that teaching according to this methodology should be carried out on the basis of the introduction of a competent approach to learning.

Keywords: teaching methodology, commentary, learning, lesson, literature, text, analysis, competence, competency approach, students, teacher.

Сведения об авторе:

Султонмахмадовна Мархабо Айдармамадовна - - саюскаатель Института развития образования имени Абдурахмони Дјоми, Академия образования Таджикистана. Тел: +992903220220; E-mail: m.sultonmamadova@mail.ru

About the autor:

Sultonmahmadovna Marhabo Aidarmamadovna - Post agraduate of the Institute for the Development of Education, name Abdurakhmoni Jami Academy of Education of Tajikistan Tel: +992903220220; E-mail: m.sultonmamadova@mail.ru

МАВҚЕИ ЧОРАБИНИҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТӢИ ХОНАНДАГОНИ СИНФӢОИ ИБТИДОӢ

Вализода Ш.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академи Б. Гафуров

Яке аз вазифаҳои масъулиятноке, ки муассисаҳои таълимӣ дар тарбияи насли наврас муайян мекунамд, ҳамчун ватандӯстони воқеӣ тарбия намудани хонандагони синни хурди мактабӣ мебошад, зеро дар назди ҷомеа масъалаи эҳёи маънавии миллат, эҳтиром ба ватан ва ташаккули ҳувияти миллӣ ба дараҷаи аввал меистад. Роҳҳои ҳалли ин масъала бошад, бо баланд бардоштани сатҳи маърифатнокӣ ва маънавиёт дар соҳаи маориф амалӣ мегардад. Дар назди муассисаҳои таълимӣ вазифаи муҳим - тарбияи насли наврас, бедор намудани ҳисси ватандӯстӣ дар замири онҳо, тарбияи худшиносӣ ва ҳушдорӣ милӣ гузошта шудааст. Ин як раванди педагогии заҳматталаб аст, ки ҷавҳари он ташаккули афкори маънавӣ - ватандӯстии хонандагони мактабҳои миёна мебошад. Инкишофи

сифатҳои ватандӯстӣ ва худшиносии миллии кӯдакони синни хурди мактабӣ раванде ҳисобида мешавад, ки мақсади он аз таъсири ҳадафмандонаи омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ ба шахсияти наврас, баланд бардоштани савияи дониш дар бораи Ватани худ, ташаккул додани малакаҳои рафтори иҷтимоиву ахлоқӣ ва зарурати фаъолият ба манфиати ҷомеа мебошад. [8]

Дар системаи таҳсилоти иловагӣ яке аз роҳҳои афзалиятноки ташаккули афкори ватандӯстона ҳар лаҳза тадқиқот аст. Ҳавасмандкунии онҳо бедор намудани ҳисси худшиносии миллии бо роҳи, нақл намудани ҳикоя, ки аз ҳаёти шахс гирифта шудааст, аксҳои кӯҳнаи оилавӣ, санаҳои муҳими таърихӣ, ки ба зиндагиномаи оилавӣ вобаста аст, сурат мегирад, ки барои ҳалли масъалаи тарбияи ватандӯстии хонандагони синни хурди мактабӣ кӯмак хоҳад кард. Бо ин усул дар онҳо сифатҳои муҳимтарини иҷтимоӣ, камолоти шаҳрвандӣ, муҳаббат ба Ватан, масъулиятшиносӣ, вафодорӣ, эҳтироми арзишҳои миллии ва анъанаҳо аз ҳама, омодагии онҳо дар хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ ташаккул меёбад. Хонандагони ҷавони мактаб хусусиятҳои махсуси психологӣ доранд, ки барои тарбияи кӯдакон дар рӯҳияи ватандӯстӣ заминаи мусоид мегузоранд, зеро дар ин давра кӯдак нисбати калонсолон эътимоди бештар дорад. Дар ин синну сол кӯдакон бештар маслиҳат мепурсанд, ба калонсолон тақлид мекунанд, ҳиссиёти ҳудро оддӣ ва самимӣ изҳор мекунанд. Он чизе, ки шахс дар кӯдакӣ аз сар гузаронидааст, дар синни мактабӣ низ ин дониш, ҳамеша бо ӯ мемунад. [9]

Марҳилаи асосӣ дар ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва эҳтироми арзишҳои миллии дар кӯдакон ин марҳилаест, ки наврас таҷрибаи иҷтимоии ҳаётро дар ватани худ ҷамъ карда, меёриҳои рафтор ва муносибатҳоро дар он қабул мекунад. Хусусияти фарқкунандаи ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар наврасон ин ягонагии дониш ва ҳиссиёти ахлоқӣ мебошад. Яке аз роҳҳои асосии ҳалли ин масъала мундариҷаи таълим ва шаклҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ мебошад. Аммо барои он ки ин кор дар тарбияи ҳисси ватандӯстии роҳҳои байни наврасон самарабахш сурат гирад, бояд мантиқи мушаххас дошта бошад. Роҳҳои асосии ташаккули афкори маънавӣ ва ватандӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ инҳоянд:

➤ Усули «муътақидӣ» - ба таҷрибаи шахсӣ, намуна ё таҷрибаи одамони дигар таъя мекунанд, иншо - инъикос, фаҳмондадихӣ, муҳокима (вақте ки хонандаи хурд иштирокчи пурра ва фаъоли баҳс аст).

➤ Усули "ҳавасмандкунӣ" - ба корҳои ҷолиб, ҷустуҷӯи эҷодӣ, вақте ки иштирокчи, мукофотонида мешавад ва барои кори анҷомдодааш ситоиш карда мешавад (ташаккули ифтихор аз мансубияти як шахс ба кишвар; таҳияи тавсияҳои педагогӣ, ки ба ташаккул ва рушди самти ватандӯстии шахс мусоидат мекунанд).

➤ Усули «таълимдихӣ» тавассути бозихо, супоришҳо, мусобиқаҳо асос ёфтааст, ки дар онҳо неруи эҷодии кӯдак пайдо мешавад (таълим ба воситаи фаъолияти эҷодии дастаҷамона, ки дар асоси он ҷаҳонбинии маънавӣ-ватандӯстӣ ташаккул ёфта, ҳислати хонандаи синфи ибтидоӣ инкишоф меёбад).

Пеш аз ҳама, омӯзгорон ва ташкилотчиёни муассисаҳои таълимӣ вазифадоранд, ки неруи ҳудро барои ғанӣ гардонидани дониши хонандагон, барои дарки тамоми паҳлӯҳои ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии миллии, фаъолиятҳои, ки бо татбиқи донишҳои баамаломата дар ҳаёти ҳамаҷузъи калонсолон алоқаманданд, сарф намоянд. [11]

Мақсади асосии мактаби худшиносии маҳаллӣ тарбияи шахсияти дорои ахлоқи ҳамида мебошад, ки Ватани худ, маҳалашро дӯст дорад ва донанд, ки объекти фаъолияти омӯзиши таърихи маҳаллӣ мебошад. Аммо барои муваффақ шудан ба ин ҳадаф якчанд мушкilotро ҳал кардан зарур аст:

1. Шиносии хонандагони мактаб бо имрӯзу гузаштаи ватани худ;
2. Ташаккули ғояҳо дар кӯдакон дар бораи тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ватани худ ва сокинони он;
3. Тарбияи кӯдакон дар хоҳиши шинохтани ватани худ;
4. Ташаккули муносибати шахсии хонандагон ба он;
5. Тарбияи сифатҳои шаҳрвандӣ дар кӯдакон ва муносибати ватандӯстона нисбат ба замини онҳо.
6. Инкишофи сифатҳои шахсии хонандагон тавассути фаъолиятҳои таърихшиносӣ. Вазифаҳои асосии таҳқиқоти минтақавии мактаб аз инҳо иборатанд:
  - Маърифатӣ;
  - таълимӣ;
  - Рушдбанда;

• солимӣ.

Мавзӯи ташкили курсҳои ихтиёрӣ барои хонандагони синни хурди мактабӣ: "Табиати ватани ман", "Қаҳрамонони кишвари ман", "Худшиносу ҳудогоҳ будан вазифаи ман" ва ғайра. Омӯзгор ё муаллимони таълимии иловагӣ курсҳои ихтиёрӣ таърихшинос мебошанд, ки аз тренинги махсус гузаштаанд ва бо гурӯҳи доимии хонандагони мактаб кор мекунанд. Корҳои сайёҳӣ ва таърихшиносӣ инчунин барои ташаккули ахлоқи ватандӯстона дар байни хонандагони хурдсол имкониятҳои васеъро фароҳам меоварад. Экспедитсияҳои таърихӣ ва этнографӣ, ки ба кӯдакон дар шинохти ватани худ кӯмак мекунанд, қайд кардан низ ҷои аҳамият дорад. [5]

Инчунин, таъсири Осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносии мактабӣ ба мавҷудияти ассотсиатсияҳои мактабҳо таъсири мусбӣ мерасонад. Осорхона натиҷаи кӯшиши ҳамаҷонибаи устодон ва мактаббачагон мебошад. Шартҳои асосии самаранокӣ осорхонаҳои мактабӣ роҳнамоии пайваста ва мутамаркази устод мебошад. Омӯзгорони мактаб итминон медиҳанд, ки фаъолияти музей на танҳо ба таърих, балки барои шиносоӣ бо имрӯзу дирӯзи Ватан мусоидат мекунанд, собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, қаҳрамонони ҷангҳои Афғонистону садамаи Чернобел ҳикоят мекунанд ва намунаи ватандӯстӣ ва шаҳрвандиро инъикос мекунанд. Кори ҷустуҷӯии хонандагон яке аз шаклҳои самаранокӣ тарбияи ватандӯстӣ дар анъанаҳои қаҳрамонона мебошад, мактаббачагон ному насаби сарбозони номаълумро, ки дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ фавтида буданд, сабт мекунанд, ҳикояҳои ҳарбӣ ва хотираҳои собиқадоронро мешунаванд, сайругашт ё саёҳат ба мавзӯҳои таърихӣ ташкил мекунанд. Кор дар самти ҳифзи ёдгориҳои қаҳрамононаи мардум ҳоло аҳамияти ҳудро гум накардааст ва воситаи эҳсоси тарбияи насли наврас дар раванди худшиносӣ ҳудогоҳӣ мебошад [9].

Широӣ имрӯз дар қалби ҷавонони мо садо медиҳад "Ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз фаромӯш намешавад." Дар ин росто ҳамаҷонибаи ҷавонон ба ифтихори ҷашни Рӯзи Ғалаба ва ба дар хотираи аскароне, ки ҷони ҳудро барои озодӣ ва шарафи Ватан додаанд оташи абадӣ афрӯхта гулҳо мегузоранду поси хотири онҳо мекунанд. Ин оташ абадӣ ҳуширо бо андешаҳои Ватан, мардуми он қаҳрамон, ки барои насли оянда ва ояндаи дурахшон ҷони ҳудро қурбон кардаанд, ба хотир меорад.

Шакли маъмултарин ва таъсирбахши тарбияи ватандӯстӣ ин ташкил ва гузаронидани соатҳои тарбиявии мавзӯӣ, сӯҳбатҳо, маърузаҳо ва навиштани эссе мебошад. Ташкили конференсҳо дар қалби кӯдакон пояҳои амиқи ватандӯстиро мегузоранд ва навиштани эссе хонандагони мактабро ба дарки амиқ ва таҳлили фаъолияти ватандӯстӣ ҳидоят мекунанд ва ба онҳо омӯзиши мустақилонаи адабиётро таълим медиҳанд. [11]

Ҳисси худшиносии миллӣ ва ватандӯстиро дар доираҳои мактабӣ бедор кард. Иштироки кӯдакон дар фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ роҳи дигари ташаккули ахлоқи ватандӯстӣ мебошад. Ин фаъолият шаклҳои зерини корро тақозо мекунанд:

иштирок дар композицияҳои адабӣ ва драмавӣ, ки ба санаҳои машҳури Ватани ҳуд бахшида шудаанд; конференсҳои хонандагон, ҳафтаҳои фарҳангӣ, мулоқотҳо бо одамони машҳури кишвар. Риояи анъанаҳои халқӣ маҷмӯи наслҳои зиёди таҷрибаи иҷтимоӣ - маърифатӣ, меъёрҳои қабулшудаи рафтор, анъана ва урфу одатҳои мебошанд, ки дар байни мардум мавҷуданд. Маҳз дар суннатҳои халқӣ таҷрибаи зиндагии наслҳои гузашта инъикос ёфтааст. Охир, шахсе, ки гузаштаи халқи ҳудро намеронад, ҷӣ тавр Ватани ҳудро дӯст дорад ва аз хизмати пурифтихори бобояш ифтихор кунад ва танҳо дар ин замина ба фарҳанг, анъана ва урфу одатҳои халқҳои дигар эҳтиром пайдо мекунанд.

Мурочиат ба санъати халқӣ, ки таҷрибаи маънавии гузаштагони ҳудро дар бар мегирад, ғояҳои ахлоқӣ ва бадеии онҳоро ифода мекунанд, маҳз оғози дақиқест, ки ба эҳёи ҳисси ифтихори миллии ватандӯстӣ ва шаҳрвандӣ воқеӣ мусоидат менамояд.

Педагогика ҳамчун воситаи асосии ҳамаи ҷузъҳои фарҳанги халқиро истифода мебарад: суруд, ғазал, масал, фалак, зарбулмасал, афсона, ҷашнҳои миллӣ. Онҳо мазмунҳои таълиму тарбияи фарзанд, қоидаҳо ва идеалҳои асосии ахлоқӣ, дарки ҳубиву бадӣ, меъёрҳои муносибат ва муносибатҳои инсониро ошкор мекунанд; ҷаҳонбинии шахсро тавассути мифология, дин, анъанаҳо ва эътиқодҳои инъикос менамояд; таърихи халқро дар шакли эпос, хроника ва санъати даҳонӣ тасвир менамояд. Ба тӯфайли онҳо нуқтаи назари эстетикӣ одамон пайдо мешавад, онҳо зиндагии ҳамаарӯза, кор ва истироҳатро оро медиҳанд [1].

Яке аз омилҳои рушди созандаи инсон санъати ороишӣ ва амалӣ мебошад. Тавассути шиносоии кӯдак бо санъати халқӣ, руҳи наврас ғаний гардида, муҳаббат нисбати ватани ҳудро пайдо мешавад. Санъати халқӣ дар ҷаҳон анъанаҳои миллӣ ва шаклҳои муносибатҳои эстетикӣро, ки халқ таҳия кардааст нигоҳ дошта, ба наслҳои интиқол медиҳад. Санъати

мусикӣ инчунин ба тарбияи ватандӯстии хонандагони мактаб таъсири зиёд мерасонад. Танҳо дар мусикӣ ғояи ватандӯстӣ бо эътимоди хос ифода ёфтааст. Сабабҳои муҳаббат ба Ватани худро, одамон дар асарҳои мусикӣ тавассути таҷрибаҳои худ оҳангсозӣ, эҳсос намуда ҳастиҳои худро ҳамчун шаҳрванд ва ватандӯст баён менамунд. Инчунин тавассути тасвирҳои табиати кишвар ва ҳаёти мардум зоҳир мекунанд. Тарбияи ватандӯстии кӯдакони синфҳои ибтидоӣ тавассути мусикӣ низ ба мақсад мувофиқ аст: Ташаккули ақидаи ҳамаҷонибаи санъати мусикӣ дар байни хонандагони мактаб; Интиқоли дониш ва малакаҳои асосии фаъолияти мусикӣ ва бадеӣ дар системае, ки кӯдакони дар ҳамаҷонибаи онҳо барои муоширати мустақим бо эҷодиёти мусикӣ дар оянда, барои худтаъминкунӣ ва худтанзимкунӣ фароҳам меорад. [8]

Аз гуфтаҳои дар боло овардашуда, хулоса баровардан мумкин аст, ки барои тарбияи ватандӯстони насли имрӯз диққати асосро бояд ба шаклҳои фаъолияти таълимӣ равона карда ба хонандагони мактаб роҳҳои ҳавасмандкуниро дарёфт намуд, ки талаботҳои бештари ҷомеае таъмин намоёнд. Ин санъати визуалӣ ба мусикӣ, фаъолияти осорхонаҳо ва риояи анъанаҳои халқӣ дар заминаи таҳсили минбаъда, ки нақши муҳимро хоҳад бозид. Бо ҳамроҳ шудан ба санъат хонандагони хурсол бо хоҳиши худ, муҳофизат ва дӯст доштани табиат, эҳтироми арзишҳои миллӣ ва ватандӯстиро меомӯзанд, бо ватани худ ва қаҳрамонони Ватани худ ифтихор мекунанд, мувофиқи қонунҳои зебӣ меҳрубонӣ ва муҳаббат ба Ватан доштанд зиндагӣ қаранро меомӯзанд.

АДАБИЁТ

1. Абаев Н.В. Буддизм и культурно-психологические традиции народов Востока. - Новосибирск, 1990.
2. Абдулатипов Р.Г. Личность в системе национальных отношений развитого социалистического общества: Дис. ... канд. филос. наук. - Л., 1978.-194 с.
3. Агапова И.А. Мы – патриоты! Классные часы и внеклассные мероприятия [Текст]: 1-11 классы. – М.: ВАКО, 2010. – 368 с.
4. Басаргина А.А. Музей народной культуры [Текст] – Белгород: КОНСТАНТА, 2006. – 114 с.
5. Батурина Г.И. Нравственное воспитание школьников на народных традициях [Текст] – М.: Народное образование, 2002 – 112 с.
6. Беспятова Н.К. Военно-патриотическое воспитание детей и подростков методическое пособие / Н.К. Беспятова, Д.Е. Яковлев [Текст] – М.: Айрис Пресс: Айрис дидактика, 2006. – 189 с.
7. Буйлова Л.Н. Актуальные проблемы организации патриотического воспитания в системе дополнительного образования детей // Молодой ученый. 2012. № 5. С. 405-412.
8. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы. Дисс. докт. пед. наук. / И.Х.Каримова. - Душанбе, 2000.-385с.
9. Каримова И.Х., Ф.Шарифзода. Учитель-творец добра и прогресса. / И.Х.Каримова. -Душанбе: Ирфон, 2010. – 179 с.
10. Коменский Я.А. Предвестник всеобщей мудрости // Избр. пед. соч. - М.,1982.-Т. 1.-С. 477-528.
11. Концепсия миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе,2006.
12. Константинов Ф.Т. Советский человек - патриот и интернационалист. -М: Знание, 1975.-48 С.

РОЛЬ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ (РУССКИЙ)

Рассматривается проблема патриотического воспитания как одного из главных направлений в воспитательной системе школы. Актуальность исследования обусловлена тем, что события конца XX начала XXI века привели к утрате ценнейших наработок в этой области, в связи с чем в образовательных учреждениях создаются различные программы патриотического воспитания детей младшего школьного возраста. Указывается, что школа в основном организует просветительскую деятельность, что отражается на преобладании в патриотическом воспитании детей когнитивно-интеллектуального компонента. Доказывается, что формирование мотивационно-потребностного и поведенческо-волевого компонентов патриотизма эффективно реализуется в системе дополнительного образования.

Ключевые слова: младший школьный возраст; патриотическое воспитание; гражданственность; система дополнительного образования; школьное краеведение; внеурочная деятельность; туристско-краеведческая деятельность и музейная деятельность;

THE ROLE OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN THE PATRIOTIC EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN (RUSSIAN)

The problem of patriotic education is considered as one of the main directions in the educational system of the school. The relevance of the study is due to the fact that the events of the late XX and early XXI centuries led to the loss of valuable developments in this area, and therefore various educational programs for patriotic education of primary school children are being created in educational institutions. It is shown that, despite all the efforts the school makes, the level of patriotic education among students remains at a low level, especially with regard to the motivational and behavioral components of patriotic education. It is indicated that the school mainly organizes educational activities, which is reflected in the predominance of a cognitive-intellectual component in the patriotic upbringing of children. It is proved that the formation of motivational-needful and behavioral-volitional components of patriotism is effectively implemented in the system of additional education.

Keywords: *primary school age; patriotic education; citizenship; supplementary education system; school regional studies; extracurricular activities; tourist and local history activities and museum activities;*

Сведение об авторе:

Вализода Шоирахон – соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета имени Бободжона Гафурова, E-mail: shoirakhon.valizoda@mail.ru

About the author:

Valizoda Shoirakhon post agradute of the Department of Social and Professional Pedagogy of Khujand State University named after Bobodzhon Gafurov, E-mail: shoirakhon.valizoda@mail.ru

НАҚШИ БОЗИҶОИ МИЛЛӢ ВА МАШҚҶОИ СЕРҶАРАКАТИ ВАРЗИШӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИЮ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН

Шамолов Н.А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Муаллиф мутобиқи талаботи барномаи комплекси тарбияи ҷисмонии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2003, №84 “Дар бораи Барномаи намунавии тарбияи мактаббачагон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш” дар барои нақш ва мақоми бозиҳои миллӣ ва машқҳои серҷаракаи ҷисмонӣ (давидан, ҷаҳидан ба баландӣ ва дарозӣ, тенниси болои мизӣ, волейболу футбол ва ғ., аз нигоҳи илмию методӣ ва талаботҳои педагогӣ дидактикӣ маълумотҳои мушаххас додааст.

Дар мақола роҳу усули ташкил ва гузаронидани бозиҳои миллӣ ва машқҳои серҷаракаи ҷисмонӣ вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ, ҷинсӣ, инфиродӣ ва анатомияи физиологӣ тавсифу баррасӣ карда шуданд.

Мақола аз нигоҳи илмию-методӣ барои муаллимон ва омӯзгорони фанҳои тарбияи ҷисмонӣ муфид хоҳад буд.

Таҳқиқот ва ҷустуҷӯи анъанаҳои самарабахши халқӣ дар шакли бозиҳои миллии “ҷашмбандию ёфтани як дигар”, “баҷошавӣ”, “зудавонӣ” “панҷакбозӣ”, “чиликдангалбозӣ” ва дигар варзишҳои серҷарака вуситаи муҳими ташаккули ҷанбаҳои шавқу завқӣ ҷисмонӣ ҷузъи солимгардонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ маҳсуб ёфта, боиси тасдиқи фарзияҳои он ба баҳисобгирии афкори пешрафтаи педагогии халқӣ тоҷик ба тартиботи обутобӣ, сайқал додани сифатҳои ҷисмонӣ, маънавий-иродавӣ, ҷаҳоннокии ҷисмонӣ таъсир мегарданд.

Истифодаи пурраи омилҳои табиӣ дар якҷоягӣ бо бозиҳои серҷаракаи халқӣ, ки заминаи рушди тарбияи ҷисмонӣ хонандагони синфҳои ибтидоиро ба вучуд оварда, раванди солимгардонии таълимӣ-тарбиявиро афзун намуда дар ташаккули ҷанбаҳои хусусиятҳои ҷисмонӣ, ақлонӣ ва тайёрии ҷисмонӣ толибилмони синфҳои ибтидоӣ нақши муҳим мебозанд.

Ташаккули тарзи ҳаёти солим тибқи баҳисобгирии хусусиятҳои ҷинс, синну сол ва вазъи саломатӣ; ташкили шароитҳои фазои иҷтимоию иқтисодии ҷанбаҳои ҳаётии хонандагон, асоси солимгардонӣ ва инкишофи ҷисмонӣ онҳо маҳсуб меёбанд. Тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи ибтидоӣ бояд асос ва меҳвари ташаккули тарзи ҳаёти солими хонандагонро дар раванди таълим таъмин намояд.

Вазифаҳои, ки дар рафти таҳқиқоти мо таҳия ва баррасӣ шуданд, натиҷаҳои мусбат оварданд, ки бо инкишофи ҷисмонӣ нишондиҳандаҳои инфиродии синну соли писарон

ва духтарон тибки стандартҳои тиббӣ-беҳдоштӣ дар ҷараёни таълими тарбияи ҷисмонӣ тавсифу баррасӣ карда мешаванд. Тестҳо ва саволномаҳои барои санҷишӣ хонандагон дар раванди ташкилу гузаронидани бозиҳои миллий ва варзишӣ, натиҷаҳои самарабахш доданд. Ба саволҳои тестӣ:

1.Қадам бозиҳои миллиро медонед.2.Бозиҳои серҳаракатро номбар кунед. Ба ин саволҳо 15%-и хонандагон ҷавобҳои пурра ва дуруст доданд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда ба эҳоди самти ояндадор дар тарбияи ҷисмонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, дар навбати аввал - ҷорӣ кардани тарзи ҳаёти солим тавассути воситаҳои тарбияи ҷисмонии халқӣ мусоидат намуд.

Озмоиши педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ш.Кӯлоб ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки муқаррароти зерини асосӣ, ки сарчашмаҳои ташаккули ҷанбаҳои инкишофи ҷисмонӣ ва таъсири он ба тақмили рушди хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавсиф медиҳанд, муайян карда шаванд:

1. Тарбияи ҷисмонии яъне бозиҳои миллий ва серҳаракати варзишӣ (давидан, ҷаҳидан, футбол, волейбол ва ғ.х) дар марҳилаҳои гуногуни рушди ҷомеа бо хусусиятҳои ғайриҷамъияти хоҷагидорӣ одамон ва пеш аз ҳама бо кишоварзӣ, ҷорводорӣ, нигоҳубини хоҷагӣ, шикор ва моҳидорӣ зич алоқаманд аст. Ташкилу гузаронидани бозиҳои миллий ва машқҳои серҳаракат ба рушди шаклҳои гуногуни тарбияи ҷисмонӣ ба таври назаррас таъсир мерасонад.

2. Яке аз унсурҳои асосии рушди мазмуну мундариҷаи тарбияи ҷисмонӣ бо андешаи мо бояд истифодаи ҳикояҳо, афсонаҳо, ривоятҳо, аңызҳо, мақолҳо, зарбулмасалҳо, афоризмҳо дар маҷмӯъ симои инсонӣ зебо, аз ҷиҳати ҷисмонӣ рушдфтаро бо қадду қомати қавӣ, ки ба он кас тақлид кардан меҳоянд ба шумор мераванд.

3. Бозиҳои миллий сарчашмаи номаҳдуди тарбияи иҷтимоӣ мебошанд. Бозиҳои миллии серҳаракати тоҷикӣ аз насл ба насл гузашта, ба тарбияи сифатҳои маънавӣ, фарҳангӣ, маънавӣ-иродавӣ, қобилиятҳои ҷисмонӣ ва ақлӣ таъсири мусбат мерасонанд. Муносибати манфӣ ба аңызҳои истифодаи бозиҳои миллии халқӣ ва варзишҳои ҷисмонӣ аллакай ба ташаккули симои маънавӣ ва аз даст додани нишонаҳои миллий дар тарбияи ҷисмонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ таъсири ҷиддӣ расонидааст.

4. Пайдоиш ва ташаккули ақидаҳои пешқадами мутафаккирони гузашта аз ҷумла Фаридиддин Аттор ва Ҷалолиддини Балхӣ дар бораи нақши фарҳанги ҷисмонӣ дар ҳаёти инсон натиҷаи рӯҳияи ҷамъиятии замона, дарки имкониятҳои муқовимат ба қувваҳои табиат ва бадбинии иҷтимоӣ буд, ки бе захираи қуввати ҷисмонӣ, тарзи ҳаёти солим ва мавҷудияти сифатҳои ҷисмонӣ ғайриимкон аст.

5. Дар фаҳмиши аҳамияти фарҳанги ҷисмонӣ олими бузург, файласуф ва табиби машҳур Абӯалӣ ибни Сино саҳми бузург гузоштааст. Ғояҳои ӯ дар “Китоб- уш-шифо”, “Қонун фит-тиб” баён гардида, нигоҳи педагогӣ бо мафҳуми тарбияи муносири ҷисмонӣ мувофиқат мекунад. С. Айнӣ дар ҷорӣ намудани тарбияи ҷисмонӣ дар барномаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар солҳои 1900-1910 мусоидат намудааст. Вай намудҳои гуногуни машқҳои ҷисмониро тавсиф карда, ба паҳнкунии онҳо дар байни кӯдаконе, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳсил мекарданд, мусоидат намуд. Аҳмади Дониш талаб мекард, то ки тарбияи ақлӣ бо тарбияи ҷисмонӣ якҷоя карда шавад.

6. Мероси олим - энциклопедисти Шарқ Абӯалӣ ибни Сино, педагог ва табиби рус П.Ф. Лесгафт [2], ки дар бораи ҳифз ва нигоҳдории саломатӣ навиштаанд, аз аҳамияти ҳосса бархӯрдор аст. Абӯалӣ ибни Сино навиштааст, ки саломатии ҳар як шахс аз ҳуди шахс вобаста аст ва боисрор талаб мекард, ки ҳар як шахс мунтазам бо машқҳои ҷисмонӣ, гимнастикаи беҳдоштӣ, обутобдиҳии обӣ машғул шуда, речаи нӯшокӣ ва ҳӯрокхӯриро риоя кунад.

Таҳлили сарчашмаҳои фарҳанги ҷисмонӣ, ҷамъбасти ғояҳои мутафаккирони гузашта дар бораи рушди ҷисмонӣ ва тарзи ҳаёти солим ба мо имкон дод, ки муқаррароти назариявӣ ва амалии ташкили тарбияи халқии ҷисмониро барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ муайян карда, самаранокии онро таҳия ва дар шакли озмоишӣ санҷида, **хулосаҳои зеринро барорем:**

1. Барномаи маҷмӯии таълимии минтақавии тарбияи ҷисмонӣ тавсия медиҳад, ки бозиҳои миллии серҳаракати тоҷикӣ бо интенсивнокии миёна ва баланд дар фасли сармо гузаронида шаванд.

2. Гузаронидани машқҳои самаранокии гимнастикӣ ва варзиши сабук дар ҷойҳои кушода тавсия дода мешаванд.

3. Таҳқиқоти озмоишӣ ба мақсад мувофиқ будани омезишро дар барномаи таълимии чорякҳои I ва IV, II ва III исбот карданд: дар чорякҳои I, IV асосҳои тарзу усули иҷрои машқҳои мураккаби бозӣ дар баҳши варзиши сабук ва дар чорякҳои II ва III – баҳшҳои боқимондаи барнома омӯхта мешаванд.

Дар амалияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ташкил ва баргузори бозӣҳои миллии серҳаракат хусусияти хос вучуд дорад. Он аз даъват кардани кӯдакон барои бозӣ, чамъшавӣ, қуръакашӣ, эълони шартҳои оғоз ва анҷоми бозӣ иборат аст. Бидуни донишҳои методикаи ташкили бозӣ, ҳалли масъалаҳои солимгардонӣ, таълимию тарбиявӣ дар раванди таълимӣ-тарбиявӣ ғайриимкон аст.

Фарҳанги халқӣ-миллии ҷисмонӣ дар тарбияи ҷисмонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ як ҷузъи ҳатмии раванди таҳсилот мебошад.

Дар марҳилаи муосир олимони ҷумҳурӣ бешубҳа аз рӯйи масъалаи мубрами марбут ба анъанаҳои пешқадами халқӣ, ки ба ташаккули тарзи ҳаёти солими насли наврас ва ҷавононро бо назардошти низомҳои гуногуни тарбиявӣ мусоидат мекунанд, қор ҳоҳанд кард.

Анъанаҳои милли-халқии халқи тоҷик бо ақидаи Турхунов Н.Н [10] ифтихор ва арзиши милли мебошанд. Онҳо аз насл ба насл гузашта, воситаи ифодаи тарзи ҳаёт, ҷаҳонбинӣ, мақсадҳо буда, дар ривоятҳо, сурудҳо, манзумаҳо ва бозӣҳои миллию варзишӣ инъикос ёфтаанд.

Мутафаккирони маъруф Абӯалӣ ибни Сино [1] ва Абӯлқосими Фирдавсӣ [3] дар асарҳои бадеӣ ва рисолаҳои илмӣ худ аз эҷодиёти шиғоҳии халқӣ васеъ истифода кардаанд, ки ба туфайли ин муяссар гардид, ки ҷавлу афкори педагогии халқ маҳфуз нигоҳ дошта шаванд.

Дар тадқиқотҳои Сафаров Ш.А.[9] нишон дода шудааст, ки аксарияти бозӣҳои милли халқӣ дар заминаи фолклории шеърӣ сохта шудаанд. Анъанаҳои милли сифатҳои ақлӣ ва ахлоқии насли наврасро ташаккул дода, ҳамчун воситаи на танҳо рушди ҷисмонӣ, тайёрии ҷисмонӣ хизмат мекунанд, инчунин сифатҳои маънавию ташаккул дода, ба ҷаҳонбинии инсон таъсир мерасонанд.

Бо омӯختани гуногунии шавку ҳавасҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба бозӣҳои миллии серҳаракати тоҷикӣ, машқҳои ҷисмонӣ, фаъолияти бозӣ ва унсурҳои бозӣҳои варзишӣ мо ба ҳулоса омадем, ки таваҷҷӯҳ ба бозӣҳои миллии серҳаракати тоҷикӣ ҳеле баланд буда, 70,7% -ро ташкил медиҳад, 13,8% - ба машқҳои бозӣ, 9,0% - ба унсурҳои бозӣҳои варзишӣ диққат медиҳанд; шавку ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба машқҳои ҷисмонӣ ҳеле паст аст ва ба 6,5% мерасад. Аз ин рӯ, ҳангоми гузарондани шаклҳои дарсӣ ва машғулиятҳои беруназарӣ омӯзгорон бояд ба шавку ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба серҳаракат ва бозӣҳои милли бо таври доимӣ иваз карда истанд.

Пурсишу саволномаҳои озмоишҳои педагогии гузаронидашуда, дар миёни хонандагони синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳад, ки чӣ қадар онҳо нақши омӯзгор ва дарси тарбияи ҷисмониро баланд арзёбӣ мекунанд. Дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз маъруфияти зиёд барномаи телевизиони варзишӣ “Офарин” бархӯрдор аст. Ба ҷонибдории барнома 19,4%-и хонандагони шахрҳо ва 23,0%-и хонандагони деҳот изҳори назар карданд.

Вазъи инфиродии ҷисмонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, дар марҳилаи аввал натиҷаҳои воқеиро нишон медиҳанд, ки дар охири марҳилаи дуюм якбора тағйир ёфтанд. Натиҷаҳои муқоисавӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ (экспериментӣ) ва назорати (контролӣ) нишон медиҳанд, ки писарони гурӯҳи назоратӣ нисбат ба писарони гурӯҳи озмоишӣ 18,6% муваффақтар буданд. Духтарони гурӯҳи озмоишӣ аз гурӯҳҳои назоратӣ 1% (дар гурӯҳи назоратӣ 17,7% ва дар озмоишӣ 18,7%) зиёдтар буданд.

Натиҷаҳои ниҳонӣ ва инфиродӣ оид ба тайёрии ҷисмонӣ дар давоми озмоишҳои педагогӣ натиҷаҳои устувор, баландшавии онҳоро аз ҳисоби воридшавии бозӣҳои миллии серҳаракати тоҷикӣ ва истифодаи самараноки онҳо дар речаи серҳаракати раванди таълимӣ-тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нишон медиҳанд.

Аз замонҳои қадим бо ақидаи Раҳимзода Х [8] дар Осиёи Миёна бозӣҳои милли ва мусобиқаҳо дар қувва, ҷолоқӣ, тобоварӣ ва тезсеҳнӣ гузаронида мешуданд. Мероси гузаштагон ва ёдгориҳои санъат, дастовардҳои ниҳолҳои аввалини солимгардонии одамон бо меҳнат ва машқҳои ҷисмонӣ - ин ҷузъи ҳаёти мо, қисми фарҳанги халқи мо ва зоҳиршавии ҳаёти маънавӣ мебошанд.

Ниҳоят, таҳқиқи бозӣҳои милли ва машқҳои серҳаракати тоҷикӣ ва хусусиятҳои назариявии онҳо вазифаи асосии тарбияи кадрҳо дар Донишқадаи тарбияи ҷисмонии ба

номи С. Раҳимови Тоҷикистон ва коллечи варзишӣ мебошад. Чихати рушди минбаъдаи намудҳои варзишҳои миллӣ, пеш аз ҳама, бозиҳои миллӣ ва машқҳои серҳаракати тоҷикӣ таъсис додани маркази таблиғот; тавассути воситаҳои ахбори омма фаҳмонда додани таъсири мусбати намудҳои бозиҳои миллии тоҷикӣ, варзиш ва машқҳои серҳаракат ба бадани инсон, ғаёлияти ҳаётӣ ва дарозумрии он зарур мебошанд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ибн Сино. Канон врачебной науки. Кн.1.-Ташкент:А.Н.Узбекской ССР, 1954.
2. Лестгаф П.Ф.Руководство физическим образованием детей школьного возраста:Собр. пед. соч.Т.1.- М.:ФиС, 1951.
3. Фирдоуси А. Шахнаме.Сталинабад, 1957.
4. Пономарёв В.В. Возникновение и первоначальное развитие физического воспитания Н Ф. с,1970.
5. Плотникова Е.Б.Народная педагогика здоровье подрастающего поколения. Магнитогорск 2001г.
6. Петрушина О. Л. Анатомия, физиология и гигиена детей младшего школьного возраста. Москва изд. Просвещение 1979г.
7. Программа физического воспитания учащихся 1-4 классов – Душанбе, изд. Матбуот 2002г.
8. Рахимзода Х. Учебная программа здорового образа жизни учащихся 1-11 классов. Душанбе 2006г.
9. Сафаров Ш.А. подвижные игры на уроках физической культуры в начальной школе душанбе 2005г.
10. Турсунов Н.Н. Таджикские национальные виды спорта и игры и их воспитательные значение. Дисс... канд. пед.наук . душанбе, 1964г.

МЕСТО И РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР И ПОДВИЖНЫХ УПРАЖНЕНИЙ В ФИЗИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ УЧАЩИХСЯ

В результате проведения педагогических экспериментов в школах г. Куляба и группы районов Кулябского региона по организации национальных игр («зудавонак», «чогашиавонак», «чашибанди ва ёфтани якдигар», «куличабози», «панчакбози» и др.) подвижных спортивных игр в I-IV классов общеобразовательных школ описаны и обоснованы научно-методологические основы формирования у школьников знаний и навыков выполнения спортивных упражнений, как на уроках, так и во внеклассных занятиях при изучении предмета физической культуры.

Ключевые слова: национальные игры подвижные спортивные игры общеобразовательные школы, формирования у школьников навыки выполнения спортивных упражнений, физическая культура, зудавонак куличабози, чиликдангалбози, физическое развитие учащихся общеобразовательных школ итд.

"THE ROLE AND PLACES OF NATIONAL GAMES AND OUTDOOR EXERCISES IN THE PHYSICAL DEVELOPMENT OF STUDENTS"

As a result of conducting pedagogical experiments in schools of the city of Kulob and a group of districts of the Kulob region on this topic, the author of the ways of organizing national games ("Zudavonak", "Joga-shavonak", "Chashmband va yoftani Yakdigar", "Kulichabozi", Panchakbozi, etc.) and outdoor sports games in I-IV grades of secondary schools (running, cross-country, long and high jumps, ball games, volleyball, etc.), the scientific and methodological foundations for the formation of knowledge and skills for performing sports exercises in school children are described and substantiated in the lessons and in extracurricular activities when studying the subject of physical education in general.

Keywords: Kulob region, national games, outdoors sports games, methodological foundations, extracurricular activities, conducting, pedagogical experiments in schools of the city of Kulob.

Сведения об авторе:

Шамолов Н.А. – ассистент кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А. Рудаки.

About the author:

Shamolov N.A. – assistant of the department russian language of Kulob State University name A. Rudaki

УДК 6.Ў371
ББК 3.Ў74.212

ЗАРУРАТИ РИОЯ НАМУДАН БА ПРИНЦИПҲОИ ДИДАКТИКӢ ҲАНГОМИ ТАҲИЯ ВА ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ

МУЛТИМЕДИАВИИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

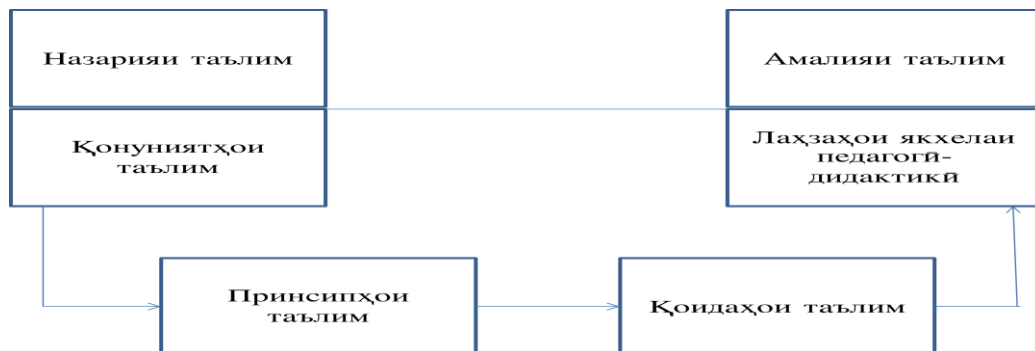
Собитов М.Ш.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Гафуров

Дар низоми кредитии таҳсилот, ки дар мактабҳои олии ҚТ амал менамояд вобаста ба миқдори кредит ва соатҳо барои машғулиятҳои лексионӣ, ба ҳар як мавзӯи лексионӣ муаррифии лексионӣ пешбинӣ ва таҳия кардашуда, мавриди истифода қарор дода мешавад. Бинобар ақидаи яке аз мутахассисони соҳаи таълими мултимедиа В.С. Зайтсев «Технологияи мултимедиаӣ яке аз шаклҳои васеъ паҳншудатарини самаранок гардонии раванди таҳсилот маҳсуб меёбад. Дар машғулиятҳои лексионӣ дар мактабҳои олии ин навъи муаррифии маводи таълимӣ хеле фаъолона мавриди истифода қарор дода шудааст.

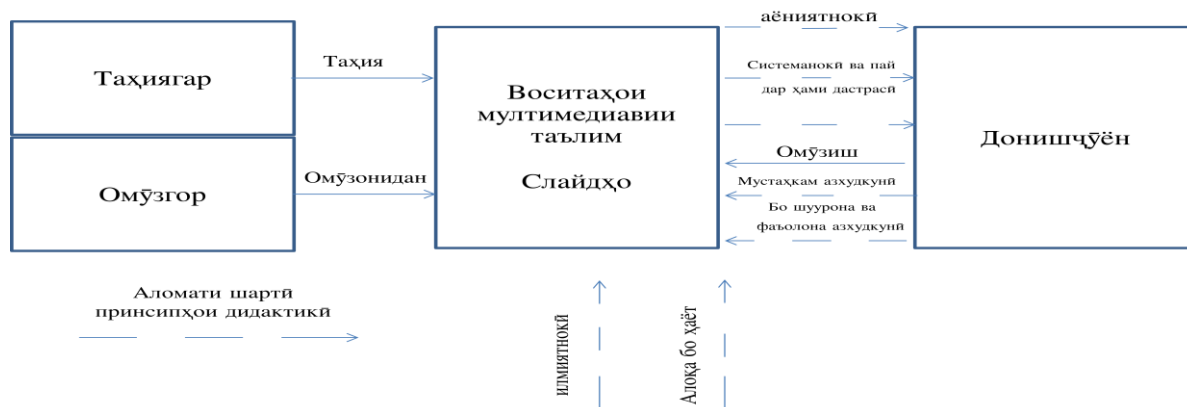
- Технологияҳои мултимедиаӣ яке аз технологияҳои ниҳоят ояндадор ва маъмул мебошад.
- Пайдоиши системаи мултимедиа ба тағйиротҳои инқилобӣ дар соҳаи маориф овард.
- Паҳншудатарин воситаи интиқоли иттилоот проектор ва компютери мултимедиаӣ мебошад.

- Истифодаи технологияҳои мултимедиаӣ имкон медиҳад, ки маводи таълимӣ на танҳо ба тариқи анъанавӣ пешниҳод карда шавад, балки боз дар намуди дастрас барои идроки мактаббачагон навъи биной-лафзӣ пешниҳод карда шавад [1, с.4]. Техника ва технологияи мултимедиаии таҳсилот дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Ҳангоми таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиаии таълим бояд ба принципҳои дидактикӣ риоя намуд. Арзиши илмӣ-методии воситаҳои таълимро, аз ҷумла воситаҳои мултимедиаии таълимро маҳз дараҷаи риоя намудан ба ин принципҳо муайян менамояд. Барои ҳамин ҳам пеш аз таҳия намудани воситаҳои мултимедиаии таълим таҳиягар бояд ба ин принципҳо шинос гардад. Дар акси ҳол арзиши илмӣ-методии он ниҳоят паст мегардад. Ҳамчунин таълимдиҳанда ҳангоми истифодаи воситаҳои мултимедиаии таълим бояд ба ин принципҳо риоя намояд. Дар акси ҳол ноил гардидан ба мақсадҳои маълумотдиҳандагӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳандагии таълим имконнопазир мегардад. Ҳамаи намунаҳои фаъолияти инсонӣ ҳамоно вақт натиҷаи самаранок медиҳанд, ки агар субъекти фаъолият ба маҷмӯаи қоидаҳои фаъолият риоя намояд. Таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиаии таълим низ як намунаи фаъолият маҳсуб меёбад. Барои ҳамин ҳам дар ин ҷо низ риоя намудан ба принципҳо, қоидаҳо, дастурҳо, маслиҳатҳои илмӣ-методӣ доир ба самаранок иҷро намудани фаъолият ҳатмист. Ба ҳайси таҳиягари воситаҳои мултимедиаии таълим олимон ва методистони соҳавӣ, омӯзгорон, донишҷӯён фаъолият бурда метавонанд. Албатта дар ин ҳолат сифати илмӣ-методӣ воситаҳои мултимедиаии таълим низ гуногун мешавад. Таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиаии таълим фаъолияти эҷодӣ маҳсуб меёбад. Вале риоя намудан ба принципҳои дидактикӣ ҳангоми таҳия ва истифодаи он низ характери эҷодӣ дорад. Вобаста ба хусусияти фан, хусусияти мавзӯ ва як қатор дигар хусусиятҳо таҳиягар ва омӯзгор нисбати риоя намудан ба принципҳо эҷодкорона рафтор менамоянд. «Принципҳои дидактикӣ-ин мазмуни асосӣ, ки мундариҷа, шаклҳои ташкилӣ ва методҳои раванди таълимро дар асоси мақсадҳо ва қонуниятҳои он муайян менамоянд» [2, с.440]. Қонуниятҳо ва қонунҳои раванди таълим тавассути принципҳои таълим, тавассути қоидаҳои таълим амалӣ карда мешаванд. Қоидаҳои таълим ҷабҳаҳои гуногуни ин ё он принципро инъикос намуда ба омӯзгор дар ин ё он лаҳзаҳои лаҳзаҳои якхела ва ҳосаи амалияи таълим чӣ тавр рафтор намуданро тавсия медиҳанд. Барои ҳамин ҳам қоидаҳо ба ҳайси дастурамал, тавсияҳои методӣ, маслиҳати методӣ арзи вучуд менамоянд. Аммо ҳамаи ин тавсияҳо, дастурамалҳо дар маҷмӯъ ҳамчун қоидаҳои таълимӣ на айнан, барои бояд эҷодкорона боназардошти шароит, лаҳзаҳои додашудаи педагогӣ-дидактикӣ мавриди истифода қарор гиранд. Зеро ҳамаи шароит, лаҳзаҳои педагогӣ-дидактикӣ пешбинӣ намудан имконнопазир аст. Тарзи амалӣ гардонидани принципҳо қоидаҳои таълим ба таври аёнӣ чунин аст.

Расми №1 Алокаи назарияи таълим амалияи таълим тавассути принципҳои таълим ва қоидаҳои таълим.

Ҳамин тариқ ҳангоми таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиавии таълим ҳам таҳиягар ва ҳам омӯзгор бояд, ки ба принципҳои дидактикӣ риоя намоянд, ки модели он чунин шакл дорад.

Расми №2. Модели риоя намудан ба принципҳои дидактикӣ ҳангоми таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиавии таълим.

Зарурияти риоя намудан ба принципҳои дидактикӣ дар мисоли ду принцип мавриди назар менамоем. **Принсипи илмӣтнокӣ.** Риояи ин принцип ҳангоми таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиавии таълим дар он зухур меёбад, ки он маҷмӯаи қоидаҳо, талаботҳо, дастурамалҳо, тавсияҳои илмӣ-методӣ аз ҷониби таҳиягар, таълимдиҳанда ва таълимгиранда ба назари эътибор гирифта шаванд ва барои дар донишҷӯён ҳосил намудани ҷаҳонбинии илмӣ мусоидат намоянд. Ҳар як слайд дар алоҳидагӣ ва маҷмӯаи слайдҳо дар умум бояд силсиларо (системаро) ташкил диҳанд, ки аз унсурҳои ҷудогона иборатанд. Дар ин маврид силсилаи слайдҳо умуман ва ҳар як слайд дар алоҳидагӣ бояд, ки характери илмӣ дошта бошанд, яъне донишҳои илмиро инъикос намоянд. Дар ҳар як слайд на зиёда аз як фикри илмӣ тавассути мафҳумҳои асосии илмӣ баён карда шаванд. Ин дар шакли ҷумлаҳои кӯтоҳ, нақша, тарҳ, расм, сурат, ҷадвал, формула, диаграмма, харита, атлас шуда медаворанд, ки ҳамчун нуқтаҳои таъғоҳии илмӣ хизмат менамоянд ва ҳангоми омӯзонидан ва омӯзиш мавриди истифода қарор мегиранд. Дар чунин ҳолат муаррифи низ характери илмӣ мегирад. Ҳамчунин омӯзгор бояд ташкили илмӣ омӯзонидан ва омӯзишро тавассути слайдҳо ба роҳ монад. Дар ин маврид методҳои омӯзонидан ва омӯзиш ва дигар методҳои таълимӣ чун ҷамоҳанги методҳои таҳқиқотии илмӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Системаи мултимедиавии таълим бояд характери илмӣ-методиро доро бошад, ки он аз унсурҳои гуногуни илмӣ-методӣ иборат бошад:

СММТуумм №1Ўумм №2Ўумм №3Ўумм №4Ўумм №5Ўумм №6Ўумм №n...

ССс №1ЎС №2ЎС №3ЎС №4ЎС №4ЎС №5ЎС №6ЎС №n...

СФИуФи №1ЎФи №2ЎФи №3ЎФи №4ЎФи №5ЎФи №6ЎФи №n...

Аломатҳои шартӣ: СММТ-системаи мултимедиавии таълим; УММ-унсури мултимедиавии таълим; СС-системаи слайдҳо; С-слайд; СФИ-системаи фикрҳои илмӣ; Фи-фикри илмӣ. Риояи принципи мазкур ҳангоми таҳияи воситаҳои мултимедиавии таълим тақозо менамояд, ки дар слайдҳо таърихи пайдоиш ва инкишофи илмҳо, нақш мақоми илмҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ, мафҳумҳои асосии илмро, қонуну қонуниятҳои илмӣ, фактҳои илмӣ, кашфиётҳои илмӣ, ҳаёт ва фаъолияти олимони бузург, навгонҳои илмӣ, мисолу масъалаҳои илмӣ, таҷрибаҳои илмӣ инъикоси худро ёбанд. Барои донишҷӯён омӯзгорони оянда риояи принципи мазкур тақозо менамояд, ки боз ҳамчунин дар қатори илмҳои тахассуси илмҳои педагогика, психология, методикаи таълими фаннӣ низ бо тамоми асосҳои илмӣ худ инъикоси худро дар слайдҳо ёбанд, то омӯзгорони оянда ба дастовардҳои навини илмҳои мазкур шинос гардида, раванди омӯзонидан ва омӯзишро боз ҳам самаранок намоянд. Аз ҷама муҳимаш дар донишҷӯён доир ба соҳаи худ аз ҷиҳати илмӣ фикрронӣ намуда ва дар онҳо ташаккул додани тафаккури илмиро дар ин замина роҳандозӣ намудан мумкин аст. Барои омӯзгорони оянда фикрронии илмӣ дар ду самт ҷараён мегирад. Якӯм фикрронии илмӣ дар соҳаи илмҳои тахассусӣ. Дуюм фикрронии илмӣ дар соҳаи илмҳои педагогика, психология ва методикаи таълими фанҳои тахассусӣ. Дар ин замина ташаккули ҳисси шавқу завқ нисбат ба илмҳои таълимӣ, ба омӯзиши навгонҳои илмӣ, таъмини иштироки фаъолана ва бошурунаи онҳо дар баҳсҳои илмӣ, ҷалби онҳо ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, методӣ-таҳқиқотӣ хеле муҳим ва муфид арзёбӣ мегардад.

Истифодаи методҳои репродуктивӣ ва проблемавии таълими дар азхудкунии донишҳои илмӣ дар асоси пайвастагӣ бо методҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бояд мавриди назар гардад. Алоқамандӣ ва ягонагии таълим ва илм ҳангоми омӯзиши ҳар як фан ва ҳар як мавзӯ ба инобат гирифта шавад. Ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ дар донишҷӯён тақозо менамояд, ки онҳо донишҳои илмӣ доир ба табиат, ҷамъият шуури инсониро тавассути воситаҳои мултимедиявии таълим самаранок азхуд намуда онҳоро дар ҳаёт, дар амал истифода баранд. Маҳз дар асоси донишҳои илмӣ ташкил намудани ҳаёти шахсӣ, ҳаёти иҷтимоӣ ва дар маҷмӯъ ҷомеа тараққиёти бунёдкоронаи онҳоро таъмин менамояд. **Принципи алоқамандии таълим ба ҳаёт.** Риояи ин принцип ҳангоми таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиявии таълим дар он зуҳур меёбад, ки маҷмӯаи қоидаҳо, талаботҳо, дастурамалҳо, тавсияҳо аз ҳуди омӯзиши илмӣ ҳаёт бармеоянд ва бояд аз ҷониби таҳиягар, таълимдиханда ва таълимгиранда бояд ба инобат гирифта шаванд ва барои ба ҳаёти касбӣ-меҳнатӣ омода намудани донишҷӯён равона карда шавад. Ин барои ноил гардидан ба мақсад ва вазифаҳои таҳсилоти касбии омӯзгорони оянда мусоидат менамояд. Дар як вақт донишҷӯён барои амалӣ гардонидани ин принцип дар таълими мактаббачагон низ омода шуданашон лозим аст. Дар ин маврид он барои ноил гардидан ба мақсад ва вазифаҳои таҳсилоти умумӣ доир ба ҳаёт ва ба меҳнат омода намудани маутаббачагон, аз ҷумла ба ҳаёти шахсии мустақилонаи онҳо мусоидат менамояд. Алоқамандии илм бо ҳаёт, донишҳо, маҳорату малакаҳои илмӣ бо дониш, маҳорат ва малакаҳои ҳаётӣ, дар ҳаёт, дар амал татбиқ карда тавонистани донишҳои илмӣ зарурияти дар алоқамандӣ, дар ягонагӣ мавриди назар ва риоя намудани принципҳои илмӣнокӣ ва принципи алоқамандии таълим бо ҳаётро тақозо менамояд. Зеро агар донишҳои илмӣ дар ҳаёт, дар амал татбиқ карда нашаванд пас онҳо аҳамияти ҳаётии худро гум мекунанд. Дар шароити «иттилоотони» ҷомеа ва аз ҷумла соҳаи маориф иттилооти илмӣ, ки дар амалия, дар ҳаёт мавриди истифода қарор намегирад, аз ҷиҳати иқтисодӣ маънавӣ-руҳӣ арзиш надорад. Истифодаи воситаҳои мултимедиявии таълим имкон медиҳад, ки алоқаи илм бо ҳаёт, таълим бо ҳаёт, назария бо амалия боз ҳам самаранок гардонда шавад. Зеро ҳангоми истифодаи воситаҳои мултимедиявии таълим нуқтаҳои ҳамхудудии илм бо ҳаёт, назария бо амалия аниқу дақиқ муайян карда мешавад. Фикре, ки дар слайд инъикос ва таҷассуми худро меёбад, на танҳо бояд характери илмӣ, балки боз характери ҳаётӣ доро бошад, барои беҳтар намудани ҳаёти шахсӣ, ҳаёти гурӯҳӣ ва дар маҷмӯъ барои беҳтар намудани ҳаёти ҷомеа бояд равона карда шавад. Дар ин самт дар донишҷӯён ва дар мактаббачагон шавқу рағбат на танҳо ба омӯзиши илм, донишҳои илмӣ, балки боз ба омӯзиши ҳаёт, предмет ва ҳодисаҳои ҳаётӣ низ ташаккул додан лозим аст. Дар ин ҳолат ягонагии илму ҳаёт, назарияю амалия маъно ва мазмунӣ манфиатовар барои инсон-гурӯҳҳои ҷомеа касб менамояд. Дар слайдҳо ҳангоми риояи ин принцип ҳаёти табиӣ, ҳаёти ақлӣ, ҳаёти ахлоқӣ, ҳаёти касбӣ-меҳнатӣ, ҳаёти маънавӣ-руҳӣ инсон-гурӯҳҳои иҷтимоӣ-ҷомеа бояд инъикос ва таҷассуми худро ёбанд ва дар раванди таълим тавассути воситаҳои мултимедиявии таълим мавриди омӯзонидан ва омӯзиш қарор дода шаванд. Барои он ки салоҳиятнокии касбии омӯзгорони оянда баланд гардад дар ин самт бояд, ки мисолу масъалаҳо, машқҳо, корҳои лабораторӣ, таҷрибаҳо, рефератҳо, корҳои курсӣ, рисолаи хатм муаммоҳои ҳаётӣ низ дарбар гиранд. Агар таълим аз ҳаёт қафо монад, ё новобаста аз ҳаёт ташкил карда шавад, пас таълим аҳамияти худро аз даст медиҳад. Дар як вақт омӯзгорони оянда барои ба ҳаёт омода намудани мактаббачагон омода карда шаванд. Дар маҷмӯъ риояи ин принцип барои мустаҳкам намудан алоқаи илм бо истеҳсолот низ мусоидат менамояд. Зеро алҳол илм бо истеҳсолот тавассути алоқаи таълим бо истеҳсолот низ роҳандозӣ карда мешавад. Илм, истеҳсолот таълим, таҳсилот, сиёсат, иқтисодиёт фарҳанг дар маҷмӯъ ҳамаи унсурҳои мазкур барои беҳтар намудани некӯаҳволии моддӣ ва маънавии одам гурӯҳҳои ҷамъияти-ҷомеа, ҳаёти шахсӣ, ҳаёти гурӯҳӣ иҷтимоӣ, ҳаёти ҷомеа нигаронида шуданашон шарт ва зарур аст.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зайцев В.С. Мультимедийные технологии в образовании: современный дискурс/В.С. Зайцев-Челябинск: Издательство ЗАО Библиотека. А Миллера, 2018-30с ISBN 978-5-93162-102-9
2. Подласий И.П. Педагогика. Новый курс: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: в2-кн М.: Гуманитар изд. центр ВЛАДОС, 2004-КН.1. Общие основы. Процесс обучения-574с.

НЕОБХОДИМОСТЬ СОБЛЮДЕНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ ПРИ КОНСТРУИРОВАНИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИИ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Реализация образовательной, воспитательной и развивающей функции обучения зависит также от дидактического качества средств обучения. В настоящее время одна из

эффективных средств обучения в высшей школе является мультимедийные средства обучения. Конструирование и использование мультимедийных средства обучения предполагает, чтобы в процессе разработки разработчик и в процессе использования преподаватель и студенты соблюдали дидактические принципы. Именно это и является главной при оценке научно-методической ценности средств обучения, в том числе мультимедийных средств обучения. В данной статье рассматривая пути, способы, приёмы соблюдения правил, требований, научно-методических рекомендации, которые составляет основу дидактических принципов, при разработке и использовании мультимедийных средства обучения. Автор статьи на основе дидактических принципов научности и связи обучения и жизнью показывает образец реализации связи теории обучения с практикой обучения при разработке и использовании мультимедийных средства обучения.

Ключевые слова: мультимедийная технология, мультимедийные средства обучения, презентация, лекционные занятия, дидактические принципы, слайд, профессиональная компетентность учителя, учебная компетентность студентов, содержание лекции, учение.

THE NECESSITY OF OBSERVING THE DIDACTIC PRINCIPLES IN THE PROCESS OF FORMING AND USING THE MULTIMEDIA MEANS OF TEACHING IN THE PROCESS OF TEACHING

The realization of educational, bringing up and developing functions of teaching also depends from the quality of means of teaching. At present one of the effective means of teaching. Forming and using multimedia means of teaching presumes that in the process of forming the designer and in the process of using teacher and students should observe the didactic principles. Precisely this is a main attached to valuing science-methodic value of means of teaching, including multimedia means of teaching. In the given article are considered the ways, modes, methods observing rules, requirements, science-methodic recommendations, which puts together the base of didactic principles, in the process of forming and using multimedia means of teaching. The author of article on the base of didactic principles of sciences and the connection of education and life shows the model of realization of connection of theory of teaching with the practice of teaching in the process of forming and using multimedia means of teaching.

Key words: multimedia technology, multimedia means of teaching, presentation, the lecture lessons, didactic principles, slides, professional competences of teacher, the training competence of students, the content of lecture, studies.

Сведения об авторе:

Собитов Мазбут Шавкатович - преподаватель кафедры методики преподавания математики и информационных технологии Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: muhosibot.ddh@mail.ru

About the author:

Sobitov Mazbut Shavkatovich - lecturer of the department teaching methods of mathematics and information technology of the Khujand State University named after academician B. Gafurov (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: muhosibot.ddh@mail.ru

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳаёати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола яқоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи ҷап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалқунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намешавад.
8. Ҳаёати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЫ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотацией на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи нумеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статей должны быть библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.